

с а л м а н
рушді

джозеф антон
спогади

Майстри
світової прози

МАЙСТРИ
СВІТОВОЇ
ПРОЗИ

Salman Rushdie

JOSEPH ANTON

Салман Рушді

ДЖОЗЕФ АНТОН

Спогади

З англійської переклав
Тарас Бойко

видавництво
жупанського

Київ

УДК 821.111-312.6.03=161.2

ББК 84(4Вел)6-4

P92

У цій автобіографічній книжці всесвітньо відомий автор описує своє життя після публікації його знаменитих «Сатанинських віршів». Радикальні ісламісти визнали роман образливим – іранський аятола Хомейні видав фетву, в якій закликав усіх правовірних до убивства Салмана Рушді, оголошуючи це «богоугодною справою».

Назвою книжки став псевдонім, який Салман Рушді використовував, переховуючись від бажаних виконати фетву аятоли. Протягом дев'яти років після фетви письменник перебував під захистом лондонської поліції і жив на різних конспіративних квартирах. Ім'я «Джозеф Антон» було вибрано Рушді на честь двох його улюблених письменників: Джозефа Конрада й Антона Чехова.

У книжці також розповідається, як були убиті перекладачі «Сатанинських віршів» на японську та італійську мови.

У 1998 році Іран запевнив англійську владу, що не буде сприяти спробам виконати заклик аятоли Хомейні. Після цього Салман Рушді переїхав до Нью-Йорка. Але ісламські релігійні організації все одно призначили за голову письменника винагороду. Сума винагороди неодноразово підвищувалася і після останнього такого збільшення 16 вересня 2012 року сягнула 3,3 мільйона доларів.

Художнє оформлення
Оксани Баратинської

© Copyright 2012, Salman Rushdie
All rights reserved
© Видавництво Жупанського;
Т. Бойко, переклад;
О. Баратинська, художнє
оформлення, 2014.

ISBN 978-966-2355-50-5

*Моїм дітям Зафару й Мілану,
їхнім матерям Кларисі й Елізбет,
а ще всім тим, хто допомагав.*

*Зараз
На нас чекає справа, для якої
Минуле є прологом, а майбутнє
Здобути мусим – ви і я¹.*

Вільям Шекспір, «Буря»

Пролог

Перший чорний птах

Потім, коли навколо нього вибухнув світ, а фатальні чорні дрозди обліпили каркаси драбин на шкільному майданчику, він аж розсердився на себе, що забув ім'я репортерки Бі-бі-сі, яка сповістила про завершення його колишнього життя й початок, уже невдовзі, нового похмурого існування. Вона зателефонувала на домашній номер, навіть не сказавши, звідки взяла його. «Як то себе почувати, – запитала вона, – коли знаєш, що аятола Хомейні виніс тобі смертний вирок?» Вівторок у Лондоні видався сонячний, однак запитання вмить погасило світло. Відповідав, уже не тямлячи себе: «Та зле почувуюся». У самого ж промайнуло: *я мертвий*. Подумав про відміряну йому кількість днів і дуже боявся, щоб їхнє число не було однозначним. Поклав телефонну слухавку і швидко побіг сходами з кабінету донизу на перший поверх свого вузького іслінгтонського² будинку, що тулився до таких

¹ Перекл. з англійської М. Бажана.

² Іслінгтон – район у Лондоні.

самих будинків. Похапцем заходився зачиняти і замикати на засуви дерев'яні віконниці у вітальні. Відтак кинувся замикати ще й вхідні двері.

Був день святого Валентина, проте з дружиною – американською романісткою Маріан Вігінгс – він уже не ладнав. Шість днів тому вона призналася, що нещаслива у шлюбі, бо їй «нестерпно тяжко» з ним, хоча той шлюб тривав яких шість місяців, до того ж і він усвідомлював помилковість свого одруження. Тепер вона не зводила з нього очей, а він метався по кімнатах, засмикуючи штори, перевіряючи віконні шпінгалети, а його збуджене звісткою тіло тіпалося, немов крізь нього пропускали електричний струм, тож довелося пояснювати, в чому річ. Вона відреагувала спокійно, почавши розмірковувати над їхніми подальшими діями. Навіть ужила слово *ми*. Досить сміливо з її боку.

До будинку під'їхав автомобіль, відряджений телекомпанією Сі-бі-ес. Він мав саме їхати до студії «Американетворкс» у Боувотер-хаусі, що в Найтсбриджі, для участі у ранковій телепередачі, яку по супутниковому зв'язку транслиували у прямому ефірі.

– Мушу йти, – сказав він, – це ж бо прямий ефір. Не могу просто взяти та й не з'явитися.

Дещо пізніше того самого дня в православній церкві на Москоу-роуд у Бейсвотері мала відбутися панахида по його другові Брюсу Четвіну. Не минуло ще й двох років, як він святкував своє сорокаріччя у Гомер-енді, себто в будинку Брюса, що в графстві Оксфордшир. Брюс помер від СНІДу, а тепер смерть стукала і в його двері.

– А панахида? – запитала дружина. Він не знав, що відповісти. Відімкнув вхідні двері, вийшов на вулицю, сів у авто і поїхав, а оскільки від'їзду не надавав якогось особливого значення, то й гадки не мав, що повернеться до будинку – свого дому впродовж п'яти років – аж за три роки, коли той будинок уже не належатиме йому.

Діти в містечку Додета-бей, що в Каліфорнії, співають у класі сумну безглузду пісеньку. Причісувалась вона лиш раз на рік, ля-ля-ля, тра-ля-ля. А надворі дме холодний вітер. Єдиний чорний дрізд злітає з неба донизу і

сідає на каркаси драбин для лазіння на дитячому майданчику. Ця дитяча пісня – дуже коротенька з приспівом. Вона має початок, але не має кінця. Весь час іде по колу. І з кожним помахом руки сльози гіркі капали, ля-ля-ля, тра-ля-ля, йой-йой-йой, ох, ох, ох. На драбині сидять чотири чорні дрозди, а до них підлітає п'ятий. А в школі співають діти. На драбинах уже можна углядіти сотні чорних дроздів, а ще тисячі, як та кара єгипетська, сповнюють небо. Почалася пісня, котрій нема кінця-краю.

Коли злетів донизу перший дрізд і свівся на драбині, то здавався якимсь незвичайним, особливим, окремим. Однак нема тут потреби виводити загальну теорію і говорити про ширше бачення речей з огляду на їхній теперішній стан. Опісля, вже на початку кари, люди легше впізнаватимуть провісника смерти у першому чорному птахові. Та коли він сідав на горішній щабель драбини, то здавався лишень однією пташкою.

У наступні роки він маритиме цим видовищем, розуміючи, що його розповідь – це щось таке як пролог: розповідь про мить, коли прилетіла перша пташка. Розповідь про нього; вона незвичайна, особлива, окремий. Ніхто не схильний робити з цього якихось висновків. Мине десяток років з лишком, коли оповідь розростеться і затулить небо, наче той архангел Джебраїл, піднімаючись на небосхилі, немов пара літаків, що вриваються у височезні будівлі, ніби кара вбивчих птахів у великому фільмі Альфреда Гічкока.

Того дня він став головною новиною на Сі-бі-ес. Люди з відділу інформації на різних моніторах уже вимовляли слово, яке невдовзі, як камінь, повісять йому на шию. Вживали вони те слово, наче синонім до «смертної кари», тож йому хотілося сперечатися з ними й педантично доводити неправомірність такого вживання. Проте відтоді для більшості людей у світі воно стане саме символом смертної кари. Для нього також.

Фетва

«Сповідую гордий мусульманський народ усього світу про засудження на смерть автора книжки *«Сатанинські вірші»*, а також усіх причетних до видання тієї книжки, хто знав про її зміст і виступив проти ісламу, Пророка й Корану. Закликаю всіх мусульман ужити необхідних заходів і стратити названих осіб, хоч би де ви їх виявили». Хтось дав йому роздруківку цього тексту, коли супроводжував на інтерв'ю до студії. Знову ж таки, його колишньому внутрішньому «я» захотілося щосили заперечувати і протестувати, цього разу вже проти слова «засудження». Це ж не вирок, винесений судом, правочинність якого він визнає, або ж судом, що має над ним юрисдикцію. Це – едикт жорстокої людини, яка помирає. Проте він добре усвідомлював недоречність своїх колишніх звичок. Тепер він уже мав інше внутрішнє «я». Він став людиною в центрі урагану, вже не тим Салманом, якого знали його друзі, а тим Рушді, котрий написав книжку *«Сатанинські вірші»*, назву якої спотворили, відкинувши означений артикль. *«Сатанинські вірші»* з означеним артиклем – це назва роману. *«Сатанинські вірші»* без артикля – це вірші, які є сатанинськими, а він – їхній сатанинський автор «сатана Рушді», таке собі нашвидкуруч намальоване рогате страхіття чи повішений чоловік з виваленим червоним язиком на плакатах демонстрантів у далекому місті. *Повісьте сатану Рушді*. Як легко стерти минуле людини й створити його нову версію, неспростовну версію, з якою боротися, як здавалося, просто неможливо.

Король Чарльз I не визнав легітимності винесеного йому вироку. Та це не завадило Оліверу Кромвелю все ж таки відтяти йому голову.

А він – не король. Він лишень письменник.

Тому поглянув на журналістів, що блимали на нього очима, і подумав: мабуть, саме так люди дивилися на тих, кого підсаджували до шибениці, провадили до електричного стільця чи гільйотини. Один зарубіжний кореспондент наче аж прилип до нього зі своєю прихильністю.

Тож він запитав у доброзичливця, як слід сприймати Хомейні. Наскільки він серйозна людина? Це його риторичне красномовство, а чи справді щось небезпечне?

– Не надто переймайтеся всім цим, – сказав журналіст.
– Він щоп’ятниці карає на горло президента США.

Коли ж під час ефіру пролунало запитання про його реакцію на загрозу, то відповів: «Шкода, що не написав чогось іще гострішого».

Він пишався своєю відповіддю – і тоді, і завжди. То була правда. Як на нього, його книжка не містила чогось критичного щодо ісламу, проте, за його ж висловом у той день на американському телебаченні, релігія, чії лідери так себе поводять, вочевидь, таки заслуговувала на критику.

Після інтерв’ю йому сказали, що телефонувала дружина. Тому зателефонував додому.

– Не приходь сюди, – застерігала вона. – Під будинком на тебе чекає сотні дві журналістів.

– Їду тоді до агенції, – сказав він. – Пакуй валізи й чекай мене там.

Його літературна агенція «Вайлі, Ейткен і Стоун» містилася в будинку з білим тиньком на Ферншоу-роуд у Челсі. Під її стінами – жодного журналіста; мабуть, світова преса не чекала від нього приїзду до свого агента у цей тривожний для нього час, та коли він увійшов досередини, то в будинку, здавалося, дзеленчали геть усі 22 телефони – всім хотілося щось про нього знати. Його британський агент Гіллон Ейткен поглянув на нього з немалим подивом. Він саме розмовляв з британсько-індійським членом парламенту від Східного Лестерширу Кейтом Вазом. Затулив рукою слухавку й пошепки запитав:

– Поговориш із цим чоловіком?

Під час телефонної розмови Ваз назвав колотнечу навколо фетви «страхітливим, абсолютно страхітливим явищем» й пообіцяв свою «цілковиту підтримку». Кілька тижнів потому він опинився серед чільних промовців на демонстрації проти «Сатанинських віршів», на яку зібралось понад три тисячі мусульман, і назвав подію «одним із найбільших днів в історії ісламу та Великої Британії».

І тут виявилось, що він неспроможний думати про щось віддалене і не має поняття, яким тепер має стати його життя або ж які плани йому слід будувати. Міг зосередитися хіба що на невідкладному, а невідкладним була панахида по Брюсу Четвіну. «Дорогенький, – сказав Гіллон, – вважаєш за потрібне все ж таки поїхати?» Якусь хвилину він розмірковував. Але ж Брюс був його близьким другом. «Та до сраки все це, – сказав він, – таки поїду».

Примчала Маріан з помітним збентеженням у погляді після натовпу фотографів під будинком на Сент-Пітерс-стрит, 41. Наступного дня той погляд з'явиться на перших сторінках усіх британських газет. Одна з газет навіть означить той погляд аршинними літерами: ОБЛИЧЧЯ СТРАХУ. Вона була малослівною. Він також. Сіли у чорний «сааб», і він повів авто через парк до Бейсвотер. Гіллон Ейткен зі стурбованим виразом обличчя і довгим кволим тілом, що зібгалось на задньому сидінні, також поїхав з ними.

Його мати й наймолодша сестра жили в Карачі. Що тепер буде з ними? Його середульша сестра, яка давно покинула отчий дім, мешкала в Берклі, що в Каліфорнії. Чи не загрожує їй небезпека? Старша сестра Самін, його «ірландська близнючка», мешкала із сім'єю у Вемблі, в одній із північно-лондонських околиць, неподалік великого стадіону. Як захистити їх? Як захистити сина Зафара, якому виповнилося лишень дев'ять років і вісім місяців і який жив зі своєю мамою Кларисою в будинку на Бермароуд, 60, одразу за Грін-Лейнс, біля Клісольд-парку. В ту мить Зафарове десятиріччя видавалося далеким-далеким. «Тату, – запитав Зафар, – а чому ти не напишеш для мене книжки, ну, яку можна було б і мені читати?»

Тоді він згадав про рядок із «*St. Judy's comet*» – пісні Пола Саймона, написаної у формі коліскової для свого малого сина. «Якщо мені сина не заколисати, буду поганим я татком». «Гаразд, сину, – відповів він. – Давай закінчу книжку, над якою тепер працюю, а тоді напишу для тебе. Домовилися?» «Домовилися». Він уже закінчив і опублікував ту книжку, і тепер, скоріш за все, не матиме часу для написання наступної. *Ніколи не порушуй*

даної дитині обіцянки, подумав він, а тоді його винахідливий розум додав ідіотське продовження, *а хіба смерть автора не може стати вагомим виправданням?*

З голови не виходили думки про всілякі вбивства.

П'ять років тому вони з Брюсом Четвіном подорожували по австралійському «червоному центрі» і в Еліс-Спрінгсі помітили графіті «БІЛА ЛЮДИНО, ЗДАВАЙСЯ, ТВОЄ МІСТО ОТОЧЕНЕ», тож він з натугою підійнявся на гору Аерс-Рок, у той час як Брюс, що вихвалявся недавнім сходженням до базового табору на Евересті, рвонув уперед і вибіг на гору, ніби на якийсь пагорб; потім слухали, як місцеві мешканці розповідають байки про випадок з «дитям і дінго¹», перекодя поселилися у задрипаному motelі «Інленд», де не давніше як торік сталася трагічна подія: тридцятишестирічному дальнобійнику на ймення Дуглас Креб відмовили у випивці через те, що був уже п'яний, і дальнобійник затіяв сварку з барменом, а після того, як його таки виштовхали надвір, він заліз у кабіну, розігнав свою фуру – і на повній швидкості врізався у бар, убивши п'ятьох людей.

Креб давав свідчення в еліс-спрінгському суді, тож вони пішли послухати. Водій був скромно вдягнений, з опущеними очима, говорив рівним низьким голосом. Наполягав, що не міг скоїти того вбивства, і коли його запитали, чому він настільки впевнений у цьому, то відповів, що сидить за кермом фур уже багато років і «доглядає за ними, наче вони його власні» (тут запанувала тиша, в якій учувалося невимовлене слово «діти»), тому наполовину розтроцена фура ніяк не могла стати наслідком його власного вчинку. Після почутого присяжні стали помітно жорсткішими, й усі зрозуміли, що його визнають винним. «Авжеж, – пробурмотів Брюс, – він каже цілковиту правду».

Той убивця цінив фуру більше за людське життя. П'ять років потому на його шляху також могли з'яви-

¹ Мається на увазі судовий процес в Австралії на початку 1980-х, коли батьки Азарії Чемберлен, яких звинувачували у вбивстві власної доньки, стверджували, що її викрала собака-дінго.

тися люди, які б захотіли стратити письменника за його богохульні слова, і віра або ж особливе розуміння віри перетворилися б на автомобіль, котрий вони любили б більше за людське життя. До того ж, це його не перше богохульство, нагадав він собі. Їхнє з Брюсом сходження на Аерс-Рок тепер також підпало б під заборону. Скеля, повернена власнику-аборигенові з її прадавньою назвою Улуру, перетворилася на священну гору, тож для скелелазів тепер зась на неї підійматися.

Повертаючись 1984 року з тієї австралійської поїздки, вже в літаку він почав розуміти, якими стануть «Сатанинські вірші».

Служба Бога в єпархіальному православному соборі святої Софії, побудованому й багато оздобленому 110 років тому в такий спосіб, аби нагадувати величний собор стародавньої Візантії, йшла дуже звучною і таємничою грецькою мовою. А ритуал був по-візантійському пишним. Лала-ла Брюс Четвін, співали речитативом священники, лала-ла Четвін лала-ла. Вони підводилися, вони сідали, вони вклякали, вони вставали, а тоді знову сідали. Повітря сповнилося смородом кадильного диму. Пригадав, як батько ще дитиною взяв його у Бомбеї на молебень на свято Ід уль-Фітр. Там на ідга, себто на полі для моління, геть усе було арабським, усі багацько разів нахилилися чолами до землі, а тоді вставали з долонями попереду себе, наче з розгорнутими книжками, а ще багато бубоніли незнайомих слів мовою, якою він не розмовляв. «Роби так, як я», – сказав йому тато. Вони не були релігійною родиною і дуже рідко відвідували такі церемонії. Він ніколи не вчив молитов і не знав їхнього значення. Ця випадкова молитва з імітацією та мимовільною рутинною стала усією його релігійною наукою. Тому незрозуміла відправа у церкві на Московроуд викликала знайомі почуття. Вони з Маріан сиділи біля Мартіна Еміса¹ та його дружини Антонії Філліпс. «Щось аж переживаю за тебе», – сказав Мартін, обіймаючи його.

¹ Мартін Еміс (нар. 1949 р.) – англійський прозаїк, син англійського письменника сера Кінгслі Еміса (1922–1995).

«Я і сам переживаю за себе», – відповів він. Ла Четвін ла Брюс ла. Романіст Пол Торо сидів на лаві позаду нього. «Боюся, Салмане, аби наступного тижня ми не прийшли вже тебе поминати», – сказав він.

Коли вони з Маріан тільки прибули на панахиду, то біля церкви стояло лишень кілька фотографів. Зазвичай письменники не принаджують натовпу папараці. Мірою того як тривала служба, всередину до церкви почали заходити журналісти. Одна незрозуміла релігія виконувала обов'язки господині дому для новини, витвореної незрозуміло-насильницьким нападом іншої релігії. *Однією з найгірших сторін того, що сталося*, – написав він пізніше, – *було те, що незрозуміле стало зрозумілим, а неймовірне – ймовірним.*

Закінчилася служба, й до нього почали протискуватися журналісти. Гіллон, Маріан і Мартін намагалися не пропускати їх. Один настирливий сірий чолов'яга (сірий костюм, сіре волосся, сіре обличчя, сірий голос) таки протиснувся крізь натовп, тицьнув йому під ніс магнітофон і почав ставити дурні запитання.

– Даруйте, – відповів він. – Але я прийшов на панахиду по своєму другові. Не личить тут брати інтерв'ю.

– Ви не зрозуміли, – сказав сірий чолов'яга дещо спантеличено, – я з *«Дейлі телеграф»*. Вони прислали мене сюди *спеціально.*

– Гіллоне, мені потрібна твоя допомога, – сказав він.

Гіллон нахилився зі своєї вражаючої висоти до репортера і промовив настійливо та ще й з неповторно величним акцентом:

– *Пішов до сраки.*

– Вам не слід так зі мною розмовляти, – сказав чоловік із *«Дейлі телеграф»*. – Я навчався у приватній школі.

На тому комедія і закінчилася. Коли ж вийшов на Москов-роуд, то побачив, що вулиця аж кишить журналістами, які, немов ті трутні, що шукають матки, намагалися допхатися до нього, а фотографи вилазили один одному на спину, споруджуючи хиткі гірки, котрі потім разили очі спалахами. Стояв і кліпав очима, не знаючи куди податися і що робити.

Здавалося, шляхи для втечі відрізані. До авто, припаркованого за сотню ярдів нижче, не пробитися, бо всюди чатували люди з фотоапаратами і мікрофонами – люди, що навчалися у школах різного типу, а також ті, кого прислали спеціально. На порятунок прийшов друг з Бі-бі-сі Алан Єнтоб, телевізійний режисер, з яким він познайомився вісім років тому, коли Алан працював над «Ареною» – документальним фільмом про молодого письменника, який щойно опублікував добре прийнятий критикою роман «*Онівнічні діти*». Алан мав брата-близнюка, проте люди часто казали: «Салман схожий на тебе, ніби він твій брат-близнюк». Обидва не погоджувалися з такою думкою, та вона далі собі побутувала. Тому сьогодні для Алана, мабуть, геть не годилося, щоб його прийняли за несправжнього брата-близнюка.

Аланове авто з Бі-бі-сі під'їхало під саму церкву. «Сідай», – сказав він, і вони поїхали геть від галасливих журналістів. Кружляли навколо Нотинг-Гілла, поки не розійшовся натовп біля церкви, а тоді повернулися до місця, де стояв припаркований «сааб».

Коли вони з Маріан сіли у своє авто і раптом опинилися наодинці, то запанувала гнітюча для обох тиша. Радіо не вмикали, знаючи, що в новинах повно бруду. «Куди поїдемо?», – запитав він, хоча обоє добре знали куди. Маріан нещодавно найняла невелику напівпідвальну квартиру в південно-західному кутку іслінгтонського Лонсдейл-сквер, поблизу будинку на Сент-Пітерс-стріт, під приводом, що їй потрібна власна робітня, проте насправді через дедалі більше напруження в їхніх стосунках. Мало хто знав про існування тієї квартири. Там матимуть вони досить простору і часу для того, щоб оцінити ситуацію й ухвалити потрібні рішення. Їхали до Іслінгтона мовчки. Здавалося, нема про що говорити.

Маріан була хорошою письменницею і чудовою жінкою, проте поступово він почав дізнаватися про речі, які йому геть не подобалися.

Коли вона переїхала до його будинку, то залишила на автовідповідачі редактора журналу «Гранта» Білла Бюфорда повідомлення про те, що номер її телефону змі-

нився. «Він може здатися тобі дещо знайомим, – казала вона, а тоді після тривожної, на думку Білла, паузи: – *Все ж таки я його заарканила*». Запропонував він їй вийти за нього заміж у дуже емоційному стані після батькової смерті в листопаді 1987 року, і стосунки між ними майже одразу почали псуватися. Його найближчі друзі Білл Бюфорд, Гіллон Ейткен і його американський колега Ендрю Вайлі, а також гайанська актриса й письменниця Полін Мелвіл, а ще його сестра Самін, яка завжди була йому ближчою за всіх інших, по черзі зізнавалися у своїй неприязні до неї, як це зазвичай роблять друзі, коли стосунки в людей псуються, тому він вважав, що цього не варто брати близько до серця. Та й він також кілька разів спіймав її на брехні, і це його сильно вразило. *За кого вона мене має?* Вона часто набирала невдоволеного вигляду і дивилася кудись у далечінь понад його плечима, розмовляла з ним так, гейби зверталася до якогось привида. Його завжди приваблював її інтелект і здоровий глузд, який нікуди не дівався, а також фізична врода – водоспад золотисто-каштанового волосся та широка повногуба американська усмішка. Проте вона була якоюсь загадковою, й іноді йому здавалося, що він одружився з незнайомкою. Жінкою в масці.

Тієї післяобідньої пори їхні особисті стосунки відійшли на задній план. Того дня по вулицях Тегерана крокували юрби, несучи плакати із його обличчям, зображеним із виряченими очима, схожими на обличчя трупів у *«Птахах»* Гічкока – з почорнілими, кривавими, подзьобаними птахами очними яблуками. Сьогодні вони переймалися іншим: невеселими валентинками, бородатими чоловіками, закутаними жінками і злісним старим, що помирав у своїй затемненій кімнаті і з останніх сил намагався зажити собі ще більше темної слави. Після приходу до влади імам умертвив не одного з тих, хто допоміг йому здобути ту владу, а також усіх тих, хто йому не подобався. Феміністів, уніоністів, соціалістів, комуністів, гомосексуалістів, повій, а також своїх колишніх помічників і заступників. У *«Сатанинських віршах»* зображено саме такого імама – імама, що перетворився на чудовисько, а його

гігантський рот проковтнув власну революцію. Справжній імам ще й утягнув свою країну у безглузду війну із сусідами; загинуло ціле покоління молодих людей, і лишень тоді старий мусив схаменутися. Він заявляв, що укласти мир з Іраком – це все одно, що проковтнути ложку отрути, проте він усе ж таки її проковтнув. Відтак мертві повстали проти імама, і його революція стала непопулярною. Виникла потреба у згуртуванні вірних, і тут йому нагодилося книжка і її автор. Книжка – творіння диявола, тож її автор – диявол, і він уже має ворога, якого так потребував. А ось той автор у напівпідвальній квартирі в Іслінгтоні тулиться до все ще своєї, проте майже чужої, дружини. Це і був диявол, так необхідний імамові, що помирав.

Тепер же після закінчення уроків у школі він мав побачитися із Зафаром. Зателефонував Полін Мелвіл і попросив її приїхати до Маріан, поки він навідуватиме сина. На початку 1980-х вона була його сусідкою по Гайбері-Гіллі – ясноока сердечна актриса змішаного походження, що жваво жестикулювала, завжди готова щось розповісти про Гайану, де один з її мелвільських пращурів зустрів письменника Івліна Во, познайомив його з тамтешнім оточенням і, мабуть, став, як вона думала, прообразом містера Тодда, старого божевільного простака, який силоміць притягнув Тоні Ласти в джунглі і змушував у *«Жмені праху»* безкінечно читати вголос Діккенса; про порятунок свого чоловіка Ангуса з Іноземного легіону, коли вона стала на воротах форту й голосила, допоки його звідти не випустили; про роль мами Адріана Едмондсона в телевізійному серіалі *«Молоді»*. Вона мала славу непоганої комедійної артистки й витворила собі чоловічий образ, який «став настільки навіженим і жахливим, що мені довелося припинити його грати», казала вона. Написала кілька оповідань про Гайану. Вони виявилися навіть дуже непоганими, і коли вийшла друком її перша книжка *«Перевертень»*, то їх геть усі хвалили. Цій непохитній, проникливій і відданій товаришам жінці він довіряв беззастережно. Прийшла одразу без зайвих слів, незважаючи на свій день народження та на своє несприйняття Маріан. Йому відлягло від серця, коли покидав Маріан у напівпід-

вальній квартирі на Лонсдейл-сквер, а сам їхав на Бермароуд. Чудовий сонячний день, дивовижна зимова осяйність якого неначе докоряла геть не чудовим новинам, добігав кінця. В Лондоні у лютому діти зі школи повертаються вже затемна. Коли дістався до будинку Клариси й Зафара, то там уже чекала на нього поліція.

– А ось і ви, – сказав поліцейський. – А ми ламаємо собі голову, куди ж це ви подалися.

– Тату, а що сталося? – на обличчі сина з'явився вираз, який ніколи не повинен з'являтися на обличчі дев'ятирічного хлопчика.

– Я йому кажу, – пояснювала жваво Клариса, – що тепер тебе охоронятимуть, аж поки все не минеться, і все буде добре. – І обійняла його, чого не робила вже впродовж п'яти років, відколи розпався їхній шлюб. Вона була першою жінкою, яку він покохав. Зустрілися вони 26 грудня 1969 року, за п'ять днів до завершення шістдесятих, коли йому виповнилося двадцять два роки, а їй – двадцять один. Клариса Мері Луард. Мала стрункі ноги і зелені очі, того дня була одягнена в хіпівську дублянку, а її червонувато-брунатні дрібні-кучерики стягувала вузька пов'язка, тож перед її блиском не встояло жодне юнацьке серце. Вона мала друзів зі світу поп-музики, які називали її Щаслива (хоча те ім'я такою ж мірою щасливо щезло разом з неймовірним десятиліттям, що й породило її ім'я), і маму-пиячку, а ще тата, який був пілотом літака наведення, повернувся з війни контуженим і зістрибнув з будинку, коли їй виповнилося п'ятнадцять років. Вона ще мала англійського гончака на ймення Крихта, і він пісаяв на її ліжко.

Багато чого в ній було такого, що ховалося за її зовнішньою яскравістю; вона не хотіла, щоб люди бачили її похмурою, і коли меланхолія все ж таки змагала, то йшла до своєї кімнати й зачиняла двері. Можливо, відчувала всередині батьків смуток і боялася, що він також захоче її здолати і зіштовхнути з даху будинку, як це він учинив з батьком, тому зачиняла двері щільно, допоки все миналося. Вона отримала ім'я трагічної героїні Семюела Річардсона, бо якийсь час навчалась у Гарлоу. Клариса з Гарлоу – дивне відлуння іншої Клариси Гарлоу, ще одного

самогубства в її оточенні, цього разу з літературного твору; ще одне відлуння, якого треба було боятися й прикривати його своєю осяйною усмішкою. Її мати Лавінія Луард також мала незвичне прізвисько Лаві-Лу-Лазничка і топила у склянці джину сімейну трагедію, розчиняючи її там, аби мати змогу грати зі своїми залицяльниками роль веселої вдови. Спочатку був одружений колишній гвардійський полковник на ймення полковник Кен Світінг, який приїжджав з острова Мен, але не покинув своєї дружини, так і не наважився цього зробити. Перегодя, коли емігрувала у містечко Міхас, що в Андалузії, у неї з'явилася ціла вервечка європейських нікчем, охочих пожити за її рахунок і якнайбільше потратити її грошеньт. Лавінія надзвичайно опиралася наміру своєї доньки спочатку жити, а тоді одружитися з дивним довговолосим індійським письменником, про чие сімейне походження вона знала дуже мало і який не скидався на багатія. Вона підтримувала дружні стосунки з родиною Левортів з Вестергема у графстві Кент, і їй дуже хотілося, щоб син Левортів Річард, бухгалтер за професією, цей блідий, кістлявий хлопець з білявим волоссям Енді Воргола, побрався з її чудовою донькою. Клариса вже приходила на побачення до Річарда, аж тут почала таємно зустрічатися з довговолосим індійським письменником, і лишень через два роки вибрала одного зпоміж них, коли січневого вечора 1972 року письменник улаштував входи до своєї щойно найнятої квартири на Кембридж-гарденс біля Ландброук-Гров, а вона зважилася приїхати до нього; відтоді вони не розлучалися. Вибирають завжди жінки, а чоловікам залишається тільки дякувати долі, якщо їм пощастило стати обраними.

Усі роки їхніх жадань, кохання, шлюбу, батьківства, подружньої невірності (здебільше його), розлучення й дружби ввібрали в себе її обійми того вечора. Надзвичайна подія затопила їхній біль і змила його, а під боєм лишилося щось давнє й глибоке – те, що не розтріскалося. Також вони були батьками цього чудового хлопчика, а як батьки вони завжди жили в єдності й злагоді. Зафар народився у червні 1979 року саме тоді, коли він завершував *«Опівнічних дітей»*. «Схрести ноги, –

казав він їй, – я пишу так швидко, як тільки можу». Яюсь пополудні була хибна тривога, і він подумав: «*Дитя народиться опівночі*», але цього не сталося, і дитя народилося в неділю 17 червня о 14:15. Він використав цей факт у присвяті роману. *Зафару Рушіді, який усупереч усім очікуванням народився пополудні*. Тепер, коли йому виповнилося дев'ять з половиною років, він схвильовано питає: *А що сталося, тату?*

– Нам потрібно знати, – казав офіцер поліції, – про ваші найближчі плани.

Якусь мить він думає, перш ніж відповісти:

– Мабуть, поїду додому, – нарешті відповідає він, а застигли пози людей в уніформах підтверджують його підозри.

– Ні, сер, я вам би цього не радив.

І тоді він розповідає їм геть усе про напівпідвальне приміщення на Лонсдейл-сквер, де на нього чекає Маріан.

– Про ту квартиру багато хто знає як про місце, куди ви вчащаєте?

– Ні, офіцере, майже ніхто.

– Гаразд. Коли повернетесь додому, то сьогодні без нагальної потреба не виходьте з помешкання. Всюди відбуваються мітинги, про їхні наслідки ми вам повідомимо завтра вранці. Доти вам слід залишатися в помешканні.

Він пригорнув сина й тієї миті вирішив розповісти йому якнайбільше, надавши подіям, що відбувалися, позитивного забарвлення; Зафарові можна допомогти впоратися з розумінням події, якщо поставити його всередину такої події, себто запропонувати свою батьківську версію, якій він повірить і охоче дотримуватиметься, тим часом як на шкільному майданчику чи по телевізору йому допикатимуть усілякими небилицями. У школі – страхіття, казала Клариса, ледь устигають відганяти фотографів і телевізійників, що хочуть зняти сина чоловіка, якому погрожують смертю, а хлопці в його класі всі як один стали за нього заступатися. Без зайвих слів зімкнули свої ряди навколо нього, і день для Зафара минув цілком нормально – або ж майже нормально. Більшість

батьків висловлюють свою підтримку, а от одного чи двох, що вимагали забрати Зафара зі школи, бо його присутність може наразити на небезпеку інших дітей, добряче вилаяв директор, і вони, осоромлені, відступили. Дуже підбадьорливо було дізнатися про відвагу, згуртованість і дієву принципову позицію, про найкращі людські якості, що повставали проти насильства й фанатизму – темного боку людської раси – в час, коли, здавалося, майже неможливо протистояти навалі темряви. Що було неможливим напередодні, ставало можливим. У Гемпстеді, в школі Голл, опір таки чинили.

– Тату, ми завтра побачимося?

Він захитав головою.

– Але я тобі зателефоную, – сказав він. – Я телефонуватиму тобі щодня о сьомій. Якщо тебе не буде вдома, – і він обернувся до Клариси, – будь ласка, залиш для мене повідомлення на автовідповідачі і скажи, коли мені зателефонувати.

Щойно розпочався 1989 рік. Такі поняття як *комп'ютер*, *ноутбук*, *стільниковий телефон*, *мобільний телефон*, *Інтернет*, *Wi-Fi*, *SMS*, *електронна пошта* були або невідомими, або ж надзвичайно новітніми. Тоді у нього не було комп'ютера чи мобільного телефону. Проте він мав будинок, навіть якщо і не міг в ньому заночувати, а в будинку був автовідповідач, тож він міг зателефонувати і зробити *запит* щодо необхідної інформації (вживання старого слова в новому значенні) й одержати, ні, *видобути* необхідну інформацію.

– Сьома година, – повторив він. – Щовечора, гаразд?

Зафар тяжко закивав головою:

– Гаразд, тату.

Самотньо вертався додому, а по радіо передавали кепські новини. Два дні тому перед Американським культурним центром в Ісламабаді в Пакистані відбувся «бунт проти Рушді». (Незрозуміло тільки, яким боком тут Сполучені Штати до «*Сатанинських віршів*».) Поліція застосувала до нападників вогнепальну зброю – п'ятеро вбитих, шістьдесят поранено. Демонстранти несли транспаранти «Рушді, ти мертвий». Тепер, після іранського

едикту, небезпека лишень збільшувалася. Аятола Хомейні не просто могутній клерикал. Він також глава держави і замовив убивство громадянина іншої держави, над яким не мав жодної юрисдикції; він тримав на службі найманих убивць, яких раніше використовував у боротьбі проти «ворогів» іранської революції, серед них ворогів, що проживали поза межами Ірану. Йому довелося вивчити нове слово. Його він почув по радіо: *екстериторіальність*. Також відоме як *спонсорований державою тероризм*. Вольтер якось висловив думку, що письменникові варто поселитися на прикордонні, аби за необхідності, коли розсердить впливових людей в одній країні, він мав змогу гайнути через кордон і опинитися в безпеці. Сам Вольтер виїхав з Франції до Англії після того, як образив аристократа Шевальє де Роа, й жив у вигнанні впродовж семи років. Однак проживання в іншій країні, ніж країна, в якій живуть чийсь переслідувачі, більше не вважалося безпечним. Тепер відбувалися *екстериторіальні акції*. Іншими словами, вони прийдуть за тобою.

Ніч на Лонсдейл-сквер була холодною, темною і прозорою. На площі бовваніло двоє поліцейських. Коли він вийшов з авто, вони вдали, що не бачать його. Поліцейські здійснювали патрулювання, спостерігаючи за вулицею біля квартири на сто ярдів в обидва боки, а їхні кроки він чув навіть тоді, коли опинився у помешканні. В тій тиші, пронизаній кроками, він усвідомив, що геть не розуміє свого життя, чи того, що з ним може статися, а тоді вже вдруге за день подумав, що ніякого життя може й не бути, тож не доведеться його розуміти. Полін пішла додому, а Маріан лягла спати рано. Треба той день забути. Треба той день пам'ятати. Він уместився в ліжку біля дружини, вона повернулася до нього, вони обійнялися й лежали нерухомо, ніби та нещаслива одружена пара, якою вони і стали. Відтак, думаючи кожне про своє, довго не могли заснути.

Кроки. Зима. Чорне крило б'є об щабель драбини для лазіння. *Сповіщаю гордий мусульманський народ світу, ля-ля-ля, тра-ля-ля, ой- ой- ой, йой-йой-йой, ох, ох, ох. Страчайте їх, хоч би де ви їх виявили. Ля-ля-ля, тра-ля-ля, ой-ой-ой, йой-йой-йой, ох, ох, ох.*

I

Фаустівська угода навпаки

Йому, малому хлопцеві, тато перед сном завжди розповідав силу-силенну казок; розповідав, переробляв і наново вигадував оповідки Шахерезади з *«Тисячі й однієї ночі»* як засіб супроти смерти, щоб утвердити слово й перемогти огидних тиранів; розповідав байки про тварин *«Панчатантра»*; а також дивовижні історії, що лилися як водоспад з *«Катасарітсатора»* – з Океану оповідних потоків, велетенського озера оповідок, що утворилося в Кашмірі, де народилися його пращури; а ще легенди про могутніх героїв, зібрані у *«Гамзанаме»* та в *«Пригодах Гатим Тая»* (про нього також ішов фільм із рясними вкрапленнями чудових подробиць до оригінальних подій, які з великим почуттям розповідалися татом перед сном). Занурення в атмосферу казок неминуче привело до засвоєння двох незабутніх уроків: перший полягав у тому, що всі ті оповідки – неправдиві (насправді не існувало джинів у пляшках, летючих килимів або чарівних ламп), проте, незважаючи на свою неправдивість, вони давали йому відчуття й розуміння таких істин, яких не змогла б йому дати жодна правда; другий урок полягав у тому, що всі казки належать йому, як і його татові Анісу, а також усім іншим; усі їхні з татом казки – яскраві й похмурі, священні й богохульні – можна змінювати й переробляти, розбирати на частинки й збирати до купи, як заманеться і коли заманеться, з них можна сміятися і ними можна втішатися, в них можна жити і ними можна жити, їх можна оживляти своєю любов'ю й оживлятися ними самому. Людина ставала оповідачем, єдиною істотою на землі, яка розповідала собі казки, аби зрозуміти,

ким вона є. А розповідь ставала її правом первородства, якого ніхто у неї вже не відбере.

Його мати Негін також розповідала казки. Негін Рушді, в дівочтві Зогра Батт, коли одружилася з Анісом, то змінила не тільки дівоче прізвище, але й ім'я, переродившись заради свого чоловіка, відмовившись від Зогри, про яку він навіть слухати не хотів, бо колись вона палко кохала іншого чоловіка. Була вона Зогрою чи Негін у найглибших закутках своєї душі, її син так і не довідався, бо йому вона ніколи не розповідала про чоловіка, якого залишила в минулому, натомість вибовкували йому не свої, але чужі таємниці. Була пліткаркою найвищого ґатунку, тож він, її найстарша дитина і єдиний син, сидючи на її ліжку, спершись на її ноги так, як їй подобалося, не раз упивався захопливими й іноді похитливими місцевими плітками, що жили в її голові, немов велетенський гіллястий ліс переплетених шепотом родових дерев із забороненими соковитими плодами гріховних пліток. Він відчував, що її таємниці належать і йому, бо варто розповісти котрусь із них – і вона належить не тільки оповідачеві, але й слухачеві. Щоб таємниця не стала загальним надбанням, існує лишень один спосіб: *нікому її не розповідай*. Це правило у майбутньому його житті таки стане у пригоді. А згодом, коли він почав писати, його мати сказала: «Я більше не розповідатиму тобі цих побрехеньок, бо ти вставляєш їх у книжки, а тоді я маю із цим клопіт».

Це правда, і їй варто було б таки перестати розповідати йому ті історії, проте плітки були її пристрастю, і вона не могла зупинитися так само, як не зміг зупинитися й покинути п'ятику його тато.

Віндзор-вілла, Ворден-роуд, Бомбей-26. Будинок стояв на пагорбі, звідки було видно море й місто, що розкинулося між пагорбом і морем; авжеж, його батько був заможним, однак прожив життя, тринькаючи свої статки, й помер без шеляга за душею, неспроможний виплатити борги, з невеличкою схованкою рупій у горішній лівій шухляді письмового стола, що виявилися всією готівкою, яку він залишив після себе на цьому світі. Аніс Ахмед Рушді («Бакалавр гуманітарних наук, Кембриджський універси-

тет, правник» гордо сповіщав напис на мідній табличці, пригвинченій до стіни біля парадного входу на Віндзор-віллі) успадкував багатство від батька, текстильного магната, єдиним сином якого він був, розтратив те багатство і помер, що можна було б навіть вважати історією щасливого життя. Проте його діти знали дещо більше про свого тата: вранці він бадьорився, допоки не починав голитися, а коли лезо «Філішейв» уже зробило свою справу, він ставав дуже дратівливим, і вони намагалися не потрапляти йому на очі; коли у вихідні він брав їх на пляж, то був жвавим і багато сміявся по дорозі туди, але сердитим дорогою додому; коли він грав у гольф з їхньою мамою у Віллінгтон-клубі, вона намагалася не вигравати, але обережно програли, хоча й грала краще за нього; коли ж він напивався, то бридко кривлявся до них, перетворюючи риси свого обличчя на химерні й жахливі маски, що страшенно їх лякало і чого не бачив жодний сторонній, тож ніхто не розумів, що вони мали на увазі, коли казали, що їхній тато «корчить пики». Проте в дитинстві вони мали оповідки й сон, а якщо чули дратівливий голос у сусідній кімнаті, якщо чули там плач матері, то не могли нічим зарадити. Вони натягували ковдри на голови і бачили сни.

Аніс привіз свого тринадцятирічного сина до Англії в січні 1961 року, тож упродовж тижня чи двох, поки він розпочав навчання в Рагбі-скул¹, вони жили в одному номері у готелі «Камберленд» неподалік Марбл-арч у Лондоні. За дня ходили по крамницях і купували необхідні для школи речі: твідові піджаки, сірі фланелеві штани, сорочки «Ван Г'юсен» зі змінними напітвердими комірцями, які потребували запонок, що впивалися в шию й утруднювали дихання. Вони пили шоколадні молочні коктейлі у Лайенс-Корнер-Хаусі на Ковентрі-стріт, а також ходили до кінотеатру «Оденон» на фільм *«Справжнє пекло в школі святого Триніана»*, і йому хотілося, аби у його закритій школі також були дівчата.

¹ Рагбі – одна з дев'яти найстаріших престижних чоловічих привілейованих приватних середніх шкіл у Рагбі, заснована 1567 року.

Ввечері тато купив курку-гриль у крамниці готової їжі «Кардома» на Едвард-роуд і загадав йому пронести її в готельний номер під новим двобортним блакитним шерстяним макінтошем. Уночі Аніс напився й трохи за північ стусанами розбуркав нажаханого сина й ляв його на чому світ стоїть, а хлопцеві аж не вірилося, що тато знає такі слова. Потім вони поїхали до Рагбі, купили крісло з червоною оббивкою і попрощалися. Всередині пансіону Аніс зробив знімок сина у біло-блакитній смугастій шапці та в макінтоші, що просяк смаженим курчам, і якщо хтось помітить смуток в очах хлопця, то може подумати, що він сумує через неминучу розлуку з домом. Насправді ж хлопець не може дочекатися татового від'їзду, бо хоче якнайшвидше забути ночі брудних слів і невідомо чим викликаної сліпої люті в налитих кров'ю очах. Він хотів залишити смуток у минулому й розпочати своє майбутнє, тож невдовзі невідворотно прагнучиме жити якнайдалі від тата і відгородиться від нього морями й океанами. Коли він закінчив Кембриджський університет і повідомив татові про свій намір стати письменником, нестримний стогін розчарування вирвався з Анісових гудей: «Що я тепер скажу своїм друзям?»

Проте дев'ятнадцять років потому на синові сорокові уродини Аніс Рушді надіслав листа, написаного власноруч, що стало найціннішим посланням, яке письменник коли-небудь одержував чи одержить. Це сталося за п'ять місяців до Анісової смерті у його сімдесят сім років від множинної мієломи, що швидко прогресувала, себто раку кісткового мозку. З Анісового листа видно, як уважно він прочитав і глибоко зрозумів синові книжки, з яким нетерпінням він чекає на наступні його твори, а також якою глибокою є його батьківська любов, котрої він не висловлював упродовж половини свого життя. Прожив він достатньо довго, щоб потішитися успіхом «*Опівнічних дітей*» та «*Сорому*»; коли ж побачила світ книжка, виходу якої автор найбільше завдячував татові, то його на цьому світі вже не було. Можливо, і на краще, бо він також не побачив викликаного нею шаленства; проте щодо однієї з небагатьох речей його син був цілком

певний: у битві за «Сатанинські вірші» він отримав би від тата беззастережну й цілковиту підтримку. Без татових думок і прикладу, який, по суті, надихав його, він би не написав того роману. *Ось якого синочка виховали татуньо з мамунєю?* Ні, геть не так. Та все ж таки, мабуть, виховали і дозволили стати особистістю та письменником, яких він носив десь глибоко в собі.

Першим подарунком, отриманим від тата, подарунком, схожим на записку в капсулі часу, подарунком, якого він не розумів, аж поки став дорослим, було його прізвище. «Рушді» – це Анісова вигадка; справжнє прізвище його тата навіть важко вимовити: Ходжа Мухаммед Дін Халікі Делаві, гарне прізвище старого Делі, що личило джентльменові старої школи, який витріщався з єдиної вцілілої фотографії того успішного промисловика й за сумісництвом есеїста, що жив у ветхому особняку у славному старому мугалла, себто околиці Баллімаран, яка складалася з кількох звивистих вуличок збоку Чандні-Соук – колишнього дому великого поета Мірзи Ігаліба, який писав мовами фарсі й урду. Мухаммед Дін Халікі помер молодим, залишивши синові статки, які він потім розтринькає, й прізвище, надто вже важке для того, щоб носити його у сучасному світі. Аніс перейменувався на «Рушді» через своє захоплення Ібн Рушдом, по-західному Аверроесом, іспансько-арабським філософом дванадцятого сторіччя, який жив у Кордові й піднявся до звання *каді*, себто судді, Севільї, перекладача й видатного тлумача творів Арістотеля. Його син носив те прізвище впродовж двох десятиліть, коли збагнув, що його тато, справжній знавець ісламу, хоч і без жодних релігійних переконань, вибрав це прізвище з огляду на свою повагу до Ібн Рушда через те, що свого часу він був на передовій лінії раціоналістичної полеміки з ісламським буквалізмом; тож сплигло ще двадцять років, доки битва за «Сатанинські вірші» стала у двадцятому столітті своєрідним відлунням конфлікту вісімсотрічної давнини.

«Принаймні, – казав він собі, коли над його головою знялася буря, – вступаю я у цю битву, маючи правильне ім'я». З могили батько дав йому прапор, під яким він був

готовий боротися, – прапор Ібн Рушда, що виступав за розум, доказ, аналіз і поступ, за свободу філософії й навчання без кайданів теології, заради людського мислення й проти сліпої віри, покірності, всеприйнятності та застою. Ніхто не хоче йти на війну, але якщо на тебе йдуть війною, то, може, ця війна і є війною за найважливіші речі на світі, і тебе, якщо ти боротимешся, називатимуть «Рушді», і ти стоятимеш там, куди поставив тебе тій батько як наступника великого знавця Арістотеля – Аверроеса, Абул Валіда Мухаммеда ібн Амада ібн Рушда.

Вони з батьком мали однакові голоси. І коли вдома йому доводилося відповідати на телефонний дзвінок, то Анісові друзі починали говорити з ним так, ніби він був батьком, тож він мусив їх зупиняти, щоб не набалакали чогось сороміцького. Зовні вони також були дуже схожі, і на гладших відрізках вибоїстої дороги, якою вони крокували як батько і син, приміром, коли теплого вечора вони сиділи на веранді з розлитим у повітрі ароматом бугенвілії й палко сперечалися про світ, то обидва знали, що незважаючи на свої розходження в думках з багатьох питань, вони мають однаковий склад розуму. Обоє схилилися до невіри.

Аніс був безбожником – цей вислів усе ще приголомшує у Сполучених Штатах, хоча цілком прийнятний у Європі, проте геть незрозумілий у решті світу, де важко сформува-ти навіть саму думку про *невірування*. Саме таким він і був – безбожником, який дуже багато знав і думав про Бога. Народження ісламу заворожувало як постання однієї з найбільших світових релігій, що виникла вже в добу писемної історії, чий пророк – це не легендарна постать, змальована і звеличена «євангелістами» через сто і більше років після його життя і смерті, а також не страва, зварена по-новому для легкого глобального споживання блискучим вербувальником у свою віру святим Павлом, але людина із задокументованим життям, із добре відомими соціальними й економічними обставинами, людина, яка жила в часи докорінних соціальних змін, – сирота, що виріс і став успішним купцем з містичними схильностями, якому одного дня на горі Гіра неподалік Мекки явився архангел Джебраїл, що

стояв на небосхилі, заповнюючи небо й наказуючи йому «читати» і в такий спосіб поступово створити книгу, відому як Читання: *аль-Коран*.

Від батька до сина передалася віра у те, що постання ісламу було надзвичайно захопливим, бо стало подією *історичною*, а отже зазнало, очевидно, впливу тогочасних подій, обставин і думок; оцінити цю подію з історичного погляду, спробувати зрозуміти, як велика ідея формувалася тогочасними силами, – це єдиний вартий уваги підхід до вивчення предмету; а також віра в те, що Мухаммеда можна визнати як реального містика, так само як можна визнати справжність голосів, які вчувалися Жанні д'Арк, чи справжність «реального» досвіду стурбованої душі в одкровеннях святого Іоанна Богослова, проте без необхідності приймати, що якби того дня хтось інший стояв поряд з Пророком ісламу на горі Гіра, то він би також побачив архангела. Одкровення слід розуміти як щось внутрішнє, суб'єктивне, не як об'єктивну реальність, а от тексти одкровень, як і будь-які інші тексти, вимагають прискіпливого вивчення за допомогою всіх інструментів – критичних, літературних, історичних, психологічних, лінгвістичних і соціологічних. Словом, до тексту слід ставитися як до людського артефакту, себто так, як і до решти таких артефактів, що обтяжені людською схильністю до помилок і недосконалості. Американський критик Ренделл Джарелл дав чудове визначення роману: «довгий письмовий твір, у якому щось не так». Аніс Русді думав, що він знає, що не так у Корані, адже в деяких місцях текст геть заплутаний.

Відповідно до традиції, коли Мухаммед повернувся з гори й почав читати, а сам він, мабуть, був неписьменний, то його найближчі сподвижники записували сказане ним на всьому, що потрапляло їм до рук (пергамент, камінь, шкіра, листя й іноді, як кажуть, навіть кістки). Ці уривки зберігалися в скрині у домі Пророка аж до його смерті, коли сподвижники зібралися, щоб визначити правильний порядок одкровень; така черговість дала нам теперішній канонічний текст Корану. Для «досконалості» тексту необхідно, аби читач вірив, що: (а) архангел,

сповіщаючи Слово Боже, зробив це без хиб – що може бути прийнятним, оскільки архангели, як вважається, непомильні; (б) що Пророк, або, як він себе називає, Посланець, з досконалою точністю пам'ятає архангелові слова; (в) що поспішні записи сподвижників упродовж двадцятирічного одкровення також безпомилкові; і нарешті (г) що коли сподвижники зібралися для остаточного укладення тексту, то їхня колективна пам'ять щодо правильної черговості також була досконалою.

Аніс Рушді не був схильний оспорювати пункти (а), (б) і (в). А от пункт (г) він ніяк не міг перетравити, бо, як і всі, хто читав Коран, він одразу помічав, що кілька сур, або ж розділів, хибують на порушення послідовності, складаються з уривків, часто не зв'язаних тематично, коли тема враз міняється й раптом з'являється в одній із наступних сур, в якій ідеться про щось цілком інше. Аніс довго плекав бажання привести до ладу всі ці порушення послідовності й одержати текст, який став би зрозуміліший і читався б легше. Варто наголосити, що він не тримав свого задуму у таємниці; він відкрито говорив про це з друзями за вечерею. Така поважна справа не могла передбачати якихось ризиків для вченого ревізійста, жодного натяку на небезпеку. Видно, час був інший, тому схожі думки висловлювалися без страху зазнати репресій; або ж товариство було надійне; або ж, може, Аніс був наївним дурнем. Обговорення велося в атмосфері відкритості, в якій Аніс виховував також і своїх дітей. Дозволялося все. Жодних табу. Святе Писання не тільки можна досліджувати, але навіть і виправляти.

Свого задуму він так і не втілював. Після смерті жодних текстів серед паперів у столі не знайдено. Останні його роки позначалися алкоголем і бізнесовими провалами, тож він мав обмаль часу чи охоти для складної роботи над глибокими дослідженнями Корану. А може, це була така собі нездійсненна мрія або ж порожня, підігріта віскі балаканина. Проте вона залишила свій відбиток на його синові. Це стало другим великим Анісовим подарунком своїм дітям: очевидно безстрашний скептицизм у поєднанні з майже цілковитою свободою від релігії. Правда, деяка частка фор-

мальности таки залишалася. В домі Рушді не їли «м'яса свині», також на обідній стіл не подавали заборонених «морських чи земних мешканців, що живляться падлом»; не було там і карі з краватками, як їх готують у штаті Гоа. Інколи вони ходили до мечеті для ритуального похитування в молитвах. Раз чи двічі на рік постилися під час Рамазану, а не Рамадану, бо саме так називають цей місяць індійські мусульмани, що розмовляють не арабською, а мовою урду. До них навіть кілька разів приходив з мечеті *маулові*, якого Негін попросила познайомити з основами віри своїх ненавчених доньок і сина. Та ненавчені діти повстали проти *маулові*, маленького двійника Хо Ші Міна; вони так немилосердно дражнили його, що він гірко поскаржився батькам на їхню неповагу до святих обов'язків, а Негін з Анісом лишень посміялися й забрали дітей від нього. *Маулові* зірвався на ноги й, виходячи з кімнати, пробубонів прокляття на голову невірних і зник назавжди, тож опісля не робилося жодних спроб релігійного навчання. Неуки виростали ще більшими неуками, проте на Віндзор-віллі все це вважалося цілком нормальним.

Коли він відвернувся від батька у своїй біло-блакитній смугастій шапочці Барлі-Хаусу та ще й у шерстяному макінтоші й поринув в англійське життя, то першим про себе дав знати гріх *чужоземности*. До тієї миті він ніколи не думав про себе як про когось Іншого. Після школи Рагбі він ніколи не забуде одержаного там уроку: завжди будуть люди, що не любитимуть тебе, яким ти здаватимешся чужорідним, наче ті маленькі зелені чоловічки чи непотріб з відкритого космосу, і марними будуть намагання змінити їхні погляди. Відчуження: ще один урок, який він також там одержав, однак за складніших обставин і дещо пізніше.

Він швидко зрозумів, що в англійському закритому навчальному закладі на початку 1960-х можна припуститися трьох великих помилок, але якщо ти припустився тільки двох із трьох, тебе ще можуть простити. Не варто бути іноземцем, бути розумним і погано грати в спортивні ігри. В Рагбі розумні хлопці-іноземці почувалися

добре, якщо вправно грали в крикет або ж скидалися на пакистанця Зію Махмуда, настільки вмілого картяра, щоб потім стати одним з найвидатніших у світі гравців у бридж. Хлопці без хисту до спорту мусили поводитися обережно, не вистрибувати зі своїм розумом і видаватися якомога менш чужоземними, себто не припускатися найбільшої помилки з усіх трьох.

Він же мав три хиби. Був іноземцем, розумним і неспортивним. Унаслідок чого всі його роки у школі видалися нещасливими, хоча навчався він добре й закінчив Рагбі з твердим відчуттям того, що одержав чудову освіту, з приємними спогадами про великих вчителів, які ми несемо із собою, якщо пощастить, до кінця нашого життя. Він пам'ятав про П.Дж. Льюїса з прізвиськом «Свиня», який настільки надихнув його на вивчення французької мови, що впродовж одного семестру з найгіршого учня він вибився у найкращі, а ще були викладачі історії Дж.Б. Гоуп-Сімпсон, також відомий під прізвиськом Гоуп Стимулус, і Дж.В. Гіл, він же Гат¹, завдяки вмілому викладанню яких він зумів узяти участь в олімпіаді й здобути невелику стипендію, а тоді вивчати історію в батьковій альма-матер Кінгс-коледжі, що в Кембриджі, де він зустрів Е.М. Форстера й дізнався, що таке секс, хоча й не одночасно. (Менш цінним, очевидно, було те, що «Гоуп Стимулус» познайомив його з Толкеновим «Володарем кілець», і він увійшов у його свідомість як хвороба чи інфекція, якої він так і не зміг здолати.) Його вже літнього викладача англійської мови Джеффри Гелівела показували по британському телебаченні наступного дня після фетви, він скрушно хитав головою і казав солодкавим, химерно тихим голоском: «Хто б міг подумати, що такий хороший, тихий хлопець зможе потрапити в таку халепу?»

Ніхто не змушував його йти вчитися до школи закритого типу в Англії. Негін не хотіла віддавати єдиного сина на навчання за океани й континенти. Аніс заохочував його до здачі загального вступного екзамену, проте

¹ «Гат» (Gut) – дослівно означає «кишка» (англ.).

після того як він його блискуче здав й одержав місце в Рагбі, остаточне рішення щодо того, їхати йому туди вчитися чи залишитися вдома, було за ним. У подальшому житті він дивуватиметься своєму вибору, зробленому в тринадцятирічному віці, зробленому хлопцем, що звик до рідного міста і був щасливим зі своїми друзями, хлопцем, якому добре велося у школі (за винятком окремих невеликих труднощів з мовою маратхі), якого батьки плекали як зіницю свого ока. Чому цей хлопець надумав покинути рідний дім і податися через півсвіту до чогось незвіданого, податися настільки далеко від усіх тих, що любили його, настільки далеко від усього того, що він знав? Може, тут найбільше завинила література (оскільки, поза сумнівом, він був книгоїдом)? У такому разі винуватцями могли стати його улюблені Джівс і Берті або ж навіть граф Емсфорд і його тлуста свиня Імператриця¹. А чи, може, сумнівні принади світу Агати Крісті, які спонукали його до подорожі, навіть якщо міс Марпл жила у найбільш криміногенному селищі Англії – у фатальному Сент-Мері-Мід? Були ще «Ластівки й амазонки» Артура Ренсома, в яких ішлося про дітей, що пустують на човнах в Озерному краї², і значно жахливіші літературні витівки «Сліпої Сови» – Біллі Бантера, цього гладкого підлітка в чудернацькій школі Грейфраєрс, вигаданій Френком Річардсом, де серед однокласників Бантера був щонайменше один індієць Гурі Джамсет Рам Сингг, «смуглявий набоб Бганіпуру», що говорив химерною, величною, синтаксично викривленою англійською мовою («викривленість, – як міг би сказати смуглявий набоб, – сягала жахливих розмірів»). Чи було це, іншими словами, рішення, породжене *дитячим* прагненням подивитися на ту уявну Англію, яка існувала тільки в книжках? А чи було воно, зрештою, ознакою того, що під зовнішністю «чемного, тихого хлопця» ховалася дивна натура – хлопчак із надзвичайно відчайдушним серцем, хлопчак, що мав досить кмітливості, аби вистрибнути в

¹ Герої творів П. Г. Вудгауса.

² Озерний край – район озер на північному заході Англії.

темряву тільки *тому, що* це крок у невідоме, бо він на інтуїтивному рівні відчував свою дорослу спроможність у майбутньому виживати, навіть процвітати, хоч би куди привели його мандрівки, хлопчак, який мав відвагу досить легко, навіть трохи безжалісно піти за своєю «далекою» мрією, порвавши з дещо вже нудним, поза сумнівом, «рідним домом», залишивши без надмірного жалю свою засмучену матір і сестер? Частка правди є в обох поясненнях. У будь-якому разі, він зробив стрибок, і роздвоєні стежки часу розгалузилися біля його ніг. Він узяв напрямок на захід і перестав бути тим, ким він був би, якби залишився вдома.

На дошці з рожевого граніту, вставленій у Докторську стіну, названу так на честь легендарного директора школи доктора Арнольда, звідки відкривався вид на знамениті ігрові поля Клоузу, містився напис, що свідчив про святкування акту революційного бунтарства. «Цим ушановуємо діяння Вільяма Вебба Елліса, – проголошував напис, – який, цілковито нехтуючи правилами футболу, першим узяв м'яч у руки й побіг з ним, започаткувавши визначальну рису гри в регбі». Проте історія з Веббом Еллісом була радше апокрифічною, позаяк бунтарству в школі не потурали. Тут навчалися сини біржових маклерів і юристів, а в навчальних програмах не значилося «цілковитого нехтування правил». У кишенях не дозволялося тримати одразу обидві руки. Також заборонялася «біганина по коридорах». Однак прислуговування, себто прислуговувати старшим хлопцям, а також побиття дозволялися. Тілесні покарання призначалися завідувачем пансіону при школі або ж навіть головою пансіону, що був учнем. Під час його першого семестру навчання посаду голови пансіону займав такий собі Р.А.К. Вільямсон, який повісив палицю для побиття для загального огляду над дверима свого кабінету. На ній були зарубки, кожна з яких відповідала одному побиттю за розпорядженням Вільямсона.

Його ніколи не били. Він був «чемним, тихим хлопцем». Добросовісно вивчив правила й ретельно їх виконував. Освоїв шкільний сленг, *діц* означало час для молитов перед

сном у гуртожитку (від латинського *dicere*, говорити), *топос* означало туалет (від грецького слова, що означає *місце*), а грубим словом *ойкс* позначали всіх, хто не був учнем школи Раґбі, мешканців міста, що славилася виробництвом цементу. Хоча трьох помилок йому ніхто так і не простив, він робив усе можливе, аби якимось пристосуватися. В шостому класі його нагородили Королівською медаллю за історичний твір про наполеонівського міністра закордонних справ, клишоногого, цинічного, аморального розпусника Талейрана, якого він гаряче захищав. Став секретарем шкільного дискусійного товариства й красномовно виступав на підтримку прислуговування, яке скасували незадовго до закінчення ним школи. Він походив із консервативної індійської родини, тому не мав жодних радикальних поглядів. Проте швидко збагнув, що таке расизм. Кілька разів, коли він повертався до своєї невеличкої кімнатки, виявлялося, що написаний ним твір хтось подер на клаптики, і вони валялися на сидінні його червоного крісла. Якимось на стіні хтось написав: ЧОРНОЗАДІ ГРЕБІТЬ ДОДОМУ. Він заскреготав зубами, проковтнув образу й далі виконував свою роботу. Нічого такого він ніколи не розповідав батькам про школу, аж поки не закінчив її (коли ж розповів, то вони жажнулися, що йому довелося стільки пережити). Мама страждала через розлуку, батько платив за його навчання грубі гроші, тож неправильно буде ще й скаржитися, розмірковував він. У листах додому він уперше почав писати невеличкі художні твори про ідеалістичні шкільні дні сонця й крикету. По суті, він дуже погано грав у крикет, а взимку у Раґбі стояв собачий холод, вдвічі нестерпніший для хлопця з тропіків, який ніколи не спав під важкими ковдрами, тому він ніяк не міг заснути відчувачи на собі їхню вагу. А коли скидав із себе ковдри, то хапав дрижкаків. Довелося звикати до важких ковдр, що він і зробив. Уночі, коли в гуртожитку гасили світло, металеві ліжка починали розгойдуватися, позаяк хлопці давали вихід знеможі своєї юнацької плоті, і тоді гримання ліжок об труби парового опалення на стінах заповнювали великі темні кімнати нічною музикою невимовного бажання. У цій справі, як і решті інших, він намагався не

відставати від своїх товаришів. Знову ж таки: за натурою він не був бунтівником. У ті молоді роки він волів слухати «Роллінг стоунз», а не «Бітлз», а коли один із його доброзичливих товаришів по пансіону, серйозний червонощокый хлопець на ймення Річард Шіпер, змусив його прослухати платівку «*The Freewheelin' Bob Dylan*», він став великим шанувальником Ділана; проте глибоко в душі залишався конформістом.

І все ж таки, як тільки прийшов до Рагбі, то збунтувався. В школі наполягали, щоб усі хлопці записалися до ОКК, себто до Об'єданого кадетського корпусу, а тоді в середу пополудні натягали на себе військове хакі й у грязюці бавилися у воєнні ігри. Він не з тих хлопців, яким подобалися такі забави, далєбі, він вважав це якоюсь мукою, тому вже у перший тиждень навчання в школі пішов до завідувача пансіону доктора Джорджа Дейзлі, схожого на добродушного божевільного вченого з осяйною, безрадісною усмішкою, і намагався пояснити, чому він не хоче вступати до ОКК. Доктор Дейзлі насупився, потім блиснув усмішкою і дещо холодно зауважив, що учні не мають права ухилятися від такої справи. Хлопець з Бомбея, зненацька охоплений незвичною впертістю, виструнчився. «Сер, – сказав він, – покоління моїх батьків ще воювало за незалежність проти Британської імперії, тому я не можу дозволити собі вступити до її збройних сил». Цей неочікуваний вибух антиколоніальних почуттів загнав доктора Дейзлі в глухий кут, тому він безвольно відступив і сказав: «Гаразд, тоді залишайся у своїй кімнаті й учися». Коли юнак, що відмовився від військової служби з моральних міркувань, виходив з кабінету, Дейзлі показав йому на стіну. «Це майор Вільям Годсон, – сказав він. – Годсонського кавалерійського полку. Він також жив у Бредлі-Хаусі». Вільям Годсон був британським офіцером гвардійської кавалерії, який після придушення індійського повстання 1857 року (в Рагбі його називали *індійським заколотом*) захопив останнього імператора моголів поета Багадура-шаха Зафара й стратив трьох його синів – роздягнув догола й розстріляв, а тоді, знявши з них коштовності, кинув їхні тіла в грязюку біля воріт Делі, які потім

стали відомі як Кгуні Дарваза, себто криваві ворота. Те, що той Годсон колись жив у Бредлі-Хаусі, додало юному індійському заколотникові ще більшої наснаги, бо він відмовився вступити до війська, в якому служив убивця могольських принців. А тоді доктор Дейзлі додав невпевнено і, мабуть, помилково, що вважає Годсона одним із прототипів образу Флешмена, шкільного задираки в романі Томаса Г'юза про Рагбі «Шкільні дні Тома Брауна». На лужку біля шкільної бібліотеки стояв пам'ятник Г'юзу, а тут у Барлі-Хаусі з пошанівком згадували свого колишнього учня – праобраз найвідомішого задираки в англійській літературі. І нічого негідного в цьому не вбачали.

Уроки, одержані учнями в школі, не завжди є тими уроками, які школа хоче дати.

Упродовж наступних чотирьох років щосереді поплудні він читав фантастичні романи в жовтих палітурках, які брав у міській бібліотеці, їв сандвічі з яечним салатом і чипси, запивав усе це кока-колою й слухав музику по транзисторному приймачу. Невдовзі почав розбиратися в золотій добі наукової фантастики, заглибившись у такі шедеври як «Я – робот» Айзека Азімова, де сформульовано три закони робототехніки, «Три стигмати Пальмера Незвичайного» Філіпа К. Діка, «Паломництво» Зенни Гендерсон, нестямні фантазії Лайона Спрег де Кампа, а понад усе у нав'язливе оповідання Артура С. Кларка «Дев'ять мільярдів імен Бога» про те, що світ помалу йде до свого кінця, який настане з досягненням його потаємної мети – перерахуванням імен Бога, яке здійснить гурт буддійських ченців за допомогою суперкомп'ютера. (Так само як і батько, він зачаровувався Богом, хоча релігія не приваблювала його.) Можливо, ці чотири з половиною роки занурення у фантастику, присмачену закускою зі шкільного буфету, стали не найбільшою революцією в історії людства, проте щоразу, коли він бачив своїх зморених, брудних, побитих однокласників, що похитуючись поверталися після воєнних забав, то подумки казав: іноді навіть дуже варто постояти за себе.

Тепер щодо Бога: останні сліди віри в його голові стерла сильна огида до архітектури шкільної капели в

Рагбі. Багато років потому, коли він випадково проїжджав містом, то був вражений надзвичайною красою будівлі Герберта Батерфілда в неоготичному стилі. А от у шкільні роки він вважав її потворною, вирішивши у часи читання наукової фантастики, що вона найбільше скидається на цегляну ракету, що от-от злетить у небо; одного дня, коли він втупився у неї поглядом крізь вікно класної кімнати у новій великій школі на уроці латини, в нього виникло запитання: «Який же це Бог може жити у настільки огидній споруді?» За мить він уже мав відповідь: очевидно, жоден Бог, який поважає себе, не житиме там, отже, Бога *нема*, навіть Бога з поганим архітектурним смаком. По закінченні уроку латини він вважав себе вже затятим атеїстом і на перерві рішуче покрокував до шкільного буфету й купив собі сандвіч із шинкою. Того дня м'ясо свині вперше торкнулася його вуст, а неспроможність Всевишнього завдати йому смертельного громового удару лишень підтвердила його давні підозри: там нема ніякого громовержця.

Протягом цілого семестру він репетирував з рештою учнів школи у тій капелі хор «Алілуя», готуючись до виступу з професійними солістами в повній постановці «*Месії*». Він брав участь в обов'язкових зауреннях і вечірнях (він відвідував Кафедральну школу в Бомбеї, тож тепер йому бракувало відваги встати й відмовитися від невмілого бурмотіння християнських молитов), оскільки не міг заперечити свого уподобання славословів, музика яких наповнювала його серце піднесенням. Проте не всіх славословів; наприклад, йому не подобалося співати *поглянь на дивний хрест/ на ньому слави Цар помер*; але самотній хлопець зворушувався до глибини душі, коли його просили заспівати *Ніч темна, а я далеко від дому/веди мене, Господи, далі*. Дуже любив співати славослов «О прийдіте, всі ви вірні» латиною, що якимсь чином виривав релігійне жало з цього: *venite, venite in Bethlehem*¹. Любив «Залишайся зі мною» тому, що цей гімн співав сотисячний натовп на стадіоні «Вемблі»

¹ «Прийдіте, прийдіте до Віфлеєма» (лат.).

перед фінальним матчем на кубок Англії, а славослов, який він про себе називав «географічним гімном» «День, Господи, Тобою даний вже хилиться до заходу» викликав у нього велику світлу тугу за домом: *нам сонце велить відпочити, і будить/ всіх тих вже під західним* [тут він вставляв слово *східним*] *небом*. Мова невіри відчутно бідніша за мову віри. Зате принаймні музика невіри потрохи почала зрівнюватися з музикою віри, тож коли він ішов по своєму юнацькому житті, а золота епоха рок-музики забила його вуха улюбленими звуками з *I-can't-get-no, hard-rain's-a-gonna-fall, try-to-see-it-my-way*, а також *da doo ron ron*¹, то навіть гімни дещо втрачали свою силу і вже аж настільки не могли його зворушити. Проте в капелі залишилось багато чого, що могло сколихнути душу начитаного невіруючого: меморіальні дошки на честь Метью Арнольда і його нетямущого війська, що ночами вчиняло наскоки, та Руперта Брука, вбитого укусом комара, коли він боровся саме з таким військом, полігши на одному із закутків чужинського поля, що навіки стало Англією²; а понад усе камінь на честь Льюїса Керолла із силуетами Таннієла³, що кружляли навколо чорно-білих мармурових країв у... ну, у чомусь такому як... кадрили. «І не хочу, і не можу, і не танцюватиму, – співав він про себе. – І не хочу, і не можу, і не танцюватиму». Це був його особистий славослов самому собі.

Перед закінченням Рагбі він скоїв нечувану річ. Усім випускникам школи дозволялося влаштувати «навчальні розпродажі», на яких вони продавали свої старі столи, лампи й таке інше вживане причандалля молодшим хлопцям за невеликі гроші. Він почепив оголошення про проведення аукціону на дверях своєї кімнатки, вказавши скромні стартові ціни, й чекав покупців. Більшість навчальних речей, виставлених на продаж, значною

¹ Слова з пісень «Роллінг стоунз», Боба Ділана й «Бітлз».

² Поет Руперт Брук (1887–1915), як і Метью Арнольд (1822–1888), випускник Рагбі, помер по дорозі на близькосхідну воєнну кампанію від сепсису, викликаного укусом комара.

³ Джон Таннієл (1820–1914) – ілюстратор книжок Л. Керолла.

мірою вже зносилися; проте він мав червоне крісло, цілком нове, коли його купував тато. Крісло, на якому сидів лишень один учень, до того ж у чудовому стані, було всіма бажаною рідкістю на навчальних розпродажах, тож приваблювало серйозних покупців. Під кінець залишилося два найенергійніші хлопці: один з молодших учнів, який прислуговував йому, такий собі П.А.Ф. Рід-Герберт, відомий як Рудь Герберт, невисокий очкастий черв'ячок, який дещо героїзував його, а також трохи старший хлопець на ймення Джон Таллон, чий будинок стояв на Бішопс-авеню, себто в ряду мільйонерів північного Лондона, тож, зрозуміло, міг дозволити собі заплатити більше.

Коли ціна перестала підніматися, то найвищою запропонованою ціною виявилася ціна Рід-Герберта – близько п'яти фунтів стерлінгів, і тут йому в голову прийшла ця жахлива думка. Він потайки попрохав Джона Таллона запропонувати значно вищу ціну, щось близько *восьми фунтів*, і пообіцяв, що не вимагатиме цієї плати, якщо така ціна залишиться остаточною. Тоді на *діцах* він урочисто заявив Рудю Герберту, що знає майже напевно, що його заможний суперник Таллон готовий заплатити навіть дванадцять фунтів стерлінгів. Він побачив, як перемінилося обличчя Рудя Герберта, помітив його розгубленість і закинув вудочку. «Якщо даси мені, скажімо, десять фунтів уже зараз, то я припиняю торги і оголошую крісло проданим». Рудь Герберт занервував. «Це вже немалі гроші, Рушді», – сказав він. «А ти подумай, – відповів Рушді великодушно, – поки молитимешся».

Коли *діци* закінчилися, Рудь Герберт таки проковтнув приманку. Рушді, як той Макіавеллі, усміхнувся підбадьорливо. «Чудовий вибір, Рід-Герберт». Він холоднокрівно змусив хлопця заплатити вдвічі більше, хоча його пропозиція і так було найвищою. Червоне крісло мало нового власника. Ось якою виявилася сила молитви.

Це сталося навесні 1965 року. Дев'ять з половиною років потому під час виборчої кампанії у жовтні 1974 року він увімкнув телевізор і побачив тільки кінець промови кандидата від крайнього правого, расистського, фашистського, нестямно антиіммігрантського Британського націо-

нального фронту. На екрані висвітилося прізвища кандидата. *Ентоні Рід-Герберт*. «Рудь Герберт! – вигукнув він перелякано. – О Боже, я створив нациста!» Все одразу стало на свої місця. Рудь Герберт, пошившись у дурні і витративши надто багато грошей через віроломство безбожного чорномазога, проніс гірку лють крізь нице своє дитинство у ще нищіше доросле життя, а тоді став політиком-расистом, аби помститися всім чорномазим, незважаючи на те, мають вони на продаж чи ні червоні крісла за завищеними цінами. (Але чи це той самий Рід-Герберт? Їх могло бути двоє? Ні, подумав він, це таки він, той П.А.Ф, і ніхто інший.) У 1974 році Рудь Герберт на виборах одержав 6 відсотків голосів у Східному Лестерширі, себто від загальної кількості 2 967 голосів у всьому виборчому окрузі. У серпні 1977 року він знову балотувався на додаткових виборах у виборчому окрузі Бірмінгем-Лейдівуд і зайняв третє місце, випередивши кандидата від Ліберальної партії. На превелике щастя, він востаннє піднімався на такий високий рівень.

Mea culpa, думав продавець червоного крісла. *Mea maxima culpa*¹. У правдивій історії його шкільних днів завжди багато самотності й трохи смутку. Також залишиться на ньому ця пляма; цей незадокументований, неспокутуваний злочин.

На другий день свого перебування в Кембриджі він пішов на зібрання першокурсників у Кінгз-коледж-хол і вперше споглядав великий брунеллескійський² купол – голову Ноеля Аннана. Лорд Аннан був ректором Кінгз-коледжу, звучною людиною-собором, купол якого піднімався перед ним у всій своїй холодноокій, повногубій славі. «Ви потрапили сюди, – казав Аннан першокурсникам, що зібралися, – з трьох причин: інтелект! Інтелект! Інтелект!» Один, два, три пальці простромили повітря,

¹ *Mea culpa, mea maxima culpa* – моя вина, моя велика вина (*лат.*).

² Філіпо Брунеллескі (1377–1446), італійський архітектор, скульптор, учений. Купол собору Санта-Марія дель Фйоре, (1420–36).

мірою того як він лічив причини. Перегода у своїй промові він висловився ще влучніше. «Найважливішу частину своєї освіти ви здобуватимете не в лекційних залах, бібліотеках чи на семінарських заняттях, – наголосив він. – Ви її одержите, коли сидітимете пізніми вечорами одне в одного в кімнатах і удобрюватимете одне одного».

Він поїхав з дому в розпал війни, безглузкого індійсько-пакистанського конфлікту у вересні 1965 року. Вічне яблуко розбрату, Кашмір, призвів до п'ятитижневої війни, в якій загинуло майже сім тисяч солдатів, відтак Індія одержала сімсот квадратних миль пакистанської території, а Пакистан захопив двісті квадратних миль – індійської, от і все. (В «*Онівнічних дітях*» під час тієї війни від бомб загине майже вся родина Саліма.) Кілька днів йому довелося жити в Лондоні у далеких родичів у кімнаті без вікон. Ніяк не міг додзвонитися до батьків, а телеграми йшли з дому три тижні. Він нічого не знав про близьких. Усе, що міг зробити, це сісти на потяг до Кембриджа й сподіватися на краще. Він прибув до гуртожитку Кінгз-коледжу геть ослабленим, роздратованим своїми побоюваннями, що університетські роки значною мірою стануть повторенням нещасливих років у Рагбі. Він прохав тата не посилати його до Кембриджа, хоча вже забезпечив собі там місце. Йому не хотілося повертатися до Англії й витратити ще кілька років свого життя, як він казав, серед холодних, недоброзичливих риб. Хіба не ліпше було йому залишитися вдома й піти вчитися до коледжу з теплокровними створіннями? Однак Аніс умовив його їхати. Відтак казав змінити спеціалізацію. Історія – непотрібний предмет і невартий аж трьох років навчання. Він повинен домогтися переведення на економічний факультет. Пролунала навіть погроза: якщо цього він не зробить, то Аніс не платитиме за навчання.

Першого дня в Квінгз-коледжі, зморений трьома страхами, пов'язаними з недоброзичливою англійською молоддю, економікою і війною, він відчув, що негоден встати з ліжка. Тіло налилося оливом, так ніби земне тяжіння хотіло втримати його в ліжку. Його тягло донизу, тож він не відповів на стук у двері своєї децю по-сканди-

навському сучасної кімнати. (Це був рік «Гумової душі» «Бітлз», і він не раз мугикав собі під ніс їхній «Норвезький ліс».) Однак під вечір особливо настирливе гримання в двері таки змусило його підвестися з ліжка. Біля дверей стояв з широкою староїтонською¹ усмішкою та з хвилястою світлою чуприною Руперта Брука – високий, невтомно дружелюбний «Ян Пілкінгтон-Мікса, знаєш, я наполовину поляк», доброзичливий ангел, що відчинив йому ворота у майбутнє і виніс його на хвилі гучної добродушности у нове життя.

Ян Пілкінгтон-Мікса мав точнісінько такий самий вигляд, як усі вихованці Рагбі, але окрім того він ще мав найдобрішу душу і, здавалося, був посланий йому як знак того, що цього разу все буде інакше. Так і сталося; Кембридж значною мірою загоїв рани, завдані Рагбі, й показав йому, що є інші, привабливіші Англії, в яких він почуватиметься як удома.

На тому перші труднощі закінчилися. А щодо економіки, то його врятував другий доброзичливий ангел, завідувач навчальної частини доктор Джон Бродбент, викладач англійської літератури, надзвичайно хороша людина, що легко міг стати (хоча не став) прототипом надзвичайно класного і неймовірно поблажливого доктора Говарда Кірка з роману Малькольма Бредбері «Історична людина». Коли він понуро сказав, що хоче змінити спеціалізацію, бо його батько наполягає на цьому, доктор Бродбент запитав: «А ти сам цього хочеш?» Йому, певна річ, не хотілося вивчати економіки; він навіть мав стипендію з історії, тож хотів займатися історією. «Покладися на мене, – сказав доктор Бродбент і написав Анісові Рушді ввічливого але досить переконливого листа, кажучи, що, на думку керівництва коледжу, Анісів син Салман не готовий вивчати економіку, і якщо він наполягатиме на своєму, то йому ліпше забрати сина з університету й звільнити місце для когось іншого. Аніс Рушді більше ніколи не згадував про економіку.

¹ Ітон (Eton College) – старовинний англійський коледж, заснований 1440 року.

Третя проблема також невдовзі владналася. Війна на субконтиненті закінчилася, й усі, кого він любив, були живі-здорові. Почалося його університетське життя. Він займався звичайними справами: набув друзів, утратив цноту, навчився грати в таємничу *сірникову* гру, якою бавилися герої «*Минулого літа в Марієнбаді*», зіграв сумовиту партію в крокет з Е. М. Форстером¹ у день, коли помер Івлін Во, потроху зрозумів значення слова «В'єтнам», став менш консервативним і був обраний до «Футлайтс²», став невеличкою лампочкою в сліпучій трупі ілюмінатів – Кліва Джеймса, Роба Бакмена, Джермейн Грір – і дивився на Джермейн, як вона вже вкотре у крихітному клубі на Петі-Кюрі під штабом китайський хунвейбінів, де продавалася червона книжка Мао, виконувала свій коронний номер «Стриптиз черниці», знімаючи облачення черниці, під яким її тіло щільно облягав водолазний костюм. Він також покурював, бачив, як один з його друзів помер від поганої «кислоти» ЛСД у кімнаті напроти холу, став свідком смерти другого через ушкодження мозку наркотиками, а третій познайомив його з Капітаном Біфгартом³ й учасниками «Велвет андерграуд» і помер невдовзі після закінчення коледжу; задивлявся на міні-спідниці й прозорі блузки; якийсь час писав для студентської газети «*Версімі*», аж поки там не вирішили, що вже не мають потреби в його послугах; грав у п'єсах Брехта, Йонеско та Бена Джонсона; прорвався з майбутнім мистецтвознавцем газети «Таймз» на травневий бал у Триніті-коледжі і слухав, як Франсуа Арді⁴ співала гімн молодому болю без кохання «*Tous les garçons et les filles*».

¹ Е. М. Форстер (1879–1970) – англійський письменник, почесний професор кембриджського Кінгз-коледжу.

² Футлайтс (the Footlights) – «Вогні рампи» (аматорське театральне товариство Кембриджського університету; щорічно ставить виставу-огляд).

³ Капітан Біфгарт, справжнє ім'я Дон ван Вліет (1941–2010) – американський музикант-експериментатор, друг Френка Заппи.

⁴ Франсуа Арді (нар. 1944 р.) – французька співачка й актриса, еталонна красуня 1960-х.

Пізніше він часто згадував про щасливі роки в Кембриджі й поклав собі забути години похмурої самотності, від якої вити хотілося, коли він самото сидів у кімнаті й плакав, навіть тоді, коли капела Кінгс-коледжу аж палахкотіла своєю красою одразу за його вікном (це було на останньому курсі, коли він жив на першому поверсі головного корпусу коледжу у кімнаті з ідеальним видом – якщо тільки такий собі можна уявити – на капелу, лужок, річку і човни). З канікул на останній курс навчання він повернувся у геть занепалому дусі. Це було наприкінці літа 1967 року – Літа Кохання, коли всі, що їхали до Сан-Франциско, мали обов'язково прикрасити волосся квітами. А він, на превеликий жаль, не мав кого любити в Лондоні. Якось випадково опинився в самому серці того, «де, – як тоді казали, – все і ставалося», в найменшій кімнаті над крутим бутиком «Бабця їде» в кінці Кінгз-роуд, ближче до Краю Світу. Там купувала сукні дружина Джона Ленона, Синтія. Ходили чутки, що й *Мік Джаггер* одягався там.

Також йому доводилося тут одержувати освіту. Навчився не казати «чудове» чи «гарне». У «Бабусі» для висловлення схвалення існувало слово «кльове», а коли тобі хотілося щось на правду похвалити, то мав сказати «прикольне». Він навчився багато кивати головою з розумним виглядом. Серед модної публіки йому допомагало його індійське походження. «Індія, еге ж, чувак, – казали люди, – далеко». «Так, – казав він, киваючи головою». «Магаріші¹, еге ж, чувак, – казали люди, – непогано». «Раві Шанкар²», – відповідав він». Люди зазвичай більше не знали індійців, про кого б можна поговорити, тому всі продовжували блаженно кивати головами. «Так, так, – казав кожен, – аякже».

Він одержав ще вагомий урок від дівчини з бутика – цього неземного створіння, що сиділо у модно затемне-

¹ Магаріші – в індуїстській міфології епітет легендарних стародавніх мудреців.

² Раві Шанкар (нар. 1920 р.) – індійський композитор, виконавч на ситарі. В середині 1950-х здійснив турне по Європі й США.

ному із запахом пачулі приміщенні, наповненому музикою ситари, в якому перегодя він побачив легке пурпурове сіяння, а тоді зумів розібрати кілька застиглих форм. Можливо, це був одяг, можливо навіть на продаж. Він не хотів питати. «Бабуся» відлякувала. Проте одного дня він набрався сміливості й пішов униз, щоб познайомитися. *Здрастуйте, я живу над вами, мене звати Салман.* Дівчина з бутика підійшла так близько до нього, що на її обличчі можна було розгледіти зневагу. Тоді еротично, дуже повільно, вона стонула плечима. «Базар закінчено, фацет», – сказала вона.

По Кінгз-роуд прогулювалися найгарніші у світі дівчата, до смішного роздягнуті, в супроводі чванькуватих чоловіків, які також до смішного були надмірно одягнуті, у сурдутах з високим комірцем і у витіюватих сорочках, у вельветових пом'ятих штанах-кльош і в туфлях із штучної зміїної шкіри. Скидалося на те, що він був єдиним, хто не знав, що таке бути щасливим.

Він повернувся до Кембриджа з відчуттям, що йому вже повних двадцять, а справжнє життя його оминає. (Інші також переживали пригнічення останнього курсу. Навіть завжди життєрадісний Ян Пілкінгтон-Мікса впав у глибоку зневіру; хоча щасливо заявляв, що збирається стати кінорежисером і має намір поїхати на південь Франції, як тільки закінчить Кембридж, «тому, – сказав він безтурботно, – що кінорежисери потрібні саме там».) Як і в Рагбі, заспокоєння він знаходив у навчанні. *Інтелект людини мусить вибирати /між удосконалення життя і праці,* казав Єйтс, а позаяк досконале життя проходило повз нього, то він налягав на роботу.

Це був рік, коли він дізнався про сатанинські вірші. Кожен, хто збирався здавати іспит на ступінь бакалавра з відзнакою, мав вибрати три «спеціальні теми» з широкого кола питань і зосередитися саме на них. Він вибрав історію Індії періоду боротьби за незалежність проти британців у час від повстання 1857 року аж до проголошення Незалежності в серпні 1947 року; а також надзвичайне перше століття історії Сполучених Штатів 1776–1877 років, від Декларації про незалежність до кінця періоду

після Громадянської війни, відомого як Реконструкція; і ще третю тему, вперше запропоновану того року під назвою «Мухаммед, постання ісламу й раннього халіфату». У 1967 році мало студентів-істориків цікавилися Пророком ісламу, по суті, настільки мало, що призначений викладач курсу скасував свої лекції і відмовився керувати кількома студентами, які вибрали цю тему. Стало зрозумілим, що предмет не читатиметься й треба вибрати іншу тему. Решта студентів таки відмовилися писати роботу про Мухаммеда й пішли до інших викладачів. А він відчував, як давня впертість здіймається всередині його єства. Якщо цю тему вже запропонували, то її не можна скасувати, допоки хоча б один студент хотітиме її досліджувати; таким було правило. Йому таки хотілося вивчати це питання. Він син свого батька, безбожника, проте зачарованого богами й пророками. Він – також має стосунок, хоча б частково, до мусульманської культури, що пустила глибоке коріння у Південній Азії, і є спадкоємцем образотворчих, літературних і архітектурних надбань моголів та їхніх попередників. Був сповнений рішучости досліджувати саме це коло питань. Залишалось тільки знайти історика, який погодиться керувати його роботою.

З трьох великих істориків, які співпрацювали у той час з Кінгз-коледжом, Крістофер Морріс був найбільш публікований, найавторитетніший, знавець політичних думок епохи Тюдорів, історії релігії та історії Просвітництва, тоді ж бо як Джон Солтмарш вважався одним із найбільших диваків університету з його сивим волоссям, старомодними бакенбардами, із теплою білизою, що виглядала з-під манжетів штанин понад взутими на босу ногу сандалями, а також неперевершеним фахівцем з історії коледжу і капели, або ж, кажучи ширше, знавцем історії краю; його частенько бачили, як він з рюкзаком за плечима тупцював сільськими стежками навколо Кембриджа. Обидва – і Морріс, і Солтмарш – вчилися у Джона Клепгема, засновника економічної історії, й обидва сходилися на думці, що третій член історичної трійки у Кінгз-коледжі Артур Гібберт, медієвіст, є найвидатнішим з них, геній, який згідно з університет-

ською легендою на своїх випускних екзаменах відповідав на запитання, які він знав найменше, щоб устигнути відповісти у відведений час. Тому було вирішено звернутися до Гібберта – найдостойнішої людини в цій справі; і він погодився стати керівником без жодних зволікань. «Я не фахівець у цій області, – сказав він скромно, – проте дещо знаю, і якщо ви згодні працювати під моїм керівництвом, то я охоче вам допоможу».

Таку пропозицію з вдячністю прийняв упертий студент, який стояв у кабінеті професора й сьорбав зі склянки херес. Ось така дивна ситуація. Спеціальну тему про Мухаммеда, постання ісламу й раннього халіфату раніше в коледжі не пропонували; й 1967–1968 навчального року її вибрав лишень один затятий студент; а в наступні роки через брак інтересу цієї теми взагалі не пропонували. Для єдиного студента вивчення цього питання стало втіленням мрій його батька. Життя Пророка й народження нової релігії досліджувалися як історичні події, аналітично, розсудливо, *належним чином*. Тему наче спеціально придумали для нього.

На початку їхньої роботи Артур Гібберт дав йому пораду, про яку він ніколи не забував. «Ніколи нічого не пиши на тему історії, – казав Гібберт, – допоки не почувеш, як говорять її люди». Над сказаним він думав упродовж років, і зрештою, порада перетворилося на цінну керівну засаду в галузі художньої літератури. Якщо ти не чуєш, як говорять люди, то не знаєш достеменно і не можеш – тобі *не варто* – щось про них розповідати. Словом, те, як говорять люди, короткими чи довгими фразами, а чи плавними періодами, характеризує їх з багатьох боків: свідчить про їхнє місце народження, належність до соціального класу, розповідає про їхню вдачу, спокійну чи сердиту, співчутливу чи холоднокрівну, лайливу чи розважливу, ввічливу чи грубу. Вистачило б навіть цієї науки від Артура Гібберта. Проте він дізнався значно більше. Перед ним відкрився світ. І в тому світі народжувалася одна з найбільших світових релігій.

Були собі кочівники, які почали вести осілий спосіб життя. Будувалися нові міста. Мекку заснували лише кілька поколінь тому. Ясріб, пізніше перейменований у Медину, був групою таборів біля оази, обнесеної нетривкою стіною. Вони незатишно почувалися в новому міському оточенні, й зміни багатьом не подобалися.

Кочове суспільство було консервативним, переобтяженими правилами, цінували гуртовий добробут значно вище, ніж індивідуальну свободу, проте кожен у ньому знаходив собі місце. В кочовому світі панував матриархат. Під захистом великих родин навіть сироти могли одержати притулок і відчуття ідентичности й належності. Тепер усе змінювалося. В місті панував патріархат, сім'ї зменшувалися. Кількість позбавлених громадянських прав збільшувалася, і саме вони ставали дедалі неспокійнішими. Проте Мекка процвітала, і її правлячу старійшину все це задовольняло. Тепер перехід майнового спадку здійснювався по чоловічій лінії. Це також влаштовувало правлячі родини.

Біля воріт міста стояло три храми з трьома богинями: ал-Лат, Манат і ал-Уззи. Крилатими богинями, таким собі благородними птахами. Або ж ангелами. Щоразу, коли торговельні каравани, за чий рахунок збагачувалося місто, виходили в далекі країни чи поверталися додому, то обов'язково зупинялися біля одного із храмів і давали пожертви. Або, послуговуючись сучасною лексикою: платили податок. Найбагатші родини Мекки тримали під контролем ці храми, і їхні статки значною мірою мали «жертвоне» походження. Крилаті богині перебували в центрі економіки нового міста, урбаністичної цивілізації, що саме зароджувалася.

У середмісті в будівлі, відомій як Куб, або ж Кааба, стояли ідоли сотень богів. Одна із статуй, аж ніяк не найпопулярніша, була божеством, що називалося ал-Лаг і означало *бог*, так само ал-Лат означало *богиня*. Незвичайність ал-Лага полягала в тому, що він не мав якоїсь конкретної сфери відповідальности, себто не був богом дощу чи богом

багатства, богом війни чи богом кохання, а вважався таким собі розпливчастим богом, тобто богом усього. Могло так статися, що ця неконкретність і спричинилася до його відносної непопулярності. Адже люди, даючи богам пожертви, зазвичай робили це з певною метою, за здоров'я дитини, за процвітання підприємства, від посухи, від сварок, за любовні стосунки. Люди надавали перевагу богам-фахівцям у своїй сфері діяльності перед богами загальними і всебічними. Проте згодом ал-Лаг стане богом, славнішим за будь-яке поганське божество.

Людиною, яка видобуде ал-Лага з майже забуття і стане його Пророком, перетворивши його на рівню або ж принаймні у рівноцінного старозавітному Богу *Суцому* і новозавітному Богу-Трійці, буде Мухаммед ібн Абдулаг з роду Бану-Хашим (який у дитинстві потрапив у скрутне становище), сирота, що жив у дядьковому домі. В підлітковому віці він почав подорожувати зі своїм дядьком Абу Талібом у торговельних справах до Сирії. Під час тих подорожей він майже напевно зустрічався з першими християнами, вірними несторіанської секти, і чув їхні історії, в яких старозавітні й новозавітні історії пристосовувалися до місцевих умов. Відповідно до несторіанців, Ісус Христос, наприклад, народився в оазі під пальмовим деревом. Пізніше в Корані архангел Джебраїл відкрив Мухаммеду суру, відому як «Майрам», себто Марія, в якій Ісус народжується в оазі під пальмовим деревом.

Мухаммед ібн Абдулаг мав славу вправного купця і чесної людини, а у віці двадцяти п'яти років одержав пропозицію одружитися на старшій заможній жінці на ймення Хадіджа, тож наступних п'ятнадцять років він успішно торгував і насолоджувався сімейним щастям. Однак він виявився однозначно людиною, якій час від часу хотілося самотини, тож упродовж багатьох років цілі тижні поспіль жив відлюдником у печері на горі Гіра. Коли йому виповнилося сорок років, ангел Джебраїл порушив його усамітнення і наказав «читати». Цілком природно, він подумав, що збожеволів, і втік від видіння. Й повернувся послухати, що ангел хоче йому сказати, тільки тоді, коли дружина й близькі товариші

переконали його, що, можливо, все ж таки варто вернутися на гору; що, мабуть, варто впевнитися, чи Бог насправді хоче йому щось сповістити.

Відтак легко захоплюватися багато чим, що сталося потім, коли купець перетворився на Божого Посланця; легко співчувати його переслідуванням і подальшій втечі до Медини, легко поважати його швидке перетворення в оазисній громаді Ясриба на поважного законодавця, вмілого правителя і вправного військового діяча. Також легко побачити, як світ, якому сповіщено Коран, та події з життя Посланця безпосередньо впливали на зміст одкровення. Коли чоловіки-мусульмани гинули в битві, то ангел швиденько заохочував їхніх братів одружуватися з їхніми вдовами, щоб осиротілі жінки не були втрачені для віри, вийшовши заміж за іновірців. Коли про Пророкову кохану Айшу пішла чулка, що вона поводить себе неналежним чином, заблукавши в пустелі з таким собі Сафваном ібн Марваном, то ангел Господній умить злетів донизу і сповістив, що, на думку Божу, добродісна пані не зраджувала мужа. Якщо ж говорити загальніше, то очевидно, що дух Корану, система цінностей, яку він утверджував, за своєю суттю співзвучна зі зникаючими законами кочових арабів, матриархального, дбайливішого суспільства, що не залишало сиріт мерзнути на холоді; таких сиріт, наприклад, як сам Мухаммед, чий успіх у купецькій справі, на його думку, дозволяв йому стати одним із міських правителів, однак його не допустили до управління містом тільки через те, що не мав впливової родини.

І тут бачимо дивовижний парадокс: переважно консервативна теологія, що симпатизувала культурі, яка зникає, стає революційною ідеєю, а відособлена урбанізацією невдоволена біднота, вуличний натовп стає її найпалкішим прихильником. Мабуть, тому так і боялася ісламу, цієї нової ідеї, еліта Мекки, так злісно переслідувала мусульман; саме тому засновникові ісламу могла – тільки допустимо таку можливість – запропонувати настільки привабливу угоду.

Історичні дані з цього питання неповні, проте головні збірники хадисів, переказів про життя Пророка, складе-

них ібн Ісхаком, аль-Вакіді, ібн Саадом, аль-Бухарі й ат-Табарі, розповідають про випадок, який опісля став відомим як випадок із «сатанинськими віршами». Одного дня Пророк повернувся з гори і читав суру (номер 53), що називається «*ан-Наджм*», себто «Зоря». Вона містила також і такі слова: «Чи ви бачили коли-небудь ал-Лат, і ал-Уззу, і Манат – ту третю, іншу? Вони – благородні птахи, а їхнє заступництво нам дуже бажане». Перегодя – кілька днів потому? Чи тижнів, або років? – він знову пішов на гору й повернувся звідти, збентежений, а тоді заявив, що попереднього разу його обманули; в подоби архангела йому явився Сатана, тому вірші, які він одержав, – не божественні, але сатанинські, і їх треба негайно вилучити з Корану. Тепер ангел приніс нові вірші від Бога, і саме ними слід замінити сатанинські вірші у великій книзі: «Чи ви бачили коли-небудь ал-Лат, і ал-Уззу, і Манат – ту третю, іншу? Вони є тільки іменами, якими ви їх самі назвали, – ви і ваші батьки. Невже у вас – чоловіки, а у Нього – жінки? Тоді це поділ несправедливий!». У такий спосіб Читання очистилося від сатанинської роботи. Проте запитання залишилося: чому Мухаммед спочатку прийняв перше, «хибне» одкровення за правдиве? І що сталося в Мецці у період між двома одкровеннями, сатанинським і ангельським?

Ось що відомо з цього приводу: Мухаммед хотів, аби його прийняли мешканці Мекки. «Він прагнув, – пише ібн Ісхак, – знайти підхід до них і перетягти їх на свій бік». Новина про визнання ним трьох крилатих богинь швидко поширювалася серед людей. «Вони дуже тішилися з того, як він висловився про їхніх богів, – пише ібн Ісхак, – кажучи «Мухаммед дуже приязно висловився про наших богів»». Аль-Бухарі повідомляє: «Пророк... упав ниць, сказавши «*ан-Наджм*», а за ним упали ниць мусульмани, погани, джини і всі люди, скільки їх було на Землі».

Але чому ж Пророк опісля зрікся своїх слів? Західні історики (шотландський учений-ісламіст В. Монтгомері Вотт, французький марксист Максім Родінсон) запропонували політичне прочитання епізоду. Храми трьох крилатих богинь служили джерелом доходів для правлячої

еліти міста – еліти, куди не прийняли Мухаммеда, і, на його погляд, несправедливо. Тому, можливо, йому запропонували «угоду»: якщо Мухаммед чи архангел Джебраїл, чи Аллах змиряться з тим, що послідовники ісламу зможуть поклонятися птахам-богиням, щоправда, далеко не як рівні Аллаху, але як другорядним, менш важливим істотам, наприклад ангелам, а на той час в ісламі вже існували ангели, то чим зашкодить додавання до них ще цих трьох, які, так уже склалося, були дуже популярними і прибутковими фігурами в Мецці? – тоді припиняться переслідування мусульман, а сам Мухаммед одержить місце серед правителів міста. Не виключено, що Пророк на короткий час міг піддатися спокусі.

І що ж стається далі? Чи міські старійшини зраджують своєму слову, вважаючи, що Мухаммед, заграючи з багатобожжям, скомпрометував себе в очах своїх послідовників? Чи послідовники відмовляються прийняти одкровення про богинь? А чи сам Мухаммед пошкодував, що поступився своїми принципами, піддавшись солодкоголосому заклику до угодовства? Важко відповісти напевно. Лишень уява може заповнити прогалини в історичних записах. Однак у Корані йдеться про випробування усіх пророків спокусою. «І не посилали ми до тебе ніякого посланця чи пророка без того, щоби, коли він віддасться мріям, сатана чого-небудь не кинув у його мрії», – говориться в 22-й сурі. І якщо випадок із сатанинськими віршами був спокусою для Мухаммеда, необхідно сказати, що він протистояв їй з гідністю. Він і зізнався в спокусі, і зрікся її. Ат-Табарі так його цитує: «Я вчинив зло проти Бога і вклав у Його уста слова, яких він не казав». Ісламський монотеїзм пройшовши суворе випробування, постав непохитним і сильним, незважаючи на переслідування, вигнання і війни, а невдовзі Пророк здобув перемогу над своїми ворогами, і нова віра ширилася світом, як той всеосяжний вогонь.

«Невже у вас – чоловіки, а в Нього – жінки? Тоді це поділ несправедливий!».

Суть «правдивих» віршів, ангельських чи божественних, цілком очевидна: саме жіночність крилатих богинь –

«благородних птахів» – спричинилася до їхньої другорядності та самозванства, а також підтвердила неможливість визнати їх дітьми Божими, такими як ангели. Інколи народження великої ідеї говорить про її майбутнє; те, як новизна входить у світ, провіщає, як вона поводитиметься, коли подорослішає. В процесі народження саме цієї ідеї жіночність позбавила її будь-якої шляхетності.

Гарна історія, подумав він, коли дізнався про все це. Вже тоді він мріяв стати письменником і заховав цю історію в закамарки своєї свідомости, залишивши на майбутнє. Двадцять років потому він точно знатиме, наскільки гарна ця історія.

«JE SUIS MARXISTE, TENDANCE GROUCHO¹» проголошували графіті тієї весни в Парижі. За кілька тижнів після паризьких *événements*² у травні 1968 року і за кілька ночей до дня вручення дипломів бакалавра якийсь анонімний дотепник, можливо марксист з фракції Граучо³, надумав наново оздобити його буржуазну, елітну університетську кімнату, виливши, за його відсутності, відро м'ясної підливи з цибулею на стіни й меблі, а також на програвач і одяг. З огляду на давню традицією чесності й справедливості, якою так пишаються всі кембриджські коледжі, Кінгз-коледж одразу поклав усю вину за вчинення безладу на нього, нехтуючи всіма доказами його невинуватості, й повідомив, що у разі несплати завданої шкоди він не одержить диплом. Це вперше, проте, на жаль, не востаннє його несправедливо звинуватили в розкиданні лайна.

Він заплатив і з бунтарським настроєм пішов на церемонію вручення дипломів у брунатних туфлях. Його

¹ «Я марксист граучовського спрямування» (*фр.*).

² Подій (*фр.*).

³ Брати Маркс – знамените комедійне тріо: Граучо (Джуліус) (1890–1977), Чіко (Леонард) (1887–1961) і Гарпо (Артур) (1887–1964), а також Гуммо (Мільтон) (1892–1977) і Зепоо (Герберт) (1901–1979).

швидко виштовхали з парадних лав належно взуті в чорні туфлі однокашники, наказавши перезутися. Люди в коричневому взутті з якихось загадкових причин вважалися одягненими неналежним чином, і, знову ж таки, проти такого судження не попреш. Знову ж таки, він здався, побіг перезуватися і повернувся на церемонію вже в останню хвилину, а тоді, коли нарешті надійшла його черга, він мусив узяти університетського служителя за мізинець і повільно йти за ним аж до місця, де на величному троні сидів віце-канцлер¹. Він укляк біля ніг старого й підніс молитовно складені руки догори, а тоді латиною благав надати йому ступінь, яким снів і заради якого важко трудився впродовж трьох років за відчутної фінансової підтримки своїх батьків. Йому порадили тримати руки високо над головою, аби старий віце-канцлер часом не гепнувся зі свого величезного крісла і не впав зверху на нього, коли нагеться потискувати йому руки.

Пригадуючи всі ті епізоди, він завжди жахався своєї пасивності, хоча навряд чи міг учинити якимось інакше. Він міг відмовитися платити за шкоду, завдану стінам його кімнати, міг відмовитися перезуватися в чорні туфлі, міг також відмовитися вклякати і благати про присвоєння йому ступеня бакалавра гуманітарних наук. Проте він волів все ж таки поступитися й отримати диплом. Спогади про ті поступки робили його ще впертішим, ще менш схильним йти на компроміси і миритися з несправедливістю, хоч би якими вагомими були для цього причини. Несправедливість завжди викликала в ньому спогад про ту підливу. Несправедливість була брунатною, грудкуватою, застиглою рідиною, вона їдко, аж до сліз, смерділа цибулею. Нечесність скидалася на відчуття, ніби хтось стрімголов біжить до своєї кімнати та в останню мить перезувається зі своїх незаконних брунатних туфель у чорні. Це було так, ніби тебе змушують стати навколішки і мертвою мовою благати про те, що належить тобі по праву.

¹ Віце-канцлер – (тут) заступник номінального глави університету.

Багато років потому він розповів про цю історію на церемонії вручення дипломів у Бард-коледжі. «Своє привітальне слово я склав на основі притч про Невідомого підливого бомбомета, Заборонене взуття й про Хиткого віце-канцлера на троні, і саме з ним я сьогодні до вас звертаюся, – казав він випускникам коледжу 1996 року одного сонячного дня в Анандейл-на-Гудзоні, штат Нью-Йорк. – По-перше, якщо на вашому життєвому шляху одного чудового дня звинуватять вас у тому, що можна назвати Злісним поводженням з підливою, а так станеться, таки станеться, і якщо ви будете невинні в такому поводженні з підливою, то в жодному разі не беріть на себе відповідальність за чиюсь провину. По-друге: ті, хто відкидатиме вас через ваші неналежного кольору туфлі, не варті вашої уваги. І по-третє: не ставайте на коліна перед жодною людиною. Відстоюйте свої права». Студенти-випускники 1996 року побігли вистрибом за своїми дипломами, дехто босий, дехто з квітами у волоссі, схвально вигукуючи, б'ючи кулаком об кулак, імітуючи ходу моделей на подіумі, цілком розкуті. *«Оце так дух»*, – думав він. Це було геть не схоже на кембриджські формальності, от і чудово.

Його батьки не приїхали на вручення дипломів. Тато сказав, що не має грошей на авіаквитки. То була неправда.

Серед його сучасників були прозаїки Мартін Еміс, Іен Мак'юен, що розпочали свою кар'єру одразу, так би мовити, вилупившись з яйця, і ширяли собі в небі, як ті благородні птахи. Його власні юнацькі сподівання не справджувалися. Якийсь час він жив у мансарді на Акфольд-роуд неподалік Вондзворт-Бридж-роуд у будинку, де також жила його сестра Самін і ще троє його друзів по Кембриджу. Витягував драбину, запирав лаз й залишався наодинці у трикутному дерев'яному світі, вдаючи, що пише. Він не мав поняття, що робить. Доволі довго йому не вдавалося написати жодної книжки. Те ранне сум'яття, яке він потім зрозумів як збентеження у своїй душі, збентеження від роздумів над тим, ким і чим він став після переїзду з Бомбея, погано на нього впливало.

Часто не стримував своїх емоцій, устрявав у гарячі суперечки через дрібниці. У ньому жив згусток напруження, і він докладав немалих зусиль, аби приховати свою тривогу. За що б він узявся, нічого в нього не виходило. Щоб утекти від марності сидіння в мансарді, він прилаштувався до труп «експериментального» театру «Сайдвок» і «Затч», що ставили вистави на сцені театру «Овал-Хаус» у Кенінгтоні¹. Він одягав довгу чорну сукню, біляву перуку і, не зголюючи вусів, грав агонію закоханої тітки у виставі кембриджського однокашника Дасті Г'юза. Також брав участь у британській постановці антивоєнного шоу «*B'et Pок*», попередньо створеного в Нью-Йорку групою «Ла МаМа». Ті вистави не стали чимось надто знаменитим, до того ж у нього закінчувалися гроші. Впродовж року після закінчення Кембриджа він одержував невелику допомогу. «Що я скажу своїм друзям?» – вигукнув Аніс Русді, коли він заявив про свої літературні прагнення, тож тепер, стоячи в черзі на одержання допомоги для безробітних, він починав розуміти батька. Будинок на Акфольд-роуд бачив немало молодечого лиха. Самін мала нещасливий роман з одним із його товаришів по коледжу Стівеном Бренденом, а тоді поїхала додому. Поселилася молода дівчина на ймення Фйона Арден, і якось одного вечора він побачив її напівпритомною внизу на сходах, бо вона проковтнула цілу пляшечку снодійних пігулок. Схопила його за зап'ястя і не хотіла відпускати, тож він поїхав з нею на «швидкій» до лікарні, де їй промили шлунок і врятували життя. Після того він вибрався з горища й переїжджав з кімнати в кімнату у Челсі й Ерлз-Корту. Сорок років потому він знову почув про Фйону. Вона була баронесою в палаті лордів і великою знаменитістю у світі бізнесу. Юність часто була злиденною, а боротьба за виживання шматувала молодих людей на клапті, проте іноді після боротьби наступали кращі часи.

Невдовзі після того, як він вибрався з Акфольд-роуд, якийсь тамтешній шибеник підпалив той будинок.

¹ Кенінгтон – робітничий район Лондона на південному березі Темзи.

Дасті Г'юз одержав роботу укладача текстів у рекламній агенції «Дж. Волтер Томсон» на Берлі-сквер. Йому запропонували несподівано пристойну зарплату, і він, рекламуючи шампунь, охоче створював ролики з чарівними білявками. «Чому б тобі не спробувати, – казав йому Дасті. – Це ж бо зовсім не складно». Він узявся за тестове завдання рекламного агентства «Дж. Волтер Томсон», виконав його мам-таки, в офісі – написав рекламний текст до шоколадок «Афтер-ейт» і віршик, що мав спонукати до використання пасків безпеки в автомобілях під мелодію Чака Бері «Нема куди податися», також спробував, як і було передбачено тестовим завданням, не більше ніж стома словами розповісти прибульцеві з Марса про хліб і грінки; і провалився. На думку могутнього «Дж. Волтера Томсона», він не мав задатків укладача рекламних текстів. Зрештою, йому все ж таки вдалося знайти роботу в меншій, не настільки відомій агенції з назвою «Шарп МакМейнес» на Олбемарл-стрит, і відтоді почалася його трудова біографія. Першого дня йому сказали написати рекламу для журналу з вирізними купонами, за допомогою яких продавали сигари, запаковані у різдвяні червоні хлопавки. Йому нічогісінько не приходило до голови. Нарешті добрий «креативний директор» Олівер Нокс, який згодом став відомим романістом, нахилився над його плечем і пробубонів: «П'ять хрустких ідей від *«Плеєрс»*, аби зробити Ваше Різдво справді щасливим». *Ага, подумав він, ніяковіючи, ось як треба.*

В агенції «Шарп» він сидів в одному офісі з темнолоосою красунею Фей Ковентрі, що зустрічалася з Томом Машлером, директором «Джонатон Кейп¹». Щопонеділка вона розповідала про свої вихідні з дуже потішними друзями «Арнольдом» (Вескером²), «Гарольдом» (Пінтером) і «Джоном» (Фаулзом). Якими ж захопливими були ті розповіді, як вони вмiли повеселитися! Заздрість, відчуття

¹ «Джонатан Кейп» – лондонське видавництво. Засноване 1921 року.

² Арнольд Вескер (нар. 1932 р.) – знаний британський драматург.

образи, палке бажання й відчай товпилися в молодому серці укладача рекламних текстів. Ось він, цей світ літератури, так близько і так жахливо далеко. Коли Фей одружилася з Машлером і пішла з агенції, аби перегодя стати поважним ресторанным критиком, він майже зітхнув з полегкістю, що той літературний світ, до якого вона його так провокує прилучала, знову віддалився.

Університет він закінчив у червні 1968 року. «Опівнічні діти» побачили світ у квітні 1981 року. Йому знадобилося майже тринадцять років, аби лиш почати. Впродовж того часу він написав гори всіякого непотребу. Роман «Книга піра», що міг би стати непоганим твором, якби то знаття, як його написати. В романі розповідалося про схожу на Пакистан країну, в якій три чоловіки – воєначальник, політик і капіталіст використали святу людину, *піра*¹ чи *пєра*, і змусили його очолити державний переворот, після чого, як вони гадали, він мав стати номінальним главою, а реальна влада переходила безпосередньо до них. Однак пір виявився здібнішим і безжаліснішим, ніж його сподвижники, які потім усвідомили, що розбудили чудовисько й уже не годні його приборкати. Сталося це за багато років до того, як аятола Хомейні проковтнув революцію, після якої він також мав стати номінальним главою. Якби він написав цей роман у формі звичайного політичного трилера, то ще було б; проте розповідь велася від кількох дійових осіб «потокотом свідомости» й геть збивала читача з пантелику. Роман нікому не сподобався. Про публікацію він навіть не заїкався. Твір виявився мертвонародженим.

А там настали ще похмуріші дні. Бі-бі-сі оголосила конкурс з метою віднайти нового телевізійного драматурга, і він написав п'єсу з двома розп'ятими злочинцями, які розмовляють один з одним у стилі Бекетових бродяг Діді й Гого ще до того, як Христос підніметься на Голгофу. П'єса мала назву (аякже) «Перехресні перешкоди». Була геть безглуздою. Вона не виграла конкурсу. Перегодя з'явився новий довжелезний роман «Антагоніст», настільки недо-

¹ Пір – глава суфійського братства, наставник мюридів.

лугий і в стилі аля-Пінчон, що він нікому його навіть не показував. Тільки реклама допомагала йому триматися на плаву. Назвати себе прозаїком він не наважувався. Він був копірайтером, укладачем рекламних текстів, і, як усі копірайтери, мріяв стати «справжнім» письменником. І добре усвідомлював свою наразі несправжність.

Дивувало, що настільки відверто безбожна людина не перестає писати про Бога. Віра покинула його, проте тема залишилася і тривожила уяву. Структура й метафори релігії (індуїстської, християнської та й ісламської) сформували його нерелігійний розум, а питання цих релігій щодо буття – «Звідки ми прийшли? А позаяк ми вже тут, то як нам жити?» – були також і його питаннями, навіть якщо він доходив висновків, які не потребували божественного арбітра для їхнього підтвердження, а тим більше земного класу священнослужителів для офіційного схвалення й тлумачення. Його першим романом, який побачив світ, став «Грімус», опублікований Лізою Колдер у видавництві «Віктор Голланц» ще до того, як вона перейшла в «Джонатан Кейп». В основі роману лежала містична епічна поема «Мантік аль-Тайр», або «Зустріч птахів» ісламського суфія дванадцятого століття Фаріда ад-Дін Атгара, народженого в Нішапурі, що в теперішньому Ірані, чотири роки по смерті славетного Омара Хайяма. В поемі – «Шляху паломника» Джона Баньяна¹ на ісламський лад – одуд веде за собою тридцять птахів у мандрівку понад сімома долинами мук і одкровень до гори Каф, дому їхнього бога Сімурга. Коли ж вони досягають вершини, то не знаходять там бога й одержують пояснення: назва Сімург, якщо розбити її на склади *сі* і *мург*, означає «тридцять птахів». Пройшовши крізь муки пошуку, вони стають тим богом, якого шукали.

«Грімус» – це анаграма слова «Сімург». В його науково-фантастичному переказі Атгарової оповіді «американський індіанець» з незграбним ім'ям Летючий Орел шукає загадковий Телячий острів. Після виходу роману в

¹ Джон Баньян (1628–1688) – протестантський проповідник, автор містичної алегорії «Шлях паломника».

пресі з'явилися зневажливі дописи, деякі були геть зневажливими, і така реакція буквально приголомшила його. Долаючи відчай, він швидко написав короткий сатиричний роман, у якому кар'єра прем'єр-міністра Індії місіс Індіри Ганді була перенесена у світ бомбейської кіноіндустрії. (Сатира Філіпа Рота на Річарда М. Ніксона «Наша банда» слугувала віддаленим зразком.) Вульгарність книжки – в одному з епізодів znана кінозірка, схожа на Індіру, збільшує пеніс своєму мертвому батькові – спричинилася до того, що він її настільки ж швидко забракував, як і написав. Це вже справді – далі нікуди.

Шоста долина, над якою летіли тридцять птахів з Аттарової поеми, виявилася місцем сум'яття, де вони збагнули, що нічого не знають і не розуміють, тож поринули у безнадію й смуток. Сьома долина була долиною смерти. Молодий рекламний копірайтер і романіст-невдаха почувався в середині 1970-х, як той тридцять перший зажурений птах.

Рекламна справа сама по собі, незважаючи на свою славу глухого кута для творчої людини, стала для нього корисною. Тепер він працював у поважнішій агенції «Огілві енд мазер», засновник якої Девід Огілві втішався авторством відомого вислову «Покупець не телепень; це – твоя дружина». Траплялося кілька заковик, коли одна з американських авіакомпаній відмовилася зображати чорношкірих стюардес на своїй рекламі, хоча насправді такі жінки були в штаті компанії. «А що скаже з цього приводу профспілка?» – запитав він, і представник авіакомпанії відповів: «Ви ж бо не розкажете їм про це?» Також одного разу він відмовився працювати над рекламою відвареної яловичої солонини компанії «Кампбелл», бо вона була вироблена в Південній Африці, й Африканський Національний Конгрес закликав до бойкоту таких продуктів. Його могли звільнити з роботи, проте замовник реклами не наполягав на цьому, і його не звільнили. У 1970-х з реклами не виганяли індивідуалістів і диваків. Виганяли передусім людей на правду настирливих, працюючих мурашок, які щосили намагалися зачепитися за роботу.

Якщо ж ти покажуєш, що робота для тебе не найголовніше, коли ти вічно запізнюєшся й довго обідаєш з випивкою, то тебе підвищують на службі й платять більше грошей, а небожителі лишень посміхаються з твоєї творчої ексцентричності, допоки тобі щось вдається створити.

Упродовж тривалого часу він працював з людьми, що поважали й підтримували його, з талановитими людьми, для котрих, як і для нього, реклама відігравала роль щабля до чогось ліпшого або ж була місцем заробітку легких грошей. Він брав участь у створенні рекламного ролика для «Скотч меджик тейп» за участі Джона Кліза, який демонстрував достоїнства клейкої стрічки, що ставала непомітною після прилипання («Ось погляньте сюди, тут її не видно; не так ту звичайну стрічку, яку видно, ось погляньте тепер сюди»), і ще одного ролика для торгової марки «Клерол» з рекламою фарби «Ніжне піклування» для сивого волосся, який поставив Ніколас Роуг, відомий режисер «Вистави» і «Тепер не дивись». Майже впродовж шести місяців, протягом британського триденного робочого тижня 1974 року, спричиненого страйком шахтарів, із щоденним відключенням електроенергії і великим хаосом на Ворддор-стріт, себто у світі студій звукозапису, монтажу відеограм і дублювання, він зробив за тиждень три рекламні ролики для газети «Дейлі міррор», і всі вони, незважаючи на всілякі перепони, вчасно вийшли в ефір. Створення фільмів більше не вселяло в нього жаху. Реклама познайомила його також з Америкою, коли він вирушив у подорож по Сполучених Штатах, щоб написати туристичну рекламу для «Ю-Ес травел сервіс» під лозунгом «Велика американська пригода» з фотоілюстраціями легендарного Елліота Ервітта. З довгим волоссям, вусатий, він приземлився в аеропорту Сан-Франциско, де на великому рекламному щиті було написано: «КІЛЬКА ЗАЙВИХ ХВИЛИН НА МИТНИЦІ – ЦЕ НЕВЕЛИКА ЦІНА ЗА ПОРЯТУНОК ВАШИХ ДІТЕЙ ВІД НАРКОТИЧНОГО ДУРМАНУ». Американський джентльмен з неймовірно червоною шиєю дивився на щит зі схваленням. Відтак цілком забувши про своє схвалення напису на щиті і без най-

меншого усвідомлення якоїсь внутрішньої суперечності у своїй поведінці, він повернувся до довговолосого, вусатого гостя, який, треба визнати, мав підозрілий вигляд, так ніби збирався поїхати простісінько до Гайт-Ешбері, світової столиці «альтернативної культури» сексу, наркотиків і рок-н-ролу, і сказав: «Жаль мені тебе, юначе, бо навіть якщо ти нічого не маєш, вони все одно щось та знайдуть». Однак ніяких наркотиків йому не підкинули, і молодому укладачеві рекламних текстів дозволили ввійти до чарівного королівства. Коли ж він нарешті добився до Нью-Йорка, то вже першого вечора довелося натягти на себе найдивніший з усіх одностроїв – костюм з краваткою – для того, щоб друзі могли його взяти до бару на самій вершині Всесвітнього торгового центру. Звідти він уперше побачив незабутню панораму міста; ті велетенські будівлі, які, здавалося, казали: *«Ми тут назавжди»*.

Він дуже боляче переживав непевність свого становища. Життя з Кларисою видалося щасливим і дещо втихомирило бурю всередині нього, тож інший на його місці міг би вдовольнитися нормальним станом справ на роботі. Проте незлагоди його внутрішнього життя, його багаторазові невдачі в намаганні стати пристойним, публікованим письменником не давали йому спокою. Він вирішив відмести думки всіх інших щодо його писанини й самому поглянути на неї критично. Починав усвідомлювати, що те неправильне в його творах – це щось неправильне й помилкове в ньому самому. Якщо він не став письменником, який, як він вважав, живе в ньому, то це тільки тому, що він не знає, хто він такий є. Й повільно зі свого ганебного «далі нікуди» місця в літературі він почав діставатися до своєї людської суті.

Він – емігрант. Він – один із тих, хто опинився у місці, далекому від того, звідки починалося його життя. Еміграція обірвала все звичаєве коріння його внутрішнього «я». Вкорінене внутрішнє «я» буває на рідному ґрунті, серед добре знаних йому людей, наслідуючи звичаї і традиції, з якими воно і його громада тісно зжилися, розмовляючи власною мовою серед інших внутрішніх «я», що

чинять так само. З оцих чотирьох коренів – місця, громади, культури й мови – він утратив три. Для нього вже не існувало його коханого Бомбея; вже немолоді батьки продали дім його дитинства без жодних пояснень з якихось незбагнених міркувань і перебралися до Пакистану в Карачі. Їм не подобалося жити в Карачі; а чого б їм там мало подобатися? Карачі порівняно з Бомбеєм – це все одно що Дулут порівняно з Нью-Йорком. Причини їхнього переїзду також звучали фальшиво. Вони виїхали буцімто через те, що почувалися в Індії чужими як мусульмани. Їм хотілося, як вони казали, знайти хороших чоловіків-мусульман для своїх доньок. Усе видавалося дуже заплутаним. Після щасливого нерелігійного життя вони раптом ударилися у релігійну доцільність. Він ні на йоту не вірив їм. Був переконаний, що все це через якісь бізнесові проблеми, податки чи ще якісь інші негаразди в реальному світі, що змусили їх продати будинок, до якого вони так прив'язалася, й покинути місто, яке вони так любили. Тут щось не так. Тут крилася якась таємниця, про яку йому не розповідали. Інколи він казав їм про це навпростець; вони відмовчувалися. Він так і не розгадав цієї загадки. І батько, і мама померли, так і не визнавши існування загадкового пояснення. В Карачі вони не стали благочестивішими, ніж у Бомбеї, тому мусульманське пояснення здавалося недоладним і неправдоподібним.

Нерозуміння причин зміни його життя викликало тривогу. Воно часто здавалося йому безглуздим і абсурдним. Він був бомбейським хлопцем, який облаштувався в Лондоні серед англійців, однак іноді відчував прокляття подвійної неприкаяности. Принаймні корінь мови залишився, проте він починав усвідомлювати, як сильно йому бракує інших коренів і яке збентеження його охоплює, коли він думає про те, ким він став. У вік міграції мільйони переселених «я» зіткнулися з величезними негараздами, проблемами безпритульності, голоду, безробіття, хвороб, переслідування, відчуження, страху. Йому поталанило більше, проте одна велика проблема залишалася – це проблема автентичности. Переселене «я» невідвратно стає різнорідним замість однорідного, належачи

більше ніж до одного місця, а також стає множинним, а не одиничним, відгукуючись на більше ніж один спосіб буття, на більше ніж щось усереднене. Чи можливо бути – стати *хорошим* у житті – не безкорінним, а багатокорінним? Не страждати від втрати коріння, а одержувати користь від їхнього надлишку? Різні корені повинні мати однакову або ж майже однакову силу, і він дуже переживав послабленням свого зв'язку з Індією. Йому хотілося якось відновити своє індійське самоусвідомлення, яке він утратив чи от-от мав утратити. Його «я» – це його походженням і його мандрівка світом.

Аби усвідомити значення цієї мандрівки, він мав повернутися до відправної точки і в уяві ще раз її повторити.

Саме посеред таких медитацій він згадав про «Саліма Сінаї». Цей осілий в Лондоні прото-Салім був другорядним героєм його закинутого рукопису «*Антагоніста*» і спеціально створювався як альтер его; «Салім» – на честь свого бомбейського однокласника Саліма Мерчента (його ім'я співзвучне із «Салманом»), а «Сінаї» – на честь мусульманського ерудита одинадцятого століття Ібн Сіна («Авіценна»), так само як «Русді» було утворене від Ібн Русд. Салім з «*Антагоніста*» – неяскрава фігура і заслуговував на забуття, якби лишень пройшовся своєю Ледброук-Гроув, проте він мав одну характерну рису, яка раптом видалася надзвичайно цінною: він народився опівночі з 14 на 15 серпня 1947 року, в момент «опівнічної свободи», незалежності Індії від Британського правління. Можливо, цей Салім, бомбейський Салім, опівнічний, Салім потребував власної книжки.

Сам він народився за вісім тижнів до розпаду імперії. Завжди пам'ятав батьків жарт: «Народився Салман, а за вісім тижнів утекли британці». Тож Салімів подвиг видавався ще вражаючішим. Британці втечуть уже наступної миті після його народження.

Він народився в пологовому будинку доктора Шіродкара, славетного гінеколога В. Н. Шіродкара, іменем якого навіть названа цервікально-серкляжна операція. Тепер же на сторінках свого роману він оживить лікаря під іншим іменем. Район Вестфілд-істейт, звідки

відкривався вид на Ворден-роуд (тепер перейменовано на Бгулабгай-Дезай-роуд¹), з віллами, купленими в англійців, що виїжджали, і названими на честь королівських палаців у Британії – Гламз-вілла, Сандрингем-вілла, Балморал-вілла, а також його власний дім Віндзор-вілла матимуть назву Месволд-істейт, а от «Віндзор» стане «Букінгемом». Соборна школа, заснована «під егідою Англійсько-шотландського освітнього товариства», збереже свою назву, також малі й великі події з часів дитинства – втрата кінчика пальця після раптово зачинених дверей, смерть однокласника на уроці в школі, виконання Тоні Брентом пісні «Хмари невдовзі розійдуться», джаз недільними ранками, себто «джем-сесії» в Колабі, справа Нанаваті, *cause célèbre*, коли високопоставлений морський офіцер убив коханця своєї дружини й завдав вогнепальної рани дружині, проте не смертельної, також знайдуть своє місце в художньому творі. Ворота пам'яті відчинено, спогади нахлинули. Він має написати книжку.

На мить здалося, що це має бути книжка про дитинство, проте підтекст з датою народження головного героя швидко узяв гору. Якщо цей уявний Салім Сінаї й новонароджена держава є близнюками, то в книжці має розповідатися про них обох. На сторінки увірвалася історія, неосяжна й особистісна, творча й згубна, і він розумів: саме такого виміру потребує його книжка. Він був істориком за освітою, а суть історії значною мірою полягає в тому, аби зрозуміти, як живе і спілкується особистість, як великі сили, інколи стримувані, формують країни і соціальні класи, тому спроможність змінити напрям таких сил також повинна знайти своє відображення в його творі. Він розхвилювався. Він знайшов лінію перетину між особистим і загальнонародним, тож будуватиме книжку на тому перехресті. Політичне й особисте більше не відокремлюватимуться. Це вже не час Джейн Остін, яка в часи наполеонівських війн писала цілі томи творів, жодного разу не згадавши про них, для якої головна роль

¹ Бгулабгай Дезай (1877–1946) – видатний учасник боротьби за незалежність Індії, юрист.

британських вояків полягала в тому, щоб носити гарні однострої і мати привабливий вигляд на прийомах. Також не писатиме він книжки холодною форстерською мовою. В Індії не холодно. Там – *гаряче*. Індія – гаряча, перенаселена, брутальна, гучна; потрібні відповідні слова, і йому необхідно знайти ті слова.

Він цілковито усвідомлював, що започатковує гігантський проект за принципом «усе або нічого», і ризик невдачі видавався значно більший, ніж шанс на успіх. Спіймав себе на думці, що саме так і має бути. Якщо він збирається зробити останню спробу досягти свою мрію, то йому б не хотілося, щоб це вилитося в обережну, консервативну, посередню книжечку. Він напише найцікавішу з мистецького погляду річ, яку тільки зможе придумати, і вона стане його романом, що називатиметься «*Сінаї*», ні, жахлива назва, люди ще можуть подумати, буцімто книжка про близькосхідний конфлікт або про Десять заповідей Божих, «*Опівнічна дитина*», але ж там буде більше ніж одна дитина, хіба не так, скільки дітей може народитися в опівнічну годину, сотні, може, тисяча, або ж, так, чому б не тисяча й одна, тож «*Діти півночі*»? Ні, якась заскніла назва, звучить так, ніби зібрання педофілів на шабаші відьом, а може... «*Опівнічні діти*»? Так!

Аванс за «*Грімус*» становив розкішну суму в 750 фунтів стерлінгів, також продалися два права на переклади – у Францію й Ізраїль, загалом вийшло близько 825 фунтів стерлінгів, тож він набрав повні груди повітря й сказав Кларисі, що звільняється зі своєї хорошої роботи в «Огілві», вони їдуть до Індії і житимуть там, допоки не закінчатся гроші, подорожуючи найдешевшими видами транспорту, поринаючи у безкінечну індійську реальність, аби він досхочу напився з рогу достатку, а тоді повернувся і сів за письмовий стіл. «Гаразд», – відповіла вона одразу.

Він любив її за цей нерозважливо сміливий характер, той самий, що відвернув її від схваленого матір'ю містера Леворті з Вестергема, що в Кенті, і линув у його обійми. Так, вони йдуть ва-банк. Досі вона завжди підтримувала його, підтримуватиме й тепер. Вирушили у свою індійську одіссею, під час якої ночували в нічліжках, здійснювали

двадцятигодинні переїзди автобусом, коли курчата блювали їм на ноги, сперечалися у селищі Хаджураг з тамтешніми селянами, котрі вважали славетний храмовий комплекс із тантричними різьбленнями непристойним і цікавим тільки для туристів, заново відкрили Бомбей і Делі, зупинялися у давніх родинних друзів і щонайменше в одного негостинного дядька з новою і навіть ще негостиннішою дружиною-австралійкою, що перейшла в мусульманство, яка ніяк не могла дочекатися, коли ж вони нарешті поїдуть, і багато років потому написала йому листа, прохаючи грошей. Він уперше дізнався про притулок для вдів у Бенаресі, а в Амритсарі побував на Джалльянвала-Барг – місцині, де генерал Дайер 1919 року вчинив сумнозвісну амритсарську «бійню»; а тоді, повний Індією по вінця, повернувся додому писати свою книжку.

П'ять років потому вони з Кларисою одружилися, народився їхній син Зафар, а задуманий ним роман було завершено, і він знайшов свого видавця. Одна жінка з Індії під час обговорення книжки встала й сказала: «Дякую вам, пане Рушді, за те, що розповіли історію мого життя», – і він відчув, як клубок підступив йому до горла. Ще одна індійська жінка під час іншого обговорення сказала: «Пане Рушді, я прочитала ваш роман «Опівнічні діти». Це дуже довгий роман, та все ж таки я його прочитала. Хотілось би запитати таке: що ви, по суті, хотіли ним сказати?» Журналіст з індійського штату Гоа заявив: «Вам пощастило першим закінчити свій роман», – а тоді показав йому надрукований розділ свого власного роману про хлопця, народженого тієї ж ночі. У книжковому огляді *«Нью-Йорк таймс»* писали про роман, який звучить так, «начебто континент віднаходить свій голос», а ще лунало багато літературних голосів з Південної Азії, запитуючи міріадами своїх мов про повернення гучного голосу до субконтиненту: «Та невже?» І сталося ще багато чого такого, про що він навіть мріяти не міг – премії, популярність і загальне визнання. Індія взяла його книжку дуже близько до серця, заявивши, що це її письменник, а саме в такий

спосіб він сподівався повернути собі країну, і це стало найбільшою нагородою, більшою за всі інші, присуджені поважними журі. Коли було вже геть непереливки й він опинився на самому дні, то намацав чарівні двері, крізь які зумів підійнятися нагору на чисте повітря. Знову ж таки, після фетви Хомейні він ще раз опиниться на самому дні й ще раз знайде в собі силу йти далі й стати ще більше самим собою.

Після подорожі Індією він повернувся до написання рекламних текстів, проте не на повний робочий тиждень, умовивши спочатку «Огілві», а потім ще одну агенцію «Аер Баркер Гегеманн» наймати його на роботу лишень два чи три дні на тиждень, залишивши чотири чи п'ять днів для написання книжки, що стала «*Опівнічними дітьми*». Після її виходу він вирішив, що настав час покинути рекламу раз і назавжди, незважаючи на її поплатний бік. Він мав маленького сина, тож із грошима доведеться сутужно, але цей крок йому просто необхідно зробити. Він запитав Кларисину думку. «Нам може світити безгрошів'я», – сказав він їй. «Нічого, – відповіла вона без вагань, – тобі таки треба це зробити». Неочікуваний комерційний успіх книжки став винагородою за їхню спільну волю зробити крок у невідоме, замість того, щоб чіплятися за фінансову стабільність.

Коли він повідомив про своє бажання звільнитися з роботи, його начальник подумав, буцімто він хоче більше грошей. «Ні, – заперечив він, – просто збираюся стати професійним письменником». «Ага, – сказав його начальник, – ви хочете *значно* більше грошей». «Та ні, – відповів він. – Я нічого не домагаюся. Я просто повідомляю вас за тридцять днів, що звільняюся. На тридцять перший я не вийду на роботу». «Ну, – засумнівався бос, – не думаю, що ми зможемо вам аж *стільки* заплатити». Тридцять днів потому влітку 1981 року він став професійним письменником, і його охопило п'янке й збудливе відчуття свободи, коли востаннє вийшов з рекламної агенції. Він скинув із себе рекламу як непотрібну шкіру, хоча тишком-нишком і далі пишався своїми найвідомішими гаслами: «Неслухняні, але ніжні» (створений на замовлення

«Свіжих тортів»), а також своєю рекламною кампанією із «бульбашкових» слів на замовлення виробника пористого шоколаду «Аеро» (ПРИЄМНО-БУЛЬБАШКОВИЙ, ДИВО-БУЛЬБАШКОВИЙ, ПРЕКРАСНО-БУЛЬБАШКОВИЙ вигукували рекламні щити, тоді ж бо як на боках автобусів можна було прочитати ТРАНСПОРТО-БУЛЬБАШКОВИЙ, а на торговій рекламі вирізнявся напис ВИГІДНО-БУЛЬБАШКОВИЙ, і нарешті напівпрозорі зображення на вітринах крамниць проголошували НАЯВНОБУЛЬБАШКОВИЙ ТУТ). Перегода того ж року, коли «Опівнічних дітей» відзначили Букерівською премією, першу телеграму – в ті часи побутував і такий вид зв'язку – він одержав від його колись збентеженого начальника. «Вітаю, – говорилося в ній, – один з нас таки отримав її».

У вечір присудження Букерівської премії вони йшли з Кларисою у напрямку Стейшнерз-Холу¹ й натрапили на розпашілу лівансько-австралійську засновницю феміністського видавництва «Віраго». «Салмане, – вигукнула Кармен, – знаєш, премію, мабуть, вручать тобі!» Він одразу подумав, що Кармен його зурочила і що не бачити йому Букерівської премії. Список після першого відбору мав дуже солідний вигляд. Доріс Лессінг, Мюрель Спарк, Ієн Мак'юен... він не мав шансів. На премію претендував також Д.М. Томас з романом «Білий готель», який багато хто з критиків називав шедевром. (Ще не прозвучали звинувачення в численних запозиченнях з «Бабиного Яру» Анатолія Кузнецова, що потім трохи заплямувало репутацію книжки, принаймні в очах деяких людей.) Ні, сказав він Кларисі, навіть не сподівайся.

Багато років потому один із членів конкурсного журі, відома ведуча мистецьких передач на телебаченні Джоан Бейквелл, розповіла йому про свої побоювання, що

¹ Стейшнерз-Хол – будівля в Лондоні, де до 1911 року зберігався обов'язковий перелік усіх творів, виданих у Великобританії; 1924 року ведення списку було відновлено на добровільних засадах. Будівля належить Компанії книжкових і газетних видань. Збудована 1670 року.

Малькольм Бредбері, голова конкурсного журі, буде чинити тиск на інших членів журі, аби вони голосували за «*Білий готель*». Тому вона і два інші члени журі – критик Герміна Лі й професор Сем Гайнс з Принстонського університету – зустрілися приватно напередодні заключного голосування й пообіцяли одне одному, що стоять на своєму і проголосують за «*Опівнічних дітей*». Зрештою, Бредбері і п'ятий член конкурсного журі Брайен Олдісс проголосували за «*Білий готель*», а «*Опівнічні діти*» здобули перемогу з мінімальною перевагою: три голоси проти двох.

Д.М.Томас не прийшов на церемонію вручення премії, а його редакторка Вікторія Пітрі-Гей дуже нервувала, що їй доведеться одержувати премію від його імені, і хильнула зайвого. Після оголошення переможців він знову надивався на неї. Тепер, уже добряче підхмелена, вона зізналася, що зітхнула з полегшенням, коли зрозуміла, що їй не доведеться виходити й читати Томасове вдячне слово з нагоди вручення йому премії. Вона вийняла зі своєї сумочки конверт з його промовою і якось розгублено помахала ним у повітрі. «Тепер не знаю, що із цим робити», – сказала вона. «Дайте мені, – пожартував він пустотливо. – Може, стане у пригоді». Вона ж була настільки п'яною, що так і зробила, як він сказав. Упродовж півгодини він носив Томасову промову в себе у кишені. Проте у нього прокинулася совість, він розшукав підпишу редакторку й повернув їй конверт. «Нехай промова все ж таки залишатиметься у вас», – сказав він.

Відтак показав своїй редакторці Ліз Колдер гарний презентаційний примірник «*Опівнічних дітей*», розгорнувши його на екслібрисі з написом ЛАУРЕАТ. А вона була настільки щасливою й схвилюваною, що хлюпнула на той екслібрис – для «освячення» – з келиха шампанське. Слова трохи розпливлися, а він, охоплений жахом, вигукнув: «Бачиш, що ти наробила!» Кілька днів потому люди з «Букера» прислали йому новенький і чистенький екслібрис, але йому був уже миліший той, освячений, зі слідом перемоги. Він його так і не поміняв.

Починалися хороші роки.

Він мав сім хороших років, більше, ніж зазвичай випадає письменникам, тому завжди згадував про ті щасливі роки з великою вдячністю впродовж тяжких часів, що потім настали. За два роки після «*Онiвнiчних дiтей*» він опублікував «*Сором*», другу частину диптиху, зобразивши світ, з якого походив; цей твір спеціально задумувався як пряма протилежність першій частині, і йшлося в ньому здебільшого про Пакистан, а не про Індію, вийшов він коротшим, зі швидшим сюжетом, написаний не від першої, а від третьої особи, з низкою героїв, що по черзі виходили на перший план, а не з єдиним оповідачем-антигероєм. Ця книжка писалася без любови; Пакистан його драгував, викликав якесь особистісне несприйняття. Був країною, де купка нечесних людей правила безсилою більшістю, де продажні цивільні політики й бесовісні генерали об'єднувалися один з одним, витісняли один одного і страчували один одного, віддалено нагадуючи Рим часів цезарів, коли божевільні тирани лягали в ліжку зі своїми сестрами, надавали своїм коням сенаторські достоїнства й грали на музичних інструментах, коли місто горіло. Проте пересічні римляни, як і пересічні пакистанці, мало переймалися кривавим, психопатичним безладом всередині палацу. Палац залишався палацом. А правлячий клас продовжував правити.

Пакистан став великою помилкою його батьків, промахом, який позбавив його дому. Він з легкістю міг сприймати також сам Пакистан як історичний промах, як країну *недостатньо продуману*, яка вбила собі в голову, буцімто релігія може об'єднати народи (панджабців, сіндхі, бенгальців, белуджів, пуштунів), що географічно й історично вже давно були роз'єднані, народжену як та потворна птаха, «розділена тисячею миль на два крила, в якій замість тулуба клин чужої і ворожої землі (злішого ворога не знайти!), і нема перемички між крилами, хіба що тільки Аллах їх з'єднає», і те східне крило тому відпало¹. Як лунає помах одного крила? І відповіддю на цей

¹ У 1971 році Східний Пакистан став незалежною державою Бангладеш.

варіант відомого коану в дзен-буддизмі, поза сумнівом, було: як Пакистан. Тому в «Соромі», його пакистанському романі (названо дещо спрощено; Пакистану вистачало місця також в «Опівнічних дітях», й Індії приділено достатньо уваги в «Соромі») гумор стає чорнішим, політикани ще кривавішими й комічнішими, так ніби, він собі казав, біди в палацах Дванадцяти Цезарів чи у шекспірівській трагедії спричинилися блазнями, людьми недостойними високої трагедії, так ніби «Короля Ліра» мали грати циркові клоуни, стаючи *водночас* трагічними й фарсовими, такою собі цирковою катастрофою. Книжка просувалася з раніше небаченою швидкістю; після п'ятирічного періоду написання «Опівнічних дітей» він завершив «Сором» упродовж півтора року. Роман усюди – чи майже всюди – одержував позитивні відгуки. У самому Пакистані, що не дивно, потрапив під заборону пакистанського диктатора Зія-уль-Хака, з якого і ліпився образ одного з героїв роману Рази Гайдера. Проте багато примірників книжки проникли до Пакистану, зокрема, як йому казали пакистанські друзі, через дипломатичні представництва різних країн, працівники яких самі її жадібно читали, а тоді передавали іншим.

Кількома роками потому він дізнався, що «Сором» навіть удостоїли якоїсь премії в Ірані. Роман опублікували мовою фарсі без його відома, і це санкціоноване державою піратське видання навіть визнали найкращим твором року, перекладеним на фарсі. Проте він так і не отримав ані грошової винагороди, ані якогось офіційного повідомлення про присудження йому цієї премії; проте, гідно з чутками, які надійшли з Ірану, п'ять років опісля, коли вийшли «Сатанинські вірші», декілька іранських книготорговців англомовною літературою подумали, що для продажу цієї нової книжки в країні не чинитиметься жодних перепон, оскільки попередній твір її автора вже одержав схвалення релігійних кіл; тож примірники цього нового роману вільно ввозилися до країни й поступили в продаж у вересні 1988 року, себто в рік першого виходу книжки, й продавалися впродовж шести місяців, не наражаючись на якийсь опір, аж до фетви у лютому 1989 року. Він так і не зміг

пересвідчитися у правдивості цих чуток, однак сподівався, що саме так і було: весь цей галас навколо його книжки йшов згори донизу, а не знизу догори.

У середині вісімдесятих про фетву й близько не йшлося. Успіх його книжок мав благотворний вплив на його характер. Десь у глибині душі він відчував якесь розслаблення, став щасливішим, добрішим, охочішим до бесіди. Хоч як це дивно, старші прозаїки застерігали його у ті запаморочливі дні про настання похмуріших часів. Якось Ангус Вільсон незадовго до свого сімдесятиріччя запросив його на ленч до клубу «Атенеум¹»; і слухаючи, як автор «*Англосаксонських поз*» і «*Літніх людей в зоопарку*» тужливо пригадує дні, коли він «був модним письменником», раптом збагнув, що йому м'яко натякають на перемінність природи вітрів; учора – запальний хлопчисько, а завтра – меланхолійний, усіма забутий старий дядько.

Коли поїхав до Америки у справах з виданням «*Опівнічних дітей*», його фотографувала знана Джілл Кременц; він познайомився з її чоловіком Куртом Воннегутом, і вони запросили його на вихідні до свого будинку в Саґапонаку, що на острові Лонг-Айленд. «А ти серйозно думаєш зайнятися письменницькою діяльністю?» – несподівано запитав Воннегут, посьорбуючи пиво на осонні, і коли він ствердно відповів, то автор «*Бойні номер п'ять*» зауважив: «Тоді слід тобі знати, що настає день, коли ти не матимеш про що писати, а писати все одно доведеться».

Дорогою до Саґапонака він прочитав купу оглядів, надісланих його американським видавцем Кнопфом. Серед них він знайшов дивовижно прихильну статтю Аніти Десаї² у «*Вашингтон пост*». Якщо вона такої хорошої думки про книжку, то йому варто тішитися; можливо, він і справді створив щось вартісне. Також помістила прихильний відгук «*Чикаго тріб'юн*», підписаний Нельсоном

¹ «Атенеум» (Athenaeum Club) – лондонський клуб для вчених і письменників. Заснований 1824 року; букв. храм Афіни.

² Аніта Десаї (нар. 1937 р.) – знана американська письменниця.

Олгреном. *«Людина із золотою рукою», «Прогулянка з дикого боку»... невже це той Нельсон Олгрен? Коханець Сімони де Бовуар, друг Гемінгвея? Здавалося, золоте літературне минуле простягло руку для його миропомазання. Нельсон Олгрен, думав він зачудовано. А я гадав, що він уже помер. Прибув він до Сагапонака дещо раніше, ніж очікувалося. Воннегути саме вийшли з будинку і поспішали на гостину до свого друга й сусіда... Нельсона Олгрена. Дивовижний збіг. «Ну, – сказав Курт, – якщо він написав про твою книжку, то я впевнений: він буде радий тебе бачити. Тільки зателефоную, що ти прийдеш з нами». Він пішов до будинку. За якусь хвилю повернувся схвильований і спохмурнілий. «Нельсон Олгрен помер», – сказав він.*

Олгрен приготувався до прийому гостей і зазнав фатального серцевого нападу. Перший прибулий гість побачив господаря мертвим на килимі у вітальні. Рецензія на *«Опівнічних дітей»* стала останньою написаною ним річчю.

Нельсон Олгрен. А я гадав, що він уже помер. Раптове, непередбачуване падіння на килим чатує на нас усіх.

Успіх, який мали *«Опівнічні діти»* серед американських літературних критиків, був несподіваним для Кнопфа¹. Він же прилетів до Нью-Йорка власним коштом, аби лиш подивитися на вихід у світ його книжки, тож не передбачалося якихось інтерв'ю, та й не було їх навіть після появи всіх цих чудових рецензій. Наклад виявився невеликим, надрукували невеличкий додатковий наклад, а також невеликий наклад у м'якій палітурці, от і все. Проте йому пощастило при вході до офісів на Східній 50-й вулиці потиснути руку легендарному Альфреду А. Кнопфу, літньому, дуже поштивому джентльменові в дорогому пальті й темному береті. Він також зустрівся зі своїм довготелесим, надзвичайно сумлінним видавцем

¹ Альфред Кнопф (1892–1984) – видавець. У 1915 році заснував видавничу фірму «Альфред А. Кнопф», яка видала твори багатьох нобелівських лауреатів і швидко стала однією з найбільших видавництв США.

Робертом Готтлібом, який теж був особою досить легендарною. Його запросили до офісу Боба Готтліба, прикрашеного святковою декорацією та листівками з нагоди п'ятдесятиріччя, й після короткої розмови Готтліб сказав: «Тепер, коли я знаю, що ви мені подобається, я скажу вам те, чого не хотів казати». Це прозвучало приголомшливо. «Ну? – сказав він, добираючи слова. – Вам не сподобалася моя книжка? Ну, яку ви видали...» Боб похитав головою. «Ні, не через вашу книжку, – сказав він. – Нещодавно я прочитав дуже хорошу книжку дуже великого письменника й подумав, що після неї мені вже ніхто не сподобається з мусульманським підґрунтям». Ці слова вразили його ще більше. «І що це за книжка? – запитав він Готтліба. – Хто цей великий письменник?» «Книжка, – сказав Готтліб, – називається *«Поза вірою»*, а написав її В.С. Найпол¹». «Тоді я б також дуже хотів прочитати цю книжку», – сказав він головному редакторові «Кнопфа».

Очевидно, Боб Готтліб не усвідомлював, що його слова можуть завдати болю співбесіднику, проте варто визнати, що він продовжував надзвичайно гостинно ставитися до автора, котрий, як він думав, йому не сподобається, і запросив його перекусити до свого міського будинку у Тергл-Бей, що у фешенебельній околиці на Манхеттені, де також мешкали Курт Воннегут, Стівен Сондгайм² і Кетрін Гепберн. (Уже більш як сімдесятилітня кінозірка якимось після снігопаду прийшла до Готтліба з лопатою й запропонувала видавцеві скинути сніг з даху його будинку.) Готтліб також був членом правління «Нью-Йорк сіті баллей» Джорджа Баланчина й запросив на виставу молодого прозаїка, який одного разу бачив, як найбільша любов Баланчина Сюзен Фаррелл³ танцювала в Лондоні в балетній трупі Моріса Бежара після сварки з

¹ Відьядгар Сураджпрасад Найпол (нар. 1932 р.) – тринідадський прозаїк індійського походження. Пише англійською мовою, живе у Великобританії.

² Стівен Сондгайм (нар. 1930 р.) – американський композитор, автор музики до численних кінофільмів.

³ Сюзен Фаррелл (нар. 1945 р.) – знана американська танцівниця.

великим російським хореографом. «Проте за однієї умови, – сказав Боб. – Тобі треба забути про Бежара й погодитися, що Бланчин – бог».

Його приймали також в літературних колах. Коли 1987 року Готтліб пішов з «Кнопфа» і замінив Вільяма Шона на посаді редактора «*Нью-Йоркера*», двері августійшого журналу нарешті відчинилися й для автора «*Опівнічних дітей*». За часів містера Шона ті двері залишалися для нього міцно зачиненими, тому Салман не дуже сумував, коли закінчилося п'ятдесятитрирічне правління великого редактора. Боб Готтліб публікував його як художні, так і документальні твори й виявився чудовим, ретельним і пристрасним редактором довгого есею «*Із Канзасу*» (1992) про фільм «*Чарівник країни «Оз»*», названий, за наполегливою порадою Готтліба, однією із найсолодших од дружбі.

Після оголошення фетви йому довелося побачити Готтліба тільки один раз. Ліз Колдер і Кармен Калліл запросили його на спільне святкування дня народження в клубі «Граучо», що в Соґо¹, а він саме мав змогу трохи розвіятися. Коли він привітався з Бобом, той сказав з великим натиском: «А я завжди захищаю тебе, Салмане. Я завжди кажу всім, якби ти знав, що твоя книжка вбиватиме людей, ти б її не писав». Він повільно порахував до десяти. Не випадає бити цього літнього дядька. Ліпше вибачитися й піти геть. Він схилив голову в безглуздому уклоні, а тоді круто повернувся й вийшов. Відтоді вони не говорили. Він багато чим завдячував Бобу Готтлібу, але ті слова не йшли йому з голови; до того ж він знав, що Готтліб не збагнув, як вплинули його слова про Найпулову книжку під час їхньої першої зустрічі, так само як не розумів він, що було не так у сказаному ним під час їхньої останньої зустрічі. Боб думав, що вони залишаються друзями.

¹ Соґо – район м. Нью-Йорка, за 20 кварталів від Манхеттена. Тут колишні промислові склади перетворені на житлові будинки й студії художників.

У 1984 році він розлучився. Вони були разом упродовж дванадцяти років й непомітно почали жити кожен своїм окремих життям. Клариса хотіла сільського життя; одного літа вони навіть дивилися будинки, що на захід від Лондона, проте, зрештою, він усвідомив, що переїзд до сільської місцевості просто зведе його з розуму. Він – міський хлопець. І він сказав їй про це, і вона мовчки погодилася, проте в їхніх стосунках переїзд залишався болючим питанням. Вони покохали одне одного замолоду, й тепер, коли стали старшими, їхні інтереси часто не збігалися. Деякі сторони його лондонського життя її цікавили дуже мало. Наприклад, антирасистська діяльність. Упродовж тривалого часу він брав участь у роботі групи, що займалася расовими питаннями у Кемденській комісії з питань стосунків у громаді, або ж ККСГ, тож його добровільна участь у нагляді за роботою працівників важила для нього досить багато. Завдяки своїй волонтерській діяльності він упізнав місто, про яке дуже мало знав, а сам іммігрантський Лондон злиднів і упередженого ставлення він опісля назве *містом видимим, але небаченим*. Ось тут недалеко й існувало іммігрантське місто – в Саутоллі й Вемблі¹, у Брикстоні й Кемдені², проте в ті часи на нього ніхто не звертав уваги, хіба що під час коротких вибухів расових заворушень. Таке собі навмисне запліощування очей, небажання прийняти місто й світ такими, якими вони були насправді. Багато вільного часу він присвячував міжрасовим стосункам; одержаним у ККСГ досвідом послуговувався у полемічній передачі «Нова імперія в Британії» на Четвертому каналі громадського телебачення, намагаючись розповісти про зростання чисельности нового підкласу чорних і коричневих британців, а Кларису це мало цікавило, що впадало у вічі.

Проте найбільший клопіт він мав інтимного характеру. З часу народження Зафара їм хотілося, особливо

¹ Вемблі – північно-західне передмістя Лондона.

² Кемден – місто в Англії, тепер частина Великого Лондона.

Кларисі, більше дітей, а діти не з'являлися. Натомість Клариса мала кілька викиднів. Один викидень стався до Зафарового зачаття й народження, а ще два потому. З'ясувалося, що проблема генетична. Він успадкував (можливо, від свого батька) порушення, відоме як *проста хромосомна транслокація*.

Хромосома – це набір генетичної інформації; усі клітини людини мають по двадцять дві пари таких наборів, а на додаток ще й двадцять третю, що визначає стать. У рідкісних випадках частинка генетичної інформації відривається від однієї хромосоми й приєднується до іншої. Тоді утворюються дві дефектні хромосоми – одна з надто малою генетичною інформацією, інша – з надлишковою. Під час зачаття дитини половина вибраних навмання батькових хромосом об'єднуються з материною половиною й утворюють нові пари. Якщо батько має просту хромосомну транслокацію й були вибрані *обидві* його дефектні хромосоми, то дитина народиться нормальною, проте успадкує його аномалію. Якщо не вибрана *жодна* із дефектних хромосом, то вагітність також проходить нормально й дитина не успадкує цієї мутації. Проте якщо вибрана лишень одна із двох проблемних хромосом, то утробний плід не розвинеться й вагітність перерветься викиднем.

Намагання народити дитину перетворилося на таку собі біологічну рулетку. Їм не щастило, тож стреси після викиднів, ці втрачені сподівання дуже вимучували їх. Фізична близькість завершилася. Ніхто з них не зносив навіть думки про ще одну спробу, після якої настане чергова невдача. А Клариса, мабуть, просто по-людському не могла не звинувачувати його в неможливості здійснити свою мрію про велику сім'ю з багатьма галасливими дітьми, які б стали сенсом її життя. Він не міг не звинувачувати себе.

Будь-які тривалі стосунки без статевої близькості є приречені. Впродовж тринадцятьох із чотирнадцяти років їхнього спільного життя він був їй безумовно відданий, однак на чотирнадцятий рік зв'язки вірності розірвалися або ж почали різко слабшати, тож траплялися короткі миттєвості подружньої зради під час літера-

турних подорожей до Канади і Швеції й дещо довший роман у Лондоні з давньою ще кембриджською подружкою, що грала на скрипці. (Клариса зрадила його тільки одного разу, але то сталося давно, 1973 року, коли він ще писав свій «Грімус», і хоча впродовж якогось часу їй навіть хотілося покинути його й піти жити до свого коханця, невдовзі вона розірвала з тим чоловіком стосунки, й обоє вони забули про той епізод – або ж майже забули. Проте він добре пам'ятав ім'я свого суперника. Ще б пак, він мав ім'я Ейлмер Гріббл.)

Тоді він чомусь по-ідіотському вважав, що дуже вміло приховує свої любовні пригоди й дружина нічого не знає і ні про що не здогадується. Тепер, оглядаючись назад, він лишень дивувався зі свої дурости. Звісно, вона про все знала.

Він сам полетів до Австралії для участі в Аделаїдському фестивалі, а тоді з Брюсом Четвіном подався до австралійської пустелі. Зайшли до книгарні в містечку Еліс-Спрингс, де він побачив примірник «Шляху» Робін Девідсон у м'якій палітурці, книжки, в якій вона розповідає про свій перехід через пустелю Гібсона у товаристві з верблюдом, якого вона сама спіймала й приручила. Його редакторка з видавництва «Джонатан Кейп» Ліз Колдер дуже хвалила цю книжку та її безстрашну авторку, а він візьми й бовкни: «Навіщо йти через пустелею, коли можна полетіти на аеробусі?» Проте тепер, побачивши описані у книжці місця, він її купив і з великим задоволенням прочитав. «Коли будемо в Сидней, тобі обов'язково треба з нею познайомитися, – сказав Брюс. – Давай зателефонуємо їй. Я маю її номер телефону». «Аякже, телефонуй», – відповів він. В уславленому молескінівському записнику Брюса були номери телефонів усіх землян, які хоч чимось заявили про себе. Якби хтось його попросив дати персональний номер телефону королеви Англії, то він би і його знайшов за мить.

Робін, білява, голубоока, трохи шарпана, дещо не в його смаку жінка, запросила його на обід до свого крихітного будиночка в Аннандейлі, і між ними за столом немов проскочила блискавка. Коли вона пішла за смаженим курчам, то виявилось, що воно холодне. Вона настільки хви-

лювалася, що забула ввімкнути духовку. Трирічний роман розпочався наступного ранку й став полярною протилежністю до його довгих, спокійних, переважно щасливих відносин з Кларисою. Їх сильно вабило одне до одного, проте в усьому іншому вони були несумісними. Вони репетували одне на одного мало не щодень.

Вона водила його до австралійських необжитих місць, а він, дитя асфальту, з побожністю спостерігав за її вмінням виживати в дикій природі. Вони спали під зірками просто неба, і їх не вбили скорпіони, не з'їли кенгуру і не розтоптала Пращурка Старої Велетки. Вона мала незвичайний дар. Потім вони перегнали її верблюдів з однієї «станції», чи ранчо, на північному заході, поблизу затоки Шарк (де він плавав з дельфінами й бачив будинок, споруджений із самих мушель), до їхнього нового місця перебування на фермі, що південніше Перта. Він також дізнався про верблюдів дві важливі речі. Перша полягала в тому, що верблюди щасливі у кровозміщенні; верблюденя в їхньому гурті з'явилося внаслідок простого зв'язку між верблюдом-самцем і його матір'ю. (Кровозмішне верблюденя назвали його іменем або ж, точніше, австралійським варіантом його імени – Сельман-Верблюд.) А друга полягала в тому, що коли вивести верблюда з рівноваги, то його лайно із сумирних сухих кіз'яків кулястої форми перетворюється на рідинний спрей, що летить на немалу відстань. Тож у жодному разі не можна тинятися позаду розгніваного дромадера. Це й були ті два важливі уроки.

Вона переїхала до Англії, проте вони не змогли жити разом, і впродовж останнього року спільного проживання розходилися, може, з десятків разів. За два місяці після їхнього остаточного розриву він прокинувся посеред ночі вдома, себто у своєму новому будинку на Сент-Пітерс-стріт, і почув, що хтось зайшов до його спальні. Голяка зірвався на ноги. Вона мала свій ключ, тож зайшла до будинку – він не поміняв замків – і почала наполягати: «Нам треба поговорити». Коли ж він відмовився й спробував вийти з кімнати, вона схопила його руками і якоїсь миті з усієї злости вдарила його каблуком по ступні. Після того один з пальців ноги відняло. «Якби я був

жінкою, а ти чоловіком, – запитав він її, – як би ти це назвала?» До неї щось таки дійшло, і вона пішла геть. Коли ж опублікувала свій перший і останній роман «Предки», то в ньому фігурував надзвичайно неприємний американець, який став коханцем-садистом головної героїні роману. Під час інтерв'ю, яке вона дала «Гардіан», її запитали: «Чи не був прототипом головного героя Салман Рушді?» Вона відповіла: «Не такою мірою, як у першій редакції».

Усередині нього зароджувався роман, який, однак, не давався йому до рук. Він мав уже готові уривки й дійових осіб, а ще вперту віру в те, що, незважаючи на величезну розбіжність між цими уривками, вони ввійдуть до однієї книжки. Точна форма й суть книжки залишалися досить невизначеними. Має вийти велика книжка – ось і все, що він знав, така, що стрімко увійде у простір і час. Книжка про подорожі. Це точно. Після закінчення «Сорому» перша частина його задуму втілилася в життя. Там він добре знав, як обійтися зі світом, з якого походив. Тепер йому хотілося пов'язати той світ із цілком іншим світом – світом, у якому він зумів вибитися в люди. Йому бачилися не Індія, і не Пакистан, і не політика, і не чарівний реалізм¹, його справжньою темою мала стати тема, що хвилюватиме його все життя і полягатиме в тому, *яким чином досягається єдність світу* – не тільки як Схід переходить у Захід, а Захід у Схід, але як минуле формує теперішнє, а теперішнє змінює наше розуміння минулого, і як уявний світ, себто мрії, мистецтво, вигадка й, аякже, віра просочуються крізь рубежі, що відділяють їх від щоденного, «реального» місця, в якому, як помилково здається людям, вони живуть.

Ось що сталося з дедалі меншою планетою: людське суспільство й культури більше не мешкають у відокремлених одна від одної маленьких комірках. Тепер усі ці маленькі комірочки відчинені для інших відчинених маленьких комірочок, і людина може втратити роботу в одній країні

¹ Чарівний реалізм – напрям в американському живописі й літературі 30-х років ХХ сторіччя.

через махінації валютного спекулянта в якійсь іншій далекій країні і навіть не знати його імені й ніколи не побачити його обличчя, і, як нам кажуть теоретики нової науки про хаос, метелик може махнути крильцями у Бразилії й спричинити ураган у Техасі. Спочатку «*Опівнічні діти*» починалися реченням: «Більшість того, що впливає на наше життя, відбувається за нашої відсутності», і хоча потім він переніс те речення в інше місце роману, вважаючи, що для першого речення воно видається надто толстовським, адже якщо «*Опівнічні діти*» чимось не були, то вони точно не були «*Анною Кареніною*», проте ця думка їла його поїдом. Йому дуже хотілося розповісти про світ, в якому людина не завжди вибирає собі долю, коли її доля визначається не особисто нею, але кимось іншим, невідомим їй, про світ, у якому фатальною може виявитися економічна криза чи вибух бомби.

Він саме летів із Сиднея додому з почуттями, що аж розпирали його після перших надзвичайних днів з Робін. Вийняв невеличкий записник і, щоб опанувати себе, почав розмірковувати над напівпродуманою книжкою. Ось що він мав: кілька мігрантів, або, якщо по-британському, то іммігрантів, з Індії, Пакистану й Бангладеш, через особисті подорожі яких він зможе показати зв'язки і розриви отих *тут* і *там*, *тоді* й *тепер*, реальності й мрії. Він також мав начерки одного з героїв на ім'я Салагуддін Чамчавала, якщо англізувати, то Саладін Чамча, який, перебуваючи в напружених стосунках з батьком, надумав британізувати. Йому сподобалося ім'я «Чамча», бо воно нагадувало про бідного Грегора Замзу, що у творі Кафки перетворився на гнойовика, а також гоголівського санітара мертвих душ Чічікова. Що стосується значення цього прізвища мовою хіндустані, то воно означало буквально «ложка», проте в розмовній мові вживалося на позначення «підлабузник» і «блюдолиз». Чамча стане портретом вирваної з корінням людини, що втекла від батька й країни та й від самої індійськості й перейшла в англійськість, яка насправді його не приймає, цього актора, що може копіювати чужі голоси і в якого все добре складається, допоки його не бачить

глядач, себто тільки коли його чують по радіо або як голос за кадром на телебаченні; чие обличчя, незважаючи на все його англофільство, все ще «неприйняттого кольору на їхніх кольорових телеекранах».

А навпроти Чамчі... мабуть, грішний ангел.

У 1982 році актор Амітабг Баччан, зірка найбільшої величини в бомбейському кінематографі, мало не помер через розрив селезінки під час виконання трюків на зйомках фільму в Бангалорі. В наступні місяці стан його здоров'я й перебування в лікарні висвітлювалися на перших шпальтах газет. Юрби людей стояли під лікарнею в очікуванні новин, а політики не могли протовпитися до його лікарняного ліжка. Він перебував на межі життя й смерті, й уся країна затамувала подих; коли ж він знову підвівся, то це було ніби воскресіння з мертвих. На півдні Індії і до того були актори, які досягли богоподібного статусу, зігравши роль богів у «міфологічних» фільмах. Баччан став напівбожеством навіть без такої кар'єри. А що коли бог-актор, зазнавши важкої травми, звернувся до Бога у скрутну для себе хвилину й не почув відповіді? А що коли внаслідок страхітливої божественної мовчанки цей чоловік змушений поставити під сумнів або ж навіть втратив свою віру, яка живила його сили? А чи не міг він під час такої душевної травми почати втрачати розум? І чи не міг він у такому божевільному стані спробувати поїхати на край світу, аби розвіятися, забувши, що від себе не втечеш?

Як могла називатися така падаюча зірка? Ім'я спало йому на думку одразу, так ніби воно весь час витало в повітрі на рівні тридцять п'ять тисяч футів над рівнем моря й чекало, поки його схоплять. *Джибріл*. Ангел Джебраїл, «Джибріл Фарішта». Джибріл і Чамча: ангел, якого покинув Бог, і несправжній англієць, що відцурався батька. Дві заблукані душі в бездомному вмістилищі безхатченків. Вони мусять стати його головними героями. Ось що він знав.

Якщо Джибріл ангел, то Чамча диявол? Чи може ангел стати демоном, а диявол мати німб?

У книжці подорожі множилися. Ось уривок геть з чогось іншого. У лютому 1983 року людина на ім'я Саяд Віллят

Хусейн Шах переконав тридцять вісім своїх послідовників мусульман-шиїтів, буцімто Аллах на його прохання зробить так, що Аравійське море розступиться й вони зможуть здійснити паломництво дном океану до святого міста Кербела¹, що в Іраку. Вони зайшли з ним у воду, й багато хто з них утопився. Хоч як це дивно, ті, хто вижив, стверджували, незважаючи на всі супротивні твердження, що стали свідками дива. Він уже понад рік розмірковував над цією історією. Йому не хотілося писати про Пакистан або шиїтів, тож віряни в його уяві стали сунітами й індійцями, а їхнім проводирем – жінка. Йому також пригадалася гігантська смоківниця, яку він одного разу бачив у південній Індії неподалік Майсура, – дерево було настільки велетенським, що в ньому стояли хатки й били джерела, а ще над ними літали хмари метеликів. У його уяві почало вимальовуватися село Титліпур, Місто Метеликів, і в хмарі метеликів ішла таємнича дівчина. Як суніти, вони хотіли піти не до Кербели, а до Мекки, проте ідея з морем, що розступається, залишилася в центрі епізоду.

Багато з уривків, що роїлися йому в голові, були про «місто видиме, але небачене», іммігрантський Лондон часів Тетчер. Справжні лондонські околиці Саутголл у західному Лондоні й Брик-Лейн у східному Лондоні, де жили азійські іммігранти, злилися з Брикстоном, що на південь від річки, й утворили уявний лондонський район Брикхолл, у якому мусульманська сім'я з правовірних батьків і бунтівних доньок-підлітків тримали кав'ярню «Шаандаар»; її назва – це перекручена мовою урду назва справжньої кав'ярні «Брильянт» у Саутголлі. В цьому районі збиралися міжрасові грозові хмари, й, мабуть, уже невдовзі вулиці таки запалають.

І тут з'явилася переінакшена Клариса, одержавши річардсонівське ім'я «Памела Ловелас²», а також пере-

¹ Кербела – священне місто шиїтів в Іраку, де Хусейн, онук Мухаммеда й син Алі й Фатіми, потрапив у засідку й був убитий по дорозі до Куфи, в якій він мав намір очолити рух шиїтів.

² Ловелас (Lovelace) – ловелас, спокусник (за іменем літературного персонажу, хтivity баламута; Ловелас – герой роману С. Річардсона (1689–1761) «Клариса Гарлоу».

творена з пустельного мандрівника на альпіністку і з християнки на іудейку інкарнована Робін, перейменована на Алілуя Коен чи Коун. Тут з якогось доброго дива з'явилася Кларисина бабця Мей Джуел, велична літня пані, що жила біля моря у містечку Півенсі-Бей, графство Суссекс. Кораблі норманців 1066 року, розповідала вона всім охочим, пропливали серединою її вітальні; адже тепер берегова лінія відступила за милю далі у море, ніж дев'ять століть тому. Бабця Мей знала не одну історію – розповідала їх безліч разів і завжди тими самими ритуальними фразами – зі свого англійсько-аргентинського минулого на естансії¹ Лас-Петакас у товаристві свого неуважливого чоловіка-філателіста Чарльза «Дон Карлоса» Джуела, кількох сотень гаучо², *несамовитих і гонорових*, а ще стада найкращої аргентинської худоби.

Коли британці правили четвертою частиною планети, вони знялися зі свого холодного невеликого північного острова й на безкраїх рівнинах під неосяжним небом Індії й Африки стали ще чарівнішими, екстравертнішими й піднесенішими особистостями – ще більшими постатями, для яких удома місця бракувало. Аж тут доба імперій закінчилася, і їм довелося убувати до менших, холодніших, журливіших своїх острівних «я». Бабця Мей у будиночку з башточкою, мріючи про безконечну пампу й призових биків, що як ті єдинороги приходили до неї і схиляли свої голови їй у подолок, здавалося, дуже скидалася на таке «я», але значно цікавіше, менш шаблонне, оскільки її історія розгорталася не на землях Британської імперії, а в Аргентині. У записнику він вивів для неї ім'я – Роза Даймонд.

Тепер він летів над Індією й усе ще записував. Пригадав, як один індійський політик якось виступав по телебаченню, говорив про британського прем'єр-міністра і ніяк не міг правильно вимовити її прізвища. «Місіс

¹ Естансія – маєток з великою тваринницькою фермою в Латинській Америці (*icn.*).

² Гаучо – аргентинський селянин, житель пампи, який зазвичай є вправним вершником (*icn.*).

Точер¹, – увесь час він казав, – місіс Точер». Це здавалося несказанно смішним, навіть якщо – можливо, *тому що* – Маргарет Тетчер вочевидь не була мучителькою. Коли це має бути роман про Лондон часів місіс Тетчер, то в ньому могло б знайти місце – комічне місце – і для такого варіанту її прізвища.

«Еміграція, сама по собі, – писав він, – заводить особистість чи групу, що емігрує, у критичну ситуацію, де геть усе пов'язане з її самоусвідомленням, індивідуальністю, культурою і вірою. Тож оскільки це роман про еміграцію, то в ньому має знайти своє відображення також і такий бік життя. Там має бути така критична ситуація».

Він занотував: «Як новизна приходить у світ?»

І написав: «Сатанинські вірші».

Тут могло вийти три книжки або ж сім. Або жодної. Одного разу він таки спробував відтворити історію Розі Даймонд у кіносценарії для Волтера Доног'ю на щойно створеному Четвертому каналі, але після того як закінчив і привіз перший чорновий варіант, невдовзі запитав Волтера, чи зміг би він його забрати, бо інстинктивно відчував, що цей матеріал йому ще знадобиться для роману, хоча тоді він не мав найменшого уявлення, де і як він його прилаштує. Можливо, історія з Аравійським морем, що розступилося, ліпше б сприймалася як окрема книжка, а матеріал із сатанинськими віршами також звучав би сильнішим у самостійному варіанті.

Чому йому так хочеться втиснути всі яйця в один кошик? Опісля він із задоволенням пригадував, що відповідь на це запитання прийшла йому, коли він летів над Бомбеєм. *Усе це сцени*, думав він, пролітаючи над містом свого народження, *з життя архангела Джебраїла*. Його розум, як завжди, не в ладах з його підсвідомістю, що безперестанку підкидала ангелів і дива у його раціональне світосприйняття й вимагала віднайти шляхи їхнього поєднання з його світобаченням. Отже, книжка про анге-

¹ Точер (torture) – катування, тортури, муки (англ.).

лів і дияволів, але, можливо, виникнуть труднощі з визначенням, хто є хто. Ангели можуть робити жахливі речі заради буцімто священних принципів, також існувала вірогідність щирого співчуття до Люцифера, бунтівного ангела, покарання якого за повстання проти тужливих деспотичних арфових награвань волі Божої, як писав Даніель Дефо, полягало в тому, що він був «приречений на блукання й поневірвання... без жодного прихистку... без якогось певного місця чи простору, де б могли спочити подошви його ніг». Цей безпритульний вигнанець Сатана, мабуть, став небесним покровителем усіх інших вигнанців, усіх безхатченків, усіх вирваних зі своїх місць і покинутих бовтатися на поверхні води наполовину тими, наполовину сими, позбавлених заспокійливого відчуття твердої землі під ногами, що визначає сенс буття людини з корінням. Отже, сцени з життя архангела й архідиявола, в яких особисто він більше співчував дияволу, тому що, як сказав Блейк про Мільтона, справжній поет належить до когорта диявола.

А зачин роману у нього визрів за рік. У червні 1985 року сикхські терористи, що боролися за викроювання незалежної сикхської держави Халістан з індійського Пенджабу, підірвали рейс 182 *«Імператор Канішка»* Індійських авіаліній. Літак упав в Атлантичний океан на південь від Ірландії, і серед 329 пасажирів, що загинули (переважно канадські індійці й громадяни Індії), була і його подруга дитинства Нілам Натг, яка летіла до Бомбея зі своїми дітьми в гості до батьків – Г.В. Натга («дядька Натга») і Ліли, що доводилися близькими друзями його власних батьків. Невдовзі після трагедії він написав сцену з Джібрілом Фаріштою й Саладіном Чамчою, що летять з Бомбея до Лондона в літаку, який підривають сикхські терористи. Джібрілу й Саладіну пощастило більше, ніж Нілам. Вони здійснили м'яке приземлення на піщаній прибережній смузі у Певенсі-Бей біля будинку Розі Даймонд.

Книжку він писав чотири роки. Перегодя, коли люди спробували звести її задум до «образи», йому хотілося відповісти: *«Та я можу ображати людей значно швидше»*. Його супротивникам не здався той факт дивним, що серйозний письменник згаяв десятку частину свого життя на створення чогось настільки грубого як образа. Вони просто не хотіли бачити в ньому серйозного письменника. У своїх нападках на нього та його твір вони зображали його як нікчемну людину, віровідступника, зрадника, безчесного шукача статків і слави, пристосуванця з бездарними творами, що «нападає на іслам» лишень для своєї власної вигоди. Саме це малося на увазі в багато разів повторюваній фразі *«він зробив це навмисне»*.

Авжеж, він це зробив навмисне. Як випадково можна написати чверть мільйона слів? Заковика полягала в тому, що малося на увазі, як міг би висловитися Білл Клінтон, під словом «це». Як не дивно, проте після двох романів, у яких йшлося безпосередньо про суспільну історію індійського субконтиненту, він розцінював цю книжку як значно особистіше внутрішнє дослідження, як першу спробу створити річ зі свого власного досвіду переселення й трансформації: для цього вона мала стати найменш політичною книжкою з усіх трьох. А те, що у його творі певною мірою знайшла своє відображення справжня історія ісламу, думалося йому, свідчило про його захоплення Пророком і повагу до нього. В книжці Пророка зображено так, як йому самому завжди хотілося, щоб його зображали, себто як людину («Посланця»), а не як божественну сутність (християнського «Сина Божого»). Його зображено як людину свого часу, що була сформована тим часом; як лідера, підвладного спокусам й спроможного їм протистояти. «Що за ідею ти несеш?» – запитував роман у нової релігії, а тоді зауважував, що будь-яка негнучка ідея, що відмовляється від компромісу, в більшості випадків загине, проте визнавав, що в дуже рідкісних випадках такі ідеї стають ідеями, які змінюють світ. Його Пророк було пішов на компроміс, а тоді відкинув його; тож його

негнучка ідея стала настільки сильною, що змогла переламати історію згідно зі своєю волею.

Коли його вперше звинуватили в образливому ставленні до ісламу, він насправду був спантеличений. Йому здавалося, що він створив мистецький феномен одкровення; авжеж, з погляду невір'янина, та все ж таки високохудожній мистецький феномен. Що там можна знайти образливого? Подальші чутливі роки нетерпимости й ненависти дали йому і всім іншим відповідь на це запитання.

Хай там що, але його Пророк названий не Мухаммедом, а місто, в якому він жив, називалося не Меккою, і створив він релігію, що не була (чи не зовсім) була ісламом. До того ж Пророк з'являється тільки уві сні чоловіка, що, втративши віру, збожеволів. Численні прийоми відходу від реальності, на думку автора, вказували на фантазійну природу його проекту. А от для його противників усі вони стали прозорими натяками на затаювання й маскування. «Він ховається, – казали вони, – за своїми творами». Ніби художній твір – це покривало чи гобелен, крізь які можна мечем проштрикнути людину, як того Полонія, що так подурному сховався у геть ненадійному місці.

Під час написання роману він одержав запрошення Американського університету в Каїрі запрошення приїхати й поспілкуватися з їхніми студентами. В університеті немає можливості заплатити багато, казали вони, проте вони можуть, якщо це його зацікавить, улаштувати кількадеденну подорож на судні вгору по Нілу в супроводі одного з провідних єгиптологів. Побачити світ Давнього Єгипту було його великою мрією, і він одразу відповів: «Я би хотів спочатку завершити свій роман, а тоді приїду до вас». Опісля він закінчив роман, себто *«Сатанинські вірші»*, та поїздка до Єгипту стала неможливою, і йому довелося змиритися з тим, що він, мабуть, уже ніколи не побачить пірамід, Мемфіса, Луксора, Фів чи Абу-Сімбела. Одна з багатьох можливостей, які він втратить у майбутньому.

У січні 1986 року йому не писалося. Тим часом його запросили на (потім легендарне) зібрання письменників – 48-й з'їзд Міжнародного ПЕН-клубу в Нью-Йорку, і він

дуже втішився, що на якийсь час зможе відпочити від свого письмового стола. З'їзд заціяли з розмахом. Норман Мейлер, на той час президент Американського ПЕН-центру, скориставшись усією силою свого переконання й красномовства, зібрав необхідні кошти на поїздку понад п'ятдесяті провідних письменників світу до Нью-Йорка для обговорення майже зі стома найкращими американськими письменниками величної теми «Уява письменника і фантазія держави» з подальшими частуваннями вином і обідами, серед інших фешенебельних закладів, у Грейсі-меншн¹ та в Дендерському храмі² музею «Метрополітен».

Оскільки він був одним із молодих учасників, його охопив ледь не побожний острах. Бродський, Грасс, Оз, Сойїнка, Варгас Льоса, Беллоу, Карвер, Доктороу, Моррісон, Саїд, Стайрон, Апдайк, Воннегут, Бартельм і сам Мейлер – усі вони серед інших великих постатей читали свої твори й сперечалися між собою в готелях «Ессекс-Хаус» і «Сент-Моріц», що на краю південної частини Центрального парку. Одного дня фотограф Том Віктор запропонував йому сфотографуватися у запряженій парюю коней кареті, і коли він уместився там, до нього підсіли Сюзен Зонтаг і Чеслав Мілош. Зазвичай він не ковтав язика в таких ситуаціях, проте впродовж тієї прогулянки заледве витиснув з себе кілька слів.

Атмосфера на з'їзді наелектризувалися з самого початку. Більшість членів ПЕН-клубу були незадоволені тим, що Мейлер запросив держсекретаря Джорджа Шульца виступити на церемонії відкриття з'їзду в Нью-Йоркській публічній бібліотеці. Це викликало особливо багато нарікань з боку південноафриканських письменників Недін Гордімер, Дж.М. Кутзі та Сіфо Сепамла, які

¹ Грейсі-меншн (1799) – садиба на 88-й вулиці Нью-Йорка, з 1930-х служить офіційною резиденцією мера.

² Еліністичний Дендерський храм було евакуйовано із зони затоплення Асуанської греблі 1965 р. і подаровано Єгиптом США на знак подяки за допомогу в порятунку багатьох пам'яток, які могли залишитися під водою.

звинувачували Шульца в підтримці апартеїду. Інші письменники, серед них Е. Л. Доктороу, Грейс Пейлі, Елізабет Гардвік і Джон Ірвінг, протестували проти перетворення письменників, за висловом Доктороу, на заручників «форуму адміністрації Рейгана».

Сінтія Озік поширила петицію з нападками на Бруно Крайскі, єврея, колишнього канцлера Австрії й учасника з'їзду, бо він зустрічався з Арафатом і Кадаффі. (Захисники Крайскі вказували на те, що за часів його перебування на посаді канцлера Австрія прийняла з Росії більше євреїв, ніж будь-яка інша країна.) Під час секційних обговорень Озік підвелася і ще раз звинуватила Крайскі, який упорався із ситуацією з великим тактом, і все швидко вляглося.

Багато учасниць з'їзду обґрунтовано вимагали пояснень щодо малої кількості жінок у комісіях. Зонтаг і Гордімер, які брали участь у комісіях, не підтримали заколоту. Саме Сюзен виступила з таким аргументом: «Література – це не підприємство, що надає рівні можливості для жінок і чоловіків». Проте її зауваження не пригасило протестних настроїв. Як і його зауваження, що, зрештою, до комісій усе ж ввели кілька жінок, а от він – єдиний представник від усієї Південної Азії, себто однієї шостої всього людства.

У ті дні в Нью-Йорку література таки мала вагу; суперечки між письменниками широко висвітлювалися, й, здавалося, до них дослухалися навіть поза літературними колами. Джон Аптдаjk звернувся до неабияк спантеличеного світового письменництва із квістичним¹ пеаном американським синім поштовим скринькам, цим щоденним символам вільного обміну думками. Данальд Бартельмі напивався, Едвард Саїд був вельми приязним. На прийомі в Дендерському храмі Росаріо Мурільйо – поетеса й супутниця нікарагуанського президента

¹ Квістизм – релігійно-етичне вчення, прибічники якого проповідують містико-споглядальне ставлення до дійсності, втечу від життя, непротивлення злу, цілковите покладання на волю Богу тощо.

Данієля Ортеги – стояла біля єгипетської святині в оточенні дивовижно красивих похмурих чоловіків-сандиністів у сонцезахисних окулярах. Вона запросила молодого індійського письменника – учасника британсько-нікарагуанської кампанії за солідарність) приїхати до них і самому подивитися на війну з *контрас*.

На одному із засідань його втягли у бій між важкогого виками Солом Беллоу і Гюнтером Грассом. Він сидів неподалік німецького прозаїка, яким дуже захоплювався, а після того як Беллоу – також один із його улюблених письменників – виголосив слово, не оминувши своєї улюбленої теми про шкоду, якої завдав успішний американський матеріалізм духовному життю американців, підвівся Грасс і наголосив на тому, що багато людей регулярно провалюються крізь діри в американській мрії, й запропонував показати Беллоу справжні американські злидні, наприклад у Південному Бронксі. Роздратований Беллоу різко відповів. Коли ж Грасс повернувся на своє місце, то аж тремтів від гніву.

«Скажіть і ви щось, – велів автор «Бляшаного барабана» представникові однієї шостої всього людства. «Хто, я?» «Так, так. Скажіть щось».

Тож він пішов до мікрофона й запитав Беллоу, чому так виходить, що багато американських письменників уникають, або, по суті, якщо сказати точніше, «відмовляються» від завдання порушувати тему американського засилля у світі. Беллоу спалахнув: «Ми не маємо завдань, ми маємо тільки натхнення».

Авжеж, літературі у 1986 році напевно надавали великого значення. В ті останні роки холодної війни було важливо почути думки східноєвропейських письменників Данила Кіша і Чеслава Мілоша, Дьордь Конрада і Ришарда Капуцинського про безоглядний радянський режим. Омар Кабесас, на час заступник міністра внутрішніх справ Нікарагуа, який щойно опублікував свої спогади про партизанську війну, а ще палестинський поет Махмуд Дарвіш сказали багато чого такого, що не часто почуєш з американської трибуни; американські письменники Роберт Стоун і Курт Воннегут піддавали критиці

владу США, тоді ж бо як письменники, такі як Беллоу й Апдайк, намагалися осягти американську душу. Зрештою, запам'яталося напруженість, а не розкутість події. Авжеж, 1986 року для письменників було цілком природно твердити, що вони, як казав Шеллі, «невизнані законодавці світу», і вірити в літературне мистецтво як у справжню противагу владі, вбачати у літературі піднесену, міжнаціональну, міжкультурну потугу, яка, за влучним висловом Беллоу, «потроху відчиняє Всесвіт». Двадцять років потому в одурманеному й заляканому світі простим ремісникам від слова буде значно складніше робити такі гучні заяви. Складніше, але мабуть, не менш необхідно.

Повернувшись до Лондона, згадав про запрошення відвідати Нікарагуа. Може, це і на добре поїхати геть від своїх літературних негараздів і написати про людей зі справжніми труднощами. Він полетів до Манагуа в липні. Коли кількома тижнями потому повернувся, то настільки залишався під враженнями від побаченого, що, наче одержимий, не переставав думати й говорити про Нікарагуа. Єдиний вихід – викласти почуття на папері. Він у стані страшеного збудження сів за письмовий стіл і за три тижні мав текст на дев'яностах сторінках. Ні одне ні інше – надто мало для книжки й надто багато для статті. Зрештою, перероблений і доповнений рукопис перетворився на невеличку книжку «*Усмішка ягуара*». У день завершення роботи він присвятив її Робін Девідсон (на той час вони знову зійшлися) і дав їй почитати. Коли вона побачила посвяту, то сказала: «Це означає, що роману я вже не побачу».

Й розмова зірвалася у штопор.

«*Усмішка ягуара*» не надто захопила його агента Дебору Роджерс, проте була одразу видана Сонні Мегтою в «Пікадорі» й потім Елізабет Сіфтон в американському «Вайкінгу». Під час поїздки до США з нагоди виходу книжки ведучий ток-шоу на радіо в Сан-Франциско, незадоволений опозиційним ставленням автора твору до американської економічної блокади Нікарагуа і до підтримки адміністрацією Рейгана сил *контрас*, які хотіли повалити сандиністський уряд, запи-

тав його: «Містере Рушді, то якою мірою ви комуністичний «шептун»?» Його здивований сміх, а це було під час прямого ефіру, розсердив ведучого більше, ніж могла б розсердити найуїдливіша відповідь.

Приємніші хвилини він пережив, коли в нього брала інтерв'ю нікарагуанка Б'янка Джаггер із журналу «Інтерв'ю». Щойно він згадував відомого нікарагуанця, з правого чи з лівого крила, Б'янка якось неуважно буденним тоном казала: «Так, знаю такого, я колись із ним зустрічалася». І в цьому вся правда про Нікарагуа. Бо це маленька країна з дуже нечисленною елітою. Учасники ворогуючих сторін ходили разом до школи, належали до однієї еліти й знали родини одне одного або ж навіть, як у випадку з розділеною династією Чаморро, були вихідцями з однієї сім'ї; тому колись усі вони зустрічалися одне з одним. Б'янчина «ненаписана» версія подій могла, поза сумнівом, стати значно цікавішою і більш інтимною, ніж його.

Після виходу «Усмішки ягуара» він повернувся до свого непростого роману, й виявилось, що багато проблем відпали самі собою. Він писав цю книжку не в оповідній послідовності від «початку» до «кінця», як робив це зазвичай. Текстові вставки – опис селища, яке збігало до самого моря, оповідь про імама, який спочатку очолив, а тоді з'їв революцію, а надалі низка химерних снів у місті піску з назвою Джагілія (це арабське слово означає «невідання» – період, що передував виникненню Ісламу) – він написав першими і тривалий час не міг уторопати, як їх зшити докупи й долучити до головного сюжету книжки з Саладіном і Джибрілом. Однак перерва у роботі пішла йому на користь, і він почав писати.

Сорок – це вагомий здобуток. У сорок людина вступає у пору зрілості й відчуває свою вагу, міць і силу. На своє тридцятиріччя він вважав себе невдахою й почувався страшенно нещасливим. На своє сорокаріччя, золотого червневого пополудня в будинку Брюса Четвіна, в лісистій місцині неподалік Оксфорда, він сидів у колі літературних друзів – Анджела Картер, Нуруддін Фараг, редактор журналу «Гранта» Білл Буфорд, його редакторка Ліз

Колдер з видавництва «Джонатан Кейп» (тоді незалежного видавництва, бо «Рендом хаус» ще не проковтнув його) і сам Брюс. Тішився своїм щастям. Життя вдалося таким, яким він собі його задумав; він працював над твором, що з формального й інтелектуального погляду міг стати його найамбіційнішою книжкою, труднощі в написанні якої залишилися позаду.

Находила сорокова річниця індійської незалежності – «Салімове сорокаріччя», і телевізійний продюсер Джейн Велслі, ще одна гостя за святковим столом, запропонувала йому написати сценарій і стати ведучим повнометражного документального фільму про «державну націю» для Четвертого каналу. У фільмі він хотів цілковито – або майже цілковито – уникнути політичних і громадських діячів і створити портрет сорокарічної Індії, подати роздуми щодо «індійської ідеї» з очима й голосами сорокарічних індійців – не обов'язково опівнічних дітей, але хоча б дітей року свободи. Вирушив у свою найдовшу подорож до Індії з часу його мандрювань по країні десятирічної давності разом з Кларисою. Ця друга подорож виявилася настільки ж насиченою. З індійського рога достатку нестримним струменем знову полилися історії. *Заповни мене ними вщерть по вінця*, думав він, *так, аби я переситився і вмер.*

В один із перших днів зйомок проект мало не зірвався через епізод, у якому виявилось прикре безкультур'я. Йшли зйомки в домі делійського кравця в одному із бідних районів. Стояла неймовірна спека, і після двогодинної роботи знімальна група зробила перерву. Принесли з багажника телевізійного мікроавтобуса ящик крижаних шипучих напоїв і роздали всім, окрім *кравця і його родини*. Він покликав режисера Джефа Данлопа перекинутися словом, вони піднялися на дах будинку кравця, і він сказав Джефові, що коли ситуація не виправиться, то сьогодні вони зніматимуть без автора проекту, а якщо таке ще раз повториться, то він зовсім їх кине. Відтак йому спало на думку запитати, скільки режисер заплатив кравцеві за натурні зйомки. Джеф назвав суму в рупіях, що в перерахунку на фунти виявилася мізерною. «Ти ж не пла-

тиш стільки в Англії, – сказав він. – Дай йому нормальну англійську плату за зйомку». «Але в Індії, – сказав Джеф, – це великі гроші». «А що тобі до того, – відповів він. – Стався до людей з таким же пошанівком, як удома». На якусь мить запала напружена мовчанка. Відтак Джеф сказав: «Гаразд», – і вони знову пішли донизу. Кравцеві і його родині роздали пляшки холодної кока-коли. Далі зйомки проходили гладко.

У штаті Керала він бачив, як відомий народний оповідач творив справжні дива. Цікавим у його виступі було те, що він не дотримувався жодних правил. «Починай з початку, – повчав Червовий Король схарапудженого Білого Кролика у дитячій книжці *«Аліса в країні чудес»*, – і розповідай аж до кінця; тоді зупинися». Вважалося, що ось так, відповідно до правил якогось червоного короля, і мають розповідатися історії, проте аж ніяк не в Кералі у театрі просто неба. Оповідач накладав історії одна на одну, часто відходив від основної сюжетної лінії, жартував, співав пісні, поєднував політичні мотиви із давніми казками, вставляв «відсебеньки» та й узагалі поводився неналежним чином. Проте аудиторія не підводилася з місць і не йшла геть. Ніхто не свистів, не вигукував і не кидав овочами чи стільцями у виконавця. Натомість усі вибухали реготом, плакали у відчаї і залишалися на своїх місцях, аж поки все скінчилося. Вони не йшли попри складне жонглювання історіями, а чи *завдяки йому?* А чи, може, цей вибуховий спосіб розповідати історії захопливіше, ніж той, яким волів користуватися Червовий Король? А усне оповідання, найдавніша форма розповіді, вижило завдяки своєму урізноманітненню й набуттю жартівливості, а ще завдяки відмові від лінійності «початок-кінець»? Якщо так, тоді всі його власні думки про написання художніх творів сповна підтвердили тієї теплої керальської ночі.

Досить звичайним людям дозволити говорити і вділити їм трохи часу, як від них полине зворушлива поезія життя. Жінка-мусульманка, яка спала у *джгопадпатті*, себто в халабуді на тротуарі, розповіла про свої сумніви щодо бажання її дітей доглядати за нею в похилому віці.

«Коли я стану старою, коли ходитиму з палицею, тоді побачимо, що вони робитимуть». Він запитав, що означає для неї Індія, і вона відповідала, що прожила всеньке своє життя в Індії, і «коли я помру і мене покладуть у могилу, тоді я також піду до Індії». Жінка-комуніст із милою усмішкою на устах зі штату Керала важко працювала цілий день на рисовому полі, а тоді прийшла до свого значно старшого чоловіка, який сидів на веранді й робив самокрутки на продаж. «Відколи вийшла заміж, – казала вона, далі всміхаючись біля свого чоловіка, – я не мала жодного радісного дня».

Не обійшлося і без чорного гумору. Єдиним політиком, у якого він узяв інтерв'ю, виявився Чагган Бгуджбал, перший мер Бомбея, який став членом «Шів-Сена», злісної маратхсько-націоналістичної й індусько-фундаменталістської партії, очолюваної колишнім політичним карикатуристом Белом Такереєм. Чагган Бгуджбал був ходячою політичною карикатурою. Він дозволив знімальній групі супроводжувати його на свято Ганапаті¹ й зафіксувати, як свято на честь слоноголового бога Ганеші, що святкувалося людьми з різними релігійними переконаннями, перетворилося на розмахування руками у таке собі неонацистське утвердження індуської слави. «Ви можете називати нас фашистами, – сказав він. – Ми і є фашисти. Ви можете називати нас расистами. Ми і є расисти».

В його офісі на письмовому столі стояв телефон у вигляді зеленої пластмасової жаби. Чудовий оператор Майк Фокс непомітно зняв цю жабу. Проте, коли вони побачили попередньо змонтовані матеріали денної зйомки, то вирішили її вирізати. Неможливо не відчути «великої» любові до чоловіка, який палко говорить з жабою. Не хотілося, аби глядач відчув таку ж «любов», тому жаба залишилася на підлозі монтажної кімнати. Проте ніщо не зникає. Жаба, а також ім'я «Мейндак» (жаба) зрештою з'являться в *«Прощальному зітханні Мавра»*.

¹ Ганапаті (також Ганеша) – у брахманізмі й індюзмі божество з головою слона, син Шіви. Допомагає долати перешкоди і є покровителем навчання. Бог мудрости.

У великій мечеті Старого Делі Джама-Масджид вивішено чорний прапор на знак жалоби за вбитими в місті Мірут¹ мусульманами. Він хотів робити зйомки біля мечеті, й імам Бухарі, імпульсивний, ультраконсервативний, погодився прийняти його, бо Салман Рушді – мусульманське ім'я. Він зустрівся з імамом у його загородженому товстезними стінами «саду» без жодної травинки долі. Імам, беззубий, огрядний, сердитий, з пофарбованою хіною бородою, сидів у кріслі із широко розставленими ногами і тримав у подолку безліч зім'ятих купюр. Навколо нього на сторожі стояли помічники. Поруч з ним поставили ще одне крісло зі сплетеним із лози сидінням. Коли він говорив, то розправляв і скручував одна за одною купюри рупій, аж поки вони ставали як ті самокрутки, зроблені іншим старим чоловіком на веранді у Кералі. Готову «самокрутку» встромляв в одну із дірок сплетеного з лози сидіння, яке швидко заповнювалося трубчастими рупіями; банкноти найбільшого номіналу – найближче до себе, найменшого – якнайдалі. «Так, – сказав він, – ти можеш знімати». Після фетви Хомейні цей імам Бухарі з помосту мечеті Джама-Масджид засуджував автора «Сатанинських віршів», тавруючи його ганьбою, забувши, що колись вони мали більш-менш сердечну бесіду. До того ж з усім цим сталася оказія. Він неправильно запам'ятав ім'я письменника й замість нього засудив Салмана Хуршида, який був знаним мусульманським політиком. Ніяково стало обом – імамові й тому іншому «Салманові».

У Кашмірі він провів кілька днів з гуртом мандрівних акторів, що виконували *бганд-патгер*, або ж дослівно «блазенські історії», на основі кашмірських легенд; вони виявилися чи не останньою такою трупною, доведеною до злидарства напруженою політичною ситуацією в Кашмірі, а також фільмами й телебаченням. Вони охоче

¹ У травні 1987 р. у місті Мірут неподалік Делі воснізована поліція заарештувала за участь у міжобщинних заворушеннях кілька десятків мусульман, з них 40–50 чоловік було розстріляно без суду й слідства.

розповідали про своє життя і різко критикували свавільних індійських військовиків і органи правопорядку, проте щойно оператор спрямовував на них камеру, починали брехати. Побоюючись наслідків, торочили своє: «О, ми дуже любимо індійську армію». Оскільки він не мав змоги використати їхні справжні розповіді, то мусив вирізати всі ці сцени з остаточної версії документального фільму, проте не забув про них, не забував лісової галявини, де купа дітей перекидалися й ходили по натягнутому канату, – галявини, де навчалася майбутнє покоління «блазнів», яке, ймовірно, вже не матиме глядачів, а коли виросте, то, може, навіть покине свої бутафорські мечі й візьме до рук справжні автомати ісламського джихаду. Багато років потому ці люди стали героями його «кашмірського роману» *«Блазень Шалімар»*.

Найкрасномовнішою з усіх його персонажів була жінка-сикх на ім'я Р.; вона жила в Делі у найманій квартирі, а її чоловіка і дітей на її очах затоптала юрба, підбурена або ж навіть спрямована лідерами Індійського національного конгресу, що «мстили» всій сикхській громаді за вбивство Індіри Ганді 31 жовтня 1984 року двома охоронцями-сикхами Беантом Синггом і Сатвантом Синггом, які залишалися вірними сепаратистському руху за незалежність Халістану і вбили главу держави за напад на свята святих сикхів Золотий Храм, де відсиджувався зі своїми бойовиками лідер руху Джарнаїл Сингг Бгіндранвале. Три роки потому вдова Р. мала мужність і силу сказати: «Я не хочу помсти, вбивств, чи Халістану. Хочу лишень справедливості. Ось чого я хочу».

На його превеликий подив, індійські власті не дозволили йому знімати цю жінку й будь-який інший матеріал, пов'язаний з розпратою над сикхами. Проте він зумів записати її свідчення на магнітофон і в остаточній версії стрічки знімок Р., як і використані у фотомонтажі знімки багатьох інших вдів, справив навіть більше враження, ніж міг би справити її рухомий образ. Індійське представництво високого комісара в Лондоні намагалося змусити Четвертий канал відмовитися від показу цього документального фільму. Проте показ відбувся з випереджен-

ням графіка. Просто дивовижно, що, бажаючи приховати причетність правлячої партії до злодіянь, під час яких було убито багато тисяч сикхів, індійський уряд намагався заборонити трансляцію свідчення не терориста, а жертви тероризму; слід віддати належне принциповій позиції керівництва телевізійного каналу, якому вистачило мужности відхилити цю вимогу.

Покидав Індію з почуттям насичености: сповнений ідей, тем, образів, звуків, запахів, облич, розповідей, а ще чуттєвості, енергії й любови. Він тоді не знав, що це початок довгого заслання. Індія, ставши першою країною у світі, яка заборонила «Сатанинські вірші», відмовила йому у видачі в'їзної візи. (Громадянам Сполученого Королівства для поїздок до Індії потрібні візи.) Йому не дозволятимуть повернутися, *приїхати додому* впродовж дванадцяти з половиною років.

Він дізнався про рак свого батька під час редагування фільму, який тепер називався «*Опівнічна загадка*». Його свояк Сафван, одружений з наймолодшою сестрою Набілою (в родині її називали Гульджум, тобто любя), зателефонував з Карачі і сказав, що Аніс має множинну мієлому, рак кісткового мозку. Його лікують, однак важко чимось зарадити. Один лікарський препарат, мелфалан, міг би додати йому кілька місяців, а може, навіть кілька років, якби він добре реагував на нього. Проте наразі невідомо, як він зреагує на нього, тому важко сказати, скільки йому залишилося. «Що мені робити? – запитав він. – Може, Самін і я по черзі приїжджатимемо, й мама матиме біля себе принаймні хоч когось з нас. (Самін повернулася до Лондона і займалися зовнішніми зв'язками індійської громади.) Запала тиша, а тоді Сафван розсудливо сказав: «Салмане *бгаї*, прилітай. Сідай на літак і лети». Він переговорив із Джейн Велслі й Джефом Данлопом, і вони одразу погодилися. За два дні він прилетів до Пакистану й пробув з татом шість останніх днів його життя.

То були лагідні дні, немов повернення до невинности. Він дав собі слово забути всі прикрощі, підслухані в дитинстві сварки батьків, п'яну наругу в лондонському

готелі «Камберленд» у січні 1961 року, а також той день, коли він дав батькові по зубах. Він мав двадцять років, й Анісова шалена лють перейшла всі межі, до того ж він прискіпався цього разу до матері. Вдарив батька і подумав: «*О Боже, тепер він мені дасть здачі*». Аніс був невисокий, однак кремезний, з руками м'ясника, тож завданий ним удар у відповідь міг стати нищівним. Однак Аніс не вдарив сина, а мовчки пішов геть, засоромлений. Тепер це вже не мало жодного значення. Аніс лежав у лікарні Агахана в Карачі і вже не мав жодних сил. Його обличчя змарніло, а тіло виснажилося. Був спокійний і готовий до всього. «Я їм казав із самого початку, що це рак, – скаржився він. – Я запитував їх, куди поділася моя кров?» Колись давно Аніса дуже роздратував герой «*Опівнічних дітей*» Ахмед Сінай – тато, що зловживав алкоголем. Він не розмовляв із сином і погрожував дружині розлученням за те, що «виховала такого синочка». Заспокоївся тільки тоді, коли стало зрозумілим, що книжка має успіх, а його друзі телефонували й вітали його. Він сказав Салманові: «Коли ти на колінах тримаєш дитя, воно іноді тебе мочить, але ти його пробачаєш». Після цих слів образився на тата, і напруження між ними не спадало. Тепер усе те минулося. Аніс тримав руку свого сина й шептав: «Я гнівався, бо кожне слово, що ти написав, було правдою».

Упродовж наступних днів вони відродили свою любов і знову втішалися нею, ніби ніколи й не втрачали. Пруст у своєму великому романному циклі ставив завдання заново відтворити минуле не через спотворену призму пам'яті, а *таким, як воно було*. І це їм вдалося зробити з любов'ю. *L'amour retrouvé*¹. Одного дня він узяв електричну бритву й обережно поголив батькове обличчя.

По кількох днях уже дуже кволону Анісові захотілося додому. Будинок у Карачі був геть не таким, як Віндзор-вілла у Бомбеї, себто сучасним, збудованим на різних рівнях, зовсім не схожим на стару віллу. З порожнього плавального басейну долинали кумкання жаб, що сиділи в маленькій калюжці застояної зеленої води в найглиб-

¹ Віднайдена любов (фр.).

шому куті. Якось, коли Аніс ще здужав, їхнє квакання просто вивело його із себе, тож він серед ночі збіг зі спальні по сходах до басейну і гумовими плавальними ластами добряче відлупцював їх. Він їх побив, але не повбивав. До ранку всі вони оклигали й кудись повтікали. Наче також гумові.

Тепер Аніс уже не міг піднятися по сходах до своєї спальні. Йому постелили в кабінеті на першому поверсі, тож він лежав в оточенні книжок. Виявилось, що він геть не має грошей. У горішній лівій шухляді письмового стола лежала пачка п'ятсоткових рупій, і вони виявилася всіма його грішми. Нічого не залишилося і на банківських рахунках. Мав борги за будинок. То був сумний фінал.

За обідом Сафван, успішний інженер-електронник, розповів дивну історію. Він твердив, що йому особисто вдалося провезти до Пакистану найшвидший у світі комп'ютер, так званий «Еф-пі-ес» «Флоутінг пойнт систем», що, як він вихвалявся, здійснював сімдесят шість мільйонів операцій за секунду. Тоді ж бо як людський мозок – лишень вісімнадцять. «Навіть найкращі звичайні комп'ютери, – казав він, – можуть робити лишень один мільйон операцій». Потім пояснив, що «Еф-пі-ес» необхідна для створення ісламської ядерної бомби. Навіть у Сполучених Штатах таких комп'ютерів налічується не більше двадцяти. «Якби вони дізналися, що такий потужний комп'ютер стоїть у нас на складі у Лагорі, – казав він з усмішкою, – то вони б негайно припинили надання нам фінансової допомоги».

Ось у цьому весь Пакистан. Коли він приїжджав до Пакистану, то жив немов у бульбашці своєї родини та кількох друзів, які насправді були давніми друзями Самін, а не його. А за плівкою бульбашки розкинулася країна, яка завжди здавалася йому чужою. Після кожної такої новини як Сафванова, себто з-поза стінок бульбашки, йому хотілося якнайшвидше сісти на перший літак і більше не повертатися. До того ж такі новини завжди сповіщали милі й усміхнені люди, а у невідповідності між їхньою вдачею та їхніми вчинками крилася шизофренія, що роздирала країну на шматки.

Зрештою Сафван і Гульджун розлучилися, і ця чудова дівчина почала свій довгий шлях по похилій до безмірної, жахливої огрядности, психічних проблем і вживання наркотиків. Одного дня у сорокап'ятирічному віці її знайшли мертвою на ліжку; наймолодша серед чотирьох дітей пішла першою з цього світу. Оскільки в'їзд до країни йому заборонили, він не зміг приїхати на її похорон, так само як не зміг поховати своєї матері. Після смерти Негін Рушді одна із пакистанських газет надрукувала статтю, в якій йшлося, буцімто всім присутнім на похороні довелося вимолювати в Бога прощення, бо вона померла мамою віровідступника. Він мав багато причин не любити Пакистан.

Анісова мить настала опівночі 11 листопада 1987 року, менше ніж за два дні після повернення з лікарні. Салманові ще довелося занести його до ванни й помити після кривавого проносу. Потім він страшенно блював у відро, і тоді вони посадили його в машину, й Самін як вітер помчала до лікарні Ага-хана. Опісля він зрозумів, що треба було залишити його вдома, аби він спокійно міг померти, проте в ту мить усі вони чомусь думали, що в лікарні зможуть урятувати йому життя і він ще хоч трохи проживе. Треба була його пожаліти в останні хвилини життя і вже не мучити електричними розрядами. Та його не пожаліли, а лікарі не допомогли, і він відійшов, а Негін, незважаючи на своє довге складне заміжжя, опустилася на долівку й голосила. «Він присягався, що ніколи мене не покине, а тепер він пішов, і як я без нього житиму?»

Він обійняв маму. Тепер він про неї дбатиме.

Лікарня Ага-хана – найкраща у Карачі, безплатна для всіх ісмаїлітів¹, але надзвичайно дорога для усіх решти хворих, що цілком правильно, думав він. Вони віддали татове тіло тільки після оплати всіх рахунків. На щастя, він намацав у кишені карточку «Американ експрес», і з її допомогою викупив тата з лікарні, де він помер. Коли вони привезли його додому, то простирадла на його ліжку все ще зберігали обриси його тіла, а його старі

¹ Ісмаїліти – прибічники мусульманської шіїтської течії.

капці лежали поруч на підлозі. Прийшли чоловіки, зібралася родина й друзі, а оскільки це була спекотна країна, то ховати тата довелося впродовж кількох годин. Саме він мав про все подбати, проте в чужій країні виявився безпорадним; не знав, кому телефонувати і що робити, тому допомагали друзі Самін, які знайшли на цвинтарі місце, подбали про мари і навіть повідомили, як це належить, муллі місцевої мечеті – сучасної будівлі, що скидалася на вилитий з бетону геодезичний купол Фуллера¹.

Аніса обмили, і він вперше побачив цілком оголене батькове тіло, а похоронний кравець зашив покійника в обмотаний навколо нього саван. Цвинтар був недалечко, тож допоки прибули мари, напахчені квітами й стружкою сандалового дерева, могила вже зяяла порожнечою. Гробокопач стояв унизу в ногах, а він зіскочив і став у головах, і тоді до ями опустили Аніса. Стояти в татовій могилі й підставляти свою руку під окутану саваном голову мертвої людини, а відтак покласти ту голову на місце її вічного спочинку виявилось справою не з легких. Прикро, що його батько, висококультурний й високоосвічений чоловік, який народився в Ггалібовому Баллімарані у Старому Делі і впродовж десятиліть був щасливим мешканцем Бомбея, знайшов свій сумний кінець у місці, яке так і не принесло йому нічого доброго, яке так і не стало йому рідним. Аніс Рушді розчарувався в житті, та хоча б останні свої дні він прожив, знаючи, що його люблять. Коли він вилазив з могили, то зламав ніготь на великому пальці лівої ноги; довелося йти до місцевої лікарні Джіннага, аби там зробили укол від правця.

У наступні роки Аніс приходив у синові сні щонайменше раз на місяць. У тих снах він являвся незмінно люблячим, дотепним, мудрим, чуйним і помічним: найліпшим з усіх батьків. Його також вразило те, що їхні сто-

¹ Геодезичний купол – зібрана з балок сферична архітектурна споруда особливої конструкції, розробленої американським архітектором і дизайнером Річардом Бакмінстером Фуллером (1895–1983).

сунки після Анісової смерті стали набагато теплішими порівняно з тими, якими вони були раніше, за його життя.

Саладін Чамча в *«Сатанинських віршах»* також не ладнав зі своїм батьком Чангізом Чамчавалою. Згідно з попереднім задумом Чангіз також помирав, однак його син не встигав вчасно повернутися до Бомбея й побачитися з батьком перед смертю, тож, як наслідок, мусив носити тягар нерозв'язаного конфлікту між собою і батьком. Проте щастя й глибокі почуття пам'ятних шести днів, проведених зі своїм батьком, стали найважливішою річчю, яку він привіз до Лондона з Карачі. Тому ухвалив непросте рішення: він дозволить Саладіну й Чангізу зазнати схожих почуттів, яких він сам зазнав у стосунках з Анісом. Проте його батько лишень нещодавно помер, а він уже хоче писати про його смерть. Хвилював моральний бік цієї справи. Це неправильно, огидно, паскудно? Він не знав відповіді. Тож сказав собі: коли у процесі втілення задуму він відчує, що цього не слід робити, то порве ті сторінки й повернеться до попереднього варіанту.

Він використовував багато правдивого, навіть справжні найменування лікарських засобів, які йому доводилося давати Анісові в його останні дні. «Окрім щоденних пігулок мелфалану йому [Чангізу] прописали цілу купу лікарських препаратів, намагаючись боротися зі згубними побічними ефектами: анемією, навантаженням на серце тощо. Ізосорбід динінтрату – дві пігулки чотири рази на день; фурсемід – одну пігулку три рази на день; преднізолон – шість пігулок двічі на день». І так далі. Агарол, спіроналактон, алопуринол. Ціла армія диволіків перемістилася з реальності у художній твір.

Він написав про те, як голив татове обличчя – як Саладін голив Чангізове обличчя, а також про відважну покірливість чоловіка, що помирає, перед лицем смерті. *«Спочатку ти раз за разом просто маєш нагоду за що любити тата, а потім вчишся його поважати»*. І жодно-го разу Чангіз Чамчава, що помирає, не згадує імени Бога.

Так само помирав Аніс Ахмед Рушді.

Після написання епізоду він не побачив у ньому чогось непоштивого. Розповідь видавалася досить серйозною. Вона має залишитися в книжці.

Того дня, коли він вилітав з Лондона, щоб побачитися з батьком, Маріан знайшла в кишені його штанів клаптик паперу. На ньому його рукою було написано ім'я Робін і рядок з пісні «Бітлз» *«мене хвилює більше, ніж інша»*. Він не пам'ятав, коли це писав, і не знав, як довго той папірець лежав у його кишені, бо не бачився з Робін уже більше року, тож записка провалялася в кишені навіть ще довше і тепер викликала в Маріан напад ревнощів, що спричинилося до їхнього прохолодного прощання. Вони планували відсвяткувати його сорокаріччя в Парижі. Але цього не станеться через хворобу Аніса.

Усе ще сповнений почуттів, викликаних Анісовою смертю, він зателефонував по міжміській телефонній лінії і запропонував Маріан вийти за нього заміж. Вона погодилася. 23 січня 1988 року вони одружилися в будинку муніципалітету лондонського району Фінсбері, запросивши друзів на весільний обід у ресторані «Фредерік», що в Іслінгтоні, й провели ніч у готелі «Ріц». Тільки через багато років він дізнався, що сестра Самін і його найближчі друзі мали недобрі передчуттів щодо цього шлюбу, проте не знали, як йому про це сказати.

Чотири дні потому він занотував у щоденнику: «Як легко знищити людину! Як легко знищити придуманого тобою ж ворога; як швидко він зникає! Вчинити зло легко – тому і спокусливо». Потім ніяк не міг пригадати, що саме хотів цим сказати. Поза сумнівом, він розмірковував над якимсь так і не написаним твором. А за рік ці слова видалися пророчими.

Він також написав таке: «Якщо колись закінчу *«Сатанинські вірші»*, незважаючи на всі емоційні збурення, розлучення, переїзд, книжку про Нікарагуа, фільм про Індію і таке інше, то це означатиме, що я завершив, як на мене, свою «першу справу», себто дав назву частинкам свого «я». Потім я вже не матиму про що писати; авжеж, хіба що про людське життя загалом».

О 4:10 пополудні в середу 16 лютого 1988 року він зробив у своєму щоденнику запис великими літерами: «ЗАВЕРШЕНО». У середу 17 лютого він незначні правки й «оголосив книжку закінченою». У четвер він зробив ксерокопії і відіслав книжку своїм агентам. Того ж тижня «Сатанинські вірші» почали читати Самін і Полін. Самін прочитала її до понеділка, й книжка здебільшого їй сподобалася. Проте її дуже стурбував опис Чангізової смерті. «Мені весь час хотілося сказати: «Я там також була. Він казав це не тобі, а мені. Не ти це робив, а я». Мені там не знайшлося місця, і тепер усі завжди казатимуть, що так усе й було». Він не знав, чим відповідати на її звинувачення. «Та все добре, – сказала вона. – Я виговорила. Тепер мені попустило».

Коли книжка покидає письмовий стіл автора, то зазнає змін. Ще навіть до того, як хтось її прочитає, навіть до того, як чиїсь очі вхоплять хоча б єдину її фразу, вона неминуче змінюється. Вона стає *книжкою, яку можна прочитати*, яка не належить більше своєму творцеві. Вона отримує, певною мірою, свободу волі. Вона подорожує світами, й автор уже нічого з нею не вдіє. Навіть коли він дивиться на ним же написані речення, то читає їх тепер по-іншому, бо вони можуть бути прочитаними іншими. Вони стають інакшими реченнями. Книжка виходить у світ – і світ її переінакшує.

«Сатанинські вірші» покинули отчий дім. Їхні метаморфози, їхні трансформації у світі поза столом автора стануть насправді великими.

Увесь час, поки він писав книжку, над його столом висів аркуш паперу зі словами: «Написати книжку – це укласти фаустівську угоду навпаки. Щоб досягти безсмертя або життя у пам'яті нащадків, ти втрачаєш або щонайменше руйнуєш своє щоденне реальне життя».

II

«Рукописи не горять»

– А скажіть, чому Маргарита називає вас майстром?
– запитав Воланд.

Той усміхнувся і сказав:

– Це звичайна її слабкість. Вона надто високої думки про той роман, який я написав.

– Про що роман?

– Роман про Понтія Пілата.

...

– Про що, про що? Про кого? – заговорив Воланд, переставши сміятися. – І це тепер? Вражаюче! І ви не могли знайти іншої теми? Дайте подивитися, – Воланд простягнув руку долонею догори.

– На жаль, я не можу цього зробити, – відповів майстер, – бо я спалив його в грубі.

– Даруйте, не повірю, – відповів Волод, – цього не може бути. Рукописи не горять. – Він повернувся до Бегемота й сказав: – Ану, Бегемоте, давай сюди роман.

Кіт умить зістрибнув зі стільця, і всі побачили, що він сидів на товстій пачці рукописів. Верхній примірник кіт з поклоном подав Воланду. Маргарита затремтіла й вигукнула, зворушена знову до сліз:

– Ось він, рукопис! Ось він!

Диявол у «Майстрові й Маргариті» Михайла Булгакова віддає майстрові спалений рукопис.

Удосвіта 15 лютого 1989 року він стривожений лежав біля своєї дружини. Вранці до нього мав прийти старший офіцер Підрозділу «А» із Спеціальної служби лондон-

ської поліції, який відповідав за особистий захист у Сполученому Королівстві (за винятком королівської сім'ї, яку охороняв Королівський загін охорони). Спеціальна служба створювалася 1883 року як Спеціальна ірландська служба, що боролася з Ірландським республіканським братством; нині ж головна загроза, від якої вона захищала прем'єр-міністра, міністра оборони, міністра закордонних справ, міністра у справах Північної Ірландії, а ще всіляких балакучих членів парламенту, виходить від наступників Братства – членів Тимчасової Ірландської республіканської армії. Проте тероризм урізноманітнювався і розширював коло своїх ворогів. Час від часу потребували захисту лідери єврейської громади, позаяк одержували серйозні погрози з боку ісламістів. А тепер і цей письменник, що ніяк не міг заснути у напівпідвальній квартирі на Лонсдейлсквер. Один мулла довгою рукою намагався дотягтися до нього через увесь світ, аби вичавити з нього життя. Знадобилася допомога поліції.

Представник Спеціальної служби прийшов у супроводі офіцера розвідки, й вони повідомили про ухвалені рішення для відвернення загрози. Термін *загроза* не отожднювався з *небезпекою*. *Рівень загрози* – поняття загальне, а от *рівень небезпеки* – завжди конкретне. Рівень загрози може бути високим, і завдання розвідки полягає в тому, аби з'ясувати, наскільки високим, а от рівень небезпеки, що присвоюється конкретній дії особи, може бути значно нижчим, наприклад, якщо ніхто не знає, що і коли ця особа збирається робити. Оцінювання рівня небезпеки входило до завдання поліцейської команди з питань захисту. Ці поняття йому ще доведеться засвоїти, позаяк оцінювання рівнів загрози й небезпеки віднині й надалі формуватиме його повсякденне життя. А тим часом він думав про острів Маврикій.

Через десять днів після закінчення «*Сатанинських віршів*» Маріан завершила свій новий роман «*Джон Долар*» – зі сценами канібалізму серед головних героїв, що потрапили у безвихідь на пустельному острові; і вона цілком даремно, як на нього, наполягала, що це «феміністський

«Володар мух¹». (Увечері 1988 року під час обіду з нагоди вручення Букерівської премії, коли «Сатанинські вірші» стали другими після «Оскара й Люсінди» Пітера Кері, вона навіть розповіла про це самому Вільяму Голдінгу. Що було геть нерозумно з її боку.) За два дні після завершення книжки Маріани вони разом з її донькою Ларою Порзак, студенткою Дартмутського коледжу й перспективним фотографом, полетіли відпочити на Маврикій. На щастя, це не пустельний острів, тому в меню не було «довгої свинини²». Він уперше відпочивав в «острівному раї», тож приготувався до лінивого гедонізму; жоден інший написаний ним твір не висотав з нього стільки сили, як цей останній. Вони лежали собі на пляжі, а Ендрю Вайлі з Нью-Йорка й Гіллон Ейткен з Лондона розсилали копії «Сатанинських віршів» й розкручували маховик видавничої справи. Вода в океані, коли він плавав, здавалася теплішою за повітря, а ще він любувався тропічним заходом сонця, пив напої з фруктами й увіткнутими в них парасольками, смакував місцевою рибкою, що називалася *sacréchien*, і думав про Сонні Мегту в «Кнопфі», Пітера Маєра в «Пенгвіні», а ще про редакторів «Даблдей», «Коллінз» та інших видавництв, що читали його досить таки об'ємну й дивну книжку. Він привіз цілу торбу книжок, аби читати й перечитувати й відволіктися від майбутнього торгу з редакторами. Йому не терпілося дізнатися про результат, однак мірою того як ті ідилічні дні на узбережжі Індійському океану потроху збігали, він навіть думати не хотів про якісь проблеми.

Його зацікавили птахи. Вимерлі птахи, які не могли здійснитися в небо й втікати від хижаків, що їх винищували. Маврикій був світовою столицею, табором знищення й цвинтарем вимерлих нелітаючих птахів.

¹ «Володар мух» (1954) – роман лауреата Нобелівської премії Вільяма Голдінга (1911–1993) про лихі пригоди хлопців-підлітків, що потрапили на безлюдний острів.

² Довга свинина (також довга свиня) – словосполучення, що колись уживалося на деяких тихоокеанських островах для позначення людської плоті як їжі для канібалів.

Хоч як це дивно для острова з такою площею, проте *Lîle Maurice*¹ до сімнадцятого сторіччя залишався безлюдним. Однак там проживало сорок п'ять видів птахів, багато з яких були неспроможні відірватися від землі, зокрема руда водяна курочка, дронт-відлюдник і власне дронт-додо. Прийшли голландці й господарювали там з 1638 до 1710 року, однак ще до того, як вони забралися з острова, всі додо вже були винищені, ставши здебільшого жертвами собак колоністів. Загалом із сорока п'яти видів птахів на острові вимерло двадцять чотири, а також численні колись черепахи й інші живі істоти. В музеї Порт-Луї можна побачити скелет додо. Люди бридилися їсти його м'ясо, а собаки не перебирали харчами. Вони доганяли беззахисну істоту й роздирали її на шматки. Зрештою, це були треновані мисливські собаки. Вони не знали, що таке жалість.

Голландці, а після них французи для вирощування цукрової тростини привезли на кораблях африканських рабів. Ставлення до рабів було жорстоким. До переліку покарань входили ампутація кінцівок і страта. Британці захопили Маврикій 1810 року, а 1834 скасували рабство. Майже всі раби одразу повтікали з осоружного їм острова. Британці натомість привезли робітників, найнятих в Індії. У 1988 році більшість індійців на острові Маврикій ніколи не бачили Індії, проте багато хто з них розмовляв індійським діалектом бгоджпурі, який за півтора століття зазнав певної місцевої креолізації, проте легко впізнавався, й до того ж вони далі сповідували індуїзм і мусульманство. Зустріти індійця з Індії, індійця, який ходив справжніми індійськими вулицями і їв справжні індійські лящі, а не маврикійських *sacréchien*, який грівся під індійським сонцем і мок під індійськими мусонними дощами, який купався в Аравійському морі, було справжньою дивиною. На нього вони дивилися як на прибульця зі стародавньої містичної землі і гостинно відчиняли перед ним свої домівки. Один із провідних маврикійських поетів, що писав мовою хінді і щойно повернувся

¹ Острів Маврикій (*фр.*).

з Індії, де вперше брав участь у поетичному форумі, розповів йому про несприйняття індійським слухачем його творів, значення яких він намагався донести у спосіб «нормальний» для нього, а не за посередництвом ритмічного декламування, притаманного сучасним індійським поетам, що пишуть мовою хінді. Цей незначний культурний зсув у «нормальності», невеличкий побічний ефект від переселення його найнятих на роботу пращурів сильно вразив знаного поета, продемонструвавши йому, що незважаючи на його майстерне володіння найбільш поширеною в Індії мовою, він не може по-справжньому їй належати. Індійський письменник-іммігрант, якому розповідали цю історію, добре розумів, що питання належності – це велика, дражлива для них обох тема. Їм доводилося шукати відповіді на запитання, на котрі не треба відповідати доморослим письменникам, що мешкали на одному місці, писали однією мовою, належали одній культурі, – відповідати на запитання і тішитися правдивістю своїх відповідей. Хто вони такі, до чого їм до кого вони належать? А чи, може, сама думка про належність – це пастка, клітка, звідки вони зуміли втекти? Він дійшов висновку: питання треба ставити інакше. Він знав, як відповісти на запитання не про місце чи коріння, а про любов. *Кого ти любиш? Що ти можеш покинути чи залишити, а за що тобі обов'язково треба триматися? Де твоє серце сповнюється найбільшим почуттям?*

Під час Чельтнемського літературного фестивалю на обіді з багатьма запрошеними того року індійськими письменниками Гіта Гарігаран, ні сіло ні впало, сказала йому: «Авжеж, ваша належність до індійської літератури досить проблематична». Він зніяковів і трохи образився. «Невже?» – запитав він якимось тупо. «Так, так, – відповіла вона категорично. – *Навіть дуже проблематична.*»

На пляжі біля їхнього готелю він зустрів невеличкого, в чепурному солом'яному капелюсі сухорлявого чоловічка, що з великим завзяттям продавав туристам усілякі дрібнички. «Хелло, пане, купіть щось, пане, – сказав чоловік, широко усміхаючись, а тоді додав: – Мене звати Боді-Білдинг». Здавалося, Мікі-Маус відрекомендував

себе Арнольдом Шварценеггером. Він захитав головою. «Ні, – сказав він, а тоді перейшов на хінді: – Ви мусите мати індійське ім'я». Ця мова справила на нього велике враження. «Ви справжній індієць, пане? – запитав Боді-Білдинг також мовою хінді. – Із самої Індії?» За три дні наступало свято Голі, весняне барвисте свято, коли по всій Індії й, очевидно, на острові Маврикій люди «гулятимуть в Голі», себто обливатимуть одне одного зафарбованою водою й посипатимуть одне в одного різнобарвною пудрою. «Мусите прийти до мого будинку й погуляти в Голі, – наполягав Боді-Білдинг, і життєрадісна гульня в Голі трохи зняла дедалі більше напруження між ним та його супутницями. То був хороший день у його п'ятитижневому шлюбі, в якому вже починали з'являти деякі ознаки напруження. Інколи проскакували електричні іскри напруги між Маріан і Ларою, між ним і Ларою та між ним і Маріан. Теплий індійський океан не зміг змити цього факту, як не могли його приховати яскраві барви Голі. «Я у твоїй тіні», – сказала йому Маріан, і він помітив образений вираз на її обличчі. Ендрю Вайлі та Гіллон Ейткен стали також її агентами. Він познайомив її з ними, і вони погодилися представляти її інтереси. Проте наразі вони продавали *«Сатанинські вірші»*, а її роман чекав у черзі.

Коли вони повернулися зі святкування, геть мокрі й розфарбовані рожево-зеленими потьйоками, на нього чекало повідомлення від Ендрю. З готельного бару він зателефонував до Нью-Йорка. Небо вибухнуло святковими кольорами призахідного сонця. Одна пропозиція перебивала іншу. Ціни виявилися високими, як на нього – приголомшливо високими, вдсятеро вищими, ніж попередній його найбільший аванс. Проте за великі гроші довелося дорого заплатити. Ціною серйозних проблем у приятельських стосунках з двома особами.

Ліз Колдер, перша і єдина його редакторка, а також його близька приятелька впродовж п'ятнадцяти років, пішла з «Джонатан Кейп» 1986 року й стала одним із засновників нового видавництва «Блумсбері». З огляду на їхню дружбу було природним, що він видаватиметься

у неї. У той час Ендрю Вайлі представляв його тільки в Сполучених Штатах; його британським агентом далі залишалася шановна Дебора Роджерс, також близька подруга Колдер. Дебора швидко погодилася з Ліз, що «нового Рушді» має видати «Блюмсбері» за невеликих авансів, оскільки новостворене видавництво не могло собі дозволити високих авансів. Укладення полюбовної угоди – звичайне явище у британському книговидавництві, а йому це не подобалося. Ендрю Вайлі сказав, що коли він пристане на невисокий гонорар у Сполученому Королівстві, то дуже зашкодить великонадійній перспективі книжки у Сполучених Штатах. Після довгих вагань він погодився дозволити Ендрю, а також його британському партнерові Гіллону Ейткену представляти його роман по всьому світу. Полюбовної угоди не вийшло. Як Ліз, так і Дебора почувалися глибоко ображеними, а тим часом торг з редакторами тривав. Йому спало на думку звернути увагу Ліз на те, що саме вона першою покинула його, коли перейшла з «Джонатан Кейп» у «Блюмсбері», проте вона не сприйняла такого аргументу. Гіркої пігулки не підсолодити.

Дружба завжди дуже багато важила для нього. Більшу частину свого життя він провів далеко від своєї родини – як у фізичному, так і значною мірою в емоційному плані. Друзі – це сім'я, яку собі обирає людина. Гете послуговався науковим терміном *виборча спорідненість*, вважаючи, що любовні, шлюбні й дружні стосунки між людьми схожі на хімічні реакції. Люди притягуються одне до одного, немов хімічні елементи, для утворення стійких сполук – одруження, а коли зазнають інших впливів, то розпадаються; один елемент сполуки було замінено іншим елементом – от і утворилася нова сполука. Йому не дуже подобалася така хімічна метафора. Бо все тоді мало надто детермінований вигляд, і місця для людської волі вже майже не залишалася. *Виборча* для нього означало *вибрана* не якоюсь несвідомою біохімічною природою, а своїм свідомим «я». Любов до вибраних ним друзів, а також до тих, хто вибрав його, живила й додавала йому енергії, тому рани, завдані його діями,

навіть якщо обґрунтованими з погляду підприємництва, видавалися суто по-людському неправильними.

Він познайомився з Ліз через найближчу Кларисину подругу Розан Едж-Партінгтон на початку сімдесятих. Кларисина мати Лавінія саме емігрувала в селище Міхас на півдні Іспанії – улюблену андалузську місцину генерала Франко, що мов магніт вабила всіх ультраконсервативних емігрантів Європи, згодом описану в *«Прощальному зітханні Мавра»* як селище Бененхелі. Вона продала свій великий будинок на Лоуер-Белгрейв-стріт акторам Майклу Редгрейву та Рейчел Кемпсон, які потому продала його, як не дивно, дружині нікарагуанського диктатора Гоуп Самосі; менший будиночок під номером 37а, з якого можна було перейти до головного будинку, Лавінія залишила доньці. Вони з Кларисою прожили там три з половиною роки, аж поки купили будинок на Рейвлі-стріт, 19 у Кетніш-Тауні, що в північному Лондоні, де він написав *«Опівнічних дітей»*, дивлячись на свинцеве англійське небо і мріючи про спекотні імлісті індійські небокраї, й майже всі ті три з половиною роки Ліз Колдер жила у них. Тодішній її хлопець Джейсон Спендер працював над кандидатською дисертацією в Манчестерському університеті, а вона працювала у відділі реклами у видавництві *«Віктор Голленц»* у Лондоні, тож постійно розривалася між Лондоном і Манчестером, проводячи три або чотири дні в столиці, а решту на півночі.

Вона була розкішною жінкою, тож йому доводилося не лягати спати й чекати, поки чоловіки, як це зазвичай буває, привезуть її з чергового книговидавничого заходу, а тоді ще й бадьоро з тими чоловіками балакати, допоки вони не підуть. «Ніколи не залишай мене з ними на самоті», – наказувала вона йому, ніби не розуміючи, чого хочуть від неї чоловіки. Одним із таких візитерів був письменник Роальд Даль, довготелесий неприємний здоровань з величезними руками душителя, що кидав на нього ненависні погляди, під якими йому не хотілося навіть на дюйм відступити. Зрештою Даль рвучко виходив з будинку у ніч, ледь попрощавшись навіть із Ліз. Серед таких її відвідувачів був також і кінокритик із

«Нью стейтсмен» Джон Коулмен, що видавав себе за колишнього алкоголіка, бо розкривав дипломат, виймав кілька пляшок міцних напоїв і заявляв: «Це для мене». Якимось Коулмен сидів так довго, що він не витримав і, зрадивши довіру Ліз, пішов спати, а вона аж метала блискавиці. Наступного ранку він дізнався, що Коулмен зірвав у вітальні з себе увесь одяг і вигукував: «Візьми мене, я – твій». Вона лагідно змусила знаного кінокритика знову одягтися й випроварила з кімнати.

Ліз одружилася дуже молодою і разом зі своїм чоловіком Річардом поїхала до Нової Зеландії, тоді до Бразилії, народила сина й доньку, працювала моделлю, покинула чоловіка й повернулася до Лондона. Проте не переставала марити Бразилією, тож одного разу, коли «Бразильський бал» у Лондоні запропонував два квитки на літак до Ріо як головний приз за найкращий карнавальний костюм, вона намастила своє голе тіло білим кольдкремом і стала в позу на невеличкому столику з коліщатами, а її новий бойфренд Луїс Баум, редактор головного щотижневого журналу в галузі видавничої справи «Букселлер», одягнений в робочий халат і берет, із зубилом у руці, достоту як скульптор, возив столик по всьому танцювальному паркеті. Звісно, вона перемогла.

З відділу реклами в «Голленц» її підвищили до редактора саме тоді, коли він завершив «Грімус». Вночі вона спала у кімнаті, де за дня він писав, і потайки зазірала в дедалі грубший рукопис. Коли він закінчив роман, вона його і надрукувала, тож його перша книжка як автора стала її першим романом як редактора. Після народження Зафара вони двома парами поїхали на відпочинок до Франції разом із Луїсовим малим сином Саймоном. А через гроші вся дружба розпалася. І як його тепер назвати?

Він знав Дебору Роджерс не так довго як Ліз, але вони також приятелювали. Вона була доброю, по-материнськи турботливою, емоційною і щедрою жінкою, чий стосунки з авторами мали настільки ж теплий, як і діловий характер. Після виходу «Опівнічних дітей», ще задовго до його Букерівської премії та міжнародного визнання, саме у неї в кабінеті він собі подумав, що якби дуже захотів, то зміг

би заробляти на прожиття літературною працею. А її підтримка дала йому сили, коли він пішов додому і сказав Кларисі «готуватися до безгрошів'я», а відтак і Клариса повірила в нього і зміцнила його впевненість, тож він пішов у рекламну агенцію і звільнився з роботи. Вони з Кларисою провели багато щасливих днів у Мідл-Пітсі, на валійській фермі Дебори та її чоловіка композитора Майкла Берклі. Розрив з ними також залишив по собі біль вини. Проте коли над його головою звіялася буря, то і Дебора, і Ліз одразу забули про всі образи й ставилися до нього із підкресленою відданістю і шляхетністю. Любов і вірність друзів допомогли йому пережити ті роки, а ще їхнє вміння прощати, авжеж.

Ліз згодом зрозуміла, що їй, власне, пощастило уникнути багатьох потрясінь. Якби вона видала *«Сатанинські вірші»*, то криза, що наступила потому, з погрозами підірвати бомбу і смерті, витратами на безпеку, евакуаціями з будівлі та всілякими страхами, найімовірніше одразу потопили б її видавниче ризиковане починання, «Блумсбері» не вижило б і не віднайшло маловідомої, майже не публікованої дитячої письменниці Джоан Роулінг.

І ще таке. В битві довкола *«Сатанинських віршів»* жоден письменник не міг прагнути відважніших, непохитніших, рішучіших союзників, ніж Ендрю Вайлі та Гіллон Ейткен. Коли він довіряв їм представляти свої інтереси, то не знав, що вони воюватимуть разом з ним; також і вони не знали, що чекає на них. Та коли війна почалася, він завжди відчував їхнє дружнє плече.

Найбільшу пропозицію за англomовні права на публікацію *«Сатанинських віршів»* зробив не «Вайкіг». Ще одна пропозиція була на 100 000 доларів США вищою, проте обидва, і Ендрю і Гіллон, відраджували її приймати. Він не звик до цифр такого порядку, а ще менше до їх зменшення, тож запитав Ендрю: «Будь ласка, ще раз мені поясни, чому я маю відмовлятися від зайвих сто тисяч доларів?» Ендрю був невблаганний: «Тобі потрібне не таке видавництво». Перегода, після того як знялася буря, *«Нью-Йоркер»* помістив інтерв'ю з містером Рупертом Мердоком, в якому він

чітко висловлювався: «Думаю, не варто ображати релігійні почуття інших людей. Сподіваюся, мої люди не опублікували б, приміром, роману Салмана Рушді».

Цілком вірогідно, що Руперт Мердок не знав, що дехто з «його людей» настільки захоплювався його романом, що пропонував значно більше грошей за своїх конкурентів, але також видавалося вірогідним, судячи з матеріалу в «*Нью-Йоркері*», що якби Мердок опинився в ролі видавця «*Сатанинських віршів*», то вилучив би книжку з продажу тієї миті, коли вся ця рахуба тільки заварювалася. Порада Ендрю Вайлі виявилася незвичайно передбачливою. Мердок справді був не тим видавцем.

* * *

Нема такої речі як «звичайне життя». Йому завжди подобалася ідея сюрреалістів, що наша здатність сприймати світ як щось незвичайне притупляється нашим звиканням. Ми дедалі більше звикаємо до усталеного порядку речей, до повсякденности буття, і щось на кшталт пилюки чи плівки затуманює наше бачення, тож справжня, дивовижна природа життя на землі кудись від нас утікає. Завдання митця якраз і полягає в тому, щоб здирати ті нашарування й відновлювати нашу спроможність дивуватися. Така думка видалася йому доволі змістовною; проте проблема полягала не тільки у звиканні. Люди також страждають і від такої собі добровільної сліпоти. Вони не щирі, коли кажуть про існування *звичайних, або ж нормальних*, речей; це є суспільною вигадкою, що значно дальші від реальности, ніж будь-який художній твір письменника, котрий намагається якнайдалі відійти від дійсности, – вигадкою, всередині якої вони згортаються у свої кокони. Люди усамітнюються за вхідними дверима прихованої території своєї приватности, сімейного світу, а коли хтось ззовні запитає їм, як їх там ведеться, то відповідають: та все добре, навіть нема про що розповісти, все нормально. Проте глибоко в душі всі знають: за тими дверима рідко коли панує одноманітний спокій. Зазвичай там справжнє пекло розверзається, коли маєш справу із сердитими бать-

ками, п'яними матерями, обуреними братами й сестрами, божевільними тітками, розпусними дядьками й спорохнілими дідами й бабами. Сім'я – це не міцний підмуривок, на якому тримається суспільство, бо завжди перебуває в хаотичному осерді всього того, що нас відчужує і пригнічує. Сім'я не нормальна, а сюрреалістична; не банальна, але сповнена подій; не звичайна, але химерна. Пригадалося, з яким хвилюванням слухав він двадцятирічним юнаком ритівські лекції¹, які вів на Бі-бі-сі Едмунд Ліч, великий антрополог і тлумач Клода Леві-Стросса, що роком раніше змінив Ноеля Аннана на посаді ректора Кінгз-коледжу. «Будучи далеко не основою здорового суспільства, – казав Ліч, – сім'я з її затхлою приватністю і прісними таємницями є джерелом усіх наших прикрошів». *Так!* – подумав він. *Саме так! Я також це знав.* Сім'ї, які він потім змалює у своїх романах, стануть нестерпними, бундючними, брутальними, галасливими, нестямними. Люди, яким його книжки не подобаються, іноді критикуватимуть ці вигадані сім'ї за їхню нереалістичність, за недостатню «звичайність». Однак читачі, яким до вподоби його книжки, казатимуть: «Ці ваші сім'ї достоту як моя».

Права на англomовну публікацію «*Сатанинських віршів*» продано видавництву «Вайкінг» 15 березня 1988 року. Книжка вийшла в Лондоні 26 вересня. Ці шість місяців стали останніми місяцями його «звичайного життя», після чого пелену звиклості й самообману було зірвано, а те що відкрилося, виявилася не сюрреалістичною красою світу, але його звірячою потворністю. Тож у наступні роки його завданням стане наново віднайти красу у Звірові.

Коли Маріан переїхала до нього в будинок на Сент-Пітерс-стріт, то почала шукати собі лікаря. Він сказав,

¹ Ритівські лекції – щорічний цикл лекцій на політичні, економічні, наукові та інші теми, які читають знані політичні й громадські діячі, а також вчені; передаються по радіо Бі-бі-сі. Вперше проводилися 1947 року, названі на честь лорда Рита, першого директора Бі-бі-сі.

що відведе її до свого терапевта. «Ні, мені потрібна жінка-лікар». «Але ж мій лікар, – сказав він, – і є жінкою». «Все одно, мені потрібен такий, аби розбирався в тому лікуванні, що я пройшла».

За її словами, вона мала рак прямої кишки й здолала хворобу завдяки передовому лікуванню в Канаді. (Таке лікування там є легальним, але не в Сполучених Штатах, казала вона йому.) «Я напитаю серед хворих на рак». І за кілька днів сказала, що знайшла такого лікаря.

Навесні 1988 року вони з Маріан розмірковували про майбутнє. Якийсь час навіть думали купити будинок у Нью-Йорку, а в Лондоні мати тільки квартиру, проте Зафарові ще не виповнилося навіть дев'яти років, тому відмовилися від такої затії. Вони приглядалися до будинку у Гемпстеді на Кемплей-роуд, а тоді на Віллоу-роуд біля Гіт-парку, ба навіть запропонували свою ціну за будинок на Віллов-роуд, і власник з нею погодився. Проте він відмовився від угоди, пояснивши, що не хоче безладу з переїздом в інший будинок. Однак правда була похмурішою: він не хотів купувати будинок разом з Маріан, бо не знав, наскільки тривкі їхні стосунки.

Тієї весни вона почала скаржитися, що знову почувається зле. Після несамотньої сварки через його буцімто тривалу «одержимість» Робін, а це стало вже її нав'язливою ідеєю, вона поскаржилася на біль усередині себе, глибинний біль у своїй крові. Їй потрібно піти до лікаря. Боялася раку шийки матки. Він убачав гірку іронію в тому, що саме тепер, коли вони обоє закінчили свої книжки й могли очікувати на багато чого хорошого, виникає загроза страшенної втрати і зводить нанівець їхню радість. «Ти завжди говориш про свої втрати, – сказала вона. – Але подивися, скільки ти всього маєш».

Коли ж Маріан ж вона дізналася, що її подання на премію Гуггенгайма відхилили, то геть занепала духом. Надійшли новини від лікаря – нічого хорошого, але нічого певного. Проте за кілька тижнів, так само раптово, як і з'явилися, підозри на рак розвіялися. Хмари, що скупчувалися, розійшлися. Вона знову здужає. У неї є майбутнє.

Чомусь йому весь час здавалося, що в її розповідях щось не так. Але що саме не так, він не знав. Можливо, їм бракує довіри одне до одного. Вона не могла йому пробачити знайдений у кишені клаптик паперу. А його рішення не купувати будинок на Віллоу-роуд завдав ще одного удару по її вірі у їхній шлюб. Багато непростих запитань також крутилося і в його голові.

Кларисин батько зістрибнув з даху будинку. Мама Робін Девідсон повісилася. Тепер він дізнався, що Маріанін батько також наклав на себе руки. Що це може означати, коли всі важливі в його житті жінки – діти самогубців? Він не міг – чи не хотів – відповідати на це запитання. Невдовзі, коли познайомився з Елізабет Вест, що стала його третьою дружиною і матір'ю його другого сина, він таки запитав про її батьків. З полегшенням дізнався, що Елізабет не мала самогубців серед своїх родичів. Проте її мама померла, коли вона була ще малою, а батько, на той час уже в поважному віці, не зміг піклуватися про неї, тож її виховувала тітка. Знову якісь батьківські трагедії.

Він щосили намагався завести свою уяву, бо одвічне питання – а що ж робити далі? – вже гризло його зсередини. Він прочитав *«Довірену особу»* Грема Гріна і залишився вражений простотою Грінових засобів для досягнення потрібного ефекту. Людина виглядає інакше, ніж на фото в паспорті, й цього Грінові досить для створення непевного, навіть зловісного світу. Прочитав *«Крихітку Доррін»*, і йому, як завжди, дуже сподобалося вміння Діккенса оживляти неживе: місто Марсель дивиться на небо, на прибульців, геть на всіх поглядом настільки лютим, що змушує опускати жалюзі й зачинятися віконниці. Вже вкотре він прочитав *«Герцога»*, і цього разу його неприємно вразило авторове ставлення до жінок. І чому стільком героям Беллоу здається, буцімто жорстокістю вони зможуть підкорити жінку? Від Мозеса Герцога до Кеннета Трахтенберга у *«Більше смертей від розбитого серця»* – всі вони однаково помиляються. *Містер Беллоу, збоку видно ваше моральне прогрішення,*

зауважив він. Прочитав «Ключ» Дзюнітіро Танідзакі, і йому дуже сподобався цей твір про таємні щоденники й сексуальні нестримні радощі давньої Японії. Маріан сказала, що це гріхозна книжка. Він же подумав, що це книжка про те, як сексуальне бажання підпорядковує собі людину. Душа має багато темних закапелків, і книжки іноді їх освітлюють. Але що він, атеїст, мав на увазі, коли вжив слово «душа»? Це тільки щось поетичне? А чи є всередині нас щось нетілесне, щось більше, ніж плоть, кров і кістки – те, що Кестлер називає духом у машині? Ось так дійшов висновку, що всередині нас є смертна душа, а не безсмертна; такий собі дух, що міститься в тілі і помирає, коли помирає тіло. Себто дух, який ми маємо на увазі, коли кажемо *das Ich* – «я».

Читання – це також життя. Він прочитав Вільяма Кеннеді «Найбільша гра Біллі Фелана» і захоплено написав: «Припинення способу дії – це не вчинок, але усвідомлення того, на чому базуються вчинки». Прочитав «Коротку історію часу» Гокінга, і йому від неї розболілася голова; хоча зрозумів тільки дещо, проте знав досить, аби посперечатися з його твердженням, нібито людство наближається до тієї точки, коли зможе пізнати все. Всеосяжне знання: тільки насправду божевільний або ж насправду великий учений може уявити собі можливість такого.

В авіакатастрофі загинув Зія-уль-Хак: невелика втрата.

В його голові почала зароджуватися книжка, яка раніше, як йому здавалося, мала стати п'єсою, може, навіть чимось на зразок оновленого «Отелло», хоча за кілька років, коли він почав її писати, вона розросталася у значно розлогіший твір. Йому хотілося назвати її «Процальне зітхання Мавра». Тим часом до нього уві сні прийшла знайома індійська жінка, що прочитала його «Сатанинські вірші», і застерегла, що за це «доведеться заплатити». Ті місця, де йшлося про Лондон, для неї нічого не значили, а історія з Аравійським морем, що розступилося, «лишень свідчить про твою любов до кіно». Сон розбудив у ньому побоювання, що читачі сприйматимуть тільки ті частини роману, які матимуть до них – позитивний чи негативний – стосунки, а решта книжки їх не цікавитиме.

Він, як завжди, після завершення книжки напередодні її виходу з друку починав сумніватися в її художній вартості. Іноді вона здавалася йому дещо незграбною, «неоковирним, мішкуватим чудовиськом¹», якщо послуговуватися висловом Генрі Джеймса. Іноді здавалося, що він усе ж таки зумів створити гарну річ. Його турбувало кілька епізодів: розповідь про Розу Даймонд з її аргентинським минулим і диявольські метаморфози Чамчі в поліцейському фургоні, а потім ще й у лікарні. Він сумнівався в довершеності головної сюжетної лінії, а також у сценах із перетвореннями персонажів. А раптом усі його сумніви випарувалися. Книжку написано, і він нею дуже тішився.

У травні полетів на кілька днів до Лісабона. Під кінець 1980-х Фондація Вітленда, створена у співпраці з британським видавцем Джорджем Вейденфельдом й американкою Енн Гетті, яку, за висловом «*Нью-Йорк таймс*», «асигнував» її чоловік Гордон Гетті, влаштувала низку щедро фінансованих письменницьких конференцій по всьому світу відповідно до проекту, що закrywся разом з розривом стосунків між Гетті і Вейденфельд 1989 року у зв'язку з великими розтратами – «щонайменше 15 мільйонів доларів США», якщо вірити тій же «*Нью-Йорк таймс*». Поза сумнівом, немало тих грошей витрачено на конференцію, що відбувалася в палаці Келуш у травні 1988 року, куди з'їхалися наймаститіші письменники, яких він тільки бачив з 1986 року, себто від часів з'їзду міжнародного ПЕН-клубу в Нью-Йорку. Зонтаг, Волкотт, Табуккі, Енценсбергер тощо. Він прилетів разом з Мартіном Емісом і Іеном Мак'юеном, і втрьох вони провели «британське обговорення», після чого італійці почали їм закидати, що вони надто багато говорили про політику, тоді ж бо як література – це «розташовані в певній послідовності слова»; бурчав і сам сер Вейденфельд, бо, бачте, вони надто критично відгукувалися про Маргарет

¹ Американський письменник Генрі Джеймс (1843–1916) у передмові до свого роману «Трагічна муза» (1890) назвав «неоковирним і мішкуватим чудовиськом» «Війну і мир» Льва Толстого.

Тетчер, якій багато в чому мали б завдячувати. Поки він виступав зі сцени, чудовий чорногорський письменник Данило Кіш, який виявився також вправним карикатуристом, намалював на нього шарж у конференційному записнику і подарував у кінці засідання. На нью-йоркському з'їзді міжнародного ПЕН-клубу Данило, великий дотепник, відстоював думку, що державі також притаманна уява. «По суті, – казав він, – держава також має почуття гумору, і я наведу вам приклад державного жарту». Він жив у Парижі й одного дня одержав листа від друга з Югославії. Коли розпечатав листа, то побачив на ньому офіційний штамп: «ЦЕЙ ЛИСТ НЕ ПІДДАНО ЦЕНЗУ-РІ». Кіш скидався на Тома Бейкера в ролі доктора Ікса¹, хіба що не розмовляв англійською. Сербохорватська також відпадала, тож вони спілкували французькою. На час Лісабонської конференції Кіш уже перебував у лабетах хвороби й помер від раку легень 1989 року; його голосові зв'язки також уразила хвороба, і він не міг говорити. Карикатура замінила голосове спілкування й стала для його співрозмовника цінним подарунком.

Невеличка суперечка щодо висловлювань «британської секції» виявилася такою собі *amuse-bouche*², чи словесною розминкою. Головною подією стала гостра конфронтація між російськими письменниками й тими, хто представляв країни, як вони висловилися, «Центральної Європи»: це сам Кіш, угорці Дьордь Конрад і Петер Естергазі, канадський чех Йозеф Шкворецкі, а також великі польські поети Адам Загаєвські та Чеслав Мілош. Настали дні гласности, тому Совіти випустили своїх «справжніх» письменників, таких як Татяна Толстая, а не спілчанських «шептунів». Також приїхали найвідоміші письменники російської еміграції на чолі з Йосипом Бродським, і на конференції відбулося своєрідне об'єднання російської літератури, що дуже зворушувало (Бродський відмовився виступати англійською, бажаючи,

¹ «Доктор Ікс» – багатосерійна науково-фантастична телепередача для дітей. Транслявалася на Бі-бі-сі-1 з 1963 до 1983 року.

² Закуска, що подається перед гарячими стравами; аперитив (*фр.*).

як він висловився, бути росіянином серед росіян.) Однак коли центральноєвропейські письменники, знехтувавши думкою італійців про те, що література – це розташовані в певному порядку слова, вдалися до нищівної критики гегемоністських настроїв у Росії, реакція росіян виявилася різко негативною. Толстая зауважила, що коли письменники так бояться Червоної Армії, то завжди можуть заховатися у своєму внутрішньому світі, як це зазвичай робить вона, і в такий спосіб почуватися цілковито вільними. Проте не всім це сподобалося. Бродський відповів майже комічним культурно-імперіалістським формулюванням, стверджуючи, що Росія тепер перебуває у процесі вирішення своїх власних проблем, і щойно вона з ними впорається, як одразу повіршує всі центральноєвропейські проблеми. (Той самий Бродський, який після фетви приєднається до партії «він-знав-на-що-йшов-і-зробив-це-навмисно».) Підвівся Чеслав Мілош і на підвищених тонах почав сперечатися з Бродським; понад сімдесят письменників у залі стали свідками протистояння двох велетів, двох лауреатів Нобелівської премії (і давніх друзів), що вели сердиту перепалку, тому ніхто з присутніх уже не сумнівався – на Сході назрівають великі зміни. Все це нагадувало попередній перегляд сцени падіння комунізму і втілення історичної діалектики, яку оживили, висловили і розіграли найбільші інтелектуали свого регіону перед колегами з усього світу: незабутня мить для тих, кому поталанило все це бачити.

Якщо історія таки розвивається, як вважав Гегель, відповідно до законів діалектики, тоді падіння комунізму й постання революційного ісламу¹ лишень доводять помилковість діалектичного матеріалізму Карла Макса на основі вчення Гегеля й Фіхте, що зводив історичну діалектику до класової боротьби. Думки центральноєвропейських інтелектуалів у палаці Келуш, а також неодно-

¹ Термін «революційний іслам» став поширеним після публікації 2003 року автобіографічної книжки Ілліча Реміреса Сачеса (нар. 1949 р.), який з 1994 року відбуває довічне ув'язнення у французькій тюрмі.

рідна філософія радикального ісламу, який швидко набрав сили, спростовували Марксову ідею про *первинність економіки* і про найліпше пояснення ходу історії вираженим у класовій боротьбі економічним конфліктом. У цьому новому світі, в його діалектичному розвитку поза комуністично-капіталістичним протистоянням усі навдоввижу швидко зрозуміли, що культура також може бути первинною. Культура Центральної Європи, протиставляючи себе російськості, немало сприяла краху Радянського Союзу. Ідеологія, як доводить аятола Хомейні та його сподвижники, також може стати первинною. На перший план тепер виходять культурні й ідеологічні війни. Тож, на превеликий для нього жаль, «Сатанинські вірші» також перетворяться на поле битви.

Запрошення на радіопередачу «Платівки на безлюдному острові¹» вважав навіть більшою честю, ніж присудження якоїсь літературної премії. Серед восьми музичних платівок він узяв би з собою на безлюдний острів передусім платівку з газеллю² мовою урду Фаїза Ахмеда Фаїза, близького друга його родини і першого великого письменника, з яким він познайомився, автора найкращих віршів, коли-небудь написаних про розмежування Індії й Пакистану, чудового загальноновизнаного творця поезії кохання. Фаїз казав йому, що письменник має прагнути і до громадянськості, і до ліризму, бути знавцем і суспільства, і людської душі. Другою він поставив для програвання платівку, що звучить як лейтмотив його нового роману: «Sympathy for the Devil³» групи «Роллінг стоунз».

Брюса Четвіна, вже смертельно хворого він провідував двічі. Хвороба позначилася на його психіці. Він відмов-

¹ «Платівки на безлюдному острові» («Desert Island Discs») – щотижнева радіопередача, що йде з січня 1942 року: інтерв'ю із якимось відомим діячем і програвання вибраних ним платівок; назва відповідно до одного із запитань: які б платівки ви хотіли мати, опинившись на безлюдному острові?

² Газель – віршова форма поезії народів Сходу, що складається з 10–12 двовіршів, об'єднаних однією римою, яка повторюється в кожному парному рядку.

³ «Співчуття дияволу» (англ.).

лявся вимовляти слова СНІД і ВІЧ, а тепер, як божевільний, твердив, що знає засіб від хвороби. Він також казав, що, збираючи гроші на дослідження, вже телефонував своїм багатим друзям, таким «як Ага-хан», а також звернувся з проханням робити внески до своїх друзів-письменників. «Фахівці» з оксфордської лікарні Джона Редкліфа «дуже зацікавилися» його ідеєю і підтвердили, що він «на правильному шляху». Брюс також вважав себе дуже багатим. Його книжки розкуповувалися «просто-таки в страшенних кількостях». Одного дня він зателефонував і похвалився купівлею картини Шагала. І це не єдине екстравагантне «придбання». Його дружина Елізабет мусила потайки повертати покупки й пояснювати, що він божевільний. Зрештою, його батькові навіть довелося йти до суду й перебирати на себе синові фінансові справи, що призвело до меланхолійної прохолодності у сімейних стосунках. У Брюса також виходила книжка, його останній роман «Уц». Якось він зателефонував і запропонував: «Якщо нас обох висунуть на Букерівську премію, то давай оголосимо, що ми нею поділимося. Якщо присудять мені, то я поділюся з тобою, але ти також мусиш поділитися зі мною». Ще зовсім недавно Брюс був навіть дуже невисокої думки про Букерівську премію.

Його попросили написати для «*Нью-Йорк таймс*» рецензію на казку Грімма «*Люба Мілі*», проілюстровану Морісом Сендаком, і він висловив своє захоплення переважно більшістю робіт Сендака, проте не зміг не зауважити схожості цих ілюстрацій з попереднім доробком великого митця. Відтак Сендак сказав інтерв'юерам, що не читав образливішої рецензії і тепер просто «ненавидить» її автора. (Він написав ще дві рецензії для газети «*Обзервер*», у яких назвав рецензовану книжку не настільки вдалою, ніж попередні книжки цих письменників, після чого автори «*Російського відділу*» й «*Фокуса-покуса*» Джон ле Карре й Курт Воннегут, з якими він підтримував дружні стосунки, оголосили себе його ворогами також. Ось до чого призводить написання рецензій. Якщо тобі подобається книжка, то автор вва-

жає, що так і треба, коли ж книжка тобі не подобається, то наживаєш собі ворога. Тому він вирішив покінчити з цією справою. Дуже невдячною справою.)

Того самого дня, коли він одержав сигнальні примірники *«Сатанинських віршів»*, до нього на Сент-Пітер-стріт завітала журналістка зі щотижневика *«Індія тудей»* Мадгу Джейн, яка здавалася йому завжди приязною. Щойно побачила грубу книжку в темно-синій обкладинці з великим червоним заголовком, то аж прикипіла до неї поглядом і попрохала дати їй почитати, бо саме відпочивала в Англії разом зі своїм чоловіком. А прочитавши, попрохала в нього дозволу на інтерв'ю і публікацію невеликого уривку з його книжки в *«Індія тудей»*. Він знову погодився. Багато років потому він порівняв цю публікацію із сірником, що запалив багаття. Авжеж часопис наголосив на «суперечливих» аспектах книжки, давши статті заголовок **«НЕДВОЗНАЧНА АТАКА НА РЕЛІГІЙНИЙ ФУНДАМЕНТАЛІЗМ»**, що стало першим перекрученим тлумаченням змісту книжки серед безлічі наступних, а підзаголовком були вирвані з контексту його слова – **«Я ПИШУ ПРО ФАНАТИЗМ»**, які у ще викривленішому світлі репрезентували його твір. Стаття закінчувалася реченням: *«Сатанинські вірші»* майже що напевно викличуть лавину протестів...» – відвертим заклик до початку тих протестів. Статтю прочитав індійський парламентарій-мусульманин з консервативними поглядами Саед Шагабуддін, який відповів написанням «відкритого листа» під заголовком **«Ви зробили це із сатанинським умислом, містере Рушді»**, і з того все почалося. Якщо потрібно завдати потужного удару по книжці, то необхідно звинуватити в усіх гріхах її автора, перетворити його на істоту з нищими мотивами й злими намірами. Вже створювався *«Сатанинський Рушді»*, повішене опудало якого, неодмінно з виваленим червоним язиком і в нашвидкуруч скроєному смокінгу, потім носитимуть розлючені демонстранти центральними вулицями міст усього світу, і народився той образ в Індії, так само як і справжній Рушді. Першим заклик до фізичного насильства

стала заява, що кожен, хто написав книжку зі словом «сатанинський» у заголовку, є також від сатани. Як і багато інших брехливих заяв, що буйно розквітнуть на початку Інформаційної (а може, дезінформаційної) доби і перетворюються на правду після багаторазового повторення. Оббрешіть людину тільки раз, і мало хто повірить у наклеп. Повторіть брехню мільйон разів, і ця людина вже сама собі не віритиме.

З плином часу приходиться прощення. Перечитуючи статтю в *«Індія тудей»* через багато років після її публікації, у спокійніші часи він міг погодитися, що стаття загалом об'єктивніша, ніж її зробив журнальний редактор заголовків, значно врівноваженіша, ніж її останнє речення. Ті, хто хочуть образитися, все одно образяться. Всі, хто хотів запалити багаття, все одно б знайшли таку потрібну їм іскру. Мабуть, журнал завдав найбільше шкоди тим, що порушив традиційну видавницьку заборону й надрукував статтю за дев'ять днів до виходу книжки, коли в Індії ще не було жодного її примірника. Це дало містерові Шагабуддінові і його парламентському опозиційному союзникові на ймення Хуршид Алам Хан повну свободу дій. Вони могли казати про книжку все, що їм заманеться, проте її не можна було прочитати, а значить, і захистити. Журналіст Хушвант Сінгт, що прочитав сигнальний примірник, закликав у часописі *«Іллюстрейтед віклі ов Індія»* заборонити розповсюдження книжки, аби уникнути лиха. Він став першим у невеликому світовому гурті письменників, що створили лобі заборонників. Пізніше Хушвант Сінгт заявив, що до нього за порадою зверталися представники видавництва «Пенгвін» і він застеріг автора й видавців про наслідки її публікації. Автор не знав про таке застереження. Якби навіть і знав, то все одно не дослухався б до нього.

Хоч як це прикро, проте нападки на нього посипалися не тільки з боку критиків-мусульман. У новоствореній британській газеті *«Індепендент»* Марк Лосон навів слова його анонімного кембриджського однокурсника, який назвав його «пихатим», бо він, як «колишній випускник звичайної середньої школи», почувався «чужим у

його товаристві з огляду на його привілейовану освіту». Тож безіменний однокашник поставив йому у провину навіть жалюгідні роки в Рагбі. Ще один «близький друг», який також не назвався, дуже добре «знав», чому він став таким «сердитим і зухвалим». А тоді додав: він – «шизофренік», він «геть був з глузду зсунувся», *він виправляє кожного, хто неправильно вимовляє його прізвище й ім'я!*, а найгірше – він одного разу сів у замовлене містером Лосоном таксі й поїхав, залишивши відомого журналіста в скрутному становищі. Ось такі дрібні й дріб'язкові побрехеньки, і таких не бракувало деінде, в інших газетах. «Близькі друзі часто зізнаються, що він дуже неприємна людина, – написав Браєн Еплард у *«Санді таймс»*. – Рушді – страшенний егоїст». (І що це за «близькі друзі», якщо вони таке кажуть про своїх друзів? Хіба що анонімні, яких звідкись удалося видобути провідним журналістам.) У звичайному житті все це зачіпало б, та не мало б великого значення. Проте у подальшому грандіозному протистоянні уява людей про те, що він не дуже хороша людина, завдала йому нищівного удару.

Лорду Байрону не подобалися твори поета-лауреата вісімнадцятого століття Роберта Сауті, і він їх злісно висміював у пресі. Сауті у відповідь назвав Байрона представником «сатанинської школи», а його поезію – нічим іншим, як «сатанинськими віршами».

Британське видання *«Сатанинських віршів»* побачило світ 26 вересня 1988 року, тож оглядаючись назад, відчував глибоку ностальгію за часом, коли ніщо, здавалося, не віщувало лиха. Тієї осені поява *«Сатанинських віршів»* переросла у літературну подію, про яку заговорили мовою літературної критики. Чи хороший його роман? Чи ліпший він, як цікавилася Вікторія Глендиннінг у *«Таймс»*, за *«Опівнічних дітей»*, позаяк виявився повнішим, проте тільки в сенсі наповнення Ніагарського водоспаду», або ж, як сказала Анджела Картер в *«Гардіан»* – «епопеєю, в якій пробито діри, щоб уздріти... багатолюдний, говіркий, іноді веселий, надзвичайно

сучасний роман»? А чи, як писала Клер Томейлін в *«ІнDEPENDENT»*, він є «колесом, що буксує», або ж романом, що пікірує, «падаючи донизу на розтоплених сонцем крилах, – згідно з навіть ще різкішою думкою Герміони Лі, – до нечитабельности»? Наскільки великим стало членство читачів апокрифічного «Клубу 15-ї сторінки», які так і не змогли дочитати роману до тієї сторінки?

Невдовзі літературні розмови потонуть у какофонії інших дискурсів – політичних, релігійних, соціологічних, постколоніальних, а цінність роману, його серйозні мистецькі наміри видаватимуться чимось легковажним і невартим уваги. Книжка про міграцію й трансформацію особистости, як вона задумувалася, потрохи зникала, а на її місці поставала інша, майже неіснуюча, – книжка, в якій *Рушді обзиває брудними словами Пророка та його сподвижників* (він не обзиває, а лишень дозволяє своїм героям вживати щодо вигаданого ним пророка образливі слова), в якій *Рушді називає дружин Пророка повіями* (він не називає, хоча повії в будинку розпусти у його вигаданій Джагілії беруть собі імена дружин Пророка, аби збуджувати своїх клієнтів; про самих дружин однозначно сказано, що вони цнотливо живуть у гаремі), в якій *Рушді зловживає словом «курва»* (ну, гаразд, він трохи переборщив з цим словом). Проти цього вигаданого, уявного твору іслам спрямує всю свою лють, і перегода дуже мало людей захоче говорити про справжню книжку, хіба щоб позмагатися в красномовності з негативною оцінкою Герміони Лі.

Коли друзі запитували, що вони можуть зробити для нього, він часто відповідав: «Захищайте текст». Напад спрямовувався на конкретні речі, в той час як захист мав загальний характер і ґрунтувався на засаді свободи слова. Він відчував потребу в захисті іншого штибу, в такому, з яким виступали обстоюючи інші книжки, які колись зазнали осуд, такі як *«Коханець леді Чаттерлей»*, *«Уліс»*, *«Лоліта»*; оскільки з нападами обрушувалися не просто на роман як такий або ж на саму свободу слова, а на конкретне нагромадження слів (адже художня література, як нагадали йому італійці в палаці Келуш, складається з речень), а також на його наміри, совісність і спроможність

як письменника, що зумів скласти ті слова до купи. Він зробив це заради грошей. Він зробив це заради слави. Це євреї його намовили таке написати. Ніхто б не купив його поганенької книжки, якби він не паплюжив ісламу. Саме такий характер мали нападки на нього, й це тривало впродовж багатьох років, ось чому «Сатанинським віршам» відмовляли у нормальному житті художнього твору. Вони стали чимось меншим і огиднішим, вони стали образою. Проте було щось сюрреалістично-комічне в перетворенні роману про ангельські й сатанинські метаморфози на диявольську версію самого себе, тож у нього виникало бажання навіть відповісти кількома чорними жартами. (Невдовзі появилися жарти вже про нього. Знаєш, Салман Рушді написав новий роман. Називається «Тлустий негідник Будда».) Однак жартувати в цьому новому світі не доводилося, будь-яке смішне зауваження скидалося б на різкий тон, а веселість сприймалася б як щось цілком неадекватне. Бо його книжка стала звичайною образою, а він – бідним на розум кривдником, і то не лишень в очах мусульман, але навіть на думку загалу. Після початку «справи Рушді» опитування показали, що переважна більшість британської громадськості дотримувалася думки, що йому необхідно попросити пробачення за свою «образливу» книжку. Легкої перемоги не здобути.

Проте впродовж кількох тижнів осені 1988 року книжка все ще залишалася «тільки романом», а він – усе ще самим собою. Британський «Вайкінг» улаштував презентацію нещодавно виданих книжок, і там він зустрів Робертсона Девіса¹ й Ельмора Леонарда². Він підійшов до двох величних літніх чоловіків, які стояли у кутку, коли Ельмор Леонард саме розповідав, як він, спустошений після смерті дружини, думав про те, щоб знайти собі супутницю життя, коли ж визирнув з вікна свого будин-

¹ Робертсон Девіс (1913–1995) – один із найвідоміших канадських письменників і драматургів.

² Ельмор Леонард (нар. 1925 р.) – американський письменник. Працював копірайтером у рекламних агенціях, відтак став автором вестернів, детективів і трилерів.

ку в Блумфілді, що під самим Детройтом, і побачив жінку. Її звали Крістін, вона була садівником і регулярно приїжджала до Блумфілда доглядати за його садом. Не минуло й року, як вони побралися. «Я не знав, де мені шукати дружину, – сказав він, – а знайшов її у себе під вікном, коли вона поливала квіти».

Об'їхав усю Британію, влаштовуючи презентації й підписуючи книжки. Полетів до Торонто, де виступив на Міжнародному літературному фестивалі «Гарбофронт». «Сатанинські вірші» потрапили до короткого списку претендентів на Букерівську премію разом з романами Пітера Кері, Брюса Четвіна, Маріни Ворнер, Девіда Лоджа й Пенелопи Фіцджеральд. (Але Брюсу він так і не зателефонував, не хотів знову починати розмови про поділ премії на двох.) Єдиною хмарою на небокраї видався член індійського парламенту Сейд Шагабуддін, який домагався в Індії санкцій проти його «богохульної» книжки, котру, за його ж словами, він не читав, кажучи: «Мені не потрібно переходити вбхід каналізаційну канаву, аби щось дізнатися про лайно», і це досить розумно, коли мова заходить про каналізаційні канали. Йому хотілося знехтувати тією хмарою й утішатися виходом книжки (проте, якщо бути до кінця відвертим, то щоразу після виходу книжки великій частині його єства насправді хотілося заховатися десь у кутку за шафою). А тоді, 6 жовтня 1988 року, хмара таки затулила сонце. Його товаришеві, заступнику високого комісара Індії в Лондоні Салману Айдару (їхні родини зналися вже впродовж поколінь), довелося виконувати складне завдання – викликати його до себе в офіс і повідомити від імени свого уряду про заборону «Сатанинських віршів» в Індії.

Незважаючи на секуляризм, про який так гучно заявляють в Індії, уряд країни із середини сімдесятих, з часів Індіри й Санджая Ганді, часто зазнавав тиску з боку релігійних груп, особливо тих, що заявляли про підконтрольність їм великого числа виборців. У 1988 році слабкий уряд Раджива Ганді напередодні листопадових виборів легкодушно піддався погрозам з боку двох опозиційних членів парламенту, які аж ніяк не могли «передати» голо-

си мусульманського електорату Індійському національному конгресові. Книжка не розглядалася належним чином жодним уповноваженим органом, також не відбулося жодного судового розгляду.

Досить-таки неймовірно, проте заборону наклав міністр фінансів згідно з розділом 11 Митного акту, який буцімто не дозволяв ввезення книжки. Дивним чином міністр фінансів заявляв про те, що заборона «не применшує літературної та мистецької вартості» книжки. *Ну, хоч на цьому дякую*, подумав він.

З огляду на свою наївність, простодушність і невідання він аж ніяк не чекав такого. У наступні роки в Індії почастишають нападки на мистецьку свободу; не жалітимуть навіть найвідоміших: художника Макбула Фіду Гусейна, письменника Рогінтона Містрі, кінорежисера Діпа Мегту – всі вони зазнають утисків, і не тільки вони. Проте 1988 року Індія вважалася вільною країною, в якій з повагою ставляться до будь-якого мистецького вираження. Так йому здавалося. Заборона книжок – це звична справа для Пакистану, десь там за кордоном. Це ж бо не по-індійському. Адже Джавагарлал Неру писав 1929 року: «Дуже небезпечне повноваження має у своїх руках уряд – право визначати, що можна, а чого не можна читати... В Індії цим правом також можуть зловживати». У той час молодий Неру виступав проти цензури з боку британських властей. Дуже прикро, що його слова майже шістдесят років потому стосувалися вже самої Індії.

Для свободи творчості завжди необхідна презумпція свободи. Треба домагатися, щоб кожен твір розглядався як цілісність без жодної задньої думки. Він завжди писав, думаючи, що має право писати так, як вважає за потрібне, а також припускаючи, що до його твору поставляться щонайменше як до серйозної роботи; знав також, що країни, де письменники позбавлені такого права, невідомо сповзають або вже сповзли до авторитаризму чи деспотизму. У таких країнах заборонені письменники не просто оголошувалися поза законом; їх також очорнювали. Проте в Індії існувала презумпція інтелектуальної свободи й поваги до творчих людей, за винятком дикта-

торських років «надзвичайного стану», запровадженого Індірою Ганді між 1974 й 1977 роками після звинувачення її у підтасуванні результатів виборів. Він пишався такою відкритістю й хвалився нею перед людьми на Заході. Індія перебуває в оточенні невірних суспільств – Пакистану, Китаю, Бірми – і залишається відкритою демократією; з вадами, авжеж, мабуть, навіть з великими вадами, проте вільною.

Відколи «*Онівнічні діти*» набули такого розголосу, він найбільше тішився відгуком на свій твір з боку Індії, також заборона на ввезення «*Сатанинських віршів*» до цієї країни сильно вдарила по його самолюбству і завдала великого болю. І з того болю він опублікував відкритого листа до прем'єр-міністра Раджива Ганді, внука Неру, листа, який, на думку деяких критиків, виявився занадто різким. Він скаржився на офіційну заборону книжки з попереджувальною метою. «Деякі місця вважаються такими, котрі можуть неналежним чином трактуватися добросовісними релігійними фанатиками і їм подібними, або ж бути підданими різного роду перекручуванням і призвести до недоброзичливого ставлення. Отже, наказ про заборону видано з метою запобігання такому поганому ставленню. Проте моя книжка не вважається богохульною чи блюзнірською, а забороняється, так би мовити, для її ж добра!.. Це все одно, якби невинну людину, що може стати потенційною жертвою грабіжників чи гвалтівників, з метою захисту кинути до тюремної камери. Так не чинять, містере Ганді, у вільному суспільстві». Письменникові також не личить так поводитися й виговорювати прем'єр-міністрові. Авжеж, це нахабство. Це зухвалість. Індійська преса назвала заборону «обивательським перестрашуванням» і «обмеженням інтелектуальної свободи», проте вважала, що йому слід добирати слів і думати, що каже.

А він не добирає. «Якою Індією Ви хочете управляти? Відкритою чи авторитарною? Ваша позиція щодо «*Сатанинських віршів*» – це важливий сигнал для багатьох людей у світі». Поза сумнівом, уже геть нерозумно було звинувачувати Раджива Ганді у здійсненні сімейної вендети. «Може, Вам здається, що заборонаю моєї четвер-

тої книжки ви доб'єтеся, хоч і з великим запізненням, помсти за моє ставлення до вашої матері у моїй другій книжці, але чи впевнені Ви у тому, що від цього репутація Індіри Ганді відчутно заросте й збережеться довше, ніж слава «*Опівнічних дітей?*» Ну гаразд, гаразд, це вже очевидна зухвалість. Сказано спересердя людиною, зачепленою за живе, проте це все-таки зухвалість. Ну що ж! Так усе і сталося. Він захищав річ, шановану ним понад усіма іншими речами – мистецтво красного письменства, і захищав його від вияву політичного свавілля. Мабуть, тут не обійшлося і без дрібки інтелектуальної пихатости. Це не прагматична оборона, авжеж ні; без розрахунку на переміну в ставленні з боку супротивника. Це спроба зайняти для культури панівну висоту, тому лист завершувався риторичним зверненням до прийдешніх поколінь, до тих, чиєї думки не міг знати ні Раджив Ганді, ні сам письменник. «Вам належить сучасне, пане Прем'єр-міністре; проте прийдешні сторіччя належать мистецтву».

Лист, опублікований у неділю 9 жовтня 1988 року, мав широку читацьку аудиторію. Наступного дня в офісі «Вайкінга» одержали першу погрозу смерті. А ще за день у Кембриджі скасували його виступ у зв'язку з тим, що організатори заходу одержали схожі погрози. Над його головою згущувалися грозові хмари.

У 1988 році члени журі Букерівської премії швидко дійшли спільного рішення. Голова журі Майкл Фут, член парламенту, колишній лідер Лейбористської партії, великий шанувальник Гезлітта¹ й Свіфта, палко ратував за «*Сатанинські вірші*». Решта четверо членів журі залишилися переконаними у більшій мистецькій вартості чудового роману Пітера Кері «*Оскар і Люсінда*». Після короткого обговорення відбулося голосування, і так усе й сталося. Трьома роками раніше чудовий комедійно-шахрайський роман «*Зухвала брехня*» Пітера Кері й відмінний роман про Ірландську республіканську армію «*Хороший*

¹ Вільям Гезлітт (1778–1830) – видатний англійський есеїст і критик, популяризатор Шекспіра, біограф Наполеона.

терорист» Доріс Лессінг викликали настільки палкі суперечки серед членів журі, що зрештою компромісним рішенням премію присудили роману з життя маорі Кері Г'юм¹ «*Кістяні люди*». Він вечеряв з Пітером Кері одразу після оголошення тогорічної лауреатки й сказав йому, що премію мав одержати його роман. Кері почав розмову про щойно розпочату книжку. Однією з причин його перебування в Англії стало також проведення краєзнавчої розвідки для написання майбутнього роману. В Девоні розкинулося незвичне піщане узбережжя, де йому дуже хотілося побувати. Він запропонував Пітерові відвезти його до південно-західної частини Англії, тож вони цілий день із задоволенням подорожували Англією до «Геннакомба», в якому житимуть хлопчик Оскар Гопкінс і його лютий тато Теофілус так само, як жили в реальному житті у середині дев'ятнадцятого століття прототипи майбутнього Пітерового роману письменник Едмунд Госс і його батько Філіп (як і Теофілус, також натураліст, удівець і член Плімутського братства²). Те піщане узбережжя вони побачили аж за чотириста метрів унизу стрімкої скелі. Знайшли там кілька мушель й багато незвичайних рожево-сірих камінчиків. У пабі їм подали ситий обід – тепло-го пива і м'ясо в темному соусі. Цілий день говорили про кохання. Тоді він ще залишався з Робін, австралійкою, землячкою Кері; а Пітер нещодавно одружився з сиднейською театральною режисеркою Алісон Саммерс, тож був сповнений кохання й радості. Поверталися вони до Лондона вже близькими друзями. Невдовзі він розірвав свої стосунки з Робін, а Пітер, зрештою, не без гіркоти розійшовся з Алісон, але те, що кохання померло, не означає, буцімто його не було. Як тільки оголосили результати голосування з присудження Букерівської премії, він швидко пішов через залу, обійняв і привітав Пітера, а тоді стримано прошепотів йому на вухо, що мораль цієї історії полягає в тому, що Письменникові А не слід було допо-

¹ Кері Г'юм (нар. 1947 р.) – знана новозеландська письменниця.

² Консервативна протестантська група.

магати письменникові Б у його краєзнавчих розвідках, бо Письменник Б використовує ту розвідку для одержання Букерівської премії, на яку було висунуто також і Письменника А.

Щиро радів за Пітера, хоча й самому дуже хотілося стати лауреатом, а по правді, більше переймався збуренням громадської думки у зв'язку з виходом своєї книжки. Присудження премії стало б дуже помічним; тоді б на передній план знову вийшла «оборона визнання якості його творчості». Проте доводилося розв'язувати інші проблеми. Коли близько одинадцятої вечора він повернувся додому, то на автовідповідачі знайшов повідомлення: його просили негайно, навіть пізно ввечері, зателефонувати мусульманському духовному діячеві з Південної Африки. Річ у тому, що газета «*Віклі мейл*», яка виступала за расову рівноправність, запросила його стати головним доповідачем на Йоганнесбурзькій конференції з питань апартеїду й цензури; запрошення зроблено за згоди «широкого демократичного руху» Південної Африки, іншими словами, за непрямо вираженої підтримки Африканського національного конгресу, і він мав вилітати з Лондона вже за чотири дні. «Мені треба поговорити з вами ще до вильоту», – йшлося у повідомленні. Він щось не мав настрою кудись телефонувати – як через свої сімейні клопоти, так і під враженням від того вечора (Маріан саме сказала Вільяму Голдінгу, що написала феміністський «*Володар мух*»), однак опісля вирішив усе ж таки зателефонувати. Він сидів у темній вітальні й дослухався до голосу, який лунав з іншого кінця світу й застерігав його від виступу на організованій «*Віклі мейл*» конференції. Голос назвав себе сучасною людиною з ліберальними поглядами, що переймалася власне його безпекою, а також успішністю руху проти апартеїду. Його прибуття до Йоганнесбурга за теперішнього стану справ викличе серед мусульман ворожі настрої. Що становитиме небезпеку як для нього самого, так і для політичного розвитку подій. Сварка всередині коаліції, що виступає проти апартеїду, матиме катастрофічні наслідки й зіграє на руку білому режиму, котрий сповідує політи-

ку зверхности. Тому йому не слід ставати каталізатором такої сварки й залишатися осторонь.

Наступного ранку він зателефонував Надін Гордімер, патроніві Конгресу південноафриканських письменників (КПАП), а заодно й ініціаторові його прибуття до Йоганнесбурга. Ця невеличка та невгамовна жінка була його давньою знайомою й однією з тих людей, кого він найбільше поважав і ким найбільше захоплювався. Вона дуже непокоїлася й журилася. Південноафриканські мусульмани, зазвичай дуже галасливі в боротьбі проти апартеїду, тепер погрожували піти священною війною проти богохульного письменника та його книжки. Вони мали вбити його й підірвати будівлю, де він виступатиме, напасти на всіх, хто його запросив. Поліція видавалася неспроможною – або просто не хотіла – гарантувати безпеку тим, на чію голову сипалися такі погрози. До того ж існувала небезпека розколу в лавах КПАП, з якого мусульмани погрожували масово вийти, тож фінансові втрати внаслідок такого розвитку подій стали б для організації справжньою катастрофою. В редакції *«Віклі мейл»* працювали переважно євреї, тому, знову ж таки, в мусульманських нападках було багато неприємного антисемітизму. Надін Гордімер спробувала зустрітися з мусульманськими лідерами й розв'язати цю проблему, багато високошановних людей у русі проти апартеїду також звернулося до мусульманських екстремістів з проханням відступитися від своїх заяв, однак намарно. Визначна мусульманська інтелектуалка професор Фатіма Мір заявила: «Хай там як, але Рушді завдає удару все ж таки по третьому світові». Незважаючи на свої дотепер антиколоніальні погляди, він перетворився на пригноблювача, який «зводить злісні наклепи на своє етнічне минуле». Африканський національний конгрес у такій кризовій ситуації зберігав мовчання. Проте немало голосів засуджувало мусульманські погрози, серед них голос Дж.М. Кутзі, Атоля Фугарта й Андре Брінка, проте з кожним днем ісламісти ставали несамовитішими. Це просто приголомшувало по-дружньому застережливу Гордімер. «Я не можу піддавати вас такій небезпеці», – сказала вона.

Того тижня південноафриканський уряд також заборонив «*Сатанинські вірші*». В наказі про заборону говорилося про роман як про «твір, лишень незугарно замаскований під художній», піддано критиці «лихослів'я» й стверджувалося, що книжка викликає «огиду не лишень у мусульман, але й в усіх читачів, що стоять на позиціях пристойности та культури». Цікавим є той факт, що дуже схожі вислови містилися в листі до «братів-мусульман» (очевидно, «сестри-мусульманки» не удостоїлися такого звернення), оприлюдненого британським Комітетом політичних дій у справах ісламу лишень за кілька днів до заборони, себто 28 жовтня. В тому листі також ішлося про роман як про «твір, лишень незугарно замаскований під художній», також лунали звинувачення у лихослів'ї, аморальності й такому іншому. Вочевидь, білі расисти з Південної Африки писали під диктування пана Мугтрама аль-Гамді, що поставив свій підпис під листом британського Комітету політичних дій.

Довгі телефонні розмови з Надін і співредактором «*Віклі мейл*» Антоном Гарбером закінчилися тим, що КПАП, незважаючи на свій політичний радикалізм, рекомендував газеті відкликати надіслане йому запрошення. Він засмутився, коли дізнався, що це спровокувало публічну сварку між двома найбільшими південноафриканськими письменниками. Дж.М. Кутзі не погоджувався з відкликанням запрошення, вважаючи, що рішення про те, щоб їхати чи не їхати, повинен ухвалювати сам Рушді. Надін Гордімер, з великою гіркотою, стверджувала, що питання безпеки є основним. Вони обоє мали слухність, і йому дуже не хотілося, щоб його товариші по перу сперечалися через нього. Він погодився з рішенням про відкликання запрошення. Того самого дня йому зателефонував редакційний директор видавництва «Вайкінг» Тоні Лейс і сказав по секрету, що «*Сатанинським віршам*» присуджено Вітбредівську премію в номінації за найкращий роман. Видно, спрацював «твір, лишень незугарно замаскований під художній».

У себе в лондонському домі він одержав першу порцію ненависти поштою. Газета «*Івнінг стендерд*»

повідомляла про глобальну ісламську погрозу «покінчити з «Пенгвіном¹». Відомий адвокат Девід Нейплі домагався притягнення його до суду відповідно до Закону про громадський порядок. А тим часом вони з Кларисою повели Зафара подивитися на феєрверки у ніч Гая Фокса² на Гайбері-філдз. Маріан виповнилося сорок один рік, і в обід того дня він пішов на церемонію з нагоди вручення йому Вітбредівської премії. Потім удома вони посварилися з нею, і вона кричала, що скніє у його тіні, а їй цього геть не треба. Того вечора, все ще сердячись одне на одного, все ж таки пішли на виставу Гарольда Пінтера «Гірська мова», що йшла в Національному театрі. Покинув залу театру з відчуттям, що йому, як і героям п'єси, забороняють розмовляти своєю мовою. Його мова – вульгарна, навіть кримінальна. Його слід віддати під суд, вигнати із суспільства і навіть убити. Все це через мову. Мова літератури стала злочиним.

Минув рік, відколи помер його батько. Він радів, що Аніс не бачить усього того, що відбувається з його сином. Він зателефонував матері. Негін віддано його підтримувала, нарікала на «цих недобрих людей», але захищала їхнього Бога. «Не звинувачуй Аллаха в тому, що люди кажуть». Він сперечався з нею. Що ж це за такий бог, якого треба прощати за дії його послідовників? Хіба що це якесь дуже слабке божество, і воно безсиле супроти своїх вірних. Вона залишалася непохитною. «Це не вина Аллаха». Відтак сказала, що молитиметься за нього. Він був ошелешений. Це вже не та сім'я, в якій він виріс. Минув лишень рік від батькової смерті, й раптом мама вже молиться? «Не молися за мене, – сказав він. – Хіба ти не розумієш? З ними нам не по дорозі». Вона засміялася, підбадьорюючи його, проте не розуміла, що він мав на увазі.

¹ Видавництво «Вайкінг» з 1975 року входить до складу видавничої корпорації «Пенгвін».

² «Ніч Гая Фокса» (щороку увечері 5 листопада святкується розкриття «Порохової змови»; люди запалюють багаття, влаштовують феєрверки, спалюють опудало очільника змови – Гая Фокса).

Розв'язок південноафриканської проблеми таки знайшовся. Він погодився виступити на конференції «Віклі мейл» по телефону з Лондона. Його голос полинув до Південної Африки, його думки почули у незнайомій йоганнесбурзькій залі, проте він сам залишався вдома. Це його аж ніяк не задовольняло, проте почувався б значно гірше, якби взагалі не мав змоги виступити перед зібранням.

Великий шейх аль-Азгару, Гад ель-Гак Алі Гад ель-Гак (ім'я здалося йому геть стародавнім, немов з арабських казок «Тисяча й однієї ночі», що належало епосі летючих килимів і чарівних ламп. Цей великий шейх, один із найбільш значних у ісламській теології, прихильник жорсткої лінії, консервативний мулла з університету аль-Азгар¹, що в Каїрі, 22 листопада 1988 року взявся таврувати ганьбою блюзнірську книжку. Його до глибини душі обурював спосіб, у який «брехня й домисли уяви» видаються за факти. Він закликав британських мусульман розпочати судовий процес проти цього письменника. Він зажадав дій від Організації ісламської конференції, до якої входило сорок шість країн. До того ж «Сатанинські вірші» – це не єдина книжка, що так його засмутила. Він вибухнув новими прокльонами й осудив роман великого єгипетського письменника, лауреата Нобелівської премії Нагіба Махфуза за «Діти Гебелаві», звинувативши у богохульстві, бо його розповідь – це алегорія на життя пророків від Авраама до Мухаммеда. «Роман не можна розповсюджувати тільки тому, що її автор нагороджений Нобелівської премією, – заявив він. – Премія не оправдовує пропаганди ідей, що вводять в оману».

Гад ель-Гак Алі Гад ель-Гак виявився не єдиним єгипетським шейхом, у якого ці книжки та їхні автори викликали почуття великої образи. Так званий Сліпий Шейх, Омар Абдель-Рахман, опісля ув'язнений за при-

¹ Азгар – аль-Азгар (аль-Джамі аль-Азгар) – комплекс мусульманських релігійних і світських навчальних закладів. Заснований у Каїрі у 10 ст. при мечеті Азгар (побудована у 970 – 972 рр. при Фатімідському халіфі аль-Муїззі).

четність до терористичного акту, внаслідок якого була зруйнована перша вежа Всесвітнього торгового центру, заявив, що якби Махфуза належним чином покарали за «Дітей Гебелаві», то Рушді не наважився б опубліковувати «Сатанинських віршів». У 1994 році один з його натхненних послідовників, зрозумівши цю заяву як фетву, завдав Нагібу Махфузові ножового поранення в шию. Літній письменник, на щастя, вижив. Після фетви Хомейні Махфуз спочатку став на захист «Сатанинських віршів», назвавши акт Хомейні «інтелектуальним тероризмом», однак потім перейшов до протилежного табору, заявивши, що «Рушді не мав права над кимось чи над чимось насміхатися, зокрема, над пророком або чимось таким, що вважається священним».

Буквально якісь міфологічні імена крутяться у нього в голові: великі і сліпі шейхи, семінаристи з Дар уль-Улюма¹, що в Індії, мулли-ваххабіти із Саудівської Аравії (де його книжку також заборонили), і вже у недалекому майбутньому до них приєднаються з тюрбанами на голові іранські теологи з міста Кум. Він майже ніколи не думав про цих високоповажних осіб, але вони таки дуже багато думали про нього. Швидко, безжалісно встановлював релігійний світ правила дискусії. Світський світ, менш організований, менш об'єднаний і суттєво менш стурбований, сильно відставав; тож багато життєво важливої території було віддано без боротьби.

У той час коли зростала і кількість, і розмах, і гучність демонстрацій вірних, південноафриканський письменник Пол Тревгела у сміливому есеї, що захищав його та його роман з позиції лівих та з безкомпромісно світського погляду, назвав ісламську кампанію «масовим вибухом народного ірраціоналізму», після чого поставало дуже цікаве запитання, з яким лівим складно впоратися: як сприймати ірраціональну поведінку мас? Чи може «народ» коли-небудь, кажучи по-простому, помилятися?

¹ Дар уль-Улюм, «Обитель знань» – найбільший ісламський культурно-освітній центр Індії. Розташований за 150 км від міста Делі.

Тревгела стверджує, що «проблема полягає у світському спрямуванні роману... в його намірі (як каже Рушді) «розповісти про Мухаммеда так, ніби він був звичайною людиною», а тоді порівнює цей задум із позицією молодогегеліянців у Німеччині впродовж 1830–1840 років з їхньою критикою християнства, їхньою вірою в те, що, «за висловом Маркса, людина створює релігію; релігія не створює людини». Тревгела захищає «Сатанинські вірші» як такі, що належать до антирелігійної літературної традиції Боккаччо, Чосера, Рабле, Аретіно й Бальзака і закликає до належної світської відсічі релігійним нападам. «Книжку не замовчати, – пише він. – Ми стаємо свідками народження (болісного, кривавого й важкого) нового періоду в революційному просвітництві».

Для багатьох лівих – Джермейн Грір, Джона Бергера, Джона ле Карре – сама думка про те, що маси можуть помилятися, майже не допускалася. Тож у час коли ліберальна думка зайшла у глухий кут, рух масового народного ірраціоналізму щодня набирав ірраціональної сили й ставав дедалі популярнішим.

Він став підписантом «Хартії-88», назва якої (дехто з консервативних критиків називав її «марнославною») віддала належне великій хартії свобод – «Хартії-77», опублікованій чеськими дисидентами-інтелектуалами одинадцятьма роками раніше. На прес-конференції у кінці листопада в палаті громад «Хартія-88» закликала до конституційної реформи у Британії. Майбутній міністр закордонних справ у лейбористському уряді Робін Кук виявився єдиним знаним британським політиком, який прийшов на зібрання. То був період зрілого тетчеризму, тож лейбористський лідер Ніл Кіннок у приватній розмові назвав «Хартію 88» купкою «онаністів, скиглиїв і стогніїв». У той час не проводилося жодного голосування з питання конституційної реформи, допоки дебати про делегування влади з боку центральних органів так сильно не змінили британської політики. Кук брав участь у зібранні з огляду на свою відданість принципам передачі певних повноважень Шотландії.

Одинадцять років потому знайомство з цією людиною, що відбулося того дня, опосередковано посприяло вирішенню міжнародної кризи навколо «*Сатанинських віршів*». Саме Робін Кук, як міністр закордонних справ в уряді Блера, взявся за розв'язання цієї проблеми; разом зі своїм заступником Дерекотом Фетчетом, також членом парламенту, вони доклали до цього немало зусиль і таки домоглися свого.

Рік закінчився зле. 2 грудня відбулися демонстрації проти «*Сатанинських віршів*» у Бредфорді, що в конурбації Йоркшир, з найчисленнішим у Британії мусульманським населенням. 3 грудня Кларисі вперше погрозували по телефону. А 4 грудня, на її сорокаріччя, знову пролунали погрози по телефону. Голос сказав: «Ми дістанемо тебе, Салмане Рушді, сьогодні на Берма-роуд, 60». Це була її домашня адреса. Вона зателефонувала до поліції, й поліцейські цілу ніч простояли біля її будинку.

Нічого не сталося. Проте напруження підскочило ще на одну позначку.

28 грудня знову з'явилося повідомлення про бомбу, закладену в офісах видавництва «Пенгвін». Йому по телефону повідомив про це Енрю Вайлі. «Страх потрохи оволодіває людьми», – сказав він.

А тоді настав 1989 рік, який змінив увесь світ.

Того дня, коли вони спалили його книжку, він поїхав зі своєю дружиною-американкою подивитися Стоунгендж. Він довідався про витівку в Бредфорді заздалегідь, і щось усередині нього повстало. Проте не хотілося марнувати цілий день, а тоді, побачивши, що сталося, експромтом відповідати на неминучі запитання репортерів, ніби йому нічого робити, як тільки прислуговувати щоденній потворності. Під свинцевим небом попрямували до старовинних каменів. Джеффри Монмутський¹ вважав, що

¹ Джеффри Монмутський (?–1154) – англійський письменник. Писав лагиною. Автор хроніки «Історія бриттів» (між 1132 і 1137) і казкової поеми «Життя Мерліна» (бл. 1148).

Стоунгендж спорудив Мерлін¹. Авжеж, Джефрі – ненадійне джерело, проте такий Стоунгендж йому більше подобався, ніж, скажімо, гіпотеза про стародавнє кладовище, як про це твердили археологи, або ж навіть як друїдське капище. Релігійним культам, малим чи великим, місце на смітнику історії, тож йому хотілося, щоби хтось відправив їх туди разом з рештою дитячих пережитків людства, наприклад, як пласка земля чи місяць із сиру.

Маріан того дня аж сяяла. Були дні, коли її обличчя променилося якимсь аж страхітливим блиском – її звичайна яскравість раптом ставала просто вражаючою. Вона народилася в Ланкастері, штат Пенсильванія, проте не мала нічогосінько від аманітів². Дотримувалася свого власного химерного стилю. Якось їх запросили на вечірку до королівського саду в Букінгемському палаці, а вона замість плаття одягла блискучу чорну комбінацію, поверх якої накинула нарядний вузький жакет без застібок, а на голову – капелюшок-таблетку. Всупереч наполегливим проханням доньки, вона таки не одягла бюстгальтера. Він походжав лужками палацу з дружиною без бюстгальтера та ще й у спідній білизні. Члени королівської родини, в одязі основних кольорів, стояли в оточенні гостей, як ті скакові коні, кожен чи кожна мали свій власний загін. Найбільші юрми скупчилися навколо королеви й біля Чарльза з Діаною. А от фан-клуб принцеси Маргарет виявився приголомшливо малим. «Цікаво, – сказала Маріан, – що має королева у сумочці?» Питання здалось їм досить-таки кумедним, тож вони добряче посміялися, розмірковуючи над цим. Мабуть, газовий балончик. Або ж тампони. Вочевидь, що не гроші. Навіщо їй власні портрети.

Коли Маріан охоплював піднесений настрій, то з нею велося йому навіть дуже добре. Їй не бракувало витонче-

¹ Мерлін – чарівник у сказаннях про короля Артура.

² Аманіти (аміші) – консервативна секта менонітів, створена швейцарцем Якобом Аманом 1690 року. Живуть у сільській місцевості у штатах Пенсильванія та Огайо, буквально тлумачення Біблії забороняє їм користуватися електрикою, автомобілями тощо.

ного розуму і дотепности. Хоч би куди пішла, завжди робила записи, а почерк також мала розкішний. Його інколи тривожила та швидкість, з якою вона перетворювала щойно отриманий досвід на художній твір. Не брала жодної паузи для роздумів. Оповідь потоком лилася з неї: вчорашній випадок ставав сьогоднішніми реченнями в романі. Коли її обличчя починало сяяти, вона ставала казково привабливою або ж разюче привабливою, або ж і те, і друге водночас. За її словами, вона втілила себе у власних творах у всіх жінках, імена яких починаються на М. У романі, який вона опублікувала перед *«Джоном Доларом»* і який йому сподобався – *«Розділені фішки»*, головна героїня мала прізвище Макквін, честь автора гостросюжетних романів Еллері Макквіна. Насправді письменник Еллірі Макквін – це два бруклінські письменники, два двоюрідні брати на ім'я Фредерік Денней і Манфред Беннінгтон Лі, проте ці імена також виявилися вигаданими, а їхніми справжніми іменами були Даніель Натан і Емануель Леповскі. Головна героїня Маріан мала також вигадане ім'я – псевдонім тієї пари письменників, який вони використовували, аби приховати свої також вигадані імена, за якими, своєю чергою, крилися їхні справжні імена. Еллері Макквін у *«Розділених фішках»* – це пацієнтка закритої психіатричної лікарні. Вона мала дещо схиблену свідомість.

У Бредфорді юрба збиралася неподалік поліцейської дільниці, що на площі Тирлз, на яку згори зирала міська ратуша в італійському стилі і будинок суду. Там також бив водограй була місцина, означена як «куток ораторів» для людей, які бажали озвучити свою думку. Проте мусульманських демонстрантів не цікавило вуличне ораторство. Тирлз – скромніший майдан, ніж площа біля Берлінської опери 10 травня 1933 року, до того ж у Бредфорді йшлося тільки про одну книжку, а не про двадцять п'ять тисяч або й більше; мало хто з людей, що зібралися там, знали про подію п'ятдесятип'ятирічної давности, зрежисировану Йозефом Геббельсом, який вигукував «Ні – занепаду та моральному загниванню! Так – пристойності й моральності у сім'ї і державі! Я від-

даю вогню писанину Генріха Манна, Ернста Глезера, Еріха Кестнера». Книжки Бертольда Брехта, Карла Маркса, Томаса Манна і навіть чомусь Ернста Гемінгвея також спалили того дня. Ні, демонстранти нічогосінько не знали про вогнища й прагнення нацистів «очистити» німецьку культуру від «дегенеративних» ідей. Мабуть, вони також не знали, що таке «аутодафе», а також не відали про діяльність католицької інквізиції, проте навіть якщо вони не усвідомлювали своєї спадкоємності в історії, то все одно були її частиною. Вони також прийшли на прилюдне спалення еретичного тексту.

Він ходив поміж каменями, про які хотілося думати, що вони розставлені Мерліном, і впродовж години випав з реальності. Він міг навіть узяти за руку дружину. Дорогою додому перед ними розкинувся Раннімід, мокрий луг неподалік Темзи, на якому знать змусила короля Іоанна Безземельного підписати Велику хартію вольностей. На цьому місці 774 роки тому Британія почала звільнятися від тиранії. Там споруджено також британський меморіал на честь Джона Ф. Кеннеді, й висічені на камені слова вбитого президента багато чого сказали йому того дня. *Нехай знає кожна країна, бажася вона нам добра чи зла, що ми заплатимо будь-яку ціну, витримаємо будь-який тягар, перетерпимо будь-які злигодні, підтримуватимемо друга і протистоятимемо ворогу, аби лиш забезпечити виживання і торжество свободи.*

Він увімкнув в авті радіо: всі новини починалися книгоспаленням у Бредфорді. Повернулися додому – і він занурився в реальність. По телевізору побачив усе те, чого так не хотілося бачити. На площі зібралося близько тисячі людей, тільки чоловіки. Всі мали сердиті обличчя або ж, якщо бути точнішими, набирали сердитого вигляду перед камерами. Він бачив на їхніх обличчях збудження, яке вони відчували в присутності світової преси. Збудження від слави, від того, що Сол Беллоу назвав «причетністю до події». Купалися у відблисках смолоскипної слави, одержували майже еротичну насолоду. Це – їхня мить на червоній килимовій доріжці історії. Несли плакати з написами «РУЩДІ, НЕ СМЕРДИ» і «РУЩДІ,

ПРОКОВТНИ СВОЇ СЛОВА». Були готовими, щоб їх знімали крупним планом.

Примірник роману прибили до палиці й спалили на багатті: розп'яли, а тоді спопелили. Того видовища йому не забути: щасливі злісні обличчя, радісні у своєму гніві, з вірою, що їхня справжність народжується з їхньої ненависти. На передньому плані самовдоволений дядько в м'якому фетровому капелюсі з вусиками Пуаро. Це член ради Бредфордської муніципальної ради Мохаммад Аджиб (а слово *аджиб*, хоч як це дивно, мовою урду означає «дивний»), який каже натовпу: «Іслам – це мирна релігія».

Він поглянув на книжку, що горіла, й подумав, звісно, про Гайне. Для радісно-сердитих чоловіків і хлопчаків з Бредфорда Генріх Гайне нічого не значив. *Dort, wo man Bücher verbrennt, verbrennt man am Ende auch Menschen.* («Там, де спалюють книжки, зрештою, спалять і людей».) Цей рядок з трагедії «*Альманзор*», так пророче написаний понад століття до нацистських багать, потім викарбували на берлінській Опернп्लаз – на місці спалення книжок нацистами: а чи викарбують таке колись на тротуарі площі Тирлз, аби увічнити значно менш ганебне діяння? Ні, подумав він. Мабуть, що ні. Навіть якщо в «*Альманзори*» палили Коран, а паліями виступили члени інквізиції.

Гайне був євреєм, що прийняв лютеранство. Віровідступництво, скажете ви, якщо послуговуєтеся таким словом. Автора «*Сатанинських віршів*» також звинувачували у віровідступництві, а ще, серед іншого, у богохульстві, образі релігійних почуттів і посяганні на свята святих. *Це його євреї підмовили, – казали вони. – Його видавець-євреї заплатив йому кругленьку суму, то й він написав таке. Ще й дружина, єврейка, напоумила його.* Від таких здогадок з'являлася хіба що сумна усмішка. Маріан не єврейка; а стосунки між ними склалися такими, що вона неспроможна була навіть умовити його дочекатися зеленого світла, аби перейти запружену транспортом вулицю. Проте цього дня, 14 січня 1989 року, вони забули свої незгоди й трималися за руки.

Якийсь його палкий прихильник прислав йому подарунок – футболку з написом «БОГОХУЛЬСТВО – ЦЕ

ЗЛОЧИН БЕЗ ЖЕРТВ». Однак перемога Просвітництва виявилася тимчасовою і оборотною. Знову лунала стара мова, знову крокували розбиті ідеї. У Бредфорді вони спалили його книжку.

Тепер він сердитий також.

«Наскільки слабкою є наша цивілізація, – писав він у недільній газеті *«Обзервер»*, – як легко й весело горять книжки! А всередині мого роману один із героїв намагається бути цілком людяним перед лицем таких значущих фактів, як любов, смерть і життя душі (з Богом чи без Бога). Зовні ж сили нелюдяности вже на марші. «Нині вже шикуються бойові лави в Індії, – каже один із моїх героїв. – Світськість проти релігії, світло проти темряви. Тобі ліпше вибрати, з якого ти боку». Тепер, коли битва поширилася на Британію, я лишень можу сподіватися, що вона завчасу не програна. Настав час вибирати».

Не всі так думали. Було багато крутійства, зокрема серед членів парламенту від виборчих округів зі значним відсотком виборців-мусульман. Один парламентарій від Бредфорда Макс Медден разом із Джеком Стро, обидва з великим досвідом захисту свободи слова за плечима, сумирно стали на бік мусульман разом з іншими забіякуватими знаменитостями від лейбористської партії, такими як Рой Гаттерслі й Брайен Седжмор. Захищаючи п'єсу *«Вічні муки»*¹, Стро написав у вересні 1988 року: «Її ідея ... як на мене, неприємна... проте демократія полягає в наданні права вільно висловлювати свою думку навіть тому, з ким ти цілковито не погоджуєшся». Принагідно Стро вирішив підтримати тих, хто закликав розширити сферу дії закону про богохульство й охопити ним геть усі релігії (дотепер закон Сполученого Королівства захищав від блюзнірства тільки державну Англіканську церкву), заборонивши всі

¹ «Вічні муки» – п'єса англійського сценариста й драматурга Джимма Аллена, заборонена 1987 року для показу на лондонській сцені з огляду на те, що в ній порушено тему гаданої співпраці між нацистами й сіоністами на території Угорщини під час Другої світової війни.

матеріали, що «викликають образу релігійного почуття» (закон Сполученого Королівства про богохульство взагалі скасували 2008 року, незважаючи на старання містера Стро). А Макса Меддена «засмутило» те, що «Рушді роздмухав вогонь протестів проти *«Сатанинських віршів»*, відмовивши мусульманам у праві на відповідь (я пропонував зробити маленьку вклейку [в романі], де мусульмани б змогли пояснити, чому вони вважають його книжку образливою.)» Його колега, також член парламенту від Бредфорда, Боб Краер уперто протистояв мусульманським демонстраціям і не втратив місця в парламенті.

Макс Медден звинуватив його у тому, що він, мовляв, займає «затворницьку позицію», уникає людей і не йде на відверту розмову з опонентами. Він сів на потяг і поїхав до Бірмінгема на пряму телепередачу Бі-бі-сі для участі у дебатах з одними із мусульманських лідерів Гешамом ель-Ессамі, елейним дантистом з Гарлі-стріт, який вважав себе поміркованим і намагався лишень пригасити запальний процес. Під час прямого ефіру біля офісу Бі-бі-сі зібралися демонстранти, тож крізь дзеркальні вікна позаду нього можна було навіть бачити, як вони щось злісно вигукують. Запальний процес не вдалося ні послабити, ні пригасити.

Наступного дня після бредфорського книгоспалення найбільша книготорговельна мережа Британії «В. Г. Сміт» зняла його книжку з полиць 430 своїх книгарень. Її генеральний директор Малькольм Філд заявив: «Ми зовсім не хочемо, аби нас вважали цензорами. Однак ми пропонуємо громадськості тільки те, на що є попит».

Прірва між приватним «Салманом», яким він себе знав, і тим публічним «Рушді», якого він заледве впізнавав, поглиблювалася мало не щодня. Одного з них, Салмана чи Рушді, він і сам добре не знав, страшенно засмучувала та кількість парламентаріїв-лейбористів, що стрибала на мусульманський віз (усе своє життя він підтримував, зрештою, лейбористів), і він похмуро зауважував, що «справжні британські консерватори тепер вступили до Лейбористської партії, тоді ж бо як радикали пішли на службу до поліції».

Важко було не захоплюватися дієвістю його супротивників. Факси й телекси летіли від однієї країни до іншої, односторінкові документи з найважливішими пунктами циркулювали між усіма мечетями й усілякими релігійними організаціями, й уже незабаром усі співали ту ж саму пісню. Сучасні інформаційні технології гарно прислужилися пропаганді ретроградних ідей: середньовіччя спрямувало сучасне проти нього самого, поставило його на службу ідеології, що не любить нічого сучасного – нічого раціонального, розсудливого, інноваційного, світського, скептичного, змагального, творчого – всього того, що протиставляється містичній, статичній, нетерпимій, одноманітній, нудній вірі. Приплив ісламського радикалізму навіть доморожені ідеологи називали «повстанням проти історії». Сам розвиток історії і поступ людства стали для них більшими ворогами, ніж різного штибу нечестивці й богохульники. Проте вони активно використовували всі ці новітні, ними зневажені творіння історії для повернення влади старого.

Союзники, як і супротивники, також окреслилися. Якось він обідав з Азізом аль-Азме, сирійським професором ісламських студій з Ексетерського університету, який упродовж наступних років піддасть найдошкульнішій критиці релігійні нападки на «Сатанинські вірші» і понауковому, з погляду ісламської традиції, захищатиме роман. Він також мав зустріч із Гітою Саггал, письменницею й активісткою руху за права жінок і права людини, чия мама була знаною індійською письменницею-романісткою Наянтарою Саггал, а її двоюрідний дід – самим Джавагарламом Неру. Гіта стала однією із засновниць громадської організації «Жінки проти фундаменталізму», групи жінок, що намагалися, і то досить відважно, сперечатися з мусульманськими демонстрантами. 28 січня 1989 року близько восьми тисяч мусульман вирушило з Гайд-парку вулицями Лондона. Гіта та її колежанки розпочали альтернативну демонстрацію, кинувши виклик учасникам мусульманської ходи; їх почали штовхати й навіть збивали з ніг, що, однак не зменшило їхньої рішучості.

18 січня в Ніці, в будинку своєї подруги Шірлі Конран, помер Брюс Четвін.

От-от мав вийти роман у Сполучених Штатах (йому надіслали сигнальний примірник, і він йому дуже сподобався), тому з боку тепер уже американських мусульман лунали на його адресу погрози «смерти й заподіяння каліцтва». Ходили чутки, що мовляв, за його голову дають 50 000 тисяч американських доларів. У пресі висловлювалися різні думки, та редакційні статті схилялися все ж таки на його бік. «Це – битва всього мого життя, – писав він у щоденнику. – Останніми тижнями мені чомусь почало здаватися, що я перемагаю. Проте страх перед фізичною розправою залишається». Прочитавши запис значно пізніше, дуже здивувався своєму оптимізму. Навіть незадовго до нищівного удару з Ірану він не міг передбачити такого майбутнього. З нього був кепський пророк.

Він починав жити подвійним життям: публічним життям дискусій і тим, що лишилося від його приватного життя. 23 січня 1989 року була перша річниця їхнього шлюбу з Маріан. Вона повела його до опери на «*Мадам Батерфляй*». Місця чудові, в першому ряду нижнього ярусу лож за партером, і як тільки погасло світло, зайшла принцеса Діана й сіла поряд. Розмірковував, що вона думає про сюжет опери, за яким юнак обіцяє дівчині вічне кохання, а потім покидає її і зрештою повертається, проте вже жонатий, чим розбиває їй серце.

Наступного дня вшановували лауреатів Вітбредіської премії в номінації «книжка року», тож його роман, переможеть у номінації «найкращий роман», змагався з іншими чотирма переможцями в інших номінаціях, зокрема з біографією Толстого А. Н. Вільсона й першим романом колишнього медичного брата у психлікарні Пола Сеєра «*Затишне божевілля*». На церемонії з нагоди вручення премії він випадково зустрівся із Сеєром у туалеті. Вгадувалося, що у людини не все гаразд з нервами, тож він почав його заспокоювати. За годину Сеєра оголосили лауреатом. Коли ж просочилися деякі подробиці про сам хід визначення лауреата, то стало зрозумілим, що два члени журі – міністр внутрішніх справ в уряді консерва-

торів Дуглас Герд і журналіст-консерватор Макс Гастінг «зарізали» «Сатанинські вірші» з причин далеко не літературних. Гомін демонстрацій долинув, так би мовити, і до їхньої дорадчої кімнати і зробив свою справу.

У видавництві «Пенгвін» він уперше посварився з Пітером Маєром й Пітером Карсоном, бо їм не хотілося оспорювати в судовому порядку накладення заборони на ввезення його книжки до Індії.

Аж тут запросив його на обід Грем Грін, який цікавився лондонськими письменниками небританського походження. На обід до «Реформ-клубу¹» прийшли також Майкл Ондатже, Бен Окрі, Ганан аль-Шейх, Воллі Монган Сероте та кілька інших письменників, серед яких була і Маріан. Коли він увійшов, довготелесий сутулий Грін сидів у глибокому кріслі, проте великий чоловік одразу зірвався на ноги й вигукнув: «Рушді! Заходьте, сідайте ось тут і розповідайте, як вам удалося вскочити в таку халепу! Мені таке навіть не снилося!» Ці слова виявилися навдивовижу заспокійливими. Він усвідомлював, наскільки важкий він тепер несе тягар, наскільки він потребує підбадьорення й підтримки. Він сів біля великого чоловіка й почав розповідати, а Грін слухав уважно; відтак, не сказавши й слова про почуте, він сплеснув у долоні й скомандував: «Так. Час обідати». За столом він майже нічого не їв, проте випив чимало вина. «Я їм лишень для того, – сказав він, – аби випити трохи більше вина». Після обіду вони фотографувалися на сходах клубу, щільно обступивши вдягненого в коротке брунатне пальто осяйного Гріна, що скидався на Гулівера в країні Ліліпутії.

Кілька тижнів потому він показав той знімок офіцерові Спеціальної служби, одному із тих, що входили до групи його захисту. «Це – Грем Грін, – сказав він, – великий британський письменник». «Так, так, – сказав поліцейський задумливо, – він колись у нас служив».

¹ «Реформ-клуб» – політичний клуб, створений в 19 столітті аристократичним гуртком вігів, база для створення у 1861 році першої масової політичної партії – Ліберальної партії Англії.

Книжка отримала дуже схвальні відгуки у Сполучених Штатах, однак 8 лютого він почув неоднозначний відгук своєї дружини, яка сказала, що йде від нього, та все ж хотіла бачити його на обіді з нагоди виходу її роману «Джон Долар». За чотири дні період хиткої рівноваги, що запанував після виходу книжки і викликаного нею лиха, завершився.

Для Пакистану дві тисячі демонстрантів – це невеличка юрба. Навіть найскромнішої величини політикан, плеснувши в долоні, може вивести на вулиці значно більше тисяч. Те, що на штурм американського інформаційного центру в серці Ісламабада зібралось тільки дві тисячі, було, до певної міри, хорошим знаком. Отже, пристрасті на повну силу ще не розгорілися. Прем'єр-міністр Беназір Бгутто на той час перебувала поза межами країни з державним візитом у Китаї, тож багато хто вважав, що справжньою метою акції стала дестабілізація її уряду. Релігійні екстремісти вже тривалий час підозрювали її у вчиненні такого злочину як секуляризм і намагалися поставити її у скрутне становище. «Сатанинські вірші» не востаннє використовувалися як футбольний м'яч у політичній грі, до якої не мали жодного – чи майже жодного – стосунку.

У представників сил правопорядку полетіли цегла й каміння, американців називали «псами», й лунали заклики «повісити Салмана Рушіді». Але це жодним чином не пояснює реакції поліції, яка у відповідь відкрила вогонь і не змогла запобігти проникненню деяких демонстрантів на територію центру. Коли перша куля влучила в людську плоть, перебіг подій набув іншого характеру. Поліція вдалася до радикальних заходів – використання гвинтівок і напівавтоматичної зброї, в хід також пішла травматична зброя; сутичка тривала понад три години, і незважаючи на застосування вогнепальної зброї, демонстрантам удалося дістатися даху будівлі, спалити прапор США, а також опудала «дядька Сема» і власне його. Наступного дня він питав себе, де ж то знаходиться той завод з виробництва американських прапорів, які щороку згорають у величезній кількості по всьому світу. Проте того дня не думалося про такі дріб'язкові речі порівняно з одним фактом.

Під час заворушень загинуло п'ятеро людей.

Рушді, ти – мертвий, скандували демонстранти, й уперше йому спало на думку: а може, вони мають рацію. Насильство породжує насильство. Наступного дня відбулися заворушення в Кашмірі – у його любому Кашмірі, звідки походили його батьки, – і там також загинула одна людина.

*Отже, кров за кров*³, подумав він.

А в затемненій кімнаті лежав смертельно хворий старий. Ось його син розповідає йому про вбитих мусульман у Пакистані й Індії. У всьому винна одна книжка, каже син старому, і ця книжка проти ісламу. Кілька годин потому син прибуває до офісу іранського телебачення з документом у руці. Фетва – це зазвичай офіційний документ, підписаний, засвідчений і скріплений печаткою, а тут аркуш паперу з надрукованим текстом. Ніхто ніколи не бачив офіційного документа, якщо такий навіть існував, однак син смертельно хворого старого каже, що це указ його батька, і нікому не хочеться сперечатися з ним. Аркуш паперу передають дикторові телебачення, і він починає читати.

Настає день святого Валентина.

³ Слова з «Макбета» В. Шекспіра.

III

Нульовий рік

Офіцера Спеціальної служби звали Вільсоном, а офіцера розвідки – Вільтоном, і обоє відгукувалися на ім'я Вілл. Вечір з Віллом Вільсоном і Віллом Вільтоном міг би здатися мюзик-хольним жартом, якби не був таким похмурим. Йому повідомили про другий рівень загрози його життю, і він опинився у більшій небезпеці, ніж будь-хто інший у Британії, за винятком хіба що королеви, а позаяк його залякувала влада чужоземної держави, то він мав право на захист з боку власної держави. Пройшов процедуру офіційного прийняття запропонованого захисту. Йому пояснили, що до нього приставлять двох офіцерів захисту та двох водіїв з двома автомобілями. Другий автомобіль – резервний, на випадок виходу з ладу першого. Він також мав знати, що з огляду на унікальну природу завдання і непередбачуваність ризику всі офіцери, що захищатимуть його, – добровольці. Ніхто з них не зголошувався на цю роботу супроти власної волі. Йому представили першу групу захисту: Стенлі Долла і Бена Вінтерса. Стенлі вважався одним із найкращих тенісистів у поліції. Бенні був одним із небагатьох чорношкірих офіцерів Спеціальної служби й носив шикарний рудувато-коричневий шкіряний піджак. Обидва виявилися вражаюче вродливими й мали при собі пістолети. Спеціальна поліція – це найкращі офіцери лондонської поліції, зорієнтована на об'єкт захисту еліта. Раніше він ніколи не знав людей зі справжньою ліцензією на вбивство, а Стен і Бенні вже одержали таку ліцензію *заради його ж безпеки*.

Зброю вони носили на рівні пояса, пристебнутою до брючних пасків ззаду. Американські детективи тримають

їх під піджаками, однак, як наочно продемонстрували Стен і Бенні, це менш зручно, бо коли потрібно вийняти зброю з кобури, то вона мусить описати дугу ледь не на дев'яносто градусів, поки буде наведена на ціль. Існує суттєвий ризик вистрілу трішки зарано або ж трішки запізно, а також імовірність поцілити не в ту, що потрібно, особу. Якщо виймаєш зброю від стегна, то зброя піднімається по лінії цілі, й рівень точності зростає. Проте існує інша небезпека. Якщо зарано натиснути на курок, то вистрілиш собі у задницю. Щодо можливого перебігу його справи, то Бенні і Стен висловлювали тверде переконання. «Це неприпустимо, – казав Стен. – Залякувати британського громадянина. Не вийде. Ми про все подбаємо». «Вам не можна повертатися додому, – сказав Бенні. – Таке відпадає. Чи не могли б ви на кілька днів до когось поїхати?» «Виберіть якусь гарну місцину, – сказав Стен, – і ми вмить доправимо вас туди на кілька днів, аж поки все вляжеться і загроза мине». Йому хотілося поділяти їхній оптимізм. Може, Котсволдз¹, сказав він. Десь на лоні природи між похилими пагорбами й будиночками із золотистого каменю. Там у містечку Бродвей розташовувався відомий готель «Герб Лайгонів». Йому завжди хотілося поїхати туди на вихідні, але так і не поїхав. А чи підійде «Герб Лайгонів»? Стен і Бенні презирнулися і мовчки обмінялися думками. «А чом би й ні? – сказав Стен. – Давай подивимося на той готель».

Майже впродовж усього дня вони з Маріан просиділи в напівпідвальній квартирі на Лонсдейл-сквер, 38. Бенні залишився з ними, а Стен вивчав обстановку. Перш ніж залягти на дно, хочу побачитися з сином, сказав він, а також провідати сестру. Хоча вони його і застерігали, що саме там «погані хлопці» можуть чатувати на нього, він наполіг на своєму, і вони погодилися «все влаштувати». Як тільки стемніло, його повезли у броньованому «ягуарі». Броня виявилася дуже товстою, і в салоні залишилося значно менше місця, ніж належить. Довготелесий

¹ Котсволдз – пасмо вапнякових пагорбів на південному заході Англії.

політик Дуглас Герд вважав такі авто жахливо незручними. Двері настільки важкі, що якби випадково з розгону вдарили пасажира, то завдали б серйозних ушкоджень. Якщо автомобіль зупинявся десь на похилій площині, то двері майже неможливо відчинити. Такий броньований «ягуар» споживав галон бензину на шість миль. А важив як невеличкий танк. Усе це розповів його перший водій із Спеціальної служби Денніс Шевальє на прізвисько Кінь¹, кремезний, веселий, пикатий, губатий чоловік, такий собі «ветеран праці», як казав він про себе. «А знаєте, як називають нас, водіїв зі Спеціальної служби?» – запитав Денніс Кінь. Він не знав. «КВІНЕБ-ами», – сказав Денніс. – Саме так». А що означає КВІНЕБ? Денніс засміявся своїм низький, гортанним, дещо з присвистом сміхом. «Куревські водії, і не більше», сказав він. Потрохи мусив звикати до поліцейського гумору. Другий водій був відомий серед офіцерів Спеціальної служби як Король Іспанський, бо якось залишив свій «ягуар» незамкненим, а сам пішов купувати сигарети. Коли ж повернувся, то виявилось, що його авто викрали. Короля Іспанського звали Хуан Карлос, а тепер треба вимовити його ім'я повільно по складах Ху-ан Кар-лос, і все стане ясно².

У засідці на Берма-роуд ніхто на нього не чатував. Він розповів Зафару й Кларисі, що йому казали поліцейські з групи захисту. «Кілька днів – і все минеться». Зафар з полегшенням зітхнув. На Кларисиному обличчі виднілися сумніви, які він у собі також намагався притлумити. Зафар запитав, коли вони зможуть знову побачитися, але він не знав, що відповісти. Клариса сказала, що вони на вихідні, мабуть, поїдуть до Гоффманів в Оксфордшир. Він погодився: «Гаразд, може там і побачимося». Міцно обійняв сина і пішов.

(Ні Зафарові, ні Кларисі поліція захисту не пропонувала. Вважалось, як казали в поліції, що вони у безпеці. Це мало заспокоювало, а страх за них обох гриз його без-

¹ Від французького слова *cheval*, що означає кінь.

² Ім'я іспанського короля Хуан Карлос співзвучне з англійським «Who an car lost», тобто «той, хто загубив авто».

перестанку. Вони з Кларисою вирішили, що для Зафара найліпше і далі вести звичайний спосіб життя. Саме вона взяла на себе обов'язок забезпечити йому таке життя – більш, ніж сміливо з її боку.)

Тільки тепер йому спало на думку, що він цілий день нічого не їв. По дорозі на Вемблі до Самін вони зупинилися біля під'їзного вікна «Макдональдса», і тут він виявив, що товстелезне скло у дверцятках «ягуара» не опускається. Так, існують броньовані «мерседеси», «БМВ», які виготовляють на замовлення зі склом, що опускається, проте вони значно дорожчі і небританського виробництва, тому їх нема в поліцейському автопарку. Стенові, який сидів не передньому пасажирському сидінні, довелося вийти й зробити замовлення, а тоді піти до іншого віконечка й забрати їжу. Перекусили, а «ягуар» не заводиться. Мусили залишити Денніса Коня, проклинаючи його зламаний засіб пересування на чім світ стоїть, і пересісти на резервний «рейндж-ровер», відомий як Звірюка, за кермом якого сидів інший водій – доброзичливий, усміхнений велетень на ім'я Міккі Крокер, ще один «ветеран праці». Звірюка також був дуже старий, дуже важкий і не хотів слухатися. Він застрягав у грязюці, а іноді на обледенілій дорозі не міг видертися під гору. Була середина лютого, стояли найхолодніші, найморозніші дні року. «Вибачай за нього, друже, – сказав Мік Крокер. – Це не найкраще авто у нашому гаражі». Він сів на заднє сидіння Звірюки й сподівався, що люди, які захищають його, працюють ліпше, ніж їхні автомобілі.

Самін, дипломований юрист (хоча працювала не за спеціальністю, займалася освітою дорослих), добре зналася на політиці й тепер багато чого могла розповісти про поточні події. Іранську революцію весь час лихоманить, відколи Хомейні був змушений, за його ж висловом, «проковтнув ложку отрути» й змиритися з безуспішним закінченням війни з Іраком, яка покалічила і забрала життя у цілого покоління іранців. Фетва – це його спосіб набути нової рушійно-політичної сили, спосіб перезавантаження вірних. А її братові просто не пощастило, що він став для цього чоловіка, що помирав,

його останньою битвою. А щодо британських мусульманських «лідерів», то чиї вони лідери? Це лідери без послідовників, блазні, що намагаються зробити собі кар'єру на братовому нещасті. Впродовж поколінь політика етнічних меншин у Британії мала світський і соціалістичний характер. А мечетям захотілося іншого – захотілося самим стати на чільне місце й відігравати провідну роль. Британські «азіати» раніше ніколи не ділилися на індусів, мусульман і сикхів (хоча траплялися розколи; під час війни за незалежність Бангладеш мали місце дуже прикрі протистояння між пакистанцями й бангладешцями, що жили в Британії). Треба дати відсіч цим людям, які вбивають у громаду клин міжобщинного розбрату, вела вона далі, цим муллам і так званим лідерам треба сказати прямо в очі, що вони – лицеміри й пристосуванці. І Самін готова взятися за цю справу, а він знав, що з її вмінням чітко висловлювати думки та з її адвокатським досвідом вона була б грізною силою.

Проте він попрохав її утриматися від якихось дій, спрямованих на його захист. Її доньці Майї не виповнилося ще й року. Якщо вона стане його громадською речницею, то медійники отаборяться біля її будинку, і вона не зможе навіть вільно дихнути; її приватне життя, життя її доньки перетвориться на життя під «сонячним» прожектором біля мікрофона. Також невідомо, яку небезпеку можна накликати на себе. Він не хоче, аби вона важила життям заради нього. Поставала ще одна проблема: якщо її почнуть вважати його «речницею», то, як казали в групі захисту, йому майже не може з'являтися у неї вдома. Він добре усвідомлював, що всіх своїх знайомих мусить поділити на два табори – «приватний» і «громадський». Потребував її більше як джерело приватної підтримки, ніж відданого громадського борця. Неохоче вона таки погодилася.

Одним із непередбачуваних наслідків цього рішення стало те, що мірою роздмухування «справи» сам він мусив залишатися здебільшого невидимим, оскільки поліція закликала його ніде не світитися й не розпалювати пристрастей, і з цим він якийсь час погоджувався, аж поки не заговорив; за його відсутності ніхто з тих, кого

він любив і хто міг виступати від його імені – ні його дружина, ні його сестра, ні його найближчі друзі – не могли цього робити, бо він хотів з ними бачитися. У засобах масової інформації з нього зробили людину, якої ніхто не любить і яку багато хто ненавидить. «Смерть – це занадто легко, – розмірковував містер Ікбал Сакрані з Британського комітету дій у справах ісламу. – Сумління має мучити його до кінця життя, аж поки він не попросить прощення у Всевишнього Аллаха». У 2005 році за рекомендацією уряду Блера Сакрані отримав лицарське звання за заслуги в роботі з громадськістю.

Дорогою на Котсволдз автомобіль зупинився, щоб заправитися бензином. Йому треба було в туалет, тож він відчинив двері й вийшов. Усі, хто стояв на бензозаправці, водночас повернули голови й витріщилися на нього. Його фото можна було побачити на перших сторінках мало не всіх газет і, як незабутньо висловився Мартін Еміс, «він зник на перших сторінках газет» і за ніч став одним із найупізнаваніших людей країни. Обличчя мали доброзичливий вигляд, один чоловік помахав йому привітально рукою, другий у знак схвалення підняв догори великий палець, проте така впізнаваність, коли його просили якомога менше привертати до себе уваги, викликала тільки тривогу. Як тільки його нога ступила на вулицю містечка Бродвей, то реакція перехожих виявилася такою ж самою. До нього підійшла жінка й сказала «щастя вам». У готелі добре вишколений персонал не міг втриматися і також витріщався на нього. Для людей він став розвагою, тож вони з Маріан зітхнули з полегшенням, коли залишилися наодинці у своїй чудовій старосвітській кімнаті. Йому дали «кнопку сигналу тривоги» на випадок якоїсь нагальної потреби. Захотілося випробувати ту кнопку. Вона не працювала.

Їм запропонували невеличку окрему кімнату, де б можна було спокійно попоїсти. В готелі застерегли Стена й Бенні про виникнення можливих труднощів. Саме в той час у них у сусідньому номері зупинився журналіст з «*Дейлі міррор*», правда, з жінкою – не зі своєю дружи-

ною. Як виявилось, це не стало проблемою. Жінка вочевидь володіла неабиякими приладами, бо чоловік із «*Дейлі міррор*» не виходив зі свого номера впродовж кількох днів, і це в той час, коли таблоїдна преса наймала цілі команди нишпорок, аби дізнатися, де переховується автор «*Сатанинських віршів*», а журналіст таблоїда в сусідньому номері втрачав свій куш.

На другий день постою в готелі «Герб Лайгонів» Стен і Бенні прийшли до нього з аркушем паперу в руках. Президент Ірану Алі Хаменеї натякнув, що цей «нікчемний чоловік ще може бути помилуваний», якщо вибачиться. «Вважається, – сказав Стен, – що вам, аби пригасити полум'я, слід щось зробити». «Так, – погодився Бенні, – є така думка. Правильна заява з вашого боку дуже б вам допомогла». Хто так вважає, хотів він знати, і в кого є така думка? «Це загальна думка, – сказав Стен невизначено, – усіх нагорі». Це думка поліції чи уряду? «Вони взяли на себе сміливість і навіть підготували текст заяви, – казав Стен. – Обов'язково прочитайте заяву». «І внесіть правки, якщо її стиль вас не задовольняє, – сказав Бен. – Ви ж бо письменник». «Мушу сказати відверто, – вів далі Стен, – що текст уже схвалено».

Текст, який йому дали, був неприйнятний: легкодушний, самопринизливий. Його підписання означало б поразку. Невже йому пропонували угоду: йому надають підтримку уряду й захист від поліції за умови, що він, зрікшись своїх принципів і відмовившись відстоювати книжку, вклякне й плазуватиме? Стен з Беном мали дуже стурбований вигляд. «Я вже казав, – вів далі Бенні, – ви можете вносити зміни». «А тоді побачимо, якої вони заспівають», – сказав Стен. А якщо він наразі не робитиме ніяких заяв? «Ну, річ у тому, що вони вважають заяву хорошим ходом, – сказав Стен. – Про вас уже ведуться перемовини на дуже високому рівні. Слід також зважати на ліванських заручників і містера Роджера Купера у тегеранській тюрмі. А їхній стан справ значно гірший за ваш. Вас не так уже й багато про що просять». (У 1980-х ліванська «Гезболла», фінансована з Тегерана, під різни-

ми фальшивими назвами інших організацій захопила в заручники дев'яносто шість іноземних громадян з двадцяти однієї країни, серед них кількох американців і британців. На додаток, у Тегерані схопили й ув'язнили містера Купера, британського бізнесмена.)

Завдання здавалося просто-таки нездійсненним: підготувати заяву, що сприймалося б як оливкова гілка примирення, не поступившись чимось важливим. Написану зрештою ним заяву він ненавидів усім своїм серцем. «Я, автор *«Сатанинських віршів»*, визнаю, що виданням свого роману міг засмутити мусульман у багатьох частинах світу. Дуже шкодую, що завдав душевних страждань щирим послідовникам ісламу. Нам, що живуть у світі з багатьма віросповіданнями, цей досвід слугуватиме нагадуванням про необхідність усвідомлювати вразливість інших». Його внутрішній, самооправдальний голос твердив, що він просить пробачення за душевні страждання, адже він на правду не хотів когось засмучувати, але не просить пробачення за саму книжку. Так, ми повинні усвідомлювати вразливість інших, але це не означає, що ми повинні поступатися їм. Таким непоступливим був прихований підтекст заяви. Однак він також знав, що для дієвості текст має сприйматися як відверте вибачення. Від такої думки йому зробилося зле.

Це був марний жест. Його відкинули, потім наполовину прийняли, нарешті цілковито відкинули як британські мусульмани, так і тегеранське керівництво. Сильною позицією стала б відмова вести перемовини з нетерпимістю. Він же зайняв м'яку позицію, і до нього ставилися як до слабовільної людини. Газета *«Обзервер»* захищала його – «ні Британія, ні її автор не мають за що вибачатися», – проте відчуття неправомірності, хибності кроку невдовзі підтвердилося. «Навіть якби Салман Рушді став найпобожнішим чоловіком на світі, на кожному мусульманинові залишається відповідальність ужити все, що він має, своє життя і свої статки, аби лиш відправити його до пекла», – заявив імам, що помирав. Здавалося, далі нікуди. Ні, ще було куди. Далі нікуди настане через кілька місяців.

Приставлені до нього офіцери сказали, що йому не слід залишатися у готелі «Герб Лайгонів» більше, ніж на дві ночі. Добре, що ніхто із медійників його не запопав, але вже наступного дня вони обов'язково б його знайшли. Тут він довідався про ще одну гірку правду: йому самому доведеться подбати про місце свого перебування. Поліція радила, а радше вказувала не повертатися додому, оскільки там дуже складно (себто дуже дорого) його охороняти. Проте «конспіративних квартир» ніхто йому не надавав. І якщо навіть такі існували, то в них йому не довелося пожити. Назагал люди, начитавшись шпигунських романів, твердо вірили в існування конспіративних квартир і думали, що він за державний кошт перебуває в одній із таких фортець. Критика стосовно витрачених на його захист грошей щотижня ставала гучнішою, а це – показник зміни громадської думки. На другий день постою в «Гербі Лайгонів» йому сказали, що за двадцять чотири години він має знайти інше місце.

Він, як завжди, зателефонував до Клариси додому, щоб поговорити із Зафаром, і вона допомогла знайти на якийсь час притулок. Тоді вона працювала літературним агентом в агенції «А.П. Вотт», а її старша партнерка Гіларі Рубінстайн мала замський будинок у містечку Тейм, що в Оксфордширі, і люб'язно запропонувала пожити там кілька днів. Це був перший вияв великодушності з боку друзів і знайомих, без чийої доброти він залишився б безпритульним. Будинок Гіларі виявився відносно невеликим і стояв не у безлюдній місцині, себто не повністю відповідав вимогам його перебування, але він потребував нічлігу, тож був щиро вдячний. Прибуття відремонтованого «ягуара», Звірюки, тенісиста Стена, ошатно вдягненого Бенні, Денніса Коня і кремезного Міккі К., а ще Маріан і людини-невидимки не могло минутися непоміченим у крихітному містечку. Був певний, що всі достеменно знають, хто поселився в будинку Рубінстайн. Проте ніхто не приходив і нічого не питав. У цьому виявилось справжнє англійське відчуття дистанційованості й стриманості. Стало навіть можливим поїхати й упродовж кількох годин бачитися із Зафаром у замісь-

кому буднику Гофманів. Тепер він уже й гадки не мав, куди йому перебиратися. Телефонував до всіх знайомих, але безрезультатно. Потім перевірів свою голосову пошту й почув повідомлення від Дебори Роджерс, агента, від послуг якої він відмовився, коли надав перевагу Ендрю Вайлі. «Зателефонуй, – казала вона в повідомленні. – Думаю, зможемо допомогти».

Деб і її чоловік Майкл Берклі запропонували йому свою ферму в Вельсі. «Якщо тобі потрібно, – сказала вона просто, – то ферма у твоєму розпорядженні». Він був глибоко зворушений. «Знаєш, – сказала вона, – там тобі буде цілком безпечно, бо всі вважають, що ми гніваємося, і ніхто навіть гадки не матиме, що ти у нас». Наступного дня його невеличкий цирк спустився до Міддл-Пітса, затишного житлового будинку на фермі у гористій сільській місцевості у Вельсі. Низькі хмари, дощ і відновлена дружба, всі суперечки геть змаліли під тиском подій та в довгих ніжних обіймах. «Живи, скільки потрібно», – сказала Деб, а він знав, що не зловживатиме її з Майклом гостинністю. Йому треба знайти яесь власне місце. Маріан погодилася наступного дня переговорити з місцевим агентом з продажу нерухомости й найняти будинок. Сподівалися, що її обличчя не настільки впізнаване, як його.

Щодо нього, то ніхто не повинен бачити його на фермі, бо в іншому разі її безпека опиниться «під загрозою». Фермер, що доглядав овець у Майкловому господарстві, яось спустився з пагорба у справі. Цілком невинний випадок за умов конспіративности перетворився на кризовий. «Ліпше десь заховайся», – сказав Майкл, і йому довелося присісти під кухонною стільницею. Сидячи там навпочіпки і слухаючи, як Майкл якнайшвидше хоче спекатися свого робітника, пережив великий сором. Ховатися в такий спосіб означало позбутися всієї самоповаги. Почути, що тобі кажуть ховатися, – це дуже принизливо. Таке життя, думав він, гірше за смерть. У своєму романі «Сором» він описав засадничі основи мусульманської «культури чести», на полюсах моральних координат якої – честь і сором, цілком відмінні від християнських понять вини та спокутування. Він – вихо-

дець з тієї культури, хоча й невіруючий, і вихований у дусі великого пошанівку до питань гордості. Підкрадатися й ховатися означало вести безчесний спосіб життя. Дуже часто у ті роки відчував він страшний сором. А соромився він не того, за що його соромили.

Рідко коли світова новина ґрунтується виключно на діях, мотивах, характері й гаданих злочинах однієї людини. Сама вага подій може просто розчавити людину. Він уявляв собі найбільшу піраміду в місті Гіза, перевернуту догори дригом, з верхівкою, встромленою в його шию. Новини ревом ревіли у його вухах. Здавалося, всі на землі мають про нього свою думку. Гешам аль-Ессаві, «поміркований» дантист, у передачі на Бі-бі-сі назвав його продуктом вседозволеності шістдесятих, «яка тепер призвела до СНІДу». Члени пакистанського парламенту рекомендували негайно відрядити вбивць до Сполученого Королівства. В Ірані найвпливовіші релігійні діячі Хаменеї та Рафсанжані в усьому вторували імаму. «Чорна стріла відплати вже летить у серце безбожного покидька», – сказав Хаменеї під час візиту до Югославії. Іранський аятола Гассан Сенеї запропонував мільйон американських доларів винагороди за голову віровідступника. Лишень не до кінця було зрозумілим, чи аятола мав той мільйон доларів і як потім одержати ту винагороду, проте надворі стояли нелогічні часи. Телебачення заповонила купа бородатих (і чисто поголених) чоловіків, і всі вони вигукували щось про смерть. У бібліотеці Британської ради в Карачі – в сонному, приємному місці, куди він неодноразово заходив – підірвали бомбу.

У ці оглушливі жахливі дні його літературній репутації вдалося якимсь дивом вистояти. Більшість британських, американських та індійських критиків далі наголошували на якості його творчості загалом й опальної книжки зокрема, проте і в цій царині з'явилися ознаки можливих перемін. Він побачив жахливу передачу на Бі-бі-сі «*Пізнє шоу*», в якій Іен Мак'юен, Азіз аль-Азме і відважна йорданська письменниця Фадія Факір, якій також погрожували смертю за її твір, намагалися захис-

тити його від одного з бредфордських паліїв книжок і всюдисущого дантиста Есаві. Передача була просто нестерпною, а мова його злісних опонентів – вульгарною, злостивою, погрозливою. Особливо жахливим для нього виявилось те, що визначний інтелектуал Джордж Стейнер – протилежність необізнаного фанатика – розбив його роман дощенту. Невдовзі інші відомі постаті в британському медіапросторі, такі як Оберон Во, Річард Інграмс, Бернард Левін, також виступили з гострими нападками. В інших газетах його захищав Едвард Саїд і Карлос Фуентес, однак він відчував, що тональність виступів починає мінятися. І його авторське турне на підтримку своєї книжки у Сполучених Штатах скасували. В більшості американських видань відгуки на його роман залишалися позитивними, проте найближчим часом він уже не полетить через Атлантику.

Зростали негаразди у видавництвах. В офісах видавництва «Пенгвін» у Лондоні, а тепер у Нью-Йорку дедалі частіше лунали телефонні погрози. Молоді жінки чули, як анонімні голоси казали: «Ми знаємо, де ти живеш. Ми знаємо, куди ходять до школи твої діти».

Виникало немало паніки, викликані погрозами закладення бомб, проте, на щастя, жодного разу нічого підозрілого так і не виявили, хоча в книгарні «Коудіс» у Берклі, штат Каліфорнія, таки пролунав вибух саморобної бомби. (Багато років потому він побував у книгарні «Коудіс», і йому з великою гордістю показали місце закладення зловмисником бомби – пошкоджену, вигорілу ділянку серед полиць, яку Енді Росс і його працівники вирішили не ремонтувати і залишити як свідчення хоробрости книгарні.) А в дешевому лондонському готелі на Сассекс-гарденз біля вокзалу Паддингтон майбутній терорист з підривним приладдям, мішенню якого могли стати офіси видавництва «Пенгвін», хоча також ходили чутки, що він хотів здійснити напад на ізраїльське посольство, розірвав себе на шматки, забивши, як висловилися в Спеціальній службі, «гол у власні ворота». Надалі у поштової кімнати видавництва «Пенгвін» можна було побачити собак, натренованих на виявлення вибухових речовин.

Голова компанії Пітер Маєр замовив в «Інформаційній службі з контролю ризиків» звіт з питань безпеки з аналізом «автоголу» і постійних погроз на адресу працівників компанії. Копії звіту також отримали Ендрю Вайлі й Гіллон Ейткен. У звіті, мабуть, з метою безпеки, головні дійові особи означувалися не своїми іменами. А назвами птахів. Документ мав довжелезний заголовок: *«Оцінка інтенсивності й потенціалу протестів сивок проти веретенникового голуба арктичного крячка й наслідків для золотистого пісочника»*. Неважко зрозуміти, що «сивки» – це мусульмани, «веретенник» – видавництво «Вайкінг», «голуб» – «Сатанинські вірші», а «золотистий пісочник» – «Пірсон груп», себто материнська компанія видавництва «Пенгвін». Автором «голуба» був «арктичний крячок».

Пітер Маєр (якого не означили якимсь із птахів, проте в газетах його часто називали королівським пінгвіном) заборонив усьому «персоналу, пов'язаному з голубом», під страхом негайного звільнення розповідати щось пресі про голуба чи арктичного крячка. Офіційні заяви від імени веретенника, мали робитися їхнім юристом Мартіном Гарбусом або ж їхнім офіційним речником Боб Грегорі. Тож заяви, якщо й робилися, то мали помірковано оборонний характер. Тут усе зрозуміло (за винятком, може, дурнуватих пташиних назв), проте одним із наслідків цього диктату з боку королівського пінгвіна стало те, що в час, коли обложений з усіх боків автор потребував заступництва видавництва, його редактори мали заткнуті роти. Та мовчанка спричинилася до тріщини між видавництвом і автором. Наразі розколина у їхніх стосунках залишалася незначною, оскільки компанія поводитися сміливо й згідно з високими моральними принципами. Мусульманські голоси погрожували «Пенгвіну» жахіттями в його офісах по всьому світу, а ще загальною заборонаю книжок видавництва та всієї діяльності «Пірсона» – конгломерату з великими інтересами у мусульманському світі. Перед лицем таких погроз керівництво «Пірсона» не здригнулося.

Видавничий процес ішов злагоджено, замовлялася й продавалася величезна кількість книжок. Коли книжка стала бестселером номер один у списку *«Нью-Йорк*

таймс», Джон Ірвінг, який зазвичай сам посідав те місце, нині відтіснений на друге місце, досить дотепно зауважив: якщо треба докласти стільки зусиль, аби видертися на перше місце, то він згоден побути на другому. Він і сам добре знав, як знав також Ірвінг, що його роман – це не «справжній» бестселер номер один; лишень скандал, а не літературні заслуги чи популярність сприяли таким продажам. Він також знав і високо цінував те, що багато хто купував примірник «*Сатанинських віршів*», виявляючи у такий спосіб свою з ним солідарність. Вони товаришували з Джоном Ірвінгом, відколи Ліз Колдер познайомила їх 1980 року. Цим жартом Джон по-дружньому помахав йому рукою.

У день виходу роману в Америці, себто 22 лютого 1989 року, в газеті «*Нью-Йорк таймс*» з'явилася реклама на цілу сторінку, оплачена Асоціацією американських видавців, Асоціацією американських книготорговців, а також Асоціацією американських бібліотек. «Вільні люди пишуть книжки, – говорилося у рекламній заяві. – Вільні люди видають книжки. Вільні люди продають книжки. Вільні люди купують книжки. Вільні люди читають книжки. В дусі американської відданості свободі слова ми інформує громадськість, що цю книжку читачі зможуть знайти у книгарнях і бібліотеках по всій країні». Американський ПЕН-центр на чолі із любою його серцю Сьюзен Зонтаг провадив публічні читання уривків з його роману. Стали читцями Зонтаг, Дон Делілло, Норман Мейлер, Клер Блум і Леррі Макмертрі. Йому надіслали плівку із записом голосів. До горла підступив клубок. Уже пізніше він дізнався, що деякі американські письменники літнього віку спочатку ухилялися від участі в цьому заході. Навіть Артур Міллер прохав вибачення, кажучи, що його єврейське походження може тільки зашкодити справі. Проте за кілька днів, пришпорені Сьюзен, майже всі виявили себе з кращого боку й стали до її лав.

Страх, що поширювався книговидавничою індустрією, був справжній, бо загрози були справжніми. Видавцям і перекладачам також погрозували фетвою. Проте книжковий світ, у якому вільні люди роблять віль-

ний вибір, потребував захисту. Він часто думав про кризу, немов про яскраве світло, що ллється згори на всі людські рішення й учинки і витворює світ без тіней, що стає чітким й недвозначним місцем правильних і неправильних дій, хороших і поганих вчинків, усіх «так» і «ні», сили й слабкості. У сліпучому світлі деякі видавці поставали героями, інші м'якотілими. Мабуть, найбільш м'якотілим з усіх інших виявився шеф одного європейського видавництва, прізвище якого не хотілося б називати, який поставив у своєму кабінеті на другому поверсі куленепробивне скло, тимчасом як на першому поверсі, крізь вікна якого було видно його працівників, скла так і не поміняли; а відтак навіть наказав відгвинтити з дверей свого офісу табличку з назвою компанії. Знане німецьке видавництво «Кіпенгойер унт Вітш», зрештою, скасувало з ним контракт, а потім ще й намаглося змусити його відшкодувати їхні витрати на безпеку. (В остаточному підсумку, німецькомовне видання з'явилося на світ завдяки зусиллям великого консорціуму видавців і відомих особистостей; схожим підходом скористалися в Іспанії.) Французький видавець Крістіан Буржуа спочатку не хотів клопотатися з виданням його книжки й відкладав публікацію кілька разів, однак згодом дедалі різкіша критика на його адресу у французьких медіа змусила його зробити такий крок. Ендрю Вайлі та Гіллон Ейткен поводитися просто дивовижно. Переїжджали з країни в країну, аби лишень умовити, улестити, пригрозити і переконати видавців зробити свою справу. В багатьох країнах роман виходив тільки завдяки їхньому наполегливому тискові на зденерованих редакторів.

А от в Італії знайшлися навіть герої. Італійське видавництво «Мондадорі» опублікувало його роман за кілька днів після фетви. Його власники – холдингова компанія Сільвіо Берлусконі «Фінінвест», СІР Карло Де Бенедетті та спадкоємці Арнольдо Мондадорі – вагалися більше, ніж «Пенгвін», лунали також сумніви щодо розважливості такого кроку, проте рішучість редакційного директора Джанкарло Боначіні та його працівників узяла гору. Книжка вийшла у запланований термін.

Коли все це й багато чого іншого відбувалося, автор *«Сатанинських віршів»* сидів навпочіпки під кухонною стільницею, щоб його не побачив чабан господаря.

Ніби пискляві зойки заголовків газет, одна за другою накочувалися особисті біди, не вщухала тривога через постійну потребу шукати інше житло, а ще не зникав постійний страх за свою родину (до Лондона прилетіла його мати і жила із Самін, аби бути ближче до нього, проте минуло трохи часу, перш ніж він зміг з нею побачитися), а ще була, авжеж, Маріан, чия донька Лара у телефонних розмовах гаряче доводила матері, що «ніхто з її друзів не розуміє», навіщо їй потрібно наражатися на таку небезпеку. Доволі справедливо, справедливо з погляду доньки. Маріан найняла будинок, і вони зможуть перейти туди жити вже за тиждень. Хороша новина, проте внутрішньо був переконаний, що вона покине його, якщо криза затягнеться. Нове життя їй давалося нелегко. Авторський тур з нагоди виходу її книжки вже скасували; на її місці він, мабуть, також би вийшов з цієї гри. Тим часом вона поринула у щось схоже на свій звичайний творчий процес, роблячи рясні записи про своє місцеперебування, записуючи у свій нотатник валійські слова, й майже одразу починала писати оповідання, насправді не художні оповідання, а такі собі драматизації того, що вона переживала. Одне з оповідань називалося *«Croeso s Gymgi»*, що означало *«Ласкаво просимо до Вельсу»* і починалося реченням *«Ми були в бігах у Вельсі»*, яке його дуже дратувало, бо *«бути в бігах»* означало втікати від закону і поліції. Тут нема злочинців, хотілося йому сказати, проте він промовчав. Вона не терпіла критики. Тепер вона вже писала оповідання під назвою *«Вивчаючи урду»*.

Міністр закордонних справ по телевізору розповідав про нього відверту брехню. Британському народові, казав сер Джеффри Гау, не подобається ця книжка. В ній сказано дуже грубі слова про Британію. Автор книжки порівнює Британію, вів далі він, з гітлерівською Німеччиною. І тут автор нелюбої всім книжки не витримав й розрепетувався у телеекран. *«Де? На якій сторінці? Покажи мені, де я таке сказав?»* Телевізор не відповів.

Лишень манірні, лагідні, манірно розумні риси сера Джеффри й далі собі безтурботно мерехтіли на екрані. Він пригадав, як колишній міністр-лейборист Денніс Гілі якось сказав, що бути підданим нападкам з боку Гау – це все одно що бути «потоптаним мертвою вівцею», тож упродовж чверті хвилини розмірковував над позовом до мертвої вівці за наклеп. Однак це нерозумно, звісно. В очах світу він сам поставав як великий Наклепник, а отже, на нього також можна зводити наклепи.

Мертва вівця мала одноступців. Недоброзичливий велетень Роальд Даль у газетах стверджував: «Рушді – небезпечний опортуніст». Кількома днями раніше архієпископ Кентерберійський Роберт Рансі заявив, що він «розуміє почуття мусульман». Невдовзі Папа Римський розумітиме ті почуття також, а ще головний рабин Британії, а також кардинал Нью-Йоркський. Боже війсьсько шикувалося в лави. Проте Недін Гордімер виступила на його захист, і того дня, коли вони з Маріан покинули ферму Дебори й Майкла й оселилися в найнятому будинку, на його підтримку з'явилася так звана «Заява письменників світу», підписана тисячами письменників. Дипломатичні стосунки між Британією та Іраном ставали дедалі напруженішими. Хоч як це дивно, саме Іран, а не уряд Тетчер їх розірвав. Очевидно, захист Британією ренегата-віровідступника видався аятолам неприємнішим, ніж екстериторіальна погроза фізичної розправи над громадянином Британії з боку Ірану. А може, іранці діяли на випередження.

Скромний білостінний будинок з гострим вкритим шифером дахом називався Будинок у лісі – звичайна назва для будинку в тих валійських краях. Він стояв недалеко від села Пентрефелін, що в Бреконширі, поблизу Чорних гір і Бреконських сигнальних вогнів¹. Безперестанку дощило. Стояла холодна погода. Поліцейські намагалися розпалити в грубі, вовтузились і лаялися досить довго, та

¹ Бреконські сигнальні вогні – дві гори у Вельсі, графство Бреконшир; висота 886 м і 872 м. У давнину на цих горах запалювали сигнальні вогні.

все ж таки це їм вдалося. Він одразу знайшов нагорі невеличку кімнату, де міг зачинитися й удавати, що працює. Будинок виявився настільки ж похмурим, як і ті дні. По телевізору показували Маргарет Тетчер – вона усвідомлювала образу, завдану ісламові, і, зрозуміло, співчувала образеним. Він поговорив з Гіллоном Ейткеном і Біллом Бюфордом, і вони в один голос застерегли, що на якийсь час він має приготуватися до потужної негативної зворотної реакції громадської думки щодо себе. Він прочитав опубліковану в книжковому огляді «*Нью-Йорк Таймс*» заяву на свою підтримку з боку великих письменників світу, і йому зробилося трохи легше. Він мав телефонну розмову з Майклом Футом, який суттєво підняв йому настрій своїми поривчастими, окличними, декларативними реченнями з вираженням цілковитої солідарності. Він уявляв, як пристрасно колихалося Майклове довге сиве волосся, а біля нього сидить сердита його добра дружина Джілл Крейг. «Просто обурює. Геть усе. Ми з Джілл не перестаємо про це говорити. Так, на правду».

Відбулася зміна команди захисту. Стен, Бенні, Денніс і Мік повернулися до своїх родин, а його передали під опіку Дева Стоунгауза, «героя» з обличчям кольору, який міг свідчити про надто часте вживання алкоголю; він не цурався непристойних розповідей про інших «клієнтів», яких йому доводилося охороняти: про ніч, коли ірландський політик Джеррі Фітт випив шістнадцять пляшок джин-тоніку, про свавільну до нестерпності поведінку щодо своєї охорони міністра Тома Кінга – «той хлопець колись таки може і кулю в спину отримати» – й навпаки, про напрочуд ввічливу поведінку ольстерського заколотника Іена Пейслі¹, який називав кожного охоронця на ім'я, розпитував про їхні сім'ї і щоранку молився разом зі своїми охоронцями. До групи Дева входило ще два усміхнені, добродушні водії Алекс і Філ, які пускали повз вуха Девове «просторікування», а ще другий офіцер захисту Пітер Гаддле, який виявляв відверту відразу до

¹ Іен Пейслі (нар. 1927 р.) – північноірландський політик і протестантський релігійний діяч.

детектива-сержанта Стоунхауза. «Він як той геморой, – сказав він голосно на кухні, – біль у дупі короля».

Вони повели його на прогулянку до Чорних гір, де розгорталися події найкращої книжки Брюса Четвіна «На Чорній горі», і тут, опинившись раптом просто неба, у сільській місцевості із небокраєм замість стін будинку, він відчув, як поліпшується його душевний стан. Ця група любила собі побалакати. «Ніяк не можу вгадати з подарунком дружині, – скаржився Алекс, що був родом з південної Шотландії. – Що не куплю, все їй не до вподоби». Філа залишили біля автомобілів. «Нічого з ним не станеться, – сказав Алекс. – Ми, КВІНЕБ-и, любимо посидіти у своїх тачках». І тут, ні сіло ні впало, Дев заявив, що минулої ночі він таки вимахав одну лялечку. Алекс і Пітер скривилися. А він раптом відчув різкий біль у нижній щелепі. Це давав про себе знати нижній зуб мудрости. Йому може знадобитися дантист.

Вони не схвалювали його бажання так часто їздити до Лондона, та все ж таки з розумінням поставилися до його бажання побачитися з сином. Друзі надавали йому для цього свої домівки, тож на зустріч із Зафаром його привозили на Арчвей до будинку давньої, ще кембриджської колежанки Терези Глідоу та її чоловіка Тоні Струока, в чий невеличкій галереї на Ковент-Гарден відбувалася, тепер уже ніби уві сні, презентація «Онівнічних дітей», чи в Кентиш-Таун до помешкання Сью Мейлен і Гурмуха Сингга, які зустрілися й закохалися на його з Кларисою весілі й відтоді не розлучалися. Вони були ідеальною, проте незвичайною парою: вона – донька судді, класична «англійська троянда», а він – високий красень сикх із Сингапура, один із піонерів у науці комп'ютерного програмування, яка тільки зароджувалася. (Коли Гурмух вирішив зайнятися садівництвом, то створив комп'ютерну програму, яка точно йому підказувала, що робити упродовж року. Висаджений, а потім і доглянутий відповідно до програми сад просто буяв.) Гарольд Пінтер¹ і Антонія Фрейзер також

¹ Гарольд Пінтер (1930–2007) – англійський драматург, актор і режисер, лауреат Нобелівської премії в галузі літератури (2005).

відчиняли для нього двері, як і багато інших друзів. Білл Бюфорд сказав йому: «Твої друзі незабаром оточать тебе щільним залізним кільцем, і ти зможеш собі там жити». Саме так вони й учинили. Вони зберігали непорушне мовчання. Ніхто з них навіть випадково чи ненавмисно не прохопився жодною подробицею про його пересування. Без них він би не зміг прожити і півроку. Після недовіри на початках Спеціальна служба також почала покладатися на його друзів, усвідомивши, що це серйозні люди, які розуміють важливість усіх заходів безпеки.

Ось що відбувалося перед тим, як він зустрічався зі своїм сином. «П'ята людина» зі Сконленд-Ярду приходила на місце зустрічі завчасно, оцінювала його з погляду безпеки, давала вказівки власникам дому: що їм слід зробити – замкнути ті двері, засунути штори. Відтак його везли до місця зустрічі завжди дуже заплутаним маршрутом, з багатьма протистостережними заходами, себто вдаючись до так званої «хімчистки», аби переконатися, що за ними нема «хвоста». (Протистостережне пересування полягало почасти у якомога дивнішій їзді. По трасі його везли з різною швидкістю, і якби хтось їхав так само, то були б певні, що мають «хвіст»). Іноді Алекс перелаштовувався на бокову смугу і їхав дуже швидко. Якби хтось стежив за ними, то не знав би напевне, хочуть вони покинути трасу чи ні, тож мусив би їхати за ними також дуже швидко і цим виявив би себе.) Тим часом інше авто забиравало Зафара й привозило його до місця зустрічі, також після «хімчистки». Багато клопоту, проте потім він бачив радість в очах своєї дитини, і це було всім, про що він хотів знати.

У будинку Стоуксів він бачився із Зафаром упродовж години. Наступну годину провів з мамою й Самін у Пінтерсів на Кемпден-Гілл-сквер, і в маминому залізному самовладанні він знову впізнав ту жінку, якою вона була в часи до і після батькової смерті. Вона ховала свій страх і переживання за напруженою, але незрадливою усмішкою, а от кулаки часто тримала стиснутими. Потім його відвез-

Антонія Фрейзер (нар. 1932) – англійська письменниця, дружина Г. Пінтера.

ли до будинку Іена Мак'юена у селі Чедворт, що в Глостерширі, де він провів цілу ніч у товаристві хороших і доброзичливих друзів – Алана Єнтоба та його дружини Філіппи Вокер, а також самого Іена. Перегодя в інтерв'ю «*Нью-Йоркеру*» Іен казав: «Ніколи не забуду – наступного ранку ми встали рано. Він мусив їхати далі. Неприємний для нього час. Ми стояли біля кухонної стільниці, готуючи грінки й каву, і дивилися восьмигодинні новини на Бібі-сі. Він стояв праворуч від мене і був головною новиною у тому випуску. «Гезболла» докладе всіх зусиль і умінь, аби лишень його вбити». Проте пам'ять Іена трохи підвела. Погрози того дня виходили не від фінансованої Іраном «Гезболли» в Лівані, а від Агмада Джібріла, лідера Народного фронту за визволення Палестини.

До нього у Вельс приїхали командувач Спеціальної служби Джон Гавлі, високопоставлений офіцер поліції, що завідував Підрозділом «А», а потім піднявся до рангу помічника комісара й очолив як Спеціальну службу, так і антитерористичну роботу в Сконтленд-Ярді, а також Білл Грінап, офіцер, якого Маріан у своєму вельському оповіданні перейменувала на «містера Браундауна». Ставився містер Грінап до нього недоброзичливо. Він вочевидь вважав, що йому доводиться мати справу з порушником спокою, який не передбачав такого розвитку подій, і тепер доблесні офіцери поліції мусять ризикувати своїми головами, щоб урятувати і вберегти його від наслідків його ж дій. Порушник спокою був також прихильником лейбористів, критикував цей самий уряд Тетчер, яка вважала за потрібне санкціонувати його захист. Містер Грінап також натякав, що в Спеціальній службі подумують передоручити завдання з його захисту звичайним поліцейським у формі. Скидалося на те, що він ще довго піддаватиметься ризику нападу, чого Спеціальна служба не передбачила або ж не хотіла передбачити. Цю недобру новину йому повідомив, приїхавши аж до Вельсу, малослівний командир Гоулі. Тепер уже не йшлося про прихисток на кілька днів, упродовж яких політики все владнають. Також не проглядалася перспектива надання йому дозволу (*дозволу?*) в найближчому майбутньому знову почати звичайне

жаття. Він не міг поїхати додому й чекати, що з того вийде. Зробити так означало наразити на небезпеку своїх сусідів, а також покласти непомірний тягар на поліцейські ресурси, бо в такому разі виникала необхідність перекрити й охороняти всю вулицю або ж навіть кілька вулиць. Йому доведеться чекати, допоки відбудеться «зміна в політичних віяннях». І це означає, запитав він, допоки помре Хомейні? Чи ніколи? Гоулі не зміг відповісти. Він не знав, наскільки все це може затягтися.

Під загрозою смерти він прожив уже цілий місяць. Проти «Сатанинських віршів» відбувалися мітинги в Парижі, Нью-Йорку, Осло, Кашмірі, Бангладеш, Туреччині, Німеччині, Таїланді, Нідерландах, Швеції, Австралії і Західному Йоркширі. Кількість поранених і вбитих продовжувала зростати. На той час роман устигли заборонити в Сирії, Лівані, Кенії, Брунеї, Таїланді, Танзанії, Індонезії, а також у всьому арабському світі. Мусульманський «лідер» на ймення Абдул Гуссейн Човдгурі звернувся до головного судді магістрату в Лондоні з вимогою викликати Рушді та його видавців до суду за звинуваченням у «богохульстві й святотатстві з метою заколоту», проте такого обтяження так і не видали. В Нью-Йорку перекрили П'яту авеню через паніку, викликану погрозою закладеної бомби у книгарні. В ті дні книгарні ще були на П'ятій авеню.

Об'єднаний фронт літературно світу дав тріщину, і йому завдало великого болю бачити, як його власний світ ламався під тиском цих подій. Спочатку Академія мистецтв Західного Берліна відмовилася надати приміщення для мітингу на підтримку Рушді з огляду на питання безпеки. Після цього найбільший німецький письменник Гюнтер Грасс і філософ Гюнтер Андерс на знак протесту подали у відставку й пішли з Академії. Відтак у Стокгольмі Шведська академія, що присуджувала Нобелівську премію в галузі літератури, вирішила не робити формальної заяви щодо засудження фетви. Відомо письменниця Керстін Екман подала у відставку і покинула місце за столом з вісімнадцятьма академіками. Ларс Гілленстен також відкликав свою кандидатуру і не брав участі в дискусії академіків.

Він почувався просто жахливо. «Не робіть цього, Гюнтере, Гюнтере, Керстін, Ларсе, – хотілося йому вигукнути. – Не робіть цього заради мене». Йому не хотілося розколу в академіях, не хотілося завдавати шкоди книжковому світові. Він хотів цілком протилежного. Він хотів захистити книжки від паліїв. Такі невеликі сутички між літераторами в час, коли сама свобода літератури зазнавала нищівних ударів, видавалися справжніми трагедіями.

У середині січня його без попереджень закинули на найнижчий рівень орвеллівського пекла¹. *«Ви одного разу запитали, – сказав О'Браєн, – що роблять в кімнаті 101. Я відповів, що самі знаєте. Всі знають. У кімнаті 101 – те, що найгірше на світі»*. Найгірше у світі для кожної людини своє. Для Вінстона Сміта в романі Орвелла «1984» найгіршим були щури. Для нього ж у вельському будинку найгіршим був телефонний дзвінок, на який йому не відповіли.

Вони з Кларисою вже мали налагоджений розпорядок дня. О сьомій годині щовечора він обов'язково телефонував Зафарові. Говорив він із сином настільки відверто, наскільки це дозволяли обставини, розповідав про все, що відбувалося довкола, намагаючись створити в нього оптимістичне враження, не дати страхам закаламутити дитячу уяву. Він швидко зрозумів, що коли Зафар уперше дізнається про якусь новину від нього, то вона легко перетравлює. Якщо з якихось причин йому чогось не розповідають і він дізнається про щось неприємне від друзів на шкільному майданчику, то дуже переживає. Постійне спілкування просто життєво необхідне. Тому потрібні щоденні телефонні дзвінки. Домовився з Кларисою, що у разі коли їх із Зафаром чомусь не буде вдома о сьомій годині, то вона залишає повідомлення на автовідповідачі в будинку на Сент-Пітерс-стріт і повідомляє про час повернення. Зателефонував до будинку

¹ Джордж Орвелл (1903–1950) – англійський письменник і публіцист. Цитата з роману-антиутопії «1984».

на Берма-роуд. Ніхто не відповів. Залишив повідомлення на Кларисиному автовідповідачі й *перевірів* свій. Жодного повідомлення. Гаразд, подумав він, трохи запізнюються. За п'ятнадцять хвилин знову зателефонував. Ніхто не брав слухавки. Він знову зателефонував на свій автовідповідач: нічогісінько. За десять хвилин зателефонував утретє. Нікого. Почав хвилюватися. Вже 19:45, завтра Зафарові до школи. Вони ніколи не гуляли так допізна. Впродовж наступних десять хвилин він телефонував двічі. Жодної відповіді. Його охопила паніка.

Усі події дня відійшли кудись далеко-далеко. Організація «Ісламський конгрес» назвала його віровідступником, однак уникала підтримки іранського смертного вироку. Мусульмани запланували марш протесту в Кардіффі. Маріан журилася іншим: за тиждень, що минув, продали тільки 24 примірники її щойно виданого роману «Джон Долар». Однак це тепер не мало значення. Він ще раз зателефонував на Берма-роуд, набирав і перенабирав той номер наче божевільний, аж поки почали тремтіти руки. Він сидів долі, спершись на стіну, з телефоном на колінах, безперестанку набираючи той самий номер. Група захисту знову помінялася; повернулися Стен і Бенні з двома новими водіями – з добрим нахабним хлопчиськом на ймення Кейт, також відомим під прізвиськом Дужий, і рудоволосим валлійцем на ім'я Алан Оуен. Стен помітив, як його «клієнт» несамовито набирав номер телефону, і поцікавився, чи все гаразд.

Він відповів, що, здається, не все гаразд. Клариса із Зафаром уже майже на півтори години запізнюються на телефонні перемовини з ним і до того ж не залишили ніякого повідомлення на автовідповідачі. Стен посерйознішав. «Це що, – запитав він, – збій у звичайному розпорядку дня? Тоді на це треба реагувати, на будь-який несподіваний збій в усталеному розпорядку». Так, сказав він, це збій у звичайному розпорядку дня. «Гаразд, – сказав Стен, – зараз щось придумаємо. Спочатку треба довідатися, що там і як». Кілька хвилин потому він повернувся і сказав, що мав телефонну розмову з «Метполом», себто з Лондонською столичною поліцією, й автомобіль

уже вирушив за вказаною адресою, щоб перевірити з автомобіля можливість збройного нападу. Відтак хвилини повзли, повільні й холодні як повзе льодовик, і коли прийшла відповідь, то серце вже заледеніло в нього. «Автомобіль щойно проїхав повз будинок, – сказав йому Стен, – і звідти, на жаль, повідомляють, що парадні двері відчинені навстіж і у всьому будинку горить світло». Він не міг вимовити й слова. «Поліцейські не підходили й не заходили до будинку, – сказав Стен. – У таких випадках невідомо, на що там можна напоротися».

Йому ввижались розпростерті на сходах перед залом мертві тіла. Йому ввижались яскраво освітлені, схожі на ганчір'яні ляльки трупи його сина й першої дружини, що лежали в калюжах крові. Життя завершилося. Він утік і заховався, як нажаханий кролик, а його рідні заплатили за це життям. «Поясню, що ми зараз робитимемо, – сказав Стен. – Ми ввійдемо туди приблизно за сорок хвилин. Нам потрібно підтягти сили».

Може, вони не обоє вбиті. Може, син залишився живим і його взяли в заручники. «Ви ж розумієте, – сказав він Стенові, – якщо вони його схопили й захочуть обміняти на мене, то я піду на це, і ви мене не зупините. Це щоб ви знали».

Стен витримав довгу похмуру паузу, наче герой у п'єсі Пінтера. Відтак сказав: «Заручників обмінюють тільки в кіно. В житті, на превеликий жаль, якщо це збройний напад, то вони обоє вже, мабуть, мертві. Перед вами стоятиме лишень одне запитання: чи ви також хочете померти?»

Поліцейські на кухні замовкли. Маріан сиділа обличчям до нього, проте не наважувалася якось його заспокоювати. Він не мав що сказати. Несамовито набирав номер телефону, що тридцять секунд набирав той самий номер телефону, а тоді – гудок, і Кларисин голос просить залишити повідомлення. Чудова, висока, зеленоока дівчина. Мати його доброго, жвавого, любого сина. Яке він може залишити повідомлення? *Вибач* нічого не пояснить. Він клав слухавку і знову набирав номер, і знову чув її голос. Раз за разом.

Стен прийшов не скоро й тихо сказав: «Тепер уже недовго. Вони вже майже готові». Він кивнув головою й чекав цілу вічність на свій смертельний удар. Не відчував, що плаче, проте його обличчя було мокрим. Продовжував набирати Зафарів номер. Так ніби телефон володів якоюсь окультною силою, так ніби це була спіри-тична дошка Віджа, що могла з'єднати його з мертвим.

І раптом щось клацнуло. Хтось підняв на другому кінці слухавку. «Алло?» – сказав він тремтливим голо-сом. «Тату? – почув він Зафарів голос. – Тут таке коїться! Тату, біля дверей стоїть поліцейський і каже, що зараз буде ще п'ятнадцять». Полегшення впало на нього водос-падом і миттєво скувало язик. «Тату! Ти мене чуєш?» «Так, – сказав він. – Чую. Мама як? Де ти був?» Вони були на шкільній виставі, що закінчилася дуже пізно. До телефону підійшла Клариса й попрохала пробачення. «Я просто забула залишити тобі повідомлення. Вибач».

У його жилах почалася звичайна післяшокова біохі-мічна реакція, і він уже не знав, був він щасливий чи роз-лючений. «А з дверима що? – запитав він. – Чому ви залишили парадні двері відчиненими, а в будинку всюди горіло світло?» Знову говорив Зафар. «Ми не лишали, тату, – сказав він. – Ми просто повернулися, відчинили двері й засвітили світло, а тоді прийшов поліцейський».

«Скидається на те, – сказав детектив сержант Стен, – що сталася прикра помилка. Хлопці, яких ми відправили перевірити обстановку, переплутали будинок».

Переплутали будинок. Поліцейська помилка. Просто недолуга помилка. Все гаразд. Чудовиська знову похова-лися до комірчини й під паркетну підлогу. Світ не вибух-нув. Його син живий. Двері кімнати 101 розчахнулися. На відміну від Вінстона Сміта, йому вдалося втекти.

Це був найгірший день у його житті.

* * *

На своєму відповідачі знайшов повідомлення від письменниці Маргарет Дреббл. «Зателефонуй, якщо змо-жеш». І коли він зателефонував, то своїм бадьорим, діло-

вим і серйозним тоном вона зробила пропозицію, настільки ж щедру, як і Дебора Роджерс. Вони зі своїм чоловіком Майклом Голройдом, біографом Літтона Стречі, Огастеса Джона й Джорджа Бернарда Шоу, звели будинок у Порлок-Вірі на сомерсетському узбережжі. «Ми вже його закінчили, – сказала вона, – і хотіли туди переселятися, а тоді я сказала Майклові, що Салманові потрібне житло. Так що місяць-другий можеш пожити там». За такий подарунок, за нагоду залишатися на одному місці так довго він був невимовно вдячний. Упродовж одного місяця він – людина з Порлока¹. «Дякую», – сказав він якимось ніяково.

Порлок-Вір розташовувався дещо на захід від самого Порлока, такий собі крихітний закуток з кількох будинків, що вирости навколо гавані. Вкритий очеретом, диво-будинки виявився досить таки величезним. Журналіст з *«Нью-Йорк Таймс»*, який брав інтерв'ю у Дреббл десять років потому, назвав його «блумсберським видінням, утіленням примхи й досконалости, з кімнатами різних кольорів – зеленої як м'ята, рожевої, бузкової і кольору тосканської соломки – з вицвілими килимами, книжками та картинами геть усюди, куди не кинеш оком». Нема ліпшого, як опинитися в будинку з книгами. Їм з Маріан, обом письменникам, подарували дім два інші письменники, тож у цьому крилося щось надзвичайно символічно-радісне. Кімнат вистачало також і для двох офіцерів з групи захисту; водії найняли кімнати вже у селі й удавали із себе друзів, що мандрують пішки. Біля будинку ріс чудовий сад, і був він настільки відлюдним, наскільки може собі побажати людина-невидимка. Переїхав він туди в останній тиждень березня і вважав себе майже щасливим.

«Полум'я Просвітництва гасне», – сказав журналіст Гюнтеру Грассу. *«Але іншого джерела світла нема»*, – відказав він. Громадськість казилася від злости. А у своє-

¹ У передмові до свого поетичного фрагмента «Кубла Хан, або ж видіння вві сні» англійський поет С. Т. Кольрідж (1772–1834) пише, що перенести на папір видіння повністю йому завадив «якийсь чоловік, що прийшов у справі з Порлока».

му особистому житті, за кілька днів після прибуття до Порлок-Віра, він зіткнувся з кризою дещо іншого гатунку. І тут не обійшлося без вогню.

Маріан на кілька днів поїхала до Лондона (щодо її пересування обмежень не існувало), де побачилася з кількома спільними друзями – Дейл, американкою, що працювала в агенції «Вайлі, Ейткен і Стоун», та його давньою приятелькою Полін Мелвілл. Він зателефонував Полін, аби дізнатися, як там усе минулося, і виявилось, що Полін перебуває в стані страшного стресу. «Гаразд, – сказала вона, – це настільки серйозно, що таки розповім тобі все так, як нам оповіла Маріан, а чули це ми обоє з Дейл; ми – ошелешені й готові повторити її слова у її ж присутності». Маріан сказала їм, що вони з ним постійно сваряться, і що вона, Маріан, за словами Полін, одного разу «навіть побила його». Відтак вона також сказала, хоч як це дивно, що він просив Спеціальну службу «привезти йому Ізабель Аджані». Він ніколи не бачився і не розмовляв із французькою актрисою, проте недавно вона зробила жест на його підтримку, за що він їй був дуже вдячний. На церемонії вручення премії «Сезар», а це «французький Оскар», коли її вшановували як переможницю в номінації «найкраща акторка» за головну роль у фільмі «Камілла Клодель», їй надали слово, і вона в кінці свого виступу прочитала короткий текст, як вона потім зізналася, цитату з «*Les versets sataniques, de Salman Rushdie*». Її батько – виходець з Алжиру, з мусульманської родини, тому такий крок дався їй нелегко. У відповідь він написав їй подячного листа. Все решта, про що твердила Маріан, було чистісінької води вигадкою, до того ж вона розповідала ще й інше. «Він катує мене, – скаржилася вона Полін, – припікає мене запаленими сигаретами». Коли Полін сказала це, він, хоч і вжахнувся спочатку, лишень вибухнув сміхом. «Але я не маю сигарет, – вигукнув він, – я навіть не курю!»

Коли Маріан повернулася з Лондона до Порлока, він зіткнувся з нею у чудовій вітальні з рожевими шпалерами й великими вікнами, звідки відкривався прегарний вид на мерехтливі води Бристольського каналу. Спочатку

вона просто заперечувала, що таке казала. Він назвав її брехухою. «Давай зателефонуємо Полін і Дейл і послухаємо, що вони скажуть». Тут вона схаменулася й призначалася, що так, вона казала таке. Особливо його цікавило найбезсоромніше звинувачення – катування запаленими сигаретами. «Навіщо ти таке вигадала? – допитувався він. – Ти ж бо знаєш, що нічого такого навіть близько не було?» Вона сміливо поглянула йому просто у вічі. «Це метафора того, – сказала вона, – наскільки нещасною я почуваюся». В якомусь сенсі це було блискуче. У божевільному сенсі. Таке заслуговує на оплески. Він сказав: «Маріан, це – не метафора; це – брехня. Якщо ти не знаєш різниці між цими двома поняттями, то тобі треба лікуватися». Вона не мала що сказати. Пішла до своєї кімнати, де працювала, й зачинила двері.

Тепер йому треба було вибирати: залишатися з нею, незважаючи на всі її вибрики, або ж розлучатися й нести свій тягар самому.

* * *

У поліції сказали, що йому потрібне ім'я. Він мав вибрати якийсь псевдонім, «і то вже зараз», відтак домовитися з банківським менеджером про банк, який зміг би видати йому чекову книжку на цей псевдонім або ж узагалі без прізвища, а потім приймати від нього чеки, підписані цим вигаданим іменем, для оплати рахунків без розкриття його особи. Нове ім'я також мало допомогти охоронцям. Вони звикнуть до цього імені і повсякчас, хоч би де були, біля нього чи віддалік, завжди вживатимуть тільки це вигадане ім'я, аби випадково не назвати його справжнім ім'ям і в такий спосіб не виказати його місця перебування, йдучи, біжучи чи їдучи до спортзалу або супермаркету, що поблизу.

Операція з його захисту називалася «Операція малахит». Він ніяк не міг утямити, до чого тут той зелений камінь; не знали й вони. Вони не були письменниками й походження назв їх не цікавило. Просто назва – і все. Тепер настала черга його власного перейменування.

Його справжнє ім'я – геть нікчемне, його вже і вимовляти не можна, як те «Вольдеморт» у тоді ще ненаписаних книжках про Гаррі Поттера. З таким іменем він не міг найняти будинок чи пройти реєстрацію для голосування на виборах, бо під час реєстрації вимагають назвати домашню адресу, а це, зрозуміло, вже неможливо. Щоб захистити своє демократичне право на свободу слова, йому доводиться відмовлятися від свого демократичного права на вільне волевиявлення й обрання органів влади. «Яким буде ім'я, немає значення, – сказав Стен, – але воно потрібне, і не зволікати з цим».

Коли просять відмовитися від свого імені, це не така вже й проста справа. «Мабуть, не варто називатися якимсь азійським іменем, – сказав Стен. – А раптом хтось змикитить». Отже, треба також відмовитися і від своєї раси. Тож бути йому людиною-невидимкою у масці білолицього європейця.

У його записнику була замальовка з героєм, що називався містер Мамулі. Той містер Мамулі геть поринув у сірості, навіть проклятий, така собі посередність, літературний родич пана Когіто з твору Збігнева Герберта і сеньйора Паломара в Італо Кальвіно. Повне його ім'я – Аджіб Мамулі, Аджіб, як член бредфордський муніципальної ради, чие ім'я означало «дивний». Мамулі ж означає «звичайний». Тобто він – містер Дивно Звичайний, містер Незвичайно Буденний, містер Особливо Щоденний: оксюморон, суперечність у поняттях. Він написав невеликий уривок тексту, в якому містер Мамулі мусив нести на голові велетенську перевернуту догори дригом піраміду, з вістрям, устромленим у його лису голову, що нестерпно дошкуляло маківці.

Пан Мамулі вперше з'явився, коли він відчув, що в нього вкрали його власне ім'я або ж половину імені, коли *Руїди* відокремилася від *Салмана* й пішло штопором по заголовках, друкованих новинах, телеканалах, ставши лозунгом, закликком до демонстрацій, образливим словом або ж іще чимось, чим люди хотіли, аби воно стало. Він утратив контроль над своїм іменем, і йому захотілося одягти личину містера Мамулі. Містер Аджіб Мамулі також

письменник-романіст із суперечливими іменем, як і належить письменникові-романісту. Містер Мамулі думав про себе як про звичайну людину, проте його життя було дуже дивним. Коли він уявляв собі обличчя Мамулі, то воно завжди мало вигляд відомої Пересічної людини, створеної карикатуристом Р.К. Лаксманом у «*Тайме оф Індія*»: невинним, ошелешеним, лисим, зі скуйовдженими жмутиками посивілого волосся, що стриміло з-за його вух.

У «*Сатанинських віршах*» є героїня на ймення Мімі Мамулян, гладка артистка, одержима скуповуванням нерухомости. Містер Мамулі – це її родич або ж, радше, її антитеза, такий собі анти-Мімі, чиї негаразди – протилежність її негараздам: він навіть не мав дому, який би міг назвати своїм. І він цілком усвідомлював, що така сама доля грішного Люцифера. Отже, містер Аджіб Мамулі – ім'я диявола, на якого його перетворили інші, таке рогате метафоричне створіння, як і його Саладін Чамча, чие демонічне перетворення пояснюється в такий спосіб: «*Вони мають владу називати, а ми підпорядковуємось*».

Їм не сподобалося ім'я. Мамулі, Аджіб: язик зламаєш і запам'ятати важко, а ще воно надто «азійське». Його попрохали знову подумати. Містер Мамулі віддалився, побляк і, зрештою, знайшов собі прихисток у ветхих мебльованих кімнатах, заброньованих для невикористаних ідей в уявному готелі «Каліфорнія», де й пропав.

Він пригадував улюблених письменників і намагався якось скомбінувати їхні імена. Володимир Джойс. Марсель Бекетт. Франц Штерн. Він склав цілий список таких імен, і всі вони виявилися кумедними. Тоді він придумав ще одне, не сміховинне. Написав поряд два імені Конрада і Чехова, і вийшло його ім'я на наступні одинадцять років.

«Джозеф Антон».

«Прикольно, – сказав Стен. – Ви не заперечуватимете, якщо я називатиму вас просто Джо?»

Відверто кажучи, він заперечував. Невдовзі відчув, що не любить таких скорочень з причин, до кінця йому не зрозумілих, однак чому Джо настільки гірше за *Джозеф*? Він – ні те ні се, тож обидва мали здаватися йому одна-

ково фальшивими й однаково зручними. Проте «Джо» дратувало майже від самого початку. Зате офіцерам з групи захисту це односкладове ім'я здалося легшим для вимовляння й запам'ятовування, тож у громадських місцях вони не помиляться. Отже, для них він – Джо.

«Джозеф Антон». Він намагався звикнути до свого винаходу. Ціле життя вигадував імена для літературних героїв. Тепер, назвавшись іншим іменем, перетворив себе на якогось літературного героя. «Конрад Чехов» не спрацювало б. Проте «Джозеф Антон» був кимось таким, що на правду міг існувати. Який уже існував.

Конрад – письменник, що писав нерідною йому мовою, творець усіляких подорожніх, заблуканих і незаблуканих, мандрівників, що прямують до незвіданої темряви, таємних агентів у світі вбивць і бомб, а також щонайменше одного безсмертного боягуза, що ховався від свого сорому; а Чехов – співець самотності й меланхолії, краси старого світу, знищеного як той вишневий сад брутальністю нового; «три сестри» Чехова вірять, що справжнє життя існує деінде й безперестанку тужать за Москвою, до якої не можуть повернутися. Тепер обидва вони стали його хресними батьками. Саме Конрад дав йому гасло, за яке він тримався, немовби за рятувальну линву, впродовж довгих наступних років. У його романі, тепер уже з неприпустимою назвою «*Негр із «Нарциса»*», головного героя, моряка на ймення Джеймс Вейт, який під час довгої морської подорожі хворіє на туберкульоз, запитує його колега-моряк, навіть що він виходив у море, знаючи (а він мав знати) про свою тяжку недугу. «Мушу жити, допоки не вмру, хіба не так?» – відповідає Вейт. Ми всі мусимо також, думалося йому після прочитання тієї книжки, проте в його становищі речення набувало сили наказу.

«Джозефе Антоне, – сказав він самому собі, – мусиш жити, допоки не помреш».

Раніше, до фетви, йому ніколи не спадало на думку, що він може перестати писати й стати кимсь іншим, бути *не письменником*. Бо те, що він став письменником і

переконався, що він може займатися тим, чим йому найбільше хотілося займатися, було його чи не найбільшою втіхою. Сприйняття людьми «Сатанинських віршів», принаймні на якийсь час, позбавило його тієї втіхи, однак не через страх, а з огляду на велике розчарування. Якщо хтось витрачає п'ять років свого життя, втілюючи великий і складний задум, намагаючись пригнути той задум до землі, підпорядкувати його собі, надати йому настільки гарної форми, наскільки дозволяє талант, а відтак після виходу у світ той задум сприймають у спотвореному й огидному світлі, то, може, все це й не варте таких зусиль. Якщо він досяг лишень ось такого, доклавши якнайбільше зусиль, тоді, мабуть, йому треба зайнятися чимсь іншим. Йому слід бути автобусним кондуктором, посильним, вуличним музикантом, який узимку для різноманітності вибиває чечітку в переходах метро. Всі ці професії видавалися шляхетнішими, ніж його.

Аби відігнати такі думки, він почав писати рецензії на книжки. Ще до фетви його друг Блейк Моррісон попросив його написати для літературної сторінки газети «Обзвервері» рецензію на спогади Філіпа Рота «Факти». Він написав таку рецензію і хотів її надіслати. Проте листа не можна відправляти з пошти неподалік, не мав він також факсу під рукою, тож офіцер з групи захисту погодився відправити той лист з Лондона після перезміни. До рецензії він долучив супровідного листа, просячи пробачення за затримку. Газета опублікувала не лишень його рецензію, а також факсимільний відбиток супровідного листа, і то *на першій сторінці*. Так швидко він став нереальним для стількох людей, що доказ його існування вважався новиною номер один.

Він запитав Блейка, чи міг би і далі писати для нього рецензії, й опісля щомісяця надсилав йому близько восьми сотень слів. Вони писалися нелегко – *так ніби рвати зуби*, думав він, і це банальне кліше виявилось доречним, бо його зуби мудрости насправді давали про себе знати тепер досить часто, тож служба захисту думала над «вирішенням» цієї проблеми – проте вони стали його першими нерішучими кроками назад до себе, подалі від

Рушді й ближче до *Салмана*, знову до літератури й геть від незатишної, розхристаної ідеї бути *не письменником*.

Саме Зафар остаточно повернув його до самого себе, Зафар, якого він намагався якнайчастіше бачити – поліція влаштувала їм зустрічі, возила його туди й назад, здійснюючи «хімчистку» за батьком і сином; бачилися вони в Лондоні у будинку Сью і Гурмукга на Петшалл-роуд, що в Кнентиш-Таун, у Пінтерів на Кемден-Гіллсквер, у Ліз Колдер на Арчвей, а одного разу на вихідних навіть у графстві Корнуол, у найдавнішій Кларисиній подруги Розанни на фермі з козами, курми, гусьми у самісінькій долині поблизу Ліскарда. Вони грали у футбол – він виказував здібності воротаря, щораз відважно кидаючись за м'ячем – і комп'ютерні ігри. Також складали моделі автомобілів і потягів. Робили звичайні, буденні речі, які батько зазвичай робить із сином, однак усе це здавалося величезним дивом. Тим часом маленька донечка Розанни Джорджі вмовили поліцейських одягти корони принцес і пір'їсті боа з її гардеробу з нарядами.

Того разу Маріан не поїхала на вихідні, і вони із Зафаром спали в одній спальні. Аж тут Зафар нагадав йому про його ж обіцянку: «Тату, а як там моя книжка?»

Єдиний раз за всю його письменницьку кар'єру він від самого початку знав майже увесь сюжет свого твору. Цей сюжет прийшов до нього ніби якийсь подарунок. Дещо раніше він розповідав Зафарові оповідки, який тим часом купався у ванні, тобто це не були казки перед сном, а казки під час купання. У ванні, де плавали невеличкі іграшкові тваринки із сандалового дерева і кашмірські плоскодонні човники *шикара*, і народилося море оповідок або ж, точніше, відродилося. Слово «море» міститься у назві стародавньої книги санскритом. На території Кашміру в XI столітті нашої ери брахман-шиваїт на ймення Сомадева зібрав велетенське зібрання казок під назвою «*Катгасарітсатара*». *Катга* означає оповідання, *саріт* – потоки, а *сатара* – море чи океан; отже, «*Катгасарітсатара*» – це «Оповідні потоки моря», що зазвичай передається англійською як «Море оповідних потоків». У велетенській книзі Сомадеви моря нема. А

що, коли таке море було – море, де всі коли-небудь придумані оповіді плавали у взаємопереплетених потоках? Зафар купався, а його тато брав горня, набирив з ванни води й удавав, ніби п'є, щоб знайти і розповісти ще одну казку, оповідний потік, що плаває у ванні оповідок.

І тепер у Зафаровій книжці він помандрує до такого моря-океану. В книжці буде казкар, який втратив свій Дар Оповідати після того, як його покинула дружина, і його син помандрує до джерела всіх оповідок і дізнається, як повернути татів дар. Єдине, що зазнало змін в його попередньому задумі, – це закінчення. Спочатку він хотів написати «сучасну» книжку, де неповна сім'я залишається неповною, а той хлопчик зникає і змиряється з таким станом речей, як це діти зазвичай роблять у реальному житті, як, наприклад, його власний син. Проте сюжет книжки вимагав, аби розбите на початку в кінці склалося до купи. Необхідно знайти щасливий кінець, і він пообіцяв самому собі, що таке закінчення він обов'язково знайде. Останнім часом його дуже вабили щасливі закінчення.

Багато років тому, після прочитання *«Подорожей»* Ібн Баттуті, він написав оповідання *«Принцеса Хамош»*. Ібн Баттута – марокканський учений чотирнадцятого століття, якому не сиділося на місці, тож супроти його переліку подорожей упродовж чверті століття арабським світом і за його межами – до Індії, Південно-Східної Азії, Китаю – тьмяніють подорожі навіть самого Марка Поло, якого порівняно з марокканцем можна назвати лінивим сиднем. *«Принцеса Хамош»* стала уявним епізодом з *«Подорожей»* – кількома втраченими сторінками з манускрипту Баттуті. В оповіданні марокканський мандрівник приходять до розділеної країни, в якій дуже балакучий народ гуппі ворогує з чупвалами, серед яких побутує культ мовчання і які поклоняються камінному божеству Безабану, себто *без'язику*. Коли ж чупвали захоплюють в полон гуппійську принцесу і погрожують зашити їй рота, щоб принести у жертву своєму ідолові, між країнами Гуп і Чуп починається війна.

Йому не сподобалася те оповідання; не вдавалося створити химерного образу втрачених сторінок, і він, відклав-

ши оповідання набік, забув про нього. Тепер же усвідомлював, що ця невеличка казка про війну між балакучістю і мовчанням може одержати додаткове наповнення – не тільки лінгвістичне; всередині крилася притча про свободу й тиранію, силу якої він нарешті збагнув. Книжка, так би мовити, побігла попереду нього, і його життя тепер її наздогнало. Якимось дивом він згадав, куди поклав теку з оповіданням, і попрохав Полін поїхати до його будинку на Сент-Пітер-стрит, аби привезти йому потрібні папери. На той час там уже не товпилися юрми репортерів, і їй легко вдалося зайти до будинку й вийти з текою. Коли він перечитав оповідання, то не на жарт розхвилювався. Перероблене, без зайвого згадування про Баттуту, воно наповнить його книжку драматизмом.

Спочатку книжка називалася «*Зафар і море оповідок*», однак невдовзі він відчув потребу дещо віддалити хлопця з книжки від хлопця у ванні. Гарун – друге Зафарове ім'я. Одразу після внесення зміни відчувалося, що вона вдала. Проте Зафар розчарувався. Це ж бо його книжка, казав він, і вона має бути про нього. Незабаром він передумав. Бо зрозумів: Гарун – це він і не він, і так значно ліпше.

Вони повернулися до Порлок-Вір після блаженних вихідних із Зафаром у Корнуолі, і коли наблизилися до вхідних дверей, то почули якийсь шурхіт усередині будинку. Поліцейські одразу затулили його своїми тілами й вийняли зброю, а тоді один із них відчинив двері. Хтось вочевидь побував у будинку: розкидані папери, перевернута ваза. Потім знову той самий шурхіт: ніби хтось з переляку бив крильми. «Це птах, – сказав він з полегшенням і занадто голосно. – Он там сидить птах». З охоронців напруга також спала. Паніка вщухла. Птах упав через комин і геть переляканий сидів тепер у вітальні на карнизі для штор. Дрізд, подумав він. *Ля-ля-ля, тра-ля-ля, ох, ох, ох.* Відчинили вікно – й птах полетів собі геть. Почав прибирати в будинку, а голова сповнювалася піснями про птахів. *Візьми оці зламані крила й навчися літати*¹. Відтак давня карибська пісня про птаха, що

¹ З пісні «Blackbird» («Чорний дрізд») групи «Бітлз».

сидить «високо на банановому дереві». *Ти можеш полетіти/ в небо високо /бо ти щасливіший, а я самотній.*

Незважаючи на вже готовий сюжет, книжка не одразу почала писатися. За вікном зірвалася буря, до того ж боліли зуби мудрости, а ще ніяк не міг віднайти тональність мови книжки. Він написав кілька невдалих зачинів – надто дитячий, надто дорослий, – від нього втікав потрібний тон. Мине кілька місяців, аж поки він напише слова, що зможуть відімкнути двері таємниці. «Було собі в країні Аліфбей одне сумне місто, й було воно найсумніше у світі – таке сумне, що й забуло, як зветься. Розкинулося те місто біля похмурого моря зі зграями насуплених риб-вугрів...» Джозеф Геллер одного разу сказав йому, що всі його книжки виростають із фраз. «Я аж тіпаюся, коли бачу зачинені двері» і «У мене на службі є п'ятеро людей, яких я боюся» дають початок його видатному романові *«Щось сталося»*, а *«Поправка-22»* також виростає із речення-зачину. Він розумів, що мав на увазі Геллер. Іноді написане речення може містити чи уможливлювати написання десятків або ж сотні інших речень. *«Опівнічні діти»* розкрили свою таємницю тільки після того, як він одного вечора сів і написав *«Я з'явився на світ у місті Бомбей... колись давним-давно»*. Те ж саме сталося з *«Гаруном»*. У ту мить, коли знайшов сумне місто і насуплених риб-вугрів, він уже знав, як писатиметься книжка далі. Він навіть, здається, зірвався на рівні ноги й плескав у долоні. Та щаслива мить настане через місяці. Поки що він мав боротьбу й бурю.

* * *

Тим часом у Британії гелготлива юрма самопризначених «лідерів» і «речників» продовжувала ганятися за славою, встромляла ножі йому у спину і швиденько піднімалася на щабель вище. Найбалакучішим і найнебезпечнішим у тому натовпі був срібнобородий – достоту садовий гном – Калім Сіддікі, який у кількох телевізійних передачах дуже вперто захищав і оправдовував фетву, а на громадських зібраннях (на деякі приходили навіть члени

парламенту) закликав піднести руки, щоб продемонструвати єдність громади у прагненні бачити віровідступника й богохульника мертвим. Руки геть усіх злітали догори. Проте нікого не притягали до відповідальності. «Мусульманський інститут» Сіддікі – це дріб'язок, однак аятоли Ірану, яких він навідував доволі частенько, як і дедалі поважніших людей, вимагаючи від них не зменшувати тиску, влаштовували йому гучні прийоми. На британському телебаченні Сіддікі пояснив, якими, на його думку, є мусульмани. «Ми завжди даємо здачі, – сказав він. – Іноді ми даємо здачі першими».

Прогриміли вибухи у книгарнях «Коллетс» і «Діллонс» в Лондоні, а також у книгарні «Еббіс» у Сиднеї, що в Австралії. Дедалі більше бібліотек відмовлялося брати його книжку, ще більше мереж не хотіли продавати її, десятки друкарень у Франції відтермінували друк французького видання, частіше лунали погрози на адресу видавців, наприклад проти норвезького видавця Вільяма Нігаарда з видавництва «Г. Ашегоуг і Компанія», якому навіть надали поліцейську охорону. Проте більшість людей, що працювали в офісах видавництва, де виходила його книжка, не отримували жодного захисту. Він легко уявляв собі ту напругу, яку вони відчували на роботі і вдома, переживаючи як за своє життя, так і за життя членів своїх родин. Недостатньо уваги приділялося відвазі «звичайних людей», які щодня виявляли незвичайність, виконуючи свою роботу, захищаючи засади свободи і утримуючи лінію оборони.

Мусульмани почали вбивати інших мусульман, якщо ті не висловлювали кровожерливих думок. У Бельгії вбили Абдуллу Агдала – муллу, вихідця із Саудівської Аравії, який, за розповідями, був «духовним лідером» мусульман країни, а також його заступника тунісця Саліма Багрі за те, що казали: хай там як собі хоче Хомейні, він висловлюється щодо внутрішніх іранських реалій, у Європі існує свобода слова.

«У рот мені запхали кляпа й посадили у в'язницю, – писав він у щоденнику. – Мені заборонено навіть говорити. Мені хочеться покóпати м'яча з сином у парку.

Звичайне, буденне життя – для мене нездійснима мрія». Друзі, що бачили його у ті дні, були приголомшені погіршенням його фізичного стану, він додав у вазі, відростив огидну цибулиноподібну бороду. Мав вигляд геть розбитої людини.

За короткий час він дуже добре ладнав з охоронцями, проте Маріан складніше сприймала вторгнення у свій особистий простір, тож тримала їх на відстані. Він був удячний за те, що вони завжди підбадьорювали, завжди намагалися поліпшити йому настрій, а ще за їхнє бажання залишатися непомітними. Вони знали, що «клієнтові» нелегко мати на кухні поліцейських, що тупцюють як ті слони. Вони намагалися з усіх сил і без якогось прихованого невдоволення дати йому якнайбільше простору. Вимушену ізоляцію від суспільства, він помітив це одразу, вони до певної міри сприймали навіть болючіше, ніж він сам. Вони – люди дії, їхні потреби – протилежні потребам цього малорухливого письменника, який намагався щось вихопити з внутрішнього життя та роздумів. Він міг годинами непорушно сидіти в кімнаті, думати собі про щось і радіти життю. Для них же навіть недовге перебування у закритому просторі ставало нестерпним. Щоправда після двох тижнів чергування їм надавалася можливість поїхати додому й перепочити. Вони казали йому заклопотано: «Ми не змогли б так жити, як ви», – тож вони розуміли одне одного.

Багато хто з них казав, що це неправильний спосіб охорони. Зазвичай в інших випадках кожен «клієнт» має «постійну» групу захисту, яка опікується тільки ним. Він не міг мати такої «постійної» групи, бо офіцерам поліції надто складно виконувати свою цілодобову роботу на постійній основі. Тож його охороняли різні групи. І це неправильно, твердили його охоронці. Всі інші, кого вони охороняли, жили своїм звичним професійним життям, а вони забезпечували їм захист, у той час як поліцейські у формі позмінно охороняли «клієнтів» дім. Увечері офіцери Спеціальної служби привозили «клієнта» додому, самі також поверталися додому, а поліцей-

ські у формі залишалися на чергуванні. «Нас не вчили переховувати людей. Це не наша робота». Проте звичайна охорона була значно дорожчою, бо змінні чергування поліцейських у формі коштували багато грошей. Коли ж «клієнт» мав не один дім, то вартість зростала відповідно. Начальству у Скотленд-Ярді не хотілося витратити стільки грошей на операцію «Малахіт». Простіше було переховувати «клієнта» й платити тільки групі захисту понаднормові за цілодобове перебування з ним. Серед старших офіцерів, як він здогадувався, побутувала думка, що «малахітовий «клієнт» не заслуговує від британської поліції повноцінної охорони.

Він швидко зрозумів, що між офіцерами, які виконують завдання, й вищими чинами у Скотленд-Ярді пролягала ціла прірва. Мало хто з вищих чинів був у пошанівку серед рядових охоронців. Упродовж наступних років він дуже рідко стикався з труднощами в плані стосунків з членами групи захисту, відрядженими опікуватися ним, і з багатьма навіть подружився. А от старші офіцери (йому казали, що називати їх «вищими» геть неправильно, бо вони можуть бути старшими, але чим вони вищі від них?) – це цілком інша річ. Надалі він матиме справу ще не з одним містером Грінапом, схильним до осуду.

Допомагаючи йому, вони порушували правила. Під час заборони відвідувати громадські місця вони ходили у кінотеатри, заходили у зал, коли світло вже гасили, й виходили незадовго до закінчення сеансу, – і жодних проблем. Коли ж старші офіцери казали, що йому не можна з'являтися в Лондоні, вони все одно приїжджали до його друзів, де він бачився із сином. Вони робили все, що могли, аби допомогти йому як батькові. Деколи вони відвозили його із Зафаром на поліцейські спортивні майданчики й грали там у регбі, тож він також бігав і кидав м'яча разом з ними. На свята вони завозили його із Зафаром до якогось парку. Якось Зафарові дуже сподобалася м'яка іграшка в тирі. Один із офіцерів охорони, відомий усім як Тлустий Джек, помітив це. «Хочеш мати таку, еге ж?» – запитав він, і стиснув губи. – Ммм-гммм». Він підійшов до прилавка й поклав гроші. Працівник

тиру дав йому звичайний пістолет зі збитим прицілом, і Тлустий Джек сумно похитав головою. «Ммм-гмм, – сказав він, оглядаючи зброю. – Ну що ж, спробуємо». Він почав стріляти. *Бабах, бабах, бабах, бабах*, і фігурки одна за одною попадали, а працівник тиру із роззявленим золотозубим ротом не йняв віри своїм очам. «Ну що ж, дуже добре, – сказав Тлустий Джек, віддаючи зброю й показуючи на м'яку іграшку. – Он ту, будь ласка». Кілька місяців потому Зафар дивився по телевізору прибуття Нельсона Мандела на стадіон «Вемблі», де він мав подякувати за рок-концерт з нагоди його звільнення. Коли Зафар побачив, як Мандела з роздягалень тунелем виходить на поле, то вмить показав пальцем і сказав: «Тату, дивись, он Тлустий Джек». А там і справді був Тлустий Джек, одразу за лівим плечем Мандела зі стисненими губами й, можливо, він бурмотів «Ммм-гмм».

Від хлопців-охоронців він багато чого дізнався про безпеку – наприклад, як заходити до кімнати, куди дивитися, що шукати. «Копів і бандитів, – сказав йому Дев Стоунгаус, – ти завжди впізнаєш. Вони стоять у дверях і дивляться, що відбувається перед ними, зауважують кількість і розташування виходів, хто і де стоїть, ну і таке інше». Він також довідався, що поліція в кінцевому підсумку – це просто ще один підрозділ державної служби. Це відомство, що проводить свою відомчу політику. Багато ревнощів і заздроців спрямовувалося на Спеціальну службу, багато людей хотіло її закриття. Деколи охоронці зверталися до нього за допомогою, прохаючи написати листа на підтримку виконаної Підрозділом «А» роботи, а він був щасливий хоч би чимось їм допомогти на подяку за все те, що вони робили для нього. Проте найбільше він радів з того, що нікому з тих хлопців, які охороняли його й були готовими затулити його своїм тілом від кулі, цього так і не довелося робити.

Жінок у Підрозділі «А» було небагато, шість чи сім щонайбільше, і за всі роки тільки дві з них брали участь в його охороні: висока вродлива жінка на ім'я Рейчел Клуні, яка потім стала членом служби охорони Маргарет Тетчер, і невеличка, з хорошими формами, ділова біляв-

ка на ім'я Джулі Реммік, якій зрештою довелося піти з групи через невиконані нормативи із стрільби. Всі, хто займався охороною, мусили регулярно проходити перевірку на влучність стрільби у поліцейському тирі, стріляючи по рухомих мішенях і по мішенях за поганої видимості, до того ж їхня влучність мала перевищувати 90 відсотків. Якщо вони не виконували нормативу, то одразу здавали зброю й починали займатися канцелярською роботою. Йому сказали, що він міг би також потренуватися в стрільбі. З ним працюватимуть найкращі інструктори, і йому колись це могло стати в пригоді. Він довго й тяжко думав, а тоді сказав: ні, красно дякую, не хочу. Він достеменно знав, що якби погані хлопці напали на нього, а він при собі мав зброю, то цю зброю вони б повернули проти нього. Ліпше жити без зброї та сподіватися, що ворог так близько не підійде.

Інколи вони щось куховарили для нього, проте здебільшого домашнє господарство велось окремо. Закупи для нього вони робили у супермаркеті водночас зі своїми. Кухнею користувалися в різний наперед узгоджений час. Вечорами поліцейські сиділи в окремій кімнаті й дивилися телевізор – спортсмени волею обставин мусили поводитися як лежні. Нелегко, судячи з усього, вони це переносили!

Їх, дужих і красивих, любили дівчата. Багато хто з них познайомився через нього з жінками зі світу книговидавництва. Серед охоронців були незвичні хлопці Роб і Ерні, за чутками, великі перелюбники. Ще один офіцер мав пригоду з нянею друга, яку потім покинув і розбив їй серце. Немало з них підтримували позашлюбні стосунки – таємничість роботи слугувала чудовим прикриттям. Один золотоволосий молодик на ім'я Семмі виявився двоєженцем; жив з двома дружинами, котрих називав однаковими ніжними іменами й мав від них дітей з однаковими іменами. А погорів на тому, що витрати на двоєженство виявилися надто великими як для зарплати поліцейського, тож він заліз у страшенні борги. Цікаві хлопці.

Дев Стоунгаус, як потім з'ясувалося, справді мав клопіт з алкоголем, і його після п'яного дебошу в пабі таки

забрали з групи захисту й «заслали до Сибіру», ще відомого як аеропорт Гітроу. Кілька офіцерів охорони намагалися грати роль «адвокатів диявола» й, переходячи на сторону мусульман, вели мову про «повагу» до почуттів вірян, проте їхні колеги м'яко і ненав'язливо переключали їхню увагу на щось інше.

Один свавільний поліцейський ставився до нього не як до «клієнта», а радше, як до ув'язненого, тож довелося йому на це вказати. А ще був Зігфрід, британець німецького походження, дужий як танк, який одного разу, коли він попросив його піти до парку на прогулянку, відверто став у позу, заявивши, що своїми забаганками він піддає небезпеці групу охорони. Він бачив стиснуті Зігфрідові кулаки, проте від свого не відступився й переміг у двобої поглядів. Зігфріда забрали від нього, й більше він його не бачив. Страх змушує хороших хлопців робити дурниці.

Ось і всі притичини, які він мав з групами захисту. Багато років потому чимось незадоволений водій Рон Еванс, якого звільнили з поліції за розтрату, поширював через один британський таблоїд страшенну брехню, твердячи, серед іншого, що його група захисту настільки не любила цього «клієнта», що вони, бувало, замикали його у комірчині, а самі йшли до пабу випити. Одразу після публікації цього пасквіля до нього зателефонувало кілька його колишніх охоронців. Вони з огидою говорили про очевидну брехню, про неспроможність старших офіцерів Скотленд-Ярду його захистити, і, мабуть, найбільше їх обурювало порушення звільненим водієм службового, майже сицилійського закону *omerta*, себто мовчання. Вони з гордістю казали, що ніхто із Спеціальної служби не зливав інформації, не розпускав пліток, не підкидав смажених фактів, не фабрикував справ у медіа, як це іноді робили балакучі хлопці з (окремого) королівського підрозділу охорони, і тепер по тій гордості було завдано підступного удару. Багато хто з них казали йому, що готові свідчити в суді на його користь. Коли водій у Високому суді попросив пробачення й визнав свою брехню, давня група охорони святкувала

перемогу, надсилаючи вітальні електронні листи людині, яку вони, як дехто твердив, зневажали.

Брехав не тільки водій. Мабуть, найпідлішим наклепом була його «невдячність» за те, що для нього робили. Більшість британських таблоїдів методично ліпили з нього «зарозумілу», «неприємну» особу, щоб принизити його в очах громадськості й підірвати довіру до всього, що він казав. Авжеж, *він був вдячний*, він був вдячний щодня впродовж дев'яти років, і це він казав багато разів усім, хто його слухав. Люди, що охороняли його й стали його друзями, а також друзі, які входили до «близького кола», – всі вони знали правду.

По телевізору показували документальний фільм про Рональда Рейгана, тож він з групою захисту спостерігав, як Джон Гінклі-молодший стріляє у президента. «Подивіться на службу безпеки, – сказав йому Стен. – Усі – на правильних місцях. Всі – на своїх місцях. Всі реагують просто блискавично. Ніхто не дав маху. Всі виконують свою роботу на найвищому рівні. Проте у президента все ж таки поцілило». Найнебезпечніша зона, яку неможливо стовідсотково перекрити, – це простір між дверима будівлі й дверима автомобіля. «Ізраїльтянин, – каже Бенні, маючи на увазі посла, – дуже добре про це знає. Опускає голову й біжить». Саме в цій зоні Гінклі й поцілило у президента. Тут можна побачити й загальнішу істину. Найліпші офіцери безпеки Сполучених Штатів, усі з великим досвідом роботи й добре озброєні, діють якнайпрофесійніше, проте стрільцеві вдалося влучити. Президент упав. Нема чогось такого як абсолютна безпека. Є тільки різні рівні небезпеки. Він мусить навчитися із цим жити.

Йому запропонували одягти «кевлар¹» – куленепробивний жилет. Він відмовився. Коли ж ішов від дверей авто до дверей будинку або ж навпаки, то свідомо уповільнював ходу. Він не біг. Він намагався йти з високо піднятою головою.

¹ «Кевлар» (кевлар) – товарний знак пружинистого синтетичного волокна (міцність уп'ятеро перевищує міцність сталі).

«Якщо ти сприйматимеш світ з погляду безпеки, – казав він собі, – то станеш його креатурою, його в'язнем». Світ з погляду безпеки ґрунтується на так званому аналізі найгіршого випадку. Аналіз найгіршого випадку під час перетинання вулиці каже, що існує вірогідність наїзду на вас автомобіля, тож вам не варто переходити вулиці. Проте люди щодня переходять вулицю, і їх не збиває автомобіль. Це варто пам'ятати. Існують тільки різні рівні небезпеки. Він і надалі перетинатиме вулиці.

«Історія – це жахіття, з якого хочу прокинутися, – каже Джойсів Дедал, однак *що* малий Стівен міг знати про жахіття? Найжахливішою річчю, яка іноді ставалася з ним, було напитися у Нічному Місті, а потім іти до Полді будувати Новий Блумусалим і, можливо, за напучуванням рогносця Блума зійтися із хтивою Моллі. *А оце* було жахіття – кровожерливі священники стріляють стрілами відплати, а тоді його опудало несуть на демонстрації з тою стрілою в голові, – а він не спить. У Пакистані один з його дядьків, що одружився з матеріною сестрою, помістив у газеті оголошення, в якому йшлося буквально про таке: *«Не винуватьте нас, ми тут ні до чого, ми і так його ніколи не любили»*, в той час як його тітка переповідала матері, яка все ще гостювала у Самін, що Пакистан хоче від неї відцуратися. Це неправда. Мабуть, це дядько й тітка, яких бентежила їхня родичка, хотіли від неї відцуратися. Проте вона все одно повернулася, й ніхто її там не зачіпав. Інколи на базарі підходили до неї люди і цікавилися, як там син, а тоді співчували: *ой-ой-ой, таке лишенько*. Трохи чемности все ще залишалось серед кровожерливого свавілля. Тим часом він опинився під опікою поліцейських на прізвисько Свиня й Дужий, а ще Тлустий Джек і Кінь (потрохи звикав до прізвиськ та зміни персоналу) і намагався знайти місце для свого чергового переїзду, коли йому доведеться покинути Порлок-Вір (Голройди люб'язно дозволили йому пожити у їхньому будинку ще шість тижнів, проте термін спливав). Придатний будинок не так уже й легко знайти, особливо, коли він жив за дору-

ченням. Його не існувало. Існував тільки Джозеф Антон; його ж бо ніхто не бачив.

Зі світу книг до нього продовжували надходити повідомлення. Бгараті Мухерджі та Кларк Блез писали йому з Америки, що люди там роблять собі значки «Я – САЛ-МАН РУШДІ» й гордо носять їх на знак солідарності. Йому також захотілося такого значка. Можливо, Джозеф Антон зміг би почепити собі такий значок на знак солідарності з тим, ким він одночасно був і не був. Гіта Мегта сказала йому по телефону дещо уїдливо: «*Сатанинські вірші*» – це не ваш «*Король Лір*». Ваш «*Король Лір*» – це «*Сором*». Блейк Моррісон сказав: «Багато письменників просто паралізовані цією справою. Писати – це все одно, що грати на скрипці, коли горить Рим». Тарік Алі назвав його якимось не по-доброму «мертвою людиною у відпустці» й надіслав написаний разом із Говардом Брантоном текст п'єси, яку ставитимуть у театрі «Роял корт». «*Індійські ночі*». Вона вразила його як претензійна, поспішна, фарсова річ з насмійками над його творами, до того ж насмійками, які на той час уже стали звичайною справою. «Книжка, яку неможливо прочитати» – такий вчувався лейтмотив. Однак п'єса не зачіпала тем: релігія як політична репресія та міжнародний тероризм; потреба в безбожництві (письменники французького Просвітництва спеціально вдавалися до безбожництва як зброї, відкидаючи владу церкви, що обмежувала думку); релігія як ворог інтелекту. Ці теми він обов'язково б порушив у своїй п'єсі, але п'єса не його. У ній він відіграв роль теми – автора нечитабельної книжки.

Коли йому вдавалося відвідувати людей, то помітив, що заходи безпеки – «хімчистка», засування штор, огляд їхніх будинків красивими чоловіками з пістолетами – хвилювали їх більше, ніж сам візит. Опісля найяскравішими тогочасними спогадами його друзів були неодмінно спогади про Спеціальну службу. Міцніла дивна дружба між лондонськими літературними колами й британською таємною поліцією. Офіцери охорони любили його друзів за їхню гостинність і привітність, за те, що у них завжди можна перекусити. «Ви собі не уявляєте, – одно-

го разу сказав йому хтось із охорони, – як нас приймають в інших місцях». Політичні гранди та їхні дружини часто використовували цих хороших хлопців як прислугу.

Іноколи люди хвилювалися аж занадто. Одного разу його запросили провідати Едварда Саїда, що зупинився у Лондоні в домі кувейтського друга на Мейфер¹. Коли він зайшов до будинку, то служниця-індійка з широко розплющеними очима одразу його впізнала й дуже розхвилювалася. Вона зателефонувала Саїдовим господарям до Кувейту, недоладно вигукуючи: «Рушді! Тут! Рушді тут!» Ніхто в Кувейті не міг уторопати, чому людина-невидимка опинилася в їхній лондонській твердині, чому він там переховується? Тож Едвардові довелося пояснювати, що той прийшов на його запрошення лишень на обід. Жити там ніхто не збирався.

Потрохи він став усвідомлювати, що всі ці охоронні дії сприймалися як щось дуже ефектне. Перед його приїздом з'являлися чоловіки, готували все до його прибуття, потім біля дверей зупинявся лискучий «ягуар», відтак наставляла найризикованіша мить переходу від дверей автомобіля до вхідних дверей будинку, а тоді він прошмигував усередину. Все скидалося на пишний прийом високого гостя. Все скидалося на *«то вже занадто»*. Люди запитували *«Ким він себе уявив? З якого дива з ним поводяться як з королем?»* Його друзі не ставили таких запитань, однак один чи двоє, мабуть, таки засумнівалися: а чи все це насправді необхідно? Що довше такий стан справ тривав, то довше він залишався невбитим, то легше вірили, що ніхто не збирається його вбивати, а охорона потрібна для задоволення його марнославства, його нестерпного самозвеличення. Важко було переконати людей у тому, що з місця, де він стояв, охорона не здавалася чимось кінематографічно-зірковим. Вона здавалася тюрмою.

Тим часом у пресі циркулювали чутки. Буцімто організація *Абу Нідала* готувала бойовиків, які мали проникнути до Сполученого Королівства «під виглядом бізнес-

¹ Мейфер – фешенебельний район лондонського Вест-Енду, відомий дорогими крамницями й готелями.

менів у костюмах західного зразка». Друга команда вбивць, подекували, готувалася у Центральноафриканській Республіці. Поряд з цими вбивчими нашіптуваннями гидота також лилася з усіх радіоприймачів, телевізорів та з перших шпальт газет. Міністр консервативного уряду Джон Паттен вів на телебаченні красномовну дискусію з промусульманським парламентарієм Кітом Вазом. Калім Сіддікі з'явився на телебаченні, щойно прибув з Ірану, і зловісно казав: «Ні, він помре не в Британії», натякаючи на таємну підготовку його викрадення. Колишній поп-співак Кет Стівенс, нещодавно реінкарнований у мусульманського «лідера» Юсуфа Іслама, також просторікував на телебаченні, сподіваючись на смерть безбожника і заявляючи, що готовий зателефонувати бойовикам, якщо дізнається про його місцеперебування.

Він зателефонував Джатіндеру Вермі з трупи театру «Тара артс», і йому розповіли про «страшенні залякування на низах» (британських мусульман з боку організаторів кампанії) і про «політичний тиск, що здійснювався Радою мечетей». Настільки ж гнітючими виявилися нападки з лівого крила. Джон Бергер піддав його осуду в газеті «*Gardian*». А відомий інтелектуал Пол Гілрой, автор «*Нема чорного у прапорі Британії*», звинуватив його у «хибних судженнях про народ», а також у власноруч створеній трагедії. Авжеж, Гілрой навіть думки не порівняв його з боксером Френком Бруном, який, очевидно, мав «правильні судження про народ», тому його всі і любили. Такі інтелектуали-соціалісти як Бергер і Гілрой навіть думки не допускали, що, можливо, якраз у народу склалася неправильна думка про нього. Народ не може мати хибної думки.

Житлова проблема ставала дедалі гострішою. Відтак уже вдруге на допомогу прийшла Дебора Роджерс і запропонувала вирішення: можна найняти на цілий рік просторий будинок у селі Бакнелл, що в Шропширі. Поліція оглянула його. Він підходив. Настрій поліпшився. Дім упродовж року – немислима розкіш. Він погодився: так, Джозеф Антон найме його.

Одного дня він запитав офіцера з групи захисту на прізвисько Свиня: «Що б ви робили, якби «*Сатанинські*

вірші» виявилася, скажімо, поемою або ж радіопередачею і я не мав би доходу достатньо великого, щоб винаймати ці будинки? Що б ви робили, якби я був бідним?» Свиня стеновав плечима. «На щастя, – сказав він, – нам поки що не треба про це думати, еге ж?»

Майкл Фут і його дружина Джілл Крейгі переконали лідера опозиції Ніла Кіннока, наступника Майкла, та його дружину Глініс зустрітися з ним за обіднім столом у їхньому домі на Пілгрімз-лейн у Гемстеді. Мали прийти також письменник і адвокат Джон Мортімер, автор «Рампола з Бейлі¹», з дружиною Пенні. Його повезли до Лондона, і так сталося, що вони потрапили у затор біля мечеті, що в Ріджентс-парку, саме тоді, коли з п'ятничних молитов повалив натовп правовірних після неодмінного паплюження автора книжки у проповіді мулли. Був змушений розгорнути «*Дейлі телеграф*» і затулити обличчя газетою. За мить запитав: «Сподіваюся, двері зачинені?» Клацнув замок, Дужий прочистив горло і сказав: «Тепер зачинені». Він ніяк не міг позбутися жахливого відчуття ізоляції від «своїх» людей. Коли він розповів про це Самін, вона його добряче вилаяла.

«Керовані муллами юрми ніколи не були твоїми людьми, – сказала вона. – Ти завжди протистояв їм, і вони протистояли тобі в Індії і в Пакистані також».

У будинку Футів Ніл Кіннок виявляв дивовижну дружлюбність, співчуття й готовність допомогти. Проте він також переймався, аби перебування у такому товаристві десь не вплигло і не зашкодило його політичній кар'єрі. Він був самою люб'язністю, проте таємною. Кіннок виступав, як він зізнався якоїсь миті, проти державних субсидій сегрегованим мусульманським школам, але що він міг удіяти, вигукнув він, якщо це політика Лейбористської партії! Неможливо було собі уявити, щоб його супротивниця, грізний прем'єр-міністр уряду торі Маргарет Тетчер так безсило розводила руками.

¹ «Рампол з Бейлі» – британський телесеріал на судові теми (1975–1992).

Сам же Майкл ще раніше став його пристрасним співником і другом. Вони розходилися тільки в оцінках Індіри Ганді, яку Майкл дуже добре знав, а роки її квазі-диктатури під час «надзвичайного стану» в середині 1970-х він готовий був оправдати. Коли Майкл зараховував вас до своїх друзів, то вважав, що ви не можете збити чогось поганого.

На обід також прийшов поет Тоні Гаррісон, який створив поетичний фільм для телеканалу Бі-бі-сі під назвою «*Банкет безбожників*», у якому зображувалося застілля у ресторані Бредфорда за участі Вольтера, Мольєра, Омара Хайяма і Байрона. Один стілець був порожнім. «*Це стілець Салмана Рушді*». Вони говорили про безбожництво, яке криється в самому корінні західної культури. Суди над Сократом, Ісусом Христом і Галілеєм – це суди над безбожниками, тому історія філософії, християнства й науки залишається перед ними у великому боргу. «Я тримаю для вас той стілець, – сказав Гаррісон. – Тільки повідомте, коли його вам доправити».

Його повезли у ніч. Зуби мудрости наче аж вибухали болем.

* * *

Вибрали лікарню біля Бристоля й зробили всі необхідні приготування. Непомітно провели його на медогляд і до рентген-кабінету, відтак мусили чекати до ранку на операцію. Обидва нижні зуби мудрости залишалися непрорізними, тож потребувалася загальна анестезія. Поліцію непокоїло, що у разі поширення чуток про його перебування у палаті під клінікою збереться натовп розлючених людей. Вони розробили конспіративний план. Притягли катафалк, на якому після анестезії збиралися вивезти його в застібнутому на блискавку мішку для трупів. Однак така хитрість виявилася зайвою.

Опритомнівши, побачив Маріан, що тримала його за руку. Сам він плавав у блаженному морфінному тумані, тож головний біль і біль у щелепі та шиї мало турбували. Під шиєю лежала тепла подушка, до того ж Маріан була

дуже турботливою. В Гайд-парку зібралось двадцять чи тридцять тисяч мусульман вимагати того, чого вони там вимагали, проте морфін робив свою справу. Вони погрожували найбільшим мітингом у Британії з п'ятиста тисяч людей, а двадцять тисяч – то дрібничка. Морфін – просто диво. Якби тільки він міг повсякчас залишатися в такому стані, то почувався б напрочуд добре.

Потім він погиркався з Кларисою, бо та дозволила Зафарові дивитися демонстрацію по телевізору. «Як ти могла таке допустити?» – допитувався він. «Так сталося», – сказала вона, додавши, що його, мабуть, дійняла демонстрація, і тепер він зганяє на ній злість. До телефону підійшов Зафар і сказав, що бачив схожу на нього ляльку зі стрілою в голові. Він бачив двадцять тисяч чоловіків і хлопців, які крокували вулицями не Тегерана, а його рідного міста і вимагали татової смерти. Він відповів Зафарові: «Люди люблять похизуватися перед телекамерами, просто думають, що це прикольно». «Аж ніяк не прикольно, – сказав Зафар. – Як ті дурники». Він – дивовижний хлопець.

Мав розмову зі своїм другом – комп'ютерним фанатиком Гурмухом Синггом, якому саянула чудова ідея: чому б йому не придбати «мобільного телефону»? Тепер уже є такі «мобільні телефони». Ти заряджаєш батарею і носиш його із собою, і ніхто не знає, звідки ти дзвониш. Маючи такий телефон, він міг би давати свій номер рідним і друзям, колегам по перу, не виказуючи свого місцезнаходження. Розумака, сказав він, просто чудово, майже неймовірно. «Я дістану тобі такий телефон», – пообіцяв Гурмух.

Стільниковий телефон – сміховинно великий, така собі цеглина з антеною – він одержав уже невдовзі, тож тішився ним, як мала дитина. Телефонував людям і давав їм свій номер, і вони йому передзвонювали – Самін, Полін і кілька разів його друг Майкл Герр, автор класичного твору про війну у В'єтнамі «Репортажі», який жив у Лондоні й переймався його долею, який тривожився і параноїдально боявся за нього, можливо, навіть більше,

ніж він сам за себе. Кадзуо Ішігуро, чий роман *«Залишок дня»* щойно побачив світ і мав величезний успіх, зателефонував і сказав, що, на його думку, на *«Сатанинські вірші»* треба подивитися по-новому, цього разу очима письменників, аби знову зосередитися на їхній художній вартості. Зателефонувала Клариса, і вони помирилися. Ірландський письменник, клієнт агенції «А.П. Вотт», де вона працювала, розповів їй про своїх знайомих, ірландських будівельників, які в Бірмінгемі заливали фундамент під нову велику мечеть. За відсутності начальства вони кинули у розчин примірник *«Сатанинських віршів»*. «Тож мечеть зводять на твоїй книжці», – сказала Клариса.

Зателефонував Майкл Голройд і сказав, що, на його погляд, велика демонстрація лишень повернула громадську думку супроти демонстрантів. Люди, які займали вичікувальну позицію, схилилися тепер на його бік: плакати з написами «ВБИЙТЕ СОБАКУ РУШДІ», «СМЕРТЬ ВИРОДКУ РУШДІ» і «РАДШЕ МИ ПОМРЕМО, НІЖ ЗАЛИШИМО ЙОГО ЖИВИМ», а ще зізнання дванадцятирічного хлопця на камери, що він готовий власноруч убити покидька, яке довершило справу, таки вивели громадськість з рівноваги. Виступи Каліма Сіддікі й Кета Стівенса зіграли також дуже помічну роль. Висвітлення подій у пресі значною мірою свідчило про симпатію до нього. «Не люблю, – сказав оглядач *«Таймс»*, – коли всі проти одного».

Того дуже спекотного травня він був всюдишним – у Женеві й на Корнволлі, у багатьох місцях Лондона, на званому обіді в Оксфорді, який пікетували мусульмани. Південноафриканський письменник Крістофер Гоуп сказав Кларисиному колезі Карадоку Кінгу, що йому довелося побувати на прийомі в Оксфорді разом з людиною-невидимкою. Навіть Тарік Алі стверджував, буцімто обідав з ним в одній відлюдній місцині. Проте всі ці твердження не мали під собою ґрунту, хіба що існував привид Рушді, який вирвався на волю, – така собі втекла тінь, як у чудовому оповіданні жахів Ганса Крістіана Андерсена, котрій захотілося трохи поблазнювати в той час, коли

Джозеф Антон сидів собі тихо-мирно в найнятому помешканні. Втекла тінь спочатку промайнула на сцені театру «Роял корт» в *«Іранських ночах»*, потім несподівано вигулькнула в другій п'есі Браєна Кларка, автора твору *«То чиє ж це життя?»*. Цього разу в елегантній назві його нової речі *«Хто убив Салмана Рушді?»*. Він зателефонував Кларкові і дав відповідь на його запитання: «Ніхто, або ж поки що ніхто, і хай там як, давай сподіватися на ліпше», тож Кларк запропонував змінити назву на *«Хто убив письменника?»*, проте сюжет залишається таким самим: письменника вбили іранські терористи через написану ним книжку. *«Художня література?»* Авжеж. Тут можна все. Кларк саме збирався віддати п'есу для постановки. Його життя і смерть стали власністю інших людей. Він став дичиною, на котру відкрили полювання. Легкою і бажаною здобиччю геть для всіх.

В Англії всі засмагали, а він сидів у будинку, геть блідий і зарослий. Йому запропонували місце у списку кандидатів до Європарламенту від італійських центристських партій – Республіканської, Ліберальної та Радикальної, і звернувся до нього з цією пропозицією такий собі Марко ПANNELла, що добився до нього через офіс Педді Ешдаун, лідера ліберальних демократів. Гіллон сказав: «Не роби цього; тут тхне рекламним трюком». Проте ПANNELла називав цю пропозицію щирим жестом європейської солідарності; якби він став членом Європарламенту, то будь-який напад на нього розцінювався б як напад на сам Європарламент, а це розохотило б не одного потенційного терориста. Скотленд-Ярд, старші офіцери якого, здавалося, прагнули відрізати його від усього світу, побоювався, щоб такий крок не наразив його, по суті, на ще більшу небезпеку, відігравши в очах деяких мусульман роль червоної плахти; цим він також поставить під загрозу інших. Як би він почувався, коли б унаслідок його рішення бойовики здійснили атаку на «деякі уразливі цілі в Страсбурзі»? У кінцевому підсумку він вирішив не приймати пропозиції сеньйора ПANNELли. Він – не політик. Він – письменник. Він хотів, аби його захищали як письменника, і він захищався саме

як письменник. Подумав про Густер Принн, яка гордо носила свою яскраво-червону літеру. Тепер його також означили яскраво-червоною літерою «А» – не як ту перелюбницю, учасницю *Адюльтеру*, а як віровідступника – *Апостата*. Він так само, як і велика героїня Готорна, мусив носити яскраво-червону літеру – цю відзнаку чести, незважаючи на біль.

Йому надіслали примірник американського журналу «*Ен-Пи-К'ю*», в якому він з великою втіхою прочитав думку ісламського вченого про те, що «*Сатанинські вірші*» написані в дусі давньої мусульманської традиції скептичного мистецтва, поезії та філософії. Один тихий голос здорового глузду серед несамовитого нявчання кровожерливих дітлахів.

Відбулася друга зустріч з командувачем Гавлі, цього разу в іслінгтонському домі його приятельки, австралійської соромітно-гумористичної письменниці Кеті Летт і її чоловіка королівського адвоката Джеффрі Робертсона, послугами якого він іноді користувався. Гавлі нагадував йому щипці для горіхів у формі чоловічої голови з руками, якими його батько колись так любив розколювати волоські горіхи. Досить було покласти горіх між щелепи чоловіка, а тоді звести руки до купи – й горіх розколювався з приємним для вуха тріском. Той чоловік мав страхітливе підборіддя, якому позаздрив би навіть Дік Трейсі¹, а коли щипці для горіхів стулялися, – такий собі тоненький, але дуже злий рот. Кожен волоський горіх нахапався б немало дрижаків, уздрівши командувача Гавлі. Він – суворий і серйозний чоловік. Однак цього разу він прийшов, так би мовити, з обнадійливою новиною. Просто нерозумно, визнавав він, змушувати людину весь час переїжджати з місця на місце, постійно вимагаючи від неї винаймати чи позичати житло. Тому вирішено – поліцейські любляють пасивний стан – що йому буде дозволено (тут знову було те дивне *дозволено*) почати пошуки постійного житла і переїхати туди «в

¹ Дік Трейсі – персонаж американських коміксів, поліцейський детектив.

середині наступного року або десь у тому часі». Середина наступного року наставала за рік, що трохи засмучувало, проте сама думка про постійний дім і можливість бути захищеним, як усі інші «клієнти», гріла йому серце і відновлювала його самоповагу. Наскільки це буде достойнішим, ніж теперішнє draжливе й метушливе існування! Він подякував командувачеві Гавлі й висловив сподівання, що йому не радитимуть поховати себе десь подалі від своєї родини й друзів. «Ні, – сказав Гавлі. – Було б добре, якби будинок стояв десь у межах «зони ГЗД». А ГЗД – це Група захисту дипломатів, яка у разі потреби забезпечувала швидке реагування. Тільки треба мати укріплену кімнату та систему тривожних кнопок, з чим легко можна змиритися. Так, сказав він, авжеж. «Гаразд, – сказав Гавлі. – Вирушаємо до мети». Щелепи щипців для горіхів стиснулися.

Він не міг з кимось поділитися цією новиною, навіть зі своїми тогочасними господарями. З Кет Летт він здивався в Сиднеї п'ятьма роками раніше, коли він з Робін Девідсон гуляли біля Бонді-Біч. З квартири на четвертому поверсі до них долинули звуки веселого святкування, тож вони підвели свої погляди й побачили жінку, що сперлася на балконні перила, спиною до моря. «Я той задупізнала б серед тисячі інших», – сказала Робін. Ось у такий спосіб і почалася його дружба з Кеті, так би мовити, ззаду наперед. Прибула вона до Лондона заради палкого кохання з Джеффром, який розійшовся з Найджел Лосон¹ і жив з нею, чим полегшив життя всіх зацікавлених сторін включно з Найджел. Після того як поліцейські пішли, Джефф розмірковував про безпідставність юридичних нападок на «Сатанинські вірші». Його переконаність і сила духу дуже заспокоїливо на нього впливали. Він – цінний союзник.

З міста повернулася Маріан. Сказала, що на платформі в метро зустріла Річарда Ейра, директора Національного театру, який, побачивши її, аж просльозився.

¹ Найджел Лосон (нар. 1960 р.) – англійська журналістка, автор кулінарних книжок.

У той час говорилося дуже багато й говорилося дуже багатьма людьми, проте поліція наполегливо радила йому не збурювати громадськість жодними заявами, оскільки там вважали, що будь-яка заява з його боку додасть жару у вогонь тільки тому, що вона зроблена ним. У його голові почали роїтися тисячі листів, які він надсилав у порожнечу, як той Герцог в романі Беллоу, такі собі божевільно-одержимі відповіді світові, яких він не міг відправити як належить.

Шановна редакціє «Санді телеграф»!

Ви пропонуєте мені якнайшвидше шукати безпечний, таємний прихисток у Канаді або ж у віддаленій частині Шотландії, де місцеві мешканці завжди насторожі щодо чужинців і зможуть одразу зауважити прибуття зловмисників; опісля того, як віднайду свій новий дім, я мусять мовчати до кінця своїх днів. Те, що я не скоював чогось поганого, і як невинна людина заслуговую на право жити так, як вважаю за потрібне, ви, мабуть, брали до уваги, проте відкинули цей варіант як недоречний. Тому мушу навести деякі заперечення. Позаяк виріс я у великому місті, то ніколи не мав надмірного потягу до проживання у сільській місцевості (за винятком короткочасних спалахів), до того ж холодна погода, якої я дуже не люблю, – все це виключає Шотландію разом з Канадою. Не вмію я також тримати язика за зубами. Якщо комусь хочеться засунути письменникові кляпа в рот, то чи ви, панове, не погодитеся, адже ви журналісти, що найліпша відповідь – це не дати цього зробити з собою? Мабуть, слід виступати ще гучніше й хоробріше, ніж раніше? Співати (якщо ви вмієте співати, бо я не дуже), коли на те пішло, ще ліпше й упевненіше? Якщо маєте щодо цього відмінну думку, то заздалегідь прошу у вас пробачення. Ось такий мій план.

Шановний Брасне Кларк!

То чиє ж це життя?

Шановний Головний рабине Іммануїл Якобовіц!

Я побував щонайменше в одному коледжі, в якому юних євреїв навчали ґрунтовних і розсудливих засад розсудливого й ґрунтовного мислення. Вони були одними з найтонших юних умів, яких мені коли-небудь доводилося бачити, тому переконаний, що вони зрозуміли б небезпеку й підступність проведення хибних моральних паралелей. Шкода, що людина, в якій вони могли б побачити свого лідера, вдалася до невідповідного зіставлення. «І пан Рушді, і Аятола зловживають свободою слова», – кажете ви. Адже роман, незалежно від того, подобається він вам чи ні, щонайменше кілька критиків і фахівців у галузі літератури вважають серйозним мистецьким твором, а ви порівнюєте його з відвертим закликком до вбивства. Цю заяву обов'язково слід осудити як цілком безглузду; натомість, Головний рабине, ваші колеги архієпископ Кентерберійський і Папа Римський загалом сказали те ж саме. Всі ви ратоборствуєте за недопущення образи почуттів вірних усіх релігій. Тепер мені, як сторонній людині і невіруючій людині, може здатися, що всі претензії на авторитет і автентичність з боку іудаїзму, католицизму й Англіканської церкви суперечать одна одній, а також претензіям, виголошеними самим ісламом і від імени ісламу. Якщо католицизм – «правдивий», тоді Англіканська церква мусить бути «хибною», тому і велися війни, бо багато людей – і королі, і папи – саме так і вважали. Іслам однозначно заперечує божественність Ісуса Христа, а багато мусульманських священиків і політиків не приховують своїх антисемітських поглядів. Звідки ж така єдність між очевидно непримиренними? Пригадайте, Головний рабине, Рим доби цезарів. Як справа стояла з великим кланом, так, мабуть, вона стоїть і з великими світовими релігіями. Хоч би яку відразу ви відчували один до одного і хоч би як ви намагалися знеславити одне одного, все одно ви члени однієї родини, мешканці одного Дому Божого. Коли ви відчуваєте, що цьому Дому загрожують небезпека з боку якихось сторонніх – диявольського війська безбожників або ж

навіть одного письменника-романіста – ви одразу згуртовуєте свої лави із вражаючою жвавістю й запомадливістю. Римські воїни, йдучи до бою щільними рядами, утворювали так звану черепаху, коли за допомогою щитів ті, що стояли по периметру, утворювали стіни, тоді ж бо як ті, що всередині, піднісши щити понад головами, утворювали дах. Так само ви й ваші колеги, Головний рабине Якобовіц, утворили собі «черепаху» віри. Вам байдуже, що ви маєте недолугий вигляд. Ви дбаєте тільки про достатню міцність стін «черепахи».

Шановний Робінзоне Крузо!

Якби ти мав у своєму товаристві четверо П'ятниць і всіх озброєних до зубів, то почував би себе у більшій чи меншій безпеці?

Шановний парламентарію Бенні Грант!

«Спалення книг, – сказали ви у палаті громад рівно за день після оголошення фетви, – не є великим питанням для чорношкірих». Заперечення проти таких дій, твердите ви, – це доказ того, що «білі хочуть нав'язати свої цінності всьому світові». Проте багатьох чорношкірих лідерів – наприклад доктора Мартіна Кінга – було вбито саме з огляду на їхні переконання. Вимагати смерті людини через її переконання для збентеженого стороннього може здатися річчю, яку чорношкірий член парламенту міг би вважати страхітливою. Проте ви не заперечуєте. Ви уособлюєте, пане, неприйнятне обличчя мультикультурності, що переродилася в ідеологію культурного релятивізму. Культурний релятивізм – це смерть етичної думки, це підтримка права священників-тиранів на тиранію, а деспотичних батьків на калічення своїх доньок, фанатиків на ненависть до гомосексуалістів і євреїв, оскільки це частина їхньої «культури». Фанатизм, бузувірство й насильство або ж погрози фізичної розправи – це не людські «цінності». Вони є доказом відсутності таких цінностей. Вони не є виявом «культури» людини. Вони є свідченням браку культури в людині. Щодо такого важливого питання, пане, я б хотів процитувати

великого чорно-білого філософа Майкла Джексона: «Не має значення, чорний ти чи білий».

На площі Тяньаньмень чоловік з господарськими сумками в руках став перед колоною танків і зупинив їхнє просування. Півгодини тому в супермаркеті він навіть не думав про якийсь героїзм. Героїзм прийшов до нього незвано. Це сталося 5 червня 1989 року, на третій день бійні, тож він мав усвідомлювати всю небезпеку такого вчинку. Проте він стояв ані руш, допоки до нього підійшли інші цивільні й відтягли його з дороги. Дехто твердить, буцімто його одразу забрали й розстріляли. Кількість загиблих на площі Тяньаньмень ніколи не розголошувалася й нікому не відома. В *«Тисячі років самотности»* Габріеля Гарсія Маркеса бананова компанія, очолювана паном Брауном (це прізвище асоціюється з фільмом Тарантіно¹), розстріляла на головній площі Макондо три тисячі робітників, що страйкували. Після розстрілів усе настільки приховали, що можна було заперечувати сам факт бійні. Буцімто нічого й не сталося, хіба що в пам'яті Хосе Аркадіо Сегундо, який усе це бачив. Пам'ять – єдиний захист від безжалісності. Китайське керівництво добре знало: пам'ять – це їхній ворог. Просто повбивати демонстрантів виявилось недостатнім. Їх необхідно ще й пам'ятати як негідників несповна розуму, а не як хоробрих студентів, що віддали своє життя за свободу. Китайські власті наполегливо працювали над такою версією, тож нарешті вона пустила коріння. Рік, що почався з невеликого жаху – фетви, – приніс ще більший жах, який викликав дріж, і це жахіття з роками тільки збільшуватиметься, як і поразка пам'яті перед брехнею, доданою до марних смертей демонстрантів.

Настав час вибиратися з Порлок-Віра. Тепер уже поліція підшукала для нього будинок знову в Брекнширі, в місцині, що називалася Тейлібонт. Приїхали Меггі Дреббл і Майкл Голройд, аби перебрати господарку будинку й відсвяткувати п'ятдесятиліття Меггі. Маріан не збиралася

¹ «Джеккі Браун» (1997).

переїжджати до Тейлібонта; вона поверталася до Америки. Лара закінчувала навчання в Дартмуті, тож, природно, вона хотіла бути там на церемонії вручення дипломів. Її від'їзд став полегшенням для них обох. Він уже бачив, що її терпець уривається, напруга не тільки відбивалася в її панічному погляді, але вже лилася з усіх пор її тіла, як піт з марафонців на дистанції. Вона потребувала відпочинку, може, це й справді вихід. Йому не треба багато пояснювати. Вони не очікували такого, і це була геть не її боротьба. Кліше «будь йому опорою» вимагало залишитися, проте все в ній аж волато: «Їдь». Можливо, все склалося б інакше, якби вони більше кохали одне одного. Їй доводилося підтримувати чоловіка, з яким вона не почувалася щасливою. Так, вона мала поїхати до доньки на церемонію вручення дипломів.

Обід для всіх чотирьох видався дивним, бо вони веселилися з нагоди ювілею Меггі, проте були приголомшені історією. Майкл саме розповідав смішні випадки зі свого незвичайного дитинства – його мати завжди заручалася його підтримкою, щоб покинути свого чергового чоловіка, й принаймні один з її чоловіків прохав його писати матері благальні записки на кшталт «будь ласка, повертайся», які могли б її умовити не покидати його. Раптом новина заволоділа всією їхньою увагою. У всіх на язика була площа Тяньаньмень. Аж тут помер аятола Хомейні, якого вулицями Тегерана несли на цвинтар. Поліцейські в суміжній кімнаті, чекаючи на нову зміну, жартували на свій поліцейський лад. *Настав день ЗЗВ – Змивайся, завтра вихідні.* Або ж більш по-філософському: *Життя – це хліб з лайном. Що більше ти маєш хліба, то менше з'їдаєш лайна.* Вони ж усі четверо стежили за подіями в далекому краї, де велетенський натовп супроводжував похоронні мари; той натовп підіймався і опускався безкраїм морем, а тоді багатоголове чудовисько хлинуло в один бік, мари нахилилися, саван розірвався – і раптом усі побачили сухорляву білу ногу мертвого чоловіка. Прикипівши до екрана телевізора, він знав, що йому цього не збагнути. Недостатньо сказати, що юрми людей позвозили на автобусах і вантажівках або ж навіть бага-

то кому заплатили гроші за несамовите оплакування; і що багато з них увійшли у щось схоже на транс і мали психічні розлади – схожий стан можна спостерігати серед деяких екстатичних шіїтів на день Ашури, десятого мухаррама, які до крові шмагають себе батогами й роблять порізи на вшанування смерті Хуссейна ібн-Алі, внука Пророка, в битві під Кербелою 680 року нашої ери. Не треба дивуватися з того, що нація, чії сини загинули за наказом мертвого імама у безглуздій війні проти Іраку, так гірко оплакує його відхід, не можна викинути з голови цю сцену як удавану виставу, поставлену пригніченим і заляканим народом, чий страх перед тираном не зменшився навіть після його смерті; недостатньо також викинути все це з голови як страх, замаскований під любов. Для людей імам був безпосереднім зв'язком з Богом. Той зв'язок розірвався. Хто за них тепер заступиться?

Наступного ранку Маріан полетіла до Америки. Його привезли до Тейлібонта. Будинок невеличкий, погода паскудна. В будинку не знайти відлюдного кутка. Він і його захисники – привітний Глухий Джек і новий хлопець, що чітко висловлював свої думки, вочевидь офіцер з великим майбутнім на ім'я Боб Мейджор – будуть змушені жити пліч-о-пліч. До того ж не працював мобільний телефон. Не було покриття. Йому доводилося раз на день їздити до телефонної будки, що за кілька миль у віддаленій сільській місцевості. Він страшенно потерпав від клаустрофобії. «Все це просто БЕЗГЛУЗДО, просто БЕЗГЛУЗДО», – написав він у своєму щоденнику, а тоді зателефонував Маріан до Бостона, і його становище виявилися навіть ще гіршим.

Він стояв під дощем у червоній телефонній будці на схилі валлійського пагорба з торбинкою монет у руці, а її голос гучно лунав у його вусі. Нещодавно вона обідала з Дерекком Волкоттом і Йосипом Бродським, і обоє Нобелівських лавреатів сказали їй, що не змінили б так свого життя, як він. «Я залишився б удома і займався своїми щоденними справами, – заявив Бродський, – а тоді б ми побачили, що вони можуть». «Я пояснила їм, – сказала вона по телефону, – я сказала їм: він, бідолашний, дуже боїться за своє життя». *Красно дякую, Маріан, подумав*

він. Йосип Бродський навіть зробив масаж ступні її ноги, додала вона. Ще ліпше. Його дружина збавляє час з двома поетами світової величини, один із них погладжує її ногу, а вона їм пояснює, що її чоловікові бракує відваги жити так, як жили б вони, – відкрито й безстрашно. Вона всюди носить сарі, сказала вона. Значить, не сидить дома. Він уже хотів було зауважити, що сарі це, мабуть, трохи занадто, проте в цю мить вона кинула свою бомбу. В холі бостонського готелю до неї підійшов агент ЦРУ, назвавшись Стенлі Говард. Йому треба було з нею переговорити, і вони пішли на каву. «Вони знають, де ми жили, – сказала вона підвищеним голосом. – Вони були всередині будинку. Вони взяли папери з твого письмового стола і з кошика для сміття. Вони показали мені ті папери як доказ того, що проникали в будинок і оглядали його. Шрифт, структура сторінки й написане однозначно твоє. А люди, з якими ти живеш, навіть гадки не мають, що вони проникали до будинку. Тобі не варто довіряти тим людям. Тобі треба негайно виїжджати. Негайно їдь до Америки. Містер Говард Стенлі цікавився, чи не фіктивний наш шлюб, чи ти була не хочеш скористатися ним для переїзду до Америки. Я заступилася за тебе, і він сказав, що в такому разі з переїздом не буде жодних проблем. І житимеш в Америці як вільна людина».

Містер Стенлі Говард, містер Говард Стенлі. Ну що ж, люди неправильно запам'ятовують і переплутують імена, якщо вони для них нічого не означають. Проте, незважаючи на обмовку, вона могла казати правду. Тепер поясни мені таке, сказав він. Ти кажеш, що агент ЦРУ підійшов до тебе й сказав, що вони розкрили одну із головних британських операцій з безпеки й заходили до конспіративного будинку, звідки забрали матеріали, і ніхто їх не помітив. «Так, – сказала вона. – Ти в небезпеці, тобі треба виїжджати, не вір людям навколо себе». Що ти збираєшся робити? – запитав він. Вона полетить до Дартмута на церемонію вручення дипломів, а тоді до сестри Джоанни у Вірджинію. Гарзд, сказав він, я зателефоную тобі завтра. Проте наступного дня, коли він зателефонував, вона не взяла слухавки.

Боб Мейджор і Тлустий Джек дивилися на нього серйозно, коли він їм усе це розповідав. Потім поставили кілька запитань. Нарешті Боб сказав: «Усе це здається мені дуже дивним». Жоден з водіїв ніколи не доповідав про «хвіст», а вони профі. Жоден із сенсорів, установлених навколо будинку і в самому будинку у Порло-Вір, не спрацьовував. Жодних ознак несанкціонованого проникнення. «Тут щось не те». Проте додав: «Біда в тому, що це каже ваша дружина. Тому ми мусимо сприймати її слова цілком серйозно. Дружина є дружина». Їм доведеться доповісти про все це начальству в Скотленд-Ярді, й тоді буде ухвалено рішення. А тим часом Боб сказав: «Боюся, вам тут не можна залишатися. Мусимо діяти так, ніби операція провалилася. Це означає, що ви не зможете поїхати туди, куди їздили або ж планували поїхати. Мусимо все міняти. Вам не можна залишатися на цьому місці».

«Мені треба буде поїхати до Лондона, – сказав він. – За кілька днів синові виповнюється десять років».

«Шукайте місце», – сказав Тлустий Джек.

Опісля люди іноді запитували його: «Хіба ви не втрачали друзів у ті дні? Хіба люди не боялися бути з вами?» Він незмінно відповідав: ні, по суті, навпаки. Давні хороші друзі виявилися справжніми друзями, які не покинули його в біді, а люди, що раніше були не дуже близькі з ним, стали ближчими, намагаючись допомогти, й робили це з дивовижною великодушністю, самовідданістю й відвагою. Шляхетність тих людей, що діяли від щирого серця, він пам'ятатиме значно яскравіше, ніж ненависть – хоча й ненависть була доволі яскравою, – і завжди дякуватиме за їхні щедроті.

Із Джейн Велслі він зблизився під час постановки їхнього документального фільму «Опівнічна загадка» 1987 року, й відтоді їхня дружба тільки міцніла. В Індії її прізвище відчиняло багато щільно зачинених дверей: «Це з тих Велслі?» – питали люди й починали навіть підлещуватися до представниці роду, з якого походив Артур Велслі, що брав участь у битві під Серингапатомом, а пізніше, після перемоги над Бонапартом, став першим гер-

цогом Веллінгтонським; пам'ятали також і про його брата Річарда Велслі, який 190 років тому одержав призначення генерал-губернатора Індії, – і все це її більше бентежило, ніж тішило. Вона, надзвичайно закрита жінка, ділилася сокровеним з дуже небагатьма людьми, і якщо хтось розповідав їй свою таємницю, то міг бути певний, що ця таємниця піде з нею в могилу. Відзначалася вона також глибиною своїх почуттів, що крилися за британською стриманістю. Як тільки він їй зателефонував, то вмить одержав пропозицію перейти жити до її квартири на горішньому поверсі в Ноттинг-Гіллі¹ «на стільки, на скільки потрібно, якщо житло тобі підійде». Проте це житло Спеціальної службі не сподобалося – квартира, не будинок, до того ж з одним під'їздом і виїздом, на горішньому поверсі, з одними сходами, без ліфта. В очах поліції вона перетворювалася на пастку. Та все ж йому десь треба подітися, а за такий короткий час іншого житла не знайти. Він переїхав туди.

Прийшов містер Грінап і висловив припущення, що Маріан усю цю історію вигадала. «Знаєте, скільки потрібно ресурсів, аби розкрити операцію? – запитав він. – Може, тільки американцям це й під силу, та й вони мушили б добряче піднатужитися. Якби їм захотілося проїхатися за вашим авто й залишитися непоміченими, то вони б мали що десять миль міняти свої автомобілі, тож у своєму розпорядженні вони мушили б мати щонайменше десять автомобілів і по черзі їх міняти, щоб увести в оману ваших водіїв. А пробратися до вашого будинку, не зачепивши жодного сенсора, щиро кажучи, неможливо. Навіть якщо припустити, що їм усе це вдалося й вони дізналися про ваше місцеперебування, зайшли до будинку й вийшли з нього, забравши папери з вашого кабінету, й зуміли обійти всі сенсорні пастки, то навіщо після всього цього їм підходити до вашої дружини й показувати докази своєї роботи? Вони ж бо знають, що

¹ Ноттинг-Гілл – бідний район в західній частині Лондона; населений здебільшого іммігрантами з країн Співдружності, місце расових сутичок у 50–70-х роках.

вона про все розповість вам, а ви розповісте нам, а як тільки ми про це дізнаємося, то все поміняємо, й уся їхня робота з матеріальними затратами буде зведена нанівець, і їм доведеться починати все із самого початку. Вони також знають, що для ЦРУ втручання у таку надзвичайно дражливу для Британії операцію вважатиметься ворожою дією, почасти схожою на воєнну дію проти дружньої країни. Навіщо про все це їм розповідати вашій дружині? Просто безглуздо».

Містер Грінап також сказав, що мобільний телефон тепер вважатиметься фактором ризику, й ним він не зможе користуватися, принаймні якийсь час.

Його непомітно вивели з будинку, і він поїхав зателефонувати Маріан з телефонної будки в Гемстеді. У неї був доволі стривожений голос. А його небажання погодитися з нею щодо небезпечності перебування під захистом британських офіцерів захисту дуже її стурбувало. Вона саме вирішувала, повертатися їй чи ні, а якщо повертатися, то коли.

Зафара привезли до нього на квартиру напередодні його дня народження. Він попрохав Кларису купити йому іграшкову залізницю, але вона чомусь забула її прислати, хоча рахунок за неї прислати не забула. Та нічого. Вперше за довгі місяці син ночував з ним під одним дахом, і він це високо цінував. Поліцейський пішов і купив торт, тож 17 червня 1989 року вони відсвяткували як могли. Усмішка на синовому обличчі виявилася найкращою і найсильнішою підтримкою на світі. Того вечора Зафара забрали до його матері, а наступного ранку повернулася Маріан.

З кам'яними обличчями її зустріли в аеропорту Гітроу Вілл Вільсон і Вілл Вільтон – старші офіцери відповідно Спеціальної служби й відділу британської розвідки, а тоді на кілька годин забрали її на допит. Коли вона нарешті повернулася на квартиру Джейн, то мала бліде обличчя й була геть перелякана. Вони майже не говорили тієї ночі. Він не знав, як з нею почати розмову й у що вірити.

Йому *не дозволили* довше залишатися в Лондоні. Помешкання знайшла поліція: невеличкий готель з постіл-

лю і сніданком «Будинок біля валу» у селі Глейдстрі (*Дерева на галявинах*), що в Повисі. Знову у Валійському прикордонні. «Будинок біля валу» – це колишній будинок парафіяльного священика, збудований на початку XIX століття. Скромний, з невеличким фронтоном, з гарним садом і струмком, що жебонів поряд з валом Оффи¹ біля підніжжя кряжу Герджест-Ридж. Готелем управляв відставний офіцер поліції Джефф Татт і його дружина Крістін, тому ж то він і вважався безпечним. Тим часом у широкому світі мусульмани в судовому порядку вимагали переглянути можливість порушення проти нього карної справи за богохульство, в Бредфорді знову зібрався мітинг, і сорок чотири особи потрапили до поліцейського відділку. Єпископ Бредфордський звернувся із закликом припинити протести. Проте на них це, здається, не вплинуло.

Вілл Вільсон і Вілл Вільтон приїхали провідати його аж у Глейдстрі й попрохали Маріан залишити їх наодинці, що дуже її розгнівало. Вона, цокаючи каблуками, пішла на довгу прогулянку, а вони повідомили, що її заява розглядається з усією серйозністю, й справа дійшла до прем'єр-міністра Британії і президента Сполучених Штатів, однак після ретельного розслідування стало очевидним, що її твердження неправдиві. «Зрозуміло, що вам важко, – сказав Вільсон. – Вам би хотілося вірити своїй дружині». Відтак розповіли, у який спосіб відбувався допит. Це аж ніяк не був допит «третього ступеня» із застосуванням заходів фізичного впливу, який так люблять показувати в кіно. Натомість значною мірою вони поклалися на повторення й подробиці. Звідки вона дізналася, що містер Стейнлі Говард чи Говард Стейнлі був офіцером ЦРУ? Чи показував він їй своє посвідчення? Як воно виглядало? Була там фотографія чи ні? Чи було воно підписане? Воно мало вигляд кредитної картки чи згиналося як книжечка? «Ну й багато чого такого, – сказав Вілл Вільтон. – Дрібниці в нашій справі відіграють вели-

¹ Вал Оффи – стародавній земляний вал у Вельсі; тягнеться від гирла річки Ді до гирла річки Вай; вважається, що його спорудив у VIII столітті Оффа, король Мерсії.

ку роль». Її просили повторити свою розповідь декілька разів, і «якщо в розповіді нема відхилень, сказали вони, то ми на сто відсотків упевнені, що це вигадка». Люди, коли кажуть правду, ніколи не розповідають ту саму історію двічі однаково.

«Нічого такого не було, – сказав Вілл Вільсон. – Ми стовідсотково впевнені».

Його дружина всю цю історію з агентом ЦРУ і змовою проти нього просто вигадала, казали вони. Навіщо вона це зробила? Можливо, вона настільки хотіла вирватися з підпільного життя в Британії, що вирішила похитнути його віру в офіцерів охорони, щоб спонукати його виїхати до Америки разом з нею? Але чому вона не розуміла, що якби він повірив у проведення американцями такої великої роботи з його пошуків, то міг би їм довіряти ще менше? Зрештою, навіщо ЦРУ цим займатися? Можливо, вони планували обміняти його на американських заручників, що утримувалися в Лівані? Якщо це так, то чи не опинився б він у більшій небезпеці на американській землі, ніж на британській? У нього запаморочилася голова. Божевілля. Справжнє божевілля.

«Це неправда, – лагідно сказав Вілл Вільсон. – Нічого такого не було».

Вона дуже довго говорила, переконуючи, що не вона, а поліція бреше. Скористалася своєю фізичною привабливістю й спробувала у такий спосіб переконати його у своїй правдивості. Спочатку розсердилася, потім плакала й мовчала, а тоді знову стала велелюбною. Ця вистава, її незвичайний останній бій тривав майже цілу ніч. Проте йому треба було приймати рішення. Він не міг підтвердити чи спростувати правдивість її слів; проте всі ці неузгодженості свідчили проти неї. Він не міг їй більше вірити. Ліпше залишитися самому, ніж дозволити їй бути поряд. І він попросив її поїхати.

Багато чого зі своїх пожитків вона тримала в Порлок-Вірі, й один з водіїв повіз її туди за речами. Вона зателефонувала Самін і його друзям і нагородила всіляких небилиць. Тепер він уже почав боятися її, боятися того, що вона може зробити чи сказати, коли опиниться ззовні

захисного ковпака. Кілька місяців потому, коли їй захотілося викласти свою версію їхнього розлучення однієї із недільних газет, вона заявила, що поліція відвезла її в якусь глушину і залишила біля телефонної будки, аби далі вона сама потурбувалася про себе. Це була чистої води брехня. Насправді вона мала власний автомобіль і ключі від будинку у селі Бакнелл, а оскільки вона тепер вважалася неблагонадійною особою, він більше не міг користуватися житлом, про яке вона знала. Тож насправді після їхнього розлучення не вона, а він знову став безхатьком.

Прогриміли вибухи бомб – *знову* в книгарні «Коллетс», а переходя на вулиці ззовні універмагу «Ліберті», відтак у книгарнях «Пенгвін» у чотирьох британських містах, відбувалися демонстрації, йшли судові розгляди, лунали звинувачення з боку мусульман у «нечестивості», з Ірану доносилися страхітливі зойки, від яких кров у жилах холола (президент Рафсанжані заявив, що смертний вирок безвідкличний, і його підтримує «весь мусульманський світ»), а також з Британії з бридкого рота того садового гнома Сіддікі, проте також мали місце підбадьорливі жести солідарності від друзів та прихильників в Англії, Америці та Європі – тут читання, там вистава, дванадцять тисяч людей з різних країн світу підписалося під заявою «Письменники й читачі на підтримку Салмана Русді». Кампанію на його захист провадила поважна організація з прав людини «Стаття 19», названа на честь статті про свободу слова Загальної декларації прав людини. «Кожна людина має право на вільні переконання й на вільне їхнє вираження, – говорить у статті. – Таке право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань і свободу шукати, отримувати й поширювати інформацію й ідеї будь-якими засобами, незважаючи на державні кордони». Все просто й зрозуміло. Стаття не містила якогось доповнення на кшталт: «якщо тільки ти когось не розсердиш, особливо когось такого, хто прагне вдатися до насильства чи фізичної розправи». Також не йшлося там про таке: «якщо тільки релігійні лідери не мають своєї окремої думки й

не схочуть замовити вбивства». Він укотре подумав про Беллоу, про знаменитий рядок на початку його «*Пригод Огі Марча*»: «Всі знають, що нема вишуканости чи точности у придушенні. Коли ти натискаєш на щось одне, то натискаєш також на суміжне». Джон Кеннеді, не настільки велемовний як герой Беллоу Огі, висловив ту ж саму думку двома словами: «Свобода неподільна».

Саме з такими переконаннями він і жив, навіть не знаючи цього. Свобода творчости була для нього повітрям, яким він дихав, і коли він мав його у достатній кількості, то не виникало жодної необхідности багато говорити про важливість повітря для дихання. Та люди спробували перекрити надходження повітря, й одразу постала нагальна потреба вказати на неправомірність таких дій.

Наразі весь день намагався розв'язати важливішу проблему: де він проведе наступний тиждень свого життя? Знову на допомогу прийшла Джейн Велслі. Вона мала невеличкий будинок в Ерширі й запропонувала його з притаманною їй люб'язністю. «Ягуари» поквапилися на північ. У шотландській глибинці постало питання, яке завжди гризло охорону, хоч куди б вони поїхали: сховати людину-невидимку нескладно, а от пояснити, чому два «ягуари» стоять під піддашшям біля будинку Джейн, значно складніше. А хто ті кремезні четверо чоловіків, що блукають околицями? Серед тамтешніх мешканців легко викликати підозру, проте дуже складно її розвіяти. Окрім усього іншого, шотландській Спеціальній службі, у чюю сферу компетенції вони потрапили, не дуже хотілося залишати цю дразливу справу в руках своїх англосакських колег. Тож вони відрядили ще й свою команду, і тепер під піддашшям біля будинку Джейн стояли чотири величезні автомобілі й було вісім здоровезних чоловіків, що жестикулювали й сперечалися, а кілька з них упродовж ночі чомусь сиділи в автомобілях. «Проблема в тому, – сказав він своїм охоронцям, – як заховати вас».

Прийшла попіклуватися про нього Джейн і привезла з собою Білла Бюфорда; і майже закоханий у неї Бюфорд, як те американське цуценя бігав, за нею по п'ятах, вона ж ставилася до нього з ніжним, аристократичним зачуду-

ванням. Він пустував у будинку, такий собі щасливий Дурень при дворі Джейн, бракувало тільки блазенського костюма й ковпака з бубонцями. Ершир із сонцем, що ледь пробивалося за-за хмар над головою, на короткий час став блаженним островом під час бурі. Білл сказав: «Тобі потрібне хороше місце, таке, де б ти зміг якийсь час спокійно пожити. Я знайду таке».

Білл був Особистістю з великої літери, саме з великої літери, бо інакше не передати широчіні його душі. Він любив розмахувати руками, обніматися, говорив окличними й емфатичними реченнями, повар-самоук, колишній американський футболіст, інтелектуал з глибоким знанням елизаветинського періоду, розважальник, почасти розумник, почасти шоумен братів Рінглінг¹. Він перебрав на себе керівництво кембриджським студентським журналом «Гранта», що геть захирів, і оживив його, зробивши рідним для свого обдарованого покоління. Еміс-молодший, Мак'юен, Барнс, Четвін, Ішігуро, ФАнтон й Анджела Картер – усі розквітали на його сторінках; Джордж Штайнер дозволив йому опублікувати його повість про Гітлера «*Переїзд А.Г. до Сан-Кристовала*»; він дав назву «брудний реалізм» напряду в американській літературі, до якого належали Карвер, Форд, Вулф і Джой Вільямс; перше число «Гранти» присвятив мандрівникам і відтоді підігрував зацікавлення подорожніми записками; разом з тим постійно недоплачував своїм авторам, дратував багатьох тим, що не читав або ж не розглядав їхніх творів іноді місяцями, інших доводив до шалу своїм незвичним стилем редагування, настільки агресивним, що потім мусив пускати в хід увесь свій легендарний шарм, аби переконати людей не вдаватися до насилля щодо нього; оголошував передплату на кварталник, а рідко коли видавав навіть три числа за рік. Хоч би куди він ішов, завжди приносив із собою багато вина й одразу брався куховарити на багатьох святкуваннях, використо-

¹ Брати Рінглінг – п'ятеро братів з містечка Барабу, штат Вісконсин, засновники найбільшого у світі цирку на чолі з Дж. Рінглінгом (1866–1936).

вучочи продукти, куплені за зниженими цінами, зокрема надто стару дичину – інфарктна їжа, а кімнати, куди він заходив, одразу сповнювалися сміхом. Чудовий оповідач і поширювач чуток, здавалося, був останньою людиною на світі, кому можна довірити охорону таємного світу – Джозефом Антоном. Однак жодна таємниця не вийшла з його вуст. Веселий екстраверт Білл Бюфорд виявився людиною, котрій можна довірити своє життя.

«Я цим займаюся, – сказав Білл. – Ми все влаштуємо».

Виявилося, що дві жінки, яких він раніше не знав, ставали важливими дійовими особами в його історії: Френсіс Д'Суса й Кармел Бедфорд. Кармел, ставна ірландка з незвичайними думками, «Стаття 19» призначила секретарем захисної кампанії, або, якщо дати їй повну назву, Міжнародного комітету захисту прав Рушді, а Френсіс, новоспечена глава «Статті 19», стала її начальницею. Комітет створювався цілком незалежно від особи, яку він захищав, для боротьби з «озброєною цензурою» за підтримки Ради з питань мистецтва, ПЕН-клубу, Національної спілки журналістів, Товариства гільдії авторів і письменників та багатьох інших організацій. На початках він не мав нічого спільного з її діяльністю; проте з роками дедалі тісніше співпрацював із Френсіс і Кармел, які стали дуже важливими політичними союзниками.

Вони бачили його різним – пригніченим, войовничим, розважливим, жалісливим, стриманим, слабким, соліпсичним, сильним, дріб'язковим, рішучим і завжди його підтримували, хай би яким він був. Френсіс – тонкостанна, елегантна, темноволоса, сувора в зосередженості й сміхотлива у веселошах – була грізною жінкою. Вона працювала у джунглях Борнео, і в афганських горах із муджахідами. Мала швидкий, гострий розум і велике материнське серце. Він почував себе щасливим серед цих *compañeras*¹. На них чекало багато роботи.

Знову дозволили користуватися стільниковим телефоном, і вони, схвильовані, зателефонували до нього. В

¹ Бойові подружки (*icn.*).

офісі «Статті 19» непрохано з'явилася Маріан і заявила, що має намір на правах дружини відігравати керівну роль у захисній кампанії. Йому потрібна речниця, сказала вона, тож вона нею і стане. «Ми лишень хочемо переконатися, – сказала Френсіс досить обережно, – що це вам насправду потрібно, що ви цього хочете». Ні! – ледь не крикнув він. Це було геть не те, чого він хотів: за жодних обставин не допускати Маріан до участі у кампанії або ж до якихось виступів від його імені. «Так, – сказала Френсіс замислено. – Мені також так здалося».

Маріан залишила йому сердите повідомлення: банальні дурниці подружньої кризи, перетвореної їхнім шпигунським життям на абсурдну мелодраму. *Чому ти не телефонуєш? Я збираюся дати інтерв'ю газеті.* Він зателефонував, і на якийсь час того вистачило. Проте вже незабаром вона заявила «ІнDEPENDент», що хоча «він і в здоровому глузді, проте живе життям параноїдального шизофреніка». Щоправда, так і не уточнила, хто саме він.

Зателефонувала і Клариса. Хотіла, щоб він купив їй новий будинок. Відчувала необхідність у переїзді – через нього, тож він мусить оплатити додаткові витрати на нове житло. Він у боргу перед нею і сином.

Йому й далі доводилося жити по всіляких готелях, якими управляли відставні поліцейські (їх було чимало): в Істоні, що в графстві Дорсетшир, а тоді в Салкомі, графство Девоншир. Краєвид у Девонширі був просто чудовий: під готелем – залита сонцем Салкомська затока з вітрильниками, що її перетинають, і чайками, що описують кола над водою. Білл шукав місце в Ессексі. «Дай мені ще кілька днів», – сказав він.

Його друг Нуруддін Фараг запропонував стати посередником у стосунках з ісламським інтелектуалом Алі Мазруї, що могло допомогти знайти вихід з глухого кута після оголошення фетви. «Гаразд, – сказав він Нуруддіну, – проте я не проситиму пробачення й не відкликати з продажу книжки». Перегода Нуруддін визнав невдачу. «Вони правлять більше, ніж ти готовий заплатити». Впродовж років після оголошення фетви люди часто підходили до нього й розповідали про якісь «свої таємні

канали», за допомогою яких можна вирішити його питання, пропонували посередництво. Був такий пакистанський добродій на ім'я Шейх Матін, який підійшов до Ендрю у Нью-Йорку, а також британсько-іранський бізнесмен на ймення сер Девід Аллас і кілька інших. І щоразу все закінчувалося нічим.

Зателефонував Білл, почасти веселий, почасти роздратований. «Бредфордська рада мечетей, – сказав він, – хоче заборонити твій вірш». Журнал *«Гранта»* в останньому номері порушив свою традицію не друкувати поезії і вмістив його вірш «6 березня 1989 року». Закінчувався вірш доволі рішучими рядками.

*не мовчи. А співай, не зважай на нападки,
і співай похвалу (хоча й мрії померкли рантом)
різнобарв'ю метеликів, що розбились об скелі гładкі.*

«Ти не хочеш зі мною жити, бо я письменниця, – казала Маріан у своєму останньому повідомленні. – Але ти не володієш монополією на геніальність». Вона збиралася опублікувати свою валлійську повість *«Ласкаво просимо до Вельсу»* про те, як вона «була там у бігах». А також про вибух біля універмагу «Ліберті».

Він буквально жив телефоном, який іноді приносив неприємні новини. Аніта Дисаї дуже сумувала в Делі з приводу того, наскільки люди стали «зацикленими на собі». Вона провідувала свою подругу, режисера Шаму Габібуллу, і розмовляла з її сімдесятип'ятирічною матір'ю Аттією Госейн, знаною авторкою *«Сонячного світла на розбитій колоні»*, давньою подругою також і його матері. Аттія поскаржилася, що через *«Сатанинські вірші»* має тепер багато клопоту. «А в моєму віці все це дуже важко пережити».

Він постійно підтримував зв'язок з Ендрю й Гіллоном. Стосунки з «Пенгвіном» стрімко погіршувалися. Вони спробували вирішити питання про видання книжки у м'якій обкладинці, й у них склалося враження, що Пітер Маєр шукає приводу для відмови. Ендрю й Гіллон хотіли домовитися з Маєром про зустріч. «На такі зустрічі я

ходжу з юристом «Пенгвіна» Мартіном Гарбусом», – сказав він. Щось нечуване: зустрів автора з його видавцем – цього автора і цього видавця – може відбутися тільки за участі юриста. Наскільки глибокою стала між ними прірва.

Зателефонував старшому редакторові видавництва «Вайкінг» Тоні Лейсі, і Тоні заспокоював його, кажучи, що все буде добре. Він зателефонував Пітерові Маєру й не одержав від видавця таких запевнень. Він пояснював Пітеру, що Спеціальна служба радила йому робити свою звичну справу, бо так *найбезпечніше*. Будь-яке відхилення від нормального курсу супротивники книжки розцінюватимуть як слабкість, котра спонукатиме їх до нападів з подвійною силою. Якщо видання у м'якій обкладинці через дев'ять місяців після публікації книжки в твердій обкладинці – нормальна видавнича практика, то так треба і діяти. «Спеціальна служба нам не указ», – відказав Пітер Маєр.

Вони обидва знали, що для того, аби книжка залишалася в продажу, мусить з'явитися видання в паперовій обкладинці. Якщо цього не станеться, то дуже скоро настане час, коли книжка в твердій обкладинці перестане продаватися й зникне з полиць книгарень. За відсутності видання в м'якій обкладинці роман невдовзі, по суті, вилучать з продажу. Кампанія проти нього доможеться. «Ви ж бо знаєте, за що ми боремося, – сказав він Маєру. – За перспективу. Давайте підсумуємо: ви друкуватимете чи не друкуватимете м'яку обкладинку? Так чи ні? «Це варварський підхід, – відповів Маєр. – Я не спроможний думати такими категоріями».

Невдовзі після цієї розмови «Обзервер» якимсь чином запопав сенсаційну новину, дуже точний виклад аргументів щодо видання книжки в м'якій обкладинці, які скидалися на обережний підхід «Пенгвіна». Працівники «Пенгвіна» заперечили свою причетність до публікації в газеті. Однак Блейк Моррісон, літературний редактор газети, сказав йому, що газета все ж таки має «джерело всередині «Пенгвіна», і вважав, що мета статті – «зарізати видання в «м'якій обкладинці». Здається, брудна війна почалася.

Пітер Маєр, дебелий, привабливий, схожий на ведмедя із скуйовдженою чуприною, улюбленець жінок, з тихим голосом і наївними очима, високо цінований своїми колегами-видавцями, тепер потрапив у страшну халепу, у те, що називалося «справа Русдді», й дедалі частіше скидався на кролика у світлі фар. Історія насувалася на нього, як велика вантажівка, й у ньому боролосся два цілком протилежні міркування, доводячи його до сказу: дискурс принципу й дискурс страху. Безперечно, він мав почуття обов'язку. «Те, як ми відповімо на суперечливість *«Сатанинських віршів»*, уплине не майбутнє вільного обговорення питань, без чого неможлива звична для нас видавнича справа, а якщо йти далі, то і звичне для нас громадянське суспільство», – розповідав він журналістам пізніше. Коли ж постала найбільша небезпека, коли вогонь розгорівся найсильніше, він не відступив. Хоча одержував погрози на свою адресу і на адресу своєї юної доньки. Були навіть листи, написані кров'ю. У видавництвах Лондона й Нью-Йорка з'явилися собаки-нюхальники та хитромудрі прилади для виявлення бомб у поштових кімнатах, а також охорона, і все це надавало видавництвам схожості із зоною воєнних дій, раніше для них незнаних. Не раз виникала паніка, викликана загрозою закладення бомб, були евакуації з офісних приміщень, безперестанку лунали по телефону погрози й усіляке огидне лихослів'я. Проте ніхто не відступив. Усе це слід пам'ятати як один з найбільших розділів в історії книговидавництва, як один із найпринциповіших видів захисту свободи, а Маєра – як лідера тієї героїчної команди.

Або ж майже як лідера.

Місяці тиску відбилися на Маєрові, підточили його волю. Він, здавалося, почав себе переконувати, що зробив уже все, що належало йому зробити. Книжку опубліковано, вона – в продажу, до того ж він навіть збирався гарантувати її безстрокове розповсюдження у твердій обкладинці, а щодо м'якої обкладинки, то її можна видати колись у майбутньому, у слухний для цього час, коли минеться безпека. Наразі, щоб не наражати на небезпеку себе, родину й працівників, чогось іще робити не варто. Мав клопіт з проф-

спілками. Він переживав, як він висловився, за людину, що стоїть поряд з ним у туалеті. Що він скаже родичам чоловіка, свого партнера, що пісяє поряд, якщо з ним станеться якесь лихо? Розпочалося листування між Ендрю, Гіллоном, Маєром, а також автором опального роману. В Маєрових листах простежувалося дедалі більше синтаксичне крутість, що, мабуть, віддзеркалювало його гудзуватий внутрішній стан. Церемонія читання вголос Маєрових листів – по телефону або під час нечастих зустрічей – стала ритуальним чорним гумором для Ендрю, Гіллона й Джозефа Антона, також відомого як Арктичний Крячок. Настав час, коли смішне шукали в темних місцях.

Маєр намагався пояснити, чому воліє, щоб на зустрічі був присутній його юрист і товариш Мартін Гарбус, однак при цьому не зізнався, що йому він там потрібен з юридично-правових причин: «Для мене важливіше зустрітися з вами, ніж наполягати на якомусь із аспектів зустрічі з тією чи іншою причиною, не найменшою з яких є особиста... Я знаю, і то дуже добре, що люди можуть іноді потрапити в пастку свого власного становища, і я не веду мову про вас у винятковому сенсі; я маю на увазі такою ж мірою себе чи нас разом узятих. Я вважаю, що у разі виникнення якихось складних ситуацій (навіть з чийось найкращих міркувань), може статися так, що доброзичлива третя сторона, вислухавши обидві сторони, раптом запропонує якісь подальші кроки й висловить думку, для всіх корисну. Це правило не завжди спрацьовує, я знаю, проте найменше мені хочеться позбавити нас такої нагоди, особливо коли є людина, настільки обдарована й досвідчена в посередництві, як цей чоловік... Ось чому на даний момент я хотів би звернутися до Мартіна з прохання полетіти зі мною до Лондона, проте якщо його тут не виявиться, то це означає, що він аж ніяк не міг цього зробити». Їхній регіт став істеричним, і вже неможливо було продовжувати церемоніальне читання. «Як ви легко здогадуєтеся з вищесказаного, – це вже йшла кінцівка Маєрової витіюватості, – я з нетерпінням чекаю на зустріч з вами».

Він, себто автор, на зустріч з яким нетерпляче чекав Пітер Маєр, прохав здійснити видання у м'якій обкла-

динці до кінця 1989 року, бо допоки цього не станеться, галас навколо видання не вщухне. Члени парламенту від Лейбористської партії Рой Гаттерслі й Макс Медден прагнули не допустити видання книжки в м'якій обкладинці, щоб угамувати свої мусульманські округи, й це було додатковою спонукою до подальших негайних дій. Мир не повернеться, допоки не завершиться видавничий цикл. Не треба із цим зволікати і з комерційних причин. Книжка у твердій обкладинці, яка досі добре продавалася, майже перестала продаватися й зникла зі списків англійських бестселерів, багато книгарень не замовляли її з огляду на брак попиту. Якщо казати звичайною книговидавничою мовою, настав найкращий час для публікації дешевого видання.

Наводилися також інші аргументи. Переклади роману тепер виходили по всій Європі, наприклад у Франції, Швеції, Данії, Фінляндії, Нідерландах, Португалії та Німеччині. Вихід у світ книжки у м'якій обкладинці у Сполученому Королівстві й Сполучених Штатах виглядав би частиною цього «природного» процесу і, на думку поліції, став би найбезпечнішою лінією поведінки. В Німеччині після анулювання контракту видавництвом «Кіпенгойер унд Вітш» для публікації роману створили консорціум видавців, книготорговців, визначних письменників і громадських діячів під назвою «Статті 19», і книжка побачить світ одразу після Франкфуртського книжкового ярмарку. Якщо Пітер Маєр також захоче створити такий консорціум, аби, так би мовити, розділити ризик, то це також було б прийнятним вирішенням питання. Що йому найбільше хотілося сказати Маєру і що він таки сказав, коли нарешті зустрівся з ним, було таке: «Ви зробили багато, Пітере. З великою стійкістю разом з усіма працівниками «Вайкінга» і «Пенгвіна» ви зуміли пронести це видання по шляху, сповненому небезпеки. Будь ласка, не впадїть перед останньою перешкодою. Якщо ви зможете перестрибнути через неї, то велика вам честь і хвала. Якщо ні – ця перешкода назавжди залишиться перешкодою, якої ви не здолали».

Зустріч відбулася. Його непомітно завели до будинку Алана Єнтоба у Ноттинг-Гіллі. Ендрю, Гіллон, Пітер

Маєр і Мартін Гарбус були вже на місці. Не вдалося досягти жодної згоди. Хіба що Маєр пообіцяв «спробувати вмовити своїх людей опублікувати книжку в м'якій обкладинці у першій половині 1990 року». Він не назвав точної дати. Нічого іншого, навіть чогось віддалено конструктивного, він не почув. Гарбус, «настільки обдарований і досвідчений у посередництві», виявився нестерпним чоловіком, безмірно самовдоволеним, від якого не було жодної користі. Час змарновано.

Багато з того, що Маєр писав у наступних листах, нітрохи не смішило. Дещо навіть ображало. Ендрю і Гіллон повідомили Маєра, що нова книжка «*Гарун і море оповідок*», подарунок для десятилітнього Зафара Рушді від його тата, буде закінчена, як тільки авторові дозволять це непрості обставини. Маєр відповів, що його компанія неготова розглядати можливість видання нової книжки Рушді без належного вивчення вікінченого тексту на предмет провокування неоднозначних думок. На час публікації «*Сатанинських віршів*», казав Маєр, у їхній компанії мало що знали про Коран. Тому вони не можуть придбати новий твір автора того роману, після можливих усілякого роду ускладнень визнати, що не повністю прочитали його рукопис. Автор того роману зрозумів, що Маєр починає про нього думати як про причину всілякого роду ускладнень, як про людину, що спричинилася до ускладнень, що потім виникли, а також як про людину, що може спричинити такі ускладнення у майбутньому.

Саме такий погляд на нього містився в оприлюдненому в «*Ідепендент*» нарисі про Маєра. Анонімний нарисовець, який мав доволі вільний доступ до Маєра, писав: «Маєр, жадібний читач, якому належить вислів «кожна книжка має душу», не помітив релігійної бомби з годинниковим механізмом, що цокав під палітуркою тієї книжки. Рушді двічі просили – одного разу напередодні придбання його роману видавництвом «Пенгвін», а потім ще раз – пояснити, що означає тепер уже сумно відомий розділ «Магунд». На превеликий подив, він не бажав давати жодних пояснень. «Не переймайтесь, – казав він. – Це

неважливо для сюжету». «О Боже, скільки цей розділ завдав нам потім клопоту», – перегодя скаже один із співробітників «Пентвіна».

Шановний Анонімний Нарисовцю!

Якщо я Вам скажу комплімент, припустивши, що Ви розумієте значення своїх речень, то мушу також припустити, що ви хотіли сказати, буцімто «релігійна бомба» в моєму романові – це та «душа», якої Пітер Маєр не помітив. Далі в абзаці чітко говориться, що я навмисно заклав туди бомбу й навмисно ввів «Пентвін» в оману. Це – брехня, шановний Аноніме, це – наклепницька брехня. Проте я знаю досить багато про журналістів, або ж, давайте скажемо, про журналістів у так званій «якісній пресі», аби зрозуміти, що в той час, коли ви можете перебільшувати або ж перекручувати одержані вами відомості, ви дуже рідко друкуєте щось без підтверджувальних доказів. Чиста белетристика – це не ваш хліб. Ось чому я роблю висновок і кажу, що ви викладаєте з достатньою точністю свої враження, які одержали з бесіди з Пітером Маєром та іншими «людьми «Пентвіна», можливо, навіть жінками. Хіба вас не вражає, Анонімний Нарисовцю, що письменник після майже п'яти років праці над книжкою з легкістю скаже, буцімто сорокасторінковий розділ «неважливий для сюжету»? Хіба вам не спало на думку, аби бути до кінця чесним, запитати у мене через моїх агентів, чи справді мене просили – двічі! – розповісти про цей «неважливий» розділ і чи я справді «на превеликий подив, не бажав давати пояснень»? Ваша недбалість каже або ж може свідчити тільки про одне: вам треба було написати нарис, у якому я підступний ошуканець, а Пітер Маєр – герой з твердими принципами, що підтримує книжку, автор якої ввів його в оману й змусив повірити у відсутність у ній бомби з годинниковим механізмом. Я з власної волі потрапив у халепу, і тепер інші за це розплачуються: ось яка провідна думка вашого нарису, і він є щойно зведеною для мене маральною тюрмою, в яку ви мене хочете посадити на додаток до моїх щоденних

обмежень. Запевняю Вас, містере, що та тюрма – не для мене.

Він зателефонував Маєру, який заперечив свою причетність до газетної інсинуації і також не вірив у розмову когось із працівників «Пенгвіна» із журналістом. «Якщо ви дізнаєтеся, хто розповів усе це, скажіть мені, і я звільню ту людину». В газеті він мав знайомих, тож один із них вказав на директора-розпорядника «Пенгвіна» Тревора Главера. Він переповів це Пітерові Маєру, однак той не повірив йому. Тревор Главер залишився на роботі, а Маєр усе ще відмовлявся вести мову про *«Гаруна і море оповідок»*, аж поки книжку не прочитають і не переконаються, що там немає бомби з годинниковими механізмом. Коли автор переконаний, що його видавець налаштує проти нього пресу, то про що тут можна говорити?

* * *

Білл Бюфорд дотримав слова і таки знайшов будинок в Ессексі. Село називалося Літл-Бардфілд. Проживання в будинку коштувало немало, проте все тоді дорожчало. «Тобі сподобається, – сказав він. – Досить непоганий будиночок». Як «підставна особа», він найняв житло від свого імені на шість місяців з можливістю продовження терміну найму. Власник «поїхав за кордон». Це був колишній будинок парафіяльного священика, збудований на початку дев'ятнадцятого століття за часів королеви Анни вже із сучасними деталями. Поліції будинок сподобався через непомітний вхід, що спрощувало процедуру потрапляння в будинок і виїзду з нього, до того ж він стояв на приватній землі й випадав з поля зору сусідів. Неповдалік ріс старий сад з високими тінистими деревами, далі розкинувся луг, що збігав до гарного ставка, в якому на одній нозі стояла несправжня чапля. Після всіх отих котеджів і тісних пансіонів будинок видався просто таки розкішним. Білл приїжджатиме якнайчастіше – так, ніби він на правду є наймачем. Ессекс – значно ближче до

Лондона, ніж Шотландія, Повис чи Девоншир. Легше буде бачитися із Зафаром; хоча поліція відмовлялася привозити Зафара до нього. Він мав тільки десять років, і вони побоювалися, як би не бовкнув чого зайвого в школі. Вони недооцінювали його. То був хлопець із чудовим самовладанням; він розумів: на кону татова безпека. За всі роки охорони за ним жодного разу не зауважили необережного висловлювання.

Хай там як, але навіть дуже затишна тюрма залишається тюрмою. У вітальні висіли старі живописні роботи, зображення фрейлін при дворі королеви Елізабети I і портрети такої собі міс Бастарди, котра йому одразу впала в око. Вони були вікном в інший світ, однак він не міг утекти крізь нього. В його кишені не було ключа від будинку, наповненого копіями стародавніх меблів, за проживання в якому він заплатив купу грошей; він також не міг вийти за ворота на сільську вулицю. Йому доводилося писати списки покупок, з якими офіцер поліції їхав за багато миль до супермаркету. Йому доводилося ховатися у замкненій ванні або ж його заздальгідь непомітно вивозили з приміщення щоразу, коли до будинку приходила прибиральниця. І щоразу коли йому доводилося це робити, хвилі сорому підіймалися у ньому дедалі вище. Відтак прибиральниця звільнилася, сказавши, що на плебанії живуть «дивні люди». Це, зрозуміло, не могло не тривожити. Знову ж таки, складніше було пояснити присутність поліцейських, ніж приховати його перебування. Після звільнення прибиральниці вони власноруч витирали пилюку і пилососили килими. Поліція прибирала у своїх кімнатах, а він – у своїй частині будинку. Йому поводилося тепер ліпше.

У ті роки він став усвідомлювати, що люди думають, буцімто він живе в якійсь ізольованій камері чи всередині великого сейфа з вічком, через яке за ним, завжди самотнім, спостерігають його охоронці; а чи в такому ув'язненні у камері-одиночці, люди питали себе, цей товариський письменник бува не втратить відчуття реальності, свого літературного хисту і здорового глузду? Правда полягала в тому, що тепер самотність його

гризла менше, ніж у будь-який інший час. Як і всім письменникам, йому не звикати до самотності, бо він щодня проводив по кілька годин на самоті. Люди, що жили з ним раніше, якимось чином мирилися з його потребою в тиші. Проте тепер він ділив житло з чотирма здоровезними озброєними чоловіками, людьми, не звиклими до бездіяльності, що були цілковитою протилежністю книголюбам-сидням. Вони дзенькали, гримали й гучно реготали, тож їхньої галасливої присутності неподалік нього складно було не помітити. Він зачиняв двері всередині будинку; вони залишали їх відчиненими. Він відступав; вони наступали. Він не винуватив їх у цьому. Вони насправді вважали, що він цього хоче, що йому потрібне товариство. Тож усамітнення було тим, про що йому ой як треба ще було подбати, бо тільки тоді він міг почути свої думки й працювати.

Групи захисту весь час мінялися, один офіцер не схожий на іншого. Його охороняв хлопець на ім'я Філ Пітт, здоровезний чоловік і великий любитель зброї, і за мірками Спеціальної служби він вважався стрілецьким асом, що дуже пригодилося б у бою, проте жити з ним в одному будинку було трохи лячно. У Спеціальній службі здоровення звали Рембо. Також охороняв його Дік Біллінгтон, цілковита протилежність Філу, в окулярах, з люб'язною, соромливою усмішкою. Він скидався на сільського священника, якого зазвичай можна зустріти на плебанії, проте зі зброєю. Були також водії, себто КВІНЕБи. Вони сиділи у своєму власному крилі ессекського будинку, смажили ковбаски, грали в карти й нудьгували. «Хто насправді мене захищає, так це мої друзі, – сказав він Дікові Біллінгтону й Філові Пітту спересердя. – Вони надають мені свої помешкання, винаймають для мене будинки, зберігають мої таємниці. А я тим часом займаюся дурною роботою, ховаючись по туалетах і таке інше». Дік Біллінгтон ніяковівав, коли він казав таке, тоді ж бо як Філ Пітт всередині аж кипів від злості; з огляду на його промовисту комплекцію й любов до вогнепальної зброї, мабуть, не варто було драгувати цього мовчуна. Вони терпляче пояснювали, що їхня теперішня робота лишень здається бездіяльністю;

якби вони почали діяти, то це б свідчило про їхню величезну помилку. Служба безпеки – це зробити так, аби нічого не сталося. Досвідчений офіцер безпеки сприймає нудьгу як частину своєї роботи. Нудьга – дуже добре. Вам же не хочеться чогось цікавішого? Цікаве – небезпечне. Тож їхнє завдання полягало в підтриманні нудьги.

Вони дуже пишалися своєю роботою. Багато хто з них казав йому, завжди вживаючи ті самі слова, що однозначно були чимось на кшталт мантри Підрозділу «А»: «Ми ніколи нікого не втратили». Ця мантра заспокоювала, і він часто повторював її про себе. Вражаючий факт – за всю довгу історію Спеціальної служби ніхто з людей, яких охороняв Підрозділ «А», не зазнав навіть поранень. «Американці не можуть цим похвалитися». Їм не подобався американський спосіб охорони. «Вони люблять затуляти безпеку тілами», – казали вони, маючи на увазі, що американські охоронні наряди надзвичайно великі, десятки або ж навіть більше людей. Щоразу коли якийсь американський достойник відвідує Сполучене Королівство, між силами безпеки обох країн точаться ті самі суперечки щодо методології охорони. Ми можемо перевозити королеву в непримітному «форд-кортіні» по Оксфорд-стріт в годину пік, і ніхто не знатиме, хто там», – казали вони. «А янки не можуть без своїх «наворотів». Але вони не вберегли одного президента, еге ж? І майже втратили другого». Кожна країна, як він довідався, здійснює заходи безпеки по-своєму, має свою власну «культуру безпеки». Впродовж наступних років він відчує на собі не тільки багатолюдну американську «культуру безпеки», але також залякувальну поведінку французького RAID. RAID – це «Recherche Assistance Intervention Dissuasion¹». Останнє слово з цієї назви *dissuasion*, а воно передає спосіб дії французьких хлопців, видається великим применшенням. Їхні ж італійські побратими люблять роз'їжджати міськими вулицями на великій швидкості, несамовито сигналячи, з вистромленими з вікон дулами своєї зброї. Зваживши всілякі види охорони, він

¹ Розшук, допомога, втручання, залякування (*фр.*).

був щасливим мати біля себе Філа й Діка з їхнім навіть дуже м'яким підходом.

Вони не були досконалыми. Ставалися помилки. Якось його привезли до будинку Ганіфа Курейші¹. Увечері після розмови з Ганіфом він уже сидів у своєму авто й мав вирушати в дорогу, аж тут на вулицю вибігає його друг, дуже задоволений собою, і розмахує над головою великим револьвером у шкіряній кобурі. «Егей! – вигукнув Ганіф весело. – Заждіть хвилинку! Ви забули свою пукавку!»

Він почав писати. «*І було воно найсумніше місто у світі – таке сумне, що й забуло, як зветься*». Він також людина, що втратила своє ім'я. Він добре знав, як то ведеться сумному місту без імени. «Нарешті!» – написав він у щоденнику на початку жовтня, а кілька днів потому: «Завершив перший розділ!» Коли написав тридцять чи сорок сторінок, то для певности, що він на правильному шляху, показав їх Зафарові. «Дякую, тату, – сказав Зафар. – Мені сподобалося». В синовому голосі не чувалося особливого захоплення. «Справді? – перепитав він. – Ти впевнений?» «Так, – сказав Зафар, а тоді після паузи: – Але декому може здатися нудним». «*Нудним?*» – це був крик болю, і Зафар спробував заспокоїти його. «Ні, я обов'язково б усе прочитав, авжеж, тату. Я лишень кажу, що *декому може* здатися...» «І що там нудне? – допитувався він. – Чому може здатися нудним?» «Знаєш, там, – сказав Зафар, – майже нічого не плигає». Це дивовижно точне зауваження. Він одразу збагнув, у чому річ. «Не плигає? – перепитав він. – Я зроблю так, що плигатиме. Віддай мені ті сторінки». І він майже вихопив надруковані сторінки з рук стурбованого сина, й тоді мусив заспокоювати його: ні, він нітрішки не роздратований, а навіть навпаки, те, що він сказав, загалом, – це найкраща редакторська порада, яку він коли-небудь отримував. Кілька тижнів потому він дав Зафарові перероблені попередні розділи і за якийсь час запитав: «А тепер як?» Хлопець щасливо засяяв. «О, тепер гарно», – сказав він.

¹ Ганіф Курейші (нар. 1954 р.) – англійський письменник, драматург, сценарист.

Герберт Рід (1893–1968) – літературознавець (великий шанувальника Генрі Мура, Бена Ніколсона й Барбари Гепворт), а також поет Першої світової війни, екзистенціаліст і анархіст. Упродовж багатьох років в Інституті сучасного мистецтва у Лондоні на вулиці Мелл читалася літературна лекція на вшанування пам'яті Ріда. Восени 1989 року ІСМ надіслав до Гіллонової агенції листа, цікавлячись, чи міг би Салман Рушді прочитати таку лекцію наступного 1990 року.

Пошта так просто до нього не доходила. Поліція забирала листи з агенції і видавництва, піддавала ретельній перевірці на наявність вибухівки й тільки тоді відкривала. Навіть незважаючи на запевнення, що від нього не приховують кореспонденції, незвичайно мала кількість одержаних ним листів образливого змісту наводила на думку про певну фільтрацію. У Скотленд-Ярді переймалися його душевним станом. Чи зможе він витримати настільки великий тиск? Чи не розклеїться цілком і повністю? Тож, поза сумнівом, вважалося за краще убезпечити його від словесних нападок з боку правовірних. Лист Інституту сучасного мистецтва випадково пробився крізь сито, і він відповів на нього ствердно, прийнявши запрошення. Йому майже одразу захотілося написати про іконоборство, про те, що у відкритому суспільстві жодна ідея чи вірування не можуть залишатися обгородженими парканом і тішитися недоторканністю від усякого роду викликів – філософських, сатиричних, ґрунтовних, поверхових, насмішкуватих, непоштивих, різких. Свобода вимагала одного – захисту самого простору дискурсу. Свобода – це суперечка, а не розв'язання суперечки, можливість піддавати сумніву навіть найзаповітніші вірування інших; вільне суспільство – не безтурботне, а бурхливе. Саме базар конфліктних поглядів є тим місцем, де гомонить свобода. Ось такі думки мали лягти в основу есею «Ніщо не священне?», і цей есей, як тільки було оголошено про його назву й визначено день виступу, призвів до першої конфронтації з британською поліцією. Людина-невидимка знову намагалася стати видимою, а Скотленд-Ярдові це не сподобалося.

Шановний містере Шаббір Ахтар!

Не можу збагнути, чому Бредфордська рада мечетей, членом якої Ви є, вважає себе уповноваженою відігравати роль культурного арбітра, літературного критика й цензора. Я знаю, і то дуже добре, що «літературна інквізиція» – утворене Вами словосполучення, яким Ви надміру пишаєтеся, – не має реального змісту. Інквізиція, варто собі нагадати, була судом, створеним Папою Григорієм IX 1232 року чи близько цього; вона собі поставила за мету боротьбу з ересю в північній Італії й південній Франції, і стала вона відомою завдяки застосуванню катувань. Зрозуміло, літературний світ, який кишить людьми, яких Ви та Ваші колеги назвали б еретиками й віровідступниками, не дуже зацікавлений у придушенні ересі. Єресь, можна сказати, – це хліб насущний для багатьох представників того світу. Іспанська інквізиція, ще одна команда мучителів, утворилася через два з половиною століття 1478 року, тому, можливо, Ви маєте на увазі саме цю інквізицію з огляду на її антимусульманську славу. Вона, по суті, найзавзятіше переслідувала навернених з ісламу. І з іудаїзму, також. Колишніх іудеїв чи колишніх мусульман тепер хіба що зрідка піддають тортурам у світі. Я особисто лежачи для великих пальців і дубою не користувався вже... скільки ж то... протягом тривалого часу. Однак значному відсотку серед Вас – маю на увазі Раду мечетей, а також вірян, яких Ви, за Вашими ж словами, представляєте, та й усіх інших Ваших союзників в освіченому прошарку суспільства Сполученого Королівства й закордоння – таки закортіло піднести руку, коли Вас запитали, чи хотіли б Ви покарати письменника стратою за його твір. (Повіdomляють, що цієї п'ятниці 300 000 чоловіків-мусульман учинили так у мечетях по всій Британії.) Чотири з п'ятих британських мусульман, згідно із соціологічним опитуванням Інституту Геллапа, вважають, що супроти письменника (мене) необхідно вжити якихось заходів. А викорінення ересі й застосування з цією метою насильства є частиною не нашого, але Вашого

проекту. Ви, пане, виановуєте «фанатичність від імени Аллаха». Ви кажете, що християнська толерантність – це християнський «сором». Ви виступаєте за «войовничий гнів». Однак називаєте мене «літературним терористом». Це виглядало б смішно, та Ви не намагаєтесь когось розсмішити, й насправді, якщо добре подумати, то все це аж ніяк не смішно. Ви твердите в газеті «Індепендент», що такі твори як «Сатанинські вірші» і «Житіє Браєна¹» необхідно «вилучити із загальнодоступних знань з огляду на їхні «негідні» засоби. Ви можете знайти людей, які погодяться з вами й казатимуть, що мій роман поганий; коли ж Ви напосідаєте на «Летючий цирк Монті Пайтона», то, як би сказав Берті Вустер², робите це з дурного розуму. У філярський цирк та його вистави вірять дуже багато людей, і найменша спроба вилучити їх із загальнодоступних знань наразиться на озброєну мертвими папугами³ армію супротивників, які смішно шкандибатимуть й співатимуть гімн світлій стороні свого життя⁴. Для мене стає очевидним, містєре Шаббір Ахтар, що найкращий спосіб описати суперечку щодо «Сатанинських віршів» – це назвати її суперечкою між тими (схожими на прихильників «Життя Браєна»), що мають почуття гумору, й тими (схожими, думаю, на Вас), що його не мають.

Почав працювати над іншим довгим есеєм. Упродовж більшої частини року він залишався не тільки невидимим, але й також переважно німим, складаючи в голові уявні листи й надрукувавши лишень кілька рецензій й один короткий вірш, публікація якого в журналі «Гранта»

¹ «Житіє Браєна по Монті Пайтону» (1979) – кінокомедія, у якій сатирично обіграний євангельський сюжет. Фільм створено авторами телесеріалу «Летючий цирк Монті Пайтона».

² Берті Вустер – персонаж гумористичного роману англійського письменника П. Г. Вудгауса.

³ «Мертвий папуга» (1969) – один із найпопулярніших фільмів із серіалу «Летючий цирк».

⁴ Слова з пісні, якою закінчується фільм «Житіє Браєна».

розповіла Бредфордську раду мечетей і, за словами Пітера Маєра, декого із працівників «Пенгвіна», які, вочевидь, почали вважати, так само як і пан Шаббір Ахтар, що його слід «вилучити із загальнодоступних знань». Тепер настала його черга говорити. Він переговорив з Ендрю й Гіллоном. Це обов'язково має бути довгий есей, і він хотів знати, яким є прийнятний для преси його максимальний обсяг. На їхню думку, преса готова надрукувати геть усе ним написане. Вони погодилися, що найкращим часом для публікації такого твору стане приблизно перша річниця оголошення йому фетви. Необхідно, щоб контекст есею був актуальний, до того ж надзвичайно велику роль відіграватиме вибір видавництва. Гіллон і Ендрю почали робити запити. Він задумався над есеєм (який потім одержав назву «Від щирого серця»), себто над письмовою обороною свого твору із семи тисячі слів, розмірковуючи над ним, припустився грубої помилки.

Він потрапив у пастку міркувань, буцімто його твір зазнає нападок через неправильне трактування з боку безсовісних людей, котрі намагаються в такий спосіб заробити свій політичний капітал, і буцімто його чесність піддають сумніву з таких самих причин. Якби він був підлою людиною, а його твору бракувало якості, тоді б не виникло необхідності говорити про все це на інтелектуальному рівні. Він тишив себе думкою, що коли зможе довести високохудожню цінність свого твору і з честю його відстоїть, то люди, себто мусульмани, змінять свою думку про цю книжку і її автора. Іншими словами, він хотів популярності. Непопулярному хлопцеві із закритого навчального закладу схотілося сказати: «Тепер уважно погляньте, і ви переконаєтеся, що помилялися в судженнях про мою книжку та й особисто про мене. Це не шкідлива книжка, а я – хороша людина. Лишень прочитайте есей – і ви самі все зрозумієте». Величезна дурниця. Проте, втішаючи себе, він переконувався в досяжності поставленої мети. Слова завели його в болото, вони його звідти і виведуть.

Герої грецько-римської античності Одиссей, Ясон і Еней раніше чи пізніше мусили спрямовувати свої кораб-

лі між двома морськими чудовиськами – Сциллою та Харибдою, добре знаючи, що потрапити в лапища котроїсь із них означало б безумовну загибель. Твердо пообіцяв собі: писатиме він художній твір чи документальний, йому необхідно спрямувати свій корабель між своїми Сциллою і Харибдою – між чудовиськами страху й помсти. Якщо він писатиме соромливо-боязкі або ж сердито-мстиві речі, його мистецтво пошматують до невпізнання, й воно не підлягатиме відновленню. Він стане творінням фетви, і нічим більше. Для виживання потрібно відкинути лють і страх, хоч як би важко це було, й залишатися письменником, яким він завжди намагався бути, продовжувати йти далі вибраним шляхом. Вчинити так – означало досягти успіху. Вчинити інакше – зазнати катастрофи.

Проте він забув про третю пастку – пастку бажання домогтися чієсь прихильности, бажання, аби його, слабкого й немічного, неодмінно любили. Він виявився надто засліплений, аби збагнути, що коміть головою летить у яму; і він упіймався у те сильце, що зруйнувало його майже вщент.

Знайшли шекспірівський театр «Глобус», славетне дерев'яне «О», під стоянкою автомобілів у Саутворку. У нього на очах забриніли сльози. Він саме грав у шахи з комп'ютером і дійшов до п'ятого рівня, аж почув, що віднайшли «Глобуса», і вже не годен був пересунути пішака. Випливла давнина, торкнулася сучасного, і воно стало багатшим. Думав про найвеличніші слова англійською мовою, які вперше пролунали на теперішніх Анкер-терас і Парк-стрит, де у елизаветинську добу пролягала вулиця Майден-лейн. Місце народження Гамлета, Отелло й Ліра. До горла підступив клубок. Любов до красного письменства неможливо пояснити своїм ворогам, які любили тільки одну книжку з непорушним текстом, що не підлягав інтерпретації, будучи Божим словом, яке існує одвічно.

Неможливо домогтися від буквалістів Корану відповісти на просте запитання: чи вони знають, що після смерти Пророка впродовж доволі тривалого часу не існу-

вало *канонічного тексту*? Написи часів Омеядів¹ у єрусалимській мечеті Купол Скелі не збігаються з тим, що тепер вважається святим писанням – текстом, який уперше стандартизовано за часів третього халіфа *Усмана*. Самі стіни однієї з найбільших ісламських святинь свідчать про людську схильність до помилковості, яка була і при народженні тієї Книги. Все, що залежить від людини, недосконале на землі. Книга поширювалася мусульманським світом в усній формі, й на початку X сторіччя таких текстів існувало понад сім. За основу тексту, підготовленого й авторизованого університетом аль-Азгар у 1920-х роках, взято один із цих семи варіантів. Думка про наявність якогось *пра*-тексту, досконалого й незмінного слова Божого, є хибною. Письменники іноді брешуть, а от історія й архітектура – ні.

* * *

Йому зателефонувала Доріс Лессінг, письменниця, що зазнала великого впливу з боку суфійського містицизму, й сказала про «неправильність ведення» його захисту. Хомейні слід ізолювати як неісламську постать «на кшталт Пол Пота». «Також, – сказала жінка відверто, – мушу зізнатися, що мені ваша книжка не сподобалася». Всі мали свою думку. Всі знали, що слід робити.

Книговидавничим світом ширився страх. Страхом Пітера Маєра щодо його майбутніх книжок заразилися інші видавництва – він уже думав, чи бува керівництво «Пенгвіна» не намагається заручитися підтримкою інших видавництв, щоб самому не виглядати надто вже легкодухо – тож тепер французьке й німецьке видавництва казали те ж саме. «*Паблішерз віклі*» виступив проти видання книжки у м'якій обкладинці, а він знову відчув, що тут пахне смаленим – смаленим пінгвіном. Сам Маєр відмовлявся говорити про якісь точні дати публікації книжки в м'якій обкладинці, розповідаючи про бомбу,

¹ Омеяди – династія арабських халіфів (661–750), що походила з меккського великого роду Омея.

закладену біля його будинку. Проте, як з'ясувалося, то була бомба валлійських націоналістів і нічого спільного із «Сатанинськими віршами» не мала. Той факт ніяк не вплинув на позицію Маєра. Тоні Лейсі сказав Гіллону, що Пітер щойно одержав удома погрозу вбивства. До Ессексу приїхав Білл Бюфорд, і вони готували на обід качку. «Не переймайся», – сказав Білл.

Гіллон і Ендрю мали розмову з людьми з видавництва «Рендом хаус» – Антоні Чітамом та Сайєм Ньюгаусом – й запитали, чи вони зацікавлені у публікації «Гаруна і моря оповідок». Вони відповіли, що зацікавлені. Проте ні вони, ні Маєр не зробили конкретної пропозиції. Тоні Лейсі казав, що «Пенгвін» «надішле листа». Зателефонував Сонні Мегта й сказав, що «робить усе можливе», аби пробитися до «Рендом хаус».

На початку листопада надійшов лист із «Пенгвіна». В ньому не містилося обіцянок щодо дати публікації книжки в м'якій обкладинці не було і пропозиції щодо нового твору. Маєр потребував «місяців» абсолютно спокійного життя, після чого він розглядатиме можливість видання книжки в м'якій обкладинці. Це видавалося неправдоподібним: саме того тижня на телеканалі Бі-бі-сі показували документальний фільм про тривалий мусульманський «гнів». Однак «Рендом хаус» повідомив про бажання провести серйозні перемовини щодо майбутніх книжок, і такі перемовини почалися.

З Ізабель Фонсекою¹ він познайомився на з'їзді ПЕН-клубу в Нью-Йорку. Вона була розумною й гарною, і вони заприятелювали. Потім вона переїхала до Лондона, тож вони часто бачилися, проте без жодного натяку на роман. У перших числах листопада 1989 року від неї надійшло запрошення пообідати в її квартирі; він пообіцяв, що спробує приїхати. Після вже звичних «шпигунських» заходів з безпеки він стояв біля її дверей з пляшкою бордо; відтак була ілюзія приємного вечора з при-

¹ Ізабель Фонсека (нар. 1963 р.) – американська письменниця й журналістка.

ятелькою, яка за хорошим вином розповідала про всілякі лондонські літературні новини та про Джона Малковича. Відтак уже пізно ввечері стряслося лихо. Офіцер охорони – соромливий, схожий на пастора Дік Біллінгтон – нерішуче постукав у двері й покликав його на слово. Квартира – невеличка, тільки вітальня і спальня, тож групі охорони довелося зайти досередини. Плебанія, сказав він, швидко кліпаючи за скельцями окулярів, мабуть, викрита. Цього ще ніхто достоту не знає, також не знають, коли це сталося, проте в селі почалися розмови і сплигло його ім'я. «Допоки все не з'ясується, – сказав Дік, – вам не можна туди повертатися». В животі йому щось аж кольнуло, й одразу нахлинуло відчуття безпорадності. «Ви хочете сказати, – запитав він, – що я *сьогодні* не зможу туди повернутися? Люди добрі, це ж бо десята година». «Я знаю, – сказав Дік. – Але ми наполягаємо. Про всяк випадок». Він перевів погляд на Ізабель. Вона відреагувала миттєво. «Авжеж, заночуй у мене», – сказала вона. «Це просто неприпустимо, – сказав він Дікові. – Хіба не можна поїхати додому й усе вирішити вранці?» Дік жестами показав, що це неможливо. «Я одержав вказівку не відвозити вас туди», – сказав він.

У квартирі було тільки одне ліжко, велике двоспальне. Вони лежали одне від одного якнайдалі, а коли вночі його неспокійне тіло випадково торкалося її тіла, він одразу просив пробачення. Ночівля нагадувала сексуальну комедію: двоє друзів за волею випадку змушені спати разом на одному ліжку, вдаючи, буцімто нічого незвичайного не сталося. У фільмі якоїсь миті вони б перестали прикидатися, що сплять, і міцно «пригорнулися» б одне до одного; вранці далі тривала б комедія зі зніжковінням, а опісля прийшло б кохання. Проте в реальному житті після звістки про втрату житла, коли він не мав найменшого уявлення, що станеться завтра, коли мав дах над головою лише на одну ніч, йому не дуже й хотілося еротики. Він був удачний і нещасний, а ще... так, трохи пройнятий жагою до неї, думаючи, *що* сталося б, якби він усе ж таки повернувся до неї, але знав чи просто вважав, що за даних обставин це скидалося б на грубе злов-

живання її добротою. Він повернувся до неї спиною і майже не спав. Уранці на квартиру Ізабель прибув містер Грінап. «Вам не можна повертатися», – сказав він.

Якийсь час офіцера Дева Стоунгеда не залучали до групи захисту, проте нещодавно він побував у Літл-Бардфілді, й мабуть, як за ним водиться, добряче хильнував у тамтешньому пабі – він майже не йняв віри, коли почув це від Боба Мейджора, – а тоді вийняв з кобури пістолет і почав вихвалитися перед захмелілими завсідниками. Власник пабу, як виявилось, колись тримав пивницю «Сліпий жебрак», що у Вайтчейплі, куди вчашали сумнозвісні близнюки Крейї і де гангстер Ронні Крей убив людину. Боб Мейджор був певен: чоловік з досвідом роботи в такій пивниці «впізнає копа за милю». Той паб він мав би обминати десятою дорогою; проте Дев поперся саме туди святкувати свій день народження, тож люди швидко все змикитили, коли прозвучало ім'я *Салман Рушді*, от і все.

«Ні, це неможливо, – обурювався він перед містером Грінапом. – Я заплатив купу грошей, винайнявши будинок, а ви тепер забороняєте мені туди повернутися, бо один із ваших офіцерів напився? Що я маю робити? Я не можу тут залишатися і не знаю куди мені їхати». «Треба знайти нове житло», – сказав містер Грінап. «Авжеж, – відповів він дещо роздратовано, ляснувши пальцями. – Фокус-покус, раз – і я маю нове житло». «Багато людей вважає, – відповів містер Грінап з кам'яним обличчям, – що ви самі винні».

День божевільної телефонії. Самін мала знайомого, пакистанського підприємця, що наймав квартиру в Челсі біля річки. Може, вона дістане ключ. Джейн Велслі знову погодилася на якийсь час віддати йому свою квартиру в Тоттинг-Гіллі. Гіллон Ейткен запропонував скористатися послугами леді Косіми Сомерсет, яка на той час працювала в лондонському офісі. На Косіму можна цілком покластися, казав він, вона чудово впорається із завданням, обов'язково знайде житло. Все можна владнати через агенцію. Він поговорив з Косімою телефоном, і вона запевнила: «Так, я вже приступаю до пошуків». Він усвідомив, що має справу з ідеальним посередником –

розумним і добродушним; до того ж ніхто не запідозрить цю шляхетну леді в причетності до чогось настільки темного як «справа Русшді».

Перегода до Ізабель приїхала Самін з ключами від квартири свого знайомого, тож принаймні кілька днів він матиме де прихилити голову. Поліцейські – Бенні знову повернувся – непомітно провезли його до багатоповерхівки у Челсі й сказали, що вночі поїдуть на плебанію забирати речі. Витрачені гроші вже не повернути. Несподівано й непрохано Бенні висловився про необхідність відмови від публікації «*Сатанинських віршів*» у м'якій обкладинці. Казав, що поліція на місцях ходить по книгарнях і радить їхнім власникам звертатися до видавництва «Пенгвін» з проханням не перевидавати його книжки. Це суперечило тому, що казали інші офіцери Спеціальної служби. Дуже все непевне. Нікому нема віри.

Невдовзі містер Грінап залишив його, Ізабель пішла на роботу, й він утяв дурницю. Йому, виведеному з рівноваги, захотілося зателефонувати своїй дружині й навіть поїхати до неї в гості. Там він припустився ще більшої помилки: він з нею переспав.

Опинився в страшенній невизначеності – відсутність постійного житла, жодних угод з видавництвами, дедалі більші непорозуміння з поліцією, а як тепер з Маріан? – однак наскільки міг облаштувався в Челсі, ввімкнув телевизор і побачив велике диво, перед яким змаліли всі його біди. Впала Берлінська стіна, і на її розвалинах танцювала молодь.

Рік, що почався з жахів – в особистому житті з фетви, а в житті світу з площі Тяньаньмень, – приніс великі дива. Винайдення протоколу передачі гіпертексту, себто <http://>, яке невдовзі змінить світ, спочатку було непомітним. А от падіння комунізму – навіть дуже помітним. Він покинув рідний дім неповнолітнім хлопцем і дорослішав уже після кривавого переділу територій між Індією та Пакистаном, тож першою великою європейською подією під час його перебування в Англії стало зведення Берлінської стіни у серпні 1961 року. О ні, подумалося

йому тоді, вони тепер ділять також і Європу? Багато років потому, коли його запросили до Берліна для участі у телевізійних дебатах з Гюнтером Грасом і він міською залізницею перетинав Берлінську стіну, вона здалася йому могутньою, потворною, вічною. Західний бік Стіни вкритий графіті, а от східний – зловісно чистий. Тоді він навіть подумати не міг про розвал тієї гігантської каральної машини, чийм символом була Стіна. Проте настав день, і виявилось, що Радянська імперія страху гниє ізсередины, і Стіну, немов піщану, знесли мало не за ніч. *Sic semper tyrannis*¹. Радість молодих людей, що танцювали, передалась і йому, і він відчув приплив свіжих сил.

Здавалося, наставали часи непереборної навали подій. Ганіф Керейші дискутував з Шаббіром Ахтаром в Інституті сучасного мистецтва, потім зателефонував і розповів про недолугість і слабкість Ахтара як опонента. Його друг, письменник і засновник «Хартії-88», Антоні Барнетт сперечався з членом парламенту Максом Медденом щодо закону про богохульство, і Медден також виявився безвольним і легкодухим супротивником. Антоні Чітам з видавництва «Рендом хаус» і Сонні Мегта з видавництва «Кнопф» хотіли перед підписанням угод про публікацію майбутніх книжок поговорити з містером Грінапом. Перспектива вимальовувалася сумною, проте Грінап, хоч як це дивно, з оптимізмом дивився у майбутнє й погодився поговорити з Чітамом і Сонні. Тим часом «Пенгвін» звільнив Тіма Байндинга, молодого редактора, великого прихильника «Сатанинських віршів». Маєр не відповідав на дзвінки Ендрю Вайлі. Зателефонував Фред Голлідей, фахівець з іраністики, і розповів про свою зустріч з Аббасом Малікі, заступником міністра закордонних справ (між іншим, одним із учасників штурму посольства США в Ірані 1979 року). Малікі сказав Фредові, що ніхто в Ірані не наважиться піти супроти Хомейні, проте якщо британські мусульмани згорнуть свої протести, то це, так би мовити, зніме Іран з гачка. «До речі, – казав далі Фред, – чи знаєте ви, що піратська

¹ Така доля тиранів (лат.).

радіостанція здійснює трансляцію «Сатанинських віршів» мовою фарсі на Іран?»

Маріан не припиняла говорити про публікацію повістей «Ласкаво просимо до Вельсу» і «Вивчаючи урду», а потім раптом вирішила, що вони «ще трохи сирувати». Він уже боявся її емоційної нестійкості. Через те, що відновив стосунки з Маріан, його висварила Джейн, а також Полін Мелвілл і Самін. Що він собі думає? Річ у тому, що він нічого не думав. Так сталося, от і все.

Останні страхітливі заклики Каліма Сіддікі вивчала Служба кримінального переслідування, й Джефф Робертсон казав, що Служба може розпочати судове переслідування, проте відраджував таке робити з огляду на «брак доказів». Недостатньо самого відеозапису, на якому Сіддікі закликав до вбивства людини.

У північному Лондоні, на Ермітаж-лейн, 15, здавали в найм будинок, який дуже сподобався поліції своїм «внутрішнім гаражем», з якого легко було його непомітно вивозити й привозити. До нього на квартиру в Челсі прийшли Джон Гавлі й містер Грінап. Через свої «помилки» в Літл-Бардфілді мали пригнічений настрій і запевнили, що більше такого не станеться і більше не буде Дева Стоунгауса. Мабуть, через цю прикрість вони пішли на деякі поступки. Навіть взяли до уваги його немалі витрати на стару плебанію й необхідність знову витрачати купу грошей на інший будинок. погодилися на «короткотермінове» перебування на плебанії, допоки чинна угода про найм. Також «дозволити» йому проводити більше часу на людях і частіше бачитися з друзями. А ще погодилися – і це було великим проривом, – аби Зафар іноді приїжджав до нього додому й залишався з ним на ніч. І якщо він наполягає, то й Маріан. Зрештою, вона – все ще його дружина.

На початку грудня він поїхав з Біллом, його подругою-полячкою Алісією, Зафаром і Маріан на вихідні до Літл-Бардфілда. Обоє – і він, і Зафар – були дуже зворушені. Однак на Маріан щось таки находило. Кількома днями раніше вона вибачилася за «брехню», проте в її очах знову з'явився божевільний блиск, і посеред ночі вона

кинула свої нові бомби. Раптом зізналася, що вони з Біллом – коханці. Він попросив Білла піти з ним до невеличкої кімнати з телевізором. Білл не заперечував, так, одного разу це сталося, і він одразу збагнув, що потрапив у халепу, і не знав, як розповісти йому про це. Вони проговорили півтори години, обоє добре усвідомлюючи, що вирішується доля подальшої їхньої дружби. Вони сказали одне одному все, що треба було сказати, – гучно й тихо, сердито й нарешті зі сміхом. Зрештою, погодилися забути про неприємний для обох випадок і більше до нього не повертатися. Він також почувався в дурнях, бо знову мав ухвалювати рішення щодо свого шлюбу. Це все одно, що кинути курити, а потім знову почати. А він таки почав. Після п'яти років утримання від куріння знову пристрастився до сигарет. Він був злий на себе. Невдовзі йому доведеться позбутися обох цих поганих звичок.

Будинок на Ермітаж-лейн видавався невеличким фортом на безіменному розі двох вулиць. Він був огидним, без меблів. Косіма змусила господарів обставити його найнеобхіднішим – письмовим столом, стільцем, парою м'яких крісел, кухонним причандаллям. Однак допоки він там жив, будинок завжди здавався пусткою. Однак саме тут йому вдалося знову сісти за письмовий стіл, тож *«Гарун і море оповідок»* нарешті зрушив з місця.

15 грудня 1989 року в Манчестері заарештували чотирьох іранців як імовірних учасників групи спеціального призначення. Одному з них, Мегрдаду Кокабі, висунули обвинувачення в підготовці підпалу й спробі закладення бомби у книгарні. Відтак стало навіть ще важче домогтися від Пітера Маєра публікації *«Сатанинських віршів»* у м'якій обкладинці. «Можливо, десь у середині наступного року», – сказав він Ендрю й Гіллону. На довершення всього «Рендом хаус» раптом побоявся підписувати угоду щодо його майбутніх книжок. Альберто Вайтелі, голова правління компанії «Рендом хаус», заявив про свою «попередню недооцінку небезпеки», тож 8 грудня «Рендом хаус» відмовився від угоди. Тепер він не мав ані книжки в м'якій обкладинці, ані видавця. А може, йому слід припинити писати? Відповідь лежала на столі, де

«Гарун» вимагав продовження роботи. Білл говорив з усією притаманною йому добродушністю. Журнал «Гранта» брався за видавничу справу. «Нам варто спробувати себе в цій царині, – казав він. – Побачиш, ми нічим не гірші за велику корпорацію».

Навстіж відчинилися Бранденбурзькі ворота – і два Берліни стали одним. У Румунії повалили режим Чаушеску. Він погодився написати для «Нью-Йорк таймс» рецензію на роман Томаса Пінчона «Земля виноградної лози». Помер Семюел Бекетт. Йому знову вдалося провести вихідні із Зафаром на плебанії, і синова любов піднесла йому настрій, як ніщо інше на світі. Потім настало Різдво, й письменник Грегем Свіфт і його дружина Кондіс Родд запросили його на свято до свого будинку в південному Лондоні. Новий рік зустрічав також у колі друзів: з Майклом Герром і його дружиною Валері, які чомусь узяли собі за звичку називати одне одного «Джим». Жодних тобі *кохана* чи *коханий*, *люба* чи *любий*. Низькою американською протяжною говіркою і веселим англійським щебетанням проджимали вони весь Старий рік. «Егей, Джиме?» – «Так, Джим?» – «Щасливого Нового року, Джиме!» – «І тобі теж щасливого Нового року, Джим!» – «Я кохаю тебе, Джиме» – «Я тебе також, Джим». 1990 рік настав з усмішками Джима й Джим.

І Маріан там також була. Так, так. І Маріан.

IV

Прагнеш любови — потрапиш у пастку

До нього почали надходити листи від жінки на ймення Наліні Мегта з Делі. Він нікого не знав з таким іменем, однак Наліні наполягала, що знає його не просто як письменника, а як чоловіка – тілесно, порнографічно, *біблійно*. Згадувала конкретні дати й місця їхніх любовних побачень, описувала готельні номери й види, що відкривалися з їхніх вікон. Листи були не тільки вміло написаними чітким розмашистим почерком синьою кульковою ручкою, але й досить розумними. Проте фотознімки у неї не виходили: невдало зняті, кепсько освітлені, в домашньому дещо безглуздому одязі, дуже далекому від еротики, хоча зі світлин на нього дивилася досить таки вродлива жінка. Він не відповідав, навіть щоб відвадити її від такого заняття, знаючи, що це намарно. Пристрасть, з якою вона змальовувала їхнє кохання, викликала в ньому хіба що страх за неї. Печаттю душевних хвороб позначено немало індійців. У сім'ях не хочуть вірити в те, що лихо вразило когось із близьких. Психічні відхилення замовчуються і не лікуються. Тож листи тієї Наліні Мегти продовжували надходити, здається, навіть дедалі частіше, що свідчило про те, що їй не надають потрібної допомоги.

Вона дуже переймалася його становищем. Бо «знала», що від інших він не отримує тієї ніжної уваги, яка *йому* так потрібна. Якось вона прочитали в газетах, що його дружина покинула його, і просила дозволу стати її заміною. Вона приїде до нього, і йому житиметься з нею дуже добре. Вона робитиме геть усе, що він захоче, стане його опорою, піклуватиметься про нього, огорне його своїм коханням. Як він може ще роздумувати після всього того,

що вони означають одне для одного, після всього того, що вони відчують одне до одного? Йому треба її лишень покликати. «Поклич мене, – писала вона, – і я приїду».

За її словами, вона вивчала літературу у Делійському коледжі леді Шрі-Рам. Тут йому спало на думку, що його приятелька Марія, письменниця зі штату Гоа, також там училася, тож він зателефонував їй і запитав, чи вона, бува, не чула такого імени. «Наліні, – сказала вона сумно, – звісно, знаю. Моя найкраща студентка, проте геть неврівноважена». Виявилось, він мав слухність: у сім'ї Ніліні не визнавали її хворою й не збиралася її лікувати. «Навіть не знаю, що робити», – сказала Марія.

Відтак зміст листів змінився. Я приїжджаю, писала вона. Я приїжджаю до Англії й житиму з тобою. В Делі вона зустрілася з англійкою свого віку, яка запросила її в гості до батьків-пенсіонерів десь у графстві Суррей. Ось вона вже купила квиток. Вилітає *завтра*, тоді *сьогодні*. Нарешті прибула. Кілька днів потому несподівано з'явилася в лондонській агенції й увірвалася до офісу Гіллона Ейткена. Гіллон опісля розповідав: «Ну, вона геть незвичайна, друже, й вишукано одягнена; сказала, що твоя приятелька, тож, певна річ, я запросив її увійти».

Їй одразу захотілося мати його адресу й номер телефону, бо вона йому дуже потрібна, він чекає на неї, її справа дуже нагальна, вона мусить негайно з ним здибатися. Того ж самого дня Гіллон помітив, що з нею щось не тес. Він сказав Наліні, дуже делікатно, що повідомить його про її прибуття й передасть її контактний номер телефону, якщо вона залишить такий. І тут Наліні Мегга запропонувала йому секс. Гіллон був ошелешений: «Дороженька, таке не стається щодня в мене в офісі чи навіть удома». Він відхилив її пропозицію. Проте Наліні наполягала. Вони приберуть папери зі стола й вона віддасться йому просто тут, на письмовому столі, а він їй за це скаже його номер телефону й адресу. Гіллон не поступався. Ні, справді, так не годиться, сказав він їй. І люб'язно попрохав її не роздягатися. Вона впала у відчай, на очі набігли сльози. Сказала, що вже не має грошей. Бо все витратила на дорогу до агенції з дому своєї приятельки,

що в графстві Суррей. Якби він їй позичив, скажімо, фунтів сто, то вона повернула б свій борг якнайшвидше. Коли про це почув Енрю Вайлі, то зауважив: «Вона впрола дурницю, що попросила в Гіллона гроші. Це стало її фатальним кроком». Тож Гіллон піднявся на весь свій зріст і випровадив її з офісу.

Минуло кілька днів, може, й тиждень. І тут у будинку на Ермітаж-лейн у поліцейських до нього виникло запитання. Чи він знає, запитував Філ Пітт, а малося на увазі, чи мав він щось з міс Наліні Мегтою? Він розповів усе, що знав про неї. «А що? – запитав він. – З нею щось трапилося?» Так, трапилося. Вона зникла з дому стурбованих батьків своєї приятельки, яким безперестанку розповідала про інтимні стосунки із Салманом Рушді, в чиєму будинку вона збирається невдовзі жити. Коли вона і на третій день не повернулася додому, занепокоєні пенсіонери зателефонували до поліції. З огляду на ситуацію навколо містера Рушді, казали вони, й беручи до уваги легкість, з якою вона про нього розповідала, у них виникли побоювання, що хтось міг заподіяти їй шкоду. Минуло ще кілька днів, аж тут на Піккаділі-серкес її затримав поліцейський патруль, зі скуйовдженим волоссям, у сарі, яке вона одягла, коли покидала Суррей п'ять чи шість днів тому; всім, хто слухав її, розповідала, що вона «приятелька Салмана Рушді», що вони «кохають» одне одного, а вона прилетіла до Англії таки на його запросини й тепер житиме разом із ним.

Батьки її делійської знайомої не виявляли великого бажання забрати її до себе додому. Поліція також не мала жодних підстав для її затримання, бо вона не вчинила нічого протизаконного. Їй нікуди було подітися. Він зателефонував Марії, її колишній викладачці англійської мови: «Чи не могли б ви дати номер телефону її батьків?» І на щастя, вона змогла. Спочатку неохоче, заперечуючи будь-які розлади у здоров'ї доньки, батько Наліні містер Мегта все ж таки погодився прилетіти до Лондона й забрати її додому. Потім він одержав ще кілька листів, але незабаром усе припинилося. Сподівався, що це хороший знак. Може, вона потрохи одужує. Її величезна потреба бути коханою викликала всі ці галюцинації.

Також сподівався, що тепер вона не обділена справжньою родинною любов'ю й опікою, тому зможе уникнути пастки, приготованої їй розумом.

Тоді він навіть не підозрював, що до кінця року його власний розум приготує таку саму пастку вже для нього, і він також, спраглий любови, порине в обійми руйнівного самообману, неначе в обійми коханої жінки.

Йому снилися сні про виправдання й відновлення доброго імени. То були дуже детальні сні, в яких його кривдники й гадані вбивці приходили до нього з непокритою головою й осоромлено благали прощення. Він записував ті сні, і на кілька секунд йому ставало легше. Працював над своїм есеєм, що мав покласти край тривалій мовчанці, а ще над лекцією для Інституту сучасних мистецтв, і в ході цієї роботи його самооцінка власної спроможності пояснювати й переконувати людей невпинно зростала. «Гардіан» помістила досить-таки нищу рекламу майбутньої статті Г'юго Янга: зображення перебинтованого пінгвіна, а поряд напис «А ЧИ ШКОДУЄ ПРО ЦЕ САЛМАН РУШДІ?» У своїй статті Г'юго Янг продовжував перекладати вину з нападників на предмет їхніх нападок, кажучи, що він мусить «угамуватися після того, що накоїв», і це викликало в нього ще більше завзяття у відстоюванні своєї позиції і в намаганні довести правильність такої позиції.

Наближалася перша річниця бредфордського книгоспалення. Соціологічне дослідження газети, в ході якого було опитано сто британських книгарень, показало, що 57 із них висловлювалися за публікацію «Сатанинських віршів» у м'якій обкладинці, 27 виступали проти, й 16 не мали якоїсь певної думки. Речник Бредфордської ради мечетей заявив: «Ми не можемо не звертати уваги на це питання. Для нашого майбутнього це питання надзвичайної ваги». Калім Сіддікі написав листа до «Гардіан», кажучи, що «ми [мусульмани] мусимо підтримувати смертний вирок Рушді». Кілька днів потому Сіддікі поїхав до Тегерана, де мав приватну зустріч із наступником Хомейні – аятолою Алі Хаменеї.

Писав цілими днями, перепочиваючи лишень тоді, коли випадала нагода побачитися із Зафаром. Нарешті настали останні вихідні на старій плебанії під ніжним наглядом міс Бастард. Маріан, яка постійно була не в дусі – їй не писалося, вона не жила справжнім життям й почувалася так, ніби «життя минає намарно», розладнувалися її авторські тури через її зв'язок з ним, – стала трохи веселішою, ніж зазвичай, і він уже не питав себе, навіщо відновлював з нею стосунки. Як тільки вони назавжди покинули Літл-Бардвід і повернулися на Ермітаж-лейн, його навідав містер Грінап і сказав, що вони не допустять його виступу в Інституті сучасного мистецтва. Прозвучало слово «*допустять*», яке, так само як і його побратим «*дозволять*», перетворювало його з «клієнта» на бранця. Поліція повідомила Інститут сучасних мистецтв про свою неспроможність гарантувати безпеку під час заходу за його участі. Виступ з лекцією, казав Грінап, став би з його боку безвідповідальним і егоїстичним кроком, а поліція Лондона не збирається потурати йому в цій необачній затії.

Вочевидь, повідомлення поліції таки добряче настрахало людей з Інституту сучасних мистецтв. Хоча він їм і казав, що готовий прийти й виступати без охорони, їх це не влаштувало й дуже лякало. Зрештою, мусив відмовитися від виступу. Відтак запропонував виступити комусь іншому від його імені, і вони з полегшенням пристали на таку пропозицію. Зателефонував Гарольдові Пінтеру. Пояснив ситуацію й суть свого прохання. Без найменшого вагання і з притаманним йому багатослів'ям він відповів: «Гаразд». Він зміг завітати до будинку Гарольда й Антонії Фрейзер під кінець січня, й наступного дня, натхненний їхнім ентузіазмом, відвагою і рішучістю, працював упродовж чотирнадцяти годин без перепочинку й завершив остаточну версію «Ніщо не священне?». На Ермітаж-лейн прибув Гіллон; оскільки помешкання знайшла Косіма Сомерсет, а «прикривав» його як «наймач» літературний агент Гіллон, поліція дозволила йому там бувати й після звичної «хімчистки» таки привезла його на місце, і він сидів у похмурому бежевому майже без меблів будинку, переглядаючи лекцію для Інституту сучасного мистецтва,

а також есей «Від щирого серця» – *explication de texte*¹ «Сатанинських віршів» – своєрідний посібник для розуміння роману та його автора, що мав з'явитися однією публікацією на сім тисяч слів у новій «*Індивідуаліст он сам-дей*». Гіллон забрав із собою обидві речі й передав Гарольдові текст виступу в Інституті сучасного мистецтва. Настав час поновлювати роботу над «*Гаруном*».

Есей «Від щирого серця» з'явився в неділю 4 лютого 1990 року. Заступник міністра закордонних справ у парламенті Вільям Волдгрейв зателефонував Гарольдові Пінтеру і сказав, що після прочитання есею в нього на очі навіть навернулися сльози. Перша мусульманська реакція була передбачувано негативною, проте він зауважив, можливо безпідставно, певну зміну в тоні висловлювань Шаббіра Ахтара і його нерозлийводи Таріка Модуда. Була також погана новина: родини британських заручників у Лівані планували виступити із заявою проти видання «*Віршів*» у м'якій обкладинці. Тоді у вівторок 6 лютого Гарольд в Інституті сучасних мистецтв прочитав його лекцію «Що не священне?». Виступ у відеозапису транслювали на каналі Бі-бі-сі в рамках передачі «*Пізно ввечері*». Відчув величезне полегшення. Він таки сказав своє слово. Буря вирувала впродовж року, і він уже думав, що має надто слабкий голос, аби його почули серед інших голосів, які ревли з усіх куточків земної кулі, серед завивання вітрів фанатизму й історії. Проте він помилився. У щоденнику записав: «Реакція на «ВЩС» і «ННС?» піднесла мені настрій надзвичайно. Скидається на те, що відбуваються реальні зрушення. Звинувачення в усіх гріхах відходять на задній план, і нападники, здається, збентежені». Телефонували друзі й казали, що в Інституті сучасних мистецтв панувала атмосфера «доброзичливості», «збудження», «зворушення». Проте Маріан вважала інакше. На її думку, атмосфера була «стерильною». Й додала, що відчула певну «неприятність» до себе.

За три дні після прочитання лекції на честь Ріда аятола Хаменеї на п'ятничній молитві поновив смертний

¹ Пояснення (аналіз) тексту (*фр.*).

вирок іранського духовенства. Тепер уже виявлялася певна тенденція в однорічній «справі Рушді»: з'являвся деякий просвіток у хмарах, наставала мить сподівання, а за нею йшов удар, від якого аж нудило – починалася нова ескалація, відбувалося повернення до старого. «Ну нічого, – написав він розмашисто в щоденнику, – вони ще своє отримують».

З тіні на осоння вільною людиною вийшов Нельсон Мандела – ще одна миттєвість дзвінкої радості після дванадцяти місяців кошмарів і неприємних здивувань. Дивився на вихід Мандели з його довгої невидимості й розумів, наскільки менше він пережив порівняно з ним. Годі, сказав він собі. До роботи.

Знову настав день святого Валентина. Зателефонувала Клариса й милим голосом побажала йому всього найкращого з нагоди річниці. Зателефонував Гарольд. Він зустрічався в Празі з новим президентом Чехії, драматургом і поборником людських прав Вацлавом Гавелом, і «першим, про кого він запитав, був ти. Хоче серйозно взятися за справу». Знову лунали погрози: від спікера меджлісу – іранського парламенту – Мегді Каррубі (за двадцять років, дивна річ, він стане лідером опозиції до президента Агмедінежада разом з Мір-Гуссейном Муссаві, ще одним великим ентузіастом фетви) і «виконувача обов'язків головнокомандувача» Іранських стражів революції. Верховний суддя Ірану аятола Язді заявив, що геть на всіх «спроможних» мусульман покладається обов'язок виконання погрози, а в Лондоні садовий гном потирав руки, зібравши величезне збіговисько на «підтримку» погрози, проте обмовився, що її виконання «не має нічого спільного з британськими мусульманами». Це вимальовувалась якась нова лінія. Лікат Гусейн з Бредфордської ради мечетей заявив, що «Ніщо не священне?» – це «реklamний трюк», і Рушді немає жодної потреби ховатися, бо йому не загрожують британські мусульмани, а ховається він тільки для того, – як вважав Хусейн, – щоб розбурхати громадську думку й заробити побільше грошей.

Редакційна стаття у *«Нью-Йорк таймс»* піддала критиці видавців і політиків за їхню нерішучість і крутість,

підтримала його у «справі захисту права кожного письменника на публікацію книжок, що порушить незручні питання й відкривають двері для допитливого розуму». З наростанням тиску такі слова співчуття важили дуже багато.

Британські мусульмани намагалися звинуватити його у богохульстві й відповідно до закону про громадський порядок притягти до відповідальності. Джеффри Робертсон оспорив цей позов, указавши, що наслідки насильства – це моральна відповідальність тих, хто вчинив насильницькі дії; якщо хтось убив людей, то вина лягає на вбивць людей, а не на письменника з далекої країни. Справі мусульман нітрохи не допомогло також і те, що на третій день судового розгляду суддя почав одержувати листи з погрозами. Як підсумок, жодна із законодавчих нападок не увінчалася успіхом. Це викликало «лють» серед мусульманських лідерів, а «Ісламська партія Великобританії» зайшла так далеко, що закликала зняти фетву з огляду на неосудність автора, бо в час написання роману він перебував у стані «божевілля», принагідно пославшись на «свідчення» – опубліковане в пресі твердження директора психіатричного притулку «Здоровий розум» про те, що «Сатанинські вірші» містять одне з найкращих описів шизофренії, які йому коли-небудь доводилося читати. Тим часом Кейт Ваз, який з таким ентузіазмом було приєднався до мусульманських демонстрантів рік тому, написав до «Гардіан» листа, в якому назвав погрозу смерті «ненависною» і висловився за найшвидше її зняття.

На квартирі Джейн Велслі влаштували «святковий» обід; до нього з Маріан приєдналися Самін, Білл, Полін (у цей день вона святкувала свій день народження), Гіллон, Майкл і Валері Герр, аби випити келих вина за ще один прожитий рік. Він тішився, що хоча б на вечір утік з помешкання на Ермітаж-лейн; починав ненавидіти його всім своїм серцем за вологі стіни, дірявий дах, неякісну столярку і найбільше за відсутність меблів. Помешкання дороге, тож він ніколи ще не почувався настільки пограбованим; погодився заплатити необхідну суму заради Лондона й внутрішнього гаража. Наступного дня привезли Зафара, що мусив провести цілий день у цьому похму-

рому будинку, і він, спостерігаючи, як син виконує завдання з геометрії, нестерпно захотів знову стати хорошим батьком і не прогайнувати хлопцеве дитинство. Це була найбільша втрата.

Зайшла Маріан і почала сваритися з ним через надмірне захоплення відеоіграми. Завдяки Зафарові він приохотився до Маріо-водопровідника і його брата Луї, тож інколи світ гри «Супер-Маріо» видався йому щасливішою альтернативою тому світу, в якому доводилося йому жити решту часу. «Почитай книжку», – насмішувато сказала дружина. Він втратив самовладання. «Не вчи мене жити», – вигукнув він, а вона, ображена, вийшла з кімнати.

* * *

Попливли чарівними потоками «*Гарун і море оповідок*». У записнику він мав багато всілякої всячини – віршиків, жартів, плавучого садівника з грубого, вузлуватого коріння й овочів, як на картинах Арчімбольдо¹, що співав *пошматущи м'ясо / але не мене*, й захриплого воїна, покашлювання якого звучало як *кафкафка!*, *тогогол!* (а також *гор!*², *во!*³!, що не ввійшли до остаточного варіанту книжки, як і *Кфвфк!* на честь оповідача, імени якого неможливо вимовити, із «*Космікоміків*» Італо Кальвіно). Також з'явилася потворна, позбавлена музичного слуху принцеса Бетчет та її вересклива пісня про свого коханого, а ще (пришелепуватий) принц Боло, що *не грає в поло, не співає соло*, – все це знайшло своє місце у щасливому оповідному потокові. Створіння ж із чарівної лампи, що називалося Джин Виходь – «до певної міри вискочень і парвеню», – був забракований разом зі своєю сестрою Русоволосою Джині⁴. Все це смішило. Він тішився тоді і завжди потім,

¹ Джузеппе Арчімбольдо (1527–1593) – італійський художник, представник маньєризму, працював у Празі при дворі Рудольфа II.

² Ван Гог

³ Івлін Во

⁴ Мається на увазі пісня «Русоволоса Джині» («Jeannie with the Light Brown Hair») американського композитора Стівена Фостера (1826–1864), чий прості мелодії і тексти часто сприймаються як народні.

бо в найпохмуріші часи свого життя написав найсвітлішу й найвеселішу книжку – книжку із невідомою, справжньою, логічною, щасливою кінцівкою, якої йому так хотілося і яка вперше йому вдалася. Як сказав Морж Гарунові, такі кінцівки не так просто придумати.

До Лондона мав приїхати Вацлав Гавел. Це була його перша офіційна поїздка з часу обрання його на посаду президента, і за словами Гарольда Пінтера, своїм візитом він хотів публічно підтримати автора «*Віршів*», який саме розмірковував над можливістю створення групи підтримки із всесвітньо відомих людей на чолі з Гавелом й, можливо, великим перуанським письменником (і колись кандидатом у президенти) Маріо Варгасом Льсою. Задум полягав у тому, що з думкою цих світових достойників іранцям стане легше погодитися, ніж уперто наполягати на своїй позиції.

Самін радила якнайліпше скористатися цією нагодою. «Маєш узяти ініціативу у свої руки, – казала вона, – й подумати про всі свої можливості». До Лондона приїжджає Гавел, бажаючи стати його оборонцем. Тож він мав нагоду зустрітися з ним і про все поговорити. «Він хоче сфотографуватися з тобою й провести спільну прес-конференцію, – сказав Гарольд. – Я зателефоную Вільяму Волдгрейву».

Усі, хто знав і любив Гарольда Пінтера, також знали, що він дуже помічний під час усіяких словесних баталій. Ті, хто отримали сумний досвід «пінтерування», знали, що за будь-яку ціну необхідно уникати гострого Гарольдового язика. Рішуча нестримність і внутрішня, що пронизують його п'єси, були також і в самому авторові, про що можна судити з його щелепи, проникливого погляду та загрозливого блиску його усмішки. Завжди хочеться, щоб такі якості мав союзник, а не опонент. Наступного дня після фетви Гарольд привів гурт письменників на Даунінг-стріт і вимагав вжиття заходів. Його миттєва згода прочитати рідівську лекцію стала переконливим доказом його особистої відваги. Якщо він зателефонує Вільяму Волдгрейву, то Вільям Волдгрейв уже нікуди не дінеться.

Авжеж, Гарольд зателефонував наступного дня. «Готово». Його зустріччю з Гавелом, яка, за словами Гарольда, стала «найважливішим пунктом у порядку денному Гавела після перемовин з Тетчер», займалася служба безпеки, яка готувала державний візит президента Чехії. Здавалося, а воно так і було, наче настала мить прориву; вперше глава держави ось так відкрито наважився його підтримати. Британський уряд не дозволяв зустрітися з ним жодному зі своїх міністрів, аби не дати «неправильного сигналу». Тепер же Гавел робив те, чого не зробила Тетчер.

Однак доля продовжувала підносити йому несподіванки, і сім наступних днів для «Джозефа Антона» видалися невдалими. На Ермітаж-лейн його також чекали всілякі клопоти. Вийшло з ладу центральне опалення, тож викликали водопровідника. Кілька годин довелося сидіти у ванній кімнаті й просякати тепер уже звичним для нього потом сорому. Відтак на оглядини прийшов агент з нерухомости, і він знову сидів у ванній кімнаті. Нарешті прийшов штукатур, аби забілити вологі плями на стінах і заміни зруйновані ділянки стелі, серйозно пошкоджені протіканнями. Тепер він не мав де сховатися, й поки штукатур працював у вітальні, бідний Джозеф Антон збіг сходами до гаража (добре, що двері до вітальні були зачинені), звідки його повезли вулицями Лондона. «Ягуар», заблуканий у просторі, безцільно кружляв містом, а Денніс Кінь розповідав дурні жарти, допоки йому не повідомили, що вже можна повертатися додому.

Ось як жилося людині-невидимці. Тут він говорить телефоном з Пітером Вайдгаасом, організатором Франкфуртського книжкового ярмарку, який інформує Тегеран про те, що без скасування фетви іранських видавців не запрошуватимуть на ярмарок, а за кілька секунд він уже ховається від штукатура. То він закінчує дитячу книжку (готує також для публікації збірник есеїв під назвою однойменного твору «*Уявні батьківщини*», написаного ним дещо раніше про відчуття місця письменником-переселенцем), а вже невдовзі перетворюється на втікача, що тремтить у замкненій ванній кімнаті, боячись водопровідника з Вест-Індії.

Наступного дня після того, як він ледь не зіштовхнувся зі штукатуром, йому вдалося завершити чорновий варіант *«Гаруна і моря оповідок»*, а його друг Джон Форрестер, член ради Кінгз-коледжу, що в Кембриджі, зателефонував і повідомив про можливість присвоєння йому вченого ступеня «на зразок того, який вони значно раніше присвоїли Морганові Форстеру¹». Сама думка про те, що його можуть ушанувати, як вшанували автора *«Поїздки до Індії»*, гріла йому душу. Він сказав, що був би дуже радий, якби таке сталося. Кілька місяців потому знову зателефонував Джон і сказав, що такого не станеться. Забагато людей забагато чого боялися.

У його будинку на Сент-Пітер-стрит виникли деякі неполадки. Він зачинений, у ньому ніхто не жив. Місцеві поліцейські казали про труднощі в гарантуванні «збереження» власності. Виникла підозра щодо витoku газу, тож працівникові газової служби довелося проникати в будинок. Тепер повідомили про протікання води в підвалі. Треба комусь поїхати й подивитися. Вони з Маріан майже не розмовляли після сварки через відеогру «Супер-Маріо», проте вона погодилася поїхати туди. Виявилось, що майже ніякої шкоди будинку не завдано. Газівник по драбині заліз у незачинене вікно на другому поверсі, так що входні двері ламати не довелося. Витoku газу не виявив. А затоплення у підвалі, про яке він казав, було незначним протіканням, яке легко усунули. Із Сент-Пітер-стрит Маріан повернулася у кепському гуморі й перегодя по телефону виговорила йому все. «Б'юся об заклад, – кричала вона, – що ти навіть ліжка за собою не застелив!»

Того вечора його повезли до Едварда й Маріам Саїдів, що мешкали на Ітон-роуд у Свісс-Коттеджі. На той час Едвард ще не занедужав на хронічний лімфолейкоз, тож він – ерудит, охочий пофліртувати й іпохондрик – аж пашів здоров'ям, багато говорив, сміявся і жестикулював. У ті

¹ Едвард Морган Форстер (1879–1970), англійський письменник. Психологічні романи на сімейно-побутові і моральні теми. Антиколоніальний роман *«Поїздка до Індії»* (1924). Літературознавчі праці.

дні досить було Едвардові кашлянути, як він одразу лякався нападу бронхіту, а як тільки щось заболить у животі, то був певен: його апендицит от-от лопне. Дивовижно, наскільки мужньо тримався цей чоловік, коли захворів насправді; ніколи не скаржився й боровся з недугою до останнього за підтримки чудового лікаря Канті Рая і побив усі рекорди тривалості життя серед хворих з таким діагнозом, проживши дванадцять років після виявлення раку. Едвард був джигуном і трохи марнославним щодо свого зовнішнього вигляду, і пригадується, як одного разу, багато років потому, вони влаштували біля Колумбійського університету, після всіх цих перипетій з фетвою, щасливі посиденьки у всіх на виду, без поліцейської охорони, засування штор й «хімчисток». Рак на якийсь час відступив, і Едвард не був таким худим, яким, на жаль, виглядав останніми роками. «Едварде, – сказав на той час уже не Джозеф Антон, – ти знову маєш здоровий вигляд! Ти набрав ваги!» Й Едвард одразу найжачився. «Так, – сказав він, – але ж не зайвої, Салмане».

Він досліджував творчість Конрада і пам'ятав про моряка Джеймса Вейта на обклашці «Нарциса». Він також знав, що мусить жити, поки не помре; так він і робив.

Того вечора на Ігон-роуді у березні 1990 року Едвард сказав, що мав розмову з Арафатом щодо його справи, – а Едвардові поговорити з Ясіром Арафатом, якого він так не любив за його корупційні махінації та підтримку тероризму, багато чого коштувало, – й Арафат (прихильник секуляризму й антиісламізму, а водночас корупціонер і терорист) відповів: «Аякже, я підтримую його, але мусульмани в інтифаді... що я можу вдіяти?..» «А чому б тобі не написати щось про інтифаду, – запропонував Едвард. – Для нас це дуже важливо, ми й про це хочемо почути твою думку». Так, можливо, відповів він. Одразу перейшли до іншої теми й говорили про книжки, музику та спільних друзів. Він не мав великого бажання говорити про фетву; багато друзів помічали це й тактовно змінювали тему розмови. Побачитися з друзями – це все одно, що вирватися з ув'язнення на волю, тож про свої кайдани йому хотілося говорити якнайменше.

Він змушував себе зосереджувати увагу й щодня витратити години часу на підчищення й переробляння чорнового варіанту «Гаруна». Тиждень минув не так, як хотілося. Поліція повідомила, що зустрічі з Гавелом скасовано – очевидно, чехи скасували її з огляду на безпеку президента. Натомість він мав зателефонувати до готельного номера Гавела о шостій годині пополудні. Для нього це стало величезним розчаруванням. Кілька годин поспіль він не спромігся бодай на слово. Проте рівно о шостій все ж таки зателефонував на вказаний йому номер. Довго лунав гудок, а тоді відповів чоловічий голос. «Це Салман Рушді, – сказав він. – Я говорю з президентом Гавелом?» Чоловік на другому кінці лінії, це було чути, хихикнув. «Мені сказали зателефонувати саме у цей час». Відтак після короткої паузи хтось відповів: «Так. Вам треба трохи зачекати. Президент у вбиральні».

Тепер, подумав він, я точно знаю, що в Чехословаччині відбулася революція. Президент уже розпорядився, щоб його кортеж складався з автомобілів різних кольорів – аби все мало трохи веселіший вигляд, запросив до себе «Роулінг стоунз», а тоді дав своє перше американське інтерв'ю Лу Ріду, бо Чеська оксамитова революція запозичила свою назву від його гурту «Велвет андерграунд¹» (таким чином, учасники гурту не тільки співали про революцію, як це робив «Бітлз», але також допомогли її здійсненню). Тож на такого президента варто почекати, поки він бариться в туалеті.

За кілька хвилин він почув кроки й голос Гавела. Він розповів цілком іншу історію про скасування зустрічі. Йому не хотілося, щоб зустріч відбувалася в посольстві Чехії. «Я не довіряю тому місцю, – сказав він. – Там багато старорежимних людей, усюди блукають якісь незнайомі типи і вештаються якісь полковники». Новий посол – призначенець Гавела – обіймав свою посаду лишень два дні і не мав часу для вичищення авгієвих стаєнь. «Я не піду туди», – сказав Гавел. Британці ж відповіли, що не

¹ «Велвет андерграунд» («The Velvet Underground») – буквально означає «Оксамитове підпілля» (англ.).

готові проводити зустріч в якомусь іншому місці. «Тільки уявіть собі, – сказав Гавел, – у Британії не знайшлося для нас з вами безпечного місця». Стало зрозумілим, що британський уряд не зацікавлений у такій зустрічі. Можливо, від сцени з обійманням Вацлава Гавела й письменника, з яким його власний прем'єр-міністр не захотіла зустрітися, у декого б залишився дещо неприємний осад? «Шкода, – сказав Гавел, – мені дуже хотілося».

Однак, продовжував він, на прес-конференції йому вдалося багато чого сказати. «Я заявив, що ми з вами підтримуємо постійний зв'язок, – сказав він і засміявся. – У якомусь сенсі це правда, через Гарольда чи ще когось. Проте я їм заявив: *постійний зв'язок*. Ага, ще про глибоке почуття солідарності. Я їм і про це сказав».

Тим часом він розповідав Гавелу про своє захоплення його «*Листами до Ольги*» – збірником листів, написаних видатним дисидентом з тюрми до своєї дружини, – й наскільки велике враження вони справляють на нього в його теперішньому становищі. «Ця книжка... – відповів Гавел. – Знаєте, коли ми писали тоді одне одному, то мусили казати багато чого загадками, таким собі шифром. Там є місця, яких тепер я і сам не розумію. Проте в мене виходить значно ліпша книжка». Гавел просив надіслати йому примірник есеїв «Ніщо не священне?» й «Від щирого серця». «Постійний зв'язок», – на завершення він ще раз засміявся й попрощався.

Наступного дня Маріан далі провадила проти нього війну. «Ти говориш і думаєш тільки про себе, – скипіла вона і, можливо, мала слушність. – Що не день, то якась драма у твоєму житті». На превеликий жаль, і тут вона мала слушність. Вона кричала про його одержимість тільки самим собою і тим, що стається з ним; про його неспроможність підтримувати «рівність» і про те, що він перетворився на «бридкого пияка». *Звідки це взялося?* – думав він, а тоді вона завдала остаточного удару. «Ти хочеш жити так, як жили твої батьки». Отже, він – алкоголік, такий самий як його батько. Аякже.

Тим часом на Мусульманській молодіжній конференції у Бредфорді шістнадцятирічна дівчина закликала

побити Рушді каменями. Висвітлення «справи» у пресі – принаймні на якийсь час – мало співчутливий, навіть жалісливий характер. «Бідолашний Салман Рушді». «Нещасний автор». Однак йому не хотілося бути бідолашним, нещасним, жалюгідним. Йому не хотілося бути звичайною жертвою. Адже тут йшлося про важливі інтелектуальні, політичні та моральні питання. Йому хотілося стати стороною в дискусії: стати адептом.

Ендрю й Гіллон заїхали до нього на Ермітаж-лейн після зустрічі з начальством «Пенгвіна» в лондонському будинку їхнього колеги Брасна Стоуна, агента маєтку Агати Крісті. Це був грізний переговорний тандем з огляду на протилежність цієї пари: дуже високий, млявий, із соковитим голосом англієць та агресивний, круглоголовий американець з розмаїтим досвідом роботи, з членством у команді Воргола, а ще з очима, що просвічували тебе немов лазером. Класичний чоловічий дует – твердий і м'який характер, до того ж ефективність їхньої роботи підвищувалася завдяки тому, що люди, з якими вони вели перемовини, помилково вважали, що Ендрю – це міцний горішок, а Гіллон дещо м'якший. Насправді Ендрю надавався пристрастям та емоціям і міг вас ошелешити зволоженими слізьми очима. Гіллон був гангстером.

Навіть Гіллон і Ендрю дійшли висновку, що з «Пенгвіном» неможливо мати справи. Ця остання зустріч знову виявилася безрезультатною. Маєр від імені «Пенгвіна» назвав кінець червня крайнім терміном публікації книжки в м'якій обкладинці, проте не вказав жодної конкретної дати. Тож зійшлися на тому, що в разі якщо книжка не вийде до 30 червня, Гіллон і Ендрю наполягатимуть на поверненні права на видання книжки вже 1 липня, щоб мати можливість укласти інші угоди. Гіллон сказав: «Думаю, Маєр схиляється саме до цієї думки». (Чотири дні потому зателефонував Гіллон і сказав, що Маєр «наполовину погодився» з ідеєю повернення права на публікацію, проте хотів «дещо узгодити додатково», іншими словами, хотів за це грошей. Його колега Тревор Главер на зустрічі з Ендрю та Гіллоном заявив, що витра-

ти «Пенгвіна» на безпеку виявилися такими великими, що на публікації книжки в твердій обкладинці вони зазнали збитків, а видання в м'якій обкладинці означатиме «додаткові збитки», тож Маєру тепер важче домагатися якоїсь компенсації за відмову від права на публікацію книжки в м'якій обкладинці, тим часом така відмова, якщо вірити Главерові, заощаджувала йому гроші. «Ми доможемося свого», – сказав Гіллон. «Коли настане перше липня, а Маєр не опублікує книжки й вимагатиме грошей, – сказав він, – то я звернуся до преси».)

Ендрю вважав, що «Пенгвін» виплатив йому авторський гонорар не в повному обсязі й утримує велику суму грошей, яку мав би заплатити. «Пенгвін» сердито відкинув звинувачення, й Ендрю прислав аудитора, який справді виявив значну недоплату. «Пенгвін» так і не вибачився.

Поліція запропонувала йому носити перуку. До нього прийшов їхній найкращий майстер з виготовлення перук і узяв зразок його волосся. Ця затія викликала в нього великі сумніви, проте кілька офіцерів захисту переконували його, що перуки навіть дуже добре спрацьовують. «Зможете ходити собі по вулиці і не привертати нічиєї уваги, – казали вони. – Повірте нам». Несподівано підтвердив це і Майкл Герр. «Тобі, Салмане, не дуже сильно треба щось змінювати у зовнішності, – казав Майкл повільно, проте швидко кліпаючи очима. – Лишень найголовніше». У брунатній картонній коробці принесли перуку, яка нагадувала малу тваринку, що спала. Коли ж він надів її собі на голову, то мав геть недоладний вигляд. Поліцейські нахвалювали, казали, що все просто чудово. «Гаразд, – сказав він нерішуче. – Давайте підємо на прогулянку». Вони відвезли його на Слоун-стріт і припаркувалися біля універмагу «Гарві-Ніколс». Щойно він вийшов з авто, всі почали крутити головами й озиратися на нього, дехто з широкою посмішкою або ж навіть зі сміхом. «Дивися, – почув він чоловічий голос, – он той прибацаний Рушді в перуці». Він знову сів у «ягуар» і більше не надівав перуки.

Посла Моріса Басбі офіційно не існувало. Його імени не почути по радіо чи на телебаченні, не побачити на шпальтах газет чи журналів, бо це ім'я належало шефові американської антитерористичної служби. Про його пересування не повідомлялося в медіа-просторі, до того ж його місцезнаходження, якщо вжити слово, яке згодом стало популярним завдяки віце-президентові США Чейні, «не розголошувалося». Такий собі привид американської державної машини.

Тим часом «Джозеф Антон» після закінчення договору про найм на Ермітаж-лейн розмірковував над поїздкою до Америки, де зміг би впродовж кількох тижнів чи місяців пожити на волі. Спеціальна служба із самого початку застерігала, що їхня відповідальність за нього обмежена британськими кордонами. Правила гри передбачали, що у разі виїзду «клієнта» зі Сполученого Королівства до іншої країни про це необхідно заздалегідь повідомити сили безпеки країни виїзду для ухвалення рішень щодо своїх дій, якщо такі потрібні, для сприяння його візиту. Як тільки про його намір дізналися американці, з ним захотів поговорити містер Моріс Басбі. Відбулася зустріч неіснуючої людини з людиною-невидимкою: так ніби Італо Кальвіно й Г.Дж. Уеллсу захотілося у співавторстві написати книжку. Його привезли до невідомої офісної будівлі на південному березі Темзи й провели до великої кімнати, геть порожньої, за винятком двох стільців з прямими спинками. Він і посол Басбі сіли один навпроти одного, й американець одразу перейшов до справи. Його приїзд до Америки тільки вітатимуть, – сказав посол, – і він не повинен у цьому сумніватися. Америка співчуває йому, і він має знати: його справа стоїть «на порядку денному перемовин Білого Дому з Іраном». Його бажання відвідати США загалом схвалюється. Проте Сполучені Штати шанобливо просять розглянути можливість відкласти поїздку на «три-чотири місяці». Посол Басбі уповноважений повідомити йому цілком конфіденційну інформацію про реальні зрушення щодо американських заручників у Лівані й про існування

великої вірогідності їхнього звільнення. Він сподівається на цілковите розуміння з боку містера Рушді в цьому дуже дражливого питанні. І містер Рушді оправдав його сподівання. Він приховав своє глибоке розчарування й погодився задовольнити прохання неіснуючої людини. Похмуро попросив Гіллона продовжити договір про найм помешкання на Ермітаж-Лейн.

Маріан полетіла до Америки в авторське турне на підтримку своєї книжки. А він і далі намагався переконати себе у тривкості їхнього кохання. В щоденниках неодмінно применшував усі тертя між ними й наполягав на їхньому – значною мірою уявному – щастю. Потреба в коханні – дуже велика. Перед очима постають видіння раю, що відкидають свідчення очей і вух про перебування в пеклі.

«Гаруна» завершено. Він поголив бороду, залишив тільки вуса. В середу 4 квітня на Ермітаж-лейн привезли Зафара, і тато передав йому рукопис «його» книжки. Світла радість на обличчі хлопця стала єдиною нагородою, якої потребував автор. Зафар прочитав книжку швидко і сказав, що вона йому сподобалася. Друзі також мали позитивні враження від її прочитання. Але хто надрукує книжку? – ламав він собі голову. Хтось із колишніх? Тоні Лейслі з «Вайкінгу» сказав Гіллонові під великим секретом, що «Сатанинські вірші» у паперовій обкладинці, мабуть, побачать світ 28 травня. Нарешті, подумав він. Коли той бар'єр буде взято, то, може, все й покотиться до завершення. Лейслі завів мову про «Гаруна». «Оскільки незабаром має вийти книжка в паперовій обкладинці, то нам, можливо, вдасться видати також і його нову книжку. Ми ж бо пишаємося виданням його творів». Тоні був хорошою, порядною людиною, намагався й надалі робити реальні справи за нереальних обставин.

На самоті на Ермітаж-лейн він досяг останнього рівня гри «Супер-Маріо», розбивши на друзки поганого великого Автозаправника й урятувавши нестерпно рожеву принцесу Поганку. Тішився, що його тріумфу не бачить Маріан. Телефонем вона звинувачувала його в якихось

любовних пригодах і торочила про ненадійність його друзів. Він намагався не звертати уваги на ці теревені. Того вечора Полін повезла Зафара до будинку на Сент-Пітер-стрит, аби забрати деякі його речі: боксерські рукавиці, боксерську грушу й усілякі ігри. «Ми з татом тут вилазили на дах, – казав він сумно Полін. – Дуже важко звикнути до того, що він мусить ховатися. Коли все це скінчиться?» Вона зайшла із сином до піцерії, тож він смакував їжею і цитував з «Гаруна»: «Ти зупиниш все, ти зупиниш рух, але не мене».

Він також попросив Полін привезти деякі речі і для нього, проте дечого вона так і не знайшла. Всі п'ять старих альбомів із світлинами, зробленими до появи Маріан, кудись зникли. Також не знайшла вона його особистого примірника номер один з власним підписом з обмеженого видання «Сатанинських віршів», яких загалом було надруковано тільки дванадцять. (Пізніше американський торговець букіністичною літературою в Лондоні Рік Джекоскі продав йому примірник номер одинадцять, що належав Тедові Г'юзу¹. За примірник власної книжки він заплатив 2 200 фунтів стерлінгів.) Від будинку ніхто не мав ключів, окрім Полін, Самін і Маріан. Два роки потому журналіст Філіп Вайс надрукував у «Есквайєрі» про нього нарис, зобразивши його жахливо непривабливим, а Маріан – досить милою жінкою. Щонайменше одна ілюстрація однозначно була взята із утраченого фотоальбому. Під тиском Ендрю «Есквайєр» визнав: фотознімок надала Маріан. Вона твердила, ніби отримала цю світлину в подарунок. Приблизно в той самий час «остаточна версія машинопису» «Сатанинських віршів», яка також пропала з його кабінету на Сент-Пітер-стрит, надійшла у продаж до торговців букіністичною літературою. Рік Джекоскі сказав йому, що Маріан пояснювала, ніби це також їй «подарували», а потім забрала той примірник, незадоволена надто низькою ціною на нього. Вона прихопила не той варіант; найцінніший рукопис, себто «робочий» текст

¹ Тед Г'юз (1930–1998) – англійський поет, дитячий письменник.

з його правками та зробленими від руки зауваженнями, залишався у його власності. Альбоми не знайшлися – їх ніхто не повернув.

23 квітня професор Бейрутського університету Роберт Полгілл став першим американським заручником, звільненим палестинськими викрадачами («Ісламським джихадом за звільнення Палестини») через три роки після захоплення. Чотири дні потому «Організація ісламського світанку» звільнила директора Ліванської міжнародної школи Франка Ріда після чотирьох років утримання в полоні. Тож посол Басбі казав правду.

* * *

Маріан мала багато записників, і саме одному з них судилося покласти край їхньому шлюбові. Він так і не дізнався, чи навмисно вона залишила свій записник у будинку на Ермітаж-лейн, щоб спровокувати остаточний розрив, якого вона буцімто не хотіла. В чудовому романі Дзюнітіро Танідзакі «Ключ», який Маріан чомусь вважала «злим», чоловік і дружина ведуть свої «таємні» щоденники з таким розрахунком, аби їх можна було знайти й прочитати. В книжці Танідзакі щоденники відіграють роль «еротичного» інструмента. У його житті знайдений ним щоденник прислужився простішій меті. З нього він дізнався правду, якої намагався не помічати. Під час авторського турне Америкою вона писала, що не має жодної причини повертатися до Англії, однак він змушує її до цього попри все її небажання. Вона винайняла будинок в Америці. Справжня новина для нього. Добре знала, що він не поїде до Америки, та все ж таки будувала плани про переїзд. З неї досить усіх тих переховувань, і він її дуже добре розумів. *Ну що ж, нехай іде, подумав він, і нехай розлука поступово переросте в розлучення.*

Решта щоденника була темнішою. Писала, що він боїться жінок. *Так, думав він, принаймні тебе я справді трохи боюся.* Ненавиділа його стосунки з дорогою йому сестрою Самін. Удалася навіть до кількох насмішок про те, який він у ліжку коханець.

Аж тут вона знову повернулася до Лондона. Він сказав, що прочитав щоденник і надалі не збирається з нею жити у шлюбі. Вона розхвилювалася й божилася, що кохає його, а він знайшов її «чорний щоденник», який вона вела для того, щоб позбутися своїх найпохмуріших думок – викинути їх з голови, виклавши на папері. Майже скидалося на правду. Він і сам записував свої страхи, слабінки, хтиві думки і фантазії, а тоді викидав у кошик для сміття. Та записи у її щоденнику мали надто категоричний і всеосяжний характер і не могли стати наслідком хвилинної злоти чи обурення. Це – не скоро минуші почуття. Так вона думала насправді. Запитав, чому не розповіла про будинок, що винайняла в Америці, і вона почала все заперечувати. Він поговорив з Гіллоном, який підтвердив, що вона колись йому таки розповідала про цей будинок. Тому він сказав: «Не маю найменшого бажання з тобою воювати. Який сенс? Війна закінчилася». Маріан поїхала.

Зателефонував Самін, аби переконатися, що Маріан не мала жодних підстав звинувачувати його у поганому ставленні до сестри. Самін запевнила: любов між ними беззастережна і ніщо не може стати їй на заваді. Був дуже стурбований прочитаним, проте відчував велике полегшення. Ця частина його кошмару добігала свого кінця.

Наступного дня поліція влаштувала йому психологічну розрядку. Вони із Зафаром каталися на швидкісному поліцейському катері вгору і вниз по Темзі, з ревом доходили аж до Бар'єру, а тоді повертали назад до штаб-квартири річкової поліції у Вовпінгу. Зафар казав, що чудово провів час.

Голова правління корпорації «Рендом хаус» Альберто Вайтелі сказав Ендрю, що останнє речення есею «Ніщо не священне?» – «Якщо десь у світі зачинають невеличку літературну кімнату, то рано чи пізно починають валитися стіни всієї будівлі» – зворушило його до глибини душі, тож «Рендом хаус» знову зацікавлений у виданні як «Гаруна і моря оповідок», так і наступних книжок Рушді. Проте Вайтелі наголосив, що хотів би мати в угоді

«пункт про звільнення від відповідальности», котрий страхував би «Рендом хаус» від необхідности друкувати щось таке, що могло б «поставити його працівників під загрозу». Попри таку заувагу Ендрю й Гіллон висловили припущення, що йому таки варто перейти від Пітера Маєра до «Рендому». «Я не підписуватиму жодної угоди з настільки принизливим «пунктом про звільнення від відповідальности», – сказав він своїм агентам, додавши для переконливости: – Тільки через мій труп». Ендрю відчував, що цим пунктом «Рендом хаус» може поступитися. Сонні Мегта прочитав «Гаруна» й сказав, що твір йому сподобався. Впродовж тижня було укладено угоду з «Рендом хаус». Проте Вайтелі не бажав жодного розголошення. По суті, він хотів тримати підписання угоди в таємниці якнайдовше. А от Сонні й Ендрю погодилися, що все ж таки треба готувати заяву для преси.

Йому, людині без війська, доводилося воювати на кілька фронтів. На приватному фронті свого таємного життя мусив щулитися від страху й присідати навпочіпки, підкрадатися й припадати до землі, боятися водопровідників разом з іншими майстрами, гарячково шукати даху над головою, а ще одягати перуку. На видавничому фронті він нічого не міг приймати як само собою зрозуміле, за винятком своєї роботи. Навіть видання його творів стояло під питанням. Він не мав жодної певности, що зможе далі йти обраним шляхом, не мав також певности, що завжди знаходитиме натружені руки, готові друкувати й розповсюджувати його твори. А ще існував грубий і жорстокий світ політики. Якщо він є футбольним м'ячем, думалося йому, то чи може він стати м'ячем із самосвідомістю й самому вступити у гру? Чи може м'яч розбиратися у тому виді спорту, в якому його безперестанку копають з одного місця в інше? Чи може м'яч діяти у своїх власних інтересах і за власним бажанням виходити за поле, поза межі досяжности взутих у бутси ніг?

Чоловік на ймення Пітер Темпл-Морріс, що мав волосся кольору м'якого ванільного пломбіру, яке коловоротом вилося на великій бані його обличчя, був солідною і знаною людиною, консерватором, членом англо-іранської

парламентської групи, людиною, що не переймалася його долею, і тепер, після звільнення американських заручників у Лівані, він вирішив, що «моральна відповідальність» за долю британських заручників лежить на авторові «*Сатанинських віршів*», котрий має утриматися від видання роману в м'якій обкладинці. Сніговою лавиною покотилася критика. Прибічники заручника Джона Маккарті заявили: «Рушді має попросити вибачення». В «*Дейлі мейл*» батько Маккарті Патрік звинуватив письменника у тривалому перебуванні сина в полоні. Девід, брат заручника Террі Вейта, назвав його власні біди «самонакликаними», а відтак ще й додав, що «ніхто не може завжди отримувати того, що хоче», маючи на увазі книжку в м'якій обкладинці. Видання книжки, на велике переконання Девіда, необхідно скасувати, а його автор мусить вибачитися за завдані мусульманам образи. Така постановка питання зробила свою справу. «*Дейлі телеграф*» опублікувала результати соціологічного опитування, проведеного Інститутом Геллапа: більшість опитаних погодилися, що «Салман Рушді має вибачитися за «*Сатанинські вірші*». Тим часом його джерела повідомляли, хоча він і не переконався в правдивості цього, що Вільям Волдгрейв особисто казав «Пенгвіну» не видавати книжки в м'якій обкладинці, бо в іншому разі це може негативно вплинути на долю британських заручників і долю британського бізнесмена Роджера Купера, який усе ще перебував в Евінській тюрмі, що в Тегерані.

Ось до чого призвели постійні зволікання «Пенгвіна». Саме цього, мабуть, Маєр і хотів дочекатися: поважної причини для відмови від публікації.

Архієпископ Кентерберійський Роберт Рансі зустрівся з містером Абдулою Куддусом з Бредфордської ради мечетей. Куддус сказав архієпископу, що під час його недавньої поїздки до Ірану члени іранського меджлісу запевнили його, що посланець архієпископа Террі Вейт, взятий у заручники ліванськими екстремістами, живий, однак буде звільнений тільки у разі видачі *Рушді властям Ірану*. Його заява перегукувалася із заявою Хусейна Музаві з ліванського шіїтського угруповання «Ісламський Амаль»: звіль-

нення британського заручника можливе тільки за умови «депортації Рушді урядом Британії». Він також застеріг, що коли відповідних заходів щодо письменника не буде вжито, звільнення Террі Вейта, Джона Маккарті й третього британського заручника Джеккі Манна неможливе. Новину передали по радіо Карачі, й мама від переживань не знаходила собі місця. Тож Самін мусила її заспокоювати.

Він намагався влаштувати зустріч з Вільямом Волдгрейвом і довідатися про плани уряду з розв'язання цієї кризи. Волдгрейв одразу сказав Гарольдові Пінтеру, що уряд – можна сказати, Маргарет Тетчер – дуже «занепокоєний» можливістю проведення такої зустрічі та ймовірністю того, що ця інформація проникне у пресу. Всі ж бо знали, що він не прихильник уряду Маргарет Тетчер. Позиція уряду виявилася такою: *гарязд, ми подбаємо, щоб він залишився живим, проте не зустрічатимемося з ним і не розроблятимемо жодних планів дій щодо нього. Просто триматимемо його у клітці, а якщо він буде проти, то є немало людей, готових назвати його невдячним.*

Він почувався страшенно стомленим, був близьким до нервового виснаження. Знову кури́в, сердячи́сь сам на себе і переконуючи самого себе у неприпустимості куріння, та все ж із сигаретою в руці. «Я борюся з ніоти́ном, – писав він, – але яку він має силу! Відчуваю страшенний потяг уздовж рук і під грудьми». А тоді великими літерами: «Я ОБОВ'ЯЗКОВО ПОКИНУ КУРИТИ».

Заарештовано п'ятьох арабів у Скарборо нібито за підготовку до виконання фетви. Зафар саме захворів, не пішов до школи і, почувши про арешт по телевізору в обідню пору, зателефонував йому, вдаючи спокійного. Поліція вважала повідомлення «напусканням туману в мас-медіа», тож він розповів Зафарові про офіційне тлумачення події, аби лиш заспокоїти сина, хоча сам у це не вірив.

Маріан написала йому листа. «Ти так шукав Сумніву, і ти його знайшов, – казала вона. – А відтак убив нас».

«Усе, що має значення у нашому житті, – написав він в «Опівнічних дітях», – відбувається переважно без нас». Кажучи це, він не мав на увазі такі речі, як смертні виро-

ки, загрози смерти, погрози вибухів, демонстрації, судові слухання, політичні махінації, проте вони непрохано проникли в його особисте життя й доводили правильність бачення героя з його художнього твору. Зворушувала хіба що небайдужість до його долі багатьох доброзичливих людей. Американський письменник Пол Остер, який потім став його близьким другом, навіть написав «молитву» про Салмана Рушді. *«Коли я вранці сідаю писати, то найперше думаю про Салмана Рушді. Я роблю це щоранку...»* Майк Воллес також хотів допомогти. Легендарний репортер телепередачі *«60 хвилин»* сказав одному з керівників «Пенгвіна», що «наступну заяву в дусі «Від щирого серця» або ж, може, «на крок чи два далі» – що він мав під цим на увазі, невідомо – він особисто готовий передати Рафсанжані; а такий підхід може спрацювати, й фетву скасують.

Переговорив з Ендрю, Гіллоном і Френсіс Д'Суса й попросив їх вивчити таку можливість. «Мені не варто надто хвилюватися, – писав він у своєму щоденнику, – проте навіть найменша можливість свободи настільки мене бентежить, що я не можу стриматися». Ендрю мав розмову з Майком Воллесом, а тоді з Кавегом Афрасіабі, науковим співробітником Центру близькосхідних досліджень, що в Гарвардському університеті. Афрасіабі сказав, що він уже мав розмову з представником Ірану в Організації Об'єднаних Націй Камалем Харразі, а також з «людьми, пов'язаними з Хаменеї». Він повторив те саме, що сказав Воллес. Якщо письменник зробить заяву, «сумісну з його принципами», то Хаменеї тільки вітатиме її, і фетву буде скасовано. Іран шукає «виходу» з кризи, тож участь у цьому процесі Майка Воллеса – це великий плюс з огляду на те, що Хаменеї прагне мати позитивний імідж в американських мас-медіа, щоб перехопити ініціативу у Рафсанжані.

У нинішньому світі все зав'язане на телебаченні.

Його попросили зробити відеозапис своєї заяви, який Воллес візьме до Тегерана, де його покажуть по телебаченню, й тоді Хаменеї зможе говорити з Воллесом на американському телебаченні й скаже те, що треба сказа-

ти. За кілька днів нам повідомлять, сказав Афрасіабі, чи Іран хотів би піти таким шляхом. На його думку, можна очікувати на «позитивну відповідь». Чотири дні потому він зателефонував Ендрю і сказав, що отримав «зелене світло». Як наступний крок, він запропонував зустріч з першим секретарем місії Ірану в ООН паном Хусру.

Ендрю й Френсіс переговорили спочатку між собою, а тоді з ним. Варто обережно рухатися вперед, вирішили вони. Чи стане це проривом? Вони не наважувалися вірити в таке. Проте не могли нічого вдіяти з собою. Таки вірили.

Майк Воллес і Афрасіабі зустрілися з Ендрю в його агенції. Афрасіабі повторив вимоги Ірану щодо заяви – він шкодує про написане – яку необхідно помістити в передмові до роману в паперовій обкладинці (ага, подумав він, отже, з другого боку, вони не заперечують проти видання в м'якій обкладинці), і щодо створення фонду підтримки сімей тих, хто загинув в «антирушдівських» заворушеннях. Тут занепокоїлася Френсіс. З одного боку, казала вона, вони дають «сигнал» про можливе припинення фінансування Мусульманського інституту Сіддікі та спроби призначити поміркованішого головного імама в Сполученому Королівстві. З другого боку, побоювалася вона, іранці можуть бавитися в «особливо брудну гру». Якщо вони скасують фетву й охорону буде знято, то на нього може напасти якийсь фундаменталістський осередок, й іранці зможуть просто «дезавуувати» свої дії. На певній стадії цього процесу, казала вона, необхідне втручання британського уряду, щоб одержати гарантії недопущення всіляких випадковостей. Самін також боялася, що він може накласти головою, як тільки «вийде зі схованки». Що ж тоді робити? Постійно переховуватися? Відчував усю хиткість і заплутаність свого становища. Надто багато всього відбувалося. Важко сказати, що ліпше.

І тут їхні плати почали руйнуватися. Іранці скасували зустріч з Майком Воллесом. Хотіли бачитися тільки з Афрасіабі й почути, про що він домовився на зустрічі з Ендрю. А тоді – лусь! – і його мрія луснула, як та мильна бульбашка. Представники місії Ірану в ООН заявили, що їм треба «проконсультуватися з Тегераном». Мине ще два

тижні. *Це не серйозно*, раптом усвідомив він. *Це – жарт. Вони хочуть, аби я зробив заяву й покладався на їхню добру волю. Довірився їм. Авжеж: це такий їхній жарт.*

Він кинув курити. Відтак закурив знову.

Упродовж кількох наступних днів Іран заперечив можливість скасування фетви. Хаменеї сказав, що «Рушді треба передати на розтерзання британським мусульманам», і це вирішило б усі проблеми між Іраном і Сполученим Королівством. Френсіс Д'Суса виступила у телепередачі Бі-бі-бі «Ніч новин» і протистояла «правій руці» Сіддікі, наверненому в мусульманство шотландцеві на ймення Джеймс Діккі, який узяв собі ім'я Якуб Закі і тепер зухвало запрошував до Лондона групи спеціального призначення для виконання фетви. Дав прес-конференцію Рафсанжані, на якій він намагався дещо вгамувати пристрасті, проте не запропонував жодного вирішення спричиненої фетвою кризи. І тут уперше британський уряд запропонував йому зустріч зі своїм представником. На найближчих вихідних він мав зустрітися з Дунканом Слейтером, співробітником міністерства закордонних справ. А тим часом поговорив із журналістом газети «Індепендент» Джоном Баллоком, поважним фахівцем з питань Середнього Сходу, який нещодавно повернувся з Тегерана й підтвердив, що іранці «страшенно хочуть владнати цю проблему... потрібно тільки прийнятне вирішення». Відтак зустріч зі Слейтером перетворилася на суцільне розчарування. Слейтер не знав нічогосінько ні про закулісні ініціативи, ні про якісь заплановані дії уряду. Хай там як, однак було приємно відчувати себе не обділеним увагою уряду й одержати запевнення у постійній підтримці. Він дійшов до тієї межі, що дякував навіть за крихти.

Ініціатива Афрасіабі виявилася мертвонародженою. Гарвардський вчений надіслав листа, змінивши пункти в «переліку необхідних закупів». Публікацію необхідно відкласти загалом на дванадцять або ж навіть п'ятнадцять місяців; «Рушді має піти далі й першим виступити зі своєю заявою; що йому втрачати?» І тут Ендрю зауважив: «Боюся, Афрасіабі хоче стати письменником і шукає собі агента». Тиждень потому представник Ірану в

ООН Камаль Харразі повідомив Майкові Воллесу: «Тепер не найкращий час, аби виходити з такою ініціативою». Закрився ще один закулісний канал.

Він мав ще одну зустріч з послом Басбі, цього разу в присутності Білла Бейкера із ФБР. Вони просили зачекати ще кілька місяців з поїздкою до Сполучених Штатів, залишаючись при цьому щирими й співчутливими людьми. Басбі висловив слухний погляд на спроби Афрасіабі. «Можливо, – сказав він, – їм не сподобався посередник».

На одинадцятий день народження він подарував Зафарові електрогітару; провів з ним майже увесь день на Ермітаж-лейн, слухав синову гру і записував на магнітофон його невпевнені музичні спроби. Ще один звичайний день з найдорожчою у його житті людиною.

Косіма знайшла великий особняк у Вімблдоні, значно затишніший, ніж на Ермітаж-лейн: триповерховий цегляний будинок з восьмикутною башточкою з південного боку. Поліція оглянула й схвалила його. Хоча Ермітаж-лейн і був досить-таки неприємним місцем, проте він там прожив сім стабільних місяців. Тепер настав час готуватися до чергового переїзду.

Видавець не підписував договору на видання *«Гаруна і моря оповідок»*. Тож Ендрю пішов на зустріч із Сонні Мегтою й Альберто Вайтелі довідатися, в чому річ. Ще перед зустріччю Сонні сказав Ендрю: «Думаю, тут не виникне проблем», але, видно, якась таки виникла. На зустрічі Вайтелі пояснив, що не хоче підписувати договору «зі страхових причин». У цей час вони саме вели перемовини щодо купівлі приміщення і не хотіли, аби видання книжки спричинило труднощі у стосунках зі страховою компанією. Вони пропонували заплатити дві третини погодженого авансу за одержання «права на публікацію» й були готовими виплатити третю частину після обговорення із Сонні «редакторських зауважень». «Автор нехай підпише, – сказав Вайтелі, – а ми почекаємо». Зателефонував Ендрю й розповів про побажання видавців. «Ні, – відповів він гнівно. – Скасууй угоду й передай їм, що я подаю в суд

за невиконання договірних зобов'язань. Ліпше бути невиданим, ніж приниженим». Пополудні Ендрю знову зустрівся з Вайтелі й Сонні – і вони здалися. Так, вони погодилися підписати. В роті у нього залишився гіркий неприємний присмак, та все ж таки він виграв один раунд.

У день, коли йому виповнилося сорок три роки, Гіллон приніс договір на підпис. Там містився «пункт про конфіденційність». Йому забороняли розголошувати інформацію про підписання договору до встановленої видавництвом «Рендом хаус» дати, яку ще треба погодити. Тут вочевидь щось крілося. Однак він поставив свій підпис. Майже одразу стало зрозумілим, у чому тут заковика. Мегта відмовлявся видавати «Гаруна», допоки він його не перепише відповідно до його бачення.

Сонні Мегту він знав упродовж десяти років, ще з часів публікації «*Опівнічних дітей*» у «Пікадор букс». Завжди вважав його своїм другом, навіть попри уславлену стриманість Сонні, яка робила його малопрístupною людиною. Сонні був ще й неговіркою людиною і навіть ще меншим любителем поговорити по телефону, вічно ховаючи свою загадкову усмішку під бородою-єспаньйолкою та спілкуючись хіба що вдома зі своєю показною дружиною Гітою; проте він був людиною смаку, честі, відданим своїм авторам і вишуканим (одягав високоякісні блейзери з джинсами-дудками). Однак у справі з «Гаруном» його наче підмінили. 26 червня 1990 року він зателефонував Ендрю й настійливо радив змінити місце дії сюжету книжки. «Долина К», казав він, очевидно Кашмір, а Кашмір – це надзвичайно спірна територія, за неї весь час воюють, це – зона активних дій ісламських бойовиків; авжеж, від цього треба відмовлятися, а перипетії книжки могли б відбуватися, скажімо, в Монголії, бо в іншому разі «всюди лежатимуть трупи», й «Салман потрапить у ще гірше становище, ніж нині». «Гарун», – запевняв він, – ще небезпечніший і провокаційніший твір, ніж «Сатанинські вірші».

Він спробував поглянути на свою дитячу казку як на відображення в кривому дзеркалі. Проте навіть у такому спотвореному вигляді книжка бачилася тільки як «про-

кашмірська». Один з її персонажів «Пихатий Алежбо» – це сатиричне зображення індійського політика, й, можливо, саме через нього в Сонні виникли заперечення, оскільки він виріс у сім'ї дипломатів, а його дружина була донькою головного міністра Орисси¹, наближених до політичних кіл Делі. Якщо Сонні так бідкається через його дитячу книжку, то що він казатиме про художній роман для дорослих, який він запропонує йому в майбутньому?

Але це ще не все. Сонні також задумав провести весь видавничий процес, не вказуючи імені автора книжки. Альбетро Вайтелі якось дуже химерно наполягав на таємничості – буцімто для того, аби не поставити під удар людей з норвезького консульства, що наймало приміщення у видавництві «Рендом хаус». Спочатку використовуватимуть вигадане ім'я, яке замінять справжнім в останню мить, коли віддаватимуть книжку до друку. Жах та й годі. Все це дуже скидалося на переляк – до речі, це і був переляк; а звідси випливало: коли в мас-медіа просочиться інформація (а інформація таки просочиться) про те, що «Рендом хаус» дуже боїться назвати справжнє ім'я автора свого нового видання, навколо книжки ще до її появи виникне дух «суперечливості», тож супротивники автора сприймуть усе це як запрошення до нового протистояння.

Сонні передав до офісу Ендрю вирізки про Кашмір з індійських газет і журналів, у такий спосіб ілюструючи своє занепокоєння. В «Гаруні» фігурував персонаж на ім'я Батт, а в Кашмірі недавно повісили чоловіка з таким самим іменем, і про це «Салман мав би знати». А «Батт», між іншим, це дівоче прізвище його матері, що пишеться як «Батт» або ж «Бгатт» і дуже поширене в Кашмірі, яке в «Гаруні» аж ніяк не є іменем повішеного чоловіка, але іменем добродушного водія автобуса, а потім величезного механічного одуда, і ось це ім'я ставало політичним вибухонебезпечним чинником. Безглуздя та й годі. Сонні ж про це говорив цілком серйозно. Ендрю закинув йому, що він поводить себе не як давній друг Салмана, а Сонні відповів йому: «Не розумію, до чого тут дружба». А тоді

¹ Штат в Індії.

додав: «Ендрю, ніхто на землі не розуміє цієї книжки ліпше за мене». Ендрю відповів зі стриманістю, вартою похвали: «Здається, Салман також щось розуміє».

Про все це йому розповів Ендрю телефоном з Нью-Йорка, вийшовши на вулицю після зустрічі з Сонні. Він сказав Ендрю: «Будь ласка, піди знову нагору і скажи, нехай Сонні зателефонує мені». Сонні зателефонував і висловив «певність», що всі незгоди дуже швидко владналися б, якби він зміг прилетіти до Лондона й поговорити з ним особисто. Проте все зайшло надто далеко.

– Я хочу, Сонні, аби ти відповів на одне моє запитання, – сказав він, – ти надрукуєш мій роман таким, як я написав? Так чи ні?

– Давай я приїду, і ми про все поговоримо, – повторив Сонні.

– Тут нема про що говорити, – сказав він Сонні. – Запитання полягає в тому, чи надрукуєш ти все так, як я написав.

– Ні, – відповів Сонні, – не надрукую.

– Тоді, – сказав він своєму давньому другові, – будь ласка, порви той договір, що лежить на твоєму письмовому столі.

– Гаразд, – сказав Сонні, – якщо тобі, Салмане, цього хочеться.

– Цього мені не хочеться, – сказав він. – Я лишень хочу, щоб хтось видав *мою* книжку, а не якісь нісенітниці, що засіли у твоїй голові.

– Гаразд, – сказав він, – тоді ми порвемо договір.

Він дізнався, що напередодні відбулося засідання британського відділення правління «Рендом хаус», на якому розглядалася також і можливість публікації «*Гаруна*». Переважна більшість членів правління проголосувала проти.

На той час у паралельному світі відбувалися матчі чемпіонату світу з футболу. Білл Бюфорд, який уже довгенько писав книжку про футбольних хуліганів, полетів на Сардинію, проте не дивитися на футбольний матч між Англією та Голландією, а заради участі в післяматчевих баталіях проти фанатів Голландії. Того вечора

головною телевізійною новиною стали заворушення на Сардинії. Юрмища британських хуліганів сунули на камери, погрозували кулаками й палицями і скандували «Англія!». У перших лавах британських бешкетників з вигуками й скандуванням крокував редактор журналу «Гранта», який підніс «нову журналістику» з її ідеєю особистої участі на рівень, якого Джордж Плімтон і Том Фулф, мабуть, не передбачали. Перегодя того ж вечора італійська поліція атакувала британських «уболівальників», і багатьом із них таки добряче перепало, включно з Біллом, якого кілька разів копнули по нирках, коли він лежав на тротуарі в позі зародка. Незважаючи на свої ушкодження, після повернення до Лондона він повністю присвятив себе порятунку літературної кар'єри друга.

«Гарун» шукав собі видавця. Ліз Колдер сказала, що «Блумсбері» за нього не візьметься. Крістофер Сінклер-Стівенсон, який щойно заснував своє невеличке незалежне видавництво, казав, що воно занадто слабе для такої справи. Представники Мердокового «ГарперКоллінса», найбільшого акціонера «Гарвілла», заборонили Крістоферові Маклегосу з «Гарвіла» вести будь-які перемовини щодо «Гарнуна». Розглядалася можливість видання у «Фейбер енд Фейбер». Проте найбільше хотів його надбати Білл для видавництва «Гранта букс» при журналі «Гранта». «Тобі потрібна людина, що видала б твою книжку цілком нормально – із захватом і шиком, на які заслуговує твоя нова книжка, – казав він. – Тебе наново треба репрезентувати читачам як письменника; саме це я і зроблю, коли видам твою книжку». Ще до появи можливості видати «Гаруна» Білл запропонував дозволити Блейкові Моррісону написати його авторизовану біографію, щоб ознайомити читачів з письменником-людиною, а не з письменником-скандалом. Блейк був чудовим письменником і блискуче впорався б із завданням, він знав про це; проте йому не хотілося виставляти напоказ своє приватне життя. Йому самому захотілося стати тим, хто розповість про все у слушний час. *Настане день*, сказав він Біллові, *і я сам про все розповім.*

Відтак ідея з авторизованою біографією забулася, а Білл благав Гіллона віддати йому «Гаруна». Свого він домагався з улесливою наполегливістю. Книжки видавництва «Гранта букс» розповсюджував «Пенгвін». На думку Гіллона, це могло стати «елегантним розв'язанням» проблеми. Вони уникали шкідливого для публічності розриву з «Пенгвіном», а люди з «Пенгвіна» в цій ризикованій справі не брали б безпосередньої участі. Несподівано в «Пенгвіні» всі дуже зраділи. Їм також припав до душі такий варіант порятунку свого доброго імені. Білл сказав, що швидка реакція торговельних представників «Пенгвіна» виявилася навіть «дуже позитивною». У своєму листі Пітер Маєр висловив сподівання, що це може стати початком їхньої нової співпраці, тож він відповів йому в тому самому дусі. Всі у британському філіалі хотіли впоратися із виданням книжки якнайшвидше, уже у вересні, щоб скористатися передріздвяним збутом продукції, і американський «Пенгвін» погодився. Про угоду було оголошено майже одразу після її підписання. Тут багато чого важила оперативність. Якби Сонні встиг розповісти всім друзям про свою відмову надрукувати «Гаруна» через те, що його автор знову заклав у книжку бомбу з годинниковим механізмом, не попередивши нікого про небезпеку, то письменник, мабуть, уже б не зміг видавати книжок. Відвага й рішучість Білла Бюфорда запобігли цьому.

А Гіта Мегта сказала їхньому спільному другові: «Здається, він не надто до нас прихильний».

Він сумував за Маріан. Хоча й знав, що йому не варто навіть думати про її повернення після всього того, що сталося, після цеерушної змови й «чорного щоденника», проте тілом і душею він прагнув її. Кожна їхня телефонна розмова закінчувалася сваркою. Починалася вона з доброзичливих розпитувань про здоров'я і стан справ, а закінчувалася за упокій. Проте кохання, хай би якими відмінними були їхні погляди на нього, продовжувало витати у повітрі між ними. Його мати прожила десятиліття у шлюбі із дратівливим і розчарованим у житті батьком-алкоголіком, взявши собі за звичку неодмінно

забувати все погане. Щодня вона прокидалася й уже не пам'ятала попереднього дня. Він також, здається, швидко забув усе зле й прокидався зі спогадами про те, за чим тужив. Однак він не піддавався своєму смуткові. Вона поїхала до Америки, і з часом йому стало легше.

Він усвідомлював, що перебуває у надзвичайно пригніченому стані через безупинну навалу подій, тож його реакція на світ ставала дедалі менш адекватною. *Не насміхайсь, благаю*, – казав Лір. – *Боюся, я причинний*. Можливо, він бачив у Маріан фізичну реальність свого колишнього життя – ту звичність, яку узурпувало незвичне теперішнє. Можливо, тільки це й залишилося від їхнього кохання. Від минулих днів, що перетворилися на тугу.

Він також знав про дедалі більше роздвоєння своєї свідомості, про поглиблення прірви між тим, що потрібно робити «Рушді», і тим, як «Салманові» хочеться жити. Для своїх охоронців він був «Джо», суб'єктом, який має залишатися живим; а в очах друзів, коли випадала нагода з ними здибатися, завжди читав тривогу, бачив їхнє занепокоєння, що «Салман» може остаточно зігнути і впасти під вагою своєї ноші. «Рушді» – цілком інша річ. «Рушді» був собакою. У приватних розмовах серед відомих людей він поставав цілком іншим; принц Вельський на обіді з його друзями Мартіном Емісом і Клайвом Джеймсом сказав, що «Рушді» не заслуговує на велике співчуття. «Рушді» заслуговує саме на те, що з ним сталося; він мусить якось відшкодувати завдані збитки. «Рушді» потрібно перестати домагатися видання книжок у м'якій обкладинці, припинити наполягати на всіляких там принципах, літературній вартості та своїй правоті. Його багато хто ненавидів і мало хто любив. Він був потворним об'ємним зображенням – опудалом, порожньою оболонкою, якимось нижчим підвидом людини. Тим, кому або, точніше, чому треба загладжувати свою вину.

Руті Роджерс, співвласниця лондонської кав'ярні «Ривер кафе», влаштувала вечірку з нагоди його дня народження. Під пильним оком дев'ятох трафаретних друзів Енді Воргола із зображенням *Мао* зібралася добра дюжина його найближчих друзів у великій вітальні в

будинку Роджерсів на Роял-авеню – у яскраво освіченій залі з високими вікнами без штор, що стало справжнім випробуванням для Спеціальної служби. Руті і її чоловік, архітектор Річард Руджерс, до фетви були хіба що його знайомими, проте їхня доброзичливість спонукала їх до зближення з ним у час скрути, й вони робили більше, ніж їх просили. Йому дуже хотілося обіймів і рукостискань, і того вечора він мав їх удосталь. Він дуже тішився дружніми поцілунками. Проте в очах друзів бачив своє відображення й розумів усю плачевність свого стану.

Переконався в обмеженості можливостей мови. Йому завжди хотілося вірити у всемогутність мови, в силу слова як такого. Проте мова не вирятувала його з тієї біди. «Від щирого серця» і «Ніщо не священне?» не спричинилися до якихось змін. Пакистанський друг Омар Номан хотів зібрати гурт людей з «нашої частини світу» й пояснити іранцям, що «вони напосілися не на того чоловіка». Індійський друг, знаний юрист Віджай Шанкардасс, вирішив, що індійські мусульмани можуть відіграти свою роль у розв'язанні цього питання. Віджай зголосилася поговорити з деякими очільниками, серед них і з Саєдом Шагабуддіном, який домігся заборони «Сатанинських віршів» в Індії, та Салманом Хуршідом, тим «помилковим Салманом», якого імам Бухарі в делійській мечеті помилково прокляв на п'ятничній молитві.

Він сумнівався, що здоровий глузд чи якісь аргументи – методи людей, що володіють словом – стануть достатньо переконливими. Він боровся з більшою – або, якщо вжити теологічне слово, – з *вищою* силою, що насміхалася з усього раціонального, що говорила мовою, яка перевершувала висловлювання смертних людей. І цим богом не був бог любови.

Він назавжди покинув Ермітаж-лейн; його разом із Зафаром повезли на ферму Дебори й Майкла в Повисі, де вони чудово провели вихідні, ганяючи м'яча, граючи в крикет і кидаючи по полю літаючу тарілку. Клариса хотіла провести вихідні зі своїм новим залицяльником, але він саме тоді її покинув, не бажаючи найменшою мірою

бути причетним до справи з фетвою. Вона стійко впоралася з цим. Йому ж хотілося, аби вона була щасливою.

Після вихідних він непомітно прошмигнув до свого вімблдонського будинку й дізнався про деякі негаразди. Кілька разів телефонувала власниця будинку місіс Сінді Пасарелл і ставила незручні запитання. На щастя, чергувала саме Рейчел Клуні, тож місіс Пасарелл, почувши жіночий голос, який для неї виявився прийнятнішим, ніж чоловічий, трохи заспокоїлася. Потім зателефонував містер Девон Пасарелл, очевидно, нічого не знаючи про дзвінки місіс Пасарелл, і сказав, що йому потрібно дещо взяти з гаража. Можливо, вони розлучені? Наступного дня без якоїсь на те причини з'явився «діловий партнер» місіс Пасарелл. Знову зателефонувала Сінді Пасарелл і тепер говорила вже суворішим голосом. Вона хотіла зустрітися з новими мешканцями й переконатися у їхній «порядності».

Він зателефонував Полін, просячи про допомогу. Вона ж бо грала різні ролі – як у *«Подалі від суєтного натовпу»*, так і в *«Молодих»*, дуже добре імпровізувала, тож з легкістю могла впоратися і з цим завданням. Він розповів, у чому річ, і вона погодилася провести день у будинку, щоб зустрітися з надміру допитливою Сінді. Ситуація була і безглуздою, і небезпечною. Він зізнався Бобові Мейджору, що геть втопився від усіх цих обманів і переходувань. Треба щось міняти. Боб відповів ухильно, хоча й співчутливо. Він був рядовим виконавцем. Такі рішення не входили до його компетенції.

Упродовж наступних днів без жодних попереджень з'являвся містер Пасарелл і знову «дещо забирав з гаража», а тоді знову «віддавав ключ від гаража через передні двері». Рейчел Клуні, висока витончена блондинка з легким шотландським акцентом і широкою усмішкою, говорила з ним ввічливо, проте він ще якийсь час сидів у своєму чорному «форд-гранаді» й спостерігав за будинком. Полін, як господиня будинку, зателефонувала місіс Пасарелл і запросила її на чай, але вона, хоч і прийняла запрошення, проте не прийшла в домовлений час; натовість Пасарелли надіслали до офісу Гіллона спільного листа-скаргу, протестуючи проти того, що вони назвали

«перенаселенням» будинку. Страх викриття висотував усі сили. Невже знову повториться історія з Літл-Бардфілдом, невже знову доведеться раптово виїжджати й втрачати заплачені гроші за винайняте житло? «Це немов якийсь страшний сон, – сказав він Гіллону. – Треба покласти цьому край».

Саме Гіллон усе і владнав. «От нахаби, – сказав він своїм гордовито-зневажливим тоном. – Ти їм платиш гроші, а вони жити не дають. Треба поставити їх на місце. Покладися на мене, дорогенький». Він надіслав їм факсом листа, пославши їх, як висловився, дуже далеко. Невдовзі знову зателефонував, і в його голосі чувся захват: «Здається, вдалося. Вони прислали факсом відповідь, що таки погоджуються піти дуже далеко». І справді, Пасарелли пообіцяли за круглу суму, яку отримували за проживання у їхньому будинку, більше не турбувати наймачів. Вони навіть вибачилися. Кілька місяців він мав спокій.

Недін Гордімер збирала підписи видатних європейців під «зверненням до уряду Ірану». В будинку Пінтерів він обідав з Карлосом і Сильвією Фуентесами, і знаний мексиканський письменник запропонував «підключити також латиноамериканських глав держав». А тим часом садовий гном Сіддікі продовжував робити свої неприємні гномічні заяви, які відлунювали ще гучнішими голосами трохи більших гномів у Кумі й Тегерані. Стався великий землетрус біля міста Рашт, загинуло сорок тисяч людей, півмільйона людей залишилися без даху над головою, проте все це ніяк не вплинуло на його справу. Фетва залишалася в силі.

Зафар на три тижні їхав з дому. Він житиме у туристичному таборі разом зі своїми двома шкільними друзями, а тоді Клариса забере його до Франції, куди вона збиралася з Ліз Колдер, Луїсом Баумом і його сином Саймоном. За відсутності сина він мав справу з пакистанськими партизанами.

У пакистанському фільмі «*Міжнародні партизани*», створеному Саджджадом Галом, розповідалося про гурт тамтешніх героїв – тих, яких потім би назвали *джегадистами* або ж *терористами*, що заприсяглися знайти і

вбити письменника «Салмана Рушді». В основу фільму покладено пошуки «Рушді», а його смерть – це своєрідний хепі-енд.

Самого «Рушді» зображено вічно п'яним садистом, що безперестанку дудлить алкоголь з пляшки. Він живе у чомусь дуже схожому на палац нібито на одному із філіппінських островів (авжеж, всі письменники мають ще й по такому заміському палацові), його там охороняє хтось дуже схожий на ізраїльську армію (очевидно, такі послуги Ізраїль надає всім письменникам), і він готує змову проти Пакистану, створюючи на цій чистій і незайманій землі мережу дискотек і кубел азартних ігор, тож про його віроломність можна сказати словами лідера британських мусульман Ікбала Сакрані: смерть для нього – надто легке покарання. «Рушді» незмінно носить огидно забарвлені костюми «сафарі» – яскраво-червоний костюм «сафарі», темно-фіолетовий костюм «сафарі», світло-вишневий костюм «сафарі», а кінокамера, як тільки спрямовується на цього підлого мерзотника, обов'язково показує спочатку ноги, а тоді зі зловісною повільністю підіймається до обличчя. Тож показ костюмів «сафарі» займає у кінострічці доволі багато часу; після перегляду відеозапису фільму найобразливішим для нього виявився одяг. Однак навряд чи було приємним також прочитати, що одним із наслідків популярності фільму в Пакистані стала ненависть шанувальників кінематографу до актора, який грав «Рушді», – йому довелося навіть переховуватися.

Десь під кінець фільму ізраїльській армії вдається захопити одного «*міжнародного партизана*», тож його прив'язують до дерева в саду біля палацу на Філіппінах, аби «Рушді» розправився з ним. Як тільки «Рушді» закінчив дудлити з пляшки й шмагати бідолашного терориста нагайкою, щойно вгамувавши свою брудну хіть, він передає невинного вбивцю ізраїльським солдатам і каже єдині на правду смішні слова у фільмі: «Заберіть його, – вигукує він, – і цілу ніч читайте йому «*Сатанинські вірші*». Ну, зрозуміло, бідолашний юнак геть божеволіє. «Тільки не це, тільки не це», – белькоче він, коли ізраїльтяни волочать його до в'язниці.

У кінці фільму «Рушді» справді гине, але не від рук *міжнародних партизанів*, а від самого Слова – його вбивають блискавиці, які б'ють з трьох Коранів, що зависли в небі над його головою, і перетворюють монстра на попіл. Бути підсмаженим самою Книгою Всемогутнього – це велика честь.

22 липня 1990 року Британське бюро класифікації фільмів не дало дозволу на показ *«Міжнародних партизанів»* з огляду на очевидний пасквільний характер фільму (а також з огляду на побоювання ББКФ, що у разі коли такий дозвіл буде надано, справжній Рушді може подати до суду за дифамацію, тож бюро могло опинитися в ролі причетної до наклепу сторони і бути притягнутим до відповідальності). Він боровся за свободу слова, а тепер, в цьому конкретному випадку, на його захист ставала цензура. З другого боку, фільм – просто нікчемний. Усе скінчилося тим, що він написав листа до ББКФ, офіційно відмовившись від свого права на захист у суді, запевнивши бюро, що він не збирається подавати до суду ані на виробника фільму, ані на саме бюро, а також що він не хотів би користуватися «сумнівним захистом цензури». Фільму треба надати дозвіл на показ, і нехай люди подивляться це «до безглузлости недолуге творіння». 17 серпня внаслідок безпосереднього втручання з його боку бюро одногосно надало фільму дозвіл на показ; проте надалі, незважаючи на всі зусилля продюсера, фільм якось безгучно зник з прокату, бо виявився *просто нікудишнім*, і хай там що собі думали про «Рушді» чи навіть про Рушді його потенційні глядачі, їм вистачило глузду не платити грошей за перегляд геть бездарної стрічки.

Для нього це стало переконливим доказом важливості «скасування всіляких заборон» – ліпше дозволити навіть щось варте осуду, ніж намагатися ховати його під сукно, ліпше змагатися відкрито й спробувати висміяти те, що огидне, ніж надати йому лоску заборони – люди самі відрізнять хороше від поганого. У разі заборони *«Міжнародного спецназу»* цей фільм став би найпопулярнішим відеофільмом, і молоді мусульмани охоче збиралися б у зашторених кімнатах Бредфорда й Вайт-

чейпла, потішаючись над підсмажуванням віровідступника. Громадськість одержала можливість вільно переглянути фільм, який з огляду на закони ринку зсохся, як той вампір на сонці, на чому все і скінчилося.

* * *

У його вімблдонському редуті відлунювало подіями великого світу. 2 серпня 1990 року Саддам Хуссей захопив Кувейт, назривала війна з Іраком, і британське міністерство закордонних справ кинулося відновлювати стосунки з Іраном. Британія і Америка швидкими темпами нарощувала свою військову присутність у регіоні. Як з британського, так і з іранського боку всі раптом перестали згадувати «справу Рушді», тож зателефонувала Френсіс Д'Суса й висловила побоювання, щоб на нього взагалі «не махнули рукою». Він зателефонував Майклові Футу, який сказав, що дізнається про все докладніше. Наступного дня зателефонував Майкл Фут і повідомив, що отримав лишень «заспокоєння», проте його повідомлення нітрохи не заспокоювало. Його людина з міністерства закордонних справ і у справах Співдружності Дункан Слейтер попросив його написати ще одну «примирливу заяву», якою б міністерство могло скористатися у «найсприятливіший час». Важко передбачити, сказав він, у який бік «кинеться» Іран. Під час кризи вони можуть домагатися «полюбовного вирішення своїх проблем» з Британією або ж спробують наполягати на відновленні стосунків без жодних поступок.

У публічній бібліотеці в Рочдейлі, що в Ланкаширі, вибухнула бомба.

Він домовився з Ліз Колдер про можливість зустрічатися на її квартирі з американським журналістом та іншими друзями, коли вона відпочивала з Кларисою і Зафаром. Вона сказала, що її колежанка, редактор видавництва «Блумсбері» на ім'я Елізабет Вест, час від часу заходитиме на квартиру й годуватиме папугу Джуджу.

– Може, тобі варто спочатку поговорити з нею, – сказала Ліз, – щоб не було несподіванок.

Він зателефонував Елізабет і розповів їй про свої плани. Вони на диво довго розмовляли телефоном і багато сміялися, а під кінець він запропонував, що після розмови із журналістом він на якийсь час може затриматися на квартирі Ліз, і вони разом подбають про папугу. Полісмен пішов до винної крамниці й купив три пляшки вина, серед іншого і пляшку дорогого тосканського червоного тіньянелло. Відтак під допитливим поглядом папуги відбувалася вечеря при свічках з лососем й салатом з красолі, а ще з надмірною кількістю вина.

Любов ніколи не приходить до вас з очікуваного боку. Вона підкрадається до вас і б'є ззаду в тім'я. Впродовж місяців після розлучення з Маріан він мав хіба що кілька телефонних фліртів й іще рідше бачився з жінками, яких, на його переконання, здебільшого спонукала жалість до нього. Остання Зафарова «au pair¹», приваблива норвежка, казала: «Якщо хочете, можете мені зателефонувати». Геть неочікуваним став вияв сексуального зацікавлення з боку ліберальної мусульманської журналістки. Це ті соломинки, за які він хапався, щоб не потонути. Потім познайомився з Елізабет Вест, і сталося непередбачуване – виник зв'язок, між ними проскочила іскра. Не доля, а випадок управляє життям. Якби не спрагла папуга, то він ніколи б не зустрів майбутньої матері свого другого сина.

Уже під кінець першого вечора відчував палке бажання побачитися з нею якнайшвидше ще раз. Він запитав, чи завтра вона вільна, й Елізабет відповіла: так, авжеж. Вони знову зустрінуться на квартирі Ліз о восьмій годині пополудні, і вже тоді він відчує приголомшливу глибину почуттів до неї. Вона мала густе каштанове волосся й безтурботну усмішку; ввійшла у його життя, ніби з ним нічого не сталося, ніби не існувало задушливого страху, завжди наготові охоронців зі зброєю та всіляких обмежень. Справжня й непідробна відвага: спроможність діяти нормально у ненормальній ситуації. Вона була на

¹ Буквально «на рівних» (*фр.*) – дівчина-іноземка, що живе в родині з метою вивчення мови (як плату виконує легку хатню роботу чи доглядає за дітьми).

чотирнадцять років молодшою від нього, проте за її зовнішньою розкутістю вгадувалася серйозність, яка свідчила про життєвий досвід, натякала на обізнаність, що приходить тільки з болем. Не захоплюватися нею було просто безглуздо. Вони швидко виявили дивний збіг у датах: він уперше приїхав до Англії у супроводі свого батька, коли поступав на навчання до Рагбі, саме у день її народження. По суті, вони обоє прибули того самого дня. Скидалося на якесь знамення, хоча він не вірив у жодні призвістки. «День був сонячний, – сказав він їй. – І холодний». Розповів про готель «Камберленд» і про те, як він уперше дивився телевизор – «Родину Флінтстоунів¹», а тоді малозрозумілий для нього фільм «Коронейшин-стріт²» із надзвичайно настирливою Іною Шарплз, що сердито зиркала у своїй сітці для волосся. Він розповів про молочні коктейлі у Ласн-Корнер-Хаусі і про курку-гриль у крамниці «Кардома», розповів про рекламні щити: «РОЗ-СТЕБНИ БАНАН» від «Файфс³» або ж від «Швеппс⁴» – «ТОНІЗУЮЧА ВОДА ВІД Ш-Ш-Ш... ВИ ЗНАЄТЕ ВІД КОГО». Вона сказала: «Ви зможете прийти в понеділок? Я приготую вечерю».

Третій візит на ту саму квартиру за чотири дні трохи непокоїв поліцію, проте він наполог на своєму – і вони здалися. Того вечора вона розповідала про себе, однак не надто багато, тож він знову відчував біль її дитинства, смерті матері, бачив літнього батька, дивне життя Попелюшки в її родичів. В її дитинстві була сердита опікунка, яку вона не називала на ім'я, а лишень казала: «жінка, що дивилася за мною». Зрештою, все скінчилося тим, що вона потрапила у дім старшої двоюрідної сестри на ймення Керол Кнібб, яка стала для неї другою матір'ю. Поступила до Ворикського університету, де

¹ «Родина Флінтстоунів» – мультиплікаційний телесеріал 1960–1966 рр.

² «Вулиця Коронації» – популярний багатосерійний телевізійний фільм 1960-х років.

³ «Файфс» – велика фірма з торгівлі імпортними фруктами.

⁴ «Швеппс» – компанія з виробництва безалкогольних напоїв.

вивчала літературу. Їй подобалися його книжки. Вони довго говорили, потім трималися за руки, відтак цілувалися. Коли він поглянув на годинник, була пів на четверту ранку, й карета, як він висловився, вже давно перетворилася на гарбуза, а в сусідній кімнаті буркотіли втомлені і незадоволені поліцейські. «Дуже хороша, – написав він у своєму щоденнику. – Світла, добра, вразлива, чудова й мила». Її захоплення ним було незрозумілим і загадковим. Вибирають завжди жінки, подумав він, а чоловікам залишається тільки дякувати своїй щасливій зірці.

Спочатку вона мала поїхати до кузени Керол, що в Дербіширі, відтак відпочити з подругою, про що вже раніше домовилася, тож вони знову побачаться тільки за кілька тижнів. Вона зателефонувала з аеропорту, і йому дуже хотілося, аби вона нікуди не летіла. Почав розповідати про неї своїм друзям Біллу Бюфорду й Гіллону Ейткену, також сказав офіцеру захисту Діку Біллінгтону, що хоче, аби її внесли у «список» і вона змогла приїжджати до нього у Вімблдон. Промовляючи ці слова, вже добре знав, що ухвалив щодо неї важливе рішення. «Її необхідно перевірити на благонадійність, Джо», – сказав Дік Біллінгтон. *Негативна перевірка* займала менше часу, ніж *позитивна*. Бо передбачала тільки вивчення її минулого, тож коли там не виявиться нічого підозрілого, авжеж, вона зможе його навідувати. *Позитивна перевірка* триває значно довше, оскільки вимагає проведення співбесід з її знайомими і близькими. Багато всілякої шарпаніни. «Але в цьому нема потреби», – сказав Дік. За двадцять чотири години Елізабет уже схвалили; у своєму минулому житті вона не зналася з підозрілими людьми, не зустрічалася з іранськими агентами і представниками Масаду. Він зателефонував їй і розповів про перевірку. «Мені дуже цього хочеться», – сказав він. «Просто чудово», – відповіла вона, й відтоді у них все і почалося. Два дні потому вона сиділа за чаркою з Ліз Колдер (яка щойно повернулася з відпочинку) й розповіла, що сталося, а тоді підїхала на своєму велосипеді до парадних дверей вімблдонського будинку й залишалася у нього ночувати. Провела у нього дві ночі. На тих вихідних вони

поїхали на обід до Анджели Картер і Марка Пірса у Клепам, і Анджела, якій зазвичай дуже важко вгодити, поставилася до неї дуже прихильно. Повернувся до Лондона Зафар, одразу приїхав до нього, й Елізабет, задається, легко з ним знайшла спільну мову.

Вони мали про що говорити. На третю ніч у вімблдонському будинку не спали до п'ятої ранку, розповідали одне одному всіляку всячину, дрімали, кохалися. Він не міг пригадати, аби в нього була колись схожа ніч. Починалося щось хороше. Його серце сповнилося почуттям – почуттям до Елізабет.

Відгуки перших читачів про «Гаруна» були схвальними. Ця невеличка книжка, написана, аби дотримати даного дитині слова, могла стати його найпопулярнішим художнім твором. Відчував, що переходить у своєму чуттєвому і професійному житті на якийсь важливий рівень; ставало ще сумніше від вимушеного життя у настільки незвичних умовах. Зафар сказав, що хоче покататися на лижах. «Може, ти поїдеш з мамою, а я заплачу», – сказав він. «Але ж я хочу з тобою», – наполягав він. Серце краялося від його слів.

Принесли пошту. Він отримав перші примірники «Гаруна». Навколо все ніби аж повеселішало. Підписав з дюжину книжок для Зафарових друзів. А на примірнику Елізабет написав: «Дякую за повернення радості».

Дедалі частіше лунала думка про те, що «справа Русді» не заслуговує на той галас, що зчинився, бо сам призвідник галасу, як людина, не вартий такої уваги. Норман Теббіт, один із найближчих політичних союзників Маргарет Тетчер, у газеті «*Індепендент*» написав, що автор «*Сатанинських віршів*» – це «неприторенний негідник... а його публічне життя – низка нікчемних учинків, пов'язаних зі зрадою свого виховання, релігії і країни, що надала йому притулок і громадянство». Знаний історик, член Республіканської партії, який «установив справжність» фальшивих «щоденників Гітлера», лорд Дейкр (Г'ю Тревор-Роупер) утерся після конфузу зі «щоденниками» і своєю чергою в «*Індепендент*»: «Цікаво, а як там тепер поживає Салман Русді під прихильним захистом

британського законодавства й британської поліції, про яких він так неприхильно відгукувався. Сподіваюся, не надто затишно... і я не зроню сльози, якщо якийсь британський мусульманин, якому не до вподоби його манери, підстереже його на темній алеї й спробує настановити на добрий розум. І якщо після цього він дещо стриманіше орудуватиме своїм жвавим пером, то суспільство тільки виграє, та й література не залишиться в програші).

Письменник Джон ле Карре заявив: «Не думаю, що комусь із нас дозволені безкарні зухвали висловлювання щодо великих релігій». Іншого разу він скаже вже таке: «Знову і знову повторюю, що він мав нагоду врятувати репутацію своїх видавців, якби зачекав з виданням книжки до настання спокійніших часів. Мені чомусь здається, що йому нічого доводити, крім своєї нечутливості». Ле Карре також несхвально відгукнувся про «художню вартість» книжки як один з аргументів на його захист: «Чи повинні ми вважати, що ті, хто займається високохудожньою літературною діяльністю, мають більше право на свободу слова, ніж ті, що займаються відвертою графоманією? Така елітарність не допомагає у справі Русдді». Проте він не сказав, чи також виступає проти використання «художньої вартості» в обороні, скажімо, Джойсового «Улісса» або ж Лоренсового «Коханця леді Чаттерлей».

Кореспондент газети «Івнінг стандарт» запитав Дугласа Герда, міністра закордонних справ і «письменника-романіста»: «Який час в уряді ви вважаєте для себе найбільючішим?» Він відповів: «Коли читав «Сатанинські вірші».

На початку вересня зустрівся з Дунканом Слейтером у його будинку в Найтсбриджі. Велика кількість індійських картин й артефактів свідчила про щире Слейтерове захоплення Індією, що, мабуть, і пояснювало його співчутливе ставлення до людини-невидимки. «Вам слід скористатися всіма своїми зв'язками у мас-медіа, – сказав Слейтер. – Потрібні позитивні відгуки». Недін Гордімер назбирала вражаючу кількість підписів під зверненням до Ірану, серед них підписи Вацлава Гавела, міністра культури Франції й багатьох інших письменників, академіків і полі-

тиків, а Слейтер підказав, що все це можна використати для співчутливої редакторської статті, скажімо, у «*Таймс*». Опублікували лист Гордімер, і він мав розголос. Проте жодних змін. «*ІнDEPENDENT*» повідомила, що до редакції газети надійшло 160 листів з критикою позиції Теббіта й тільки два листи на його підтримку. Ну, це вже щось.

Кілька днів потому міністр закордонних справ Італії Джанні де Мікеліс заявив, що Європа й Іран «близькі» до обміну листами, що означатиме «скасування фетви» й уможливить нормалізацію стосунків. Слейтер вважав, що повідомлення «трохи випереджує події», проте підтвердив, що «трійка» міністрів закордонних справ Європейського співтовариства протягом наступних кількох днів планує провести перемовини з міністром закордонних справ Ірану Алі Акбаром Велаяті.

Елізабет почала розповідати найближчим друзям про свої нові стосунки. Зі свого боку, він мав розмову з Ізабель Фонсекою й розповів їй про Елізабет. А тоді до нього дійшли чутки про повернення до Лондона Маріан.

* * *

У день виходу «*Гаруна*», 27 вересня 1990 року, Іран і Сполучене Королівство частково відновили дипломатичні відносини. Дункан Слейтер зателефонував з Нью-Йорка і повідомив про «отримання запевнень». Іран не вживатиме жодних кроків щодо імплементації фетви. Однак її не скасують і винагорода в мільйони доларів (аятола Саней, який запропонував цю суму, постійно збільшував її розмір) також залишиться, тому що вона «не має жодного стосунку до уряду». Слейтер намагався зобразити все як певного роду досягнення, проте цей крок скидався на політичну зраду. Будь-яка домовленість щодо нього за участі Дугласа Герда була домовленістю, якій він не йняв віри.

Розвідка і Спеціальна служба мали такі самі побоювання. В оцінці загрози нічого не змінилося. Він залишався на другому рівні, за крок після королеви. Не передбачалося жодних змін в організації його захисту. Будинок

на Сент-Пітерс-стріт залишатиметься замкненим, а віконниці зачиненими. Йому не давали *дозволу* на повернення додому.

Проте він започаткував нову справу. Вона тоді важила найбільше. «Гарун» мав попит, а кошмарний сценарій Сонні Мегти залишався в країні його страшних снів. Кашмірці так і не повстали, розгнівані іменем механічного одуда, що вмів говорити. На вулицях не лилася кров. Сонні боявся привидів, а тепер, за дня, стало очевидним, що його злі духи – це всього тільки страхи.

Йому *дозволили* на якийсь час з'явитися без попереднього оголошення в книгарні «Вотерстоунз» у Гемстеді, де він підписував примірники «Гаруна». Прийшов також і Зафар, «допомагав» йому, передаючи книжки для підпису; був там Білл Бюфорд зі своєю великодушною посмішкою. Впродовж години він знову відчував себе письменником. Однак не міг нікуди сховатися від нервозності в очах групи його захисту. Вже не вперше він бачив, що їм також боязко.

А вдома залишилася Елізабет. Щодень вони ставали ближчими. «Дуже переживаю, – казала вона йому, – що роблюся настільки залежною від тебе». Він усіляко заспокоював її. *Я шалено тебе кохаю і нікуди не збираюся відпускати*. Вона боялася, що він підтримує з нею стосунки просто так, *faute de mieux*¹, а щойно небезпека мине, він поїде до Америки й покине її. Адже він розповідав їй про свою любов до Нью-Йорка, про свою мрію колись там жити. Він, у чиему житті була ціла низка «викорчовувань» (які він намагався подати як «багаторазове вкорінення»), не розумів, наскільки почувалася вона англійкою, наскільки глибоким було її коріння. З тих найперших їхніх днів вона наче боролася з Нью-Йорком. *Ти собі туди поїдеш, а мене залишиш*. Коли вони випивали по кілька келихів вина, то між ними іноді виникало щось схоже на чвари. Проте ніхто з них не вважав ці короточасні незгоди чимось вартим уваги. Здебільшого вони тішилися одне одним. *Я дуже її кохаю*, писав він у

¹ За браком ліпшого (фр.).

щоденнику, усвідомлюючи, наскільки чудовим є бажання написати такі слова. Його життя пильно охороняли, тож він навіть сподіватися не міг, що кохання зможе пробитися крізь надзвичайно щільне кільце контролю у його дивне внутрішнє заслання. Проте саме так і сталося – вечорами, особливо на вихідні, воно радісно котилося через Темзу на велосипеді до нього в гості.

Ненависть також витала у повітрі, так само як кохання. Дзюркотливо-говіркий садовий гном з Мусульманського інституту не вгавав, просторікував далі. Йому надавали для цього всі можливості. Ось він виступає на радіо Бі-бі-сі, заявляючи, що Салмана Рушді «в очах найвищої законодавчої влади ісламу визнано винним у злочині, що карається смертною карою, і тепер залишилося тільки виконати вирок». У недільній газеті Сіддікі висловлюється гранично чітко. «Він має заплатити своїм життям». Уже чверть століття в Британії не ухвалюють смертних вироків, але тепер обговорення «законності» вбивства знову стає можливим з огляду на «лють ісламу». Погляди Сіддікі відлунням відгукнулися у Лівані у висловлюванні лідера «Гезболли» Гусейна Мусаві. *Він мусить померти.* Саймон Лі, автор «*Ціни свободи слова*», запропонував відправити Рушді у Північну Ірландію до кінця його днів, бо там більш ніж достатньо сил безпеки. Оглядач газети «*Сан*» Гаррі Бушелл назвав його ще підступнішим зрадником своєї країни, ніж Джордж Блейк. Подвійного радянського агента Джорджа Блейка засудили до сорока двох років в'язниці за шпіонаж, проте йому вдалося втекти з тюрми й перебратися до Радянського Союзу. Тепер написання роману можна легко, з байдужим виразом обличчя, назвати ще жахливішим злочином, ніж державна зрада.

Два роки нападок з боку мусульманських і немусульманських ненависників справили на нього навіть гірший вплив, ніж йому здавалося. Він ніколи не забуде дня, коли йому принесли примірник газети «*Гардіан*» і він побачив статтю про себе Джона Бергера. Він зустрічався з Бергером і захоплювався, зокрема, такими його книжками есеїв, як «*Способи бачення*», «*Про споглядання*», і думав, що вони – друзі. Нетерпляче розгорнув сторінку з

його статтею. І був буквально приголомшений гіркими нападами Бергера на його твір і лейтмотиви в ньому. Вони мали багатьох спільних друзів, наприклад Ентоні Барнетт з «Хартії-88», і впродовж наступних місяців і років такі посередники запитували, чому він написав настільки ворожу статтю. Він відмовлявся відповідати.

Навіть кохання жінки не могло пом'якшити болю, завданого численними «чорними стрілами». Здавалося, на той час у світі не вистачало любови для його зцілення. Побачила світ його нова книжка, і того ж дня британський уряд знову влігся на одне ліжко з його потенційними вбивцями. Його вихваляли у книжках і ганили в новинах. Уночі він чув *«Кохая тебе»*, а вдень – *«Помри!»*.

Поліцейський захист не розповсюджувався на Елізабет, однак для гарантування її безпеки виникла необхідність уберігати її від сторонніх поглядів. Його друзі поза «вузьким колом обраних» навіть не згадували її імени чи про саме її існування. Проте преса все ж таки пронюхала про неї. Вони не мали її світлин, жодного її фото не було вміщено в пресі, але це не завадило таблоїдам розмірковувати над причинами, з яких молода вродлива жінка бажає стояти поряд з письменником, на чотирнадцять років старшим від неї, з тавром смерти на його чолі. Він побачив свій фотознімок в одній із газет з великим заголовком: РУШДІ: НЕ КРАСЕНЬ. Неминуче виникли припущення, буцімто вона підтримує з ним близькі стосунки з корисливих мотивів – можливо, заради його грошей, або ж, на думку «психолога», який дозволяв собі судити про неї заочно, тому що деякі молоді жінки «ведуться» на запах небезпеки.

Тепер же після публікації цієї новини поліція почала перейматися і її безпекою також. Вони заборонили звичний для неї велосипедний маршрут з огляду на те, що за нею можуть стежити, і наполягали, аби вона їх чекала у заздалегідь домовленому місці, звідки після «хімічистки» вони везли її до вімблдонського будинку. Вони також застерегли періодичні видання про недопущення розголошення інформації про неї, бо це збільшувало ймовір-

ність учинення злочину. Впродовж наступних років газети тільки сприяли її захисту. Жодного разу жодна з газет не вмістила її фото на своїх шпальтах. На публічні заходи її завжди привозили й відвозили окремо від нього. Газетним фотографам він казав, що дозволяє себе фотографувати, а їй нехай дадуть спокій; дивна річ, але вони слухалися. Всі знали: фетва – не жарт, і ставилися до цього з усією серйозністю. Навіть п'ять років потому, коли його роман *«Прощальне зітхання Мавра»* увійшов до короткого списку претендентів на Букерівську премію і вони з Елізабет пішли на церемонію з нагоди вручення премії, її обличчя так і не промайнуло на екранах телевізорів. Церемонію транслювали на каналі Бі-бі-сі-2, й операторів попрохали не наводити на неї камер. Унаслідок виняткових обмежень вона змогла впродовж років фетви вільно пересуватися містом як приватна особа, не привертаючи до себе уваги ані доброзичливців, ані ворогів. За своєю природою вона не любила публічності, тож такий стан справ її цілком влаштовував.

У середині жовтня він сидів в одному з готелів Західного Лондона з Майком Воллесом й давав інтерв'ю для *«60 хвилин»*. І десь так посередині інтерв'ю Воллес згадав про розлучення з Маріан, а тоді запитав: «А як ви рятуєтеся від самотності? Чи, може, ведете життя ченця-схимника?» Цим запитанням Майк заскочив його зненацька, тож він, не маючи змоги розповісти про своє нове кохання, добру мить вагався, а тоді якимсь дивом знайшов потрібні слова. «Іноді, – сказав він, – хочеться відпочити». Майк Воллес після такої відповіді мав ошелешений вигляд, і він одразу додав: «Ні, це я так, знічев'я». *Я пожартував, Майку.*

Зателефонувала Маріан. Вона знову повернулася з Америки. Йому хотілося поговорити з нею про юристів і оформлення їхнього розлучення, та вона завела мову про інше. У неї в груді утворилася пухлина, яку вважають «передраковою». У всьому винуватила свого терапевта, яка мала все це виявити ще «півроку тому». Але що тепер поробиш? Вона сумувала за ним. Вона все ще його кохала. За три дні – ще страшніша новина. Так, у неї рак:

лімфома Беркітта, одне із ракових захворювань негоджкінського типу. Її оглядав фахівець у Челсійсько-Вестмінстерської лікарні, якийсь Абдул-Агад. Наступного тижня вона повідомила, що проходить курс променевої терапії. Він не знав, що й казати.

Полін Мелвілл отримала премію газети *«Гардіан»* у галузі художньої літератури за *«Перевертня»*. Він зателефонував їй, щоб привітати, проте вона заговорила про Маріан. Вона, Полін, не раз пропонувала Маріан піти разом з нею до лікарні на сеанс променевої терапії. Проте Маріан вперто відмовлялася. Перегодя вона зателефонувала й сказала йому: «Думаю, тобі самому слід поговорити з лікарем Абдул-Агадом».

Онколог Абдул-Агад не знав жодної Маріан, у якої він усе одно не лікував би такого різновиду раку. Він – фахівець з інших захворювань на рак, передусім у дітей. Це геть збивало з пантелику. Невже були інші доктори Абдул-Агади? Невже він розмовляв не з тим?

Одного дня Маріан сказала, що починає курс лікування в «Роял-Марсден». Існувало два «Роял-Марсдени» – один на Фулем-роуд, а другий у Саттоні. Він зателефонував в обидві лікарні. Такої пацієнтки там не значилося. Це ще більше спантеличувало. Може, вона послуговувалася вигаданим ім'ям. Може, взяла собі якийсь псевдонім на кшталт Джозефа Антона. Він хотів допомогти, проте наштотхнувся на глуху стіну.

Зателефонував її терапевту і запитав, чи може вона з ним поговорити. Пояснив, що добре усвідомлює конфіденційність стосунків між лікарем і пацієнтом, але онколог, з яким він мав розмову, порадив звернутися до неї. «Дуже рада, що ви зателефонували, – сказала лікарка. – Я втратила з Маріан зв'язок, чи не могли б ви дати мені її адресу або номер телефону?» Це його дуже здивувало. Лікарка вже понад рік не бачила Маріан, і сказала, що Маріан ніколи з нею не говорила про рак.

Маріан перестала відповідати на його дзвінки. Він так і не дізнався, чи лікарка зв'язалася з нею, а чи вона знайшла собі іншого терапевта, – геть нічого не знав. Опісля вони майже не спілкувалися. Вона погодилася на

розлучення й не вимагала за це великих грошей, попросивши деяку суму, щоб розпочати нове життя. Вона покинула Лондон, оселилася у Вашингтоні. Більше нічого не чув про її хворобу чи лікування. Вона далі писала. В літературному світі її книжки одержували схвальні відгуки і навіть висувалися на Пулітцерівську та Національну книжкову премії. Він завжди вважав її хорошою талановитою письменницею й бажав їй усього найкращого. Їхні життєві шляхи розійшлися і більше не перетиналися.

Ні, не зовсім так. Одного разу вони все ж таки перетнулися. Він дуже був уразливий, вона скористалася цим і завдала мстивого удару.

Прочитав роман чилійського письменника Хосе Доносо про знищення свого внутрішнього «я» і власної особистості – *«Непристойна нічна птаха»*. В уразливому стані, мабуть, не варто читати цієї книжки. Назву взято з листа Генрі Джеймса-старшого синам Генрі та Вільяму, рядки з якого слугували також епіграфом роману: «Кожен, хто досяг свого інтелектуального підліткового віку, починає підозрювати, що життя – це не фарс; і навіть не добротна комедія; а навпаки, життя квітне й плодоносить, живлячись із надзвичайно трагічних глибин сутності, куди воно пустило свої корені. Природний спадок усіх, спроможних на духовне життя, – це нескорений ліс, де виє вовк і сокоче непристойна нічна птаха».

Він лежав і дивився на Елізабет, що спала, а в його кімнаті безперестанку ріс нескорений ліс, так само як той, інший ліс у великій книжці Сендака¹ – ліс, за яким розкинулося море, за яким лежить місцина, де водяться дикі створіння; а ось і його човен, аби він зміг переплисти море, а в місцині, де живуть дикі створіння... його чекає стоматолог. Можливо, зуби мудрости – це якесь передвістя. Можливо, такі існують знамення й передвістя, провіщення і пророцтва, може, все те, у що він не вірив, є

¹ «Там водяться дикі створіння» (1963) – твір видатного автора дитячих книжок, художника-ілюстратора Моріса Сендака.

навіть реальнішим, ніж те, про що він добре знав. Якщо існують чудовиська з крилами кажана й упирі з витрішкуватими очима... якщо є демони й дияволи... то, може, є і Бог. А може, він просто втрачає глузд. Риба, яка шукає гачка, – це божевільна, дурна і нарешті мертва риба.

А рибалкою, який упіймав божевільну рибу, сиреною, яка привела його особистий човен на скелі, був стоматолог «холістичного типу» Гешам ель-Ессаві з Гарл-стрит. (Можливо, йому належалося дослухатися до зубів мудрости.) Навряд чи Ессаві міг успішно зіграти ту роль, незважаючи на свою схожість з дещо гладшим Пітером Селлерсом¹, проте у відчаї утримувана у садку впродовж двох довгих років риба почувалася пригніченою, з приниженою самоповагою і за будь-яку ціну намагалася намацати вихід, будь-який вихід, і прийняла хробака, що звивався на рибацькому гачку, за справжній ключ.

* * *

Він мав ще одну зустріч з Дунканом Слейтором у Найтсбриджі, і цього разу в кімнаті був ще один чоловік – Девід Гор-Бут, високопосадовець з міністерства закордонних справ. Гор-Бут брав участь у перемовинах з іранцями в Нью-Йорку і погодився розповісти про їхні результати особисто. Був пихатий, меткий на розум, жорсткий і прямий; складалося враження, що він, як арабіст, співчуває не письменникові, але його критикам. З часів Лоуренса Аравійського² міністерство закордонних справ дедалі більше «схилялося» до мусульманського світу (Гор-Бут стане доволі непопулярною фігурою в Ізраїлі), а його високопосадовці часто висловлювали гнівне роздратування щодо спричиненими не ким іншим, але письменником труднощами у стосунках Британії з тим світом.

¹ Пітер Селлерс (1925–1980) – англійський актор, багато працював у Голлівуді. Серед іншого зіграв у фільмі «Доктор Стрейнджлав, або ж: Як я навчився не хвилюватися й полюбив бомбу» (1963).

² Лоуренс Аравійський – легендарний британський шпигун.

Однак Гор-Бут заявив, що одержані від Ірану запевнення є «реальними». Вони не домагатимуться виконання смертного вироку. Тепер дуже важливо зменшити напруження всередині країни. Якщо британські мусульмани погодяться на припинення цькування, то вже незабаром ситуація нормалізується. «Тепер, – сказав він, – слово за вами».

Френсіс Д'Суза сприйняла новину про його зустріч з Гором-Бутом надзвичайно оптимістичною. «Думаю, ми зможемо домовитися!» – сказала вона йому телефоном. Проте після зустрічі він мав препоганий настрій через ледь приховану зневагу Гора-Бута до того, що він буцімто натворив. *Тепер слово за вами*. Принциповість розцінювалася як упертість. Його спроба тримати оборону, наполягаючи на тому, що він не злочинець, але жертва, сприймалася як зухвальство. Так багато робиться для нього; чому він такий непоступливий? Він заплутав той клубок: йому його і розплутувати.

Такі настрої, а вони ставали загальними, лягали на його плечі важкою ношею, і він щодалі менше вірив у правильність своїх дій. До певної міри діалог з британськими мусульманами видавався просто невідворотним. Френсіс сказала, що Ессаві зв'язувався зі «Статтею-19» і запропонував свою допомогу як посередника. Ессаві, на її думку, не справляв враження великого інтелектуала, проте хотів злагоди і спокою. Такий шлях вона вважала тепер найдоречнішим. Оборонній кампанії бракувало коштів. Треба негайно зібрати 6 000 фунтів стерлінгів. Ставало дедалі складніше переконувати «Статтю 19» у доцільності продовження фінансування роботи кампанії в цьому напрямі. «Стаття 19» вимагала результатів.

Він зателефонував Ессаві. Стоматолог говорив з ним дуже ввічливо й м'яко, висловлював своє співчуття у зв'язку з життєвими негараздами. Він розумів, що з ним цяцкаються та сюсюкаються, аби лише він погодився на якусь поступку, проте стояв на своєму. Ессаві запевняв, що хоче йому тільки добра. Він зміг би організувати зібрання поважних мусульманських «інтелектуалів-важковаговиків», що стало б початком кампанії у всьому арабському світові, навіть в Ірані. «Довіртеся мені, – казав він. – Я

хочу, щоб ви, як той Газалі, навернулися до віри». Мухаммед аль-Газалі, консервативний мусульманський мислитель, у своєму славетному трактаті «Непоследовність філософів» засудив невірних, піддав критиці відхід від справжньої віри таких великих греків, як Арістотель і Сократ, а також спростовував вчення мусульманських мислителів, зокрема Ібн Сіні (Авіценни) та інших, що намагалися перейняти їхні знання. Ібн Рушд (Аверроес), у кого позичив собі прізвище Аніс Рушді, на твір Газалі відповів такою самою мірою видатним трактатом «Непоследовність непоследовности». Про себе він завжди думав як про когось із послідовників Ібн Рушда, а не Газалі, проте розумів, що Ессаві мав на увазі не філософію Газалі, а той час, коли Газалі потерпав від особистісної кризи віри, з якої його вивело «світло, запалене у його грудях Всевишнім». Він вважав просто немислимим, аби Всевишній у найближчий час запалив якесь світло в його грудях, однак Ессаві був наполегливим. «Я не вірю у створену Богом виїмку, про яку ви пишете, – сказав він. – Ви ж бо розумна людина». Так ніби розум і невіра не можуть співіснувати в одній голові. Важливість цієї гаданої створеної Богом виїмки, казав йому Ессаві, полягала не в тому, що вона є порожниною, яку необхідно наповнити мистецтвом і любов'ю, про що він писав, але в тому, що вона є *Божим обрамленням*. Тож тепер йому слід дивитися не в порожнину, а на саме обрамлення, на його Божі обриси.

За нормальних обставин він би не марнував стільки часу на цю дискусію, проте обставини були далекими від нормальних. Він переговорив із Самін, і вона висловила багато сумнівів. «Тобі треба знати достоту, чого чекає від тебе Ессаві», – сказала сестра. Ессаві нещодавно написав відкритого листа Рафсанжані в Іран, у якому назвав його «нічого не вартим письменником». («Ви пробачите мені це, еге ж?» – підлещувався він нещиро по телефону.) До того ж він висував вимогу, що мала стати найбільшим каменем спотикання: «Ви не захищатимете книжки».

Щоразу, коли він телефонував Ессаві, то відчував, немов його заманюють на дедалі глибшу воду, звідки йому ой як складно буде випірнути на поверхню. Однак він про-

довжував телефонувати, й Ессаві терпляче дозволяв йому марнувати свій час і повільно наблизитися, з власної згоди, з багатьма відступами й вивертами до того місця, де гачок вже чекав на його охочий до хробаків роззявлений рот. Стоматолог казав, що його інтерв'ю у телепередачі *«Шоу на південному березі»* вражало своєю переконливістю. Його позиція в питанні Кашміру й Палестини також виявилася цілком прийнятною. Вони покажуть мусульманам, що він їм не ворог. Йому слід зробити відеофільм, у якому ще раз наголосити на своїй підтримці заповітних прагнень кашмірців і палестинців, а тоді той фільм варто показати в Ісламському культурному центрі, що в Лондоні, аби люди змінили свою думку про нього. *«Можливо, я так і зроблю, – сказав він. – Я ще подумаю».*

Він майже нічого не знав про Ессаві як про людину. Стоматолог казав, що він щасливий у шлюбі, а його дружина настільки терпеливо ставиться до нього, що в цю мить, коли він розмовляє по телефону, обтинає йому на ногах нігті. Тож у його свідомості закарбувався такий образ стоматолога: чоловік розмовляє телефоном, а біля нього, припавши до його ніг, уклякає на колінах жінка.

Маргарет Дреббл і Майкл Голройд запросили їх з Елізабет, а також драматурга Джульєна Мітчела з його супутником життя Річардом Роузенем на вихідні до себе в Парлок-вір. Вони веселилися і жартували, а він терзався, зав'язував свій розум у вузлики і думав, як йому пристосуватися до своїх опонентів, які йому знайти слова, котрі зміг би сказати – котрі дозволив би собі сказати, – аби вийти з глухого кута. Довго прогулювалися соковито-зеленою долиною Дун, а він безперестану вів внутрішню суперечку з самим собою. Можливо, йому варто зробити заяву про свою належність до ісламської культури, а не до ісламу як такого. Є ж бо нерелігійні, світські євреї; можливо, він зміг би заявити про своє світське членство у мусульманському співтоваристві з його традиціями і знаннями.

Зрештою, він походить саме з індійської мусульманської родини. Це правда. Його батьки, може, й не були надто побожними, проте більшість його рідні таки була.

Він зазнав глибокого впливу мусульманської культури; коли він задумував історію з народженням вигаданої релігії, то звернувся до історії ісламу, бо саме про іслам знав найбільше. Так, у своїх інтерв'ю та есеях він завжди підтримував права кашмірських мусульман, а в «*Опівнічних дітях*» в осердя народження незалежної Індії помістив не індуську, а мусульманську родину. Хіба можна називати його ворогом ісламу, коли він виходець з ісламу? Він – не ворог. Він – друг. Дещо скептичний, ба навіть інакомислячий, проте все ж таки друг.

Він говорив з Ессаві з будинку Мергі і Майкла. Рибалка відчув рибу на волоссі і знав, що настав час підсікати. «У вашому виступі, – сказав він, – все має бути прозорим. Жодних двозначностей».

Поліцейські погодилися відвести його на приватний перегляд нового фільму Бернардо Бертолуччі «*Небесний притулок*». Після сеансу він геть не знав, що сказати Бернардо. У фільмі не було нічогісінько, що могло б йому сподобатися. «А! Салман! – упізнав його Бертолуччі. – Для мене дуже важливо знати, що ви думаєте про мою картину». У цю мить йому на думку спали єдино правильні слова, так само як і тоді, коли Майк Воллес запитав про його любовні справи. Він поклав руку на серце і сказав: «Бернардо... Я не можу про це говорити». Бертолуччі з розумінням кивав головою. «Багато людей саме так і реагують», – сказав він.

Дорогою додому сподівався на третє диво, на правильні слова, які йому спадуть на думку в потрібну мить уже втретє – слова, після яких лідери британських мусульман розумно киватимуть головами, збагнувши його думку.

Він саме завершував збірку есеїв під назвою «Уявні батьківщини» – писав вступ, правив верстку, коли йому запропонували дати інтерв'ю у «*Пізнньому шоу*» на Бі-бі-сі-2. Інтерв'юером мав бути його друг Майкл Ігнат'єв, російсько-канадський письменник і телеведучий, тож його запевнили в доброзичливості. В інтерв'ю він сказав усе те,

що, на його думку, хотілося геть усім почути. *Я розмовляю з мусульманськими лідерами, намагаючись знайти спільну мову.* Ніхто не хотів більше чути про свободу, про невід'ємне право письменника висловлювати своє бачення світу чи про аморальність спалювання книжок і погроз смерті. Такі аргументи не спрацьовували. Їхнє повторення свідчило б лишень про його впертість і було справою марною. Люди хотіли почути від нього слова примирення, щоб уся та колотнеча нарешті влягалася і він зник з їхніх телевізорів і з їхніх новин, пішов у заслужене забуття, і бажано, щоб решту свого життя він провів у роздумах над завданою ним шкодою й у пошуках можливостей вибачитися за неї, а також потрохи компенсуючи ту шкоду. Ніхто не переймався ним як людиною, його принципами чи його нікчемною книгою. Вони хотіли покласти всьому цьому край. *У нас є багато спільного, – сказав він, – і річ у тому, щоб зосередитися саме на спільних позиціях.*

Він схопив соковитого черв'яка, і коли відчув гострий кінчик гачка, все одно не зупинився.

Шквал відгуків – здавалося, ніби він іде опалим осіннім листям й ногою збиває його в повітря. Самін чула по радіо, що «помірковані мусульманські лідери» просять Іран скасувати фетву. Проте британські мусульманські «лідери», з якими він не вступав у бесіду, заперечували ведення з ним якихось перемовин. Садовий гном ускочив у літак і помчав до Тегерана закликати керівництво країни не поступатися, а шість днів потому міністр з питань ісламської культури та ісламського вчення Мухаммед Хатамі – майбутній президент Хатамі, велика ліберальна надія Ірану – заявив про неможливість скасування фетви. Коли він почув це, то зателефонував Дункану Слейтерові. «Здається, ви запевняли, що іранці не підніматимуть цього питання?» – запитав він. «Ми з ними ще повернемося до вашого питання», – відповів Слейтер.

Він пішов на Радіо-4 і в передачі «*Початок тижня*» назвав Ессаві «головною мусульманською постаттю», яка розпочала з ним діалог. Виступав на Бі-бі-сі у «*Нічній лінії*» з Тедом Коппелом і висловив сподівання, що неза-

баром усе владнається. Проте в Ірані знову збільшили нагороду за його голову: для іранців сума залишалася попередньою – 1 мільйон доларів США, а от для громадян інших країн сума зросла до 3 мільйонів доларів США. Говорив зі Слейтером. Нью-Йоркська домовленість – це звичайне ошуканство. Необхідні дії з боку британського уряду. Слейтер погодився доповісти про це урядові. Проте уряд мовчав. На американському телебаченні він заявив про свою «стурбованість браком реакції з боку британського уряду» на нові погрози.

Рибалка потяг рибу до підсаки. «Зустріч таки відбудеться, – сказав Ессаї, – і ви повернетесь у лоно мусульманства».

Він ні з ким не консультувався, ні з ким не радився і не прохав нічиєї допомоги. Тільки з цього можна було судити, що *з ним коїться щось лихе*. Зазвичай він би поговорив із Самін, Полін, Гіллоном, Ендрю, Біллом і Френсіс. Також він нікому не телефонував. Він навіть нічого конкретного не сказав Елізабет. «Я хочу залагодити все це», – сказав він їй. Проте не питав її думки.

Допомоги чекати нізвідки. Тепер усе залежить від нього. Він боровся за свою книжку, і він не здасть своїх позицій. Його хороше ім'я вже у минулому. Тепер не мало жодного значення, що про нього думають люди. Вони вже і так мали якнайгіршу думку про нього. «Так, – сказав він ще липкішому стоматологові, – влаштуйте зустріч. Я прийду».

«Педдингтон-Грін» – це найзахищеніший поліцейський відділок у Сполученому Королівстві. Над землею – нічого особливого, звичайна поліцейська буцегарня в огидній офісній будівлі, проте під землею – зовсім інша річ. Саме там утримували й допитували членів Іранської республіканської армії. Тож незадовго до Різдва 1990 року його повезли туди на зустріч з людьми Ессаї. Йому сказали про неможливість такої зустрічі в іншому приміщенні, що тільки свідчило про загальну нервозність. Коли він зайшов у «Педдингтон-Грін», себто у поліцейський відділок, з дверима як у бомбосховищах і безкінечними пере-

вірками й замками, то і сам почав хвилюватися. Відтак увійшов до кімнати для зустрічей і став як укопаний. Він сподівався на обговорення за круглим столом або ж на те, що всі сидітимуть у неформальній обстановці у кріслах, можливо, за чаєм чи кавою. От наївний! Одрозу впадала в око абсолютна офіційність, не було навіть натяку на якесь обговорення. Вони зустрічалися не як рівня з рівнею, щоб поговорити про наболіле й досягти цивілізованої взаємної згоди. Тут його не сприймають як рівню. Тут його судитимуть.

Мусульманські достойники переобладнали кімнату під зал суду. Сіли в один ряд, наче шестеро суддів, за довгим столом, а перед ними стояв один стілець з прямою спинкою. Він зупинився перед порогом, як той кінь перед перешкодою; Ессаві одразу ж підійшов до нього, пошепки наполягаючи на необхідності ввійти, бо це дуже поважні люди, вони спеціально викроїли час для цієї зустрічі, тож не можна їх змушувати чекати. Припрошував сідати. Всі чекали.

Йому треба було повернутися й піти – піти геть від свого приниження, повернутися до власної самоповаги. Кожен крок уперед – це помилка. Проте Ессаві немов зазомбував його. Стоматолог, ніжно взявши його за лікоть, підвів до незайнятого стільця.

Йому відрекомендували всіх, однак він заледве чи запам'ятав чись ім'я. Бачив тільки бороди, тюрбани й допитливі очі, що так і свердлили його. Він упізнав Закі Бадаві, єгипетського президента Мусульманського коледжу в Лондоні, «ліберала», який осуджував «Сатанинські вірші», проте обіцяв надати письменникові прихисток у своєму домі. Його відрекомендували містерові Маггубу, єгипетському міністрові *авкаф* (релігійних добродійних фондів), шейхові Гамалю Маннан Алі Солейману із золотоверхої Лондонської центральної мечеті у Риджентс-парку, відтак помічникові шейха Гамалю шейху Гамеду Халіфі. Ессаві походив з Єгипту, тож привів інших єгиптян.

Нарешті він таки потрапив до їхніх рук, тож спочатку вони сміялися й жартували з ним. Вони не найкращим

чином відгукувалися про Каліма Сіддікі, того зловтішного садового гнома й іранського поплічника. Обіцяли започаткувати всесвітню кампанію, аби поховати саме питання фетви. Він намагався пояснити задум свого роману, й вони погодилися, що суперечності ґрунтуються на «трагічному непорозумінні». Він – не ворог ісламу. Вони хотіли визнати його одним із представників мусульманської інтелігенції. Це їхнє найщиріше бажання. *Ми хочемо перетягти вас на свій бік.* Йому залишається тільки зробити деякі жести доброї волі.

Він повинен дистанціюватися, як вони казали, від висловлювань, зроблених його персонажами, що ображали або ж обрушувалися з нападками на Пророка та його релігію. Він зазначив, що неодноразово вказував на неможливість змалювати переслідування нової віри, щоб не зобразити самих переслідувачів, тому тут аж ніяк не можна ставити знак рівності між його поглядами і поглядами персонажів. Ну що ж, тоді вам не становитиме труднощів зробити таку заяву ще раз.

Вони також вважали, що йому слід відкласти публікацію роману в м'якій обкладинці. Він відповідав, що наполягання на цьому стане їхньою помилкою, бо перетворить їх на цензорів. Вони пояснювали, що для результативності їхніх зусиль з примирення потрібен деякий час. І він має дати їм цей час. Коли суть непорозумінь з'ясується, то надалі книжка нікого не турбуватиме, а її нові видання більше не наражатимуться на опір.

Нарешті, йому необхідно довести свою щирість. Адже він знає, що означає *шагада*, хіба не так? Він виріс в Індії, і там це називалося *кальма*, проте це те саме, що *шагада*, авжеж. *Немає Бога, крім Аллаха, і Мухамед – Пророк Його.* Сьогодні він має зробити саме таку заяву, що дозволить їм простягти йому руку дружби, прощення й розуміння.

Він сказав, що хоче стати виразником світської мусульманської ідеї, адже він виховувався у такій традиції. При слові «світської» вони аж стрепенулися. «Усе світське» – від диявола. Цього слова не варто вживати. Йому потрібно висловлюватися чіткими освяченими

часом словами. Тільки такий жест зможуть зрозуміти мусульмани.

Вони приготували документ для підписання. Ессаві простягнув йому аркуш паперу. Документ ряснів граматичними помилками, а стиль вражав нековирністю. Він не може такого підписати. «Поправте, поправте, – спонукали вони його. – Ви ж бо великий письменник, не то, що ми». В кутку кімнати стояв стіл і ще один стілець. Він узяв документ і почав вивчати його. «Не кваптеся, – вигукували вони. – Маєте залишитися задоволеним тим, що підпишете».

Він не залишився задоволеним. Він тремтів від своєї безпорадності. Тепер він дуже шкодував, що так і не порадився з друзями. Що б вони йому сказали? Що порадив би йому батько? Йому здавалося, що він стоїть, хитаючись, на краю величезного провалля. Проте чув спокусливий шепіт надії. Якщо вони вчинять так, як кажуть... якщо чвари на цьому закінчаться... якщо, якщо, якщо...

Він підписав виправлений документ і вручив його Ессаві. Шість суддів також поставили на ньому свої підписи. Почалися обійми і привітання. На тому все і скінчилося. Він загубився десь у самому осерді вихору; в нього паморочилася голова, він був осліплений тим, що зробив, і не мав найменшого поняття, куди занесе його цей вихор. Він нічого не чув, нічого не бачив, нічого не відчував. Поліцейські вивели його з кімнати, відчинялися і зачинялися, клацаючи, двері вздовж підземного коридору. Відчинилися й зачинилися двері авто. Рушили. У Вімблдоні чекала Елізабет – ніжна й сповнена кохання. Всередині нього все пінилося. Він пішов до туалету й виблював. Тіло добре знало, що зробив розум, і в такий спосіб висловлювало свою думку.

Після обіду його відвезли на прес-конференцію, де він намагався бути бадьорим і не показувати своєї розгубленості. Брала інтерв'ю для радіо й телебачення, з Ессаві й без нього. Він не пам'ятав, що казав. Однак невпинно подумки повторював: *Ти брехун. Ти брехун, боягуз і дурень*. Зателефонувала Самін. «Ти що, з глузду з'їхав? – кричала вона. – Хіба не розумієш, чим тобі це обернеть-

ся?» *Так, ти з'їхав з глузду*, казав йому внутрішній глос. *І ти не маєш найменшого уявлення про те, що ти зробив, робиши чи робитимеш*. Йому вдавалося так довго виживати, бо він міг, поклавши руку на серце, захищати кожне написане чи сказане ним слово. Він писав серйозно і чесно, й усе, що він казав про це, було правдою. Тепер він вирвав язик зі свого рота, зрікся природної для нього мови й думок. Досі його звинувачували у злочині супроти вірування інших. Тепер уже він звинувачував себе і визнав винним у скоєнні злочину проти самого себе.

Відтак настало Різдво.

Його доправили до напівпідвальної квартири Полін у Гайбері-Гіллі, потім привезли Зафара, і він провів різдвяний ранок із сином. За кілька годин Зафар поїхав до мами, а вони з Елізабет вирушили до Грегема Свіфта й Кендис Родд у Вондсворт. Це вже вдруге вони святкували Різдво разом. Подружжя залишалося таким самим гостинним і в розмовах всіляко обходило те, що сталося, аби не зіпсувати різдвяного настрою, проте він бачив у їхніх очах тривогу, як і вони бачили в його очах сум'яття. Наступний день він провів у невеличкому будинку Білла Бюфорда в Кембриджі, й Білл влаштував справжній бенкет з наїдками й напоями. Все це було островами спокою під час бурі. Надалі його безперестанку діймали журналісти, й він оглух від новин. Розмовляв з представниками британської, американської та індійської преси, а також з перським відділенням Світової служби Бі-бі-сі, телефоном брав участь у програмах британських мусульманських радіостанцій. Ненавидів кожне сказане слово. Він звивався на гачку, котрий залюбки проковтнув, і від цього його нудило. Проте знав також правду: він не став релігійнішим, ніж кілька днів тому. Все це було лишень угодовством. Але й воно не дало очікуваного результату.

Спочатку здавалося, що може дати. На його підтримку виступив верховний шейх мечеті аль-Азгар і «простив йому гріхи»; королівський адвокат Сібггат Кадрі звернувся з проханням про зустріч з генеральним прокурором, щоб обговорити питання про притягнення до відпо-

відальности Каліма Сіддікі. Проте Іран був непримиреним. Хаменеї заявив, що фетва залишиться правочинною навіть тоді, коли «Рушді стане найпобожнішим чоловіком усіх часів», а ретроградна тегеранська газета радила йому «готуватися до смерті». Сіддікі ж безтямно повторював ці заяви. Відтак «паддингтон-грінська шістка» почала потрохи відступати від своєї угоди. Шейх Гамаль вимагав цілковитого відкликання «Сатанинських віршів» з продажу, чого він і ще п'ятеро учасників зустрічі погодилися не робити. Гамаль і його колега шейх Гамед Халіфа були піддані різкій критиці з боку парафіян мечеті у Риджентс-парку й під її тиском відмовилися від своєї позиції. Мешканці Саудівської Аравії та Ірану висловили «обурення» участю в мирних перемовинах представника єгипетського уряду, тож Маггуб, побоюючись утратити посаду, також відступив від слова.

9 січня 1991 року на тридцятиріччя Елізабет до нього приїхав містер Грінап і похмуро заявив: «Вважаємо, що загроза вашому життю тепер зросла. Ми отримали достовірні розвідувальні дані. Поки що здійснюємо аналіз отриманої інформації й повідомимо вам про все у належний час».

Він потрапив у пастку прагнення подобатися людям, виставив себе на посміховисько, став дурнем і слабаком, а тепер розплачувався за все дорогою ціною.

V

*«Так довго був я унизу,
що вже, здається, угорі»*

Був день народження Елізабет, і він готував для неї індійську страву. До Вімблдона на невеличке свято з цієї нагоди мали приїхати Гіллон, Білл, Полін і Джейн Велслі. Йому хотілося влаштувати для неї якийсь незвичайний вечір. Вона ж бо стільки робила для нього, а він для неї – дуже мало, проте страву він таки може приготувати. Про розмову з Грінапом не казав нікому. Настане час, і всі про все дізнаються. Нехай цей день 9 січня залишиться днем коханої жінки. Вже п'ять місяців вони разом.

Одразу після її дня народження він занедужав. Упродовж кількох днів його лихоманило, тож мусив лежати в ліжку. Приватні й публічні новини тільки погіршували цей хворобливий стан, коли його кидало то в жар, то в холод. Сюзен, помічниця Ендрю, мала розмову з Маріан; з нею все гаразд, усе дуже добре, проте він не звертав на це уваги. Поліція наполягала, що з огляду на «конкретну небезпеку» йому слід навіть ще більше обмежити свою публічну активність. Його запрошували на різноманітні телепередачі – на «Воган¹», «Час запитань», але він не міг узяти в них участь. Йому запропонували виступити перед представниками палати громад, однак поліція не схотіла везти його до Вестмінстерського

¹ «Воган» – популярна телебесіда с державними діячами, письменниками, акторами, спортсменами, що потрапили в центр уваги; передавалася тричі на тиждень Бі-бі-сі-1 з 1985 до 1992 року. Бесіду вів відомий ірландський інтерв'юер Т. Воган (нар. 1938 р.).

палацу. Дозволялося хіба кілька приватних зустрічей в помешканнях його друзів. Він добре знав, що з цим не погодиться, проте почувався настільки кепсько, що не хотілося жодних суперечок. Пізно ввечері, коли він тремтів у пропасниці, по телевізору передали про початок війни у Перській затоці – по Іраку завдано масованого повітряного удару. У відповідь Ірак завдав ракетного удару по Ізраїлю, в результаті якого, за дивним збігом обставин, ніхто не загинув, оскільки, на щастя, ракети «Скад» не були оснащені боеголовками з хімічним зарядом. Ті дні минали для нього в напівмаренні-напівсні, у гарячці, з безперервними картинами прицільного бомбардування. Йому телефонували, на деякі дзвінки він відповідав, на деякі ні, снилися жахіття, а ще не вщухав біль від «проголошення себе мусульманином». Самі ніяк не могла збагнути його кроку; вона також телефонувала. Впродовж двох років він прямував крутосхилом до темряви, тож тепер він саме там і опинився – у пеклі. Ошелешив усіх друзів і змушував себе усміхатися поряд з тими, хто паплюжив його й погрожував іншим, хто мовчки погоджувався з іранською погрозою розправитися з ним, яку Ікбал Сакрані назвав «його карою небесною». «Інтелектуал» Тарік Модуд написав йому листа й запропонував більше не порушувати питання фетви. «Мусульмани вважають це гидотним», – казав Модуд. Адже захід використовував фетву, щоб очорнити мусульман, тож йому «не годиться» заперечувати проти неї. Модуд вважав себе поміркованим, проте таке лицемірство не дозволяло йому ясно мислити. Таким людям він не міг більше протистояти, бо вирвав собі язика. Зателефонував Акбар Ахмед, ще один «поміркований», і сказав, що «прихильники жорсткої лінії» помалу послаблюють свої лещата, проте йому слід залишатися «геть примирливим», поводитися як «*садга* [простий] мусульманин». Він відповів, що вже наївся того лайна.

Шановний Боже!

Якщо Ти насправді існуєш і насправді є таким, яким Тебе зображають – всезнаючим, всюдисущим і всемо-

гутнім, то, безумовно, Ти не тремтітимеш на Своєму небесному престолі перед звичайною книжкою та її автором? Великі мусульманські філософи часто розходилися у своїх поглядах щодо Твоїх взаємин з людьми та оцінок їхніх вчинків. Ібн Сіна (Авіценна) твердив, що Ти, витаючи високо над світом, знаєш про нього тільки в загальних і абстрактних обрисах. Газалі не погодився. «Прийнятний для ісламу» Бог знає геть усе й у найменших подробицях про те, що діється на поверхні землі, й має свою думку щодо цього. Ну, й Ібн Рушд не пристав на це, як Ти, очевидно, знаєш, якщо Газалі мав слушність (а не Ібн Сіна чи Ібн Рушд). Згідно з Газалі, Ти дуже нагадуєш людей, а Ібн Рушд додавав: людей з їхніми недолугими суперечками й розходженнями в поглядах. Втягування Тебе у людські діла було б недостойним для Тебе й принижувало б Твою гідність. Хтозна, що й думати! Якщо Ти Бог Ібн Сіни й Ібн Рушда, тоді Ти навіть не відаєш, що говориться й робиться у цю мить від Твого імені. Проте навіть якщо ти Бог Газалі, який читає газети, дивиться телевізор і стає на чийсь бік у політичних і навіть літературних суперечках, мені не віриться, що Ти матимеш клопіт із «Сатанинськими віршами» чи якоюсь іншою книжкою, хай навіть вона геть нікчемна. Всемогутній не може похитнутися перед творінням Людини! Бо в іншому разі, Боже, якщо б так випадково Ібн Сіна, Газалі й Ібн Рушд – усі троє помилялися б і Тебе не існувало б, тоді тим паче Ти не мав би клопоту з письменниками й книжками. Як на мене, то мої труднощі не від Тебе, Боже, але від Твоїх слуг і шанувальників на землі. Знана письменниця нещодавно сказала мені, що на якийсь час перестала писати, бо не любить своїх шанувальників. Хотів би дізнатися, чи Ти співчуваєш її позиції. Дякую за увагу, хоча не знаю, чуєш ти чи ні (якщо не чуєш: див. вище).

«Проголошення мусульманином» стало для деяких представників міністерства закордонних справ підставою, аби звернутися до нього з проханням виступити на захист терористів. Йому сказали, що його втручання

може стати корисним у справі Кокабі. Такого собі «студента» Мердада Кокабі, якого звинувачували в підпалі й скоєнні вибухів у книгарнях, що продавали «Сатанинські вірші». Обвинувачення заявляло про наявність відбитків його пальців на паперових обгортках двох саморобних бомб, а також про використання його кредитної картки для найму автомобілів, якими він пересувався до місць скоєння злочинів. У такий спосіб йому, мабуть, натякали, що авторові «Сатанинських віршів» варто попрохати про поблажливість у цій справі. Розгніваний пропозицією, він звернувся за роз'ясненнями до Дункана Слейтера і Девіда Гор-Бута. Обом така затія не сподобалася. Це його трохи заспокоїло, проте два місяці потому всі звинувачення проти Кокабі було знято і рекомендовано депортувати його на батьківщину. Уряд заперечував свою причетність до викручування рук сліпому Правосуддю. Слейтер і Гор-Бут сказали, що вони про це нічого не знають. Кокабі повернувся до Ірану, де його прийняли як героя і запропонували іншу роботу. Тож він тепер відповідав за пошуки «студентів» для працевлаштування за кордоном.

Тим часом він одержав верстку збірника своїх есеїв «Уявні батьківщини». Білл сказав: «Тепер, коли ти вже це зробив, то може б, у книжку додати і твій останній есей?» Він опублікував той есей у лондонській «Таймс», намагаючись виправдати свої поступки в «Паддингтон-Грін». Публікація була для нього просто ненависною, позаяк проводила ревізію всього того, що він зробив досі. Проте повісивши собі камінь на шию, не міг на той час від нього звільнитися. Він погодився з Біллом, і есей помістили у збірник під назвою «Чому я мусульманин». До кінця свого життя він жодного разу не погляне на «Уявні батьківщини» у твердій обкладинці, не відчувши ножового удару жалю і сорому.

Війна заповонила думки геть усіх, тож ніхто вже не повторював своїх вимог про необхідність «загладжування провини» (припинення публікації «Сатанинських віршів»), а «лідери» британських мусульман – Сіддікі,

Сакрані, бредфордські мулли – наввипередки висловлювали своє співчуття Саддаму Хусейну. Наближалася друга річниця фетви, погода стояла холоднюща. Фей Велдон надіслала йому примірник «*Про Свободу*» Джона Стюарта Мілла, можливо, це був докір з її боку, проте чисті і сильні слова Мілла, як завжди, тільки надихали його. У нього відродилася зневага до своїх твердолобих опонентів, зокрема Шаббіра Ахтара з його нападками на неіснуючу «ліберальну інквізицію», його гордістю за іслам як за релігію «войовничого гніву», – і водночас з'явилася неприязнь до своїх удаваних шанувальників, які вважали, що він тепер не вартий їхньої підтримки. Джеймс Фентон опублікував співчутливу статтю у «*Нью-Йорк ревью оф букс*», захищаючи його від явища «ошелешених друзів». Якщо справжній Салман своїми діями підвів «уявного Салмана» у чиїхось головах, то тепер ці «ошелешені» думають: а нехай він іде собі до дідька, авжеж!, невартий він нашої дружби. Нехай терористи з ним чинять, що хочуть.

Він пригадав, як Гюнтер Грас якось сказав йому про програш: після нього ти одержуєш навіть ще важливіший урок, ніж після виграшу. Переможець думає, що перемога оправдовує його дії і його погляди на світ, тому не виносить з неї жодної науки. Невдахам доводиться переосмислювати все те, що вони вважали правдивим і за що так щиро боролися, тому вони мають нагоду дечому навчитися й забути найбільші і найглибші життєві уроки. Перше, про що він довідався, було *те, що він знає, де дно*. Коли ти сягаєш дна, то розумієш, наскільки глибока вода, в якій ти опинився. Враз усвідомлюєш, що знову там побувати тобі не хочеться.

З отриманого уроку він починав робити висновки, які допоможуть його звільненню: прагнучи любови до себе з боку інших, ти потрапляєш у зачинену тюремну камеру, з якої неможливо вибратися і в якій ти зазнаєш безкінечних мук. Мав зрозуміти, що є люди, які ніколи його не полюблять. Хай у яких би подробицях він розповідав про свій твір і пояснював свій задум під час його написання, вони все одно не полюблять його. Нерозважливий розум,

яким рухає позбавлений сумніву абсолют віри, не може бути переконаний розсудливістю. Ті, хто звинувачували його в усіх гріхах, ніколи не скажуть: «Дивись, а він не такий уже й поганий». Йому необхідно зрозуміти, що так *мусить бути*. Він також не любить тих людей. Допоки він чітко висловлювався про те, що писав і казав, допоки він був задоволений своєю роботою і громадянською позицією, він міг протистояти нелюбові до себе. Проте учинок, за який він страшенно себе картав, уже зроблено. Тепер необхідно виправляти цей стан речей.

До нього прийшло розуміння: аби перемогти в його боротьбі, недостатньо знати, проти чого він бореться. Це не складно. Він боровся проти думки, що людей можна вбивати через їхні переконання, а також проти того, щоб релігія, хай якою вона там буде, мала право накладати обмеження на думку. Тепер йому треба з'ясувати: а за що він бореться? За свободу слова, свободу уяви, свободу від страху, а також за чудове, старовинне мистецтво, яким йому поталанило займатися. А ще за скептицизм, непоштивість, сумнів, сатиру, комедію й нечестиві веселощі. Він ніколи більше не відступить від захисту цих речей. Поставив собі запитання: *оскільки ти йдеш у бій, у якому можеш загинути, то чи те, за що ти боротимешся, варте твого життя?* Вважав за потрібне відповісти ствердно: *Так*. Він готовий померти, якщо необхідно, за те, що Кармен Калліл назвала «лишень книжкою, а хай їй грець».

Ніхто зі справжніх друзів не реагував, як ті «ошелешені». Вони ще більше зближувалися з ним і намагалися допомогти йому пережити те, що вони вважали глибокою душевною і розумовою травмою: екзистенційною кризою. Зателефонував занепокоєний Ентоні Барнет. «Нам необхідно створити для тебе дорадчу групу друзів, – казав він. – Тобі не можна самому з ними воювати». Він сказав Ентоні, що хоче з ним бути відвертим, і додав, що брехав, коли твердив про свої релігійні вірування. Відтак пояснив Ентоні: *«Коли я писав «Вірші», то казав, що нам треба мати можливість так говорити про релігію, нам треба мати свободу в критиці й історичному підході до релігії»*. І якщо йому тепер доводиться вдавати, що вжи-

ваючи займенник «ми», він має на увазі тільки *мусульман*, то що ж, це його біда, від якої він не може відкараскатися. Наразі. Це ціна того, що він учинив.

– Саме від таких помилкових тверджень, зроблених тобою з найкращих міркувань, – сказав Ентоні, – твоїм друзям потрібно тебе і відраджувати.

Йому хотілося кудись поїхати й все обміркувати. Подав запит щодо можливості тихо поїхати на короткий відпочинок до Франції, проте французи не захотіли мати його на своїй землі. Американці також усе ще відмовлялися прийняти його у себе. Виходу з коробки не було. Проте прийшла і хороша новина. «Конкретна загроза» його життю виявилася лишень містифікацією. Приїхав Містер Грінап і застеріг його, що небезпека залишається високою – «підтримувані Іраном елементи все ще активно шукають його». Проте й «обнадіяв». Він може починати шукати нове постійне житло. «За кілька місяців ми оцінимо ситуацію, мабуть, оптимістичніше». Це його трохи підбадьорило.

Гіллон зателефонував 15 лютого. Поновлено фетву. Британський уряд мовчав.

Білл Бюфорд і Алісія надумали одружитися, тож Білл попросив стати його боярином. Весілля мали святкувати в ресторані «Мідсаммер» у парку Мідсаммер-коммон, що в Кембриджі. Філ Пітт поїхав на «оглядини» й, нічого не кажучи Біллові чи власникові ресторану Гансу, заявив про невідповідність ресторану вимогам безпеки. Вперше він втратив самовладання і сказав поліцейським, що не їм вирішувати, бути йому чи не бути боярином на весіллі свого друга. Тож Філ таки поговорив з Біллом, і виявилось, що він мав неправильну інформацію – не той час, не той зал, – і раптом місце стало вже відповідати вимогам безпеки. «Ми знаємося на цьому, Джо, – сказав Філ. – Повірте нам».

У Томасіні, сестри Найджели Лосон, виявили рак молочної залози. Одразу зробили операцію. Видалили сегмент груді. Мали проводити променеву терапію. По Радіо-4 він почув, як Маріан казала, що кохає його, проте

він був настільки одержимим «станом своїх справ», що в ньому не залишилося місця для когось іншого, і це стало причиною їхнього розриву. Не забула назвати себе «яскравою жінкою». Коли її запитали, як у неї складається життя, то відповіла: «Я живу на ходу».

Фетва завдавала шкоди не йому одному. Педді Гізелл, директор школи Голл, де навчався Зафар, непокоївся внутрішнім станом свого учня. «Здається, ніби навколо нього виросла якась стіна. Ніщо її не пробиває». Може б, ви пішли з ним до психіатра в лікарню на Грейт-Ормонд-стріт. Він веселий, жвавий хлопець, однак, всередині нього щось немов спить. Він замкнувся у собі й вважає себе «невдахою». Домовилися з жінкою-психіатром, що Зафар раз на тиждень приходитиме до неї після уроків. Одночасно містер Гізелл сказав, що у Зафара є всі можливості поступити до Гайгейтської середньої школи: там передусім звертають увагу на співбесіду з майбутніми учнями, а не просто покладаються на результати загальних іспитів. «Зафар обов'язково пройде за результатами співбесіди», – сказав містер Гізелл. Однак він також наголосив на необхідності якнайшвидше вивести хлопця з його теперішнього похмурого стану. «Він – у якійсь шкарлупі, – сказав містер Гізелл Кларисі, – і йому не хочеться звідти виходити». На вихідних Клариса принесла Зафарові собаку, суміш колі й рудого сетера, який мав кличку Бруно. Собака став йому вірним другом. Зафар був дуже задоволеним.

Він знову кинув курити, проте його рішучість от-от мала піддатися випробуванню. Йому розповіли про нові заходи безпеки. Вже тривалий час хтось із групи захисту забрав його пошту з Гіллонового офісу й привозив до нього, але тепер їм захотілося, щоб кореспонденція знову проходила через Скотленд-Ярд, оскільки вважали надто ризикованим везти її просто з офісу до Вімблдона. Також на його телефон поставили «подвійну переадресацію викликів» для ускладнення визначення місця, звідки здійснюються виклики. Здається, гайки закручували ще тугіше, проте він не міг збагнути навіщо. Відтак приїхав містер Грінап і пояснив навіщо. «Група професіоналів»

уклала угоду про його вбивство. На кону великі суми грошей. За всім цим стояв «представник іранського уряду поза межами Ірану». Британці достоту не знали, був це офіційно санкціонований план чи така собі незалежна операція, проте їх дуже непокоїла впевненість кіллерів у спроможності виконати завдання впродовж чотирьох-шести місяців. «По суті, їм здається, що вони можуть убити вас упродовж ста днів». Спеціальна служба не вірила у викриття вімблдонського будинку, проте за таких обставин будинок слід покинути вже зараз. Зафар був тепер «проблемою», тож вирішили встановити за ним поліцейських нагляд. Елізабет також могла бути «проблемою». Могла постати необхідність його переїзду на військову базу, де він житиме в армійському бараку протягом наступних шести місяців. Якщо ж він обере переїзд на конспіративну квартиру британської контррозвідки, то опиниться геть відрізаним від усього світу. Проте жодних змін в угоді щодо пошуку постійного помешкання. Щойно минуть наступні шість місяців, це стане можливим.

Він відмовився і від військової бази, і від відрізаної від усього світу конспіративної квартири. Якщо вімблдонський будинок не викрито, то нема жодних причин його покидати. Навіщо йому втрачати вже оплачені місяці проживання й знову пускатися в дорогу, якщо вони не вірять, що будинок «засвічений»? На обличчі містера Грінапа застигла звичайна маска. «Якщо ви хочете жити, то переїдете».

– Тату, – запитав Зафар телефоном, – коли ми житимемо на одному місці?

Якщо він доживе до того, щоб описати все це, то вийде чудова розповідь про незрадливу дружбу. Якби не друзі, він би сидів замкнутий на військовій базі без зв'язку із зовнішнім світом, його б затигла круговерть божевілля; в іншому випадку він став би безпритульним бурлакою, на якого б усюди чатувала куля кіллера. Тепер порятунок надійшов від друга на ім'я Джеймс Фентон. «Ти можеш пожити у моєму будинку, – запропонував він

одного разу, щойно дізнався про його скруту, – щонайменше протягом місяця».

Після багатого на події життя, яке почалося, коли він вистрибнув на перший в'єтконгський танк, що в'їхав у Сайгон наприкінці війни у В'єтнамі, а тоді ще й приєднання до юрмищ, що грабували палац Малаканьян після падінням режиму Фердинанда Маркоса й Імельди Туфельниці¹ (він захопив кілька рушників з монограмами), після вкладення грошей, які одержав за так і не покладені на музику вірші для постановки мюзиклу «Знедолених», у ферму з вирощування креветок, що на Філіппінах, після дещо травматичної подорожі по Борнео з навіть ще відчайдушнішим Редмондом О'Ганлоном (коли пізніше О'Ганлон запропонував Фентонові поїхати з ним на Амазонку, Джеймс відповів: «Я з тобою не поїду навіть до Гай-Вікому²»), звідки повернувся з найкращою любовною та військовою лірикою, коли-небудь написаною представниками його чи якогось іншого покоління, – поет Фентон та його супутник життя Дарріл Пінкні осіли на фермі Лонг-Ліз у затишному сільському будинкові, що в Камнорі, неподалік Оксфорда, і тут Джеймс зайнявся створенням найвитонченішого саду під навислою над ним височезною опорою електропередач. Це житло він і запропонував своєму другові-біженцю, про чю недавню Страшенну Помилку він так м'яко і тактовно написав: після її оприлюднення «десь так від шести до шістдесяти мільйонів читачів газет у всьому світу поставили свої горнятка кави на стіл і сказали «еге ж». Проте кожне вимовлене «еге ж» мало свій неповторний присмак, свій власний модифікатор і свій відтінок значення... Еге ж, вони таки дотиснули його! Еге ж, це ж бо навіть дуже зручно! Еге ж, яка поразка для світськості! Еге ж, який сором! Еге ж, слава Аллаху. Моє особисте «еге ж» зринуло з уст тремтливою вишневою хмаринкою подиву. Впродовж кількох секунд, поки воно витало в повітрі,

¹ Імельда Маркос, дружина філіппінського диктатора, мала величезну колекцією тувель.

² Гай-Віком – місто поблизу Лондона.

мені здавалося, що я побачив у хмаринці розмиті обриси Галілео. Поглянув іще раз, і Галілео перетворився на Петті Герст¹. Я думав про Осло... ні, не про Осло, про «стокгольмський синдром²». У своїй досить довгій статті, буцімто рецензії на книжку «*Гарун і море оповідок*» для «*Нью-Йорк ревію оф букс*», він змалював портрет автора як хорошої людини – або ж принаймні цікавого співбесідника – із прихованою метою відновити його добре ім'я в очах «ошелешених друзів». Стаття свідчила про велике серце Джеймса. А те, що заради друга він покинув свій дім, казало навіть про дещо більше: про його розуміння необхідності підтримки під час війни. Друзі не покидають друзів, що потрапили під обстріл.

Містер Грінап неохоче погоджувався на переїзд на ферму Лонг-Ліз. І тут «Містер Антон» запідозрив, що полісмен з більшою охотою запроторив би його на військову базу, покаравши за весь той завданий їм клопіт і за всі витрачені на нього громадські гроші; натомість невеличкий балаган під назвою «Малахіт» мусив пакувати речі, покидати лондонський поштовий округ «Південний захід – 19» і вирушати до англійського саду в Камнорі під велетенською опорою, що як той колос охоронятиме їхній маленький світ.

Він зауважив пригніченість Елізабет. Через напругу останніх подій яскравість її усмішки потьмяніла. Розповідь про групу зарізяк, настільки впевнених у швидкому досягненні своєї мети, що навіть називали останній термін виконання замовного вбивства, змусила б інших жінок утікати світ за очі зі словами: «Вибач, любий, це не для мене». Проте Елізабет трималася мужньо. Вона далі

¹ Патриція Герст (нар. 1954 р.) – донька відомого газетного магната. У 1974 році була викрадена Симбійоністською армією визволення, невеликим радикально-терористичним угрупованням із Сан-Франциско. Потім приєдналася до угруповання і взяла участь у її злочинних діяннях. Патрицію Герст було засуджено до трьох років позбавлення волі.

² «Стокгольмський синдром» – стан, якого зазнають заручники, коли починають відчувати співчуття і симпатію до злочинців, що їх захопили.

працювала «Блумсбері» й планувала приїжджати до нього на вихідні. Однак хотіла покинути роботу, щоб не розлучатися з ним і мати змогу писати. Вона була поетесою, хоча й дуже неохоче показувала йому свої твори. Якимось він прочитав її вірш про чоловіка на велосипеді з одним колесом, і цей образ йому дуже сподобався.

Нарешті він переїхав до Камнора і попервах не міг бачитися із Зафаром і відвідувати друзів у Лондоні. Він розмірковував над своїм новим романом з робочою назвою «*Прощальне зітхання Мавра*», і його думки були цілковито зайняті пошуком місця подій, однак він кілька разів потрапляв у глухий кут. Йому здавалося, що роман мав би поєднати історію індійської сім'ї з андалузською історією падіння Гранади, з останнім султаном Боабдиллом, який, покидаючи Альгамбру¹, за влучним висловом його матері, «плакав як жінка за тим, чого не міг оборонити як чоловік», коли останнього дня в арабській Іспанії дивився на захід сонця, проте не знаходив жодного зв'язку. Пам'ятав про Міхас, куди виїхала Кларисина мати Лавінія, про книжку Рональда Фрейзера, яку він там знайшов, про життя Мануеля Кортеса – мера Міхаса напередодні громадянської війни. Після війни Кортес повернувся додому і мусив переховуватися від диктатора Франко впродовж *тридцяти років*, аж поки виринув, як той Ріп ван Вінкль², з небуття і побачив огидну туристичну стрічкову забудову вздовж узбережжя Коста-дель-Соль. Називалася книжка «*У схроні*».

Він думав про Пікассо й написав дивний абзац про ту частину Малаги, де народився художник. *Бавилися на площі діти – діти з обома очима з одного боку носа. Вони бавилися в Арлекіна й П'єро. Бомба яскравою лампочкою пронизує коня, що ірже. Газети прилипають до боків чорних гітар. Жінки перетворюються на квіти. Є плоди.*

¹ Альгамбра – палац-замок (середина XIII–кінець XIV ст.) поблизу Гранади (Іспанія). Яскравий зразок мавританської архітектури.

² Ріп ван Вінкль – герой новели американського письменника Вашингтона Ірвінга (1783–1859).

Гаряче пообіддя. Митець помирає. Вони майструють йому кривобоку домовину – колаж із неба й друкованого тексту. Він п'є на своєму похороні. Його жінки всміхаються, плюють і забирають його гроші.

Художник не прижився в романі, проте прийшло розуміння: роман буде про митців, а індійська жінка, стоячи на вершині пагорба Малабар у Бомбеї, малюватиме андалузський замок Альгамбру. Два світи зйдуться у мистецтві.

Він заповнив записник оповідями від першої особи в стилі Беккетта чи Кафки; все це буцімто писалося людиною, котру в темній кімнаті безперестанку били невідомі викрадачі, що потемки заходили до нього в камеру на розправу. Він не хотів цього писати, проте рядки самі собою лягали на папір. Аж тут настав якийсь проблиск, і він написав комічний абзац, у якому його оповідач спробував описати перше злягання своїх батьків, однак через надмірне збентеження не вживав дієслів, *тож ви не дізнаєтеся від мене, писав він, про криваві подробиці того, що сталося, коли вона, і тоді він, а тоді вони, й опісля того вона, коли він, а тоді у відповідь на це і вона, відтак іще протягом якогось часу, а тоді також і протягом тривалішого часу, і тихо, і гучно, а тоді під кінець їхнього виснаження, і нарешті, і тоді...* Цей уривок увійде до викінченої книжки. Хоча переважна більшість записів – звичайні дурниці.

Валері Герр боялася раку, однак біопсія показала, що пухлина доброякісна. *Добре, що так сталося, Джим,* подумав він. Анджелі Картер поталанило менше. Рак заграбастав її у свої лабеті, і вона не змогла його здолати, хоча й боролася дуже мужньо. Всюди у світі великі письменники помирали молодими: Італо Кальвіно, Раймонд Карвер, а тепер вже й Анджела стала на герць з цим страшним Женцем. Фетва – не єдиний спосіб померти. Існували давніші види смертних вироків, які все ще виконувалися з великою ретельністю.

Побачили світ *«Сатанинські вірші»* у м'якій обкладинці у Нідерландах, Данії і Німеччині. Відтак Іран провів конференцію мусульманських учених, які закликали до якнайшвидшого виконання смертного вироку

Хомейні. Не хто інший, як фундація «15 Хордада», така собі неурядова організація, очолювана аятолою Гасаном Санеї, стояла за пропозиціями винагороди за вбивство письменника, пропонуючи вже два мільйони доларів США друзів, родичеві чи сусідові письменника, що виконає вирок. (*Боньяди*, або колись добродійні фундації, після революції Хомейні та захоплення активів Шаха й інших «ворогів держави» стали бізнесовими консорціумами на чолі з вищим духовенством.) «Немало письменників потерпає від безгрошів'я, – сказав він Ендрю. – Може, нам слід поставитися до цього цілком серйозно».

Проте новин навіть про приблизне місце перебування групи, що зобов'язалася його вбити, не надходило. Впродовж п'яти місяців британський уряд не зронив і слова про фетву.

Переговорив з Біллом Бюффордом про довготерміновий винайм нового помешкання. Біллові прийшла в голову чудова думка. Рей Гедерман, видавець журналів «*Нью-Йорк ревью оф букс*» і «*Гранта*», мав особистого посередника містера Фітцджеральда, відомого під іменем «Фітц», чия дієвість і сивочола солідність робили його ідеальною підставною особою. Ніхто не запідозрить Фітца навіть у найменшій причетності до справи Рушді. Він запитав Гедермана, чи можна Фітцові доручити таке завдання, і Рей одразу погодився. Знову коло знайомих запропонувало вихід зі становища, тоді ж бо як влада не могла – чи не хотіла – щось запропонувати. Фітц розпочав пошуки й невдовзі надібав будинок у Гайгейті, що в Північному Лондоні, із загородженим переднім двором, внутрішнім гаражем, з достатньою кількістю кімнат для обох офіцерів захисту та обох водіїв, а також з величезним відлюдним садом, у якому він почувався б не таким уже й кротом у норі. Він зміг би виходити з будинку на осоння, під дощ чи навіть сніг. Власники на прізвище Бульсара здавали будинок на Гемстед-лейн терміново й готові були його також продати. Поліція оглянула будинок і сказала, що він просто ідеальний. Одразу уклали угоду про найм на ім'я Рея Гедермана. На якийсь час Джозеф Антон пішов у вимушену відпустку.

Тепер він матиме, куди переїхати. Був кінець березня. Він повернувся на ферму Лонг-Ліз, з удачністю обійняв на прощання Джеймса й Дарріла, коли повертав їм житло, й подався з Елізабет на вихідні до Дебори Роджерс і Майкла Берклі на їхню валлійську ферму. Тут уперше за довгі тижні зустрівся з друзями. Деб і Майкл були на місці, як завжди, дуже тепло їх вітали, а тоді до них приїхав ще й Ієн Мак'юен зі своїми двома юними синами. Блукали пагорбами і їли смачну яловичу лазанью. У понеділок він повертався до свого нового будинку. Проте спочатку настала неділя. Майкл зранку пішов купити свіжі газети. Повернувся з похмурим обличчям. «Мені душе шкода, – сказав він. – Але все досить сумно».

Маріан дала інтерв'ю «*Санді таймс*». Газета помістила його на першій сторінці. «ДРУЖИНА РУШДІ КАЖЕ, ЩО ВІН ОДЕРЖИМИЙ СОБОЮ І ДУЖЕ МАРНОСЛАВНИЙ». Інтерв'юер – Тім Реймент. «Дружина Салмана Рушді вчора звинуватила свого чоловіка у слабкості й одержимості собою, а також у тому, що він не зміг виконати ролі, на яку його висунула сама історія... «Всі ті, хто любили його, хто був йому відданий, хто приятелював з ним, бажають, аби той чоловік залишався на рівні цієї події. Саме цю таємницю всі і приховують. Він не такий. Він не найхоробріша людина на світі і задля збереження свого життя готовий на все». Вона розповіла ще багато чого. Заявила, буцімто він з нею поділився своїми планами зустрітися з полковником Каддафі, і саме після того вона збагнула: «Ні, я не хочу бути йому за дружину». Дивна річ, але тепер вона спростовувала своє попереднє твердження, нібито після розриву їхніх стосунків Спеціальна служба покинула її саму-самісіньку в телефонній будці серед англійської глибинки. Ні, такого не було, але вона не розповідатиме, що сталося насправді. Сказала, що він завжди залишав на її автовідповідачі «верескливі повідомлення», що маніпулював пресою та й узагалі не цікавився свободою слова в широкому значенні слова. Він переймався тільки собою. «Найбільшою його помилкою було думати, що вся справа в ньому. Але це геть не так. Вся справа у свободі слова та в британ-

ському расистському суспільстві, проте він щодо цього навіть не спромігся на якесь варте уваги висловлювання. Протягом останніх двох років він говорив хіба що про кар'єру Салмана Рушді».

Вона вміла зачепити за живе і то дуже боляче. Він розумів, чого вона домагається. Люди знали, що саме він став ініціатором розлучення, тож вона розраховувала, що як тільки назве його слабкодушним боягузливим прихильником Каддафі й кар'єристом, як тільки зітре з пам'яті людей роки його участі у відстоюванні свободи слова й незалежності особистості в складі Британського ПЕН-центру та інших спілок, як тільки їй удасться знищити його образ молодого лауреата Букерівської премії, який наступного ранку після її присудження вже стояв з плакатом на Даунінг-стріт, протестуючи проти арешту великого індонезійського письменника Прамудї Ананти Тура, то зробить його у вже і так недоброчливих очах громадськості чоловіком, з яким не варто мати справи, якого покине будь-яка порядна жінка. Вона сказала свої фінальні слова.

Він подумав: *Це я дав їй зброю, з якої вона тепер стріляє. Не вона, а я винен.*

Їй телефонували і писали його друзі – Майкл Герр, Алан Ентоб, Гарольд Пінтер, – висловлюючи свій гнів і розчарування. Вона ж одразу збагнула, що інтерв'ю не так сприймається, як їй би хотілося, й намагалася залагодити все недолугими оправданнями, що її неправильно процитували, що вона стала жертвою газетної «зради», що вона намагалася зробити рекламу своїй новій збірці оповідань, що їй хотілося поговорити про роботу «Міжнародної амністії», а тоді додала, що її чоловік «зруйнував її кар'єру». Такі аргументи серйозно не сприймалися.

Вийшли з друку «*Уявні батьківщини*», і здебільшого їх сприймали з повагою, навіть із захопленням, але майже всі скрушно хитали головою на його останній есей про «навернення». Вони мали слухність. Він подумав: *Мені треба виправити ту Страшну Помилку. Мені треба забрати свої слова назад. Допоки я цього не зроблю, не зможу вважатися чесною людиною. Я ж намагаюся видавати себе вірянном. «Заради порятунку свого*

життя він готовий не все», – сказала Маріан. Тепер це скидалося на правду. І мені слід довести, що це неправда.

Упродовж усього свого життя він знав, що всередині нього є невеличкий закритий простір, куди ніхто не може проникнути, і вся його творчість і найкращі думки випливали саме з того потаємного місця у спосіб, до кінця йому не зрозумілий. Тепер у ту комірчину проникло яскраве світло фетви, тож його таємне «я» стояло геть голе у сліпучому блиску. *Слабкодухий. Не найхоробріший чоловік на світі. Нехай*, подумав він. Оголений, безхитрісний, він таки порятує своє добре ім'я; він знову спробує вдатися до магії мистецтва. Саме в цьому і полягав його справжній порятунок.

Це був величезний будинок, повен огидних меблів, однак міцний і надійний. У ньому можна подумати і про майбутнє. Якщо Зафар потрапить до Гайгейтської школи, то вчитиметься зовсім близько. Елізабет любила Гемстед-Гіт понад усе й дуже тішилася, що житиме у його північній частині. Він знову почав працювати, тож у квітні написав оповідання «Христофор Колумб і королева Іспанії Ізабелла узаконюють свої стосунки», його перше оповідання за дуже довгий час, і густий туман, що огортав *«Прощальне зітхання Мавра»*, став розвіюватися. Він записав імена. Мораіш Зогойбі, відомий як Мавр. Його мати Аврора Зогойбі – художниця. Їхня родина походить з Коччі¹ – звідти, де захід уперше зійшовся зі сходом. Західні кораблі прибули туди не для завоювання нових територій, а для торгівлі. Васко да Гама шукав перцю – чорного золота Малабару. Йому подобалася думка, що весь складний зв'язок Європи й Індії починався із зернятка перцю. Свою книжку він також виростить із зернятка перцю. Родина Зогойбі стане родиною торговців прянощами. Мавр, напівхристиянин, напівіудей,

¹ Коччі – місто і порт Індії в штаті Керала на березі Аравійського моря. Туди на початку XVI ст. під час європейського проникнення на побережжя Індостану прибула (1502 р.) експедиція Васко да Гама.

«католицько-єврейський горішок», буде єдиним представником меншини. Проте книжка намагатиметься показати, що всю індійську дійсність насправді може виростити з того маленького зернятка перцю. «Справжність» належить не тільки більшості, як на цьому починає наполягати індуська мажоритарна політика в Індії. Всі індійці і всі індійські історії є справжніми.

Проте він мав свій власний клопіт із справжністю. Не міг поїхати до Індії. Як же йому тоді написати правдиву книжку про неї? Пригадалися слова його друга Нуруддіна Фарага – Нуруддіна, чие вигнання з Сомалі тривало вже двадцять років тільки тому, що диктатор Мухаммед Сіад Барре хотів його смерті. Дія кожної книжки, написаної Нуруддіном у вигнанні, відбувалася у натуралістично описаній Сомалі. «Я зберігаю її тут», – казав Нуруддін і показував на серце.

У травні два імами з мечеті у Риджентс-парку, що брали участь у Паддингтон-грінській зустрічі, оголосили його несправжнім мусульманином з огляду на його відмову відкликати з продажу свою книжку. Інші «лідери» також оголосили про своє «розчарування» й казали, що «ми знову починаємо все спочатку». Він опублікував різку відповідь в *«Індепендент»*. Тепер почувався значно ліпше. Наче піднісся на якийсь дюйм чи два над найнижчою точкою свого падіння й розпочав довгу подорож до самого себе.

«Стаття 19» сумнівалася в доцільності продовження фінансування роботи Міжнародного комітету захисту Рушді. Проте Френсіс і Кармел були сповнені рішучости не припиняти своєї діяльності і за необхідности могли вивести кампанію на новий публічний рівень. Позаяк британський уряд виявляв цілковиту байдужість у цьому питанні, а його приклад наслідували інші європейські партнери Британії, вся відповідальність у боротьбі лягла на оборонну кампанію. На зустріч з Дугласом Гердом у міністерстві закордонних справ Френсіс узяла Гарольда Пінтера, Антонію Фрейзер і Ронні Гарвуда. Там вони довідалися, що міністр закордонних справ в уряді консерваторів Лінда Чокер під час свого травневого візиту

до Ірану питання фетви взагалі вирішила не порушувати. Герд вважав, що таке нагадування «навіть чи допомогло б містеру Рушді». Преса повнилася чутками про проникнення до країни «групи бойовиків» для розправи над Рушді, проте містер Герд чомусь вважав за найліпше тримати свій рот на замку. Дуглас Гогг, який після Вільяма Волдрейва став заступником Герда, також казав про недоцільність роздмухування питання фетви, бо в такому разі виникло б іще більше труднощів з визволенням решти британських заручників у Лівані.

Місяць потому провал цього квістичного підходу став очевидним. У гості до Етторе Капріоло, перекладача «Сатанинських віршів» італійською мовою, прийшов «чоловік з Ірану», який, за словами Гіллона, захотів поговорити про «літературні справи». Щойно переступив поріг будинку Капріоло, як почав вимагати «адресу Салмана Рушді»; коли ж не одержав її, то накинувся на нього і завдав ножових поранень, а тоді втік, залишивши перекладача стікати кров'ю долі. На превелике щастя, Капріоло вижив.

Коли Гіллон розповів йому про цей випадок, у нього виникло відчуття власної провини за напад. Його вороги настільки вміло перекладали вину на нього, що тепер він і сам у це повірив. Написав Капріоло листа й висловив свій жаль і сподівання на швидке і цілковите одужання перекладача. Відповіді не отримав. Опісля від своїх італійських видавців він довідався, що Капріоло нездужає, не надто добре ставиться до нього й відмовляється працювати над його майбутніми книжками.

Так що фетва підійшла до своєї цілі дуже близько. Після влучання в Етторе Капріоло чорна стріла полетіла до Японії. Вісім днів потому в університеті Цукуба, на південний схід від Токіо, в офісному ліфті було виявлено тіло вбитого перекладача «Сатанинських віршів» японською мовою Гітоші Ігараші. Професора Ігараші знали як арабіста й фахівця з перської культури, він навіть прийняв мусульманство, але це його не врятувало. Він отримав численні ножові поранення в обличчя та руки. Вбивцю так і не знайшли. До Англії доходило багато чуток про вбивцю. Буцімто він був іранцем, який нещодавно при-

їхав до Японії. На квітковій клумбі він залишив відбиток свого взуття, яке носять у Китаї. Зіставили імена іноземців, що прибули з китайських портів, з іменами й відомими фальшивими іменами ісламських терористів, і, як йому казали, виявили певний збіг, однак конкретного імені не повідомляли. Японія не має власних енергоносіїв, і значну частину неочищеної нафти отримує з Ірану. Японський уряд, по суті, намагався запобігти виходу «Сатанинських віршів» японською мовою, звертаючись до провідних видавців не друкувати цієї книжки. Офіційний Токіо не хотів, аби вбивство Ігараші ускладнило його відносини з Іраном. Злочин замовчували. Не було висунуто жодних обвинувачень. Загинула хороша людина, проте її смерть нікого не сколихнула. А Пакистанське товариство в Японії не мовчало. Воно тріумфувало. «Сьогодні ми вітаємо одне одного, – говорилося в його заяві. – Аллах зробив так, що Ігараші отримав заслужену кару. Воістину ми всі щасливі».

Він написав болісного і співчутливого листа вдові Гітоші Ігараші. Жодної відповіді.

Всюди у світі терористи досягали свої мети. В Індії вбито Раджіва Ганді під час його передвиборчої кампанії в південному місті Шриперумбудур. Йому здавалося, що 1989 року він зазнав поразки на виборах через велику кількість навколо нього охоронців, які буцімто віддалили його від виборців. Тепер він хотів близькості з народом. Як наслідок, жінка-самогубець з «Організації тигрів за визволення Тамілу» на ймення Дгану змогла підійти до нього впритул й підірвати на собі вибухівку. Також загинув фотограф, що стояв біля Раджіва, проте його фотоапарат залишився неушкодженим, і на плівці залишилися кадри вбивства. Складно було навіть зібрати рештки тіла колишнього прем'єр-міністра для кремації.

У Лондоні він намагався жити хоча б віддалено звичним для нього літературним життям. Сумував за Гітоші Ігараші, щодня розпитував про здоров'я Еttore Капріоло і сподівався, що коли настане його черга, він нікого не забере із собою тільки тому, що хтось стоятиме близько біля нього.

Джозефе Антоне, мусиш жити, поки не помреш.

Зафарові відвідини рекомендованого школою консультанта Клер Чаппел дали свої результати. Він почав краще вчитися й дуже пишався похвалами вчителів. Тепер виник привід перейматися безпекою Елізабет. Вони робили все можливе для того, щоб зберегти свої відносини в таємниці; про цю таємницю знало тільки невелике коло їхніх друзів, але вона ставала дедалі ширше відомою. «В офісі про нас знають усі, – казала вона. – Цілий день на роботі мене аж тіпало від страху». У «Блумсбері» працювало не так і багато ісламських терористів, однак вона все ж таки надумала покинути видавництво. Вона буде біля нього, писатиме вірші й не переживатиме через пустопорожні балачки. Не прозвучало навіть натяку на якусь самопожертву з її боку, хоча він знав, що це була саме самопожертва, попри її запевнення, *що саме цього вона і хоче, тож йому нічого їй співчувати*, і це вкотре засвідчило щедрість її натури. Пішла з «Блумсбері» без вагань і ніколи не жалкувала про свій крок. Таблоїдна преса почала друкувати вигадані історії, буцімто охорона «нового кохання Рушді» додатково коштує державі сотні тисяч фунтів стерлінгів. Оскільки уряд перестав цікавитися його справою, преса зосередилася на вартості його захисту. Він коштував державі купу грошей, поводився дуже зарозуміло і був геть невдячний. До того ж державі доводиться тепер платити ще й за його коханку.

Елізабет знала, що нічогосінько не коштує державі, і він щиро захоплювався її зневагою до сфабрикованій статей.

Більшість часу в будинку на Гемстед-лейн, 30 панував дух спокою і стабільності. Це було справді так. Він уже не думав цілими днями про те, що його можуть «викрити» і йому раптом знову доведеться кудись переїжджати. Навіть коли до будинку приходили торговці, все залишалося спокійним. Там він мав досить місця для того, щоб займатися своєю роботою в той час, коли садівник косив на лужку траву чи водопровідник щось ремонтував на кухні. Бульсари виявилися відносно байдужими господарями. Фітц дуже переконливо сказав їм, що його бос – знаний міжнародний видавець, часто в роз'їздах, лишень іноді приїздить додому;

іншими словами, схожий на справжнього Рея Гедермана, хоча справжній Рей ніколи б не винаймав будинку з вісьмома спальнями на Гемстед-лейн. Фітц завів з ними мову про можливість купівлі будинку, й місіс Бульсара назвала неприйнятну ціну. «Я намагався збити ціну, сер, – сказав Фітц, – але пожадливість аж палала в її очах».

Тим часом продавали інший будинок, зовсім поруч (і значно дешевший), у північній частині Бішопс-авеню. Там до всього ще треба було докласти рук, проте просили за нього відносно мало. Власник хотів продати його якнайшвидше. Подивитися на будинок пішла Елізабет разом з Фітцом й офіцером з групи захисту, і вони вподобали його. «Там можна жити», – сказала Елізабет, і поліцейський також показав великим пальцем угору. Так, він знову матиме постійне місце проживання; це узгоджено на найвищому рівні, казали вони. Він двічі проїхав повз будинок, але не заходив усередину. Будинок стояв у дворі за зачиненими воротами, мав гостроверхий дах і побілений фасад, був романтичним і досить принадним. Він повірив смакові Елізабет і діяв дуже швидко. Минуло тільки десять днів, відколи Елізабет уперше побувала на Бішопс-авеню, 9, а він уже підписав договір купівлі-продажу, й будинок став його власністю. Йому аж не вірилося. Він знову мав власний дім. «Але вам треба зрозуміти, – сказав він своєму новому охоронцеві, чудовому хлопцеві, для своїх колег просто КГТ (себто Колін Гілл-Томпсон), – що коли я переїду туди, то звідти мене вже ніхто нізащо на інше місце не вижене». Серед усіх офіцерів Колін, мабуть, найбільше йому співчував. «Саме так, – сказав він. – Не відступайте від свого. Вони схвалили ваш вибір – і по всьому».

Новий будинок потребував ремонту. Він покликав Девіда Аштона Гілла, друга-архітектора, й показав йому свою найбільшу таємницю. Девід – також з великої когорти Друзів, без яких Життя Видалося б Неможливим – одразу взявся до роботи; будівельників не посвячували у таємницю, їм розповіли тільки «легенду». Будинок на Бішопс-Авеню, 9 стане лондонським помешканням Джозефа Антона, міжнародного видавця американського походження. Його громадянська дружина Елізабет опіку-

ватиметься всією роботою й ухвалюватиме всі рішення. Будівельний підрядник Нік Норден виявився сином письменника-гумориста Деніса Нордена і був хлопцем не промах. Нікові важко було пояснити, навіщо такому видавцеві як містер Антон потрібні куленепробивні шибки на першому поверсі чи «укріплена кімната» на другому. Видавалося також дивним, що містер Антон жодного разу не зустрівся з будівельниками. Англійська доброзичливість Елізабет, безперечно, заспокоювала, а на американську лякливість містера Антона можна списати стурбованість у питаннях безпеки, адже американці, як усім англійцям відомо, боялися геть усього; досить зайнятися якомусь авто в Парижі, як вони скасовують свій відпочинок у Франції, проте, як підозрював містер Антон, Нік Норден та його будівельники добре знали, чий будинок вони доводили до ладу. Та вони нічого не казали, воліючи вдавати, що проковтнули легенду, й ніхто жодним словом не прохопився про це у пресі. Ремонт у будинку містера Антона тривав дев'ять місяців, у ньому він потім прожив ще сім років, а про його розташування так ніхто й не довідався. Під самий кінець один із старших офіцерів Підрозділу «А» зізнався, що вони чекали викриття будинку вже за кілька місяців, і всі у Скотленд-Ярді дуже дивувалися такому тривалому «нерозголошенню» впродовж восьми і більше років. Він знову мав причину завдячувати серйозності, з якою люди ставилися до його долі. Всі розуміли, що цієї таємниці не варто розголошувати; тож вони її і не розголошували.

Він попросив Фітца продовжити найм на Гемстедлейн. Фітц спробував знизити плату – «вони обдирають вас як липку, сер», – і він домігся свого, хоча місіс Бульсара й казала йому: «Будь-ласка, містере Фітц, умовте містера Гедермана платити більше». Та все ж таки погодилася на меншу орендну плату. А тоді – як грім з ясного неба – біля дверей з'явилися судові пристави з Високого суду для «стягнення активів Бульсарів».

Група охорони, наштовхуючись на щось несподіване, починала іноді поводитися як та безголова курка. Джо, що ми їм кажемо? На чие прізвище наймали будинок?

Джозефа Антона, так? Не на Джозефа Антона? Ага. На Рея. А як його прізвище? Як воно пишеться? Хто він такий? Він же ж видавець, правда? Гаразд. А Фітцове повне прізвище? Гаразд, треба комусь відчиняти двері. Тож він мусив сказати: «Ну, хлопці, вам варто над собою ще трохи попрацювати». Перегодя того ж дня він написав на аркуші паперу деталі «легенди» і пришпилів до дверей їхньої вітальні.

Появу приставів спричинила несплата Бульсарями щомісячного платежу в розмірі 500 фунтів стерлінгів. Цим питанням зайнявся Фітц; зателефонував юристові Бульсарів, який факсом надіслав приставам листа з повідомленням про переказ необхідної суми поштою. Теоретично пристави можуть з'являтися щомісяця? І вони можуть повернутися вже завтра, якщо не надійде переказ? Щось не так з фінансовим становищем Бульсарів? Просто жах; на перший погляд міцний будинок може розтанути через фінансові негаразди його господаря, тож упродовж місяців, поки ремонтуватимуть його будинок, він знову бурлакуватиме. Фітц був незворушним. «Я поговорю з ними», – сказав він. Пристави більше не приходили.

* * *

Він щось нездужав, з'явився якийсь страх. Звернувся до лікаря – доктора Бівана з лікарні Сент-Джонс-Вуд, відомого у Спеціальній службі фахівця, що лікував інших хворих, які раніше перебували під їхньою охороною; його серце, кров'яний тиск і всі інші важливі параметри його організму, на превеликий подив самого медика, виявилися в нормі. Його фізіологія, мабуть, не помічала стресів життя. З нею все гаразд, і до послуг ангелів-охоронців, що помагали людям у стані страху – амбієну, валіуму, золоту і ксанаксу – вдаватися не довелось. Пояснити причин такого хорошого самопочуття (йому також добре спалося) він міг хіба тільки тим, що «м'яка машина¹» його організму змогла якимсь чином пристосу-

¹ «М'яка машина» (1961) – роман одного із лідерів руху бітників, знаного американського письменника Вільяма Берроуза (1914–1997).

ватися до крутого повороту в його житті. Він почав писати *«Прощальне зітхання Мавра»*, головний герой якого старівся вдвічі швидше за звичайних людей. Життя Мавра Зогайбі минало дуже швидко, тож смерть до нього наближалася подвійними темпами. Стосунки головного героя зі страхом відображали стан самого автора. *«Хочу розповісти вам одну таємницю про страх, – казав Мавр. – Він – абсолютний. Страх – це все або нічого. Він, як той страхітливий деспот, править вашим життям з огляду на свою тупу й сліпу всемогутність, бо в іншому випадку ви його б одразу позбулися і його сила розвіялася б, як дим на вітрі. Розповім ще таку таємницю: революція проти страху, себто спричинення до повалення того облудного деспота майже нічого спільного не має з «відвагою». Нею має рухати щось значно звичніше: потреба йти далі по життю. Я перестав боятися, бо збагнув: якщо моє життя на землі настільки коротке, то перелякові не віддам навіть секунди.*

Отже, він не мав часу для того, щоб сидіти в кутку і тремтіти, як той заєць. Але боятися було чого, тож він відчував, що його ні на мить не відпускає злий гном страху, що оте чудовисько з крилами кажана сидить на його плечі й завзято дзьобає його в шию, проте він зрозумів: якщо йому хочеться повноцінно жити, необхідно знайти спосіб, у який він зможе скинути того звіра. Він собі уявляв, що йому таки вдається заманити тих злих гномів у пастку, відтак він зачиняє їх у маленькій скриньці і кладе її у куток. Опісля (деколи йому доводилося робити це кілька разів на день) життя ставало легшим.

Елізабет користувалася дещо простішим підходом у боротьбі зі страхом. Допоки Спеціальна служба – з ними, казала вона собі, вони – у безпеці. До самого кінця перебування під захистом вона не виказувала найменшого страху. Вона боялася свободи. В середині захисної бульбашки почувалася, можна сказати, навіть непогано.

Йому випала нагода купити новіше й комфортабельніше авто, ніж старі «ягуари» й «рейндж-ровери» з поліцейського автопарку. Попереднім власником броньованого «БМВ-седану» був мільйонер, що займався виробництвом і продажем жіночого одягу, такий собі сер Ральф Гальперн, засновник мережі крамниць «Топшоп», відоміший як «Ральф-п'ять-разів-за-ніч», після того, як його юна коханка продала свою історію таблоїдам. «Хтозна, що коїлося тут на задньому сидінні, – розмірковував Деніс Кінь. – Але хвойдовоз сера Ральфа – дуже гарна річ». Нове авто коштувало 140 000 фунтів стерлінгів, а продавалося за 35 000. «Дуже вигідно», – додав Деніс Кінь. Відтак поліція натякнула, що йому невдовзі дозволять поза межами Лондона, у сільській місцевості, їздити на цьому автомобілі самому. Його куленепробивні шибки, на відміну від шибок у поліцейських «ягуарах», опускалися й підіймалися. За безпечніших часів можна доскоchu надихатися свіжим повітрям.

Він таки купив автомобіль.

Уперше поїхав у ньому до «Шпигунського центру». Штаб квартира Британської секретної розвідувальної служби, добре відомої шанувальникам фільмів про Джеймса Бонда, стояла одразу за Темзою й дивилася на «Рендом хаус» так, ніби була письменником, якому потрібен хороший видавець. Джон ле Карре у своїх книжках про Джорджа Смайлі назвав Секретну розвідувальну службу «Серкес-Цирком», бо її будівля буцімто виходила на площу Кембридж-Серкес, з чого впливало, що секретні агенти мали б дивитися на Лондонський естрадний театр Ендрю Ллойда Вебера. В державній службі Секретну розвідувальну службу називали «Скринька 850», номером поштової скриньки, яку колись використовувала служба зовнішньої розвідки MI-6. Усередині Шпигунляндії сиділа людина, яка в реальному житті вже не називалася М. Це вже не тасмниця, що очільника MI-6 називали С. Містерові Антону, що мешкав на Гемстерд-Лейн, а згодом на Бішоп-Авеню, 9, зрідка дозволялося пройти через двері з багатьма охоронцями всередину тієї

будівлі, проте його ніколи не заводили у лігво найголовнішого павука, він ніколи не зустрічався з С. Мав справу з офіцерами, що займали в абетці інші місця й писалися, так би мовити, з малої літери; проте одного разу виступив перед зібранням великих літер. Двічі зустрічався з керівниками служби контррозвідки MI-5 Елайзою Меннінґем-Буллер і Стівеном Ландером.

Тож того першого разу його провели до залу, який скидався радше на конференц-зал у якомусь лондонському готелі, і повідомили хорошу новину. Знижено «конкретну загрозу». Отже, його вже не збираються вбити до якогось там визначеного терміну? Ні, не збираються. Йому сказали, що їхня операція «провалилася». Це слово видалося йому дивним і цікавим. Йому захотілося розпитати про той «провал». А тоді він подумки сказав собі: *«Нічого не питай»*. Але все одно запитав. «Оскільки йдеться про моє життя, – сказав він, – може б, ви розповіли мені трохи більше, в чому полягає поліпшення мого становища». Молодий офіцер з доброзичливим виразом обличчям нахилився до нього з протилежного боку лискучого дерев'яного стола. «Ні», – сказав він. На тому все й закінчилося. Ну що ж, *ні то й ні* – принаймні досить чітка відповідь, подумав він і чогось аж повеселів. Захист джерела інформації – це найбільший пріоритет Секретної розвідувальної служби. Йому розповідатимуть тільки те, що вважатиме за потрібне оперативний офіцер. Все решта – це країна «Ні».

«Провал» ворожої операції на якийсь час його збадьорив, але незабаром на Гемстед-лейн містер Грінап знову опустил його на землю. Рівень загрози залишався високим. Деякі обмеження не знімалися. Наприклад, йому не дозволялося привозити до будинку Зафара.

Одержав запрошення виступити у Меморіальній бібліотеці Лоу Колумбійського університету з нагоди двохсотї річниці «Білля про Права». Треба починати приймати такі запрошення, подумав він; треба ставати видимим і почутим. Він мав розмову з Френсіс Д'Суса щодо можливості запрошення до Праги від Вацлава Гавела, щоб зус-

тріч, яку британці не спромоглися влаштувати в Лондоні, відбулася на землі Гавела. Якщо уряд Її величності не хоче займатися цією справою, то їм доведеться вийти з оборонною кампанією на міжнародний рівень і в такий спосіб спонукати Тетчер і Герда до якихось дій. Він скористається будь-якою запропонованою йому трибуною, щоб довести: його справа аж ніяк не унікальна; письменники й інтелектуали в ісламському світі досить часто обвинувачуються у схожих гріховних думках, у богохульстві, ересі, боговідступництві, в образливих випадках, а також в інших ганебних вчинках, з чого випливає, що найкращі і найбільш незалежні творчі уми в мусульманському світі є дегенератами або що такого роду обвинувачення лишень маскують справжні наміри обвинувачів: придушення іновірства й інакодумства. Також йому хотілося сказати, що все це він робить аж ніяк не для того, щоб привернути до себе співчутливу увагу, і не для оправдання своєї «неприкритої наруги» над іншими, як дехто натякає. Задля більшої переконливості таких аргументів, сказав він Френсіс, йому доведеться відмовитися від своїх раніше зроблених заяв і виправити свою Велику Помилку, до того ж доведеться все це робити дуже гучно з найвищих кафедр і з широким висвітленням у засобах масової інформації. Френсіс намагалася діяти обережно, побоюючись нашкодити його і так незavidному становищу. Ні, сказав він, гірше буде, коли він залишатиметься у тому становищі, куди себе власноруч і загнав. Зі свого гіркого досвіду він тепер уже достеменно знав, що світ – це не місце, де панує співчуття, проте з самого початку не варто було сподіватися на щось інше. Життя не шкодує людей і надзвичайно рідко кому дає другий шанс. Комедійний актор Пітер Кук у шістдесяті роки в класичному ревію *«Поза межами»* мав слухність, коли радив людям: найліпше під час ядерного удару «не перебувати на тій території, куди завдаватиметься удар. Тримайтеся якнайдалі від того місця, – напучував він, – бо ділянка, куди падає бомба, дуже небезпечна». Так само найліпший спосіб уникнути страждань через брак співчуття до своїх помилок – передовсім намагатися не робити цих помилок. Але

він припустився помилки. Тож тепер має зробити все від нього залежне для її виправлення.

«Наслідки будуть навіть тоді, коли це означатиме смерть», – сказав речник Бредфордської ради мечетей. «Імам учинив дуже правильно, що виніс авторові «Сатанинських віршів» смертний вирок», – заявив садовий гном. Тим часом у Парижі зловмисники проникли в будинок вигнаного з батьківщини экс-президента Ірану Шапура Бахтіяра, опонента режиму аятоли, і вбили його разом з помічником, завдавши «ритуальних» ножових ударів.

У Москві організували змову проти Михайла Горбачова, й упродовж трьох днів він перебував під домашнім арештом. Коли ж після звільнення він полетів до Москви, то біля трапа літака на нього вже чекали репортери, запитуючи, чи збирається він заборонити Комуністичну партію. Він ужахнувся від такого запитання, й саме тієї миті історія (у вигляді Бориса Єльцина) обігнала його, і відтоді він уже плентався в її хвості. Проте саме він, а не Єльцин, Рейган чи Тетчер був тією людиною, що змінила світ, саме він заборонив Радянській армії стріляти по демонстрантах у Ляйпцигу та в інших містах. Багато років потому колись невидимий чоловік зустрінеться з Михайлом Горбачовим у Лондоні на одому із заходів зі збору коштів. «Рушді! – вигукнув Горбачов. – Я повністю підтримую вас у всіх питаннях». Вони навіть міцно обійнялися. *Невже у всіх?* – запитав він людину з татування карти Антарктики на лобі. «Так, – сказав Горбачов через свого перекладача. – Повністю підтримую».

Він писав есей про фільм «Чарівник країни Оз» на замовлення свого друга Колін Маккейба з Британського кінематографічного інституту. Фільм мав дві теми – тему рідного дому і незрадливої дружби, чого він тепер найбільше потребував. Він мав друзів, настільки ж вірних, як супутники Дороті на Шляху із жовтої цегли, до того ж після трьох років, проведених у дорозі, він незабаром знову отримає свій власний постійний дім. Як додаток до есею, написав похмуре оповідання-антиутопію «На аукціоні рубінових туфель». У фільмі туфлі могли перенести

вас додому, щойно ви того забажали; а яка вартість таких речей у жорстокому науково-пригодницькому майбутньому, де все продається, а дім став поняттям «розмитим і нечітким»? Есей сподобався Бобу Готтлібу з «*Нью-Йоркера*», і він опублікував великий уривок ще до виходу тонкої книжечки в Британському кінематографічному інституті. Мейнгард Раабе, артист, який грав слідчого, прочитав есей у будинку для літніх людей, що в Форт-Лодердейлі, і надіслав йому кумедного листа з подарунком: кольоровим фото кадру з головної сцени фільму за його участі. Він стоїть на сходах ратуші й тримає довгий сувій, у верхній частині якого великими готичними літерами написано СВДОЦТВО ПРО СМЕРТЬ. Під написом Раабе синьою кульковою ручкою старанно вивів слова *Салман Рушді*. Коли він побачив своє ім'я на свідоцтві про смерть, то спочатку подумав *Ну і жарти, на правду...* Відтак подумав інакше, *ага, я все зрозумів*, містер Раабе зі свого будинку для літніх людей розсилає листи адресатам по всій Америці, по всьому світу, він – той Герцог, що вибухає словами у відкритий простір, але при цьому ще й має великий стосик світлин біля свого ліжка й вкладає по одній у кожен конверт. Це його візитівка. Він не встигає зметикувати: цьому хлопцеві, по суті, винесено смертний вирок, то, може, з ним не варто так жартувати. Він пише, підписує і відсилає. Ось чим він займається.

Після виходу у світ його тоненької книжечки Колін Маккейб казав йому, що багато хто з Британського кінематографічного інституту страшенно боявся якогось зв'язку із сумновідомим містером Рушді. Проте Колінові вдалося вгамувати хоча б деякі їхні страхи. В цього автора щойно побачила світ цікава книжка – і ріки крові не пролилися. А це лишень брошура про старий фільм. Він знав, що задля свого звільнення йому доведеться долати не тільки свої страхи, але також і чужі.

* * *

У Лівані звільнили британського заручника Джона Маккарті.

Начальство Підрозділу «А» вирішило, що настав час *дозволити* Зафарові відвідувати свого тата на Гемстедлейн, 30. Спочатку Грінап казав, мовляв, хлопцеві треба зав'язувати очі, щоб він комусь, бува, не бовкнув про розташування будинку, та про таке не могло бути навіть мови, тож Грінап на своєму не наполягав. Того ж вечора Зафара привезли до нього, і його радість осяяла потворний інтер'єр будинку, перетворивши його на чудовий.

Йому зателефонувала схвильована Френсіс. Її попросили конфіденційно повідомити йому про удостоєння «Гаруна і моря оповідок» Премії гільдії письменників як найкращої книжки року. «Вони просили зробити їм приємність і особисто прийти на вручення премії». Так, він і собі хотів би зробити приємність і там побувати. Поїхав до Майкла Фута, який сказав: «Гаразд. Ситуація змінилася. Треба ще раз зустрітися з Гердом і наполягати на своєму». Йому подобалася Майклова готовність боротися, якій не стояв на заваді поважний вік. А ще його спроможність випити неймовірну кількість віскі, з чим міг позмагатися хіба що Крістофер Гітченс¹. Коли він випивав з Мітчелом, то йому не раз доводилося потайки виливати скоч у вазони.

Він розповів поліції про Премію гільдії письменників. Церемонія відбудеться 15 вересня у готелі «Дорче стер». Від групи захисту долинули звуки незадоволеного зітхання. «Ще не знати, Джо, що нагорі скажуть з цього приводу, – вагався Бенні Вінтерс, який у своєму жовто-брунатному шкіряному піджаку трохи скидався на Ленні Кравіца², тільки з коротшим волоссям. – Але ми спробуємо їх умовити». Спроба вилася у появу похмурого і насупленого містера Грінапа у супроводі Гелен Геммінгтон, співробітниці поліції високого рангу, яка спочатку тільки мовчала.

– Дуже шкода, Джо, – сказав містер Грінап. – Але я не можу цього *дозволити*».

¹ Крістофер Гітченс (1949–2011) – американський журналіст, письменник і публіцист британського походження.

² Ленні Кравіц (нар. 1964 р.) – американський естрадний співак і автор пісень.

– То ви не *дозволите* мені поїхати на Парк-лейн за літературною премією, – відповідав він повільно. – Ви не *дозволите* мені цього навіть тоді, коли лишень одна людина, організатор церемонії, заздалегідь знатиме про моє прибуття, а ми приїдемо туди після того, як усі всядуться за стіл, деś так хвилин за десять до початку самої церемонії вручення, заберемо премію й поїдемо ще до її закінчення. То ви такого не *дозволите*?»

– З погляду безпеки, – сказав містер Грінап, стиснувши щелепи, – це було б дуже нерозважливо.

Він глибоко вдихнув повітря. (У нагороду за відмову від куріння він отримав астму, що пізно виявилася, тож інколи йому просто бракувало повітря.)

– Бачите, – сказав він, – здається, поки що я вільна людина у вільній країні, і не у вашій компетенції мені щось *дозволяти* чи не *дозволяти*.

Містер Грінап утратив самовладання.

– А от на мою думку, – сказав він, – через свій потяг до самозвеличення ви піддаєте небезпеці громадськість Лондона.

Цього дивовижно складного речення – з *огляду на свій потяг, самозвеличення, піддаєте небезпеці громадськість*, він ніколи не забуде. Настала вирішальна мить, а Генрі Картьє-Брессон¹ сказав би – *le moment décisif* (вирішальний момент).

– Річ ось у чому, – сказав він. – Я знаю, де розташований готель «Дорчестер», і гроші на таксі я ще маю. Тому питання не в тому, їду я чи не їду до готелю. Я таки їду за премією. А от до вас у мене лише одне запитання, чи їдете ви зі мною?

Тут у розмову втрутилася Гелен Геммінгтон і сказала йому, що вона як старший офіцер тепер займатиме у Скотленд-Ярді посаду містера Грінапа. Це стало наймовірно хорошою новиною. Відтак вона сказала містерові Грінапу:

– Думаю, ми зможемо це влаштувати.

¹ Анрі Картьє-Брессон (1908–2004) – видатний французький фотограф.

Грінап почервонів як рак, але промовчав.

– Отже, вирішено, – продовжила Геммінгтон, – нам, мабуть, варто *дозволити* вам трохи більше бути на людях.

Два дні потому він таки зайшов у «Дорчестер», в осереддя книжкового світу, й одержав свою нагороду – скляну чорнильницю на дерев'яній підставці. Він подякував людям у залі за їхню солідарність і вибачився за свою матеріалізацію і дематеріалізацію посеред обіду. «У цій вільній країні, – сказав він, – я невільна людина». Всі аплодували стоячи, і на очах чоловіка, якого нелегко розчулити, забриніли сльози. Він помахав зібранню рукою, а коли виходив із зали, то почув, як Джон Кліз¹ сказав у мікрофон: «*Знаменито!* Я ж бо *наступний*». Ну що ж, може, й самозвеличення. Та громадськість Лондона у своїх смокінгах, будинках і ліжках залишилася неушкодженою. Він більше не бачив містера Грінапа.

У ті дні ангел смерти, здається, ні на мить не відлітав кудись далеко. Зателефонувала Ліз: Анджелі Картер сказали, що їй залишилося жити не більше шести місяців. Зателефонував заплаканий Зафар. «Померла Гатті», – сказав він. Гатті – це Мей Джуелл, англо-аргентинська Кларисина бабуся, велика шанувальниця капелюхів із широкими крисами і прототип Рози Даймонд у «*Сатанинських віршах*», біля чийого будинку у Півенсі-Бей, що в Суссексу, приземлилися на пісок після вибуху на борту лайнера і залишилися живими Джибріл Фарішта і Саладін Чамча. Деякі з улюблених розповідей Мей Джуел – у Лондоні на Честер-сквер-Мьюз одного разу вона бачила привид хлопця-конюха, який, здавалося, йшов на колінах, аж поки вона не зрозуміла, що він іде по старому, нижчому рівні вулиці, тож до колін його не було видно; у Півенсі-Бей завойовницький флот норманів пропливав через її вітальню, бо берегова лінія сильно змінилася з 1066 року; в Аргентині бики на її *estancia*² Лас-Петакас бува підходили й клали свої голови у її подолок, так ніби вони були єдинорогами, а вона

¹ Джон Кліз (нар. 1939 р.) – англійський актор.

² Тваринницький масток.

незайманою дівою, що (ні перше, ні друге) не відповідало дійсності – проклали собі шлях на сторінки його творів. Йому страшенно подобалися її оповіді, її капелюхи та й, власне, вона сама.

До нього знову приїхала Гелен Геммінгтон і розповіла, які послаблення поліція може йому запропонувати відповідно до нових ліберальніших правил. Вони можуть, попередньо домовившись, возити його купувати одяг і книжки після того, як крамниці зачиняться. Якби йому схотілося робити закупи не в Лондоні, а скажімо, у Баті, то він матиме змогу ходити по ще відчинених крамницях. Якщо він захоче підписувати покупцям примірники своїх книжок, то вони також можуть це влаштувати, проте не в Лондоні. Його товариш професор Кріс Бігсбі запросив його виступити в Університеті Східної Англії, тож він також, мабуть, зможе приймати такі запрошення. Ставали можливими нечасті поїздки до Королівського оперного театру, Англійської національної опери, Національного театру. Вона також знала про Руті Роджерс як про його близьку знайому, тож, можливо, він захоче пообідати в «Рівер-кафе» або у «Плющі», чиї власники Джеремі Кінг і Кріс Корбін також люди надійні. О, а ще Зафарові тепер *дозволено* не тільки провідувати, але також залишатися на ніч у будинку на Гемстед-лейн. Після того, як відійшов від справ містер Грінап, багато чого змінилося.

(Проте йому далі *не дозволяли* жити публічним життям, вільно пересуватися, вести спосіб життя письменника чи вільної людини сорока з чимось років. Його життя нагадувало сувору дієту: все, що не значилося в переліку дозволеного, було заборонено.)

11 листопада виповнювалося тисяча днів з часу, коли в день заупокійної служби за Брюсом Четвіном йому оголосили фетву. Він мав розмову з Френсіс і Кармел про те, як використати цю дату в політичних цілях. Вони вирішили провести двадцятичотиригодинну «демонстрацію пильности» у лондонському залі Централ-хол. Коли оголошення про це оприлюднили, йому зателефонував Дункан Слейтер. Дуглас Герд, сказав Слейтер, просить скасувати «демонстрацію» й каже, якщо він цього не зро-

бить, то в затримці звільнення заручника Террі Вейта звинуватять кампанію із захисту Рушді, можливо, навіть від мени уряду. Це сильно розлютило Майкла Фута. «Пасувати перед погрозами означає заохочувати захоплення заручників», – сказав він. Проте, зрештою, захід на прохання жертви фетви таки скасували. Довелося надати перевагу людським правам Террі Вейта.

Очільник Франкфуртського книжкового ярмарку Пітер Вайдгаас хотів було знову запросити іранських видавців, але в Німеччині зчинився страшенний галас, і він відмовився від своєї затії.

Настав тисячний день. З нагоди цієї дати він закінчив свій есей «Тисяча днів у повітряній кулі». Американський ПЕН-центр організував мітинг і надіслав до Організації Об'єднаних Націй лист протесту. Його британські друзі, скасувавши «демонстрацію пильности», читали листи на його підтримку в книгарні на Чаринг-Кросс-роуд. Однак «*Індепендент*», котра перетворювалася на ручну газету британського ісламу, помістила статтю такого собі «дописувача» Зіяуддіна Сардара, який заявив: «Містеру Рушді та його прихильникам настійливо раджу стулити пил. Мусі, що потрапила у павутину, не слід привертати до себе уваги». Тож мусі, про яку йшла мова, довелося зателефонувати редакторові газети й сказати, що вона не писатиме рецензій для літературної сторінки його газети.

18 листопада звільнили Террі Вейта. У Лівані не залишилося жодного британського заручника. Як же тепер влада, думав він, збирається закривати йому рота? Відповіді не довелося довго чекати. 22 листопада архієпископ Кентерберійський Джордж Кері накинувся з нападками на «*Сатанинські вірші*» та їхнього автора. Кері заявив, що його роман – це «відверто зневажливе ставлення» до пророка Мухаммеда. «Давайте бути толерантнішими до мусульманського гніву», – закликав архієпископ.

Він завдав удару у відповідь у своєму радіоінтерв'ю, і тепер преса накинулася на архієпископа. Кері дав задній хід, вибачився і запросив автора осудженого ним твору до себе на чай. Людину-невидимку повезли до Ламбетського палацу, а там його вже чекала чепуркувата

постать архієпископа з собакою, що спав біля каміна, а ще чашка чаю: одна чашка – і, на жаль, жодного сандвіча з огірками. Кері видався у розмові незграбним, зати́нався й не мав що сказати. На питання, чи не зміг би він спробувати звернутися до Хаменеї як релігійний діяч до іншого релігійного діяча щодо скасування фетви, той мляво відповів: «Не думаю, що мої слова вплинуть на нього». Мета чаювання полягала тільки в тому, щоб мінімізувати збитки. Тривало воно недовго.

З'явилися чутки, буцімто британці збираються обмінятися з Іраном послами й відновити повноцінні дипломатичні відносини. Йому треба негайно виступити перед громадськістю. Швидко наближалася дата публічного заходу в Колумбійському університеті, й здавалося конче важливим там побувати, необхідно, аби його голос таки почули там. Проте заручниками в Лівані все ще перебувало двоє американців, тому його поїздка до Сполучених Штатів залишалася під питанням. Та й невідомо, як йому туди дістатися. Жодний комерційний лайнер не бажав бачити його на своєму борту. Поліція повідомила, що майже щотижня між Сполученим Королівством і Сполученими Штатами літають військові пасажирські літаки. Можливо, йому пощастить сісти на такий літак. Вони зробили запит – і так, йому дозволять летіти на військовому літаку. Проте чи відбудеться його поїздка, ніхто не брався сказати.

Зателефонував Дункан Слейтер й вибачився за «конфронтацію» у зв'язку з акцією, запланованою на тисячний день, а відтак заспокоїв, що з обміном послами «ніхто не квапиться». Його відправляли на роботу за кордон, а на посаду посередника з міністерством закордонних справ та з питань Співдружності призначали Девіда Гор-Бута. Йому подобався Слейтер, від якого завжди одержував відчутну підтримку. Гор-Бут – це цілком інша людина: похмуріша, безцеремонніша, різкіша.

Джозефа Сісіппіо звільнили 1 грудня; й одразу за ним побачив волю останній американський заручник Террі Андерсон. Американці дотримали слова й скасували заборону на його поїздку. Він таки виступить у бібліотеці Лоу.

Він перетне океан на літаку ВПС Великобританії й приземлиться у Міжнародному аеропорту Даллеса, поблизу Вашингтона, округ Колумбія. До Нью-Йорка і назад він полетить приватним літаком, що належить, як йому сказали, голові компанії «Тайм-Ворнер¹». У Нью-Йорку його зустрінуть охоронці з міського управління поліції. Мірою того як наближався день його від'їзду, всі ці плани зазнавали змін, що завдавало немало клопоту. Приватний літак з округу Колумбія до Манхеттена перетворився спочатку на автомобіль, потім на гвинтокрил, а відтак знову став літаком. Ендрю запланував обід, на якому він мав зустрітися із впливовими ньюйорквцями, а ще – «мистецький ленч», можливо, з Алленом Гінсбергом, Мартіном Скорсезе, Бобом Діланом, Мадонною, Робертом Де Ніро. Все це видавалося майже нереальним, що невдовзі і підтвердилося. Йому не дозволялося виходити з готелю, хіба що для виступу в Колумбійському університеті. Йому також не дозволялося брати участь в обіді у бібліотеці Лоу; він виголосить своє слово й одразу покине зібрання. Того вечора він полетить літаком назад до округу Колумбія, де рейсом ВПС Великобританії повернеться до Сполученого Королівства. В американських посольствах усього світу був оголошений підвищений стан тривоги й вживалися запобіжні заходи на випадок вчинення мусульманами якихось ворожих дій у відповідь за надання йому дозволу побувати у США. Усі, з ким він і Ендрю мали розмову, були дуже зденеровані – ВПС Великобританії, міністерство оборони, посольство США, Державний департамент США, Нью-Йоркське управління поліції. Телефоном він сказав Леррі Робінсону: «Легше потрапити до Едемського саду, ніж у Сполучені Штати. Досить бути безгрішним – і тебе пустять до раю».

Коли настав день від'їзду, Сполучені Штати намагалися відтягти навіть годину вильоту. Нарешті в середу, 10 грудня, у Міжнародний день захисту прав людини, а

¹ «Тайм-Ворнер» – одна з найбільших у світі компаній, що спеціалізується у сфері дозвілля, мас-медіа й Інтернету.

також напередодні його промови в Колумбійському університеті він сів на транспортний літак ВПС Великобританії і спиною до місця призначення вперше за три роки покинув британську землю.

В аеропорту Тетерборо, що в Нью-Джерсі, на летовищі полі його зустрів кортеж з дев'яти автомобілів ще й з мотоциклістами обабіч. Посередині – броньований довгий білий лімузин. Це його авто. Командував усією цією великою групою офіцерів Нью-Йоркського управління поліції лейтенант Боб Кеннеді, який у переговорах по рації того дня називав себе «Начальником Гудзону». Лейтенант Боб відрекомендувався й розповідав про «сценарій», час від часу щось кажучи собі в рукав. *Вас зрозумів, спостережний пост Гудзон, це Начальник Гудзону, прийом. Вас зрозумів. Кінець зв'язку.* Поліцейські нині наслідують мову поліцейських, котрих бачать у телевізійних фільмах. Було очевидним: лейтенантові Бобу здавалося, що він потрапив у якийсь грандіозний фільм.

– Ми повеземо вас через усе місто до готелю ось у цьому лімузині, – сказав він (хоча і так було зрозуміло), коли кортеж рушив з місця.

– Лейтенанте Боб, – сказав він, – нас щось дуже багато. Дев'ять авто, мотоциклісти, пробліскові маячки, поліцейські. А чи не безпечніше було б, якби мене повезли об'їзними дорогами у старенькому «б'юіку»?

Лейтенант Боб кинув на нього жалісливий погляд, який зазвичай приборігають на випадок розмови з пришепелуватою або ж несповна розуму людиною.

– Ні, сер, не було б, – відповів він.

– А кого б ви іще з такою помпою супроводжували, лейтенанте Боб?

– Сер, саме у такий спосіб ми супроводжували б Арафата.

Прив'язка до лідера Організації визволення Палестини справила на нього приголомшливе враження.

– Лейтенанте Боб, а що б ви робили, якби я був президентом?

– Сер, якби ви були президентом Сполучених Штатів, то ми перекрили б усі бічні вулиці й розставили б снай-

перів на дахах уздовж маршруту, проте у випадку з вами вважали це зайвим, оскільки стали б надто помітними.

Непомітний кортеж з дев'яти авто мчав до Манхеттена із завиванням сирен і проблисковими маяками, зовсім не привертаючи уваги.

У готелі на нього вже чекав Ендрю. Президентський номер був на останньому поверсі, проте всі вікна затуляли куленепробивні мати, і десь зо два десятки людей, тримаючи в руках величезну науково-фантастичну зброю, розосередилися по всіх кімнатах. Ендрю покликав двох відвідувачів. Першою прийшла й обійняла його Сьюзен Зонтаг, а тоді розповіла про все те, що Американський ПЕН-центр зробив і збирається зробити на його підтримку. Потім увійшов Аллен Гінсберг, а Сьюзен Зонтаг вивели через інші двері, аби два американські гіганти не зустрілися. Він не міг збагнути доцільності такого кроку, проте Ендрю сказав, що ліпше уникнути зіткнення двох літературних «его». Гінсберг увійшов у сандалях з невеличким наплічником за спиною й одразу взяв ситуацію під контроль, твердо сказавши: «Ну що ж, зараз медитуватимемо». Він почав стягувати подушки з диванів і складати їх на підлозі. Індійський письменник подумав собі: *І цей американець хоче мене вчити мантри «ом шанті ом»*. А вголос пустотливо сказав: «Я медитуватиму тільки тоді, коли медитуватиме Ендрю Вайлі». Відтак усі вони сіли на встелену подушками підлогу, схрестили ноги й почали неквапно співати про *шанті*, себто про мир, у той час як невеличка армія солдатів із науково-фантастичною зброєю не зводила з них очей, а куленепробивні мати затуляли холодне грудневе сонце. Після медитації Гінсберг вручив йому кілька буклетів про буддизм і пішов.

Перегода прибула Елізабет, без попередження, тож лейтенант Боб привів її до нього в оточенні озброєних людей.

– Усе гаразд, лейтенанте Боб, – сказав він. – Елізабет – своя людина. Елізабет – зі мною.

Кеннеді примружив очі.

– Якби мені захотілося вас убити, сер, – сказав він з божевільним виразом обличчя, дуже схожим на вираз

обличчя Джека Ніколсона¹, – то я обов'язково послав би до вас саме цю жінку.

– Як вас розуміти, лейтенанте Боб?

Кеннеді жестом руки показав на стіл з фруктами й сиром, а також зі столовими наборами й тарілками.

– Сер, якби вона взяла одну з тих виделок і встромила її вам у шию, я позбувся б роботи, сер.

Ендрю Вайлі насилу зберігав незворушний вираз обличчя, й Елізабет до кінця поїздки була в них Божевільною Виделочницею.

Того вечора у броньованому довгому білому лімузині посередині кортежу з дев'яти авто з мотоциклістами обабіч і з сиренами та проблисковими маяками вони мчали по 125-й вулиці до Колумбійського університету зі швидкістю шістдесят миль на годину; здавалося, весь Гарлем висипав на тротуари і спостерігав за невидимим приви́дом «непомітної» операції, й Ендрю, вражений абсурдністю всього, що відбувалося, у захваті вигукнув: «Це найкращий день у моєму *житті!*»

А тоді ця забава – дещо істерична, з елементами чорного гумору – закінчилася. Його заховали позаду завіси в бібліотеці Лоу, перегода назвали його ім'я, від несподіванки всі судомно вдихнули повітря – і він з невидимості вийшов на світло. Залунали теплі вітальні оплески. Світло било йому просто в очі, тож він не бачив зали й не знав, хто там сидить, однак мусив виголошувати промову, мусив розповідати про тисячу днів у повітряній кулі. Він попросив зібрання подумати про релігійне переслідування і про ціну одного людського життя, розпочавши довгий шлях виправлення своєї Помилки, відмовляючись від того, що казав, поновлюючи себе в лавах захисників свободи, залишаючи Бога позаду. Йому доведеться виправляти свою Помилку знову і знову впродовж багатьох років, але того вечора, коли він визнав її перед поважним товариством у Колумбійському університеті й знову закликав до того, у що він так палко вірив – *усе*

¹ Актор, який зіграв божевільного у фільмі «Політ над гніздом зозулі».

обертається навколо свободи слова, – сказав він, – свобода слова – це і є життя, – відчув себе чистішим, а в доброзичливому ставленні зібрання до нього вгадувалося співчуття. Якби він був віруючою людиною, то сказав би, що відчувається очищеним сповіддю, бо звільнився від своїх гріхів. Але він не був віруючою людиною і більше ніколи не вдаватиме з себе такої. Він – горда нерелігійна людина. Не молися, мамо, за мене, сказав він своїй матері. – Хіба ти не розумієш? Не наше це товариство.

Щойно він закінчив свою промову, Америка безцеремонно виштовхала його за двері. Не мав навіть часу попрощатися з Ендрю й Елізабет. Лейтенант Боб сидів на передньому сидінні білого лімузіна, який крізь ніч летів до аеропорту Макартур на Лонг-Айленді, де на нього вже чекав літак, що мав доставити його до Даллеса, а в Даллесі він разом з іншими військовими сів на транспортне судно ВПС Британії й опинився у клітці знову. Все ж таки йому вдалося поїхати. Все ж таки він виступив. Уперше – завжди найважче, проте він здолав усі труднощі, і він полетить вдруге, втретє, вчетверте ... В тунелі, може, й не видно ще світла, та він уже зайшов у тунель.

Вийшла його книжка в м'якій обкладинці «Уявні батьківщини», в якій есей про «повітряну кулю» замінив текст про «навернення», і як тільки він побачив ту книжку, перестав відчувати досаду. *Нарешті*, подумав він, одержавши авторські примірники. *Це – справжня книжка. Тут я – справжній.* Його ноша полегшала. Він порвав з дантистом Есаві й залишив позаду всіх тих, хто мав гарний манікюр на пальцях ніг.

Шановна Релігіє!

А чи міг би я порушити питання головних засад? Дивно – або ж не дуже дивно – проте думки релігійної та нерелігійної людини розходяться з цього питання. Розсудливий грек, який намагався наблизитися до розв'язання проблеми істини, головними засадами вважав відправні точки (архе); ми також розуміємо важливість відправних точок, бо володіємо розумом/свідомістю (нус).

Спираючись на чистий розум і покладаючись на чуттєве сприйняття світу, Декарт і Спіноза вважали, що ми спроможні дати істині прийнятне для всіх визначення. З другого боку, релігійні мислителі – Тома Аквінський і Ібн Рушд – дотримувалися думки, що розум існує поза свідомістю людини, себто витає десь у космосі як північне сяйво або як той пояс астероїдів і чекає на своє відкриття. Після того, як його виявили, він залишається постійним і незмінним, тому що він був до нас і його існування не залежить від нас, він просто собі є. Ідею безтілесного й абсолютного розуму складно проковтнути, особливо коли ти, Релігіє, поєднуєш її з ідеєю одкровення. Тоді мисленню кінець, хіба не так? Усе, про що треба було б подумати, вже маємо в одкровенні і ми застрягаємо тут навечно, цілковито і повністю, без сподівання на оскарження. Боже, хтось може вигукнути, допоможи нам! Однак я з іншим товариством, котре вірить: якщо тільки головні засади такого роду не ставитимуться під сумнів головними засадами того іншого роду – відшуковуючи нові відправні точки, застосовуючи нашу свідомість і чуттєву обізнаність до розуміння тих відправних точок і в такий спосіб доходючи до нових висновків, – то ми пропали, наш мозок спорохнявіє, тоді ж бо як чоловіки в тюрбанах, з довгими бородами (або ж чоловіки в сутанах, яким цілбат не заважає розбецувати хлопчиків) успадкують землю. Зате в питаннях культури, а це може збити тебе з пантелику, я не релятивіст і вірю в універсалії. Наприклад, у права людини, свободи людини, природу людини, а також у те, чого ця природа хоче й на що заслуговує. Звідси випливає, що я не погоджуюся з поглядом професора С. Гантінгтона¹, буцімто розум притаманний Заходові, а мракобісся – Сходу. Серце є тим, чим воно є, і нічогісінько не відає про компасні стрілки. Потреба у свободі, так само як неминучість смерти, є універсалією. Цілком можливо, що вона, як наслідок нашої людської

¹ Самюель Гантінгтон (1927–2008) – американський політолог, автор книжки «Зіткнення цивілізацій і перетворення світового порядку».

сутності, не існувала споконвічно, проте вона незаперечна. Я розумію, Релігіє, що тебе це трохи спантеличує, проте твердо стою на таких позиціях. Я запитую свою свідомість, і вона піднімає великий палець угору. Сперечайся. Обов'язково. Сперечайся.

P.S. А як щодо тих офіційних пакистанських бланків (усіх бланків), які вимагають від кожного, хто заповнює їх, указувати свою релігійну належність і не передбачають відповіді «Жодна»? Відповідь «Жодна» вважається псуванням бланку, і тоді треба заповнювати інший бланк або ж наражатися часто просто на жахливі наслідки. Не знаю, чи такі самі вимоги існують в інших мусульманських країнах, але маю підозру, що все ж таки існують. Трохи занадто, Релігіє, правда? Невеличкий перебір, хіба не так? Щось на межі з фашизмом? Що це за такий клуб, який вимагає від усіх обов'язкового членства? Думаю, найкращі клуби – це клуби з обмеженим доступом, які роблять усе можливе, щоб тримати потолок поза своїми стінами.

Обміркуй це також. Будь ласка.

Шановний Читачу!

Дякую тобі за твої добрі слова про мій твір. А чи не міг би я висловити думку про те, що свобода писати тісно пов'язана зі свободою читати, коли те, що ти читаєш, не вибирає, не перевіряє на благонадійність і не піддає цензурі жодне духовенство чи Обурена Громада. Відколи це твір мистецтва почали оцінювати люди, що не люблять мистецтва? Цінність твору полягає у любові, яку він народжує, а не у ненависті. Саме любов дозволяє книжкам жити. Будь ласка, продовжуй читати.

Напередодні новорічних свят він постановив собі виконати у наступному році такі завдання: схуднути, розлучитися, написати роман, опублікувати «Сатанинські вірші» у паперовій обкладинці й домогтися скасування фетви. Він знав, що не зможе їх усіх виконати. Проте три або ж чотири з п'яти – було б дуже непогано. Впродовж

наступних шести тижнів він скинув п'ятнадцять фунтів. Для початку досить навіть добре. Купив свій перший комп'ютер. Як і багато людей, звиклих до друкарської машинки, він побоювався, що його письменницький стиль може змінитися в гірший бік. Багато років тому він і Фей Велдон мали творчий вечір у Кентиш-Тауні, і коли настав час для запитань і відповідей, якась жінка запитала: «Коли ви друкуєте, а тоді викреслюєте речення, ви продовжуєте друкувати далі чи виймаєте з друкарської машинки аркуш паперу, заправляєте чистий і починаєте все спочатку?» І він, і Фей відповіли, що виймають зіпсутий аркуш паперу й починають друкувати все заново, *саме так*. Як і багато інших письменників, він фетишизував надрукований текст без виправлень, і легкість, з якою на такій штуківині вносилися правки, а аркуш паперу залишався чистим, виявилася достатньою для того, щоб переконатися в доцільності її використання. Що менше часу він витрачав для переддрукування, то більше мав для самого написання твору. *«Прощальне зітхання Мавра»* стане першим романом, набраним на комп'ютері.

Треба було продавати будинок на Сент-Пітерс-стріт. Він мав величезні витрати, тож потребував грошей. У той час коли таблоїдна преса продовжувала нарікати на високу вартість для Сполученого Королівства надання йому захисту, його власні ресурси майже вичерпалися. Він купив великий будинок (тепер робив у ньому ремонт), де надалі щасливо житиме разом зі своїми охоронцями, а ще уподобав собі куленепробивний «хвойдовоз». Також він придбав трикімнатну квартиру у Гемстеді, щоб Елізабет мала «публічну» домашню адресу, і купив він цю квартиру на її ім'я як подарунок. На щастя, Роберт Маккрум з видавництва «Фейбер і Фейбер» зацікавився його будинком в Іслінгтоні, і вони швидко домовилися про ціну. Проте продаж загальмувався, бо Роберту не вдалося продати свій власний будинок. Проте він казав, що його будинком цікавляться інші покупці, тож усе ж таки сподівався на швидкий його продаж.

Востаннє зустрівся з Дунканом Слейтером, що від'їжджав британським послом до Малайзії. Вони мали три-

годинну розмову з такою розв'язкою: «уряд Її величності» вражений гучними заявами, які він почав робити, зокрема в Колумбійському університеті. «Герд визнає, що ви маєте величезну кількість прихильників, – сказав йому Слейтер. – Це не обов'язково також і його прихильники, проте їх багато і ними неможливо нехтувати». Міністр закордонних справ зрозумів, що справу Рушді так просто не замести під килим. «Можливо, нам удасться скасувати винагороду за вашу голову», – сказав Слейтер. Ну що ж, це було б дуже добре, відповів він. «Однак міністерство закордонних справ і з питань Співдружності не в захопленні від вашого наміру видати книжку в м'якій обкладинці», – додав Слейтер.

Кілька днів потому, на самий день народження Елізабет, вони дізналися, що в Анджели Картер рак перекинувся на другу легеню. Їй важко було дихати. Жити їй залишилося кілька тижнів. Про це розповіли її чудовому синові Алексу. Думка про таку втрату виявилася нестерпною, але, як казала його мати, *чого не зцілити, з тим мусиш жити*. Два тижні потому Анджела запросила його на чай. Він бачив її востаннє. Коли він прибув до старого, добре йому знайомого будинку в Клапамі, то побачив, що вона спеціально для нього підвелася з ліжка й одяглася, сиділа випроставшись у м'якому кріслі, наливаючи чай на правах господині дому. Він здогадувався, скількох це їй коштувало зусиль і як багато це для неї важить, тож вони, скільки могли, чаювали, сміялися і жартували. «Ох, і лютуватимуть у страховій компанії, – хихикнула вона, – я ж бо оплатила тільки трирічний внесок за великим новим договором, а їм доведеться виплачувати всю решту, тож мої хлопці не пропадуть». Її хлопцями був її чоловік Марк, який мовчки сидів поряд, і її син Алекс, який з ними не був на чаюванні. Дуже скоро вона втомилася, він підвівся й поцілував її на прощання. «Шануйся», – сказала вона, й на тому все скінчилося. За Чотири тижні після їхнього чаювання вона померла.

Його найближчі друзі – Керолайн Мітчел, Річард і Рут Роджерс, Алан Єнтоб і Філіппа Вокер, Мелвін Брег та інші – на третій роковини оголошення фетви готували громадський захід, на який запросили провідних письменників. Гюнтер Грас пообіцяв приїхати; також прилетять Маріо Варгас Льоса й Том Стоппард, а ті, хто не зможуть прибути – Недін Гордімер і Едвард Саїд, – пообіцяли прислати відеозаписи свого виступу. Про його «несподівану» появу не розголошувалося. Захід проводили в Стейшнерз-Холі, у старому приміщенні гільдії видавців, де багато років тому, в іншому житті, йому вручали Букерівську премію.

Молодому письменникові не доводилося чути відмови видавців у виданні його книжки в м'якій обкладинці, проте золоті роки минули. Він зустрівся з Пітером Маєром в будинку Гіллона, і Маєр нарешті зізнався. Ні, він не може назвати точного дня публікації видавництвом «Пенгвін» дешевого видання *«Сатанинських віршів»*, проте він особисто дає гарантію, що книжка в твердій обкладинці не зніматиметься з продажу; тому він передасть авторові права на видання книжки в м'якій обкладинці для її публікації якимсь новоствореним консорціумом. Усі намагалися бути ввічливими й люб'язними, хоча настала просто шокуюча мить. Юрист Маєра Мартін Гарбус також був на тій зустрічі й висловив думку, що в Америці можна створити консорціум на чолі з Асоціацією американських книготорговців, Американським ПЕН-центром і Гільдією авторів. Наступного дня Гарбус зателефонував Френсіс Д'Суса й без жодних на те повноважень заявив, що він створює консорціум, а тоді запитав, чи «Стаття 19» змогла б стати видавцем з британського боку. (Пізніше Гарбус заявить у *«Нью-Йорк таймс»*, що це він стояв за створенням консорціуму з видання книжки, проте його заява настільки не відповідала дійсності, що її спростували дуже швидко.)

Його життя скидалося на вітряний день, коли хмари раз по раз затуляли сонце: спочатку похмуро, пробилося сонце і знову хмарно. Наступного дня після зустрічі з представниками «Пенгвіна» Самін у лікарні Нортвік-Парк, що в

Гарроу, народила другу донечку Мишку. Вона стане чудовою піаністкою-віртуозом і привнесе музику в сім'ю, яка до її народження була до смішного немужичною.

Спеціальна служба повідомила: останні розвідувальні дані свідчать, що бойовики «Гезболли» все ще досить активно намагаються знайти і розправитися з ним. Але в оцінці рівня загрози змін нема, і вона залишалася Абсурдно Високою.

Ендрю зустрівся в Нью-Йорку з Джандоменіко Пікко, переговорником ООН, що домігся звільнення багатьох заручників у Лівані, серед них і Джона Маккарті. Пікко про справу Рушді сказав: «Я працював і працюю над нею». Кілька місяців потому людина-невидимка зустрілася з таємним переговорником у Вашингтоні, округ Колумбія, й Пікко дав хорошу пораду, що запам'яталася назавжди. «Складність таких перемовин, – казав Пікко, – полягає в тому, що ти витрачаєш купу часу, чекаючи на потяг, що прибуває на якийсь із перонів, але на який саме, ти не знаєш. Мистецтво проведення таких перемовин – це стояти на якомога більшій кількості перонів і, коли прибуде потяг, вже бути на місці».

Берлінська газета «Ді тагесцайтунг» започаткувала рубрику «Листи до Салмана Рушді». Ці листи потім передруковували десятки газет Європи й обох Америк; а письменниками, що погодилися написати їх, стали Пітер Кері, Гюнтер Грас, Недін Гордімер, Маріо Варгас Льоса, Норман Мейлер, Хосе Сараманго і Вільям Стайрон. Коли Кармел Бедфорд зателефонувала Маргарет Етвуд¹, звернувшись до неї з проханням написати такого листа, то могутня Мергі лишень відказала: «Ой леле, і що ж мені написати?» На що Кармел з непохитною ірландською твердістю відповіла: «Напружуйте уяву». Був ще один великий прозаїк, який нічого не надсилав до газети, проте своєю телефонною розмовою зворушив його чи не найбільше. Томас Пінчон, також людина-невидимка, зателефонував йому і подякував за рецензію на його «Землю виноградної лози» у «Нью-Йорк таймс бук

¹ Маргарет Етвуд (нар. 1939 р.) – канадська письменниця.

ревію», відтак турботливо запитав, як йому ведеться. Він відповів назвою культового роману Річарда Фаринї, якому Пінчон присвятив *«Райдугу земного тяжіння»*. «Так довго був я унизу, що вже, здається, угорі». Пінчон запропонував разом пообідати, коли випаде нагода зустрітися в Нью-Йорку. «Аякже, – відповів він голосом закоханого прищавого школяра, – широко дякую».

Створення консорціуму видавців, книготорговців, промислових організацій та видатних особистостей у світі книг не наражалося на труднощі в Німеччині й Іспанії. Всі вони прагнули стати частиною того, що вони вважали важливим для захисту свободи слова. З якихось загадкових причин дуже повільно просувалася ця справа у Сполучених Штатах. Ендрю радився із членом Верховного суду США Вільямом Бреннаном, з відомим юристом у галузі конституційного права Флойдом Абрамсом, а також із колишнім міністром юстиції Елліотом Річардсоном, і всі вони погоджувалися, що публікація *«Сатанинських віршів»* підпадає під Першу поправку¹. Від участі у консорціумі відмовилося вісім провідних американських видавництв. Один за одним американські видавці твердили, що тут не йдеться про свободу слова, що приєднання до консорціуму означатиме «приховану критику» Пітера Маєра й видавництва «Пенгвін». Сонні Мегта сказав йому: «А що, коли люди не хочуть цього робити, Салмане? А що, коли люди хочуть, аби від них відчепилися?» Ендрю почув, що Асоціація американських видавців, по суті, створює неофіційний картель на підтримку Пітера Маєра (кого вони любили й поважали) і супроти нього та його зусиль зі створення консорціуму, бо, якщо казати відверто, вони таки недолюбливали горезвісного Ендрю Вайлі, чий клієнт також мав не бездоганну репутацію. Люди не відповідали на його дзвінки. Двері зачинялися просто перед його носом. *«Нью-Йорк таймс»* повідомила, що створення консорціуму

¹ Поправка, зокрема, забороняє будь-які посягання на свободу слова.

«пробуксовує». Проте Ендрю, а також Гіллон у Лондоні на втрачали рішучості. «Ми можемо опублікувати цю книжку в м'якій обкладинці, – казали вони, – і ми це зробимо».

Проте один видавець відколовся від загальної видавничої маси. Джордж Крейг із «ГарперКоллінз» сказав Ендрю, що він – тихенько – допомагатиме. Він не міг одноосібно прийняти рішення про приєднання «ГарперКоллінз» до консорціуму, проте профінансує друк перших ста тисяч примірників, а також залучить дизайнера до оформлення м'якої обкладинки; він навчить Ендрю, як налагодити процес друкування, як організувати складування продукції й створити мережу збуту – всього того, що консорціум потребуватиме у своєму видавничому починанні. Нервував навіть Крейг; він дуже не хотів, аби хтось дізнався про його причетність до цієї справи. Тож отак тишком-нишком з'явився на світ план публікації книжки, наче якогось злочину, бракувало тільки чоловіків у широких плащах та у капелюхах із заламаними крисами, які б обсіли дерев'яний стіл у підвалі під голою жарівкою. Компанію «Консорціум з обмеженою відповідальністю» зареєстрували в штаті Делавар. Консорціум складався з трьох осіб: Гіллона Ейткена, Салмана Русді й Ендрю Вайлі. Жоден американський, а також британський видавець не додав свого прізвища і не надав проекту, за почесним винятком Крейга, фінансової чи організаційної підтримки. Ендрю й Гіллон також вклали свої гроші, досягши угоди з автором книжки щодо розподілу можливих прибутків. «Усе йде за планом, – сказав Ендрю. – Ми от-от розпочнемо».

Він придбав квартиру для Елізабет і далі чекав, аби Роберт Маккрам нарешті купив будинок на Сент-Пітерс-стріт. Будівельні роботи на Бішопс-авеню, 9 витягли з нього купу грошей, тож він опинився у фінансовій скруті. Якщо з якихось причин Гемстед-лейн виявиться «засвіченим», то йому, мабуть, уже не вдасться винайняти пристойного житла. Доведеться їхати на військову базу.

Надходив день святого Валентина, тож лунали вже звичні неприємні голоси. Аякже, фетву знову підтверди-

ли. Іранська газета назвала її «повелінням всевишнього забити диявола камінням на смерть». Британський лакей Ірану Калім Сіддікі виступав з-під своєї поганки-тюрбана. «Рушді – ворог ісламу номер один». Однак тепер прозвучало кілька голосів у відповідь. Сто п'ятнадцять європейських членів парламенту підписали клопотання, в якому йшлося про «глибоке занепокоєння тривалими труднощами, яких зазнає письменник», і закликали всі країни Євросоюзу чинити на Іран тиск для припинення погроз. Девід Гор-Бут сказав йому, що Дуглас Гог і міністерство закордонних справ зайняли «досить помірковану» позицію і хочуть дочекатися квітневих виборів до іранського меджлису. Відтак вони домагатимуться скасування грошової винагороди за його голову й «обмеження» дії фетви, себто спробують переконати іранців оголосити її чинною тільки на території Ірану, що буде першим кроком до її остаточного скасування.

Його це підбадьорило. Принаймні оборонна кампанія змушувала уряд виходити з новими ідеями з цього питання.

А тоді сталася дуже дивна річ. Френсіс і сходознавець «Статті 19» Саїд Ессуламі звернулися до іранського тимчасового повіреного з проханням провести з цього питання зустріч – й іранці погодилися. Вранці 14 лютого 1992 року Френсіс і Саїд зустрілися з іранськими офіційними представниками й обговорили питання фетви та грошової винагороди за її виконання. Іранці майже нічим не поступилися, проте були стурбовані прорухдівськими настроями серед громадськості, вважала Френсіс. Вони наполегливо повторювали, що ця справа не цікавить британський уряд. (Коли інформація про зустріч просочилася у пресу, іранці спробували заперечити сам факт її проведення, а тоді заявили, що в ній не брав участь жоден з їхніх дипломатів, за винятком представника нижчої ланки.)

Того дня у всьому світі відбувалися мітинги і звучали голоси на його підтримку. У Франції сімнадцять мільйонів людей дивилося у відеозаписі його інтерв'ю – найбільша зафіксована кількість глядачів, що дивилася телепередачу, іншу, ніж вечірні новини. Того вечора він виступив зі словом у лондонському Стейшнерз-Холі перед

великим зібранням письменників і друзів. «Я відмовляюся бути «не-особою»¹. Я відмовляюся не користуватися своїм правом на публікацію своїх творів». Про захід досить прихильно відгукнулися всі британські газети, крім *«Індепендент»*, яка взагалі не згадала про нього.

Анджела Картер померла 16 лютого 1992 року. Після того як йому про це повідомили телефоном, він непорушно стояв у вітальні й плакав. Потім запросили на *«Пізнь шоу»* сказати слово про неї. Йому найменше хотілося їхати на телебачення, проте Алан Єнтоб переконав: «Анджела обов'язково вибрала б тебе». Він зробив деякі нотатки, і його повезли до студії. Уже на місці застеріг: «Тільки один дубль, більше не витримаю». Він сьак-так упорався зі своїм завданням і поїхав додому. У переробленому вигляді цей текст з'явився в *«Нью-Йорк таймс»*. Він саме закінчив есей про фільм *«Чарівник країни Оз»* і згадав про те, як Анджела перша розповіла йому про жахливу поведінку у Голлівуді карликів, що грали ліліпутів, – про їхню п'ятику і розпусту. Її дуже потішала історія про п'яного ліліпута, що застряг в унітазі. Есей він присвятив Анджелі. На відміну від старого шахрая Оза, Великого й Жахливого, вона, як він сказав у газеті, була *дуже доброю чарівницею і дуже хорошою приятелькою*.

Анджела зробила детальні розпорядження щодо свого похорону, тож йому випало читати вірш Ендрю Марвелла² *«Крапля роси»*.

*І душа тієї краплі лине ген –
Чистого потоку вічний день*

*У її думках незвичних бачиш ти
Більше небо в меншім назавжди.*

¹ В романі Дж. Орвелла «1984» «не-особами» називаються люди, яких знищили й стерли із «суспільної пам'яті».

² Ендрю Марвелл (1621–1678) – англійський поет-метафізик.

Напередодні похорону таблоїди надрукували неприємні речі про Елізабет, про те, що вона дуже «дорого» обходиться державі. Вони не мали її фотографії, тож поліція застерегла, якщо вони підуть на похорон, то папараці допилюють і таки сфотографують їх обох, що поставить її ще під більшу загрозу. Тоді вони підуть окремо, сказав він, і доброзичлива маска Гелен Геммінгтон сповзла з її обличчя. Його бажання часто бувати на публіці, сказала вона, надто обтяжує Спеціальну службу. «Але коли ви охороняєте інших людей, – звернув він її увагу, – то ті інші люди роблять усе те, що запланували, і ви ні на що не скаржитесь». «Так, – сказала вона, – але ті інші люди роблять щось корисне для держави. Як на мене, ви нічого такого не робите».

Зрештою, Елізабет не поїхала на цвинтар Патні-Вейл. На похороні не з'явився жоден фотограф. Поліцейські наразі помилилися. Вони ж, певна річ, про це нічого не казали, бо, як завше, розглядали розвиток подій за найгіршим сценарієм. Але він не збирався жити за найгіршим сценарієм. У такому разі він перетворився б на в'язня. Він – невинна людина і намагається жити як вільна людина.

Майкл Берклі сказав йому потім, що присутність стількох поліцейських на території крематорію в день похорону викликала пересуди серед присутніх на попередній кремації: «Видно, на черзі якимось велике цабе». І коли Майкл уже було хотів вигукнути «так, хтось дуже важливий, Анджела Картер», він почув відповідь: «Не-е. Певно, привезли зі Скрабзу¹ якогось зека на похорон матері».

* * *

Рядові охоронці далі, наскільки могли, ставилися до нього дружелюбно, доброзичливо й люб'язно. Коли Зафарові захотілося показати свою вправність у грі в регбі, новий охоронець Тоні Данблейн – такий собі хлопець з хвацькими вусами в твідовому піджаку, схожий на грабіжника з передмістя – відвіз батька з сином на поліцейський

¹ Скрабз – в'язниця «Вормуд скрабз».

спортивний майданчик в Буші, і вони стали буцімто в лінію трьох четверних так, аби Зафар міг бігти й віддавати паси регбійним м'ячем. (Зафар здав вступні іспити, пройшов співбесіду, і на превелику радість батьків його зарахували на навчання до Гайгейтської школи. Він розумів, що досяг чогось великого, тому став значно впевненішим у собі, саме так, як і сподівалися його мама з татом.) Елізабет ходила по крамницях, методично вибираючи меблі й шпалери для нового будинку, ніби вони були подружжям і разом облаштовували собі будинок, а Тоні привіз фотографії найсучасніших музичних центрів і телевізорів, що відповідали останньому слову техніки, й пообіцяв усе змонтувати й налаштувати, коли вони остаточно переберуться туди жити. Коли ж Роберт Маккрам нарешті поставив свій підпис у контракті купівлі-продажу будинку на Сент-Пітерс-стрит, 41, поліцейські привезли людину-невидимку до будинку, що був уже не його домом, допомагали йому скласти у коробки його пожитки і віднесли їх на вулицю до мікроавтобуса, який відвіз їх до поліцейського складу, де вони зберігалися, поки він не забрав їх до нового будинку. Звичайна людська доброта цих чоловіків до іншої людини, котра, за висловом Тоні Данблейна, «вскочила у цю трикляту халепу», не переставала його зворушувати.

Майже п'ять годин вони з Елізабет пакували речі Маріан. Серед них він знайшов усі знімки, зроблені під час подорожі до Нікарагуа 1986 року, про яку він написав коротку книжку-репортаж «Усмішка ягуара». А також усі негативи. (Перегодя Саллі Райлі, колега Гіллона, якого Маріан уповноважила забрати її майно, повернув дещо із утраченого – старовинну камінну голову часів цивілізації Ганхара, подаровану мамою, а також сумку зі знімками – не з пропалих альбомів, але з тими зайвими і невдалими, які не ввійшли до альбому. Добре, що вдалося врятувати хоча б ці пам'ятки його життя до Маріан. Особливо приємно було отримати знімки Зафара-немовляти та ще зовсім малим. Найбільшу частину втрачених знімків, уклеєних в альбоми, йому так і не повернули.)

Щоденні злигодні або ж злигодні, що стали повсякденними, не полишали його і, немов той загарбник, хотіли

захопити його геть з потрухами. Ендрю Вайлі купував нову квартиру; коли ж правління житлового кооперативу дізналося, що він літературний агент автора «Саманинських віршів», то послало його подалі. Повідомляючи цю новину, Ендрю вдавав, буцімто вона не така вже й важлива, проте говорив дуже пригніченим голосом. Це стало поганою винагородою за все те, що він зробив і робив від імени свого автора. Проте ця історія принаймні мала щасливе закінчення. Невдовзі після невдалої спроби Ендрю знайшов нову квартиру, і цього разу правління житлового кооперативу йому не відмовило.

Аж тут – на тобі! Прибула Гелен Геммінгтон, і з оксамитової рукавички виткнувся залізний кулак. Коли вони з Елізабет перебралися до нового будинку, вона заявила, що поліцейська охорона, вочевидь, буде знято, бо заступник помічника комісара столичної поліції Джон Гавлі не хоче ризикувати безпекою своїх людей в операції, яка перетворюється на відвертий захист.

Гідне подиву зловживання довірою. З першого дня його охорони лунали запевнення, що її знімуть тільки тоді, коли оцінка загрози, за даними служби розвідки, знизиться до прийняттого рівня. Але так не сталося. Ба більше, саме Гавлі та його «права рука» Грінап натякали про слушність моменту для купівлі постійного помешкання. Саме вони запевняли його, що коли встановити відповідні системи безпеки, охорону можна здійснювати навіть тоді, коли загалу стане відомо, що це його дім. Вони змусили його купити будинок, який мав стояти осібно, з переднім двором і двома окремими воротами – одними електронними й такими, що відчинялися вручну (на випадок відключення електрики), з внутрішнім гаражем, у якому автоматичні дерев'яні двері були підсилені листом куленепробивного металу; він також був змушений поставити наддорогі куленепробивні вікна й недешеву охоронну сигналізацію, на якій вони конче наполягали, і що найгірше, так це те, що вони змусили його купити будинок удвічі більший, ніж потрібно для нього й Елізабет, аби офіцери поліції – два офіцери захисту й два водії – могли спати в тому ж приміщенні й мати навіть

свою власну вітальню. Він викинув купу грошей й доклав страшенно багато зусиль, задовольняючи всі ці вимоги, й тепер, коли він так витратився і став прив'язаним до того клаптя землі, вони йому кажуть: «Ну що ж, ми йдемо». Просто вражаюча аморальність.

Справжньою причиною такого кроку стала вартість і таблоїдна ментальність, згідно з якою він не заслуговував на витрати для належного захисту, себто публічного – такого, як вони надавали будь-кому іншому.

На той час люди вже дещо знали про фетву, зрозуміло, не загал, але люди, які повинні були це знати, серед них він сам і заступник помічника комісара столичної поліції Гавлі. Загроза мала не тільки гіпотетичний характер. Іранські спецслужби створили спеціальну оперативну групу, поставивши перед нею завдання розробити й втілити у життя план з виконання наказу Хомейні. Група навіть мала кодову назву, також існувала напрацьована процедура ухвалення рішень. Розробляється план, що схвалюється на різних урядових рівнях включно з президентським, а тоді його передають на підпис релігійному керівництву. Для Ірану – це звичний стиль роботи. Спеціальна оперативна група, яка вже стратила Шапура Бахтіяра, майже що непевно діяла саме у такий спосіб. Готовність настільки обізнаного у цій справі Гавлі зняти захист одразу після вбивства Бахтіяра багато чого говорила про хід його думок. *Ми ніколи нікого не втратили*, гордо казали його люди з групи захисту, проте Гавлі казав йому дещо інше. *Якщо ми вас втратимо, ну що ж, і таке колись може статися*. Прикро ... дуже прикро.

Він сказав Елізабет, що вона мусить подумати про свою безпеку. Якщо поліція піде, то не треба багато балакати, наскільки небезпечним стане життя. «Я тебе не покину», – сказала вона.

Йому вдавалося іноді навіть трохи попрацювати. Він закінчив роботу над більш-менш вивершеним коротким викладом «*Прощального зітхання Мавра*», в якому вже дещо таки вимальовувалося. Він потратив на це багато часу. Тепер потребував одного – душевного спокою, який дозволить йому писати.

Письменник Скотт Армстронг запросив його виступити під кінець березня на форумі Свободи у Вашингтоні, округ Колумбія, і йому дуже захотілося туди поїхати. Скидалося на те, що під час свого перебування там він зможе зустрітися з високопоставленими американськими політиками й знайомими журналістами. Надумав скористатися цією трибуною й розповісти з неї про свої сумніви щодо бажання Великобританії надавати йому належний захист – почати боронитися з країни, чиї мас-медіа прислухатимуться до нього з більшим співчуттям і охотою. Ендрю запевнив його, що зробить усе можливе, аби напередодні форуму мати примірники *«Сатанинських віршів»* у м'якій обкладинці. Це стане відповіддю цензурі – відповіддю, яка сподобається форуму. Книжку нарешті таки віддали у друк. Затримка сталася через видавництво «Пенгвін», яке чомусь відтягувало підписання документа про відмову від прав до останньої хвилини, а відтак твердило, що, мовляв, зображення (тепер уже знамените) на обкладинці двох постатей, що зчепилися в боротьбі – принца і демона – належить їм (насправді ідею запозичено з давньої індійської мініатюри *«Рустам убиває Білого Дива»¹* з *«Шахнаме»*, або ж *«Книжки Царів»*, оригінал якої зберігається в альбомі Клайва музею Вікторії та Альберта в Лондоні). Зрештою «Пенгвін» перестав упиратися й поставив свій підпис над відповідними горизонтальними пунктирними лініями, тож друкарська машинерія запрацювала на повну потужність. Після стількох років сподівань книжка в м'якій обкладинці таки побачила світ.

З великою неохотою ВПС Великобританії погодилися взяти його на борт літака одного зі своїх регулярних транспортних рейсів до Даллеса, а тоді у зворотний бік, однак востаннє. Надалі йому не надаватимуть такої послуги. Також цього разу його попрохали заплатити не тільки за себе, але й за двох офіцерів служби охорони ВПС Великобританії, які супроводжуватимуть його до Америки й назад. Покірно, не маючи вибору, він запла-

¹ Див – казкова істота, чудовисько, демон (у східній міфології).

тив. Часто пригадував рядок з пісні Джона Прайна: «У дірку в татовій долоні всі гроші-грошенята попливають». Фетва стала для нього героїном. Вона змушувала його витратити геть усе, що він заробляв і, попри те, що могла його, зрештою, вбити, не давала жодного кайфу.

Перед відльотом до Америки Тлустий Джек «захотів поговорити з ним» від імени решти хлопців. Вони дуже переймалися можливими переминами в статусі Підрозділу «А». У разі запровадження цих змін вони втрачали роботу в Спеціальній службі й позбувалися статусу співробітників розшукової поліції. Дехто з їхніх «клієнтів-торі» намагалися не допустити змін, однак уже не за горами вибори, й до влади можуть прийти лейбористи, адже так може статися, хіба ні? Останні опитування громадської думки свідчили, що лейбористи випереджають торі на три відсотки. Чи не зміг би він замовити за них слово своєму другові Нілу Кінноку, ну, якби Кіннок став прем'єр-міністром? «Якщо казати відверто, – вів далі він, – то серед лейбористів, крім вас, ми майже нікого не маємо».

Будильник задзвонив о пів на шосту ранку, тож вони мусили вставати. Група захисту відвезла Елізабет до Свісс-Коттеджа, звідки вона мала поїздом дістатися до аеропорту Гітроу, а тоді вже і його повезли через чудові Котсволдські гори, закутані вранішнім туманом, на базу ВПС Брайз-Нортон, звідки і розпочалася його друга подорож за кордон упродовж трьох років.

У Даллесі його зустріла приватна охоронна служба, найнята Форумом Свободи, як він пізніше дізнався, за приголомшливо високу плату – 80 000 доларів США. Командувач наряду виявився добродушним хлопцем, який запитав, чи він, бува, не має своїх книжок у м'якій обкладинці для нього та його підлеглих. Загалом він хотів понад п'ятдесят примірників. Аж страх брав, скільки він мав тих підлеглих. «Авжеж, – сказав він. – Я дістану їх для вас».

Він зустрів Елізабет і Ендрю у конференц-залі «Вестфілдз», що за шість миль від Даллеса. Він мав давати інтерв'ю у багатокімнатному номері «Віндзор». Саме на «Віндзор-віллі», що була частиною житлового масиву

Вестфілд-Естейт, що в Бомбеї, він виріс. Такий збіг змусив його усміхнутися. Пішли довгі дні інтерв'ю, і всіх журналістів дуже хвилювали, навіть збуджували всілякі питання шпигунства й розвідки. Охорона привезла їх до їхнього місця проживання, й вони не знали заздалегідь, яким буде їхній подальший маршрут. Дуже бентежливе відчуття. Пресу ж переважно цікавила фетва. Тільки Естер Б. Фейн з «Нью-Йорк таймс» захотіла поговорити про його творчість, а також про те, як йому вдається писати у таких незвичайних умовах.

Скотт Армстронг, огрядний, діловий, геть своя людина в окрузі Колумбія, мав новину: запланована на наступний день зустріч з конгресменами скасовується, згідно з його інформацією, після втручання самого Джеймса Бейкера, державного секретаря США. Чому Бейкер зробив це? Відповідь стала зрозумілішою в наступні дні, коли адміністрація Джорджа Буша-старшого відмовила в усіх запитах щодо зустрічей і не зробила з цього приводу жодної заяви. Прес-секретар Білого Дому Марлін Фіцвотер сказав: «Він – тільки письменник, який приїхав рекламувати свою книжку».

Ендрю увірвався терпець і він звинуватив Скотта в обмані. Розмова відбувалася на підвищених тонах. Скотт розлютився, проте досить слушно запропонував Ендрю відмовитися від звинувачень і подумати над тим, що можна ще врятувати. Потім вони обідали з Майком Воллесом і ще кількома іншими журналістами. Щоб заручитися підтримкою цих поважних у журналістському світі осіб, у довірливій обстановці їм відкрили справжню природу консорціуму, а також розповіли про недружелюбність адміністрації США та вірогідність зняття охорони британським урядом.

* * *

Настав час виголошення промови. На ньому – темно-бордовий полотняний костюм, який на той час уже помітно пом'явся, проте часу на переодягання не було. Скидався на якогось пришелепуватого професора, та нехай, біс із ним. Він більше переймався словами, ніж зов-

нішнім виглядом. Мова політичних промов – це не його мова. Він вірив у напористу мову, в яку вкладав якнайбільше смислу, а тоді прислухався до мелодії значень слів; однак мусив говорити по-простому. *Кажіть те, що ви насправді маєте на увазі*, радили йому; *пояснійте себе, обґрунтуйте себе, не ховайтеся за художністю*. Чи має значення для письменника таке оголення й позбавлення багатства його мови? Так, має, бо краса зачіпає найпотаємніші струни людської душі, краса відчиняє двері духу. Краса має значення, бо краса – це радість, а радість – це причина того, що він робить – радість від слів, від їхнього вживання, щоб розповідати історії, створювати світи, співати. Наразі краса вважалася розкішшю, без якої йому слід обійтися; розкіш – брехня. Огидність – правда.

Він зробив усе, що міг. Просив американської підтримки й допомоги, закликав Америку показати себе «справжнім другом свободи», говорив не тільки про свободу писати й видавати, але й про свободу читати. Розповів про свої побоювання, що британці збираються покинути його напризволяще. Відтак оголосив, що після стількох негараздів йому нарешті вдалося опублікувати «*Сатанинські вірші*» у м'якій обкладинці, й він підніс угору руку з книжкою. Видання було не надто привабливим. Потворна золотиста обкладинка з великими жирними червоно-чорними літерами надто вже нагадувала нацистське оформлення. Однак книжка побачила світ і гріла його душу. За три з половиною роки після першого виходу з друку роману він таки зумів завершити видавничий процес.

Серед слухачів були друзі-журналісти – Прафуль Бідваї з «*Таймс оф Індія*» та Антон Гарбер, чия «*Віклі Мейл*» запрошувала його до Південної Африки 1988 року. Проте він не зміг хоча б на якийсь час затриматися й перекинутися словечком з ними. Група охорони торочила щось про «снайперську загрозу». Бо до будівлі навпроти «мали стосунок лівійці». *Ага, полковник Каддафі, мій давній друг*, подумав він. І його повезли геть.

Елізабет, якою опікувалася» Барбара, дружина Скотта, сказала, що люди з охорони не дозволили їй зайти до конференц-зали, і вона мусила сидіти в гаражі. Говорила про

це досить стримано, проте він не тямив себе від люті. Їх привезли до привітного дому надзвичайно балакучого сімдесятип'ятирічного добродія на ймення Моріс Розенблатт, могутнього ліберального лобіста, який відіграв важливу роль у поваленні сенатора Джозефа Маккарті. В той час як Розенблатт виголошував свій черговий монолог, Ендрю все ще шаленів через скасовану зустріч із конгресменами. Відтак зателефонував Скотт, і Ендрю накинувся на нього. «Яке *ви* болото, я розповім вам пізніше», – боронився Скотт і попросив до телефону містера Рушді: «Я не зобов'язаний щось пояснювати Ендрю, але вам мушу дещо сказати». Під час їхньої розмови по іншій лінії зателефонував Пітер Гелбрейт, старший співробітник Комітету закордонних справах Сенату США, якого він ніколи не бачив, однак знав як сина Джона Кеннета Гелбрейта¹, а також, мабуть, дещо з делікатного боку, як університетського коханця Беназір Пгутто; тож він повідомив, що зустріч все ж таки відбудеться. Сенатори Даніель Патрік Мойніген і Патрік Лігі влаштовують ленч у приватній сенаторській їдальні, на який прийде багато інших сенаторів. Градус напруги різко впав. Ендрю заспокоївся й попрохав у Скотта пробачення, а Скотт, своєю чергою, почувався реабілітованим; усі зітхнули з полегшенням. Лягали спати виснажені, проте зі значно ліпшим настроєм.

Раніше вони ніколи не бували у Вашингтоні, тож наступного дня вони з Елізабет уперше побачили цитаделі й фортеці американської могутності. Елізабет залишилася оглядати музей Смітсонівського інституту і Ботанічний сад, а він поїхав на Капітолійський пагорб; ось сенатор Лігі вже прямує до нього – добродушний здоровань з ведмежими лапами. Прийшли сенатори Саймон, Лугар, Кранстон, Воффорд, Пелл, а також великий Даніель Патрік Мойніген, заввишки із хмарочос, як і личить старшому сенаторові від Нью-Йорка, у краватці-метелику, зі своєю професійно-грайливою усмішкою. Його розповідь про стан справ вони слухали уважно; відтак сенатор

¹ Джон Кеннет Гелбрейт (1908–2006) – знаний американський економіст.

Саймон першим узяв слово й наполягав на ухваленні Сенатом рішення про підтримку. Невдовзі всі вони почали висувати різні пропозиції, тож, поза сумнівом, було дуже зворушливо бачити, як сенатори ставали під його знамено. Під кінець ленчу (салат з курчам, жодною краплі алкоголю) Мойніген узяв на себе відповідальність і запропонував, що вони з Лігі складуть проект резолюції і подадуть її до Сенату. Це був величезний крок уперед.

Ендрю підготував для всіх учасників ленчу по примірнику «*Сатанинських віршів*» у м'якій обкладинці; аж тут, на диво, сенатори почали виймати численні примірники його попередніх книжок, бажаючи, щоб він їх підписав для них особисто і для їхніх сімей також. Він ніколи не захоплювався підписуванням книжок, але цього разу все було просто дивовижним.

Потім ще одна несподіванка. Сенатори повели його у вестибюль Комітету закордонних справ, а там на них уже чекала величезна юрба журналістів і фотографів. Скотт нарешті таки «підняв свій зад», тож Ендрю мав перед ним вибачитися. Так і сталося, Ендрю того вечора попросив вибачення. «Річ у тому, що я цим не займаюся, – сказав Скотт. – Я – журналіст, а не прес-агент. Зазвичай я намагаюся наробити якнайбільше галасу навколо якоїсь події, а не приховувати її». Його добродушність повернулася.

І тепер автор «*Сатанинських віршів*», «тільки письменник, який приїхав рекламувати свою книжку», давав прес-конференцію у самому серці американської могутності, а сенатори стояли позаду нього, неначе якась група підтримки, тримаючи в руках примірники книжки в м'якій обкладинці. Якби вони раптом узяли й хором затягли приспів, щось на зразок «*ду-воп*» чи «*шенг-елонт*», з якоїсь популярної пісеньки, то в той день подивувань це не стало б великою несподіванкою.

Він розповідав про свою боротьбу як про битву у значно більшій війні, казав про насильство й зневажання творчих та інтелектуальних свобод у всьому мусульманському світі, висловлював свою подяку присутнім сенаторам за їхню підтримку. Мойніген узяв мікрофон і сказав, що має за честь стояти біля нього. Так, це вам

не Англія. Там про нього політики висловлювалися трохи інакше.

Вони обідали – у ресторані! – зі Скоттом і Барбарою Армстронгами та Крістофером і Керол Гітченсами. Маріан мешкала в окрузі Колумбія, казав Крістофер, однак вважав, що вона не наважиться на щось вороже, бо це зашкодить її «зв'язкам» з «потрібними людьми». Вона й справді промовчала, що було дуже доречним. Наступного дня він записав спеціальну годинну телепередачу з Чарлі Роузом¹, а ввечері телефоном брав участь у годинній передачі з Джоном Гокенберрі² на Національному громадському радіо США. Зателефонувала дев'ятирічна дівчинка на ймення Ерін і записала: «Містер Рушді, а вам подобається писати книжки?» Він відповів, що отримав велике задоволення, пишучи «Гаруна». «Ага, – сказала Ерін, – я читала ту книжку. То *гарна* книжка». Потім була мусульманка Сюзен, що багато плакалася в ефірі, а коли Гокенберрі запитав її, чи вона вважає, що містера Рушді варто вбити, то відповіла: «Мені ще треба вивчити це питання».

Скотт зателефонував своєму товаришеві Бобу Вудворду³, попросив допомоги і, як він висловився, був зворушений «глибиною Бобової відданості». Вудворд улаштував досить незвичайну річ: чаювання з легендарною Кетрін Грегем, власницею «*Вошингтон пост*».

В авто дорогою до будинку місіс Грегем він відчув себе настільки втомленим, що ледь не заснув. Однак адреналін виявився помічним гормоном, і щойно він опинився в товаристві великої леді, то знову став уважним. Була там і газетна оглядачка Емі Шварц. Вона, як йому сказали, писала про нього редакційні статті. Не завжди доброзичливі. Прийшов також і Девід Ігнейшес, редактор міжнародного відділу газети, і хотів поговорити про іранські вибори, що наближалися. Дон Грегем, син місіс Грегем, як висловився Скотт, «був на сто відсотків на їхньому об'їзді».

¹ Чарлі Роуз (нар. 1942 р.) – американський тележурналіст.

² Джон Гокенберрі (нар. 1956 р.) – американський журналіст.

³ Боб Вудворд (нар. 1943 р.) – американський журналіст, розслідував, зокрема, «Вотергейтську справу».

Він говорив безперестанку. Журналісти з *«Вошингтон пост»* ставили запитання, а він відповідав. Місіс Грегем майже увесь час мовчала, однак коли він запитав прямо, чому, на її думку, адміністрація США діє так безцеремонно, вона відповіла: «Дуже дивний уряд. Дуже мало центрів влади. Один із них Бейкер. Цікавий чоловік, завжди має на все свою власну думку». Тут у розмову втрутився Ігнейшес, відреагувавши на щось сказане Вудвордом: «Найкращий шлях до адміністрації – через Барбару Буш». Після зустрічі він зізнався Скоттові, що вже й не сподівається на підтримку з боку *«Вошингтон пост»*. «Кей Грегем з вами б не зустрічалася, якби не ухвалила рішення щодо вашої підтримки», – сказав Скотт. Тож справу зроблено. *«Нью-Йорк таймс»* ще раніше натякнула, що у разі якщо його підтримають інші газети, вона також підставить своє плече. Якщо Грегем на його боці, то з ним буде і Сульцбергер. Ендрю ж подумував про те, щоб підключити до справи «Доу-Джонс¹», а Скотт вважав з можливе домовитися з «Ганнетт²». Він склав заяву з двох частин, під якою всі вони потім підпишуться. У заяві йтиметься про підтримку видання в м'якій обкладинці та про підтримку її автора в питанні скасування фетви, в кінці ж буде висунена вимога до адміністрації США приєднатися до заяви й надати свою підтримку.

«Нью-Йорк таймс» не зволікала і майже одразу підписала заяву. *«Таймс»*, наче підштовхнута його зустріччю зі своїми вашингтонськими суперниками, надрукувала редакційну статтю вже вранці після чаювання з Королевою Кей, накинувшись з нападками на Білий Дім і Державний департамент за їхнє самоусунення: *«Хоч як це сумно, проте минає вже три роки беззубої політики на офіційному рівні, відколи аятола Хомейні засудив «Сатанинські вірші» як блюзнірські і закликав скарати на горло їхнього автора і видавця. Відтоді містер Рушді зму-*

¹ «Доу-Джонс» – американська видавничо-інформаційна компанія видає, зокрема, «Волл-стрит джорнал».

² «Ганнетт компані» – видавнича і телевізійна імперія, заснована Ф. Е. Ганнеттом.

шений переховуватися. Перекладачеві його творів японською мовою завдано смертельних ножових поранень, а перекладач італійською мовою зазнав важкого ножового поранення в шию. Тим часом у Франції та Швейцарії підступно вбивають опонентів іранського режиму. Якщо це не підтримуваний державою тероризм, то що це тоді? Авжеж, реакція Заходу виявилася соромливо делікатною... Під загрозу поставлено значно більше, ніж життя містера Рушді, тому західним державам необхідно разом застерегти Іран щодо безперспективності таких дій та неприпустимості підбурювання до тероризму». Так, держави діють у своїх власних інтересах. Для того, щоб Іран скасував фетву, необхідно показати Ірану, що такий крок – у його інтересах. Саме про це він твердив місіс Грегем, а перед нею ще й Майку Воллесу. Тепер про те ж саме казала і «Нью-Йорк таймс».

Елізабет повезли до літака, а кілька годин потому він також сидів на борту літака одного з рейсів ВПС Британії до Сполученого Королівства. Розкішне життя закінчилося. У Лондоні поліція ніяк не хотіла дозволити йому побувати на заході з нагоди вшанування пам'яті Анджели Картер у кінотеатрі «Рітці», що в Брикстоні. Він спустився з неба на землю й довго наполягав на своєму, аж поки вони не поступилися. Елізабет, як завжди, поїхала окремо. Кінотеатр «Рітці», збудований без смаку, з обшарпаною розкішшю, здається, ідеально підходив для Анджели. На сцені стояв тристулковий екран, розмальований Корінною Саргуд у дуже яскраві кольори із зображенням папуг. І великий букет квітів. На стінах – панелі з кадрами з фільмів. Нуруддін Фараг обійняв його і сказав: «Я хотів би тебе познайомити з жінкою, з якою у мене все дуже серйозно». Він відповів: «Я також хотів би тебе познайомити з жінкою, з якою у мене все серйозно». Іва Файджес¹ також обійняла його. «Так добре до тебе притулитися, це не то що по телевізору бачити». Слово мала Лорна Сейдж², вона

¹ Іва Файджес (нар 1932 р.) – англійська письменниця.

² Лорна Сейдж (1943–2001) – англійський літературознавець і літературний критик.

чудово описала Анджелин сміх: широко розкритий рот, потім кілька секунд вона трясеться – і лишень тоді з'являється звук. Вона познайомилася з Анджелою після прочитання її «Героїв та негідників» і дуже вихваляла її твір. «Я, видно, насправду переборщила, – розповідала Лорна, – тож Анджела слухала-слухала, а тоді сказала: «А я не лесбіянка». Після церемонії вшанування поліція змусила його негайно покинути залу. Клариса із Зафаром там також були, але він навіть не зміг привітатися з ними. «Я було пішов до тебе, але тебе вже не було», – сказав йому потім Зафар. Він звернув за татом у бічні двері й тільки встиг побачити, як машина вирулювала на вулицю.

Будинок на Сент-Пітерс-стрит стояв порожнім, більшість меблів – на міліцейському складі, подаровані Самін і Полін, або ж ними вмебльована нова квартира Елізабет біля Гемстед-Гіту. Ключі він передав Робертові Маккраму, й на тому процедура продажу закінчилася. Ще один розділ життя завершився.

9 квітня Мелвін Брегг і Майкл Фут організували в будинку Мелвіна у Гемстеді спільну вечірку з нагоди загальних виборів. Усе почалося досить святково, з великими сподіваннями на закінчення довгих років «недолугого правління Торі». Проте пізніше стало ясно, що Кіннок програв. Він ще не бачив, аби вечірка згасла так швидко. Пішов рано; надто сумно було залишатися серед розбитих надій.

Через тиждень після цього Гелен Геммінгтон знову захотілося з ним зустрітися. Він сказав, що хоче, аби під час їхньої розмови був присутній його адвокат, тож на Гемстедлейн привезли Берні Саймонса. Гелен Геммінгтон виглядала стривоженою і збентеженою, коли розповідала йому про «переглянуті плани» щодо його захисту. Як тільки вона почала говорити, стало очевидним, що вона, а за нею і Гавлі відступили у своїй суперечці з ним. Його і надалі охоронятимуть, аж поки рівень загрози не знизиться до прийнятно-го. А якщо так станеться, що його новий будинок «засвітиться», то вони переживуть це без надмірних труднощів.

Тепер він завжди вважатиме, що має подякувати Америці – сенаторам, газетам – за цей невеличкий успіх. Америка унеможливила відмову Британії від його захисту.

VI

Чому неможливо сфотографувати пампу

Колись давно під час перебування в Міхасі (а Міхас – це містечко, в якому переховувався Мануель Кортес від Франко впродовж тридцяти років, збавляючи свої дні в ніші за шафою, аж поки настав час, коли його сім'ї довелося виїжджати з будинку, тож він переодягнувся старою жінкою і пішов вулицями міста, мером якого він колись був) йому зустрівся фотограф німецького походження на ймення Густаво Торліхен, високий вродливий чоловік з орлиними рисами обличчя, лискучим сивим волоссям і трьома цікавими розповідями. Міхаські емігранти шепталися між собою, що він, мабуть, з колишніх нацистів, оскільки раніше жив у Південній Америці. Проте насправді він утік з Німеччини в 1930-х роках до Аргентини, переховуючись від нацистів. Одного разу в Буенос-Айресі його покликали фотографувати Єву Перон. «Вам випала честь стати одним із чотирьох запрошених фотографів», – сказав її помічник. Він глибоко вдихнув повітря і відповів: «Дякую за честь, але коли кличете мене фотографувати, то вам слід запрошувати мене одного, тому із урядністю змушений відмовити вам». У слухавці – тиша, відтак помічник каже: «За такі слова вас можуть уже завтра просто викинути з Аргентини». «Якщо мене можуть викинути за мої слова, – відповів Густаво, – тоді мені тут не слід жити». Він поклав слухавку, пішов у спальню й сказав дружині збиратися в дорогу. Двадцять хвилин потому знову задзвонив телефон, і той же голос помічника сказав: «Євіта зустрінеться з вами завтра об одинадцятій годині, тільки з вами». Надалі він став особистим фотографом як Еви, так і Хуана Перона, а всім

відомий фотознімок обличчя Евіти на смертному одрі зробив, за його словами, саме він.

Це була перша цікава розповідь. У другій ішлося про те, як він тусувався з молодим Че Геварою в Ла-Пасі, і Че у своєму «Щоденнику мотоцикліста» назвав його «великим фотохудожником». Третя розповідь стосувалася випадку, коли він ще був молодим фотографом, тільки-но починав, і зустрівся у книгарні Буенос-Айреса з Хорхе Луїсом Борхесом. Зібрався з духом, підійшов до великого письменника й сказав, що працює над альбомом фотографій, які стануть портретом Аргентини, і він дуже пишався б, якби Борхес написав передмову. Звернутися до сліпого чоловіка з проханням написати передмову до книжки зображень було нечуваною річчю, і він знав про це, та все ж таки попрохав. Борхес сказав йому: «Давайте пройдемося». Коли вони крокували містом, Борхес з фотографічною точністю описував будівлі. Проте досить часто на місці знесеної старої будівлі стояла нова. Тоді Борхес зупинявся й казав: «Опишіть її. Почніть з першого поверху й підіймайтеся вгору». Густаво описував і розумів, що Борхес відкладає нову будівлю у своїй пам'яті, замінюючи нею стару. Наприкінці прогулянки Борхес погодився написати передмову.

Торліхен подарував йому примірник «Аргентини», й хоча вона десь захована в якійсь із коробок разом з усіма його пожитками, він достеменно пам'ятає, що Борхес написав про обмежені можливості фотографії. Фотооб'єктив бачить тільки те, що спереду нього, тому фотограф ніколи не здатен охопити суті великої аргентинської пампи. «Дарвін спотеріг, а Гадсон лишень підтвердив, – писав Борхес, – що ця рівнина, відома серед рівнин світу тим, що не створює враження безкрайності, якщо дивитися на неї, стоячи на землі чи сидючи на коні, бо лінія її горизонту перебуває на рівні ока й не простягається далі, ніж на три милі. Іншими словами, її безкраїсть – не у самому виді пампи (що може відобразити фотограф), але в уяві мандрівника, в його пам'яті про дні, що минули в дорозі, та в передбаченні таких же попереду». Фотограф пампи фіксує тільки певний обшир. Він

не передає божевільної монотонности пересування все далі й далі незмінною і безкінечною порожнечею.

Коли його новому життю йшов четвертий рік, він дуже часто почувався, наче той уявний борхівський мандрівник, що заблукав у просторі й часі. Тоді ще не вийшов фільм *«День бабака»*, та коли він його переглянув, то одразу в головному героєві Біллові Мюррею впізнав себе. У його житті кожен крок уперед також перекреслювався кроком назад. Надію стирало розчарування, добру новину – погана. Це повторювалося в його житті знову і знову. Якби він знав, що перед ним простяглося ще шість років ізоляції, далеко-далеко за небокрай, то він би, може, й на правду збожеволів. Проте його погляд сягав тільки до горизонту, а те, що лежало поза ним, залишалося загадкою. Він переїмався видимим, а безкінечність дбала сама за себе.

Опісля друзі казали, що помічали, як тяжка ноша поступово пригноблює і робить його старшим, ніж він був насправді. Коли ж він нарешті скинув із себе той тягар, то повернулося щось схоже на молодість, так ніби під кінець безкінечности він зумів повернути час назад до тієї точки, коли потрапив у коловорот. У свої п'ятдесят років він виглядав молодшим, ніж тоді, коли мав сорок. Однак п'ятдесят виповниться йому тільки за півдесятка років. А тим часом багато людей, коли чули його історію, сповнювалися невдоволенням чи роздратуванням або ж просто нудьгували. То не була доба терпеливості, а час швидких перемін, коли ніщо довго не привертало до себе уваги. Він став прикрим непорозумінням для бізнесменів, оскільки заважав їхньому бажанню освоювати іранський ринок, для дипломатів, які хотіли наводити мости, для журналістів, котрі вважали: відсутність свіжих повідомлень означає відсутність новин. Казати, що вся заковика полягає у незмінності та в її нестерпній вічності, – це все одно що казати про щось таке, чого люди не зможуть чи не схочуть почути. Поза сумнівом, було б дуже нудно слухати, як він щоранку прокидається в будинку, повному озброєних незнайомців, як він не може вийти за двері свого будинку, щоб купити газету чи філіжанку кави, як більшості друзів і навіть членами його родини забороня-

ється знати його домашню адресу, як без згоди незнайомих він не може нічого зробити й нікуди піти; а те, що всі вважали звичайною річчю, наприклад подорож літаком, вимагає від нього всіляких додаткових узгоджень; до того ж десь там зовсім неподалік завжди чатує загроза фізичної розправи – загроза, яка, на думку людей, чия робота полягає в оцінці тієї загрози, нітрохи не знижується... Наразі він далі подорожує пампою, й усе залишається незмінним. Ну що ж, *цією* історією він уже протуркотів усім вуха, ніхто не хоче її більше слухати. *Розкажи нам нову історію, ось чого всі хотіли, або ж, будь ласка, йди собі геть звідси.*

Нема жодного сенсу казати світові, що він помиляється. Жодної вигоди з такого підходу. Отже, нова історія. Якщо потрібна така, то він її розповість. Досить невидимости, мовчазности, полохливости, оборонности, винуватости! Невидимий мовчазний чоловік був порожнім місцем, у яке інші зливали свої упередження, потаємні плани й гнів. У боротьбі проти фанатизму потрібні видимі обличчя, чутні голоси. Він більше не мовчатиме. Він спробує стати гучною і видимою людиною.

Коли тебе виштовхують на публічну сцену, то спочатку ти почувашся дуже невпевнено. Потрібен час, аби зорієнтуватися і знати, як поводитися під яскравим освітленням. Він спотикався й падав, від ошелешення аж замовкав, а тоді говорив не до ладу. Але тепер – більше ясности. У Стейшенрз-Холі він відмовився бути «не-особою». Америка дозволила розпочати подорож назад до своєї сутности, спочатку в Колумбії, а потім у Вашингтоні. Бути бійцем – у цьому більше гідности, ніж бути жертвою. Так, він захищатиме свій куток. Відтепер *це* стане його історією.

Якби він захотів написати книжку про своє теперішнє життя, то з чого б він почав? Мабуть, змінив би імена та прізвища, назвавши людей «Гелен Геммінгтон» і «Реб Коннолі», «Полі Топпер» і «Дік Вуд» або ж «містер Пополудні» й «містер Ранок», але як йому передати дух цих років? Почав розмірковувати над задумом під попередньою назвою «Інферно» і намагався перетворити

свою історію на щось інше, ніж звичайна автобіографія. На галюцинаційний портрет чоловіка з розбитою картиною світу. Як і кожна людина, він мав у своїй голові осмислену картину світу, що більш-менш трималася купи. Він жив у тому світі й розумів, чому все було саме так і як віднайти потрібну дорогу. А тоді здоровенним каменем просвистіла фетва й розстрошила на друзки ту картину, залишивши його у безглуздому, аморфному, аморальному всесвіті, де всюди на нього чигала небезпека, а якогось сенсу дошукатися неможливо. Чоловік у його історії відчайдушно намагався зібрати до купи свою картину світу, проте його уламки, немов осколки розбитого дзеркала, не склалися й різали руки до крові. В такому навіженому стані, у цьому темному лісі той чоловік з кровоточивими руками, дуже схожий на нього, попрямував через інферно до світла, минаючи безліч його кіл, коли йшов через приватне й публічне пекло, коли потрапив у світ страху, а тоді пройнявся великими забороненими думками.

Однак згодом він відмовився від свого задуму. Його розповідь могла зацікавити когось тільки з однієї причини – якщо він опише те, що мало місце насправді. Вона нікого не зацікавить, якщо у ній усе не буде правдою.

А правда полягала в тому, що незважаючи на складні часи, всупереч побоюванням друзів, він не здавався. Вчився боротися, беручи приклад з безсмертних письменників минулого. Зрештою, він не перший літератор, якому через його творчість загрожувала небезпека, якого ізолювали від суспільства або ж якому оголошували анафему. Він подумав про могутнього Достоєвського, що стояв перед розстрільною командою, аж тут останньої миті надходить повідомлення про заміну розстрілу на чотири роки каторги, про Жене, який написав у тюрмі свій несамовито гомеоротичний шедевр *«Богородиця квітів»*. Перекладач *«Сатанинських віршів»* французькою мовою, не бажаючи розкрити своє справжнє прізвище, назвав себе А. Назьє на честь великого Франсуа Рабле, який опублікував першу книжку *«Пантатрюель»* під анаграмним псевдонімом Алько-

фрібас Назьє¹. Рабле також піддавався гонінням з боку церковної влади; католицька церква ніяк не могла перетравити його сатиричну непогамовність. Але його захистив король Франциск I на підставі того, що не варто відштовхувати від себе такого генія. От колись були дні, коли митців захищали королі тільки тому, *що вони були майстрами своєї справи*. Так, колись були часи – тепер моменти.

Його Помилка відкрила йому очі, прояснила думки й позбавила від двозначностей. Він побачив попереду небезпеку, бо відчував її страхітливую деморалізуючу силу у себе в грудях. На якийсь час він відмовився від своєї мови, і його змусили говорити затинаючись з багатьма перекрученнями, послуговуючись чужим словниковим запасом. Компроміс зруйнував примиренця, та не заспокоїв безкомпромісного ворога. Ти не став чорним дроздом, пофарбувавши свої крила начорно, проте, як та чайка із намоклими у нафті крилами, втратив здатність літати. Найбільша небезпека дедалі більшої загрози полягала в тому, що хороші люди могли вчинити інтелектуальне самогубство й назвати це спокоєм. Хороші люди могли піддатися страхові й назвати це повагою.

Ще задовго до того, як хтось інший зацікавився орнітологією терору, він побачив птахів, що збиралися у зграї. До його слів, як до слів тієї Касандри, не дослухалися, або ж якщо і чули його слова, то звинувачували його у тому, що він напрозорочив. Його вуха облизували змії, тому він чув майбутнє. Ні, він не Касандра, це не так, він – не пророк. Він просто повертає голову в потрібному напрямку і з нетерпіння чекає на бурю, що насувається. Проте складно в той бік повернути голови інших людей. Ніхто не хоче знати того, що знає він.

Мільтон у своїй *«Ареопагітиці»²* виступив проти тріскотіння дроздів. *Той, хто знищує хорошу книжку, вбиває*

¹ Alcofribas Nasier – анаграма від François Rabelais.

² Джон Мільтон (1608–1674) – англійський поет, політичний діяч, мислитель. На захист свободи друку проти прийнятого Довгим парламентом закону про цензуру написав памфлет *«Ареопагітика»* (1644).

сам розум... Дайте мені свободу понад усі свободи – дайте мені свободу знати, промовляти й сперечатися вільно, як велить мені совість. Він читав давні тексти про свободу вже віддавна, і вони його вражали як дуже правильні, проте теоретичні. Йому не потрібна теорія свободи, коли він і так її має. Тепер ці слова вже не здавалися йому якоюсь абстракцією.

Письменників, які говорили з ним найзрозумілішою мовою, він вважав такими, що дотримуються традиції, відмінної від «великої традиції», і виступають проти канону Лівіса¹, – такими, що розуміють нереальність «реальности» й реальність світового галюцинаційного кошмару, страхітливу щоденну мінливість, нашестя крайнощів і неймовірності на банальну щоденність. Такі як Рабле, Гоголь, Кафка та інші стали його вчителями, а їхній світ уже не здався йому якоюсь фантазією. Його захопив світ Гоголя, Рабле і Кафки, і він там жив.

Тогочасні фотознімки, ретельно зібрані Елізабет у великих альбомах, свідчать про не найкраще вбрання містера Джозефа Антона. Зазвичай він одягав спортивні штани й светр. Штани часто були зеленими, а светр – червоно-брунатний. Волосся – надто довге, а борода – надто кудлата. Так одягатися – це все одно що казати: «Я опускаюся. Я не людина, яку варто сприймати серйозно. Я – бомж». Йому б щодня голитися й вбиратися у хрусткий гарно випрасуваний одяг, йому б носити, можливо, навіть елегантні костюми із Савіл-Роу-стрит або ж принаймні гарну сорочку з вільними штанами для дому. Йому б сидіти за столом як Скотт Фітцджеральд у костюмі від «Брус брозерз» або ж як охайний Борхес у сорочці з твердим комірцем і манжетами із запонками. Якби він більше дбав про свою зовнішність, то, може, б у нього виходили ліпші речення. Хоча Гемінгвею вони незле вдавалися у бавовняних шортах і сандалях. Йому хотілося бачити себе на тих фотознімках у модельних, можливо, у двотонних оксфордських туфлях або ж із білої шкіри. Натомість він

¹ Аренк Раймонд Лівіс (1895–1978) – англійський літературознавець, автор книжки «Велика традиція» (1948).

тинявся будинком у стоптаних капцях «беркенсток», найменш крутому взутті з усього їхнього різноманіття, ну, за винятком «крокс». Він поглянув на себе у дзеркало і аж сахнувся. Підривняв бороду й попросив Елізабет підстригти йому волосся – ту шикарну Елізабет, яка у часи їхнього знайомства скидалася на «студентку, що запізнилася», а тоді дуже швидко призвичаїлася до дизайнерського одягу, поривалася до нього із запалом викинутої на берег русалки, що марила морем, і попросив поліцейських відвезти його на закупи одягу. Треба опанувати себе. Він ішов до бою, тому зброя мала блистіти.

Коли настає щось таке, чого раніше не було, людей часто охоплює сум'яття, якийсь туман одурманює найсвітліші голови; до того ж наслідком такого сум'яття часто стає несприйняття новизни або ж навіть роздратування новизною. Коли з болота на суходіл вистрибнула рибина, інші рибини сильно занепокоїлися, можливо, навіть розсердилися, що хтось смів перетнути заборонений рубіж. На землю впав метеорит, пилюка затулила сонце, проте динозаври продовжують боротися за існування та поїдати рослинність, не усвідомлюючи, що приречені на вимирання. Народження мови розсердило німих. Шах Персії, наразившись на оттоманські гармати, не хотів примиритися з тим, що настав кінець епосі мечів і шабель, і віддав кінноті самовбивчий наказав: щодуху летіти на вогняні жерла турецьких гармат. Науковець спостерігав за черепахами й пересмішниками й написав *про випадкову мутацію та природний добір*, а прихильники Книги Буття прокляли його ім'я. З революції у малярстві насміхалися й називали її жалюгідним *імпресіонізмом*. Співак у стилі фолк приєднав свою гітару до підсилювача, й голос у натовпі вигукнув «Іуда!»

У своєму романі він поставив саме таке запитання: *Як новизна входить у світ?*

Поява нового не завжди є прогресом. Люди винаходять нові способи пригноблення одними одних, нові способи знищення своїх найкращих досягнень, а також нові способи сповзання назад до первісної твані; до того ж най-

темніші інновації людства, так само як і його найсвітліші інновації, завжди спантеличували багатьох людей. Коли спалювали перших відьом, значно легше було звинуватити самих відьом, ніж ставити під сумнів справедливість їхнього спалення. Коли продукти згоряння з газових печей перенеслися повітряними потоками на вулиці сусідніх сіл і з неба почав падати чорний сніг, легше було казати про нерозуміння причини такого явища. Більшість китайських громадян не розуміють, заради чого загинула молодь на площі Тяньаньмень. До такого нерозуміння їх напучують фігуранти злочину. Коли у мусульманському світі приходять до влади тирані, то завжди знаходиться немало їхніх прибічників, що називають свої режими *автентичними*, а опозицію до тих режимів – *прозахідною або позбавленою коренів*. Коли пакистанський політик спробував захистити жінку, безпідставно звинувачену у блюзнірстві, його вбив власний охоронець, і вся країна плескала в долоні вбивцеві й обсіпала його пелюстками квітів, коли того вели до суду. Більшість темних нововведень запроваджувалися в ім'я тоталітарної ідеології, абсолютизму, незаперечних догм або якогось бога.

Атаки на «*Сатанинські вірші*» самі по собі не привертали надмірної уваги, хоча й породили багато заголовків, тож людей складно було переконати в тому, що цього досить і навіть забагато для виняткових заходів у відповідь. Як тільки він почав свою довгу подорож світовими владними коридорами, то мусив знову й знову розповідати, в чому справа. *Серйозний письменник написав серйозну книжку. Відгуком на неї стало насильство й залякування, а це – терористичний акт, якому треба протистояти. Але ж його книжка образила багатьох людей, хіба не так? Можливо, проте нападки на книжку, її автора, видавців, перекладачів й книготорговців – це значно більша кривда. Тож спричинивши неспокій, він протистоїть цьому неспокою, що став реакцією на його дії, і хоче, щоб світові лідери захистили його право на порушення спокою?*

У сімнадцятому сторіччі в Англії Метью Гопкінс, такий собі експерт, що найбільше «знався на відьмах», установив щось на кшталт мірила відьомства. До звину-

вачуваної жінки прив'язували камінь або ж її прив'язували до крісла й кидали в річку чи озеро. Якщо вона випливала, то вона – відьма й заслуговувала на спалення; якщо ж тонула, то була невинною.

Звинувачення у відьомстві часто прирівнювалася до вердикту «винности». Тепер він проходив тяжке випробування, намагаючись переконати світ, що злочинцями є мисливці на відьом, а не він.

Тут почало відбуватися щось нове: зростання нетерпимости нового зразка. Воно поширювалося по всій землі, проте всім було байдуже. Навіть вигадали нове слово, щоб допомогти сліпому залишитися сліпим: *ісламофобія*. Критика войовничости цієї релігії в сучасному вияві стала вважатися бузувірством. Людина з *фобією* мала крайні й ірраціональні погляди, тож вина цілком лягала на таку людину, а не на систему вірувань, що сповідувалася понад одним мільярдом послідовників. Один мільярд вірних не може помилятися, тож помиляються критики, яким з рота йде піна. Йому захотілося дізнатися, коли ж це стало ірраціональним не любити релігію, будь-яку релігію, не любити її до нестями? Коли це розум почали називати дурістю? Коли це казки про релігійні забобони стали понад критичним розглядом, понад сатиру? Релігія – це не раса. Релігія – це ідея, й ідеї стоять (або ж падають) тому, що достатньо сильні (або ж надто слабкі), аби встояти перед критикою, а не тому, що вони захищені від критики. Сильні ідеї лишень вітають інакдумство. «Той, хто бореться з нами, зміцнює наші нерви й відшліфовує наші вміння, – писав Едмунд Берк¹. – Наш супротивник – це наш помічник». Лишень слабкі особистості й прихильники авторитаризму відвертаються від своїх суперників, усіяко їх обзивають, а інколи навіть намагаються заподіяти їм лихо.

Саме іслам змінився, а не такі люди як він, саме ісламові стали притаманні всілякі фобії перед широким колом думок і способів поведінки. В ті роки, а також подальші

¹ Едмунд Берк (1729–1797) – англійсько-ірландський державний діяч, оратор.

ісламські голоси в різних частинах світу – Алжирі, Пакистані, Афганістані – піддавали анафемі театр, кіно й музику; тож музикантів і виконавців калічили й убивали. Образотворче мистецтво ставало злом; наприклад, таліби підірвали стародавні буддистські статуї у Баміанській долині. Ісламісти нападали на соціалістів і юніоністів, на карикатуристів і журналістів, на повій і гомосексуалів, на жінок у спідницях і безбородих чоловіків, а також, авжеж, на таке зло, як заморожені курчата й самса¹.

Коли писалася історія двадцятого сторіччя, то рішення про передачу Нафтового трону саудівському королівському дому може виявитися найбільшою помилкою у зовнішній політиці західних держав, оскільки Саудівська Аравія скористалася своїми величезними покладами нафти для будівництва шкіл (медресе) з метою пропаганди екстремістської, суворої ідеології свого улюбленого (й раніше маргінального) Мухаммеда ібн Абд аль-Ваггаба, внаслідок чого ваггабізм, цей культ нечисленної секти, охопив увесь арабський світ. Його поява додає впевненості й енергії іншим ісламським екстремістам. В Індії культ деобанді поширився із семінарії Дар уль-Улюм, у шийтському Ірані були войовничі проповідники з Кума, а в сунітському Єгипті – могутні консерватори з Аль-Азгара. Мірою того як крайні ідеології – ваггабізм, салафізм, хомейнізм, деобадні – набирали сили й медресе, фінансовані саудівською нафтою, перетворювали цілі покоління на довгобородих людей з примруженими очима і стисненими кулаками, іслам далеко відійшов від своїх джерел, хоча й твердив, що повертається саме до своїх коренів. Американський гуморист Г.Л. Менкен влучно назвав пуританство «нав'язливим страхом, що хтось таки може десь жити щасливо», і справжній ворог нового ісламу, здається, є самим уособленням щастя. І це перетворилося на віру, *критики* якої стали бузувірами. «Коли я вживаю слово, – каже Шалапут у Країні Чудес Алісі, – то воно означає тільки те, що я хочу, аби воно

¹ Самса (samosa) – випічка трикутної форми з приправленими спеціями овочами чи м'ясом.

означало – не більше й не менше». Творці новомови у романі Орвелла «1984» точно знають, що має на увазі Шалапут, тому й перейменували міністерство пропаганди у міністерство Правди, а найрепресивніший державний орган на міністерство Любови. «Ісламофобія» – це невеличке доповнення до словника новомови Шалапута. Воно ввібрало в себе мову аналізу, інтелекту й диспуту й перевернуло її догори дригом.

Він знав, і то напевно, що рак фанатизму, який поширюється мусульманськими громадами, зрештою, перекинеться на ширший світ поза ісламом. Якщо інтелектуальну битву буде програно – якщо цей новий іслам доможеться права на «повагу» і на те, щоб таврувати своїх супротивників й оголошувати їх поза законом, або ж, чому б і ні на їхнє фізичне знищення – то настане також і політична поразка.

Він увійшов у світ політики й намагався виступити із засадничими твердженнями. Проте за зачиненими дверима у кабінетах, де ухвалювалися рішення, ці засади рідко коли визначали політику. Це буде важка боротьба, ще тяжча від того, що йому доведеться боротися за відновлення більшої свободи в особистому й професійному житті. Необхідно буде воювати на два фронти.

Пітер Флоренс, який проводив літературний фестиваль у Гей-он-Вай, зв'язався з ним і запитав, чи має він бодай найменшу можливість узяти участь у цьому щорічному святі. Видатний ізраїльський письменник Девід Гросмсан, як передбачалося, мав розмовляти з Мартіном Емісом, однак мусив скасувати свою поїздку. Було б просто чудово, казав Пітер, якби ви приїхали. Ми заздалегідь про вас не розголошували б. Публіка шаленіла б від радості знову вас бачити в літературному колі. Він дав попередню згоду; проте спочатку мусив поговорити про Пітерове запрошення з групою захисту, яка, своєю чергою, мала обговорити це питання зі старшим офіцерським складом Скотленд-Ярду, а оскільки запропонований захід відбувався поза межами юрисдикції лондонської поліції, то необхідно поінформувати про це ще й начальника поліції графства

Повис, щоб залучити місцевих патрульних поліцейських. Він уявляв собі, як старші офіцери заковували очі, *знову він кудись преться, знову йому щось треба*, проте рішуче наполягав на своєму і вирішив не піддаватися їхнім напучуванням сидіти собі тихо вдома й не муркати. Зрештою погодили, що він зупиниться на фермі Дебори Роджерс і Майкла Берклі, що поблизу Гея, й з'явиться на фестивалі, якщо тільки новина про це не пошириться до початку свята. Тож так і зробили. Він вийшов на сцену у Геї, і виявилось, що вони з Мартіном одягнені в однакові полотняні костюми; на півтори години він знову став письменником серед читачів. Імпортовані зі США «Сатанинські вірші» у м'якій обкладинці продавалися в Геї та всюди у Сполученому Королівстві, тож після всіх отих хвилювань і застережень сталося якесь заворушення? Нічогосінько такого. Стан справ не поліпшився, проте й не погіршився. У той час «Пенгвін» побоювався, щоб йому не почали мстити і відмовився від прав на публікацію книжки; усе минулося без жодних неприємностей. Цікаво, думалося йому, чи зауважив це Пітер Маср?

Кожна із його поїздок у рамках кампанії на свою підтримку вимагала довгих днів або ж навіть тижнів підготовки. Точилися суперечки з місцевими силами безпеки, виникали проблеми з авіалініями, політиками порушувалися вже укладені домовленості, безкінечні підтвердження й скасування, піднесення й спади в політичній організаціїній роботі. Френсіс, Кармел і він підтримували між собою постійний зв'язок, і кампанія перетворювалася на його роботу з повною зайнятістю. Минуть роки, і він скаже, що фетва коштувала йому щонайменше одного або ж навіть двох товстих романів; тому ж то, коли закінчилися ці темні роки, він поринув у письменницьку діяльність з подвійною силою. В ньому назбиралися книжки й прагнули вийти у світ.

Кампанія розпочалася у Скандинавії. У наступні роки він полюбить нордичні народи за їхню відданість найвищим засадам свободи. Навіть їхні авіалінії виявляли висо-

ку моральність й перевозили його без ускладнень. Усе ж таки дивний цей світ: у найскрутнішу для хлопця з тропіків годину він знаходить найближчих союзників на засніженій Півночі, хоча данці дуже переймалися своїм сиром. Річ у тому, що Данія експортувала велику кількість сиру до Ірану, тож якби її запідозрили у потуранні богохульникові, безбожникові і еретику, то від цього могла б постраждати торгівля. Данському урядові доводилося вибирати між сиром і правами людини, й спочатку він вибрав сир. (Ширилися чутки, що британський уряд спонукав данців не влаштовувати йому зустрічей. До данського видавця творів Ієна Мак'юена Яко Гроота дійшли чутки, буцімто британці відраджували своїх європейських колег на материк від «вияву надто широкої підтримки».)

Та він усе одно поїхав до Данії як гість данського ПЕН-клубу. Елізабет полетіла разом з Кармел напередодні, а його доправили у Гітроу й через вхід для охорони повезли по льотному полю до літака, тож він став останнім пасажиром, що сів на борт лайнера. Його дуже турбувало, що інші пасажери, побачивши його, почнуть панікувати, проте летіли переважно данці, вітали його усмішками й рукостисканнями та непідробною безстрашною радістю. Коли літак відірвався від злітної смуги, він подумав: *Може, я знову літатиму. Може, все буде добре.*

У копенгагенському аеропорту з якихось причин ті, хто мав його там зустріти, чомусь його не помітили. Вочевидь, він був не такий уже й упізнаваний, як він собі гадав. Пішов аеропортом, минув охоронний бар'єр і провів мало не півгодини у залі прибуття, шукаючи когось, хто знав би, що сталося. На тридцять хвилин йому вдалося вислизнути з тенет безпеки. Йому хотілося сісти в таксі й поїхати, куди очі світять. Проте невдовзі до нього підбігли поліцейські, а з ними і його «опікун» Нільс Барфод з данського ПЕН-клубу, який, засапавшись, вибачався за непорозуміння. Вони пішли до автомобілів, що чекали неподалік, і він знову опинився у тенетах.

Про його прибуття – це вже наразі стало «нормою» – заздалегідь не оголошували. Члени ПЕН-клубу того вечора зібралися в музеї сучасного мистецтва «Луїзіана»

й чекали на почесного гостя – Гюнтера Граса, а Грас і справді там був, одна із найбільших літературних особистостей, хто погоджувався в ті роки ставати його «прикриттям». «Якщо Салман Рушді – заручник, тоді ми також заручники», – сказав Грас, відрекомендовуючи його. Йому надали слово. Кілька тижнів тому, казав він, п'ятдесят іранських інтелектуалів опублікували декларацію на його захист. «Захищати Рушді – це захищати себе», – казали вони. Не виступати проти фетви – це означає заохочувати авторитарні режими. Саме тут необхідно провести лінію, за яку відступати не можна. Він боровся не тільки за свою справу, але також за справу своїх колег-письменників. Шістдесят п'ять данських інтелектуалів, що зібралися в «Луїзіані», врочисто пообіцяли підтримувати його в цій боротьбі, а також спонукати свій уряд до ухвалення правильних рішень. «Якщо британському урядові видається, що він неспроможний протистояти неприпустимим загрозам демократичному процесові з боку Ірану, – сказала Френсіс Д'Суса, – тоді комітет захисту скористається розумінням і підтримкою, що їх запропонувала Європа».

Якоїсь миті він побачив військовий корабель, що курсував під вікнами музею. «Це за мною?» – запитав він жартуючи; хоча й не за ним, але задля нього: його особистий військовий корабель захищав його від нападу з моря й оберігав від ісламістських водолазів, яким могло спасти на думку підпливти до музею із абордажними шаблями в зубах. Так, тут усе продумано. Ці данці – ретельний народ.

Його норвезький видавець Вільям Ньюгор з видавництва «Г. Аскегауг & компанія» настійливо запрошував його після Данії завітати до Норвегії. «Думаю, ми все влаштуємо навіть ще ліпше», – казав він. Міністри уряду вже готові з ним зустрітися. Щоліта видавництво «Аскегауг» влаштувало великий прийом у саду на чудовій старій віллі Драмменсваєн, 99, яка наприкінці дев'ятнадцятого століття стала родинним домом Ньюгор. Ця вечірка була однією з найбільших подій року в Осло, на яку приходили найвідоміші норвезькі письменники, бізнесмени й

політичні лідери. «Вам обов'язково треба приїхати на цей прийом, – сказав Вільям. – У саду! З понад тисячею гостей! Просто фантастика. Жест свободи». У Норвегії Вільям був харизматичною особистістю; чудовий лижник, надзвичайно вродливий, нащадок однієї із найдавніших родин, а ще голова провідного видавництва. І він свого слова дотримав; візит до Норвегії вдався на славу. На прийомі у саду на Драмменсваєн його супроводжував у натовпі гостей сам Вільям Ньюгор, тож перезнайомив його, ледь не з усім Осло. Відгуки на його візит, як сказав йому потім Вільям, були просто чудовими.

Ця поїздка зробила Вільяма одним із «найпомітніших» європейських видавців його творів. Тоді вони ще знали, що ці його старання заради свого автора поставлять життя видавця під велику загрозу. Чотирнадцять місяців потому страх постукав у Вільямові двері.

* * *

У Лондоні представник лейбористів з питань мистецтва Марк Фішер організував прес-конференцію в палаті громад, на яку прийшли члени парламенту як від лейбористів, так і від консерваторів, і його вперше уважно вислухали у Вестмінстерському палаці. Проте не обійшлося і без ложки дьогтю. Крайнє правий консерватор Руперт Алласон підвівся і сказав: «Будь-ласка, не сприйміть мою присутність як підтримку. Щоб приховати свій справжній задум, як стверджують ваші видавці, ви ввели їх в оману щодо змісту своєї книжки. Тому вважаю недоречним захищати вас громадським коштом». Цей неприємний невеличкий напад засмутив його значно менше, ніж міг би раніше. Він більше не сподівався на загальну любов; він знав, що хай би куди пішов, завжди матиме і ворогів, і друзів. Також не всі його вороги були з правого крила. Джеральд Кауфман, член парламенту від лейбористів, який неприхильно висловлювався про творчість містера Рушді, публічно дорікнув своєму однопартійцеві Марку Фішеру за запрошення письменника до палати громад. (Іранський меджліс погодився з Кауфманом і

назвав запрошення «обурливим».) Далі на його шляху постане ще багато кауфманів і алласонів. Головне – наполягти на своїх аргументах.

Він переговорив з Девідом Гором-Бутом у міністерстві закордонних справ і напрямки запитав про правдивість чутки, буцімто британський уряд не схвалює його нової, гучної кампанії і намагається закулісно саботувати її. На обличчі Гор-Бута, як на обличчі хорошого гравця в покер, не здригнулася жодна риса, не відбилосся жодне почуття. Він заперечив такі чутки. «Уряд Її величності підтримує ваші зустрічі з іншими урядами», – сказав він. Запропонував допомогу у співпраці із силами безпеки країн, які він відвідував, аби вони там «не переборщували». Не знати, що й думати. Може, він повів уряд за собою?

Мадридський університет Комплутенсе запросив його до Іспанії, аби побесідувати з Маріо Варгою Льосою у палаці Ескоріал. Він узяв із собою також Елізабет і Зафара, і вони провели у Сеговії перед конференцією трійко спокійних днів. Іспанська поліція діяла дуже помірковано, тож він міг гуляти вулицями, їсти в ресторанах чудового невеликого міста й почуватися майже цілком вільною людиною. В Авілі він обідав з Маріо та його дружиною Патрицією. Це були безцінні години. Відтак у палаці Ескоріал ректор університету Комплутенсе Густаво Вільяпалос сказав, що має чудові зв'язки в Іраном і запропонував посередництво. Хомейні, сказав він, одного разу навіть назвав його «дуже благочестивим чоловіком». Ця остання пропозиція посередництва виявилася настільки ж несерйозною як і всі решта. Він ужахнувся, коли прочитав в іспанській пресі заяву Вільяпалоса про те, що він для залагодження справи погодився змінити й вирізати «образливі» місця із «*Сатанинських віршів*». Заперечував усе це шалено, і після того Вільяпалос став недосяжний, і всі зв'язки з ним перервалися.

Ти мусиш чекати на всіх перонах, здається, так казав Джандоменіко Пікко, аби ти там уже стояв, коли підійде потяг. Однак на деяких перонах не було колій. Там можна було хіба що чекати.

Щойно вони приземлилися в Денвері, як одразу побачили, що справи кепські. Місцева поліція ставилася до його прибуття як до зйомок фільму про Третю світову війну, тож коли вони з Елізабет пішли по аеропорту, біля них з'явилися чоловіки з виставленою напоказ величезною автоматичною зброєю й розбіглися врзнібіч, поліція ж тим часом розштовхувала з їхнього шляху пасажирів; лунали якісь вигуки, кудись цілилися зі зброї, в повітрі витало якесь невідворотне лихо. Це його налякало, настрахало також інших пасажирів і налаштувало проти нього авіакомпанію, яка відмовила йому в подальшому наданні своїх послуг і заборонила йому перебувати на борту своїх літаків, мотивуючи його поведінкою. Безглуздість поведінки сил безпеки стала «його» безглуздою поведінкою.

Їх відвезли до Боулдера, де він виступив на Панамериканській літературній конференції разом з Оскаром Аріасом, Робертом Кувером, Вільямом Стайроном, Пітером Меттіссеном і Вільямом Гессом. «Латиноамериканські письменники вже давно знають, що література – це справа життя й смерти, – сказав він у своєму виступі. – Тепер я також знаю про це». Він жив у час, коли значущість літератури щодалі потрохи зменшувалася. Тому він як ніколи вважав за потрібне наполягати на життєвій важливості книг і на захисті свобод, необхідних для їхнього створення. Італо Кальвіно у своєму великому романі «Якщо зимової ночі подорожній...» сказав (устами свого героя Аркадія Порфирича): «Ніхто в наші дні не ставиться до друкованого слова з таким пошанівком, як поліцейські держави. Якщо на здійснення нагляду за літературою та на її придушення в країнах виділяються великі суми, то це означає, що в цих країнах література має великий попит». Це стосується, наприклад, Куби. Філіп Рот якось сказав, розповідаючи про радянську репресивну машину: «Коли я вперше побував у Чехословаччині, мені здалося, що я живу в суспільстві, у якому письменникам усе дозволено й нічого не має значення, у той час як для чеських письменників, з якими я зустрічався у Празі, нічого не дозволено й усе мало зна-

чення». Вся та правда про поліцейські держави й радянську тиранію стосувалася і латиноамериканських диктаторських держав, а також нового теократичного фашизму, з яким довелося зіткнутися йому і багатьом іншим письменникам, однак у Сполучених Штатах – у ліберальному, хоча, можливо, недостатньою мірою з огляду на високогір'я, повітрі Боулдера, штат Колорадо – людям дуже складно відчутти ту живу правду репресій. Він поставив собі за завдання, як він висловився, пояснити світові, у якому «все дозволено й ніщо не має значення», світ, у якому «ніщо не дозволено і все має значення».

Потрібно було особисте втручання ректора університету штату Колорадо для того, щоб умовити іншу авіакомпанію доправити його додому. Після закінчення доповіді їх з Елізабет одразу повезли на денверське літoviще й майже заштовхали на борт літака, що летів до Лондона. Дії поліцейських виявилися не настільки страхотливими, як тоді, коли вони прибули до Денвера, проте достатньо незвичайними, щоб налякати всіх, хто спостерігав за ними. Він покидав Америку з відчуттям, що його кампанія зробила крок назад.

Страх стукав не в одні двері. В Єгипті вбили провідного прихильника світськості школи Фарага Фауду. В Індії професорові Мушірулу Гасану, віце-ректорові делійського університету Джамія Міллія Ісламія, а також знаному історичу, почали погрожувати «розлючені мусульмани» за те, що він наважився виступити проти заборони «Сатанинських віршів». Його змусили відмовитися від своїх поглядів й засудити книжку, проте юрба вимагала також схвалення фетви. Він відмовився це зробити. Тепер він не зможе повернутися до університету впродовж п'яти довгих років. У Берліні, біля ресторану «Міконос» убито чотирьох курдсько-іранських опозиційних політиків, членів Соціалістичного інтернаціоналу, і підозра за вбивства впала на іранський режим. А в Лондоні вони з Елізабет ще спали, коли пролунав потужний вибух, і весь будинок здригнувся. Поліцейські вбігли до спальні зі зброєю напоготові і постягували обох сонь-

ків на підлогу. Вони лежали ниць між озброєними людьми впродовж, здавалося, годин, аж поки з'ясувалося, що вибух стався віддалік, десь у районі Стейплс-Корнер, під естакадою Норт-Серкюлар-роуд. Діяла ІРА; жодного стосунку до них. Це була неісламська бомба. Тож їм дали спокій, і вони знову лягли спати.

Проте ісламський терор не давав про себе забути. Аятола Санеї від імени фундації «15 хордада» збільшив винагороду за виконання фетви, включивши відшкодування на «побутові витрати». (Шановні вбивці, зберігайте чеки, вам відшкодують витрати на бізнес-ленч.) Зі Сполученого Королівства депортували трьох іранців, бо вони готувалися до розправи над ним: двох співробітників посольства – Мегді Саеса Садеггі та Магмуда Магді Солтані, а ще «студента» Гассема Вахшітега. А тим часом іранський меджліс – «поміrkований» меджліс, обраний на останніх іранських виборах! – звернувся до президента Рафсанжані з «петицією» підтвердити фетву, тож близький до Рафсанжані аятола Джаннаті заявив, що «настав найкращий час для вбивства брудного Рушді».

Він поїхав до південного Лондона, щоб пограти у настільний теніс з художником Томом Філіпсом у його ж робітні. Здавалося, це непогана затія. Том саме почав малювати його портрет – він сказав Томові, що на портреті має надто похмурий вигляд, однак Том не погодився: «Похмурий? Та що ти таке каже? Я називаю портрет *Містер Жвавий*», – тож він позував упродовж двох годин, а тоді вони грали в теніс. Йому дуже не сподобалося програвати.

Того ж дня фундація «15 хордада» оголосила, що вже незабаром відрядить до Сполученого Королівства групу вбивць для виконання фетви. Погано втрачати настрої після програшу у теніс, однак значно гірше втратити розум.

Зафар закінчив навчання у Голл – тій школі, що так багато зробила для його захисту від усього найгіршого, що відбувалося з його татом; учителі й однокласники створили для нього умови, без жодних словесних сенти-

ментів, для нормального дитинства посеред божевілля. Зафарові батьки були дуже вдячні школі за це. Тож залишалося тільки сподіватися, що нова школа піклуватиметься про нього так само, як і попередня.

Гайгейтська школа також надавала своїм учням можливість жити в пансіоні при школі й Зафарові захотілося спробувати пансіонського життя. Проте вже за лічені дні воно йому не сподобалося. У свої тринадцять років він був хлопцем, який прагнув особистого простору, а в хлопчачому пансіоні цього не знайдеш. Він одразу занепав духом. Обоє його батьків зійшлися на думці, що йому не варто жити у пансіоні, і школа погодилася з їхнім рішенням. Зафар почав випромінювати щастя, йому сподобалося ходити до школи. Тепер його тато мав будинок біля Гайгейту, тож він частенько ночуватиме в нього, і в їхніх стосунках знову з'явиться все те, чого їм так бракувало впродовж останніх чотирьох років: близькість, тривкість і щось схоже на невимушеність. Зафарові виділили в новому будинку власну кімнату, і він попрохав, аби її вмеблювали винятково в чорно-білих тонах. Він не міг приводити до себе друзів, однак розумів чому і казав, що все гаразд. Навіть без можливості запрошувати додому інших хлопців порівняно з пансіоном це стало відчутним поліпшенням. Вони з татом мали знову спільний дім.

В Індії індуські екстремісти зруйнували одну з найстаріших мечетей – Барбі-Масджід в Айодг'ї, збудовану першим могольським імператором. Руйнівники заявили, що мечеть звели на руїнах індуїстського храму Рамджанмабгумі на місці народження Рами, сьомого втілення бога Вішну. Знищення – не прерогатива одного ісламу. Коли він почув цю новину про Барбі-Масджід, то його охопив смуток з кількох причин. Він сумував через те, що релігія знову показала, що її руйнівні сили значною мірою перевищують її спроможність творити добро, що кілька недоведених припущень (буцімто теперішня Айодг'я – це те саме місце, що й Айодг'я часів «Рамаяни»), себто місце, де Рама царював у достеменно не відомі роки далекого минулого; буцімто ймовірно

місце народження було справжнім місцем народження; боцімто боги та їхні аватари існували насправді) призвели до знищення справжньої чудової будівлі, яку, на її нещастя, звели у країні, що не має належних законів у царині захисту історичної спадщини, у країні, де вважається за можливе нехтувати такими законами, як це і сталося, якщо збереться достатньо багато людей і вони заявлять, що діють в ім'я Бога. Також сумував через те, що все ще любив ту мусульманську культуру Індії, яка позбавила Муширіла Гасана роботи і заважала йому одержати візу, щоб відвідати країну, де він народився. Історія мусульманської Індії, поза сумнівом, це і його історія. Настане день, і він напише роман про Бабурового внука Акбара Великого, який намагався підтримувати мир між численними богами Індії та їхніми прихильниками і якому впродовж певного часу це вдавалося.

Рани, завдані Індією, – найглибші. Йому казали, що не варто навіть заїкатися про одержання візи для поїздки до країни свого народження й найбільшого натхнення. Його дуже неохоче приймали в Індійському культурному центрі, що в Лондоні, бо, за словами директора центру (внука Махатми) Гопалом Ганді, його присутність розцінювалась би як антимусульманський жест і зашкодила б світськості їхнього закладу. Він лишень стиснув щелепи і знову взявся до роботи. Роман *«Прощальне зітхання Мавра»* видався настільки світським, наскільки лишень може бути роман, однак про його автора думали як про підбурювача міжобщинного розбрату в країні, про яку він писав. Над його головою збиралися грозіві хмари. Проте він зауважив: що йому болячіше, то він упертіший; йому все ще вдаються речення, та й уява його працює не згірш. Він не дозволить усіляким заборонам зруйнувати його творче натхнення.

Він не мав іншого вибору як представляти самого себе. Та політиканство – це не його пристрасть. Він виголошував промови й захищав свою позицію, звертався до світових достойників з проханням рішуче виступати проти цього нового «тероризму з дистанційним управлінням», цього кивання смертоносним пальцем через увесь світ:

Он того бачите? Лисого з книжкою під пахвою, вбийте його; закликав їх зрозуміти просту істину: якщо не здолати фетву як вияв тероризму, то вона знову десь вирине. Та часто його слова навіть у його власних вухах звучали непереконливо. У Фінляндії після його виступу на зібранні Північної ради приймалися резолюції, утворювалися підкомітети, давалися обіцянки підтримки, проте він не міг позбутися відчуття, що нічого суттєвого він не домігся. Він більше тішився красою осіннього лісу за вікном, до того ж вони з Елізабет могли вільно піти на прогулянку, подихати свіжим повітрям і якийсь час почуватися спокійними; на той момент усе це для його душі було більшим щастям, ніж усі резолюції на світі разом узяті.

Завдяки ненав'язливому підбадьорюванню Елізабет його розчарування потрохи розвіювалися. Він знову віднаходить голос, казала вона, а Помилка відходить у минуле, хоча й доведеться її виправляти, зрікаючись колись ним сказаного, впродовж років. Його слухали з повагою, тож після всіх тих нападок на нього як на людину і письменника йому це, поза сумнівом, імпонувало. Поступово він набирався досвіду у відстоюванні й доведенні своєї правоти. В часи найлютішого радянського комунізму, казав він, західні марксистки із Справжнім Вченням, себто прихильники справжніх поглядів Карла Маркса на питання рівності й справедливості, спробували дистанціюватися від «реально існуючого соціалізму». Проте коли СРСР розвалився й усі збагнули, що «реально існуючий соціалізм» фатально забруднив марксизм в очах усіх тих, хто брав участь у поваленні деспотів, стало просто неможливим вірити в якесь Справжнє Вчення, не заплямоване злочинами реального світу. Тепер, коли в ісламських державах постають нові тиранії, що оправдовують свої часто жахливі діяння іменем Бога, такий самий поділ робиться тепер уже мусульманами між «реально існуючим ісламом» кривавих теократичних режимів і Справжнім Ученням, у якому йдеться про мир і любов.

Він розумів, що це перетравити нелегко, й спробував віднайти правильні слова, щоб пояснити чому. Не складно збагнути захисників мусульманської культури: коли

впала мечеть Барбі-Масджід, йому стало боляче, так само як і їм. Його також зворушують численні добрі вчинки мусульманського світу, дух його добродетельності, краса його архітектури, малярства й поезії, його внесок у філософію та науку, його арабески, його містики, а ще лагідна мудрість мусульман із широким світоглядом, як у його діда з матиного боку доктора Атауллі Батта. Докор Батт із Алігарха, що працював лікарем загальної практики й був викладачем у Тіббія-коледжі Мусульманського університету Алігарха, де західна медицина викладалася нарівні з традиційними індійськими лікуваннями травами, ходив на прощу до Мекки, молився п'ять разів на день упродовж усього свого життя – і був чи не найтолерантнішим з усіх людей, яких тільки знав його внук, грубуватодобродушним, відкритим для всіх видів дитячого та юнацького бунтарського мислення, аж до думки про неіснування Бога, до біса дурної ідеї, казав він, проте продовжував обговорювати її далі. Справді, в ісламі, який сповідував доктор Батт, нічого шкідливого не було.

Проте щось підточувало віру його діда, роз'їдало, псувало і перетворювало її на ідеологію вузькості й нетерпимості, а далі йшла заборона книжок, переслідування мислителів, виникнення абсолютизму, використання догм як зброї для побиття всього недогматичного. З цим лихом треба якось боротися, відстоювати свої інтереси й дати лихові назву, і єдиною підходящою тут назвою був *іслам*. По суті, існуючий іслам став отрутою, тож мусульмани помирили від нього, й про це також треба було говорити у Фінляндії, Іспанії, Америці, Данії, Норвегії та й у всіх інших місцях. Якщо ніхто інший не хоче про це казати, то скаже він. Він хотів висловитися також на підтримку тієї думки, що свобода – це загальне надбання, а не поняття, як твердить Семюель Гантінгтон, притаманне лише Заходу й чуже культурам Сходу.

Позаяк «повага до ісламу», що є страхом перед ісламістським насильством, одягненим у лицемірство на кшталт тартюфського, узаконювалося на Заході, рак культурного релятивізму почав підточувати багаті культури сучасного світу, й по тому слизькому пагорбі вони

можуть геть усі сповзти у Баньянову¹ Драговину Занепаду, в болото відчаю.

Мірою того як він переїжджав з країни до країни, гримаючи в двері сильних світу сього й намагаючись хоч на мить вирватися на свободу з пазурів тієї чи тієї служби безпеки, він також прагнув відшукати слова, які мали стати не тільки на його власний захист, але також на захист тієї ідеї, за яку він виступав і боровся.

Одну «миттєвість свободи» він отримав після запрошення на концерт гурту «U2» у виставковому комплексі Ерлз-Корт. Це сталося під час концертного турне «*Ахтунг бейбі*» з його педантичними психоделічними «трабантами». Поліція одразу сказала «так»: їм же також туди хочеться! Виявилось, що Боно прочитав «*Усмішку ягуара*», і у нього виникло бажання зустрітися з автором книжки, бо він перебував у Нікарагуа приблизно в той самий час, що й автор. (Він ніколи не зустрічався з Боно в Нікарагуа, проте одного дня його білява перекладачка із сяючими очима на ймення Маргарита, дуже схожа на Джейн Менсвілд², радісно вигукнула: «Приїжджає Боно! Боно – вже в Нікарагуа!», а тоді таким самим голосом і з такими самими сяючими очима запитала: «А хто такий Боно?») Ось він уже в Ерлз-Корті, стоїть у затемненому місці й слухає.

Після шоу його ведуть на задвірки сцени до трейлера, повного сандвічів і діточок. Жодних шанувальниць гурту «U2»; якісь дитячі ясла. Заходить Боно, і його одразу обліплюють донечки. Він умів поговорити про політику – про Нікарагуа й протест проти захоронення небезпечних відходів атомної промисловости в Селлафілді, що у в північній Англії, про свою підтримку «*Сатанинських віршів*». Вони говорили не довго, проте дружба встигла зародитися.

Найджела Лосон і Джон Даймонд одружилися у Венеції. Як і всі її друзі, він дуже радів цій новині. Там,

¹ Образ алегоричного роману «Шлях паломника» Джона Баньяна (1628–1688), англійського письменника, лікаря за фахом.

² Джейн Менсфілд (1933–1967) – американська актриса.

де Джон, завжди повно сміху. Вечірку з нагоди одруження вони влаштували в «Клубі Граучо», а весільний торт спекла Руті Роджерс за проектом, як вона висловилася, свого чоловіка, відомого архітектора. Джон із невинним виглядом: «Звісно, це неправда. Якби все це спроектував Річард, то інгредієнти були б ззовні».

Німеччина була найбільшим торговельним партнером Ірану. І він вирушав саме до Німеччина. Крихітна і несамоविता Теа Бок, член німецького бундестагу, мала намір, як вона казала, зробити так, аби він зустрівся з «усіма і кожним». Але передусім їм треба дістатися Бонна, а він не міг летіти «Люфтганзою» чи «Бритіш еарвейз». Тож Теа Бок прислала маленький приватний літачок, яскраво-червоний, схожий на аероплан з якоїсь історії про Першу світову війну: «Біглз¹ і Фетва». Літак був настільки малий і старомодний, що віконечка в ньому відчинялися. Летіли дуже низько, і його страхала думка, що вони можуть урізатися в пагорб або ж у якийсь церковний шпиль. Здавалося, вони їдуть по небу на індійському скутері-рикші. Проте погода стояла хороша, був сонячний безвітряний день, і пілот на своєму літальному апараті без пригод дістався до самісінької німецької столиці, де його зустрічі, завдяки зусиллям Теи Бок, пройшли настільки вдало, що іранці аж зубами скреготали від злості з огляду на теплий прийом Рушді лідером соціал-демократів Бйорном Енґольмом і спікером бундестагу Рітою Зюсмут, а також багатьма іншими знаними членами німецького парламенту; позаяк міністр закордонних справ Клаус Кінкель на той час перебував за кордоном, у міністерстві закордонних справ Салмана Рушді приймав голова культурної секції цього ж міністерства доктор Шрімер. Відтак на німецькому телебаченні із сердитою заявою виступив посол Ірану і, зокрема, заявив: він певен, що через цього чоловіка Німеччина не піддаватиме небезпеці стосунки з Іраном. Він також припустив, що

¹ Біглз – герой пригодницької книжки В. Е. Джонсона (1893–1968).

американські чи ізраїльські спецслужби можуть убити безбожника, поклавши вину на мусульманських кілерів, аби виставити Іран у непривабливому світлі.

Наступного дня іранського посла Госсейна Мусавяна викликали до МЗС Німеччини. «Ми захищатимемо пана Рушді, – сказав опісля заступник міністра закордонних справ. – Після відвертої розмови, що відбулася між нами, він [посол Ірану] зрозумів, що саме так і буде». Припущення про замах на вбивство американських чи ізраїльських спецслужб опісля назвали «абсурдним». Посол Мусавян заявив, що його зауваження «вирвали з контексту».

Френсіс сказала, що *мав місце імпульс, але чи досягнуто критичної маси?* Один з її улюблених виразів. Наразі ні. Бредфордська рада мечетей зробила чергову неприємну заяву, в якій стверджувалося, що кампанія на його підтримку тільки погіршує стан справ, і письменникові не варто сподіватися на якесь «відтермінування» покарання з боку мусульманської громади. Президент ради Ліакат Гусейн вочевидь вважав себе дуже поважним діячем, що каже дуже поважні речі. Проте його голос сприймався як голос з минулого. П'ятнадцять хвилин його слави минули.

Він прибув до Стокгольма, де йому мають вручити премію імени Курта Тухольскі, якою нагороджують письменників, що зазнають переслідувань, і де він виступить зі словом перед Шведською академією. Поза сумнівом, Ірану дуже не сподобалося присудження йому цієї премії. Заговорив голова правосуддя Ірану, а також щедрий аятола Санеї. *Шановний Главо Неправосуддя*, почав було писати уявного листа, але потім облишив цю справу. Деякі люди не заслуговують, аби до них писали навіть уявних листів. *Мій шановний Санеї Щедрий! Хотів би повернути Вашу увагу до ймовірного заколоту. Ви зі своїми приятелями можете закінчити як духи Блая¹,*

¹ Вільям Блай (1754–1817) – британський морський офіцер, капітан англійського військового корабля «Щедрий» («Bounty»). У 1789 році частина його команди на чолі з першим помічником Флетчером Крісченом здійняла заколот і посадила Блая у

пливучи у відкритому морі за течією в малому човнику, сподіваючись дістатися берегів Тимору.

Шведська академія зібралася у чудовій залі в стилі рококо на горішньому поверсі старої стокгольмської біржі. Навколо довгого стола стояло дев'ятнадцять крісел, оббитих лазуровим шовком. Одне призначалося для короля – якщо він прийде; якщо ж він не приходив, а так ставалося завжди, то воно залишалося порожнім. На спинках усіх решти крісел виднілися римські цифри від I до XVIII. Коли хтось із академіків помирав, обирали нового члена, який займав порожнє місце й сидів на тому стільці, допоки він чи вона також не потрапляв до вищої небесної академії. Йому одразу пригадався чудовий трилер Г.К. Честертон *«Чоловік, що був Четвергом»* про анархістський осередок, семеро членів якого мали конспіративні імена за назвами днів тижня. Проте він сидів не серед анархістів. Його удостоїли права увійти у свята святих літератури – у залу, в якій вручали Нобелівську премію, і він мав нагоду звернутися до поважного й прихильного товариства сивочолих знаменитостей. Академіки Ларс Гюлленстен (XIV) і Керстін Екман (XV), які не побажали сидіти за цим столом на знак протесту проти легкодухости у справі фетви, не прийшли на вручення премії. Їхні порожні крісла служили всім решта німим докором. Це засмутило його, бо він сподівався принести загальне примирення. Запрошення Академії – це своєрідна компенсація за її тривалу мовчанку. Сама присутність його у залі вказувала на її підтримку. Дев'ятнадцяте крісло без номера присунули до стола поряд з кріслом для короля, тож він сів у нього, відтак виступив зі своїм словом і відповідав на запитання, аж поки академіки вдовольнилися. Елізабет, Френсіс і Кармел спостерігали за перебігом церемонії, сидячи на вишикуваних біля стіни кріслах.

невеликий відкритий човен, що поплив за течією. Блай благополучно зійшов на берег острова Тимор майже за 4 000 миль від місця пригоди кілька тижнів потому.

Посеред дискусії про «Сатанинські вірші» він сказав, що за всіма звинуваченнями й прокльонами стоїть питання величезної ваги: *Хто контролюватиме оповідь?* Хто володіє, хто повинен володіти не тільки правом розповідати історії, з якими і в яких ми всі живемо, але також правом указувати, у який спосіб ті історії можуть розповідатися? Для всіх, хто живе такими історіями чи у таких історіях, це будуть так звані головні оповіді. Нація є оповіддю, сім'я – ще одною, а релігія – третьою. Як творча людина, він достеменно знає, що на це запитання можна відповісти так: *Всі і кожен має або ж повинен мати таке право.* Всі ми маємо бути вільними, щоб піддавати головні оповіді перевірці – сперечатися з ними, висміювати їх, а також наполягати на їхніх змінах, аби вони йшли в ногу з надзвичайно мінливим часом. Ми можемо говорити про них шанобливо, нешанобливо, пристрасно, уїдлимо або так, як нам заманеться. Це наше право як членів відкритого суспільства. По суті, можна сказати, що наша спроможність переповідати й переробляти оповідь нашої культури – це найкращий доказ свободи нашого суспільства. У вільному суспільстві суперечка про головні оповіді ніколи не припиняється. Тут має значення сама суперечка. Бо суперечка – це свобода. Проте у закритому суспільстві ті, хто мають політичну чи ідеологічну владу, невпинно намагаються припинити такі суперечки. *Ми самі розповімо вам цю історію, наполягають вони, і скажемо, що вона означає. Ми скажемо, як треба розповідати ту історію, і ми також забороняємо вам розповідати її інакше. Якщо вам не подобається, як ми розповідаємо, тоді ви ворог держави або ж зрадник віри. Ви не маєте жодних прав. Горе вам! Ми прийдемо до вас і пояснимо вам, що таке право вибору.*

Істота, така собі «тварина-оповідач», мусить бути вільною, щоб розповідати свої казки.

Під кінець зустрічі він отримав подарунок. Неподалік зали стояв відомий ресторан «Ден Гюлдене Фреден» («Золотий спокій»), яким володіла Академія. Після своїх щотижневих зустрічей Вісімнадцятеро з них, чи скільки

їх приходило, усамітнювалися у приватній залі «Золотої спокою», щоб пообідати. Кожен із них, заходячи до зали, платив срібною монетою з викарбуваним на ній гаслом Академії «*Snille och smak*». Талант і смак. При виході з ресторану монети їм повертали. Нікому із відвідувачів цих монет не давали, проте того дня він вийшов з Академії саме з такою монетою у кишені.

Цього разу в Нью-Йорку його не очікував кортеж автомобілів, не було і лейтенанта Боба, який би переймався тим, що Елізабет може скористатися виделкою найпідступнішим чином. (Він полетів «Скандинавськими авіалініями» трохи довшим шляхом, через Осло.) По аеропорту його провели представники служби безпеки – і не більше. В Америці не передбачалося якихось публічних заходів, тож поліція Нью-Йорка здебільшого дозволяла йому діяти на власний розсуд. Упродовж кількох днів він насолоджувався майже цілковитою свободою, якої не мав майже чотири роки. Він зупинився на квартирі Ендрю Вайлі, а нью-йоркська поліція залишилася у своїх авто на вулиці під будинком. За ті дні він помирився з Сонні Мегтою. Пообідав з Томасом Пінчоном.

Одна з найкращих рис Ендрю – це небажання тримати на когось зло. «Тобі з Сонні треба залагодити суперечку, – сказав він. – Ви ж бо давні друзі. Для вас обох так буде ліпше». Існували також вагомі ділові причини, з яких вартувало простягти оливкову гілку. У далекій перспективі «Рендом хаус» виглядав найімовірнішим видавництвом, що могло перекупити права на видання «*Сатанинських віршів*» у м'якій обкладинці. «Пенгвін» за це не візьметься, а позаяк «Пенгвін» був дистриб'ютором «Гранта Букс», то про довготермінові стосунки з «Гранта» не доводилося навіть думати, попри незвичайний Біллів героїзм і їхню дружбу. «Ми не повинні втрачати з поля зору нашої мети, – казав Ендрю, – а наша мета – це нормальне видання всіх твоїх книжок, серед них і «*Віршів*». Тепер, коли консорціум здолав перешкоду видання в м'якій обкладинці, то, на його думку, цілком можливо вмовити Сонні взятися, вже без жодних побоювань, за

нові видання, а також прийняти довготермінову відповідальність за попередні книжки, які все ще є в продажу. «Ну, не конче зараз, – сказав Ендрю, – але після того, як опублікують наступний роман. Гадаю, так і станеться. І саме так треба діяти». Вони з Гіллоном виявили ініціативу й уклали угоду із Сонні та «Кнопфом» про видання *«Прощального зітхання Мавра»*. Мусили заспокоювати Білла, який не на жарт зажурився, довідавшись про їхні плани. Проте Білл – передусім друг, а вже потім видавець, і мав він достатньо велике серце, щоб побачити слушність Ендрю. Він уберіг від Сонні *«Гаруна»* й тепер погодився здати *«Мавра»* без найменшої прихованої злоби.

Ще до підписання угоди він має із Сонні зарити томагавк війни, й саме в цьому полягала справжня причина його поїздки до Нью-Йорка. Ендрю зв'язувався з літературним агентом Пінчона (а також і дружиною) Мелані Джексон, і відлюдний автор *«Райдуги земного тяжіння»* погодився на зустріч. Зрештою дві зустрічі об'єдналися в одну. Він, Пінчон і Сонні обідали в міській квартирі родини Мегтів. Розрив з Сонні залагодився обіймами, а *«Гаруна»* вони обійшли мовчанкою. В цьому і полягав мовчазний підхід Сонні до будь-якої справи – не говорити про незручні речі, а рухатися вперед – і, можливо, він мав рацію. Потім прибув Пінчон, і виглядав він саме так, як і має виглядати Томас Пінчон. Високий, одягнений у червоно-білу сорочку лісоруба й блакитні джинси, з сивим волоссям Альберта Ейнштейна й кролячими передніми зубами Багза Банні. Після півгодини силуваної розмови Пінчон, здається, розслабився й у подробицях розповідав про американську історію найманих робітників, а також про свою участь у ній, що почалася дуже рано, коли він працював укладачем технічної документації на «Боїнгу», а ще про профспілки укладачів технічної документації. Складно було уявити собі людей, що складали інструкції користувачів і спілкувалися з великим американським письменником; вони, мабуть, думали про Пінчона тільки як про автора інформаційних бюлетенів з питань безпеки для надзвукового ракетного комплексу «СІМ-10 Бомарк», нічого не знаючи про те, як знання тих ракет надихало

його на незвичайні описи падіння на Лондон «Фау-2» під час Другої світової війни. Розмова затяглася далеко за північ. У якусь мить Пінчон сказав: «Мабуть, хлопці, ви же втомилися». Так, вони втомилися, проте водночас подумали: *Це ж бо Томас Пінчон, ще рано лягати спати.*

Коли нарешті Пінчон пішов, йому подумалося: *Відтепер ми друзі. Коли приїжджатиму до Нью-Йорка, то час від часу зустрічатимуся з ним за плящиною хорошого вина чи смачною перекускою, і ми дізнаємося більше один про одного.*

Проте більше вони не бачилися.

Напрочуд веселі дні. Вони з Гітою каталися в парку на багі, й окрім однієї літньої жінки, що вигукнула «Ого ж!», ніхто навіть бровою не повів. Він снідав з Джандоменіком Пікко, який сказав: «США – ключовий чинник». Він пройшовся по Баттері-парку, прогулювався Лінкольн-центром. Біля офісу Ендрю відбулася хвилююча зустріч з Майклом Герром, який повернувся до Америки й жив у північній частині штату Нью-Йорк у місті свого дитинства Казеновія, звідки вже палицею докинути до Читтенанго, де народився Л. Франк Баум, автор «*Чарівника країни Оз*». На його честь Сонні влаштував вечірку, тож Пол Остер, Сірі Густведт, Дон Делілло, Тоні Моріссон, Сьюзен Зонтаг, Енні Лейбовіц і Пол Саймон також були там. Найкращою миттю цього вечора визволення, протягом якого він знову відчував себе частиною єдиного світу, куди він так прагнув потрапити, стала мить, коли Бетт Бао Лорд¹ напрямки запитала Сьюзен Зонтаг, справді бажаючи знати відповідь: «Сьюзен, а ви маєте якісь дивні примхи?»

Вони з Елізабет поїхали на Лонг-Айленд разом з Ендрю та Кеймі Вайлі до їхнього будинку, що у Вотер-Мілл, а тоді до них приєдналися Іен Мак'юен, Мартін Еміс, Девід Ріфф, Білл Бюфорд, а ще Крістофер і Керол Гітченс. Ендрю влаштував вечірку, і Сьюзен Зонтаг роз-

¹ Бетт Бао Лорд (нар. 1938 р.) – американська письменниця китайського походження.

крила на ній одну зі своїх дивних примх. Вона – це дві Сьюзен, одна Хороша Сьюзен, а друга Погана Сьюзен, і коли Хороша Сьюзен була яскравою, дотепною, відданою і навіть величною, то Погана Сьюзен – це задиркувате чудовисько. Молодша співробітниця агенції Вайлі сказала щось про боснійський конфлікт, що не сподобалося Сьюзен, тож у ній одразу з ревом прокинулася Погана Сьюзен, а молодша співробітниця Вайлі постала перед загрозою бути розтерзаною. Сили в битві виявилися нерівними. Сьюзен Зонтаг – проти дівчини, яка не сміла навіть огризатися з огляду на велику цінність Зонтаг як клієнта агенції Вайлі. Постала потреба негайно рятувати юне життя співробітниці, тому вони з Біллом Бюфордом спробували змінити тему розмови й угамували могутню Сьюзен, бомбардуючи її всілякими дурницями:

– Послухай, Сьюзен, а як тобі ротація гравців у «Янкіс»?

– Що? Про що ви там балакаєте? Мені *начхати* на ротацію у «Янкіс», я просто кажу цій молодій особі...

– Так, але ж, Сьюзен, мусиш визнати, що Ель Дюке¹ усе ж таки щось значить.

– Та ні, ви ж бо тільки послушайте, ця юна особа думає, що в Боснії...

– А як тобі вино, Сьюзен? Здається, червоне трохи відгонить пробкою.

Зрештою Сьюзен замовкла, збита з пантелику цими дурницями, й молоде життя співробітниці було врятовано.

Надворі стояв холодний листопад, але вони бігали по пляжу, кидаючи м'ячем, і запускали пласкими камінцями «жабку» по воді, а ще грали у перекручені назви (гра полягала в тому, щоб утворити не зовсім правильні назви, наприклад: «*Прощавай, гвинтівко*», «*Для кого дзвонять дзвони*», «*Мадемуазель Боварі*», «*Два дні життя Івана Денисовича*», «*Розповідь про Форсайтів*», «*Високий Гетсбі*», «*Любов під час грипу*»), і жодного тобі охоронця. У ті дні, сповнені радості й дружби, він побачив хоча б

¹ Ель Дюке (Орландо Фернандес Педросо) (нар. 1963 р.) – кубинський, відтак американський бейсболіст.

якийсь проблиск надії на майбутнє. Якщо Америка дозволить йому приїжджати й потайки перебувати на своїй землі, то, мабуть, це найкраща нагода здобути трохи свободи вже у найближчому майбутньому; можливо, йому вдасться досягти хоча б часткової свободи впродовж місяця, року, двох чи трьох років, поки він домагатиметься зняття загрози. Зрештою, хто він такий, як не згусток прагнення вільно дихати? До нього долинула пісня статуї у затоці, і здалося, що вона співає для нього.

Його канадський видавець Луїза Денніс, президент Канадського ПЕН-клубу, небога Грема Гріна і найкраща редакторка у Торонто, а також височенька і дуже миловидна половинка щасливого шлюбу (з таким самим високим і з таким самим розкішним Ріком Янгом), запропонувала, щоб він без попереднього оголошення з'явився на щорічному добродійному заході на користь канадського ПЕН-клубу. Вона була переконана, що відтак відбудуться зустрічі з провідними політиками, й Канада з ентузіазмом підніметься на «облавок його корабля». Знайшовся приватний літак. І це *той* ще літак, з інтер'єром, створеним Ральфом Лореном¹, тож переліт через Атлантику став найкомфортабельнішим перельотом за все його життя. Проте він волів би стояти в аеропорту Гітроу, як і всі інші пасажери, й летіти так, як вони літають. Коли життя перетворюється на низку переломних моментів й ухвалення екстрених рішень, то нормальність – це безконечно бажана, проте недосяжна розкіш.

У Торонто їх зустрів Рік Юнг і письменник-романіст Джон Рольстон Сол, які представляли канадський ПЕН-клуб, а тоді їх повезли до будинку Майкла Ондатже і Лінди Сполдінг. Наступного дня розпочалася робота. Серед інших у нього взяв інтерв'ю провідний канадський журналіст Пітер Гзовскі, який під час радіопередачі запитав про його статеве життя. «Жодних коментарів», – відповів він. «Але ж це не означає, – наполягав журналіст, – що його немає?» На ленчі він зустрівся з прем'єром

¹ Ральф Лорен (нар. 1939) – американський модельєр і дизайнер.

Онтаріо Бобом Роу, який вирішальним чином допоміг у пошуках літака. Роу, моложавий, дружельобний, білявий, у кросівках, сказав, що погодився вийти на сцену добродічного заходу попри побоювання дружини, що його там можуть убити. Виявилось, що канадська служба безпеки зверталася до всіх політиків, застерігаючи їх від зустрічей з ним; однак це могло також стати тільки зручною відмовкою. Хай там як, але влаштувати такі зустрічі виявилось нелегко. Того дня вони з Елізабет обідали в будинку Джона Сола і телевізійної журналістки, майбутнього генерал-губернатора Канади Адрієнни Кларксон, а потім Адрієнна встала й заспівала для них хорошим, сильним голосом «Привіт, юні закохані¹».

Наступного вечора вони стояли за кулісами театру Вінтер Пелес, і він одягнув футболку ПЕН-клубу, принесену для нього Ріком. Прибув Джон Ірвінг з широкою усмішкою. Підбігла у ковбойському капелюсі, у піджаку з торочками Пеггі Етвуд і поцілувала його. Коли почалася його частина вечора, вона здалася йому найвищими літературними почестями: письменник за письменником зачитував якийсь шматок із хронології фетви, а тоді сідав на сцену. Гарно говорив Джон Ірвінг про їхню першу зустріч, що відбулася дуже давно, й прочитав початок і закінчення «*Опівнічних дітей*», а відтак Етвуд відрекла-мендував його – і він вийшов на сцену, тож дванадцять сотень людей судомно вдихнули повітря й вибухнули вигуками солідарності й любови. Перетворення його на ікону видалось йому дуже дивним. Він не вважав себе причетним до ікон. Він вважав себе... *справжнім*. Проте наразі це було найкращою його зброєю. Символічна Салман-ікона й ідеалізована Салман-Свобода, створені його прихильниками як образ людини, що бездоганно й непохитно відстоювала найвищі людські цінності, тепер могли потіснити й, можливо, у такий спосіб навіть розбити його демонську версію, створену ворогами. Піднесеною рукою привітав велелюдне зібрання, а коли

¹ Привіт, юні закохані» (Hello, Young Lovers) – пісня з мюзиклу Р. Роджерса і О. Гаммерстайна «Король і я».

рев ушух, невимушено повів мову про полювання на відьом й небезпечну силу комедії. Відтак прочитав оповідання «Христофор Колумб і королева Іспанії Ізабелла узаконюють свої стосунки». Бо ж Луїза просила його бути письменником серед людей літератури й прочитати свій короткий твір. Коли він закінчив читати, вийшла Луїза й озвучила послання підтримки державного секретаря Канади у зовнішніх справах Барбара Макдугал, а тоді вийшов Боб Роу й обійняв його – перший у світі голова уряду, який це зробив, – тож зала знову вибухнула вигуками. Цього вечора він не забуде ніколи.

А до цих поїздок, між ними й після них вони з Елізабет перебиралися до свого нового будинку. За інших обставин він ніколи б не купив цього будинку; у районі, де йому не хотілося жити; сам будинок – надто великий, адже треба десь розмістити поліцейських, які мушили жити з ним; надто дорогий, надто консервативний. Але Девід Ештон Гілл доклав до нього своїх умілих рук, Елізабет зі смаком його вмеблювала, тож він мав розкішний кабінет, а понад усе це був *його* дім, не найнятий для нього доброзичливими підставними особами, не знайдений для нього поліцейськими і не наданий йому на якийсь час добросердними друзями; тож він полюбив той будинок і поселився в ньому в якомусь тріумфальному стані. *Всюди добре, а вдома найліпше.* «Хвойдовоз» проїхав електронні ворота, піднялися й зачинилися за ним броньовані двері гаража – і він удома. Жоден поліцейський не змусить його покинути цей будинок. *Брате, я надто старий, аби знову вирушати у подорож,* сказав англійський король Карл II після Реставрації, тож тогочасні королівські сентименти тепер стали також і його. Пригадався Мартін Лютер. *Hier stehe ich. Ich kann nicht anders*¹. Очевидно, Мартін Лютер казав це не про свою власність. Однак він мав схожі почуття. Тут я стою, казав він собі. Тут я сиджу, працюю і кручу педалі на своєму тренажерному велосипеді, дивлюся телевізор, перу, їм і сплю. Я не можу інакше.

¹ Тут я стою. Я не можу інакше (нім.).

Білл Бюфорд попросив його стати членом журі з присудження премії «Найкращий молодий британський прозаїк за 1993 рік». У 1983 році він потрапив у перший такий список разом з Іеном Мак'юеном, Мартіном Емісом, Кадзуо Ішігуро, Гремом Свіфтом і Джуліаном Барнсом. Тепер він читав твори молодших письменників: Джанет Вінтерсон, Вілла Сулфа, Луїса де Берньєра, А. Л. Кеннеді, Бена Окрі, Ганіф Курейші. Його колегами у журі стали А. С. Баєтт, Джон Мітчінсон із книготоргівельної компанії «Вотерстоунс» і сам Білл. Були приємні відкриття (Ієн Бенкс), а також розчарування (Суннетра Гупта не була британською громадянкою, тому її твір не розглядався). Вони швидко дійшли згоди щодо більш ніж половини авторів для внесення до першої двадцятки, а тоді почалися цікаві суперечки. Він сперечався з Антонією Баєтт щодо Роберта Макліама Вілсона – і програв. Вона надавала перевагу Д. Дж. Тейлору, проте цю битву програла вже вона. Ніяк не могли домовитися щодо того, яку з доньок Люсьєн Фрейд вони можуть включити до двадцятки – Естер Фрейд чи Роуз Бойт. (Потрапила Естер, а не Роуз.) Йому дуже сподобався твір Кеннеді, тож він мусив заручитися достатньою підтримкою для подолання опозиції в особі Антонії. Обговорення відбувалося пристрасно, дуже серйозно, і в кінці вони визначилися з шістнадцятьма авторами, щодо яких всі члени журі дійшли цілковитої згоди, була також четвірка авторів, щодо чийх кандидатур вони сильно сперечалися. Опублікували список, і піраньї невеличкої ставки лондонської літературної тусовки дружно накинулися на нього.

Гаррі Рітчі, одержавши ексклюзивні права на оголошення імен обраної двадцятки та згодившись належним чином підтримувати їх у пресі, взяв і розбомбив увесь список у своїй «*Sandі таймс*». Він зателефонував Рітчі й сказав: «А ви прочитали твори всіх тих письменників? Бо я не всіх, аж поки не взявся за справу». Рітчі зізнався, що прочитав хіба що половину авторів зі списку. Та його це не зупинило, і він далі їх паплюжив. Очевидно, не можна більше розраховувати навіть на ті законні п'ятнадцять

хвилин милосердя; лупцювати починають одразу. Щойно вилупився з яйця, одержуєш палицею по голові. Три дні потому Джеймс Вуд, цей зловтішний Прокруст літературної критики (терзав свої жертви на вузькому ліжку негнучкої літературної ідеології – то боляче їх розтягував, то обрубував їм ноги по коліна), взявся за «лікування» двадцятки у «*Gardian*». Хлопці й дівчата! Ласкаво просимо до англійської літератури!

* * *

На Різдво вони з Елізабет змогли запросити Грема Свіфта й Кендіс Родд провести день у себе вдома. На другий день Різдва до них на обід прийшли Найджела Лосон, Джон Даймонд, Білл і Алісія Бюфорди. Елізабет, яка дуже любила це свято та всі його звичаї – він почав лагідно називати її «Різдвяною фундаменталісткою», – була дуже щаслива, що змогла для всіх «влаштувати Різдво». Вперше за останні чотири роки вони святкували Різдво у своєму власному домі зі своєю власною ялинкою, віддячуючи своїм друзям за роки гостинності й доброго ставлення.

Однак ангел смерті незмінно лопотів своїм крилами зовсім недалечко. Найджелина сестра Томасіна програвала битву з раком груді. Син Антонії Фрейзер Орlando потрапив в автомобільну аварію у Боснії, отримав численні переломи й пробив легеню. Проте вижив. Хлопця Поллі, нерідної доньки Іена Мак'юена, пожежа заскочила у берлінському будинку. Він не вижив.

Зателефонувала схлипуючи Клариса. Через шість місяців її звільняють з літературної агенції «А. П. Вотт». Він переговорив з Гіллоном Ейткеном і з Ліз Колдер. Цю справу можна владнати.

Террі О'Ніл фотографував його для «*Санді таймс*» у чомусь схожому на клітку. Знімок мав з'явитися на обкладинці часопису й ілюструвати його есей під назвою «Останній заручник». Він стискав заржавілі ґрати, принесені спеціально для нього О'Нілом, і розмірковував над тим, чи настане той день, коли журналісти й фотографи

знову зацікавляться ним як письменником-романістом. Щось не вірилося. Щойно він довідався від Ендрю, що, незважаючи на всі зусилля агенції, «Рендом хаус» відхилило можливість продовжувати видання «*Сатанинських віршів*» у м'якій обкладинці. Наразі консорціум не можна розпускати. Проте, як додав Ендрю, багато впливових співробітників «Рендом хаус» – Френсіс Коуді, Саймон Мастер у лондонському офісі й Сонні Мегта в нью-йоркському – висловлювали незгоду з таким кроком свого начальства (того самого начальства, яке, відмовляючись від приєднання до консорціуму з видання книжки в м'якій обкладинці, казало, що «не збирається миритися з тим, аби якийсь там агент водив їх за носа») і обіцяли «домагатися свого».

* * *

Політична поїздка до Дубліна. Його й Елізабет запросили в гості до Боно у Кілліні. В улоговині саду Г'юсонів¹ стояв чудовий маленький будиночок для гостей із широкоформатним видом на Кіллінську затоку. Гостей заохочували до того, аби вони залишали свої автографи і вишкрябували послання чи якісь малюнки на стінах вбиральні. Першого вечора він зустрівся з ірландськими письменниками в будинку журналіста з «*Airish times*» Падді Сміта, мати якого, знана письменниця-романістка Дженніфер Джонстон, розповіла історію про те, як Том Машлер з видавництва «Джонатан Кейп» після прочитання її першого роману сказав, що, на його думку, ніяка вона не письменниця й більше не напише жодної книжки, тож радив не видавати навіть і цієї вже написаної книжки. Розповідалися різноманітні літературні плітки, проте проводилася також і політична робота. Серед кількох інших політиків прийшов колишній прем'єр-міністр Геррет Фітцджеральд, і всі вони висловлювали йому свою підтримку.

Президент Мері Робінсон прийняла його у своїй офіційній резиденції у Фенікс-парку – його перша зустріч з

¹ Справжнє ім'я Боно – Пол Девід Г'юсон.

главою держави! – й мовчки сиділа, кліпаючи очима, коли він викладав своє бачення стану справ. Вона дуже мало говорила, проте прошепотіла: «Послухати – не гріх». Він виступив на конференції з питань свободи слова «Нехай буде світло» у Триніті-коледжі, й опісля на фуршеті до нього підійшла невисока міцно збудована жінка й сказала, що оскільки він виступає проти наказу під назвою «Розділ 31», який забороняє виступи «Шинн фейн¹» на ірландському телебаченні, то «ви тим самим цілком убезпечили себе від нас». «Зрозуміло, – сказав він, – а хто це *ми?*» Жінка подивилася йому просто у вічі. «Не грайте вар'ята. Ви до біса добре знаєте, хто ми такі», – сказала вона. Після отримання таких гарантій безпеки від Ірландської республіканської армії його швиденько повезли на легендарну телепередачу «*Пізнє шоу*» з Геєм Бірном, а позаяк Гей сказав, що він прочитав «*Сатанинські вірші*» і роман йому сподобався, то майже вся Ірландія вирішила: у книжці нема нічого поганого, а її автор – хороша людина.

Уранці він відвідав Джойсову вежу Мартелло, де огрядний Бик Малліган жив зі Стівеном Дедалом, і коли піднявся сходами на дах, то мав відчуття, яке багато хто мав до нього, ніби входить у сам роман. *Introibo ad altare Dei*², сказав він пошепки. Відтак – ленч у театрі Абатства з письменниками й новим міністром мистецтв, поетом Майклом Д. Гітінсом, і всі вони мали пришпилений значок «Я – САЛМАН РУШДІ». Після ленчу двоє «Салманів Рушді» – Кольм Тойбін і Дермот Больджер запропонували йому прогулятися до маяка на мисі Говт-Гед (Гарда³ йшла за ними на чималій відстані), а доглядач маяка Джон дозволив йому увімкнути світло. В неділю Боно крадькома повів його до одного з барів Кілліні, не повідомивши про це Гарду, й упродовж півгодини він упивався неконтрольованою свободою, можливо, завдя-

¹ «Шинн фейн» – ірландська політична організація, що виступає за єдину Ірландію.

² І піду я до жертovníка Божого (*лат.*).

³ Гарда – ірландська поліція.

ки п'янкуму неконтрольованому «Гінесу»¹). Коли вони повернулися до будинку Г'юсонів, Гарда поглянула на Боно з жалібним докором, однак стрималася від різких слів на адресу улюбленого сина країни.

В *«Індивідуаліст он сандей»* його піддали нещадним нападкам як справа, так і зліва; принц Вельський назвав його поганеньким письменником, чий захист дуже дорого обходиться громадянам, тоді ж бо як журналіст Річард Готт, давній радянський симпатик, який зрештою мусив піти у відставку з *«Гардіан»*, коли довели, що він таки «брав червоне золото», завдав удару з лівого крила по його політичних переконаннях і «відірваній від дійсності» писанині. Раптом, немов у якомусь прозорінні, він відчув усю силу правди того, про що писав в есеї *«Від щирого серця»*: свободу завжди беруть і ніколи нікому просто так не дають. А може, йому слід відмовитися від захисту й тихенько доживати своє життя. Проте чи має він право запропонувати Зафарові й Елізабет непевне майбутнє? Чи не є це легковажністю і звичайною безвідповідальністю? Треба поговорити з Елізабет і з Кларисою також.

У Вашингтоні відбувалася інавгурація нового президента. Зателефонував Крістофер Гітченс. «Клінтон однозначно за тебе, – сказав він. – Можу заприсягтися». Джон Леонард у статті, надрукованій у часописі *«Нейшен»*, рекомендував новоспеченому президентові (який мав репутацію серйозного читача, бо назвав роман Гарсія Маркеса *«Сто років самотності»* своєю улюбленою книжкою) прочитати ще й *«Сатанинські вірші»*.

«Балами таємної поліції» називалися добротні заходи, на яких у 1980-х збиралися кошти для «Міжнародної амністії», однак коміки й музиканти, які брали в них участь, майже напевно не знали, що таємна поліція насправді проводить свій власний бал, або принаймні вражаючу гулянку. Щозими у лютому або десь у той час під щорічну вечірку Підрозділ «А» орендував у барі-рес-

¹ «Гінес» – темне міцне ірландське пиво.

торані «Пілерс¹» велику залу на горішньому поверсі Нового Скотленд-Ярду, а список запрошених докорінним чином відрізнявся від усіх інших лондонських списків. Запрошували всіх, кому саме у той час або ж колись раніше надавалися послуги з охорони чи захисту, тож усі «клієнти» намагалися не пропускати цього заходу, висловлюючи своєю присутністю вдячність офіцерам, які про них піклувалися. Прем'єр-міністри – колишні і теперішні, державні секретарі Північної Ірландії, міністри оборони, міністри закордонних справ від обох найбільших партій точили лясина й пиячили з офіцерами охорони й захисту. Крім усього іншого, групам захисту й оборони дозволялося запросити кількох осіб з оточення «клієнтів» – друзів чи знайомих, які сприяли роботі поліції. Тож зібрання потребувало немалої зали.

У ті дні він казав собі: якщо йому колись вдасться написати історію свого життя, то назве її «*Задні двері всесвіту*». Всі можуть увійти через передні двері. І тільки якимсь незвичайним людям доводилося заходити через кухонні двері, службовий вхід, заднє вікно чи сміттєпровід. Навіть коли його привозили на бал таємної поліції до Нового Скотленд-Ярду, то він потрапляв туди через підземну автомобільну стоянку, звідки потайки піднімався нагору на спеціально замкненому для нього ліфті. Інші гості заходили через головний вхід, однак він був людиною «чорного входу». Коли ж опинився в «Пілерс», то одразу влився у веселе товариство – веселе почасти від того, що єдиними запропонованими напоями були віскі й джін у величезних склянках – і всі «його» охоронці кинулися до нього й гучно вітали його веселим «Джо!»

Офіцерам захисту й охорони особливо подобалося зводити до купи двох «клієнтів», які навряд чи змогли б зустрітися десь інде, й подивитися, що з того вийде. Вони спрямували його через натовп до місця, де стояв старий кволий чоловік із залишками уславлених вусів, трохи

¹ Пілер – поліцейський, за іменем Роберта Піля, який реорганізував лондонську поліцію 1829 року.

згорблений, біля своєї турботливої дружини. Проте одного разу він усе ж таки зустрічався з Іноком Павеллом¹, десь у 1970-х, коли жив у Кларисиному будинку на Ловер-Белгрейв-стрит. Він саме йшов до кіоску «Квінленс» купити свіжу газету, а тут йому назустріч – Павелл, на вершині своєї демонської слави, за кілька років після промови про «річки крові», яка зруйнувала його політичну кар'єру. *Ніби той римлянин, бачу, як річка Тибр піниться кровію*, сказав він, висловлюючи страх усіх британських расистів перед смаглявими іноземцями. Того дня біля кіоску «Квінленс» мирний юний іммігрант, зустрівшись із сумновідомим Іноком, серйозно подумав, а чи не зацідити йому межі очі, й опісля завжди дорікав собі, що цього не зробив. Але Ловер-Белгрейв-стрит аж кишіла людьми, яким не завадило б розквасити носа – мадам Самоса, дружина нікарагуанського диктатора, що жила поряд у будинку під номером 35, і дуже милі Лукани, що мешкали в будинку під номером 46 (лорд Лукан на той час ще не скоїв замаху на свою дружину, та вже, мабуть, замислювався над цим питанням). Однак якби він таким чином почав лупцювати людей, то не знати, на кому б зупинився. Все ж таки, мабуть, він правильно вчинив, що пішов геть від Інока з палаючими очима й постгітлерівською зарістю на верхній губі.

І тут двадцять років потому Павелл знову поряд. «Ні, – сказав він своїм захисникам. – Мені щось не хочеться». Залунали голоси: «Ходімо, Джо, він тепер лишень старий дивак». А тоді ще один голос, вже на його підтримку: «Бачиш, Джо, місіс Павелл, – сказав Стенлі Долл, – нелегко з тим парубком. Вона насправду хоче з тобою поговорити. Для неї це дуже багато важить». Тож вони з Елізабет погодилися зустрітися з Маргарет Павелл. У юності вона жила в Карачі в тому ж районі, що і його батьки, й хотіла трохи побалакати про давні часи. Старий Інок стояв поряд зсутулившись, іноді кивав головою, мовчав і мав надто немічний вигляд для того, щоб захоті-

¹ Інок Павелл (1912–1998) – британський політичний діяч консервативного спрямування.

лося його штурхнути. Після паузи ввічливості він вибачився, взяв Елізабет під руку, повернувся й побачив Маргарет Тетчер, що дивилася саме на нього, із сумочкою в руках, налакованим волоссям і кривою усмішкою.

Він ніколи не подумав би, що Залізна Леді так безпосередньо виявляє свої емоції. Впродовж їхньої короткої розмови колишня прем'єр-міністр увесь час торкалася його руками. *Здрастуйте, дороженький*, її рука легко опустилася на тильний бік його долоні, *як поживаєте*, її рука починає погладжувати його передпліччя, *ну і як ці молодці, добре пильнують вас?* тепер її рука в нього на плечі. Треба щось відповідати, каже він собі, поки вона не почала гладити його по щоці. «Так, дякую», – каже він, і вона, як та китайська лялька, швидко опускає підборіддя у своєму знаменитому кивку. *Ну гаразд*, – її рука знову гладить його передпліччя, – *тримайтеся*, і на тому все б і закінчилося, якби Елізабет не втрутилася в розмову й не запитала, досить наполегливо, що планує робити британський уряд для припинення погроз. Леді Тетчер поглянула дещо здивовано, виявивши, що ці досить настійливі слова зринули з уст такої гарної дівчини, і трохи напружилася. *Ох, дороженька*, тепер вона погладжувала вже Елізабет, *авжеж, це може вас і засмутити, але, боюся, ніщо не зміниться, допоки не зміниться уряд у Тегерані*. «І це все? – запитала Елізабет. – Це вся ваша політика?» Тетчер забрала руку. Відвела пильний погляд і дивилася вдалечінь. Невизначений кивок головою, протяжне *Гм-м-м*, і вона пішла.

Елізабет сердилася впродовж усього вечора. *І це все? Тільки до цього зводиться їхня політика?* Тут йому пригадалося, як Маргарет Тетчер погладжувала його руку, і він усміхнувся.

Четверта річниця фетви видалася такою ж напруженою, як і попередні. Вже звичні страхітливі звуки доносилися з Тегерана, де аятола Хаменеї, президент Рафсанжані, а ще спікер меджлісу Натек-Нурі та інші були просто заскочені дедалі більшою кількістю офіційних заперечень щодо їхнього маленького вбивчого плану. На їхні погрози відповів конгрес США, комісія ООН з

питань прав людини і навіть британський уряд. Дуглас Герд виступив у Страсбурзі, а його заступник Дуглас Гогг – у Женеві, назвавши справу Рушді «питанням прав людини великої ваги». Було заблоковано нафтову угоду з Іраном у Норвегії; також призупинено надання мільярдного кредиту Ірану з боку Канади. А він опинився у геть неочікуваному місці і виголошував проповідь – чи, скажімо, позаяк він не священик, виступав зі словом – з кафедри капели Кінгз-коледжу.

Перед самим його виступом до нього підійшов декан коледжу й нагадав йому про відлуння. «Робіть паузу після кожних кількох слів, – сказав він, – бо через відлуння ніхто не зрозуміє ваших слів». Йому здалося, що йому довірили якусь велику таємницю: так *от* чому проповіді звучать завжди так. «Стояти... в цій будівлі... це нагадувати собі... про все найкраще... у релігійній вірі, – почав він, а сам подумав, *таж я говорю як архієпископ*. Далі в домі Божому він казав про чесноти мирян, оплакував втрату людей, які боролися до кінця – згадав про Фарага Фауду в Єгипті й турецького найпопулярнішого журналіста Угур Мумку, вбитого закладеною в його авто бомбою. Безжалісність благочестивих звела нанівець їхні заяви про всілякі чесноти. «Так само каплицю у Кінгз-коледжі... можна вважати... символом того... що є найліпшим... у релігії, – він вимовляв ці слова якнайдуховніше, – так само фетва... стала символом... всього найгіршого. Саму фетву... можна назвати... сучасним виявом... сатанинських віршів. У фетві... знову... зло... переодягається... в доброчесність... і обманює ... вірян».

26 лютого 1993 року група терористів на чолі з кувейтцем Рамзі Юсефом підірвала бомбу у Всесвітньому торговельному центрі, що в Нью-Йорку. Шестеро людей загинули, понад тисячу отримали поранення, проте вежі встояли.

Друзі казали, що його кампанія стає доволі дієвою, і він робить усе правильно, коли вирушає у подорожі, проте дедалі частіше його охоплює те, що Вінстон Черчіль називав

вав «чорною собакою» депресії. Там, у світі, він міг боротися; він навчився діяти так, як потрібно діяти. Коли ж повертався додому, то буквально розвалювався на частини, й Елізабет мусила збирати уламками корабля докупи. Девід Гор-Бут поінформував його про те, що міністерство закордонних справ зверталось до «Бритіш еарвейз», однак компанія, як і раніше, рішуче відмовляється його перевезити. Том Філіпс закінчив портрет «Містера Жвавого» й запропонував його Національній портретній галереї, проте вона вирішила «наразі» його не купувати. Іноді, коли надходили новини такого ґтибу, він починав пити – до фетви був невеликим любителем цієї справи, – і тоді його демонів уже не спинити: на нього нападала якась алкогольна злість. Том Філіпс передав йому портрет «Містера Жвавого», і коли він захотів його повісити в будинку на стіні, та не знайшов скриньки з інструментами, то так розлютився, що Елізабет не витримала й залилася гіркими сльозами. Хлипаючи, дорікала за його намір відмовитися від охорони: це справжнє божевільля, і вона не житиме у незахищеному домі. Якщо відмовиться від охорони – залишиться сам.

Опісля він уважніше ставився до її почуттів. Вона – мужня й кохана жінка, і він щасливий з нею, тому не дозволить собі все зіпсувати. Вирішив узагалі відмовитися від алкоголю, і хоча цього йому не вдалося повною мірою домогтися, та вечори нестримної п'яної люті більше не повторювалися, повернулася поміркованість. Прокляттям Маріан не збутися, він не перетвориться на свого тата-алкоголіка. Він найбільше не бажав для Елізабет долі його багатостраждальної матері.

* * *

Доріс Лессінг писала спогади й звернулася до нього телефоном за порадою. Так, як писав Руссо, казала вона, це єдино правильний метод; треба казати тільки правду, казати якнайбільше правди. Проте докори сумління й сумніви – невідворотні. «В ті часи, Салмане, я була досить-таки привабливою жінкою, й у цьому факті є натя-

ки, котрим ви, може й, не надасте значення. Люди, з якими я мала чи майже мала романи... багато з них тоді утішалися славою, і дехто ще живий. Все ж таки мені не йде з голови Руссо, – додала вона, – й сподіваюся, що ця книжка стане емоційно чесною розповіддю, але чи варто виставляти напоказ почуття інших людей?» Хай там як, робила вона висновок, справжні проблеми з'являться у другому томі. Наразі вона писала тільки перший, а його персонажі вже всі повмирали або ж «їм усе одно». З хихотінням вона пішла писати далі, заохочуючи його також до писання. Він не сказав їй, хоч і дуже хотілося, про те, що знову уявляє собі життя без літературної діяльності й подумує про спокій і тишу, можливо, навіть про радість такого життя. Проте мав твердий намір закінчити книжку, яку саме писав. Принаймні це останнє зітхання.

Книжка потрохи рухалася вперед. Авраам Зогайбі й Аврора да Гама палко кохали одне одного «перцевим» коханням в індійському місті Коччі.

Тільки в середині березня йому вдалося вилетіти до Парижа. Щойно зійшов з літака, його оточили грізні люди з RAID повідомили, що він має чинити точно, *точнісінько* так, як вони скажуть. На великій швидкості відвезли його до Великої арки Дефанс, а там уже на нього чекав Жак Ланг, міністр культури й друга людина у французькому уряді, разом з Бернар-Анрі Леві¹, які привітали його й повели до зали. Він намагався не думати про небачені заходи безпеки навколо Арки й зосередитися натомість на надзвичайному товаристві, що очікувало на нього, де, здається, була вся французька інтелігенція та політична еліта як з правого, так і з лівого крила. (Крім Міттерана. В ті роки у Франції завжди *sauf Miterrand*.) Бернар Кушнер і Ніколя Саркозі, Ален Фінкількрут і Хорхе Семпрун, Філіп Соллер і Елі Візель сердечно спілкувалися між собою. А також Патріс Шеро, Франсуа Жиру, Мішель Рокар, Ісмаїл Кадар, Сімон Вайль – це ж бо справжня «могуча кучка».

¹ Бернар-Анрі Леві (нар. 1944 р.) – французький політик, політичний журналіст, філософ і письменник.

Жак Ланг, який вів зустріч, у своєму вступному слові сказав: «Ми мусимо сьогодні подякувати Салманові Рушді за об'єднання французької культури». Це викликало гучний регіт. Опісля впродовж двох годин він тільки те й робив, що відповідав на численні запитання. Сподівався, що справив хороше враження, проте часу з'ясувати це він не мав, бо як тільки зустріч закінчилася, група RAID майже виштовхала його із зали, й вони чимдуж помчали у своїх авто. Його привезли до британського посольства, що вважалося британською територією і виявилось єдиним місцем, де йому дозволили провести ніч. Одну ніч. Британський посол Крістофер Маллабі привітав його приязно й поштиво; він навіть прочитав дещо з його книжок. Однак йому дали також зрозуміти, що це його одноразовий постій. Він не повинен думати про посольство як про свій готель у Парижі. Наступного ранку його відвезли на летовище й випхали з Франції.

Коли він спочатку мчав до посольства, а потім на летовище, то, на свій превеликий подив, *помітив перекриття для транспорту площу Злагоди*. Всі вулиці, що вели з площі Злагоди і до неї, поліцейські заблокували так, аби він безперешкодно пронісся через неї у кортежі автомобілів RAID. Це його засмутило. Йому не хотілося бути особою, через яку треба перекривати площу Злагоди. Кортес автомобілів минав невеличке кафе-бістро, і всі, хто пив каву під його навісом, дивилися в його бік з цікавістю і деяким невдоволенням, що вгадувалося на їхніх обличчях. *Хотів би я знати*, подумав він, *чи стану я колись одним із тих, що п'ють на тротуарі каву й спостерігають за навколишнім світом*.

Будинок був чудовий, однак у ньому він почувався, як у позолоченій клітці. Він навчився відбивати ісламські нападки; зрештою, нічого дивного в тому нема, що фанатики й бузувіри поведуться так, як поведуться фанатики й бузувіри. Важче було давати раду з немусульманською, британською критикою, яка щораз набирала сили, а також двоєдушністю міністерства закордонних справ та

уряду Джона Мейджора, які постійно обіцяли одне, а робили зовсім інше. Він написав несамоовиту статтю, в якій вилив на папір усю свою лють і розчарування. Холодніші голови – Елізабет, Френсіс, Гіллон – умовили його не публікувати тієї статті. Тепер, оглядаючись назад, він жалкував, що дослухався тих порад. Щоразу, коли в ті скрутні часи свого життя він вибирав мовчанку – наприклад упродовж року між фетвою і публікацією «Від щирого серця» – то мовчанка відтак виявлялася помилкою.

У понеділок 22 лютого представники канцелярії прем'єр-міністра повідомили, що містер Мейджор загалом погодився на зустріч зі мною – вияв рішучості уряду в питанні свободи слова й права громадян його країни не впасти від кулі вбивць, найнятих за гроші зарубіжної держави. Нещодавно узгодили дату зустрічі. Проте одразу її скасували з огляду на кампанію горластих торі на задніх лавках парламенту, які дуже переймалися станом партнерських відносин Британії з кровожерливими муллами Тегерана. Дата зустрічі, в остаточності якої мене запевняли «якнайпереконливіше», сьогодні відкладена без жодних пояснень. За якимось дивним збігом обставин поїздка британської торгової делегації до Ірану на початку травня відбудеться без найменшої перепони. Іран вітає цей візит як «прорив» у взаємних відносинах, адже він стане першою такою місією за чотирнадцять років після революції Хомейні. Іранська інформаційна агенція стверджує, що британці готові відкрити для Ірану нові кредитні лінії.

Дедалі складніше зберігати довір'я до рішення міністерства закордонних справ започаткувати нову «помітну» ініціативу проти сумнозвісної фетви. Ми не тільки квапимося укласти ділові угоди з деспотичним режимом, який адміністрація США називає «міжнародним ізгоєм» і таврує як головного світового спонсора тероризму, але також збираємося позичати режиму гроші, аби мав за що торгувати з нами. Тим часом я сиджу собі та й гадаю, що пора вже запропонувати нову дату моєї невеличкої зустрічі. Проте

ніхто з Даунінг-стрит, 10 чомусь не телефонує і не пише мені.

«Антирушдівська» група тиску в партії торі – сам її склад красномовно свідчить про палке бажання перевести все у цій справі з площини принципу в площину особистості – включає сера Едварда Гіта та Емму Ніколсон, а ще відомого апологета іранських інтересів Пітера Темпла-Морріса. Емма Ніколсон каже нам, що вже доросла до того, аби «поважати й любити» іранський режим (який убив, покалічив і закатував таку кількість власного народу, що Сполучені Штати назвали його одним із найжорстокіших у світі), у той самий час сер Едвард, який усе ще перебуває під захистом Спеціальної служби, бо двадцять років тому британському народові довелося зазнати на собі наслідки його згубного прем'єрства, критикує рішення щодо надання схожого захисту британцеві, який наразі перебуває у більшій небезпеці, ніж він. Усі названі особи погоджуються в одному: в цій кризі винен я сам. І не зважають на те, що понад дві сотні найвизначніших іранців у вигнанні підписали заяву на мою цілковиту підтримку. Що письменники, мислителі, журналісти й академіки всього мусульманського світу – де нападки на опозиційні, прогресивні і понад усе світські ідеї дужчають – кажуть британським мас-медіа: «захищати Рушді – це захищати себе». На те, що «Сатанинські вірші», легітимний твір вільної уяви, мають багато прихильників (а там, де дві думки, чому останнє слово обов'язково має бути за палями книжок?), а противники твору просто не відчують потреби в його розумінні.

Іранські офіційні представники визнають, що Хомейні навіть не бачив примірника цього роману. Ісламська юриспруденція вважає, що фетва суперечить ісламському закону, не кажучи вже про міжнародне право. Тим часом іранська преса пропонує приз із шістнадцяти золотих зливків і паломництво до Мекки за карикатуру, яка б «довела»: «Сатанинські вірші» – це не роман, але ретельно продумана західна змова проти ісламу. Хіба вся ця справа не видається іноді найчорні-

шою з усіх чорних комедій – цирковою інтермедією, розіграною кровожерливими блазнями?

За останні чотири роки багато людей зводили на мене клепаки. І я не маю наміру підставляти другу щоку. Якщо раніше вважалося за доцільне завдавати удару по лівих, яким по дорозі з комунізмом, а також по правих, які потурали нацизмові, тоді з такою самою зневагою слід ставитися до друзів революційного Ірану – бізнесменів, політиків і британських фундаменталістів.

Гадаю, ми досягли поворотної точки. Ми або серйозно беремося за справу захисту свободи слова, або ж ні. Якщо так, то сподіваюся, що містер Мейджор уже невдовзі захоче підвестися зі свого крісла й провести обіцяну зустріч. Мені дуже хотілося б обговорити з ним питання посилення тиску на Іран у ЄС, через Співдружність, ООН, у Міжнародному суді. Ми потрібні Іранові більше, ніж він потрібен нам. Замість того, щоб здригатися, коли мулли погрожують припинити торговельні відносини, давайте самі закрутимо економічні гайки. Під час розмов у Європі та Північній Америці я виявив широке зацікавлення різних партій ідеєю заборони надання кредитів Ірану як першого кроку. Проте всі чекають на рішучі дії британського уряду. Тоді ж бо як у сьогоднішній газеті Бернард Левін каже: щонайменше дві третини всіх членів парламенту від торі навіть би тішилися, коли б іранським терористам пощастило мене вбити. Якщо такі члени парламенту насправді представляють націю – якщо настільки нас не цікавить свобода – то нехай так і буде: знімайте охорону, розголошуйте моє місцеперебування, і нехай заговорять кулі. Так чи інакше. Давайте вирішувати.

Відкладена на довгий час зустріч із Джоном Мейджором нарешті відбулася 11 травня в його кабінеті у палаті громад. Напередодні він мав розмову з Найджелою Лосон, і її врівноваженість виявилася досить помічною. «Він, мабуть, не зможе відмовити у твоїй підтримці, – сказала вона. – Тобі стане в пригоді поганий економічний стан; оскільки він не має чим похвалитися в економіці,

йому доводиться приставати на зміцнення моральних підвалин». Мала також хорошу новину; вона – вагітна. Він розповів про це Елізабет, знаючи, що вона сама дуже хоче завагітніти. Але як їй народжувати серед цього кошмару, в оцій комфортабельній в'язниці? До того ж переміщений хромосом перетворював вагітність на біологічну рулетку. Народження дитини видавалося не найкращим вибором для чоловіка, що збирався благодати прем'єр-міністра про допомогу у збереженні свого життя.

Прем'єр-міністр не усміхався своєю фірмовою усмішкою хорошего хлопця й не говорив про крикет. Він виглядав закритою, може навіть трохи настороженою людиною, яка знає, що його проситимуть про те, чого він не захоче зробити. Він сказав навпростець, що вони не фотографуватимуться на цій зустрічі, бо хоче «мінімізувати реакцію Ірану та власних задньолавочників». Такий початок нічого доброго не обіцяв.

«Хотів би подякувати за чотири роки охорони, – сказав він Мейджорові. – Надзвичайно вдячний усім тим, хто піклується про мене, ризикуючи своїм життям». Мейджор мав приголомшений вигляд. Це був не той Рушді, якого він очікував побачити, якого «*Дейлі мейл*» назвала «грубим, похмурим, аморальним, недалеким, скупим, непривабливим, дріб'язковим, зарозумілим і егоїстичним». Одразу стало зрозумілим, що прем'єр-міністр у голові мав «*Дейлі мейл*». (Газета помістила редакційну статтю супроти цієї зустрічі.) «Можливо, вам варто такі речі частіше говорити на публіці, – казав він, – щоб виправити враження, яке склалося в людей про вас». «Пане прем'єр-міністр, – сказав він, – я кажу це щоразу, коли зустрічаюся із журналістами». Він злегка кивнув головою, проте, здається, трохи розслабився і став привітнішим. Надалі зустріч відбувалася у нормальній атмосфері. Вже не вперше і не востаннє люди переконуються, що тільки йому вдається стерти з їхньої пам'яті таблоїдну карикатуру на Рушді, що насправді він досить товариський. «Ви трохи роздобріли», – раптом сказав Мейджор. «Дуже дякую, пане прем'єр-міністр», – відповів він. «Вам би мою роботу, – сказав прем'єр-міністр, –

умить скинули б зайву вагу». «Гаразд, – відповів він, – я виконуватиму вашу роботу, а ви мою». Після цього вони стали майже приятелями.

Мейджор висловив згоду, що потрібен підхід, який привертав би до себе увагу. «Вам слід поїхати до Японії, присоромити їх і змусити діяти», – сказав він. Вони торкнулися теми ухвалення резолюції Співдружністю націй, аби Іран не міг вважати це питання розбіжністю в думках Сходу і Заходу. Говорили про Міжнародний суд; аби не «заганяти Іран у глухий кут», Мейджор не хотів туди звертатися. Погодилися щодо цінності зустрічі з президентом Клінтоном. Він переказав прем'єр-міністрові слова, які почув від переговорника ООН Пікко. *США – ключовий чинник*. Мейджор кивнув головою і поглянув на своїх помічників. «Давайте подивимося, чим ми можемо допомогти», – сказав він.

Коли новина про їхню зустріч потрапила в мас-медіа разом із заявою прем'єр-міністра про неприпустимість фетви, офіційна газета іранського режиму «*Кайган*» шаленіла. «Автор «*Сатанинських віршів*» буквально напрошується на запотиличника». Це був покер з високою ставкою. Тому намагався навмисно її підвищити; іранці також не здавалися, також не хотіли програвати. Тепер мав тільки один правильний хід. Мусив далі підвищувати ставку.

Зателефонувала Клариса й сказала, що в її груді виявили пухлину, «і це чотири шанси з п'яти за шкалою ймовірності раку». За шість днів їй зроблять лампектомію, а результати стануть відомі через тиждень. Голос її тремтів, проте притаманна їй стійкість усе ще не покидала її. Його це вразило до глибини душі. За кілька хвилин він перетелефонував їй і сказав, що заплатить за будь-яке приватне лікування, за все, що буде потрібно. Вони говорили про можливість уникнути цілковитого видалення грудної залози, а тоді розповів усе те, що колись дізнався від Найджели і Томасіни про успішне лікування раку груді в лікарні Гая, а також назвав прізвище лікаря – містер Фентіман. Недавно у «*Санді таймс*» на першій сторінці

він знову натрапив на інформацію про лікування раку груді, й там знову згадувався Фентіман. І він подумав: *Вона мусить перемогти. Вона не заслужила на таке. Вона переможе.* Вони з Елізабет зроблять усе, що в їхніх силах. Проте перед лицем фатальної загрози людина завжди залишається віч-на-віч з хворобою. Зафарові також доведеться це пережити; він уже провів чотири роки у постійній тривозі за одного із батьків. А удар прийшов не з того боку, звідки він на нього чекав. Лихо нависло над «безпечною» мамою, і тепер вона у великій небезпеці. Він не міг не думати про майбутнє. Як йому створити належні умови для Зафара, якщо хлопець утратить маму? Йому доведеться жити в цьому конспіративному будинку, проте як бути зі школою, з його друзями, його життям у «реальному» світі? Чи зможе він допомогти йому загоїти рану, завдану такою страхітливою втратою?

Півжиття ти борешся за щастя під сонцем, сказав він Елізабет, опісля ти отримувеш тих п'ять хвилин сонця. Відтак тебе знову затягують у темряву, і ти помираєш. Ще не встиг він цього промовити, як йому здалося, що ці слова каже Флорі Загойбі у «*Прощальному зітханні Мавра*». Літературна уява не має меж безсоромності? Ні, не має. Не має жодних меж.

Він сказав офіцерові охорони Дікові Біллінгтону про Кларису й про підозри на рак, і Дік відповів: «Авжеж, жінки вічно на щось хворіють».

Самін розповіла йому про довгу розмову з Кларисою, яка хотіла згадати давні дні. Вона була доволі бадьорою, проте скаржилася, що їй «у житті не щастить». Кларисина недуга змусила Самін подумати про свою власну смертну сутність. Вона запитала його, чи взяв би він під свою опіку її доньок, якби так сталося, що вона і їхній батько помруть.

Він відповів: авжеж, узяв би, проте вона мусить подумати про інший розвиток подій, бо небезпека загрожує і його життю.

З лікарні Бартса надійшли результати аналізів і вони виявилися дуже поганими. Клариса мала *інвазивну карциному*, яку можна було виявити, може, навіть ще півто-

ра року тому. Неминучим є радикальне хірургічне втручання. Рак «міг» поширится також на лімфатичну систему. Тож їй доведеться здати аналізи крові, а також візьмуть пробу легень, печінки і кісткового мозку. Вона повністю контролювала свій голос, однак страх вгадувався за кожним її словом. Ще сказала, що Зафар міцно її обнімає і мало не плаче. Їй багато коштувало змиритися з думкою про необхідність мастектомії, але що вона робитиме, коли вражені печінка і кістковий мозок? Як звикнутися з думкою про неминучість смерті?

Він зателефонував Найджелі. Вона знала лікаря, який застосовував нові технології у лікуванні раку печінки й досяг певного успіху. Це була соломинка, за яку треба хапатися, проте тільки соломинка.

На ніч привезли Зафара. Він приховував свої почуття. Його мама чинила так само перед лицем небезпеки. «Як мама?» «Добре». Ліпше було б, якби він дізнався про новину поступово, з відповідною для свого віку швидкістю, ніж розповісти йому все одразу, посадивши його перед собою. Клариса поговорила з ним і вжила слово «рак». «Ти мені вже про це казала». Проте вона не казала.

Надійшли нові результати аналізів. Кларисина кров, легені, печінка і кістковий мозок не вражені раком. Однак це «поганий рак», сказали їй. Мастектомії не уникнути, й десять лімфовузлів також мають бути видалені. Вона хотіла почути думку іншого спеціаліста. І йому хотілося. Він покриє всі затрати. Тож вона пішла до онколога на прізвище Сікора у Гаммерсмітській лікарні, і Сікора сказав: мастектомія – необов'язкова. Після видалення пухлини вона пройде курс хіміотерапії та променевої терапії, і цього вистачить. Коли почувла, що зможе зберегти свою грудь, аж посвітлішала. Для неї, вродливої жінки, калічити власну вроду видавалося нестерпним. Опісля їй довелося зустрітися з хірургом, який мав проводити операцію з видалення грудної залози, чоловіком на прізвище Лінн, що виявився негідником. *Дорогенька, вмовляв він її ележно, люба дівчинко, чому ви не погоджуєтесь на цю операцію?* Він наполягав на необхідності мастектомії, заперечуючи світилу онкології Сікорі,

руйнуючи віднайдену Кларисину впевненість і відговорюючи її від лікування в Гаммерсмітській лікарні, де вона отримала оцінені нею належним чином консультації і де працювали симпатичні їй лікарі. Вона запанікувала й була близька до істерики впродовж двох днів, аж поки не наважилася на розмову із Сікорою. Він заспокоїв її, сказавши, що вони дотримуватимуться запропонованого ним курсу лікування. Підбадьорена, вона повезла Зафара на тиждень до Франції, де вони каталися на велосипеді.

Саміна сказала, що Кішу, її знайомий хірург з Нью-Йорка, вважає: з таким інвазивним раком не можна зволікати, необхідно негайно проводити мастектомію. Проте немастектомічне лікування сильно підійняло Кларисин дух. Важко було щось їй радити. Вона не дослухатиметься до його порад.

Зателефонував правник Берні Саймонс. Отримано умовно-остаточне рішення суду, тож розлучення з Маріан завершиться вже за кілька тижнів, коли суд ухвалить остаточне рішення. Ага, згадав він. Я ж бо розлучаюся.

Він одержав повідомлення від Бернара-Анрі Леві. Хороша новина: його нагородили *très important*¹ швейцарською премією Колетт² – премією Женевського книжкового ярмарку. Йому треба приїхати до Швейцарії наступного тижня, де на головній церемонії ярмарку йому і вручать цю премію. Проте швейцарський уряд оголосив його небажаним гостем і заявив, що відмовляється надати йому поліцейський захист під час візиту. Пригадався містер Грінап, який казав, що він наражає громадськість на небезпеку через своє прагнення до самозвеличення. Цього разу швейцарські грінапи перемогли. Ну що ж, не буде самозвеличення. Громадськість Швейцарії залишатиметься у безпеці. Все, що йому дозволялось зробити, так це зателефонувати до зали, в якій вручатимуть премію Женевського книжкового ярмарку. Бернар-Анрі Леві у

¹ Дуже поважною (*фр.*).

² Сіндоні-Габріель Колетт (1873–1954) – французька письменниця.

своєму виступі сказав, що премію йому присуджено одногосним рішенням журі. Голова журі мадам Едмонда Шарль-Ру сказала, що рішення ухвалено «в душі Колетт», яка «боролася з нетерпимістю». Проте премія сильно розгнівала спадкоємців Колетт, які, очевидно, не погодилися з думкою мадам Шарль-Ру, що присудження Салманові Рушді премії відбулося «в душі Колетт». Вони висловили своє невдоволення і відмовилися надалі надавати дозвіл на використання імені Колетт. Він стане останнім лауреатом премії Колетт.

По сусідству від нього жив дуже допитливий сусід, літній джентльмен на ймення Берті Джоуел. Отже, містер Джоуел підійшов до воріт і сказав по домофону, що хоче, аби хтось зайшов до його будинку і то вже «протягом наступних п'ятнадцяти хвилин». Елізабет не було вдома, тому мусив іти хтось із групи захисту. Всі чекали в напрузі; невже розкрили таємницю ідентичності містера Антона? Проте цей екстрений виклик стосувався забитої каналізації, що проходила територією обох земельних ділянок. Новий начальник групи захисту Френк Бішоп був дещо старшим, веселим чоловіком з вишуканою мовою, і був він активним членом Марилебонського крикетного клубу. Виявилося, що Берті Джоуел також член того самого клубу і знав Френкового тата. Крикетний зв'язок розвіяв усі підозри. «Будівельники сказали мені, що будинок обшивають залізом, тож я запідозрив зв'язок з мафією», – сказав Берті Джоуел, а Френк з того лишень посміявся і заспокоїв його. Коли повернувся і розповів усім, у чому річ, група з полегшенням зітхнула, й усі тішилися, як малі діти. «Розслабся, Джо, – сказав Френк. – Всюди лад і спокій».

Ставалися також інші випадки. Одного разу заклинило електричні ворота, вони залишалися відчиненими, і тут чоловік, дуже схожий на поета Філіпа Ларкіна, зайшов на подвір'я і наче чогось дошукувався. Наступного дня з'явився чоловік зі складною драбиною і намагався сфотографувати будинок за живоплотом. З'ясувалося, що він писав газетну статтю про перехід нерухомого майна у володіння кредиторів. У такі дні йому думалося: *Можє,*

справді десь поблизу чатують кілери і мене от-от уб'ють. Однак усе це виявилось хибною тривоною. Будинок залишався «незасвіченим».

Несподівано помер Берні Саймонс; добрий, дуже потрібний Берні, повірений всього покоління британських лівих, найрозумніший і найдобріший чоловік, який допомагав йому боротися з мусульманськими позовами та був безцінним союзником у боротьбі проти погроз Гавлі й Геммінгтон зняти з чергування групу захисту. Берні мав тільки п'ятдесят два роки. Він приїхав на конференцію до Мадрида, пообідав, піднявся на поверх вище – серцевий напад, і він падає обличчям на килим. Швидкий кінець після ситного обіду. Принаймні це втішало. Люди телефонували по всьому Лондону й переказували сумну новину. Він поговорив з Робертом Маккрамом, Керолайн Мічел, Мелвіном Берггом. Робертові він сказав: «Не вкладається в голову... Хочеться зателефонувати Берні й попросити його якось усе це залагодити».

Ще рано знаходити імена своїх ровесників на сторінках некрологів, проте наступного ранку він побачив те ім'я, як і Анджеліне колись, як і невдовзі міг там побачити і Кларисине ім'я, чого він дуже боявся. Едвард Саїд хворів на ХЛЛ, хронічний лімфолейкоз, у Гіти Мегти діагностували рак, і її саме оперували. Ох ці крила, це лопотіння крилами. До смерти засудили саме його, проте падали люди навколо нього.

На початку липня Елізабет повезла Кларису до Гаммерсмітської лікарні для ще одного хірургічного обстеження. Результат виявився обнадійливим. Хірург містер Лінн сказав, що «більше не бачить раку». Тож може вони похопилися вчасно, і вона житиме. Клариса була переконана, що все добре. Променева терапія вб'є всі ракові клітини, що залишилися, а оскільки заражений «тільки один, найменший» лімфовузол, то вона сподівалася, що зможе обійтися без хіміотерапії. Він мав деякі сумніви, проте тримав язик за зубами.

Едвард Саїд сказав йому, що в нього різко збільшується кількість лейкоцитів і йому доведеться пройти курс

хіміотерапії. «Але я ходяче диво», – сказав він. Його лікар, лонг-айлендський медик індійського походження на ймення доктор Канті Раї, був «автором книжки» про ХЛЛ, і стадії цієї хвороби почали називатися «стадіями Раї» з огляду на його працю зі встановлення природи хвороби. Тож Едвард, до певної міри іпохондрик, аж поки насправду не захворів, після чого став відважним героєм, мав найліпшого з усіх можливих лікарів і боровся з хворобою з усіх сил. «Ти ходяче диво також, – сказав він. – Обидва не маємо права на життя, проте живемо». Він сказав, що бачив у *«Нью-Йорк таймс»* інтерв'ю з аятолою Санеї Щедрим. «Його сфотографували на тлі стіни, на якій висіла карикатура, де ти гориш у пеклі. Санеї каже: *Дорога до раю стане легшою, якщо Руїнді помре*». І тут Едвард не втримався, пирснув зо сміху і замахав руками, немов відганяючи слова щедрого на винагороди Санеї.

На свій сорок шостий день народження він зібрав друзів у власному будинку. На той час уже існував схвалений Спеціальною службою список близьких друзів, які зайвого не ляпали і заслуговували на довір'я, до того ж їх уже добре знали поліцейські. Білл Бюфорд приніс пляшку вина «кот-дю-рон», а Гіллон – «плюїні-монтраше». Полін Мелвілл подарувала йому гамак, Найджел – дуже гарну блакитну лляну сорочку. Джон Даймонд тішився тим, що вижив після аварії, коли автобус врізався в його авто на швидкості 40 миль за годину саме у двері, де він сидів за кермом. На щастя, двері витримали.

Антонія Фрейзер і Гарольд Пінтер принесли йому примірник Гарольдових віршів, що вийшли обмеженим накладом. (Якби Гарольд мав номер вашого факсу, час від часу ви одержували б його вірші й мусили б їх якнайшвидше хвалити. Один з віршів називався «Лен Гаттон» на честь великого англійського крикетиста. *Я бачив Лена Гаттона / в його найкращий час / Ще раз / Ще раз/ Ще раз*. Ось так. Гарольдів найліпший друг, драматург Саймон Грей, знехтував його віршем і не надіслав на нього належного коментаря, тож Гарольд зателефонував і дорікав йому. «Вибач, Гарольде, – сказав Саймон. – Ніяк не можу його дочитати». Містер Пінтер не зрозумів жарту.)

Знаного алжирського письменника і журналіста Тагара Джаута вбито вистрілом у голову – третій великий інтелектуал, після Фарага Фауди в Єгипті й Угура Мумку в Туреччині, пішов з життя упродовж року. Він намагався привернути увагу західної преси до цих випадків, проте нікого це, здається, не цікавило. Тим часом його власна кампанія пробуксовувала. Крістофер Гітченс почув від британського посла у Вашингтоні сера Робіна Реніка, що зустріч з Клінтоном відбудеться не раніше ніж восени. Френсіс і Кармел часто сварилися між собою, а тоді ще і його діяли. Він поділився з ними своїм майже відчаєм і наполягав на пошквалюванні роботи – тож вони об'єднали свої зусилля.

Поїхав удруге до Парижа, щоб виступити на зібранні Загальної академії культури у розкішній залі Лувру, повній позолоти, фресок і письменників: Елі Візель, Воле Соїнка, Яшар Кемаль, Адоніс, Ісмаїл Кадаре, Синтія Озік... і Умберто Еко. Він щойно написав на роман Еко «*Маятник Фуко*» найрозгромнішу рецензію, яку він коли-небудь писав на якусь книжку. Еко швидко попрямував до нього і був надзвичайно люб'язним. Він розпростер руки й вигукнув: «Рушді! Я – Еко, що пише дурниці!» Надалі вони навіть дуже добре ладнали. (З часом об'єднали свої сили з Маріо Варгасом Льосою й утворили літературну трійцю, яку Еко назвав трьома мушкетерами, бо «спочатку ми були ворогами, а тепер стали друзями». Варгас Льоса критикував Салмана за його лівацтво, Еко критикував Маріо за його надмірний ухил управо, а Салман критикував творчість Еко, проте, зустрівшись, вони одразу порозумілися. Три мушкетери успішно діяли в Парижі, Лондоні та в Нью-Йорку.)

Заходи безпеки виявилися до безглуздості надмірними. Хороші хлопці з RAID змусили Лувр того дня зачинитися. Всюди впадали в око люди з автоматами. Йому не дозволяли стояти біля вікон. А коли настав обідній час і письменники покрокували до скляної піраміди, спроектованої І.М.Пеєм, щоб спуститися униз на ленч, хлопці з RAID змусили його сісти в авто, що проїхало, може, яки-

хось сто метрів до піраміди від крила Лувру, де зібралася Академія; навколо авто йшли озброєні чоловіки у дзеркальних сонцезахисних окулярах, зі зброєю напоготові. Якесь божевілля, та й годі; йому стало ніяково.

У кінці дня служби безпеки поінформували його, що міністр внутрішніх справ Шарль Паскуа не надав йому дозволу провести ніч у Франції, бо це надто затратно. Проти чого він заперечив і сказав, що йому запропонували переночувати у своїх помешканнях Барнар-Анрі Леві, Барнар Кушнер і Крістін Окран, а ще у будинку доньки Жака Ланга Каролін, тож їм це нічого не коштуватиме. *Ну, річ у тому, що ми виявили певну загрозу щодо вас, ми просто не зможемо гарантувати вам безпеку.* Навіть Спеціальна служба не повірила в такі вигадки. «Вони обов'язково поділилися б своєю інформацією з нами, Джо, – сказав Френк Бішоп, – а вони цього не зробили». Каролін Ланг сказала: «Якщо ви маєте бажання протистояти наказу RAID, то ми влаштуємося тут, у Луврі, поприносимо постелі й вино, приведемо друзів». Це була забавна й зворушлива задумка, проте він відмовився: «Якщо я таке утну, то вони мене більше не пустять до Франції». Відтак стало відомо, що Крістофер Маллабі відмовив йому в ночівлі в посольстві; але чи то британцям, чи французам удалося вмовити «Бритіш еарвейз» перевезти його назад до Лондона. Тож уперше за чотири роки він полетів у літаку без жодних заперечень з боку екіпажу чи пасажирів – багато хто з них підходив до нього й висловлював свою солідарність, співчуття й підтримку – і це на літаку БЕ. Тим не менше після приземлення представник «Бритіш еарвейз» заявив, що переліт вони дозволили тільки під тиском французьких властей «на місцевому оперативному рівні», й надалі вони вживуть заходів «з недопущення цього в майбутньому».

«U2» у рамках свого грандіозного турне з альбомом «*Zooropa*» прибули на стадіон «Вемблі», тож Боно зателефонував йому і запитав, чи не має він бажання вийти на сцену. Гурт «U2» хотів висловити свою підтримку, а це була чи не найкраща нагода, про яку тільки можна

мріяти. Дивовижно, проте Спеціальна служба не заперечувала. Можливо, вони вважали, що на концерт «U2» прийде небагато ісламістських терористів, або ж вони просто хотіли подивитися їхнє шоу. Він узяв Зафара й Елізабет із собою, і впродовж першої частини шоу вони сиділи на стадіоні й слухали концерт. Коли він підвівся, щоб іти за куліси, Зафар сказав: «Тату... не співай». Він не мав жодного наміру співати, та й хлопцям з «U2» цього не хотілося, але щоб подражнити свого сина-підлітка, він сказав: «А чому б не заспівати? Музиканти – хороші, ірландська ж група, до того ж зібралось вісімдесят тисяч людей, то... я, може, і заспіваю». Зафар захвилювався. «Тату, ти не розумієш, – сказав він. – Якщо ти заспіваєш, то я крізь землю провалюся».

За кулісами він знайшов Боно у спорядженні Макфісто – у костюмі із золотистої парчі, з вибіленим обличчям і невеличкими червоними ріжками з оксамиту, і за кілька хвилин вони придумали коротенький діалог, який мали розіграти на сцені. Боно вдаватиме, що саме телефонує йому на стільниковий телефон, і під час їхньої розмови він мав вийти на сцену. Коли ж він таки вийшов, то зрозумів, *що* таке вісімдесят тисяч людей, які підбадьорюють тебе вигуками. Авдиторія на творчих вечорах – або ж навіть якщо взяти великий гала-вечір канадського ПЕН-клубу в Торонто – все ж таки не така численна. Дівчата не вилазять хлопцям на плечі, та й зі сцени у натовп ніхто не стрибає. Навіть на найкрутіших літературних акціях біля мікшера танцює щонайбільше дві супермоделі. Тут інші масштаби.

Коли він писав роман *«Земля під її ногами»*, для нього виявилось дуже корисним мати уявлення про те, як то стояти під тягарем усіляких світло ефектів, коли не бачиш чудовиська, що горлає до тебе з темряви. З усіх сил намагався не перечепитися за якийсь із кабелів. Після шоу їх сфотографував Антон Корбайн¹, умовивши його помінятися з Боно окулярами. На якусь мить йому було дозво-

¹ Антон Корбайн (нар. 1955 р.) – нідерландський фотограф і режисер.

лено мати вигляд божества у напівсферичних, що облягали півголови, «мушиних» сонцезахисних окулярах містера Бі, в той час як рок-зірка великодушно дивився на нього поверх нудних літературних окулярів. Це було графічним утіленням тієї різниці між двома світами, які зустрілися на короткий час завдяки гречному бажанню допомогти йому з боку «U2».

За кілька днів зателефонував Боно, кажучи, що хоче вдосконалити свої вміння писати тексти пісень. У рок-групі автор текстів стає чимось на кшталт засобу передачі почуттів у повітрі, не слова є рушійною силою, але музика, якщо тільки ти не сповідуєш фольк-традицію, скажімо, як Ділан, тому йому хотілося це змінити. *Чи не могли б ми десь зустрітися й поговорити про те, як ви працюєте?* Йому хотілося зустрічатися з новими людьми – з іншими людьми. В його голосі вчувався голод на розумову їжу і на те, що він називав *просто хорошиими текстами*. Він запропонував свій будинок на півдні Франції. Він пропонував дружбу.

Своїм друзям він казав, що покараний цікавим життям (сміху мало), схожим на поганій власноруч написаний роман. Однією з властивостей цього поганого роману було те, що головні герої могли в будь-яку мить, ні сіло ні впало, з'являтися в ньому і намагатися повернути його сюжет зовсім в інший бік. 27 травня – це день, коли чотири року потому народиться його другий син Мілан, який назавжди заволодіє цією датою, проте 1993 року він ознаменувався появою цілком іншого індивідууму – турецького письменника, видавця газети й провокатора Азіза Несіна.

Він зустрічався з Несіном тільки один раз, сімома роками раніше, коли цей турецький письменник потрапив у халепу. Гарольд Пінтер запросив гурт письменників до будинку на Кемпден-Гілл-сквер для організації протесту через те, що турецька влада буцімто хотіла відібрати у Несіна паспорт. Цікаво, чи Несін пам'ятає, як майбутній автор *«Сатанинських віршів»* охоче підписався під протестом, і підозрював, що не пам'ятає. 27 травня йому повідомили, що якісь частини із *«Сатанинських віршів»*

надрукувала ліва газета «*Айдинлик*», головним редактором якої був Несін, що не звертався до нього за дозволом на публікацію уривків з його твору турецькою мовою (зазвичай переклади перевіряються на якість і точність), щоб кинути виклик забороні книжки в Туреччині. Заголовок над витягами з роману звучав так: «САЛМАН РУШДІ: МИСЛИТЕЛЬ ЧИ ДУРИСВІТ?» У наступні дні з'явилися нові уривки; з Несінових коментарів до них стало зрозуміло, що він перебуває в таборі таки справжніх «дурисвітів». Агенція Вайлі надіслала Несінові листа й нагадала йому, що піратство є піратством, а якщо він бореться, як він каже, за права письменників уже впродовж багатьох років, то чи не міг би він висловити своє занепокоєння щодо зазіхань на ці права з боку Хомейні? Відповідь Несіна виявилася надзвичайно нахабною. Він надрукував листа від агенції у газеті й прокоментував його в такий спосіб: «Який стосунок до мене має справа Салмана Рушді?» Відтак заявив про свій намір не полишати публікування уривків з роману, а якщо Рушді заперечує, нехай «притягає нас до суду».

Газету «*Айдинлик*» піддали гонінням, співробітників редакції заарештували, розповсюдження призупинили, наклад вилучили. В одній із стамбульських мечетей імам оголосив газеті джихад. Турецький уряд, захищаючи принципи світськості, видав постанову про відновлення діяльності газети, проте суперечка на цьому на закінчилася й атмосфера залишалася загалом напруженою.

Знову з'явилося відчуття, що його твір став пішаком у чужій грі. Його друг, турецький письменник Мурат Белге, сказав, що Несін поводиться, «як той дівак», проте ті, від кого він зазнає утисків, не повинні перемогти. Найболючіше, що він також був прибічником світськості й міг сподіватися на краще ставлення до нього з боку секуляристів у Туреччині. Розбрат у таборі секуляристів грав на руку тільки ворогам світськості. Відповідь цих ворогів на уривки в газеті «*Айдинлик*» не забарилася й була надзвичайно жорстокою.

На початку липня Несін поїхав на конференцію секуляристів у місті Сивас, що в Анталії (Анталія – це частина

Туреччини, де крайній ісламізм має найбільше прибічників). Вони відкрили пам'ятник Піру Султану Абдалі, місцевому поетові, якого у шістнадцятому столітті забили каменями до смерті за богохульство. Несін, як потім розповідали, виголосив промову, озвучивши тему свого атеїзму і зробивши кілька критичних зауважень щодо Корану. Правда це чи ні, достеменно ніхто не знав. Тієї ночі екстремісти оточили готель «Мадімак», де зупинилися всі делегати конференції, і з викриками й погрозами підпалили будівлю готелю. У вогні загинуло тридцять семеро людей – письменників, карикатуристів, акторів і танцівників. Проте Азіза Несіна серед загиблих не виявили. Його врятували пожежники, які спочатку не впізнали його. Коли ж усвідомили, хто він такий, то почали бити, а місцевий політик вигукував: «Це шайтан, бийте, ні на що не зважайте».

Жахіття у Сивасі світова преса назвали «заколотом Рушді». Він виступив на телебаченні й засудив убивць, а тоді написав сердиті статті для лондонської «Обзервер», а також для «Нью-Йорк таймс». Те, що заколот назвали його іменем несправедливо, проте не в тому річ. Убивство Фараги Фауди, Угура Мумку, Тагара Джаута і людей у Сивасі стало красномовним свідченням того, що гоніння на «Сатанинські вірші» – це не випадковість, але частина глобальної ісламської війни з вільнодумством. Він зробив усе, що міг, аби домогтися від турецького уряду, від «Великої сімки», що саме проводила свою зустріч у Токію, від усього світового співтовариства вжити належних заходів. З-поміж інших періодичних видань чомусь тільки часопис «Нейшен» зробив спробу звинуватити його у «дошкульній образі» турецьких секуляристів (статтю написав Александр Коуберн, один із найбільших сучасних майстрів дошкульних образ), однак це також не мало значення. Азіз Несін і автор, чий твір він украв і принизив, ніколи не стануть друзями, проте перед лицем такої небезпеки він став пліч-о-пліч з усіма турецькими секуляристами, включаючи Несіна.

В іранському меджлісі й пресі лунали голоси на підтримку сиваських убивць. Так уже влаштований цей світ: аплодують убивцям і паплюжать людей, які живуть зі слова або ж померли за нього.

Нажаханий сіваським звірством, відомий німецький журналіст-розслідувач Гюнтер Вальраф, який у процесі написання надзвичайно популярної книжки *«Найнижчий з низьких»* удавав із себе турецького гастарбайтера і виявив страхітливе ставлення до таких робітників з боку німецьких расистів і навіть з боку німецького уряду, тепер зв'язався з ним і наполягав на необхідності залагодити непорозуміння *«Несін-Рушді»*. Несін далі давав інтерв'ю, накидаючись на *«Сатанинські вірші»* і їхнього автора, тож і Вальраф, і Арне Рут, редактор шведської щоденної газети *«Датенс нюгетер»*, доклали немало зусиль, аби його напоумити. «Якби я міг умовити Несіна приїхати до мене додому, чи змогли б ви також приїхати і примиритися з ним?» – запитав Вальраф. Він відповів, що все залежить від настрою, з яким Несін прийде на цю зустріч. «Він і надалі гне свою лінію – говорить образливо і зневажливо, тож мені буде нелегко». «Покладіться на мене, – сказав Вальраф. – Якщо він пообіцяє приїхати з мирними намірами, чи підете ви йому назустріч?». – «Так, авжеж».

З аеропорту Бітін-Гілл він прилетів до Кьольна, й у Гюнтеровому будинку великий журналіст і його дружина приймали його гучно, весело й гостинно; майже одразу Вальрафові захотілося зіграти з ним у настільний теніс. Вальраф виявився сильним гравцем і виграв майже всі партії. Азіз Несін, приземкуватий, кремезний сивочолий чоловік, до тенісного столу не підходив. Мав вигляд саме тієї людини, якою він був, себто людини, що пережила потрясіння і якій не подобається її теперішнє товариство. Він сидів у кутку і щось собі думав. Початок не надто багатообіцяючий. Під час першої розмови Вальраф виступав у ролі перекладача; Несін удавався до настільки ж уїдливих зауважень, як і в *«Айдинлик»*. Для нього існувала тільки його боротьба з турецькими фанатиками, а все решта – пропади воно пропадом. Вальраф пояснював, що вони ведуть таку ж боротьбу. Після вбивства Угура Мумку в Туреччині казали, що «ті, хто засуджував Салмана Рушді, тепер убили Мумку». Поразка в одній

битві між секуляризмом і релігією означала поразку в усіх інших битвах. «Салман завжди тебе підтримував, усім розповідав про Сивас, – сказав він, – тож тепер тобі треба підтримати його». День видався довгим. Здавалося, на шляху до примирення стояло Несінове *самолюбство*, позаяк він розумів, що йому доведеться визнати нешляхетність своїх дій. Проте Вальраф налаштувався рішуче на те, щоб не дати зустрічі закінчитися безрезультатно, тож Несін, щось мимрячи й бубонячи, таки подав йому руку. Було коротке рукостискання, після якого – ще коротші обійми, всі почувалися ніяково, проте сфотографувалися, й Вальраф вигукнув: «Чудово! Тепер ми друзі!» – й повіз їх кататися по Райну на катері.

Люди Фальрафа усе зняли на плівку й змонтували інформаційний відеосюжет, у якому вони з Несіном спільно засуджують релігійний фанатизм і слабку реакцію Заходу. Принаймні в очах загалу їхньому протистоянню покладено край. Азіз Несін не підтримував з ним більше стосунків. Несін прожив ще два роки й помер від серцевого нападу.

Любий Гарольде!

Дуже вдячний тобі за те, що влаштував для Елізабет, мене й хлопців перегляд твоєї постановки Меметової¹ «Оліанни», а також за обід у «Грілл-Сент-Квентін». Можливо, я вчинив неправильно, що зробив кілька зауважень щодо п'єси; попри це я сказав і кілька хороших слів про твою постановку. Я однозначно був неправий, коли змінив тему розмови й почав говорити з Антонією про її книжку «Порохова змова». (Зізнаюся, тепер я цікавлюся людьми, яким хочеться щось підірвати.) Краєм ока бачив, що з твоїх вух уже йде пара і що активна зона твого ядерного реактора починає плавитися. Так недалеко і до Китайського синдрому. Аби запобігти такому розвиткові подій, я сказав: «Гарольде, невже я забув сказати, що твоя постановка «Оліанни»

¹ Девід Мемет (нар. 1947 р.) – американський драматург, кіносценарист і режисер.

була до біса геніальною?» – «Так, – сказав ти, сумно виблискуючи своїми зубами. – Тільки річ у тому, що ти справді забув сказати про це». – «Гарольде, – сказав я, – твоя постановка «Оліанни» – це робота до біса геніального режисера». – «Можє, навіть більше ніж геніально-го», – сказав ти, й атомну катастрофу було відвернуто. Я вже давно пишаюся тим, що можу відверто сказати: я ніколи ще не був «пінтерований¹». З полегиенням зітхаю, бо знайшов спосіб, як уберегтися від цього і залишити все без змін».

Він поїхав до Праги, щоб побачитися з президентом Вацлавом Гавелом, і президент привітав його з неймовірною теплотою – *нарешиті ми зустрілися!* – й говорив про нього настільки гречно, що суперник президента, правоцентристський прем'єр-міністр Вацлав Клаус, «дистанціювався» від зустрічі, назвавши її «приватною» і сказавши, що він нічого про неї не знає (хоча чеська поліція позичила одну з Клаусових авто для гостя). Клаус висловив сподівання, що це «не зашкодить» зв'язкам Чехії з Іраном.

Він узяв участь у Міжнародній конференції ПЕН-клубу в Сантьяго-де-Компостела – Іберійський півострів не заперечував, – і його запитали про нещодавні нападки принца Чарльза на нього. Він відповів, цитуючи слова Ієна Мак'юена, які той сказав журналістам під час свого візиту до Іспанії з нагоди виходу його книжки тиждень тому: «Захист принца Чарльза коштує значно більше, проте він нічого цікавого не написав». Коли повернувся до Лондона, то виявилось, що «*Дейлі мейл*» таврує його мало не як державного зрадника, бо він, бачиш, наважився пожартувати про спадкоємця престолу. «Він зловживає свободою, за яку ми платимо», – заявила їхня оглядачка Мері Кенні. П'ять днів потому було оголошено, що роман «*Опівнічні діти*» визнано найкращою книжкою за останні двадцять п'ять років присудження Букерівської премії. Не встиг

¹ «Пінтерований» – від Гарольдового прізвища Пінтер, тобто зазнати дошкульної критики з боку друга.

натішитися своєю славою, як уже через день маятник відхилився в інший бік, і його наздогнала страшна новина.

Того ранку, прибувши до Осло із Франкфуртського книжкового ярмарку, Вільям Ньюгор саме збирався піти на роботу, коли побачив, що в його авто спущене заднє колесо. Він не міг знати, що шину навмисно проколов озброєний зловмисник, який заховався в кущах за автомобілем. Убивця розраховував, що Вільям підійде до авто, аби відчинити багажник і дістати запасну шину; і в цей момент він стане вразливим, як та качка на воді. Проте Вільям, очільник великої видавничої компанії, не мав наміру міняти шину власноруч. Він вийняв стільниковий телефон і зателефонував службі техдопомоги. Тепер убивця не знав, як йому бути: вийти зі схованки, щоб влучніше вистрелити, а чи стріляти з того місця, де він ховався, попри далеку відстань до Вільяма? Вирішив стріляти. Три кулі влучило у Вільяма, і він упав на землю. Гурт тринадцятирічних хлопчаків бачили чоловіка з «темною, поганою шкірою», що втівав, проте вбивцю так і не спіймали.

Тільки завдяки своїй атлетичній статурі Вільям не помер. Колишній лижний ас залишався фізично дужим, і це врятувало йому життя. Ще більшою дивиною стало те, що після того, як Вільям пройшов курс інтенсивної терапії, лікарі змогли заявити: він одужає цілком і повністю. Кулі пройшли крізь його тіло, казали вони, за траєкторіями єдино можливими, аби не вбити і не зробити його калікою. Вільям Ньюгор, великий видавець, був також щасливою людиною.

Коли він почув, що у Вільяма стріляли, то вже знав: його товариш прийняв на себе призначені для нього кулі. Він пригадав, як гордовито Вільям походжав минулого року в саду на вечірці, влаштованій видавництвом «Аскегауг». Рука Вільяма лежала на його плечі, і видавець ішов з ним крізь здивовану юрбу і знайомив його то з письменником, то з оперним співаком, то з бізнесменом, то з політиком. *Жест на захист свободи*, казав Вільям, і через це він був тепер на порозі смерті. Проте завдяки своєму небажанню міняти спущену шину, а

також завдяки незбагненим траєкторіям польоту куль він вижив. Настав день, коли поранений видавець відчув себе достатньо дужим для того, щоб недовго поговорити з ним по телефону. Його товариш Гальфдан Фрейгов з «Аскегауг» зателефонував Кармел і сказав, що Вільям дуже хоче поговорити зі Салманом, і чи не міг би він передзвонити йому до лікарні. *Так, авжеж.* Підняла слухавку медсестра і попередила, що у Вільяма дуже слабкий голос. Потім з'єднали з Вільямом; незважаючи на попередження, його сильно вразив надзвичайно слабкий голос співбесідника; йому бракувало повітря; його зазвичай бездоганну англійську мову через неправильні наголоси тепер було складно зрозуміти.

Спочатку він навіть не збагнув, що в нього стріляли, і залишався при тямі аж до приїзду поліцейських, яким він дав номер телефону свого сина. «Я устиг тільки зойкнути, – казав він, – й покотився вниз з невеличкого пагорба, що і врятувало мене, бо я зник з поля зору вбиці». Доведеться ще довго лежати в лікарні, проте цілковите одужання можливе. «Кулі не поцілили в жоден життєво важливий орган». Потім він додав: «Хочу, щоб ви знала: я насправді пишаюся тим, що видав *«Сатанинські вірші»* і став частиною цієї справи. Якщо зловмисника не впіймають, то доведеться жити так само, як і вам». *Мені дуже шкода, Вільяме, я відчуваю свою вину,* – тут Вільям перебив вибачення і слабким голосом сказав: «Не кажіть цього. Не треба так казати». *Але я не можу не відчувати...* «Салмане, я доросла людина, і коли погоджувався на публікацію *«Сатанинських віршів»*, то усвідомлював усі ризики. Ви не винуваті. Винен той, хто стріляв». *Так, але я...* «Ще таке, – сказав Вільям. – Я щойно розпорядився про перевидання великим накладом». «Шляхетно поводитися під тиском», – так казав про це Гемінгвей. Справжня відвага йде пліч-о-пліч з високими принципами. Кулям не зруйнувати такої єдності. А ті кляті кулі мали великий калібр – 0,44 дюйма, з тупими наконечниками, щоб убити вже напевно.

Уся скандинавська преса піднялася у всеозброєнні, пишучи про замах на життя Ньюгора. Норвезька асоціація

видавців вимагала інформації про заходи норвезького уряду щодо Ірану. Колишній посол Ірану, який перейшов на бік опозиційної групи Муджагідін-е-Халк, або НМІ («Народні муджахіди Ірану»), заявив, що він ще чотири місяців тому попереджав норвезьку поліцію про підготовку замаху на життя Вільяма.

Уряди скандинавських країн лютували, проте стрілянина таки налякала людей. Данський міністр культури запросив було його до Амстердама, проте потім відступив від свого наміру, так само як «Королівські данські авіалінії». Також Рада Європи скасувала зустріч, погоджену ще кілька місяців тому. Надано поліцейський захист Габі Гляйхманну, який займався «кампанією Рушді» у Швеції і завжди сперечався з Кармел Бедфорд. У Британії тривала тріскотня, розрахована на людські почуття. В газеті «*Ivning standard*» з'явилася стаття, в якій його називали «зарозумілим» і «божевільним», насміхалися з його бажання повернути до себе якнайбільше уваги, глузували, що він не заслуговує на таку увагу, бо дуже погано себе поводить. Радіостанція Ел-бісі проводила опитування щодо «доцільності подальшої підтримки Рушді», а «*Телеграф*» помістив інтерв'ю з Маріан Вігінс, яка назвала свого колишнього чоловіка «вічно скорботним, пришелепуватим, боягузливим, марнославним, схильним до блазнювання й морально неохайним». Клайв Бредлі з Британської асоціації видавців сказав, що Тревор Главер з «Пенгвіна» блокує заяву щодо Вільяма. Він зателефонував Главерові, який спочатку вдавав, що до цього не причетний, просто сказав «кілька слів», аж тут: «О Боженьку, ми ж бо всі знервовані, та й чи варто зчиняти стільки галасу?», однак зрештою погодився зателефонувати Бредлі і зняти вето «Пенгвіна».

Уперше за тривалий час він одержав листа з погрозами, в якому застерігали: «твій час добігає кінця», бо «Аллах усе бачить». Лист підписав Д. Алі нібито з «Манчестерської соціалістичної робітничої партії та антирасистської ліги». Їхні члени наглядають за всіма аеропортами, казав він, і мають людей у Ліверпулі, Бредфорді, Гемстеді, Кенсінгтоні; позаяк у зимову

темінь «ім дуже зручно виконувати свою роботу», то нехай готується «до провідин Ірану».

Над вечір на квартиру Ізабель Фонсеки прийшли Мартін Еміс, Джеймс Фентон і Дарріл Пінкні, і Мартін сильно його засмутив, сказавши, що Джордж Стейнер вважає, нібито йому «навіть дуже потрібен цей галас», і що Мартінів тато Кінгслі Еміс казав: «Якщо хтось хоче наробити багато галасу, то нехай потім не скаржиться, що має клопіт», а на думку Ела Альвареса, «він робить це спеціально, бо йому хочеться зажити світової слави». Для Джермейн Грір він страждав «манією величі», Джон Ле Карре назвав його «бевзем», а Мартінова колишня мачуха Елізабет Джейн Говард і Сибіл Бедфорд вважали, що робить він це для того, щоб «підзаробити грошенят». Його друзі тільки посміялися з усіх цих тверджень, проте під кінець вечора він дуже зажурився, й лише Елізабет змогла розрадити його. «Може, нам слід одружитися», – написав він у своєму щоденнику. Хто зможе любити його більше, бути відважнішим, добрішим, вірнішим? Вона віддана йому і заслуговує на те саме від нього. Вдома, святкуючи першу річницю новосілля на Бішопс-авеню, 9, вони чудово провели вечір, і йому відлягло від серця.

Перебуваючи у настрої героїв творів Бекетта, він сидів похнюплений у своєму оббитому деревом кабінеті й відчував себе людиною, загубленою у порожнечі насмішок, як ті Діди й Гого, що грали в ігри, змагаючись з відчаєм. Ні, він був їхньою протилежністю, вони сподівалися на прихід Годо, тоді ж бо як він чекав на *те*, що не прийде, як він сподівався, ніколи. Майже щодня наступали хвилини, коли він дозволяв своїм плечам опускатися, а тоді знову розправляв їх. Він багато їв, кинув курити, важко дихав, сварився з порожнечою, тер кулаками скроні й увесь час думав, розпікаючи себе зсередини, ніби думками хотів спопелити свої труднощі. І так майже щодня: бій з безвихіддям, часто програний, але ніколи не остаточно. «Всередині нас, – писав Жозе Сарамаго, – є щось таке без назви. Тим «щось» і є ми». Всередині нього те «щось» без назви завжди під кінець приходило йому на порятунок. Він стискав зуби, трусив головою для просвітлення думок і наказував собі діяти далі.

Вільям Нюгор робив перші кроки. Гальфдан Фрейгов сказав, що Вільям вирішив переїхати в інший будинок через «зарості кущів», які не дозволять йому «спокійно помочитися у нічному саду». Вони шукали для нього надійне житло у багатоквартирному будинкові. Зловмисника так і не знайшли. Вільям не знав, «куди спрямувати свою лють». Однак одужував. Данський видавець роману Йоганнес Ріс повідомляв, що в Данії жодних ускладнень, і йому пощастило, бо має «спокійну дружину». Переходити вулицю також небезпечно, казав він, тож авторові надрукованої у його видавництві книжки відлягало від серця після слів цієї насправду відважної людини. «Я просто шаленію, – додав Йоганнес, – що таке паскудство залишається частиною світу, у якому ми живемо».

На першому засіданні так званого Міжнародного парламенту письменників у Страсбурзі його турбувала назва зібрання, бо ж їх ніхто не обирав, однак французи стенали плечима й казали, що у Франції *un parlement* – це місце, де всі говорять. Він також наполягав на необхідності згадати у спрямованій проти ісламістського терору заяві імена Тагара Джаута, Фарага Фауди, Азіза Несіна, Угура Мумку й бангладеської письменниці Тасліми Насрін, яка нещодавно зіткнулася з купою труднощів, а також, власне, і його. Влетіла Сьюзен Зонтаг, обійняла його і виголосила пристрасну промову бездоганною французькою мовою, назвавши його *un grand écrivain* – великим письменником, що представляє потужну світську культуру, яку мусульманським екстремістам так хочеться пригнобити. Мер Страсбурга Катрін Траутман надала місто у його розпорядження. Катрін Лялюм'єр із Ради Європи пообіцяла, що Рада невдовзі таки займеться його питанням. У кінці дня влаштували вечірку для приїжджих письменників, і до нього причепилася неврівноважена іранка «Елен Кафі», дорікаючи йому за те, що не діє разом з «Муджагідін-е-Халк». «Я не агресивна жінка, Салмане Рушді, але *je suis un peu déçu de vous*¹, і вам слід знати, хто є вашими справ-

¹ Я вами трохи розчарована (*фр.*).

жніми друзями». Наступного дня Елен заявила у мас-медіа, що вона, а через неї і «Народні муджахіди Ірану» приєдналися до французького «комітету Рушді», тому і полетіли гранати у французьке посольство й офіси «Ер Франс» у Тегерані. (По суті, гранати полетіли у зв'язку з ухваленням Францією рішення про надання лідеру НМІ Мар'яму Раджаві політичного притулку, тож подія не мала жодного стосунку до «справи Рушді».)

Він сидів на червоному диванчику разом з Тоні Моррісон, яка саме отримала Нобелівську премію, й Зонтаг, яка вигукнула: «О, Боже, я сиджу між двома найвідомішими письменниками світу!», після чого і він, і Тоні почали запевняти, що недалеко той день, коли вона також вирушить до Стокгольма. Сьюзен запитала, що він пише. Вона торкнулася особливо болючої для нього теми. Поринувши з головою у кампанію проти фетви, він майже припинить писати. Наслідок активної участі у політиці. Його голова була забита авіалініями, міністерствами та сиром і геть відвикла від солодкого усамітнення, де ховалося художнє слово. Його роман стояв на місці. Тож, цілком можливо, що кампанія, яка, на думку багатьох людей, мала такий успіх, насправді применшує його в очах світу та й у власних очах. А чи він, часом, у такий спосіб не допомагає тим, хто намагається перетворити його на пласку, двовимірну карикатуру всередині «справи Рушді»? А чи він не відмовляється від творчості? Від *Салмана* він перейшов до *Рушді*, відтак – до *Джозефа Антона*, й тепер, мабуть, уже ставав «нічим». Він – лобіст, і лобіює порожнє місце, яке колись було людиною.

Він відповів Сьюзен: «Уже дав собі слово, що наступного року сидітиму вдома й писатиму».

Щоб потрапити на вершину – на зустріч з президентом – треба було підходити до неї з багатьох боків одночасно. У сходженні на гору Клінтон брали участь він сам, Комітет захисту Рушді й «Стаття 19», британський посол у Вашингтоні від імени британського уряду й американський ПЕН-центр. Ар'є Неєр із «Г'юман райтс вотч», Нік Веліотес з Асоціації американських видавців і Скотт

Армстронг із «Форуму свободи» також сприяли наближенню зустрічі. На додаток до всього, Крістофер Гітченс, зі свого боку, спонукав довірених осіб у Білому Домі до втілення цього задуму в життя. Крістофер не захоплювався Біллом Клінтоном, однак був у близьких стосунках з радником президента Джорджем Стефанопулосом і мав з ним кілька розмов. Здавалося, що люди Клінтона поділялися на тих, що казали йому: фетва – це не справа Америки, й таких, як Стефанопулос, що хотіли, аби він долучився до вирішення тієї проблеми.

За два дні після його повернення до Лондона у Вашингтоні таки дали «зелене світло». Спочатку сказали Нікові Веліотесу, що на зустрічі президента не буде. Тільки радник з питань безпеки Ентоні Лейк, а потім до них «приєднається» віце-президент Гор. В американському посольстві на Гросвенор-сквер Ларрі Робінсон, що підтримував з ним зв'язок, підтвердив: так, передбачається зустріч з Лейком і Гором. Йому нададуть захист «від прибуття до відбуття», себто від літака до Массачусетського технологічного інституту (де його вшановуватимуть як почесного професора – Алан Лайтмен, автор *«Ейнштейнових снів»* і викладач МТІ, зателефонував йому й запропонував прийняти звання почесного професора), а також від МТІ до Вашингтона, а у Вашингтоні до його відльоту з країни. Через два дні Френсіс одержала інформацію, що Гор летить на Далекий Схід, і Лейк також, скоріше всього, не зможе прийти, тож зустріч відбуватиметься з державним секретарем Ворреном Крістофером, себто «правою рукою» Лейка. Зустріч з Ворреном Крістофером проходитиме в Залі підписання договорів у присутності фотокореспондентів. Він мав розмову з Крістофером Гітченсом, і той висловив побоювання, що Клінтон у такий спосіб «ухиляється» від зустрічі. Ввечері знову все перемінилося. Ентоні Лейк і Воррен Крістофер таки прийдуть на зустріч разом з помічником міністра закордонних справ з питань демократії, прав людини і праці Джоном Шаттуком. Щодо президента – жодних «підтверджень». Зустріч відбуватиметься напередодні Дня подяки, тож

президент матиме багато справ. Йому доведеться ще помилувати індичку. Тож, звісно, часу може й не вистачити, щоб допомогти письменникові.

У Міжнародному аеропорту Кеннеді на нього чекало вісім автомобілів замість обіцяних трьох не дуже яскравих. Начальник охорони Джім Тім виявився удосконаленою версією лейтенанта Боба, з лагідним голосом, завжди готовий допомогти, високий, стрункий, вусатий чоловік, що мав серйозне обличчям з широко розплющеними очима. Спочатку його повезли на квартиру Ендрю, де поліція, здається, вже не знати що зробила з його приїзду, заборонивши іншим мешканцям навіть користуватися ліфтом. Ну й галас зчиниться, подумав він. Усім казали, що він пакистанський дипломат доктор Рен, однак нікого не обдуриш.

На квартиру до Ендрю прийшли друзі привітати його. Норман Мейлер побажав йому щастя, а Норріс Мейлер сказала: «Якщо побачиш Білла, то перекажи від мене привіт». Замолоду вона працювала у команді Клінтона, коли він балотувався на губернатора Арканзасу. «Я колись його дуже добре знала», – сказала вона. Гарзд, Норріс, відповів він ввічливо, я передам. «Ні, – сказала вона, поклавши свою елегантну руку на його передпліччя, так само як Маргарет Тетчер, з усією своєю ніжністю. «Ти не зрозумів. Маю на увазі, що я насправду його *дуже добре* знала». Еге ж, Норріс! У такому разі я *обов'язково* перекажу йому твій найпалкіший привіт.

Він познайомився з Полом Остером і Сірі Густведтом; вони були дуже лагідні й доброзичливі. Їхнє знайомство з часом переросте у велику дружбу. Дон Де Лілло також прийшов. За його словами, він саме працював над «величезною і довжелезною» книжкою. Вона називатиметься «Дно». «Мені також дещо відомо про такі місця», – відповів він. Пол і Дон хотіли надрукувати листівки з текстом про річницю фетфи, які мали вкладатися в кожную книжку, продану в США 14 лютого 1994 року, проте їм виставили рахунок у 20 000 тисяч доларів США, що виявилось для них нереальною сумою. Прибув Пітер Кері і сказав своїм сухим кумедним голосом: «Привіт, Салмане,

щось хріновий ти маєш вигляд». Сьюзен Зонтаг, яка погодилася стати його «прикриттям» у МТІ, з нетерпіння чекала їхньої невеличкої змови. Девіда Ріффа сповнював смуток через Боснію. Енні Лейбовіц трохи поговорила про боснійські світлини, проте, здавалося, не схотіла привертати надто уваги в присутності Сьюзен. Сонні Мегта приїхав з Гітою, що виглядала хворою і виснаженою. Вони казали, що вона потрохи одужує від раку, тож він сподівався на правдивість їхніх слів. Аж раптом Ендрю згадав собі: «О Боже, ми забули запросити Едварда Саїда». Недобре. Едвард обов'язково прийшов би.

Вони з Елізабет спали в Ендрю, а коли прокинулися, то побачили на вулиці вервецю припаркованих чорних лімузинів і великий незграбний автофургон з написом «РОЗМІНУВАННЯ». Вирушили в подорож до містечка Конкорд, штат Массачусетс, де вони гостювали в Алана й Джин Лайтменів. Алан повів їх на прогулянку навколо Волденського ставка, і коли вони прийшли до розвалин хатини Торо¹, він сказав Аланові, що якщо він колись напише нарис про свою подорож, то назве його «Від зрубу до Білого Дому». А хатина з колод стояла не так уже й далеко від міста, і Торо, якби йому вже дуже припекло, спокійно пішов би собі на пиво. Це не була якась дрімуча пуца.

Наступного ранку його повезли до бостонського готелю, а Джин Лайтмен показувала Елізабет місто. Він з Ендрю безперестанку телефонували, бажаючи дізнатися, що нового відбулося чи може відбутися. Стало очевидним, що Френсіс і Кармел не знаходять спільної мови зі Скоттом Армстронгом, хоча Крістофер Гітченс добре про нього відгукувався. В Білому Домі, додав Гітченс, Стефанопулос і Шаттук на його боці й намагаються вплинути на президента, проте жодних конкретних зрушень. Зателефонував американський державний службовець Том Робертсон і сказав, що зустріч відкладається на півгодини – з 11:30 на полудень. Що це могло означати? Та й чи означало це щось? Скотт і Гітченс опісля сказали, що час перенесли одразу

¹ Генрі Девід Торо (1817–1862) – американський письменник і мислитель. Провів два роки у лісовій хатині.

після того, як Джордж Стефанопулос й інші пішли до посадовця, що займався президентським розпорядком дня... тож... можливо. Треба схрестити пальці.

По обіді він з Ендрю Вайлі пішли подивитися на будинок його дитинства. Нова власниця, п'ятдесятилітня пані на ймення Ненсі, широко усміхаючись, поглянула на кортеж автомобілів і запитала: «А що там за люди?» А тоді сказала: «Ага» – і поцікавилася, чи він часом не той, на кого так схожий. «На жаль, ні», – відповів він спочатку, а вона додала: «Ви маєте на увазі «на щастя». Йому ж бо сердешному нелегко тепер доводиться, правда ж?» Ненсі мала всі його книжки, тож йому довелося зізнатися, хто він насправді, а вона дуже розхвилювалася й попросила його підписати їх для неї. Будинок викликав у Ендрю багато спогадів, адже багато чого, навіть шпалери на другому поверсі, залишалися такими самими, як тридцять років тому; на дерев'яній шафі в бібліотеці все ще виднілися видряпані літери ЕВ, а на одвірку на висоті трьох футів усе ще була підписана позначка, зроблена над головою малого Енді Вайлі.

Після обіду в МТІ із вражаюче косооким ректором настав час Події. Раніше він не одержував жодних звань, тож тепер був трохи схвильований, одержуючи звання почесного професора. Як йому казали, МТІ не любить роздавати почесні професорські звання; тільки один раз університет надав це звання. І тією людиною був Вінстон Черчіль. «Писака Русді у хорошому товаристві», – сказав він про себе. На афішах Подію рекламували як зустріч із Сьюзен Зонтаг, однак Сьюзен підвелася і сказала, що вона прийшла сюди тільки для того, щоб відрекомендувати іншого письменника, чиє ім'я не можна оголошувати заздалегідь. Вона говорила про нього з великою прихильністю, добираючи до характеристики його творів такі слова, що її виступ значив для нього більше, ніж саме професорство. Нарешті він зайшов до лекційної зали через невеличкі задні двері. Виголосив коротке слово і прочитав уривок з «*Опівнічних дітей*», а ще оповідання про Клумба й Ізабеллу. Відтак їх з Елізабет швидко вивели із зали й посадили на нічний рейс до Вашингтона. Вже за північ

геть натомлені вони добулися до квартири Гітченсів. Він уперше бачив Лору-Антонію, доньку Гітча і Керол, тож його попросили стати її «нехресним батьком». Він одразу погодився. З ним і Мартіном Емісом у ролі «нехресних вихователів», подумалося йому, дівчинці буде непереливки. В нього боліло горло, до того ж обламаний зуб сильно намуляв язик. Щодо зустрічі з Клінтоном залишалося тільки гадати. Гітч зізнався, що не терпить Кармел, яка через свою неоковирність весь час щось псує. Треба було відсипатися й вирішувати все на свіжу голову.

Ранок розпочався зі сварки між друзями. Прибув Скотт Армстронг і повідомив: Білий Дім вирішив, що на зустрічі не буде ні Клінтона, ні Гора. Йому сказали: «Робили все, що могли, але...» Кармел зателефонувала Ар'є Несру та іншим, і все це виявилось «недієвим». Коли прибули Кармел і Френсіс, то напруження просто вибухнуло, всі кричали один на одного, лунали взаємні звинувачування. Нарешті йому довелося втрутитися й закликати до перемир'я. «Ми мусимо тут чогось досягти, і мені потрібна ваша допомога». Скотт займався прес-конференцією, що мала відбутися в Національному прес-клубі після зустрічі в Білому Домі, тож хоча б одне буде зроблено. Відтак знову вибухнула сварка. Хто піде з ним до Білого Дому? Йому дозволили взяти тільки двох людей. Усі говорили на підвищених тонах, розгорілися справжні пристрасті. *Я телефонував тому й тому. Я зробила те й те.* Ендрю швидко вийшов із суперечки, а Крістофер сказав, що не має підстав бути одним із вибраних, однак неурядові організації далі наполягали на своїх кандидатурах.

Він знову поклав край суперечці. «Зі мною піде Елізабет, – сказав він, – і я хочу, щоб ішла також Френсіс». Похмурі, невдоволені обличчя порозходилися по закутках Крістоферової квартири й поза її межі. Проте сварка припинилася.

На них уже давно чекав кортеж автомобілів, аби везти їх на Пенсильванія-авеню, 1600. Коли опинилися у призначеному авто, на всіх трьох напав якийсь нервовий сміх. Усім було цікаво, чи стане на заваді Клінтонова

справа з помилуванням індички, і він не прийде на зустріч з ними; якщо так, то про що казатимуть завтрашні газетні заголовки. «Клінтон помилував індичку», – імпровізував він. «Нафарширували Русдді». Ха-ха-ха-ха-ха! Аж тут вони вже біля «дипломатичного входу», бічні двері, їх запрошують досередини. Світова політика, ця велика брудна гра, неминуче стікалася, зрештою, до цього не надто великого особняка, в якому великий рожеволиций чоловік в овальній залі казав «так» чи «ні», незважаючи на оглушливу «невиразність» базікання його помічників.

О дванадцятій годині їх провели вузькими сходами повз усміхнених, метушливих помічників до невеликого кабінету Ентоні Лейка. Радникові з питань національної безпеки він сказав, що для нього дуже зворушлива подія – нарешті опинитися в Білому Домі, а Лейк, підморгнувши, відповів: «Зачекайте, буде ще зворушливіше». Президент таки погодився на зустріч з ним! О 12:15 вони пройдуться Старою будівлею Виконавчого управління і там побачать містера Клінтона. Заторохтіла Френсіс і зуміла переконати Лейка, що їй також треба туди піти. Бідолашна Елізабет мусила залишитися. У приймальні перед кабінетом Лейка на його підпис чекало багато книжок, і поки він ставив свої автографи, прибув Воррен Крістофер. Елізабет залишилася розважати розмовами державного секретаря, а він з Лейком пішов до президента. «Це мало відбутися ще кілька років тому», – сказав йому Лейк. Вони побачили Клінтона у передпокої під помаранчевим куполом разом із широко усміхненим Джорджем Стефанопулосом і двома помічниками, що мали не менш задоволений вигляд. Виявилось, що Білл Клінтон був іще вищим з іще рожевішим обличчям, ніж він очікував, і випромінював тепло, проте перейшов до справи, не гаючи часу. «Чим я можу вам допомогти?» – хотів знати президент Сполучених Штатів. За рік політичної кампанії він підготувався до такого запитання. *Коли виступаєш в ролі Прохача, то маєш знати, чого ти хочеш від зустрічі, тепер він це добре знав, і проси завжди те, що вони можуть тобі дати.*

– Пане Президент, – сказав він, – коли я залишу Білий Дім, то піду до прес-клубу, і там буде багато журналістів,

що чекатимуть на новини. Я хотів би мати змогу сказати їм, що Сполучені Штати приєднуються до кампанії проти іранської фетви й підтримують прогресивні голоси всього світу.

Клінтон кивнув головою й усміхнувся.

– Так, ви можете таке сказати, – відповів він, – бо це правда.

Кінець зустрічі, – подумав Прохач, відчуваючи невеличкий тріумф у глибині свого серця.

– Ми маємо спільних друзів, – сказав президент. – Білл Стайрон, Норман Мейлер. Вони мені багато розповідали про вас. Норманова дружина Торріс працювала в моїй команді під час першої політичної кампанії. Ми з нею близько знайомі.

Прохач подякував Президентові за зустріч і сказав, що вона мала надзвичайно велике символічне значення.

– Так, – погодився Клінтон. – Вона дасть світові сигнал. Це вияв американської підтримки свободи слова й нашого прагнення поширювати у всьому світі права в дусі Першої поправки.

Фотокореспондентів не було. Бо це вже занадто. Проте зустріч відбулася. Доконаний факт.

Коли вони поверталися до офісу Ентоні Лейка, він помітив, що на обличчі Френсіс Д'Суса застигла широка пришепелувата усмішка.

– Френсіс, – запитав він її, – чого це у вас така дурна усмішка?

Її голос був тихим і замріяним.

– А вам не здалося, – запитала вона млосо, – що президент потримав мою руку трохи довше?

Коли вони повернулися, то виявилось, що Воррен Крістофер більш ніж трішечки зачарований Елізабет. Крістофер з Лейком одразу заявили, що фетва перебуває «серед першочергових питань у стосунках Америки з Іраном». Вони також мали велике бажання ізоловати Іран – не менше, ніж він сам. Виступали за негайне замороження надання кредитів і працювали над цим питанням. Зустріч тривала близько години, й опісля, повернувшись на квартиру до Гітченсів, усім прохачам від успіху аж голови йшли обертом. Крістофер сказав, що Стефанопулос, який

немало посприяв зустрічі з Клінтоном, також мав піднесений настрій. Він зателефонував Гітчу одразу після її закінчення. «Орел сів на Місяць¹», – сказав він.

Прес-конференція (сімдесят журналістів напередодні Дня подяки – значно ліпше, ніж передбачав Скотт Армстронг) пройшла дуже добре. Друг Гітча Мартін Вокер з «Гардіан» визнав, що конференція відбулася на «високому рівні». Відтак мало місце *quid pro quo*², ексклюзивне інтерв'ю з Девідом Фростом, який аж сявав від щастя і про все казав, що воно *надзвичайне, чудове, зворушливе*; до нього звертався *любий друже*, а коли все закінчилося, то *зачудовувався* його простотою і висловив своє *доконечне* бажання *перехилити з ним чарчину* десь у Лондоні перед Різдом.

Джим Тенді, начальник підрозділу безпеки, сповістив їм не надто приємну новину. Підозрілий чоловік із середньоазійською зовнішністю нипає біля будівлі. Він зателефонував, а тоді сів в авто і поїхав разом з іншими трьома чоловіками. Тенді запитав: «Ви залишаєтеся тут, а чи хочете, щоб ми вас перевезли в інше місце?» Він сказав: «Залишаюся», проте остаточне рішення мали ухвалити Крістофер і Керол. «Залишаємося», – сказали вони.

Британський посол влаштував на їхню честь прийом. Під посольством їх зустріла така собі Аманда й аристократичним голосом пояснила, що будівля посольства – це єдина будівля Лаченса³ в Америці, а тоді додала: «Авжеж, він дуже багато побудував у Нью-Делі... Ви коли-небудь бували в Індії?» Він промовчав. Реніки виявилися дуже гостинними господарями. Дружина-французенка сера Робіна Анні одразу закохалася в Елізабет,

¹ «Орел сів на місяць» – так сказав астронавт Ніл Армстронг після посадки на Місяць. Орел – символ США. Опісля цю фразу живали у значенні «Справу зроблено».

² Одне замість іншого (послуга за послугу) (*лат.*).

³ Едвін Лаченс (1869–1944) – англійський архітектор. Представник неокласицизму. Створив офіційний імпазантний стиль громадських будівель (палац віце-короля в Нью-Делі (1913–1930)).

яка легко домагалася прихильності серед мешканців округу Колумбія. «Вона така привітна, безпосередня і спокійна; здається, що ти її знаєш уже дуже давно. Надзвичайно приємна жінка». Прийшов Сонні Мегта й сказав, що з Гітою все гаразд. Прийшла також Кей Грем і майже увесь час мовчала.

День подяки вони провели з надзвичайно гостинними Гітченсами. Британські журналісти й режисери документальних фільмів Ендрю й Леслі Коуберни прийшли зі своєю дуже кмітливою дев'ятирічною донечкою Олівією, яка в подробицях пояснила, чому їй подобається «*Гарун і море оповідок*», а тоді пішла виростати в актрису Олівію Вайлд. Також був рудоволосий хлопчак – геть не такий говіркий як Олівія, незважаючи на свій дещо старший вік, – який сказав, що раніше хотів стати письменником, але тепер вже не хоче, «бо ж бачите, що з вами сталося».

Про зустріч з Клінтоном газети повідомляли на перших сторінках; висвітлення мало майже незмінно позитивний характер. Британська преса, здавалося, дещо применшувала важливість зустрічі з Клінтоном, однак передбачувана реакція з боку фундаменталістів не забарилася й мала широкий розголос. Це також передбачалося.

Після Дня подяки Клінтон став нерішучим. «Я мав з ним тільки кількахвилинну розмову, – сказав він. – Дехто з моїх людей відраджували мене від цієї зустрічі. Сподіваюся, громадськість усе правильно зрозуміла. Я нікого не хотів образити. Мені лишень хотілося захистити свободу слова. Думаю, я правильно вчинив». І так далі у такому ж драглистому дусі. Все це мало скидалося на лідера Вільного Світу, що бореться з тероризмом. У газеті «*Нью-Йорк таймс*» склалося схоже враження, й вона помістила передовицю під назвою «Без вагань, будь ласка», заохочуючи президента не відступати від доброї справи й не оправдовуватися за неї, а також мати відвагу діяти відповідно до своїх (а можливо, Джорджа Стефанопулоса і Ентоні Лейка?) переконань. У передачі «*Перехресний вогонь*» на Сі-ен-ен Крістоферу Гітченсу протистояв крикливий мусульманин разом із Патом

Б'юкененом¹, який сказав: «Рушді – порнограф», його твори «суцільний бруд», а відтак накинувся з нападками на президента за розмову з такою людиною. Сумно було дивитися цю передачу. Він зателефонував Гітч пізно ввечері, і той сказав йому, що Майкл Кінслі, ведучий передачі, вважає, що супротивники «розтрошені», а те, що питання знову потрапило на «авансцену», – це навіть дуже добре, а Клінтон «не здає позицій», незважаючи на закулісну боротьбу між угрупованнями Лейк-Стефанопулос та іншими помічниками, що передовсім наголошують на питанні безпеки. Крістофер також сказав йому дуже мудрі слова. «Річ у тому, що просто так ти ніколи нічого не отримаєш. Щоразу, коли ти чогось досягатимеш, супроти тебе висуватимуть наново видобуті старі аргументи. Проте вони знову будуть розбиті, після чого твої недруги ще з більшою неохотою виходитимуть на гру. Якби не було вагань, не з'явилася б передовиця у «*Таймс*», та й узагалі мета таких заходів полягає в тому, щоб надихнути твоїх друзів. Наразі маєш заяву Клінтона і зустріч з Крістофером-Лейком, цього ніхто від тебе не забере. Тому *вище голову*».

Крістофер дуже швидко став, поряд з Ендрю, його найвідданішим другом і союзником у Сполучених Штатах. Кілька днів потому він зателефонував і сказав, що Джон Саттук із державного департаменту запропонував створити у Форумі свободи неформальну групу, до якої б увійшли він сам, Гітч, Скотт Армстронг і, можливо, Ендрю Вайлі, щоб домогтися від американського уряду «активізації» дій. Гітч розмовляв зі Сефанопулосом на одному з прийомів у присутності інших людей, і Джордж переконливо сказав: «Ми не збираємося відступати від першої заяви; сподіваюся, ви не думаєте, що ми намагаємося дати задній хід». За тиждень він надіслав факсом повідомлення – ах, ці давні часи факсів! – про «надзвичайно» хорошу зустріч з новою людиною, що займається антитероризмом, послом Робертом Гелбардом, який порушував це питання на різних форумах «Великої сімки», проте

¹ Патрік Джозеф Б'юкенен (нар. 1939 р.) – ультраконсервативний американський політик і публіцист.

наразився на «небажання» з боку японців і – кого б ти думав? – британців. Гелбард пообіцяв поставити питання щодо авіаліній у розмові з представниками Федерального управління цивільною авіацією, начальником безпеки якого став його «приятель» адмірал Флінн. Крістофер також повідомив, що Клінтон комусь казав, мовляв, йому хотілося довше поговорити з автором «*Сатанинських віршів*», однак Рушді «дуже кудись квапився». Сміхота та й годі, проте Гітч вважав, що Клінтон радий тій зустрічі. Тоні Лейк казав людям, що зустріч стала однією з найважливіших серед його цьогорічних зустрічей. Скотт Армстронг, за словами Гітча, також робив багато чого корисного. Та нікого з них не задовольняла робота Френсіс і Кармел, що дуже насторожувало і майже одразу призвело до кризи.

У «*Гардіан*» з'явилася стаття про його поїздку до Вашингтона, і в ній прозвучали сумніви Скотта Армстронга і Крістофера Гітченса щодо участі у справі Френсіс і Кармел. «Ви підірвали авторитет «Статті 19» у Сполучених Штатах, – майже кричала Френсіс по телефону. – Без вашої мовчазної згоди Армстронг і Гітчєнс ніколи б цього собі не дозволили». Він намагався пояснити, що нічогосінько не чув про статтю, проте вона не вгавала: «Я просто переконана, за цим усім стоїте тільки ви», а тоді сказала, що, як наслідок, фундація Макартура може урізати значну частину фінансування «Статті 19». Він глибоко зітхнув і написав листа до «*Гардіан*», виступивши на захист Френсіс і Кармел, а тоді конфіденційно зателефонував Рікові Макартуру. Без якихось недомовок Макартур пояснив, що наполовину бюджет Френсіс складається з його грошей. А політика фундації полягає в тому, щоб підводити організації до рівня, коли вони стають спроможними «диверсифікувати джерела своїх надходжень», і для цього потрібно було заявити про себе в Сполучених Штатах. І вина Френсіс полягає в тому, казав він, що вона не зуміла привернути уваги до провідної ролі «Статті 19» у «найважливішій для всього світу справі з дотриманням прав людини». Він продовжував говорити з Ріком, аж поки він погодився наразі не врізати фінансування.

Коли поклав трубку, то й сам був розсерджений. Він узяв Френсіс із собою до Білого Дому, на всіх прес-конференціях хвалив роботу «Статті 19», тому почувався несправедливо звинуваченим. На довершення всього, Кармел Бедфорд надіслала факс: «Якщо ми не зможемо повністю відновитися після удару, завданого тими кар'єристами, то чи варто продовжувати роботу?» У відповідь він факсом надіслав Френсіс і Кармел повідомлення, розповівши, що і чому він думає про їхні звинувачування. Про свою конфіденційну розмову з Ріком Макатуром і про її результати не згадував. По кількох днях тон Кармел змінився, вона надсилала вже м'якші факси, проте Френсіс мовчала. Дулася, як той Ахіл у наметі. Потрясіння від її звинувачень не минало.

Кармен Бальсельс, легендарний, усемогутній іспанський літературний агент, зателефонувала з Барселони Ендрю Вайлі і сказала, що великий Габріель Гарсія Маркес пише «роман на основі життєвих перипетій містера Рушді». Відтак додала, що це стане твором, «повністю написаним широко відомим автором». Він не знав, як йому бути. Чи потрібно йому тішитися? Але він не тішився. Тепер він став «основою» для чийогось роману? Якби ролі помінялися, то чи став би він длубатися в житті якогось письменника? Навряд. А можливо, його життя стало власністю всіх, і якщо він спробує чинити перепони написанню книжки, то цілком імовірна поява заголовків на кшталт «РУШДІ ПІДДАЄ МАРКЕСА ЦЕНЗУРІ». А що означає «роман на основі життєвих перипетій»? Якщо Гарсія Маркес пише про латиноамериканського письменника, який зчепився з християнськими релігійними фанатиками, то нехай собі пише. Та коли б Гарсія Маркесу захотілося залізти йому в голову, то це вже – незаконне проникнення. Він попросив Ендрю висловити свою стурбованість, і Бальсельс надовго замовчала; опісля прийшло повідомлення, що Маркесова книжка не про містера Рушді. Тоді що той дивний епізод, ламав він собі голову, міг означати?

Габріель Гарсія Маркес так і не опублікував «роману на основі перипетій» або ж чогось схожого на те, про що

казала Кармен Бальсельс. Однак хід її думок насипав багато соли на заподіяну самому собі рану. Хотів чи не хотів Гарсія Маркес писати художній, а чи, може, документальний твір про його життя, проте особисто він не написав жодного художнього слова впродовж року – ба навіть більше ніж упродовж одного року. Творчість завжди перебувала в осерді його життя, та з країв нахлинули всілякі негарази й заповнили простір, який він завжди тримав незайманим для роботи. Він щойно записав вступне слово до телевізійного фільму про Тагара Джаута, йому також запропонували щомісячну колонку, що розповсюджуватиметься синдикатом «*Нью-Йорк таймс*» по всьому світу, тож він попрохав Ендрю прийняти цю пропозицію.

Надходило Різдво. Він почувався виснаженим і, незважаючи на всі тогорічні політичні успіхи, геть розбитим. Говорив з Елізабет про їхнє майбутнє, про народження дитини, про те, як вони житимуть, і допускав, що без поліцейського захисту вона не почуватиметься у безпеці. Він познайомився з нею всередині павутини, тому павутина залишалася єдиною реальністю, в яку вона вірила. Якщо одного дня «захист» стане непотрібним, чи не побоїться вона залишитися з ним? Така собі невеличка хмаринка на небокраї. Чи не розростеться та хмаринка до таких розмірів, що затулить усе небо?

Томасіна Лосон померла у віці тридцяти двох років. Клариса проходила курс хіміотерапії. Помер Френк Заппа. Коли він прочитав про це, то минуле накопалося на нього великою хвилею і зненацька збурило сильні, неждані почуття. На котромусь із своїх перших побачень вони з Кларисою пішли до Альберт-Холу послухати «Мазерз оф інвеншн», і посередині шоу обкурений чорношкірий хлопець у блискучій багряній сорочці виліз на сцену й домагався зіграти з гуртом. Заппа нітрохи не стривожився. «Ага-а, сер, – сказав він, – а на якому інструменті вам хочеться зіграти?». Багряна сорочка пробелькотів щось про трубу, тож Заппа вигукнув: «Дайте цьому чоловікові трубу!» Багряна сорочка почав видувати якісь несусвітні звуки. Заппа прослухав кілька тактів, а тоді, як у театрі, сказав «на бік»: «Гм-м-м. На чому б це

нам підіграти цьому чоловікові з трубою? Все, я знаю! На могутньому, величному органі Альберт-Холу!» Після чого один із «мам» піднявся до органної лавки, ввімкнув усі регістри і зіграв «Луї, Луї», в той час як багряна сорочка видував якісь нерозбірливі й немелодійні звуки трохи нижче. Це стало їхніми ранніми щасливими спогадами, а тепер Заппи вже нема, а Клариса бореться за життя. (Принаймні вона втрималася на роботі. Він зателефонував керівництву агенції «А. П. Вотт» і пояснив, як негарно все це виглядатиме, коли вони звільнять жінку, що бореться з раком і є матір'ю спільного із Салманом Рушді сина. На його прохання телефонували також Гіллон Ейткен і Ліз Колдер, тож агенція таки поступилася. Клариса навіть не знала, хто має до цього стосунок.) На Різдво він запропонував їй приїхати до них з Елізабет. Приїхала разом із Зафаром, слабко усміхаючись, геть загнана, проте, здавалося, добре провела час.

Люди також писали йому листи, такі ж уявні, як і він у своїй голові. Сто арабських мусульманських письменників видали книжку есеїв (написаних багатьма мовами й перекладених французькою) під назвою «*Pour Rushdie*¹», виступивши у такий спосіб на захист свободи слова. Ті сто письменників здебільшого розуміли, про що він каже, позаяк були вихідцями зі світу, з якого народжувалася його книжка; навіть коли їм і не подобалося те, що він сказав, воліли захищати його так само, як зробив би це Вольтер. З ним пророчий жест відкрився всім чотирьом вітрам уяви, писали редактори книжки, після чого тяглася ціла кавалькада великих і малих голосів арабського світу. Сирійський поет Адоніс: *Правда не є мечем / навіть рукою, яка стискає його*. Мухаммед Аркун з Алжиру: *Я дуже хочу, щоб «Сатанинські вірші» стали доступними для всіх мусульман, і вони одержали б змогу подумати над пізнавальною суттю одкровення у децю сучасніший спосіб*. Рабаг Баламрі з Алжиру: *Справа Рушді дуже чітко показала всьому світові, що іслам... продемонстрував свою неспро-*

¹ За Рушді (фр.).

можність без наслідків для себе бути підданим якимсь серйозними дослідженням. Також Фетгі Бенслама з Туреччини: *Салман Руїді у своїй книжці проходить весь шлях, раз і назавжди, так ніби йому хочеться бути різними авторами, які не змогли жити в історії його традиції.* І марокканець Згор Бен Чамсі: *Ми маємо дякувати Руїді за відкриття уявного для мусульман. Ассія Джебар з Алжиру: Цей майстер слова... завжди захищений і самотній. Він – перший чоловік, якому випало жити в умовах, у яких живуть жінки-мусульманки (і... він також перший чоловік, який пише з погляду жінки-мусульманки).* Іранець Карім Хассім: *Він – наш ближній.* А також Еміль Габібі з Палестини: *Якщо не зможемо врятувати Салмана Руїді – боронь Боже! – то вся цивілізація вкритється великою ганьбою.* Алжирець Мухаммед Гарбі: *3 Руїді ми розуміємо, що неповага й насолода, себто засади свободи в культурі й мистецтві, є джерелом плідного вивчення нашого минулого й сучасного.* Також Джаміль Гатмаль із Сирії: *Замість кровожерливих тюрбанів я вибираю Салмана Руїді.* Соналла Ібрагім з Єгипту: *Кожна совісна людина повинна прийти на допомогу цьому великому письменникові в скруті.* А ще мароккансько-французький письменник Салім Же: *Єдиною по-справжньому вільною людиною нині є Салман Руїді... Він – Адам прийдешньої бібліотеки: вільної бібліотеки.* І Еліяс Хоурі з Лівану: *Ми маємо за обов'язок сказати йому, що він уособлює нашу самотність і що його історія – це наша історія.* Також тунісець Абдельвагаб Меддеб: *Руїді, ви написали таке, чого ніхто ще не написав... замість того, щоб засуджувати вас в ім'я ісламу, я вітаю вас.* І французько-алжирський письменник Самі Наїр: *Салмана Руїді необхідно читати.*

Дякую вам, мої брати й сестри, відповів він про себе тій сотні голосів. Дякую вам за вашу відвагу й розуміння. Бажаю всім вам щасливого Нового року.

VII

Повний кузов лайна

У найприкріші хвилини свого життя його найбільшою бідою, як йому здавалося, було те, що він живий. Якби він помер, то жодна душа в Англії не зчиняла б галасу про вартість його безпеки й про те, чи заслужив він на таке тривале й особливе ставлення до себе. Не боровся б за право сісти на літак і не домагався б у старших офіцерів поліції крихітних поступок у питанні особистої свободи. Не переймався б безпекою матері, сестер і своєї дитини. Йому не доводилося б говорити з політиками (*велика перевага!*). Не боліло б вигнання з Індії. Рівень напруги однозначно був би нижчий.

І він уже давно мав померти, проте йому, вочевидь, ніяк не хотілося цього розуміти. Новина вже оголошена, її очікують геть усі. Некрологи готові. Це ж бо загально-відомо, що герої трагедій чи навіть трагедійних фарсів сценаріїв не переписують. А він наполягав таки на виживанні, ба навіть провадив усілякі розмови і суперечки про своє становище, вірячи, що він не той, що завдає шкоди, а той, кому завдають шкоди; не полишав він і своєї роботи, домагався, аж страшно сказати, такої безрозсудности – повернення собі життя, дюйм за дюймом, крок за ще болючішим кроком. «Що то за білявка, що має великі цицьки й живе на Тасманії? Салман Рушді!» – ось такий побутував анекдотик; і якби він погодився на якусь програму захисту свідків і доживав свої нудні дні у глухомаїні під вигаданим іменем, тоді б це всіх улаштувало. Однак містеру Джозефу Антону захотілося знову стати Салманом Рушді, що, відверто кажучи, досить брутально з його боку. Йому не місце в історії успіху, бо в ній нема

місця для радості. Мертвого його б ушановували як мученика, що загинув за свободу слова. Живим він був хіба що тупим нюочим болем у задньому місці.

Коли він залишався сам у кімнаті, намагаючись переконати себе, що це лишень звичайне усамітнення письменника за роботою, і пробуючи забути про озброєних чоловіків, що грали в карти на першому поверсі, а також про свою неспроможність без дозволу вийти з парадних дверей свого будинку, часто впадав у відчай і поринав у гіркі думи. Проте, на щастя, мав усередині якусь потугу, що пробуджувалася й не давала змиритися з непривабливою жалісливою поразкою. Давав собі настанову пригадати найважливіші, вже давно вироблені правила: не приймати реальність такою, як її зображають поліцейські, політики чи священники. Натомість наполягати на вагомості своїх власних суджень та інтуїції. Рухатися до відродження, хоча б до відновлення. Повертатися до свого *внутрішнього «я»*, ставати самим собою у власному житті; ось такою була мета. А якщо він «мрець у відпустці», ну, тоді мертві також вирушають на пошуки. Давні єгиптяни вважали, що смерть – це пошук, подорож до відродження. Він також вирушить у подорож з Книги Мертвих до «світлої книги життя».

І що він може зробити ще життєрадіснішого, яке б іще більше утверджувало владу життя над смертю і додавало йому сили для боротьби з тими недоброзичливцями, що вишикувалися в бойові шеренги супроти нього, ніж привести у цей світ нове життя? Раптом відчув себе готовим. І сказав Елізабет, що він згоден; їм треба спробувати народити дитину. Всі клопоти залишалися – питання безпеки, переміщений хромосом – проте йому байдуже. Новонароджене життя внесе свої корективи, наполягатиме на своїх потребах. Так! Він хоче мати другу дитину. В будь-якому разі не варто перешкоджати Елізабет стати матір'ю. Разом вони живуть уже три з половиною роки, вона його любить усім серцем, терпить його непросту вдачу. Тепер не лишень вона хотіла дитини. Після того, як він сказав *Так, давай спробуємо*, вона аж сяjala, обіймала його і цілувала цілий вечір. Вони приберегли пляшку «тіньянелло»,

щоб за обідом відсвяткувати їхнє перше «побачення». Він завжди дражнив її, що того вечора на квартирі Ліз Колдер вона «першою накинулася на нього». «Навпаки, – казала вона, – саме ти накинувся на мене». Три з половиною роки потому вони сиділи за столом у своєму власному помешканні; під кінець обіду з майже допитою пляшкою хорошого тосканського червоного вина він сказав: «А чому б тобі знову не накинутися на мене?»

1994 рік розпочався з невдачі. «*Нью-Йорк таймс*» відкликала свою пропозицію щодо синдикованої колонки. Французьке синдикатне бюро поскаржилося, що його працівники й офіси опиняться під загрозою. Спочатку було незрозумілим, чи власники газети знають про це рішення і чи вони його схвалили. За кілька днів стало очевидним, що Шульцбергері про все знають, й пропозицію таки відкликано. Глорія Б. Андерсон, шеф нью-йоркського синдикату, висловлювала жаль, однак нічим не могла зарадити. Вона сказала Ендрю, що зробила цю пропозицію винятково з комерційних міркувань, проте потім почала читати Рушді й стала його шанувальницею. Приємно, проте намарно. Мине більше чотирьох років, аж поки Глорія зателефонує знову.

Операція «Малахіт» вважалася однією з найважливіших. Решта поліцейських з Підрозділу «А» називали її «почесною службою», незважаючи навіть на байдуже ставлення до цього поняття таких ветеранів «Малахіту», як Боб Мейджор і Стенлі Долл. Група «Малахіту», на думку колег-офіцерів, виконувала найнебезпечнішу і найважливішу роботу. Решта «просто» охороняли політиків. «Малахіт» захищав принцип. І поліцейські це добре розуміли. Лишень прикро, що держава мала трохи іншу думку. В Лондоні два депутати від Республіканської партії аж згорали від бажання порушити в палаті громад питання про вартість такого захисту. Більшість членів парламенту від Республіканської партії вважали цей захист розтринькуванням державних коштів і домагалися його скасування. І він також, хотілося йому сказати. Він, як ніхто інший, прагнув повернутися до нормального

життя. Проте Дік Вуд, новий очільник операції «Малахіт», застерігав: іранська розвідка «з тією ж наполегливістю» намагається відшукати свою ціль. Рафсанджані вже давно дав добро на його ліквідацію, тож убивці не мали жодної потреби звертатися до нього за дозволом. Він продовжував бути їхньою ціллю номер один. Невдовзі Стелла Рімінгтон, глава MI-5, заявила на Бі-бі-сі у щорічній лекції на честь Річарда Дімблбі¹, що «скоріш за все, спроби дізнатися про місце перебування й убивства письменника Салмана Рушді не припиняються».

Знову настав час вечірки Спеціальної служби. Елізабет намагалася якось причарувати Джона Мейджора, проте він не звертав на неї уваги, «не клював на неї», як би сказала Самін. Зі смутком у голосі промовила: «Здається, я не оправдовую твоїх сподівань», – що було безглуздя з її боку. Мейджор усе ж пообіцяв Френсіс Д'Суса зробити заяву 14 лютого, тож вечір приніс хоча б якусь користь. А міністр внутрішніх справ Майкл Говард був досить-таки дружелюбним. Посеред вечірки його охоронці провели для них екскурсію поверхами Спеціальної служби. Повели їх до «резервної кімнати», де черговий офіцер дозволив їм заглянути до «книги скарг» і навіть відповісти на брудний телефонний дзвінок якогось психопата. Вони також заглянули до архіву на дев'ятнадцятому поверсі, звідки відкривався чудовий вид на Лондон; там побачили таємні папки, яких їм не можна було відкривати, а також книгу із новими кодовими словами сучасної ІРА; якщо анонімний додзвонювач вживав одне із цих слів, то цим самим попереджав про закладення справжньої бомби. Дивно, проте незважаючи на комп'ютеризацію, багато папок все ще зберігалося у невеликих шафках.

Після вечірки група захисту запросила їх з Елізабет до «Біржі» – улюбленого винного бару поліцейських. У нього виникло відчуття, що всі вони якось зріднилися й стали одне одному близькими людьми. Під кінець вечора хлопці сказали, що «хочуть бути з ним відвертими» і розповіли

¹ Фредерік Річард Дімблбі (1913–1965) – англійський радіо- і тележурналіст.

про перебування в місті «досить-таки небезпечного мерзотника», тож їм упродовж кількох днів доведеться «добре пильнувати». Тиждень потому він почув, що «мерзотник» уже розбудив інших мерзотників з їхнього мерзеного сну й розповідає їм, у який спосіб найліпше його вбити. На нього полювало вже кілька мерзотників, які хотіли заповідати йому те, для чого той мерзотник їх і розбудив.

Наближалася п'ята річниця фетви. Він зателефонував Френсіс і помирився з нею та з Кармел, однак наразі не мав великого бажання говорити про подальші дії в рамках своєї кампанії. Того року його друзі старалися якнайдужче, щоб полегшити його ношу. Джуліан Барнс написав блискучу статтю для «*Нью-Йоркера*», дотепну й зі знанням справи, такий собі аналіз того, що відбувається з тим, кого він знає і любить. Крістофер Гітченс також надрукував свій матеріал у «*Лондон ревью оф букс*», а Джон Даймонд виступив в одній із табloidних газет з різкою критикою цих же табloidних газет за спроби вбивства героя на своїх шпальтах. Драматург Рональд Гарвуд зустрівся із генеральним секретарем ООН Бутросом Бутросом-Галі й говорив про нього. «Бу-Бу висловлювався дуже прихильно, – сказав йому Ронні. – Він поцікавився, чи пробували британці вдатися до обхідної дипломатії через індійців чи японців, оскільки іранці все-таки прислухаються до них». Він не знав відповіді на це запитання, проте мав підозру, що вона, мабуть, *негативна*. «Бу-Бу каже, що коли британці захочуть, аби він це зробив, то Дугласові Герду треба звернутися до *нього* з формальним проханням». Залишалося тільки дивуватися, чому цього ще й досі не зроблено.

Тим часом висвітлення у всій Європі річниці, що наближалася, мало доволі толерантний характер. Поза межами Британії на нього дивилися як на приємну, трохи дивакувату, хоробру, талановиту, гідну поваги людину. Його фотографував великий Вільям Кляйн¹, а відтак він сказав Керолайн Мічел, що йому дуже сподобалося його фотографувати: «Він такий кумедний». «Я зміг би, мабуть,

¹ Вільям Кляйн (нар. 1928 р.) – американський фотограф.

покласти край усій тій ненависті і зневазі. Організуй невеличкий обід за моєї участі, Хаменеї і Рафсанджані». «Вже беруся до роботи», – відповіла Керолайн.

Міжнародний парламент письменників у Страсбурзі обрав його президентом і попрохав написати декларацію про наміри. «Ми [письменники] – шахтарі і ювеліри, – писав він, – почасти правдохи і почасти брехачі, блазні й полководці, дворняги й бастарди, батьки й коханці, архітектори й руйнівники. Ми – громадяни багатьох держав: оточеної кордоном країни видимої реальности та щоденного життя, сполучених штатів розуму, небесних і пекельних держав бажання, а також розкутої республіки мови. Всі ці держави становлять територію значно більшу, ніж будь-яка інша територія, якою управляє будь-яка інша світова потуга; проте наша оборона проти інших світових потуг часто виявляється надто слабкою. Потужні й не дуже потужні монархи, що протистоять нашому праву на створення картин світу, дуже часто сприймають творчий дух як ворожий собі, бо він не узгоджується з їхніми простішими й менш щиросердними поглядами. Найліпша література обов'язково виживе, проте нам не можна сидіти склавши руки, чекаючи на її звільнення від кайданів цензури колись у майбутньому».

Великим досягненням парламенту письменників стало заснування Міжнародної спілки міст з надання притулку, яка в наступні роки розростеться до понад тридцятьох міст – від Любляни до Мехіко через Амстердам, Барселону й Лас-Вегас. Часто держави з певних причин не дають притулку переслідуваним письменникам – міністерства закордонних справ неминуче бояться, що, скажімо, надання притулку китайському письменникові-відступнику може призвести до розриву торговельної угоди, – проте мери на рівні міст часто дивляться на це як на ініціативу без якихось відчутних наслідків. Адже не потрібно великих витрат для надання письменникові, що потрапив у скруту, невеличкої квартири і сякої-такої грошової допомоги впродовж кількох років. Він пишався своєю участю у виникненні такого

задуму, а його підпис на парламентських листах, поза сумнівом, щось таки важив. Він тішився можливістю розсилати послання від свого імени, представляючи інших письменників, які потребували допомоги.

14 лютого його «декларація» з'явилася в *«Інтендент»*. Одразу запідозрив, що ця газета зі своїм послужним списком проісламської газети затіває щось нехороше, обнародуючи його «наміри». Так і сталося. Він прокинувся у День святого Валентина і побачив свій текст на третій сторінці поряд з інформаційним матеріалом про річницю, тоді ж бо як уся сторінка публіцистики була віддана під статтю безпросвітної Ясмін Алібгаї-Бравн про те, як фетва спричинилася до багатьох хороших, позитивних наслідків, дозволивши громаді британських мусульман віднайти свою ідентичність і громадський голос. «Якби не доленосний день 14 лютого 1989 року, – писала вона, – то світ без найменших застережень квапився б до свого невід'ємного права носити блакитні джинси та їсти гамбургери в Макдональдсах». Як добре, що Хомейні захопив до нових дискусій щодо ісламських і західних цінностей, думалося йому; це таки вартує перетворення кількох письменників на гамбургери.

«Щасливої річниці!» Це вже стало сумною традицією, коли його друзі телефонували, щоб привітати його з цим особливим днем. Елізабет приготувала для нього вишукану валентинку, об'єднавши своє обличчям з обличчям Фріди Кало¹. Ганіф Курейші саме збирався до Пакистану й погодився передати лист матері іменинника в Карачі. Зателефонувала з Парижа Каролін Ланг і сказала, що після довгих умовлянь «крутий» міністр внутрішніх справ Шарль Паскуа погодився на ночівлю мес'є Рушді у Франції не тільки у приватних помешканнях, але також і в готелях. (Перегода міністра Паскуа звинуватили в незаконному продажі зброї до Анголи, і йому дали один

¹ Фріда Кало (1907–1954) – мексиканська художниця. Відома своїми яскравими автопортретами. Дружина художника Дієго Рівери (1886–1957).

рік умовно. Бельгійського міністра закордонних справ Віллі Клааса засудили за хабарництво. Такий уже світ політики. Порівняно небагато письменників-романістів коли-небудь були визнаними винними у хабарництві – дуже прибутковій формі корупції.)

Кампанії попередніх кількох років принесли свої результати у вигляді декларацій з боку світових лідерів. Цього року Джон Мейджор зробив заяву в досить-таки різкому тоні: *Ми всі хочемо пояснити іранському урядові, що він не може розраховувати на сталі дружні відносини, якщо тільки й допоки він...*, і лідер опозиції Джон Сміт: *Я беззастережно засуджую... неприпустимо, аби... закликаю іранський уряд...*, і Есе Клевеланд, міністр культури Норвегії: *Ми нарощуватимемо наші зусилля проти... і: ми вимагаємо скасування фетви*, а Дік Спрінг в Ірландії заявив про *неприйнятність і серйозне порушення*, тоді ж бо як міністр закордонних справ Канади Андре Уелле казав про те, що *сам факт виживання Рушді – це сподівання на свободу у світі*.

Того дня було розповсюджено півмільйона листівок Остера-Делілло (на які, зрештою, вдалося зібрати гроші). *Pour Rushdie* вийшла в Сполучених Штатах у перекладі англійською. А Френсіс і Кармел разом з Майклом Футом, Джуліаном Барнсом і ще кількома людьми пішли до іранського посольства, щоб вручити лист протесту, та забули покликати з собою журналістів. Кармел сказала на Бі-бі-сі, що фетва поширюється на його родину й друзів. Це було незграбним і неточним висловлюванням, яке могло й насправду поставити під загрозу його найближчих людей. Уже через хвилину після сказаного зателефонувала Клариса й запитала, що відбувається. Зателефонував також і Джон Даймонд, тож йому довелося докласти немало зусиль упродовж решти дня для того, щоб переконати Бі-бі-сі у необхідності передати спростування.

Гіллон займався організацією видання й розповсюдження «*Virshiv*» у м'якій обкладинці на території Британії й повідомив про досягнення успіху в цій справі. Білл Норріс, очільник дистриб'юторської кампанії «Сентрал

букс», літературним підрозділом якої була «Тройка букс», охоче, зі зворушенням і без боязні погодився взяти на себе цей обов'язок. Компанія розповсюджувала антифашистську літературу і, як казав Норріс, часто отримувала такі погрози. Їхня будівля вже перебувала під захистом. Однак її цікавив не скандал, а розповсюдження книжки. Він удихнув повітря на повні груди й сказав: так. *Давайте зробимо це. Давайте кинемо виклик покидькам.*

Його сильно пригнічувало, що література – це країна, у якій він уже тривалий час не жив. Минуло майже чотири роки, відколи він закінчив *«Гаруна і море оповідок»*; йому не писалося далі, він ніяк не міг зосередитися й починав панікувати. Хоча паніка іноді й корисна річ, що донедавна змушувала його працювати, проте тепер це стало – так, він уживе саме таке словосполучення – його найбільшим письменницьким застоєм. Він злякався і знав, що мусить її якнайшвидше здолати. Березень виявився місяцем «пан або пропав». Френсіс Коуді, його британський редактор з «Рендом хаус» запропонувала видати *«невеличку книжку оповідань, аби читачі не забували»*, і це могло вивести його із заціпеніння. Треба було писати, а він не писав. Нітрохи не писав. Геть не писав.

Намагався згадати, як то бути письменником, змушував себе знову відновлювати колишні звички свого життя. Заглиблення в себе, очікування, віра в оповідь. Повільне або швидке відкриття того, як розсікти товщу вигаданого світу, куди ввійти, до чого попрямувати і як вийти з нього. Магія концентрації – це як падіння у глибоку криницю чи в часову прірву. Заглиблення у сторінку, пошук натхнення й екстазу, які приходили дуже рідко. Відтак важка робота – самокритика, грубе допитування своїх речень, що Гемінгвей називав *детектором лайна*. Розчарування після того, як наштовхується на межі свого таланту чи розуміння. «Відкрий усесвіт трохи більше». Авжеж, він пес Сола Беллоу¹.

¹ Сол Беллоу (1915–2005) – американський прозаїк, що народився в Канаді. Автор романів «Пригоди Огі Марча» (1953), «Герцог» (1964) та інших. Нобелівська премія в галузі літератури (1976).

Надійшла дивна звістка: виявляється, його нагородили державною премією Австрії за досягнення в галузі європейської літератури *ще два роки тому*, проте австрійський уряд не давав цій інформації ходу. Тепер в австрійських мас-медіа здійснюється страшенний гвалт. Міністр культури Австрії Рудольф Шольтен визнав свою наївність і захотів поговорити з паном Рушді по телефону. Коли ж пан Рушді зателефонував, то міністр дружесно попросив вибачення: сталася прикра помилка, яку незабаром буде виправлено. Про таємничу австрійську премію повідомляли по всій Європі. Жодна з британських газет не вважала за потрібне згадати про це. За винятком старої доброї *«Індепендент»*, яка помістила матеріал, в якому йшлося про рішення Тасліми Насрін жити «відкрито» (себто вона впродовж дня залишалася у своїй квартирі з багатьма охоронцями, виходила з неї тільки під покривом ночі і тоді в автомобілі із затемненими вікнами їхала у своїх справах), що контрастувало зі слабкодухим бажанням автора *«Сатанинських віршів»* залишатися «у сховку» (коли він боровся за свободу від поліцейських обмежень і все ж таки серед білого дня з'являвся в публічних місцях, хоча за це його і сварили).

У затіненому світі фантомних убивць міністр закордонних справ Алі Акбар Велаяті сказав, що фетву неможливо скасувати. Заявив про це у Відні, й майже одразу поліція повідомила головні цілі фетви, що його намір відвідати місто для одержання державної премії є «надто ризикованим». Забагато людей забагато знають про нього. Дік Вуд сказав, що, на думку міністерства закордонних справ, йому не слід туди їхати. Проте остаточне рішення вони залишали за ним, незважаючи на те, що «знали» про «певні підпільні приготування». Він сказав, що не дасть себе залякати й не збирається втікати від тіней, і Дік погодився з ним. «Для підготовки теракту потрібен час, а в них його обмаль».

У Відні Рудольф Шольтен і його дружина Крістіна, лікар за професією, зустріли їх як давніх друзів. Начальник групи охорони повідомив про «підозрілу

активність» в Ісламському культурному центрі, тому його особисту свободу довелося обмежити. Вони не змогли вільно пройти вулицями міста; Відень їм показали з даху Бургтеатру, директор якого Клаус Пейманн, огрядний, богемний чоловік, запросив його ще раз приїхати, пообіцявши влаштувати вечір на його честь. Їх повезли через Віденський ліс – прегарний, темний і густий, як ліс у відомому «галюцинаційному» вірші Роберта Фроста¹, проте йому не дозволялося виходити з авта, тож ліс здавався навіть ще галюцинаційнішим. Після обіду Елізабет залишилася у Шольтенів, а його гвинтокрилом доправили до штаб-квартири Австрійської спеціальної служби поза межами Відня, де він мав провести ніч. *Ще довгі милі дороги, лиш потім посплю.* Чоловік, який спостерігав за багатоквартирним будинком, у якому жив Шольтен, попрямував до іракського, а не до іранського посольства. Тож він, мабуть, був одним із Народних муджахедів Ірану, штаб-квартира яких розташовувалася в Іраку. (Саддам Хусейн надавав притулок ворогам свого ворога.) Наступного дня австрійська поліція оточила його фалангою й повела до зали, де мала відбутися церемонія вручення нагороди. В небі над головою дзижчали міліцейські гвинтокрили. Та все обійшлося. Він одержав свою премію і поїхав додому.

Пізно ввечері після повернення з Лондона він мав розмову з шефом американських антитерористів Робертом Гельбардом, який сказав, що володіє «тривожною і достовірною» інформацією про безперервні «спроби» Ірану вистежити його, що «свідчить про їхнє невдоволення», казав він, «і йому слід про це знати». *Салмане, закінчуй свій триклятий роман,* сказав він собі. *Може, тобі вже не так і багато залишилося.* «Обзервер» надрукувала статтю, у якій ішлося про сварку між Рафсанджані й Хаменеї щодо справи Рушді. Рафсанджані хотів розпустити фундацію «15 хордада», де базувався Саней Щедрий, а також заборонити використання загонів смерті. Проте

¹ Вірш американського поета Роберта Фроста (1875–1965) «Зупинка біля лісу сніговим вечором».

Хаменеї наклав вето на обидва кроки й підтвердив чинність фетви. Нічого не змінилося.

У Норвегії спілка письменників оголосила про свій намір запросити його почесним гостем на щорічну конференцію у Ставангері. Глава місцевої мусульманської асоціації Ібрагім Ілдіз одразу заявив, що як тільки Рушді прибуде до Ставангера, його одразу вб'ють. «Якби я зміг роздобути зброю і мені випала б нагода, то я не допустив би цього».

Із шухляди його письмового стола, де він зберігав дрібні купюри, почали пропадати невеликі суми – це в будинку з чотирма озброєними поліцейськими! – і він не знав, що й думати. Відтак зателефонувала Клариса й сказала: на Зафаровому банківському рахунку звідкись узялися додаткові гроші, зросли також його витрати. Зафар пояснював це тим, що у школі є хлопець (він не хоче називати його прізвища), який продав «щось з дому» й попросив його покласти ті гроші собі на рахунок. Очевидна брехня. Також казав Кларисі, що «всі надходження й витрати узгодив з татом», однак такого він не робив. Уже двічі збрехав.

Вони вирішили вдатися до санкцій. Його рахунок закрили, тож він не зможе з нього знімати грошей, також не отримуватиме кишенькових грошей, допоки не розповість, що відбувається насправді. За півгодини – хто сказав, що економічні санкції не спрацьовують? – Зафар зізнався. Він таки цупив гроші з татового письмового стола. Виявилось, що гумовий надувний човен, який йому захотілося купити, коштував не 150 фунтів, а 250; витрачав гроші на всіляке причандалля, потрібне на облавку; в іншому разі довелось би до безкінечности збирати ті гроші, а йому вже хотілося човна. Покарання було суворим – ніякого телевізора, закритий банківський рахунок, він щомісяця сплачуватиме 30 фунтів зі своїх 50 фунтів, які він отримуватиме у вигляді кишенькових грошей, а човном він зможе користуватися (надувний човен «Міррор» він усе ж таки встиг купити) після сплати його вартости.

Вони з Кларисою сподівалися, що цей випадок стане для Зафара доброю наукою. Йому також доведеться зрозуміти, що досі батьки вірили йому цілковито, й тепер він має знову завойовувати їхню довіру. Водночас йому не слід сумніватися у їхній беззастережній любові до нього. Зафар мав нажаханий і осоромлений вигляд. Покарання не оскаржував.

П'ять днів потому Елізабет виявила зникнення найдорожчого для неї ювелірного виробу – маминого золотого браслета з брелоками – зі схованки у скриньці всередині іншої скриньки, що у шафі для одягу. Все решта на місці. Він прохав її добре подивитися, але вона, здавалося, вирішила, що це Зафарових рук справа. Трохи пошукала й сказала: ніде нема. Зафар саме спав у своїй кімнаті, тож вона наполягла, щоб розбудити його і запитати про браслет. Він благав її спочатку ретельно оглянути весь будинок, однак вона, знай, казала, що вже все обшукала і браслета ніде нема. Йому довелося будити й звинувачувати сина в крадіжці, хоча інтуїція підказувала, що його дитина не могла так вчинити; він навіть не знав, де Елізабет зберігала свої коштовності, тому цього просто не могло статися. Зафар дуже зажурився і сказав, що він нічого такого не робив. Опівночі, коли хлопець усе ще не спав і переживав через несправедливі звинувачення, Елізабет знайшла браслет у місці, куди вона його і поклала.

Почувався перед сином осоромленим. Між ним та Елізабет пролягла тінь, яка не швидко розсіялася.

Вони гостювали у Ронні й Наташі Гарвудів, святкуючи тридцять п'яту річницю їхнього весілля, і суддя Стівен Тумім, головний інспектор тюрем Її величності, веселий, рум'яний джентльмен, якого ІРА свого часу погрожувала вбити, завів розмову про надання «захисту» і про те, як то бути змушеним Спеціальною службою покинути будинок, у якому прожив тридцять років. Його дружина Вініфред казала, що мала нервовий зрив. Повернулася до будинку в супроводі поліції, щоб забрати необхідні речі, і коли поглянула на застелене ліжко й подумала, що більше в ньому не спатиме, то їй здавало-

ся, що прощається з померлим. Обоє сильно потерпали від такої переміни, проте найгірше було те, що ніхто не знав, коли все це закінчиться. «Ніби довічне ув'язнення, – сказав суддя Тумім. – Коли вас *садять на невизначений строк*, то ви не знаєте, коли він закінчиться. Це таке ж довічне ув'язнення, або ж дуже схоже на нього». Стівену й Вініфред довелося отаборитися у військовому бараку на Олбані-стріт біля Риджентс-парку, куди мало не запроторили і їх з Елізабет. Однак про Стівена подбали трохи більше, ніж про них. Держава погодилася оцінити й купити їхній будинок, оскільки, як висловився дуже милий суддя, «люди під захистом не можуть знайти когось настільки дурного, аби він захотів купити такий будинок». «А я знайшов», – вихопилося у нього, й Ронні Гарвуд, пустотливо всміхаючись, підтвердив: «Так, це мій видавець, Роберт Маккрум».

Тумім був чудовим оповідачем. Він зустрічався із сумнозвісним серійним убивцею Деннісом Нільсеном під час здійснення інспекції в одній із в'язниць і «трохи стривожився», коли Нільсен попросив поговорити з ним на самоті. «Проте йому хотілося лишень похвалитися, наскільки він став начитаним». Нільсена схопили, коли його домашня каналізація забилася людською плоттю та нутрощами. Він замучив щонайменше п'ятнадцятьох чоловіків і хлопчиків, а тоді задовольняв свою похіть з їхніми мертвими тілами. Тумім назвав Нільсена «понури́м і гнітючим типом», що й не дивувало. Вони мали спільних офіцерів із групи захисту й трохи побалакали про них. «Ідеальна робота для позашлюбних стосунків», – погодився Тумім. «Люба, не можу сказати, куди я йду і коли повернуся, це державна таємниця». Практично, всі вони мають коханок. На їхньому місці ми також би мали». Він розповів Туміму про офіцера-багатоженця. «Вони дуже привабливі чоловіки», – погодився суддя з розумінням справи.

Тумім став почуватися безпечніше, коли начальник в'язниці «Мейз» у північно-ірландському Лонг-Кеші, де помер під час голодування член ІРА Боббі Сендз, протестуючи проти умов утримання в блоці «Н», сказав йому, що його викреслили зі списку тих осіб, кого ІРА планує

вбити. Так, він був у тому списку, але тепер його там уже нема. «Розвідслужби насправді небагато знають, – казав він. – Але якби я відмовився покинути свій будинок, то мене б, мабуть, уже й застрелили. Я любив сидіти собі біля вікна й дивитися на річку, а за річкою росли густі кущі, ідеальне місце для снайпера. Поза сумнівом, я став би його легкою здобиччю. Хлопці з охорони казали мені: *Щоразу, коли виходитимете у сад, то думатимете, чи не заховався хтось у кущах.* Але тепер усе добре».

Наступного дня Ронні сказав, що суддя тепер жартує про ті часи, та насправді для нього і його родини то був справжній жах. Одна з доньок Туміма, якій не подобалося перебувати в будинку з озброєними чоловіками, почала залишати у кожній кімнаті записки на кшталт «НЕ КУРИТИ» й таке інше. Найважче було миритися із втраченою приватністю й невимушеності в поведінці. Дуже добре поговорити з кимось іншим, хто вже пройшов через те, через що він тільки проходив, і почути про можливе щасливе закінчення такої історії. Елізабет і Вініфред Тумім скаржилися одна одній на вагу дверей і броньовані авто. Про таке з багатьма не поговориш. «Ви починаєте більше любити поліцію, – сказав суддя, – і стаєте значно менш терпимими щодо тих паскуд. У моєму випадку щодо ІРА. Так, доводиться мати справу з різними виродками, не всі з них мусульмани».

Містер Антон відчув певну зміну в поліцейському ставленні до операції «Малахіт». З одного боку, вони планували започаткувати вибіркове «приховане спостереження» за Зафаром і будинком Клариси, з чого він дуже радів, бо завжди непокоївся через незахищеність Берма-роуд. Дік Вуд казав про вимушену «ротацію складу» під час його виїзду з дому навіть для перегляду фільмів у кінотеатрі, бо не хоче, щоб обличчя людей, які чергують на Бішопс-авеню, стали надто відомими. З другого боку, поліпшувалося саме ставлення до «клієнта». Офіцер з групи захисту Тоні Данблейн якось зізнався: «Особисто я вважаю, що ми, Спеціальна служба, не повинні виконувати роботу іранців і утримувати вас під замком». Незабаром погодив-

ся з цим і старший офіцер Дік Вуд. «У мене склалося враження, – сказав Дік, – що до вас уже впродовж трьох років ставляться як до неслухняної дитини». Багато обмежень, на яких наголошував містер Грінап, виявилися необов'язковими. *Добре, що хоч ви це розумієте, –* відповів він. – *Три роки з лишком були значно неприємнішими, ніж могли бути, тільки тому, що я не сподобався містерові Грінапу. Мусив битися буквально за кожен дюйм простору.* «Навіть не знаю, як ви це витримували, – сказав Дік. – Ніхто з нас не стерпів би такої наруги».

Поблажливішою стала також Гелен Геммінгтон і сприяла в полегшенні життя «клієнта» в операції «Малахит». Мабуть, його зустрічі зі світовими лідерами спричинилися до зміни у її ставленні до нього. Можливо, його власні аргументи вплинули на неї. Він не питав.

* * *

У 1982 році йому вдалося побувати у старовинній синагозі міста Коччі, що у штаті Керала¹, – у невеличкій перлині в оправі з блакитної китайської плитки (ПЛИТКА З КАНТОНА НЕМА ДВОХ ОДНАКОВИХ – напис на табличці). Історія про вже майже вимерлу громаду керальських євреїв захопила його уяву, і він підійшов до крихітного доглядача синагоги, літнього джентльмена з хорошим південноіндійським іменем Джекі Коген, і почав засипати його запитаннями.

По кількох хвилинах розмови містер Коген утомився відповідати.

– Що це ви мене питаєте і питаєте? – уривався терпець літньому доглядачеві.

– Ну, – відповідав він, – я, письменник, і, можливо, щось напишу про цю місцину.

Джекі Коген лишень незадоволено махнув сухорлявою рукою.

– Не треба, – сказав він дещо аж гордовито. – Ми вже маємо листівку.

¹ Керала – штат на півдні Індії, біля Аравійського моря.

Під час поїздки штатом Керала він вів щоденник, і якесь внутрішнє письменницьке чуття підказувало йому: в жодному разі не загуби своїх нотаток. Тепер той щоденник, який він забрав із Сент-Пітерс-стрит, указав йому шлях назад до письменницької праці. Він зосереджено день за днем вивчав тогочасні записи, пригадуючи красу Коччинської затоки, склади з перцем – «Чорне золото Малабара» – й великі опахала у церкві, де похований Васко да Гама. Позаяк він блукав в уяві вулицями єврейських кварталів, ожила коччинська частина *«Прощальне зітхання Мавра»*. Аврора Зогойбі і її син Мораїш на прізвисько Мавр привели його у свій світ.

Кошмар тривав довго, тож повернення до літератури видалося не з легких. Він щодня думав про Вільяма Ньюгора і про його кульові рани, про те, як побили й завдали ножових поранень Еttore Капріоло, а ще про мертвого Гітоші Ігараші в калюжі власної крові біля ліфта. Водночас паплюжили, стріляли, копали ногами, штрикали ножами, вбивали і звинувачували не тільки його, безсоромного письменника, але весь світ книжок – саму літературу. Проте справжній світ книжок був абсолютно іншим, ніж світ насильства, і в ньому він знову віднайшов свій улюблений дискурс. Виринув із чужої йому повсякденної реальності і поринув у Аврору, у її чарівність, у її богемну нестримність, у її живописні міркування про млосність і бажання, і пожирав її, як той голодний, що допався до бенкетного столу.

Коли прочитав про те, як Ленін використовував своїх двійників, які їздили по Радянському Союзу і виголошували промови, на які йому бракувало часу, то подумав, що було б утішно, якби в Кералі, де комунізм доволі популярний, місцеві леніністи вирішили найняти індійських ленінінів для виконання такого ж завдання. Тож надто високий Ленін, надто низький Ленін, надто тлустий Ленін, надто кістлявий Ленін, надто кульгавий Ленін, надто лисий Ленін, а ще надто беззубий Ленін увірвалися на сторінки його роману, а з ними прийшла легкість і жвавність. Можливо, йому знову вдасться написати хорошу книжку. *«Прощальне зітхання Мавра»* стане його

першою книжкою для дорослих після «Сатанинських віршів». Дуже багато залежить від того, як її сприймуть. Проте він відганяв від себе такі думки.

Його щоденне життя тепер було не настільки розбурханим, як тоді, коли писав «Гаруна і море оповідок», однак дар глибокого зосередження повертався поволі. Під час написання «Гаруна» ним рухала дана Зафарові обіцянка написати книжку для дітей, незважаючи на всі переїзди й непевності. Тепер він мав, де жити, сидів у чудовому робочому кабінеті, проте був розсіяний. Він змушував себе повернутися до колишнього розпорядку. Він зранку вставав й одразу йшов до письмового стола, не приймаючи душу і не одягаючись, інколи навіть не чистячи зуби, й змушував себе там сидіти в піжамі, допоки не починав працювати. «Мистецтво писати, – казав Гемінгвей, – це мистецтво приставляти сідниці штанів до сидіння стільця». *Сідай*, – наказував він собі. – *Не відводься*. І повільно, дуже повільно його колишня сила повернулася. Світ відходив геть. Час завмирав. Він з радістю падав у глибочінь, де на нього чекали ненаписані книжки і, як ті коханки, вимагали від нього цілковитої відданості. Він знову став письменником.

Коли не писав роман, то переглядав старі й думав про нові оповідання для збірника під назвою «Схід, Захід», у якій кома говорила сама за себе. Він уже мав три «східні» й три «західні» оповідання, тож тепер працював над трьома оповіданнями про перетинання культур, що стануть останньою частиною цього збірника. Оповідання «Чеков і Зулу» було про індійських дипломатів, одержимих серіалом «Зоряний шлях» у часи після вбивства Індіри Ганді, а його дружба із Салманом Гайдаром з Вищої індійської комісії дала йому багато поживи. «Гармонія сфер» була майже правдивою історією, що ґрунтувалася на самовбивстві його близького кембриджського друга Джеймі Вебба, який писав на окультні теми, страждав на гостру шизофренію і, зрештою, застрелився. Й найдовше оповідання «Залицьальник» усе ще писалосся. В середині шістдесятих, коли його батьки переїхали з Бомбея до Кенсінгтона, вони взяли із собою на якийсь час його літню аю, себто няню,

Мері Менезес з Мангалора, аби вона доглядала за його найменшою сестричкою, якій тоді виповнилося тільки два рочки. Проте Мері так засумувала за домом, що її серце буквально розривалося від туги за рідним краєм. У неї ставалися справжні серцеві напади, й зрештою вона повернулася до Індії. Коли повернулася додому, серцеві нездужання минулися, й вона почувалася цілком дужою. Дожила до понад ста років. Тож йому хотілося розповісти про те, що від розбитого серця можна померти у прямому розумінні цього слова. Він об'єднав історію Мері з оповіддю про східноєвропейського сторожа, якого він одного разу зустрів у рекламній агенції «Огілві й мама», вже літнього чоловіка, який ледь розмовляв англійською й страждав від наслідків інфаркту, проте настільки добре грав у шахи, що мало хто міг з ним позмагатися. У своєму оповіданні він змусив мовчазного шахіста і няню, що так тужила за домом, закохатися одне в одного.

Поліція надумала дещо розважити їх з Елізабет. Відвезли їх до легендарного «Чорного музею» у Скотленд-Ярді, який зазвичай зачинений для загалу. В музеї підтримували низьку температуру, тож, увійшовши туди, він почав тремтіти. Куратор музею Джон Росс, доглядач цього химерного зібрання справжніх знарядь убивств й інших реліквій реальних злочинів, шкодував, що британській поліції вже не дозволено вбивати людей. Мабуть, його тривала близькість з цими інструментами смерти таки далася взнаки. У «Чорному музеї» було багато замаскованої зброї – парасолі-пістолі, кийки-пістолі, а також ножі, що стріляли кулями. Всі можливі види зброї з кримінальних романів і шпигунських фільмів лежали тут на столах, і кожен експонат колись убив чоловіка чи жінку. «Ми використовуємо все це для навчання молодих офіцерів, – сказав містер Росс. – Аби розуміли, що вогнепальною зброєю може стати будь-що». Тут була вогнепальна зброя Рут Елліс, останньої жінки, повішеної в Англії за те, що вбила свого коханця Девіда Блейклі. Також вогнепальна зброя, за допомогою якої 1940 року у Кекстон-холі сикхський терорист Удгам Сінг убив сера Майкла О'Дваєра, колишнього

губернатора Пенджабу, щоб помститися за індійців, убитих під час Амритсарської бійні двадцять один рік тому 13 квітня 1919 року. А ще кухонна плита й ванна, які серійний вбивця Джон Реджінальд Крісті використовував для варіння й розчленування своїх жертв на Ріллінгтон-плейс, 10 у західному Лондоні. Тут також була посмертна маска Генріха Гімmlера.

Денніс Нільсен служив у поліції, сказав містер Росс, однак через рік його вигнали за гомосексуалізм. «Цього ми тепер не можемо зробити, правда ж? – розмірковував містер Росс. – Таки так, не можемо». У слоїку була пара людських рук, обрізаних по лікті. Вони належали британському вбивцеві, якого застрелили, коли він рятувався втечею в Німеччині. Скотленд-Ярд звернувся до німецьких колег з проханням надіслати їм відбитки пальців трупа, щоб вони формально змогли закрити справу. Натомість німці надіслали руки вбивці. «*Ві брати дер відбитки, – сказав містер Росс, імітуючи німецький акцент. – Зразок давнього німецького почуття гумору*». Його – людину, яку намагалися вбити інші люди, запросили до світу вбивств, аби дещо показати. Зразок давнього британського почуття гумору, подумалося йому. Таки так.

Того вечора, коли побачене в «Чорному музеї» все ще стояло в нього перед очима, він у театрі «Роял корт» брав участь у вечорі пам'яті Ентоні Берджеса¹ разом з Джоном Волшом, Мелвіном Бреггом, Д.Дж. Енрайтом і Лорною Сейдж. Він прочитав уривок з «*Механічного апельсина*», в якому Елекс і його «друзі»² напали на автора книжки під назвою «*Механічний апельсин*». Він багато розмірковував над тим, що Берджес називав «ультранасильством» (також про насильство проти письменників); про шарм тероризму, про те, як похнюплені, розгублені юнаки раптом стають упевненими в собі, відчують свою значимість. Сленг, придуманий Берджесом

¹ Ентоні Берджес (1917–1993) – англійський письменник. В романі «Механічний апельсин» (1962) звучить тема антигероя. Автор музичних творів.

² «Droogs» – від російського «друг».

на основі російських слів, вказував на причетність до такого насильства, він уславлював насильство й анестезував огиду до нього; він став чудовою метафорою того, що робить насильство настільки «прикольним». Прочитати *«Механічний апельсин»* – це ліпше зрозуміти ворогів *«Сатанинських віршів»*.

Він закінчив *«Залицяльника»*, і збірник *«Схід, Захід»* було завершено. Він також закінчив частину *«Прощально-го зітхання Мавра»* *«Поділений будинок»*, близько сорока тисяч слів. Нарешті він таки вийшов із цього письменницького застою. Заглибився в уявний світ. Його вже не було в Коччі. Тепер він бачив місто своєї юности, змушене взяти собі іншу назву, так само як і він. *«Опівнічні діти»* – це роман про Бомбей. Теперішній роман стане книжкою про похмуришу, зіпсутішу і жорстокішу місцину, побачену не очима дитинства, а схоплену проникливим поглядом повноліття. Роман буде про Мумбай.

Він розпочав судову тяжбу в Індії, щоб відсудити успадковану власність – літній дідів будинок у Солані, що в горах біля Шімлі³, який незаконно забрав уряд штату Гімачал-Прадеш. Коли ж про це дізналися в Лондоні, то *«Дейлі мейл»* опублікувала передовицю, в якій запропонувала зібрати для нього гроші на дорогу, якщо йому раптом захочеться жити в Солані, бо так буде значно дешевше, ніж продовжувати платити за його безпеку в Англії. Якби якомусь іншому індійському іммігрантові у Британії сказали повертатися туди, звідки він приїхав, то це вважалося б расизмом, однак ось цьому конкретному іммігрантові, мабуть, можна казати все, що заманеться.

У кінці червня поїхав до Норвегії й обійняв Вільяма Ньюгора, який, хоча й повільно, проте одужував від отриманих ран. У липні написав перший відкритий лист до опальної бангладеської письменниці Тасліми Насрін й опублікував у берлінській *«Ді тарецайтунг»*. Після нього

³ Шімла – місто в Північній Індії, у передгір'ях Гімалаїв, на висоті близько 2000 м. Адміністративний центр штату Гімачал-Прадеш.

те ж саме зробили Маріо Варгас Льюса, Мілан Кундера, Чеслав Мілош і багато інших. 7 серпня фетві виповнилося дві тисячі днів. 9 серпня Тасліма Насрін за сприяння Габі Глайхмана зі шведського ПЕН-клубу прибула до Стокгольма, і шведський уряд надав їй політичний притулок. Дев'ять днів потому її удостоїли премії імени Курта Тухольскі. Тож вона опинилася в безпеці, хоч і у вигнанні; позбавлена рідної мови, країни й культури, проте жива. «Вигнання, – написав він у *«Сатанинських віршах»* – це мрія про славне повернення». Він писав про вигнання схожого на Хомейні імама, проте сюжет ударив бумерангом і стосувався тепер його автора, а також Тасліми. Він не міг повернутися до Індії, а Тасліма не могла повернутися до Бангладеш; вони могли тільки мріяти про це.

Повільно й обережно влаштував кількатижневу втечу. Він, Елізабет і Зафар нічним поїздом поїхали до Шотландії, де на них вже чекали автомобілі з охороною, що виїхали туди напередодні. На маленькому приватному острові Ериска поблизу Обана стояв тихий готель, і вони провели там тиждень, займаючись тим, чим зазвичай займаються на відпочинку – прогулянки по острову, стрільба по глиняних голубах, міні гольф, – і все це їм видалося невимовною розкішшю. Побували на острові Айона, й на цвинтарі, де спочивали давні королі Шотландії – де й сам Макбет похований, – побачили зовсім свіжу могилу, з вогкою землею, у якій віднедавна лежав лідер лейбористської партії Джон Сміт. Він став біля могили і низько схилив голову.

Після Шотландії настав час для справжньої втечі. Елізабет і Зафар вилетіли з Лондона до Нью-Йорка. Йому ж укотре довелося діставатися туди манівцями. Спочатку полетів до Осло, трохи почекав, сів на рейс «Скандинавських авіаліній» до міжнародного аеропорту Кеннеді й прибув туди у страшенну зливу. Американці попросили його залишатися на борту літака, допоки не вийдуть усі пасажери, відтак до нього піднялися офіційні працівники, й він пройшов усі необхідні імміграційні формальності. Прямо від літака повезли його до місця

задалегідь домовленої зустрічі з Ендрю Вайлі. Він сів у авто Ендрю – тож світ безпеки відступив, випустивши його на волю. Ніхто не просив охорони, ніхто не пропонував її і не наполягав на ній.

Свобода! Свобода! Він почувався на сто фунтів легшим, хотілося співати. Зафар з Елізабет чекали на нього в Ендрю; того вечора до нього також заглянули Пол Остер і Сірі Густведт, Сьюзен Зонтаг і Девід Ріфф; всі аж не вірили своїм очам, коли побачили його без кайданів. Потім він узяв Елізабет і Зафара політати на гвинтокрилі над містом разом з Ендрю, й Елізабет і Ендрю від страху аж ойкали – Ендрю голосно, Елізабет тихо – весь час. Після такої розваги вони взяли в компанії «Гертц» авто на прокат. На круглому рожевому обличчі білявки з «Гертц» на ймення Дебі нічого так і не промайнуло, коли вона на комп'ютері друкувала його прізвище та ім'я. Відтак вони мали власний «лінкольн-таун-кар»! Почувався як той хлопчак із ключами до крамниці іграшок. Потім вони пішли пообідати з Ерролом Макдональдом з видавництва «Рендом хаус» і Джейм Макінерні. Все видавалося дуже зворушливим. Ось і Віллі Нельсон! І Метью Модайн! Метрдотель мав дещо стурбований вигляд, але байдуже! Зафар, якому тепер минуло п'ятнадцять років, був просто в ударі. Джей ставився до нього вже як до дорослого, говорив з ним про дівчат, і Зафарові це подобалося. Ліг він спати всміхаючись і прокинувся з тією ж усмішкою.

Потім вони поїхали до Казеновії, штат Нью-Йорк, до Майкла і Валері Геррив. Їм у всіх подробицях розповіли, як туди дістатися, проте він для певности все ж таки зателефонував Майклові. «Я тільки одного не знаю, як виїхати з Нью-Йорка». Витримавши ідеальну паузу комедійного актора, Майкл повільно промовив: «Авжеж, Салмане, люди б'ються над цим роками і не можуть виїхати».

Щомиті – якийсь подарунок. Їзда федеральною автострадою видавалася космічною мандрівкою: повз скупчення галактики Олбані й туманність Скенектаді до сузір'я Сиракуз. Вони зупинилися перепочити в Читтенанго, перетвореному на тематичний парк країни Оз: хідники з жовтої цегли, кав'ярні тітоньки Емми –

просто жах! Відтак вони поквапилися до Казеновії, а там уже Майк блимає маленькими кришталевими шкельцями своїх окулярів, усміхається своєю іронічною кривою усмішкою, біля нього стояла Валері із якимось блаженим виразом обличчя, і, головне, виглядала *здоровою*. Вони потрапили у світ Джим і Джим. Доньки подружжя Геррів були вдома, поруч крутився коргі Пабло, який підійшов до нього, поклав свою голову на його коліна і застиг. За просторим дерев'яним будинком виднівся ставок, оточений густими заростями. Вночі під величезним повним місяцем вони пішли на прогулянку. Зранку у ставку побачили мертву лань.

Дорогою до озера Фінгер, де письменник Тобаяс Вулф мав хатину, він навчився вимовляти назву міста Сканеатлес. Перекусили в рибному барі, пройшлися до кінця хвилерізу, *поводилися нормально*, однак почувалися ненормально сповненими легковажної радості. Ввечері зазирали до книгарні, і його одразу впізнали. Майкл стривожився, проте ніхто не зчиняв галасу, тож він заспокоїв Майкла: «Завтра я не заходитиму до цієї крамниці». У неділю сиділи вдома у Геррів, на обід прийшов Тобі Вулф і обмінювався з Майклом розповідями про В'єтнам.

До будинку Джона Ірвінга у Вермонті потрібно їхати три години. Вони зупинилися поснідати на межі між штатами. Ресторан тримав алжирець на прізвище Ручді, який дуже розхвилювався. «Рушді! У нас таке саме прізвище! Мене завжди за вас приймають! Я кажу їм: ні. Я значно красивіший!» (Коли він знову побував в Америці, то метрдотель-єгиптянин у «Гаррі Чіпріані», що в середмісті Нью-Йорка, також сильно розхвилювався. «Рушді! Я люблю вас! Дякую за вашу книжку, я читав! Рушді, я люблю вашу книжку, ну, ту книжку! Я з Єгипту! Єгипет! В Єгипті та книжка заборонена! Ваша книжка! Вона *геть заборонена!* Але всі її прочитали!»)

Джон і Джанет Ірвінг жили в довгому будинку на схилі гори над містечком Дорсет. Джон сказав: «Коли ми говорили з архітектором, то покладали квадратні серветки в лінію, деякі під кутом. Ми казали ось так будувати, тож він так і збудував». На стіні у рамці висів список бестселерів з

«Нью-Йорк таймс», «Сатанинські вірші» на одну позицію вище від Джонової книжки. Були також інші списки бестселерів у рамках, і на всіх Джон посідав найвище місце. На обід прийшли місцеві письменники, лунали вигуки, суперечки; випивали. Він пригадав, що, познайомившись із Джоном, мав необачність запитати його: «Чому у ваших книжках стільки ведмедів? Що, ведмеді відіграли якусь особливу роль у вашому житті?» Ні, відповів Джон, хай там як, але після «Готелю «Новий Гемшир» він з ведмедями уже зав'язав. Тепер пише балетне лібрето для Баришнікова, казав він, однак має з цим клопіт. «Який клопіт?» – «Баришніков не хоче вдягати костюм ведмедя».

Вони поїхали на сільськогосподарську виставку штату й страшенно помилилися, вгадуючи вагу свині. *Порядна свиня*, сказав він, а Елізабет додала: *Промениста*¹. Вони презирнулися, не вірячи, що таке може бути насправді. Два дні потому він посадив Елізабет і Зафара у «лінкольн-таун-кар» і повіз їх до Нью-Лондона, щоб на поромі дістатися Орієнт-Пойнта на півострові Норт-Форк, що на Лонг-Айленді. Коли пором відчалив з Нью-Лондона, чорний атомний підводний човен, як велетенський сліпий кит, заходив у бухту. Тієї ж ночі вони дісталися до будинку Ендрю у Вотер-Міллі. Найпростіші речі викликали в нього мало не екстаз. Він хлюпався із Зафаром у басейні Ендрю; дуже рідко він бачив свого сина-підлітка настільки щасливим. Зафар гасав на роликівих ковзанах тіністими алеями, а він наздоганяв його на велосипеді. Потім пішли на пляж. Зафар і донька Ендрю Еріка в одному із ресторанів взяли автограф у Чеві Чейза². Елізабет купила літні плаття у Саутгемптоні. Та чари скінчилася, настала пора їхати додому. Елізабет і Зафар полетіли однією з багатьох заборонених для нього авіаліній. Він полетів до Осло й пересів на інший рейс. *Колись спробуємо це ще раз, але поїдемо вже на триваліший час*, пообіцяв він

¹ Павучиха Шарлотта так характеризує свого друга кабана, щоб переконати фермера зберегти йому життя в «Павутині Шарлотти» американського письменника Е. Б. Вайта (1899–1985).

² Чеві Чейз (нар. 1943 р.) – американський актор-комік.

собі. На кілька безцінних днів Америка повернула йому свободу. Нема на землі солодшого наркотику, тож йому, як тому наркоманові, захотілося ще більшої дози.

* * *

Новою людиною, якій міністерство закордонних справ доручило підтримувати з ним зв'язок, став арабіст Ендрю Грін; однак коли Грін запропонував йому зустрітися, вони з Френсіс зійшлися на думці, що до нього не варто їхати, бо він усе одно нічого нового не скаже. «А що, Салман дуже пригнічений? – запитав Грін у Френсіс. – Це продумана чи емоційна відмова?» Ні, він не пригнічений, містере Грін, він просто втомився від того, що йому безперестанку морочать голову.

Френсіс написала листа до Клауса Кінкеля, який тепер був президентом Європейського Союзу. Кінкель дав заперечну відповідь. Ні, ні, ні. Головою ж комітету з прав людини Європарламенту став член консервативного Німецького християнсько-демократичного союзу, що також було недоброю новиною. Німці інколи діяли, наче якісь іранські адвокати в Європі. Вони дістали свої мітли й підмели автора «*Сатанинських віршів*» знову під килим.

Його книжка з дев'ятьма оповіданнями отримала схвальні відгуки. Майкл Дібдін писав в «*Індепендент он санді*», що ця нова книжка принесе йому більше добра й здобуде більше друзів, ніж хтозна яка кількість промов і заяв разом узятих, і, здається, він мав слухність. Відтак Кет Стівенс – Юсуф Іслам – пробулькав у «*Гардіан*», ніби перднув у ванні, вимагаючи від Рушді «покаятися» й відкликати з продажу книжку, доводячи, що його підтримка «фетви» відповідає Десятьом заповідям. (У наступні роки він вдаватиме, що ніколи такого не казав, ніколи не закликав до вбивства, ніколи не оправдовував убивства своїм релігійним «законом», ніколи не з'являвся на телебаченні і не виступав на сторінках газет, аби вивергати свої неосвічені кровожерливі дурниці, позаяк зрозумів, що живе у час, коли ніхто нічого не пам'ятає. Повторюю те саме, і воно стане новою правдою на місці старої.)

Реб Коннолі, нова права рука Діка Вуда – різкий, гарячий, дещо небезпечний рудоволосий чоловік, який у вільний від роботи час вивчав постколоніальну літературу, запанікував після публікації у *«Гардіан»* карикатури із зображенням «мережі зв'язків» містера Антона з Аланом Єнтобом, Мелвіном Бреггом, Ієном Мак'юеном, Мартіном Емісом, Річардом і Руті Роджерсами, а ще з «Ривер кафе». «Всі ці люди бувають у вашому будинку, тож поява їхніх прізвищ у пресі поряд з вашим може зашкодити таємному характерові вашого захисту». Він зауважив, що мас-медіа у Лондоні вже давно знають, хто є його друзями, тому тут нема чогось нового, і Коннолі, зрештою, погодився дозволити його друзям і далі навідувати його, незважаючи на опубліковану карикатуру. Інколи йому здавалося, що він потрапив у пастку людських уявлень. Коли пробував вилазити зі своєї ями й стати помітнішим, то преса вирішувала, що загроза для нього минулася, й діяла відповідним чином, інколи (як у випадку з карикатурою у *«Гардіан»*) змушуючи поліцію думати, що вона ставить «клієнта» «Малахіту» під більшу загрозу. Відтак його знову спихали до ями. Принаймні цього разу Реб Коннолі не втратив самовладання. «Мені не хочеться обмежувати вас у поїздках», – сказав він.

Як грім з ясного неба – звістка від Маріан, яку факсом переслав йому Гіллон. «Сама цього не бажаючи, побачила тебе сьогодні в передачі *«Обличчям до обличчя»*, й дуже зраділа. Ти залишився таким, яким я тебе знала – милим, добрим, чесним, говорив про Коханья. Давай забудемо все лихе, що було між нами». На фірмовому бланку із шапкою без підпису. Відписав їй, що був би щасливий укласти мир, якби тільки вона повернула його фотографії. Вона не відповіла.

Удома постійно ставалися дрібні драгівливі непорозуміння, спричинені співжиттям з чотирма поліцейськими. Якось два підлітки витріщилися на будинок, і поліцейські одразу подумали, що Зафар, мабуть, розповів, де живе батько, своїм шкільним товаришам. (Він нічого не розповідав, а підлітки були не з Гайгейтської школи.) У будинку з'являлося дедалі більше несумісних між собою електрон-

них систем безпеки. Коли налаштували сигналізацію, не працювала поліцейська рація, коли ж умикали рацію, не спрацьовувала сигналізація. Вони поставили зовнішню сигналізацію по всьому периметру, серед іншого й по краях саду, тож на кожну білку, що десь пробігала, на кожен листок, що десь упав, вона неодмінно реагувала. «Все це дуже скидається на кістоунських копів¹», – сказав він Елізабет, і її усмішка ледь пробилася, бо вагітність, якої вона так хотіла, досі залишалася для неї тільки мрією. У їхній спальні зростала напруга. Жарти не допомагали.

Вони з Елізабет вечеряли разом з Гітчем, Керол, Мартіном та Ізабель уже після влаштованого редакцією «*Лондон ревью оф букс*» прийому, і Мартін говорив дуже збуджено. «Та до сраки все те, що написав Достоевський». «Та пішов той Бекет *взагалі* до сраки». Вони випили багато вина й віскі, тож він почав палко сперечатися зі своїм другом. Коли ж їхні голоси вже перекривали всі інші й Ізабель спробувала їх угамувати, він обернувся до неї, і в нього вирвалося: «Йди до сраки, Ізабель, відчепися». Він не хотів цього казати, проте випивка зробила своє. Мартін одразу скипів. «Як ти смієш так говорити з моєю подругою! Проби пробачення». Він сказав: «Я знаю її вдвічі довше, ніж ти, і вона не образилася. Ти образилася, Ізабель?» Ізабель відповіла: «Ні, не образилася», – проте Мартін наполягав: «Проби пробачення».

«Або що? Або що, Мартіне? Може, вийдемо?» Тут уже втрутилися обоє – Ізабель й Елізабет, намагаючись покласти край цьому ідіотизмові, однак Крістофер сказав: «Нехай собі ще поговорять». «Гаразд, – сказав він. – Ізабель, я прошу в тебе вибачення. А тепер, Мартіне, ти мусиш дещо зробити і для мене». «Що саме?» – «Ніколи більше, скільки житимеш, не звертайся до мене».

Наступного дня він страшенно карався, і йому не відлягло від серця, допоки не переговорив з Мартіном і не загладив суперечки, допоки не погодився з ним, що час від часу таке трапляється з усіма, проте не зменшує пова-

¹ «Кістоунські копи» – вайлуваті поліцейські з німих американських кінокомедій 1912–1917 років.

ги одне одного. Він сказав Мартінові, що всередині нього накопичилося дуже багато крику, і вчора якась частка того крику вирвалася не в тому місці і не в той час.

У листопаді він поїхав до Страсбурга на засідання письменницького парламенту. Для його охорони люди з RAID зайняли весь горішній поверх готелю «Режан Контад». Всі були напружені, бо саме проходив судовий процес над убивцями Шапура Бахтіяра, до того ж на конференції обговорювали ситуацію в Алжирі у зв'язку з діяльністю таких ісламістських рухів, як «Ісламський фронт спасіння» й «Озброєна ісламська група», а його присутність у місті тільки підкидала хмизу до багаття.

Він познайомився з Жаком Деррідою, схожим на Пітера Селлера з фільму «Чудотворець», що йшов по життю з невидимим вітряним пристосуванням, яке безперестану куйовдило йому волосся. Невдовзі він усвідомив: з Деррідою вони ні про що не домовляться. На сесії з питань Алжиру він стверджував, що сам іслам, себто той, що існує насправді, в жодному разі не можна звільняти від відповідальності за злочини, учинені в його ім'я. Дерріда не погодився. «Лють ісламу» викликана не ісламом, але лиходійством Заходу. Ідеологія тут ні до чого. Це питання сили.

Люди з RAID щогодини ставали нервовішими. Сповістили про бомбу, закладену в оперному театрі, де відбувалося зібрання письменників. Знайшли підозрілий балон і здійснили контрольований підрив. Балон виявився вогнегасником. Гримнуло саме під час виступу Гюнтера Вальрафа, і це на якусь мить вибило його з колії. Він хворів на гепатит і докладав немало зусиль, аби приїхати до Страсбурга і «бути з вами».

Увечері на телеканалі Ей-ар-ті-ай його попросили відповісти на запитання із запитальника Пруста. Яке ваше улюблене слово? «Комедія». А яке найменш улюблене? «Релігія».

Коли, повертаючись додому, він піднявся на борт літака «Ер Франс», то з однією досить молодою німкенею сталася істерика, і вона, збліднувши як смерть, з плачем покинула салон літака. Щоб заспокоїти пасажирів, зро-

били оголошення: пасажирка залишила літак у зв'язку з нездужанням. Після чого принишклий англієць устав і заревів: «Та ми *всі* нездужаємо. Я *також* почувуюся *зле*. Виходимо, *всі* виходимо». Він і його дружина, з копицею вибіленого волосся й у костюмі від «Шанель» кольору електрик, з багатьма золотими прикрасами, встали й попрямували до виходу як ті містер і місіс Мойсеї, започатковуючи Вихід. На щастя, ніхто їх не послухався. А «Ер Франс» не відмовила йому у подальших перельотах.

Аятола Джаннаті заявив у Тегерані, що фетва «застрягла в горлянках ворогів ісламу, проте її неможливо скасувати, допоки не помре той чоловік».

Клариса почувалася ліпше. На Різдво вона захотіла забрати Зафара до себе. Вони з Елізабет поїхали до Грема й Кендіс, а увечері відвідали Джилл Крейгі і Майкла Фута, який потрапив до лікарні з чимось непристойним, однак докладав великих зусиль, аби не брати того близько до серця. Нарешті Джилл зізналася, що в нього виявили внутрішню грижу. Він блював, не міг їсти, тож вони боялися, що то рак, а грижа стала для них великим полегшенням. «Усі органи здорові», – сказала вона, хоча операція у його віці – це не жарти. «Він весь час мені казав, що я маю робити, коли його *не стане*, та я не слухала». Джилл казала це цілком серйозним тоном. (Ніхто тоді не міг навіть здогадатися, що він переживе її на цілих одинадцять років.)

Майкл мав подарунки для них обох – друге видання Гезлітта «*Життя поетів*» для Елізабет і своє перше видання «*Лекцій про англійських письменників-гумористів*» для нього. Майкл і Джилл ставилися до них з великою любов'ю, і він подумав: «Якби я міг вибрати собі батьків, то ліпших за них навіть годі уявити».

Його ж мама почувалася непогано, була у безпеці, мешкала дуже далеко, мала сімдесят вісім років, і він за нею дуже сумував.

Дорога мамо!

Добігає свого кінця ще один рік, але ми, радий тобі повідомити, на ногах стоїмо міцно. До речі, про ноги – як там твоїй «артерит»? Коли я вчився у Рагбі, ти завжди починала листи запитанням: «Як ти там, змарнів чи поправився?» Якщо змарнів, то це означало, що вони не годують твого хлопця. Якщо поправився, то все гаразд. Тепер я потрохи худну, але тобі нема чого хвилюватися. Сухорлявому, загалом, ліпше. У своїх листах зі школи я завжди хотів приховати, наскільки був нещасним там. З тих листів почалася моя художня література: «набрав 24 очки в крикеті», «чудово провів час», «я здоровий, зі мною все гаразд». Якби ти знала, як я зле почувався, то дуже б переживала, авжеж, проте на той час я вже збирався до коледжу. Тридцять дев'ять років тому. Ми завжди приховували одне від одного погані новини. Ти також. Ти, бувало, розповіси все Самін, а тоді кажеш: «Тільки не кажи Салманові, його це дуже засмутить». Ми живемо досить-таки непогано. Хай там як, однак у нашому будинку, як інколи кажуть поліцейські, завжди «лад і спокій». Так, намагаємося не привертати уваги сусідів. Ззовні здається, ніби ми кудись поїхали, а всередині наше життя минає досить спокійно, тож маю змогу працювати. Щодо книжки, то все йде як слід, я вже навіть бачу фінішний рядок. Коли з книжкою справи посуваються добре, то все решта на світі здається мені стерпним; навіть у цьому моєму дивному житті. Підбивав підсумки року, що минув, і в колонці з мінусом записав: заробив астму із пізнім початком, невеличка нагорода від Всесвіту за відмову від сигарет. Тепер принаймні я не куритиму. Вдихання диму просто неможливе. Астма із пізнім початком зазвичай протікає порівняно безболісно, проте вона невиліковна. Невибульковна, якщо переінакшити моє давнє рекламне слово. Ти ж бо нас учила: «чого не зілжити, з тим мусиш жити». Ну, а серед плюсів: новий лідер Лейбористської партії Тоні Блер сказав кілька хороших слів в інтерв'ю Джуліану Барнсу. «Я підтримую його на всі сто відсотків... Не можна водити людину за ніс у такій справі». На

всі сто відсотків, це ж бо непогано, правда, аммо? Давай сподіватися, що цей відсоток не знизиться, коли він стане прем'єром. Здається, європейським мусульманам ця фетва остогидла так само, як і мені. Мусульмани Нідерландів і Франції виступають проти неї. Французькі мусульмани, як зазвичай, підтримують свободу слова і свободу віросповідання! В Британії ми наразі маємо Сакрані і Сіддікі, а ще бредфордських блазнів, тож сміху не бракує. В Кувейті імам хоче заборонити «богохульну» ляльку Барбі. Чи ти коли-небудь гадала, що бідолашну Барбі й мене звинуватять у схожих гріхах? Єгипетський журнал надрукував уривки із «Сатанинських віршів» разом із забороненим твором Нагіба Магфуза з вимогою позбавити релігійників права вказувати, що можна, а чого не можна читати в Єгипті. Між іншим, Тантаві, верховний муфтії Єгипту, виступає проти фетви. У своїй промові з нагоди відкриття засідання організації «Ісламська конференція» в Касабланці король Марокко Хассан заявив, що ніхто не має права називати людей невірними, оголошувати їм фетви чи розпочинати проти них джихад. Думаю, це досить добре. З часом переміни все ж таки стануться. Будь здорова. Приїжджай до мене. Я тебе дуже люблю.

Ага, P.S.: та горезвісна Тасліма завдає багато клопоту Габі Г. у Швеції, весь час його в чомусь звинувачує (у чому?) й увесь час твердить, що не може нічого доброго сказати про нього. Вона, дивлюся, таки добра погань, від неї вже відвернулися захисники в усій Європі. Бідолашний Габі, як і багато хто інший, робить, що може, для її безпеки. Як то кажуть, зробиш комусь добре – собі зле.

Щасливого Нового року!

Зі мною все добре.

Він закінчив свій роман. Минуло сім років, відколи Саладін Чамча відвернувся від вікна, що виходило на Аравійське море; п'ять років тому – відколи Сорає, Гарунова мама, знову почала співати. Це були кінцівки, до яких він прийшов у процесі написання тих книжок, а

от кінцівку «*Прощального зітхання Мавра*» він знав майже достоту із самого початку. Заупокійний реквієм Мавра Загойбі за самим собою: *Ляжу на могильний камінь, схилю свою голову під літерами «RIP»¹ і заплющу очі за родинною традицією засинати у тяжкі часи й сподіватися на пробудження, вже оновленим і радісним, за ліпших часів.* Добре також було б знати останні ноти мелодії, знати мету, до якої летять усі стріли книжки – сюжетні, тематичні, комічні, символічні. Поза межами сторінок книжки на питання щодо кінцівки, яка б давала задоволення, неможливо відповісти. Людське життя рідко коли має форму, і є лишень періодично значимим, його незграбність – це неминучий наслідок перемоги змісту над формою, *чого і коли над як і чому.* Проте з плинном часу йому дедалі рішучіше хотілося спрямувати свою історію до закінчення, в яке всі відмовлялися вірити, в якому він і ті, кого він любить, зможуть рухатися поза межами дискурсу ризику й безпеки до майбутнього, вільного від небезпеки, в якому «ризик» знову стане словом творчої відваги, а «безпека» – тим, як ти почувашся, коли оточений любов'ю.

Він завжди був пост-якийсь, якщо брати до уваги літературознавчий дискурс, відповідно до якого все дотепер написано – це наслідок чогось іншого: постколоніальний, постмодерністський, постсекуляризаційний, постінтелектуальний, постлітературний. Тепер до тієї запорошеної *поставности* він міг додати ще й свою «постфетвівську» категорію й стати не тільки «по-ко» чи «по-мо», але також «по-фе». Всякого роду відвойовуванням він цікавився з часу написання «*Опівнічних дітей*», коли домагався відновлення своєї індійської ідентичности, ба навіть значно раніше – хіба не був він бомбейським хлопцем, і хіба не був той мегаполіс містом, збудованим на відвойованій від моря суші? Тепер він знову вирушить на відвойовування втраченого становища. Видавши щойно закінчений роман, він знову займе своє місце у світі книжок. Він запланує літо в Америці й узгодить із поліцейським начальством

¹ Requiescat in pace – мир праху твоєму (*лат.*).

хоч і незначне, проте розширення своєї свободи, він продовжуватиме думати про політичний тиск, про оборонну кампанію, проте він не має часу чекати на політичне вирішення, йому потрібно хапатися за ті уламки свободи, до яких він може дотягтися, йому потрібно *крок за малюсіньким кроком* почати рухатися до щасливого закінчення, яке він сповнений рішучості написати для себе.

Ендрю, говорячи по телефону про «*Мавра*», розчулився ледь не до сліз. Верхня Гіллонова губа виявилася стійкішою, проте також затремтіла. Він радів справленому на них враженню і їхньому зворушенню, хоча відчував, що закінчення потребує доопрацювання, що образ негідника Васко Міранди в останньому розділі до кінця ще не виписаний. Елізабет прочитала книжку й дуже тішилася присвяті *Е. Дж. В.*, багато хвалила й робила деякі гострі редакторські зауваження, а також чомусь уявила собі, що в останньому повороті сюжету жінка-японка Аой Уе, ім'я якої складалося майже з одних голосних, щось мала від неї, тож Маврове порівняння її зі своєю попередньою божевільною коханою Умою – він назвав Аой «достойнішою жінкою, яку він, однак, любив менше» – це насправді порівняння її з Маріан. Упродовж години він переконував її, що це не так, що якби їй схотілося знайти себе в романі, то треба дивитися на написане загалом, на ту лагідність і ніжність, яких він зазнав, живучи з нею, що справило відчутний вплив на книжку.

Він казав правду. І кажучи це, відчував, як звужувався його роман, коли знову довелося пояснювати свій твір і закладені в ньому задуми. Радість від завершення трохи потьмяніла, тож він почав боятися, що люди читатимуть книжку як закодовану версію його життя.

Того вечора вони зустрілися з Гремом Свіфтом і Керіллом Філіпсом¹ у ресторані «Джулі» у Ноттинг-Гіллі, і Дікові Вуду, який того вечора власною персоною поїхав з групою захисту, не захотілося сидіти з ними довше, тож опівночі він передав йому записку з настійли-

¹ Керіл Філіпс (нар. 1958 р.) – англійський письменник карибського походження.

вим проханням покинути товариство, бо водії втомилися. Одного разу на дні народження Біллі Коннолі він так уже вчиняв, але цього разу сталася сердита перепалка, позаяк «клієнт» операції «Малахіт» дорікнув йому, що з іншим «клієнтом» він ніколи б собі не дозволив поводитися як з малою дитиною, бо дорослі іноді засиджуються і до трьох півнів. Дік змінив тон розмови, пояснивши, що справжньою причиною записки став підозрілий дзвінок офіціанта, який пошепки розмовляв з кимось телефоном. Філіпс усе з'ясував – у цьому ресторані він був завсідником – і сказав, що офіціант телефонував своїй дівчині, проте ніхто з групи захисту, навіть його права рука Реб, не повірив в історію з офіціантом. «Гаразд, ми ж бо всі знаємо, що річ не у телефонному дзвінку, – сказав Реб сміючись. – Дік просто втомився, от і все». Реб попросив «пробачення від імени всієї групи» й пообіцяв, що цього більше не повториться. Проте він зі смутком відчував, що його сподівання на «нормальніше» соціальне життя були марними. Зрештою, саме Дік казав йому про надто вже суворе ставлення до нього з боку поліції, яка без крайньої потреби так обмежила свободу його пересування.

Його навідала Гелен Геммінгтон для узгодження деяких нюансів захисту, наступного дня приїхав і Дік, увійшовши зі словами «Я не чекаю від вас пробачень», чим ще більше погіршив ситуацію. Проте в ході зустрічі вони досягли домовленості про більшу «гнучкість». За колишню строгість Дік у всьому винуватив Тоні Данблейна, який отримав інше призначення. «Тепер, коли його нема, ви легко побачите, що наші люди досить зговірливі». Однак містерові Антону саме Данблейн і подобався, бо завжди допомагав йому.

Він одержав два гидкі листи: фото видр, а над ними хмаринка зі словами: «ТОБІ ВИДРО ЦЬОГО НЕ ТРЕБА БУЛО РОБИТИ», а в другий конверт було вкладено вітальну листівку з текстом: «ЩАСЛИВОЇ ФЕТВИ. ПОБАЧИМОСЯ. ІСЛАМСЬКИЙ ДЖИХАД». Того самого дня Пітер Темпл-Морріс з «антирушдівської» групи в партії торі виступив на семінарі з питань Ірану в Інституті східних і африканських досліджень і в присут-

ності повіреного в справах Ірану Ансарі заявив, що в усьому винен сам містер Рушді, тож тепер мусить мовчати, як то кажуть, «мовчання – золото». Це був такий собі міжмовний каламбур: в Ірані автора «*Сатанинських віршів*» інколи називали «людиною золота», що було усталеним виразом мовою фарсі, який означав «безчесну людину», «шахрая». Того самого дня зателефонувала Френсіс і сказала, що «Стаття 19» на оборонну кампанію у 1994 році витратила 60 000 фунтів стерлінгів, а збрала тільки 30 000 фунтів стерлінгів, тому подальшу діяльність доведеться скоротити вдвічі.

На щорічній вечірці Підрозділу «А» його звеселило досить-таки приватновласницьке ставлення групи захисту «Малахіт» до його нового роману, офіцери якої вважали, що він «таки знову мусить» бути удостосний Букерівської премії. «Гаразд, – сказав він хлопцям, – ми зв'яжемося з членами журі й повідомимо, що велика група озброєних до зубів чоловіків дуже зацікавлена в результатах їхньої праці». Відтак вони з Елізабет одержали «дозвіл» пообідати у «Плющі». (Члени групи захисту сиділи за столом біля дверей і дивилися на відвідувачів, як і всі решта.) Він сповнився почуттями і сказав їй, що завершенням «*Прощального зітхання Мавра*» навіть більшою мірою, ніж «*Гаруном і морем оповідок*», він ознаменував свою перемогу над силами темряви. Тому, навіть зараз убивши його, вони все одно не переможуть. Їм не вдалося змусити його мовчати. Він продовжував свою справу.

Ззовні чекали папараці, й усі вони знали, хто така Елізабет; коли ж виходив з ресторану, то сказав: «Мене можна, а її, будь ласка, не фотографуйте», й усі дослухалися до його прохання.

Клариса одужувала. Слова *цілковита ремісія* пролунали вперше. На Зафаровому обличчі з'явилася широка усмішка, якої його тато ще ніколи не бачив. Клариса подала свою кандидатуру на посаду завідувачки відділу літератури в Раді з питань мистецтва, до чого він її дуже заохочував. Він зателефонував Майклові Голройду, який був членом комісії, що проводила співбесіду, й палко її розхвалював. На

перешкоді може стати її вік, сказав Майкл, бо Рада з питань мистецтва хотіла б, скоріш усього, бачити у своїх лавах когось молодшого. Він відповів, що їй тільки сорок шість і вона цілком і повністю підійде на таку посаду. Клариса пройшла співбесіду й справила на комісію дуже хороше враження. За кілька днів її прийняли на нову роботу.

Не було такого дня, щоб *«Прощальне зітхання Мавра»* не отримало схвального відгуку. З Франції сповнений ентузіазму писав його французький редактор Іван Набоков. Сонні Мегта, як і завжди неквапливий, поки що книжки не читав. «Так, – почув Ендрю від його помічника, – він цим переймається». За кошмарним сценарієм, Сонні Мегта міг запанікувати з огляду на зображення в книжці політичної партії під назвою «Вісь Мумбая», сатиричного зображення войовничої партії «Шів-Сена», тому «Рендом хаус» міг розірвати свою угоду, як це сталося в час написання *«Гаруна»*. Зрештою, після довгих тривожних днів, коли після одержання повідомлення, що Сонні «просив зателефонувати», йому кілька разів відповідали, що наразі велика людина зайнята, між ними таки відбулася розмова, і Сонні похвалив його книжку. Цього разу не йтиметься про розірвання контракту. Ще один крок уперед.

Відтак навіть ще більший крок. Після довгих суперечок між ним і Скотленд-Ярдом Реб Коннолі повідомив, що після опублікування *«Прощального зітхання Мавра»* йому «дозволять» проводити презентації книжки, про що можна буде оголошувати за шість днів до запланованого заходу, за винятком п'ятниці, аби мусульманська опозиція не змогла використати п'ятничні служіння для організації своїх дій. «Оголошуйте в суботу, що захід у наступний четвер, – сказав Реб. – Про це вже домовлено». Справжній прорив. Його редактор Френсіс Коуді й відповідальна за рекламу Керолайн Мічел були у захваті.

Але тут цілком несподівано – крок назад. З кожним днем Кларисі ставало ліпше, до того ж вона дуже тішилася своєю новою роботою, також з поліпшенням маминого здоров'я поліпшилася Зафарова успішність у школі, тож щотижня зростала його впевненість у собі. Відтак у середині березня Клариса зателефонувала й сказала:

вона і сама так вважає, і так порадили їй люди, що він має їй заплатити. (На час їхнього розлучення йому не вистачало грошей для цілковитого вирішення фінансових питань, тому впродовж десяти років він сплачував їй аліменти на утримання дитини.) Юристи запевнили її у можливості відсудити купу грошей, казала вона, вперше визнавши, що все ж таки зверталася до юристів, але вона погоджується і на 150 000 фунтів стерлінгів. «Гаразд, – сказав він. – Ти виграла справу. 150 000 фунтів стерлінгів твої». Далєбі, сума немала, та грець із ним. Ворожість, як і любов, приходить до тебе з неочікуваного боку. Від неї він не сподівався судової тяганини, коли вже минуло стільки років, після всіх тих переживань за неї під час її хвороби, після того, як він клопотав за неї в агенції «А.П. Вотт», а потім у Раді з питань мистецтва. (Якщо чесно, то вона й гадки не мала про ті телефонні дзвінки.) А від Зафара не приховаєш раптової напруги у стосунках між мамою і батьком. Хлопець дуже цим переймався й хотів знати, в чому тут річ. Зафар мав уже майже шістнадцять років і недобррозичливо зиркав на обох батьків. Неможливо приховати від нього правди.

Заступник міністра закордонних справ Ірану Махмуд Ваезі суперечив самому собі, пообіцявши в Данії, що Іран не посилатиме вбивць для виконання смертного наказу, а вже наступного дня в Парижі заявив про «потребу в імплементації» такого наказу. Політика «критичного діалогу» між ЄС і Іраном, що розпочалася 1992 року з метою покращення в країні ситуації з правами людини, відмови від підтримки тероризму і скасування фетви, закінчилася цілковитим провалом. Вона була недостатньо критичною, іранці нею не цікавилися, тому й діалогу не відбувалося.

І як же відреагував британський уряд на випад Ваезі в Парижі? А ніяк. Інші країни висловлювали протест; зі Сполученого Королівства – анічирк. Кілька днів він обурювався роздвоєним язиком Ваезі, а тоді йому дещо спало на думку. Він сказав Френсі Д'Суса: коли сприймати заяву Ваезі у Данії як щось на кшталт оголошення

про «припинення вогню», то вони можуть вимагати від Франції спонукати Іран відмовитися від подальших випадів, як ті, що зробив міністр закордонних справ у Парижі, і до публічної обіцянки не виконувати фетву, за якою впродовж обумовленого часу здійснюватиметься моніторинг з боку ЄС, і так далі й тому подібне, аж поки стосунки між країнами не стануть повноцінними дипломатичними стосунками. Ідея «французької ініціативи» дуже підбадьорила Френсіс. Вона ж було занепала духом після недавньої зустрічі з Дугласом Гоггом, який не бачив іншого виходу, окрім продовжувати надавати захист; Хоменей і далі всім заправляв у країні, тож іранський тероризм процвітав. Гогг повідомив Френсіс, що іранці ще *вісімнадцять місяців тому* казали, що не збираються здійснювати фетву на території Британії, проте він не вважав за потрібне про це згадувати, бо така заява, по суті, «нічого не важила». Інерція, як завжди, стала політикою уряду Її величності. Френсіс погодилася, що варто спробувати надихнути такою ідеєю своїх французьких союзників. Вона зв'язалася з Жаком Лангом і Бернаром-Анрі Леві, й вони почали будувати плани. Зі свого боку, він зателефонував Жаку Дерріді. Жак хотів, аби він сфотографувався з французькими парламентаріями, проте застеріг: «Хай би з ким ви зустрічалися, все розцінюватиметься як політичний знак, тож вам слід оминати деяких осіб». Дерріда, поза сумнівом, мав на увазі Леві, дещо суперечливу фігуру у Франції. Проте Бернар безперечно був на його боці, тож він не міг просто так відмежуватися від настільки вірного друга.

19 березня 1995 року протягом «Євростар» він поїхав до Парижа, де його одразу оточили офіцери RAID і повезли на зустріч з відважними французькими мусульманами, які підписали декларацію на його підтримку. Наступного дня він зустрівся з усіма провідними французькими політиками, за винятком *sauf Mitterrand*¹: з майбутнім президентом Жаком Шираком, високим, незграбним чоловіком, що затишно почувався у своєму

¹ Sauf Mitterrand (*фр.*) – за винятком Міттеррана.

тілі, із застиглим поглядом убивці; з прем'єр-міністром Едуаром Балладюром – чоловіком з невеличким стиснутим ротом, про якого з огляду на його прямоспинну манеру ходити й сидіти французи любили казати, що він проковтнув парасоллю; з міністром закордонних справ Аленом Жюппе, жвавим, розумним невисоким лисим чоловіком, який опісля потрапив до списку тогочасних політиків, обвинувачених у злочині (неналежному використанні державних коштів); із лідером соціалістів Ліонелем Жоспенем, який почувався як той *cavalière insistente*¹ у романі Кальвіно – порожнє місце в просторому костюмі. Вони з Френсіс запропонували «план припинення вогню», і всі погодилися з такою постановкою питання. Жюппе обіцяв порушити це питання на зустрічі міністрів закордонних справ ЄС. Балладюр дав прес-конференцію, на якій оголосив про «їхню» ініціативу. Ширак повідомив, що мав розмову з Дугласом Гердом і Герд – також «за». Сам він провів прес-конференцію в Національних зборах Франції й поїхав додому з думкою, що, можливо, все ж таки щось зрушиться з місця. Дуглас Гогг прислав повідомлення з пропозицією зустрітися протягом кількох наступних днів. «Гадаю, він скаже, що у разі підтримки «французької ініціативи» урядом Її величності й успішного просування цієї ініціативи почнеться неймовірний тиск з боку задньолавочників, щоб припинити надання йому захисту, – написав він у своєму щоденнику. – Ось чому мені потрібно абсолютно чітко знати, чого я хочу, й змусити уряд Її величності взяти на озброєння вислови «припинення вогню» і «моніторинг», якими вже послуговуються французи. Також він має пообіцяти зняти заборону «Бритіш еарвейз». Реб Коннолі застерігав: «Гогг розповість вам про високий рівень небезпеки й про марність французьких ініціатив». Ну, це ми ще побачимо, подумав він.

Поїхав на зустріч з Гоггом, пам'ятаючи про інертне і вороже ставлення до нього міністерства закордонних справ, без жодного наміру в чомусь поступатися. Він і

¹ Неіснуючий лицар (*ital.*).

його роман піддавалися нападками з боку двох міністрів закордонних справ – Гау і Герда; відтак настали роки, коли жоден дипломат ані політик не хотів з ним зустрічатися, потім настав настільки ж незадовільний період таємних, «заперечувальних» зустрічей зі Слейтером і Гором-Бутом. Йому доводилося звертатися до інших урядів, аби «розбудити» британців, і навіть після цього їхня підтримка була нерішучою: Джон Мейджор не дозволив фотографування під час зустрічі, хоча й пообіцяв проводити твердішу політику, та його обіцянка так і залишилася обіцянкою. Сам Гогг дав зрозуміти, що вся політика Британії в цьому питанні зводиться до сподівань на «зміну уряду» в Ірані, що було малоімовірним. Хто розповідав британським мас-медіа, хотілося йому запитати, про те, що його поїздки за кордон «дуже дорого обходяться державі», коли насправді вони нічого не коштували? Чому ніхто й ніколи не спростовував і не заперечував цих брехливих заяв про неіснуючі витрати державних коштів?

Дуглас Гогг вислухав його доволі уважно. Він був готовий «погодитися» з «французькою ініціативою» або з «припиненням вогню», проте сказав: «Я мушу вас повідомити про існування насправду великої загрози вашій безпеці. Вважаємо, що іранці не полишають спроб все ж таки розшукати вас. Якщо ми підемо цим шляхом, то французи й німці невдовзі поліпшать свої стосунки з Іраном, так само, зрештою, як і уряд Її величності. Політичний тиск припиниться. Тож я змушений буду надіслати вам офіційного листа, щоб опісля міг сказати: я застерігав вас про небезпеку».

Опісля. Означало, коли його вб'ють.

– Спробуємо дещо удосконалити формулювання демаршу, – сказав він. – Підключимо ваших колег, маю на увазі тих, кому погрожували фетвою, себто перекладачів, видавців, книготорговців та інших. Ми звернемося до Балладюра з проханням надіслати все це безпосередньо Рафсанджані, аби мати, якщо це виявиться можливим, його підпис на документі, бо що вищий рівень підписанта, то більша ймовірність того, що вони насправді припнуть своїх собак.

Того вечора він написав у щоденнику: «Можливо, це самогубство?»

Ларрі Робінсон, представник посольства США, що відповідав за підтримання з ним зв'язку, зателефонував Кармел Бедфорд, аби дізнатися про останні новини. Він був стривожений. «Не вірте іранцям, – сказав він. – Можете звести нанівець усю свою стратегію». Кармел відверто відповіла. «А що ви зробили для нас? Маєте якусь стратегію? Якщо маєте, то розкажіть нам про неї, запропонуйте нам щось. Якщо матимемо змогу чогось домогтися через ЄС, то скористаємося нею; вже шість з половиною років ніхто пальцем об палець не вдарив». – «Я вам передзвоню», – сказав Ларрі Робінсон.

10 квітня, коли відбувалася зустріч міністрів закордонних справ ЄС, зателефонував помічник Гогга Енді Ешкрофт і сказав, що Герд і Мейджор «на вашому боці», тож «французька ініціатива» – це політика, якої тепер дотримується Британія. Містер Антон звернув особливу увагу на важливості здійснення моніторингу протягом певного часу, щоб переконатися у дотриманні іранцями обіцянок, на що Ешкрофт відповів: «Саме так ми і діяти-мемо». Після цієї розмови зателефонував редакторіві «Таймс» Пітерові Стотарду й редакторіві «Гардіан» Алану Расбріджеру й казав їм очікувати подальшого розвитку подій. Він зателефонував Ларрі Робінсону: «Це не альтернатива скасуванню фетви. Також цим ми не створюємо «вільної від фетви зони», такої собі загорожі навколо Європи й США; це безкордонна угода». Робінсон висловився обережно. «Іран може зіскочити з гачка». Проте з Вашингтона ще не надходило якихось повідомлень, і він не знав про позицію адміністрації з цього питання. Особисто йому здається, що небезпека з боку мисливців за винагородою знизилася, проте загроза з боку режиму – ні.

– Авжеж, це ризик, – сказав він Ларрі. – Але де нема ризику?

Він мав розмову з Річардом Нортон-Тейлором з «Гардіан». З'явився проект тексту, під яким ЄС запропонує Іранові поставити свій підпис. Він міститиме цілко-

виту гарантію невиконання фетви і згодом може стати сходинкою на шляху до її скасування.

Засідання міністрів закордонних справ закінчилося з хорошим результатом, сказав йому Енді Ешкрофт. Посилання на «колег» у тексті не згадувалося, проте французи погодилися, аби трійка міністрів закордонних справ порушила це питання під час зустрічі з іранцями в усній формі. Він підтвердив, що дуже важливо тепер поговорити з пресою й наголосити на головних нюансах.

Вони зуміли привернути до себе увагу людей. Новина про угоду з'явилася на перших сторінках усіх газет. «Таймс» навіть мала намір далі висвітлювати розвиток цих подій. Чому уряд Її величності раніше до чогось такого не додумався? Він сам мусив вийти з цією ініціативою і запропонувати її французам без якихось зусиль з боку міністерства закордонних справ Великобританії. Ну що ж, подумав він, *добре*.

Тегеранське радіо заявило: *Дуже нелогічно з боку ЄС просити надати формальну гарантію неімплементції фетви у той час, коли іранський уряд ніколи не заявляв про її імплементцію*. Це якась половинчата гарантія. Відтак 19 квітня о 10:30 ранку (за лондонським часом) трійка послів у Тегерані (Франції, Німеччини й Іспанії) разом з повіреним у справах Британії Джеффрі Джеймсом пред'явили міністерству закордонних справ Ірану вимоги Європейського Союзу.

Демарш було вчинено, про що одразу повідомили телеграфні агентства. Міністр юстиції Ірану Язді висміяв таку ініціативу, а Саней Щедрий заявив: «Це тільки посприє якнайшвидшому виконанню фетви» – і, можливо, він мав слушність. Однак Річард Нортон-Тейлор із зарубіжного відділу «Гардіан» сказав Кармел, що Рафсанджані в кінці свого візиту до Індії на прес-конференції заявив, що Іран не здійснюватиме імплементції фетви.

Зафар хотів знати, що відбувається. Коли ж дізнався, то сказав: «Чудово. Просто чудово». Його очі засвітилися надією, а його тато подумав: *Якщо документ буде підписано, то ми спробуємо домагатися виконання його положень*.

«Французька ініціатива» проходила крізь лабіринт кишківника іранської муллократії; ініціатива перетравлювалася й всмоктувалася нею дуже повільно, як і належить такому таємничому організмові. Час від часу лунали якісь заяви, позитивні й негативні. Все це йому здавалося таким собі метеоризмом, накопиченням газів у кишківнику. Всі ті заяви тхнули, проте нічим конкретним. Навіть гучні, приголомшливі чутки – *глава іранської розвідки втік з країни, захопивши документи, що доводять причетність режиму до міжнародного тероризму*, – були ні що інше, як відрижка зі шлунка багатоголового церковного Гаргантюа, що рывкнув одним із своїх численних і суперечливих ротів. (Чутка, що й не дивно, виявилася неправдивою; газовим ніщо.) Повна, офіційна відповідь з'явиться, коли настане для цього час.

А вони з Елізабет поїхали на кілька днів до Австрії на запрошення Крістін і міністра культури Австрії Рудольфа Шольтена, які швидко стали їхніми добрими друзями й захопили на кілька днів витягти їх з «клітки». Коли ж приїхали, то опинилися всередині сімейної трагедії.

Рудольфового батька того ранку збив автомобіль, і він помер у лікарні. «Нам треба їхати», – сказав він одразу, проте Рудольф наполягав, аби вони залишилися. «Ваша присутність лишень допоможе нам». Крістін також казала: «Справді, залишайтеся». В черговий раз він одержав від інших людей урок люб'язності й стійкості.

Вони обідали у сповненому творів мистецтва будинку близького Шольтенового друга Андре («Франці») Геллера, багатогранного письменника, актора, музиканта, режисера й передусім творця різних незвичайних публічних інсталяцій і видовищних театральних заходів у всьому світі. Геллер багато розповідав про великий мітинг на Гельденплац з нагоди свята Свободи, яке він особисто готував. Захід мав відбутися вже за два дні. Саме на Гельденплац 1938 року Адольф Гітлер оголосив про аншлюс Австрії. Проведення антинацистського зібрання на тому місці трактувалося як своєрідний акт відвоювання й очищення Гельденплац від нацистської

плями і завдання удару по сучасному неонацизму, що підводив голову. Нацистські напівтони завжди звучали в Австрії, а неонацистські праві на чолі з Йоргом Гайдером набирали сили. Австрійські ліві знали, що їхній супротивник сильний, тому їхня відповідь мала бути пристрасною і переконливою. «Вам треба залишитися, – раптом сказав Франці Геллер. – Вам треба вийти на сцену й виступити зі словом про свободу». Спочатку йому не хотілося цього робити, здавалося, він не має права втручатися в розмову іншого народу, проте Геллер наполягав. Тож він написав короткий текст англійською, а Рудольф і Франці переклали його німецькою, й він, як папуга, раз за разом повторював слова мовою, котрої не знав.

У день мітингу на Гельденплац небо немов прорвало, й на Відень упала злива, що давало підстави для певних висновків: якщо Бог таки існує, то він, мабуть, неонацист, як і Йорг Гайдер. Або ж Гайдер, маючи вагнерівський доступ до нордичного бога погоди Фрейра, попросив його в оперній молитві послати на місто цю зливу-Рагнарок. Франці Геллер непокоївся. Якщо люди не прийдуть, то це стане справжньою катастрофою, пропагандистським подарунком для Гайдера. Та хвилювався він намарне. Пополудні площа почала наповнюватися людьми. Прийшла переважно молодь у поліетиленових дощовиках, під парасолями, які мало могли зарадити, тож деякі стояли опутивши плечі під цим недоречним мусонним дощем. Понад п'ятдесят тисяч їх зібралося на старій оскверненій площі зі своїми сподіваннями на краще майбутнє. На сцені люди виконували музичні номери й виголошували промови, проте головною зіркою вечора стала публіка – промокла, велична та непогасна. Він сказав кілька своїх речень німецькою, й промоклий натовп гучно привітав його. Офіцер охорони Вольфганг Бахлер також радів. «Так і треба цьому Гайдерові», – тішився він.

А на Франкфуртському книжковому ярмарку znana дослідниця ісламу Аннемарі Шіммель одержувала Премію миру німецьких книготорговців і, на загальний подив і переляк, палко підтримувала фетву й виступала проти автора «*Сатанинських віршів*», які вона свого часу

вже засудила. З огляду на галас, що потім здійнявся, вона вдалася до «оборони Кета Стівенса», твердячи, буцімто нічого такого не казала. Відтак багато хто заявив пресі про свою готовність підтвердити під присягою, що чув саме такі її висловлювання, тож вона раптом зголосилася вибачитися, відтак усе ж таки не вибачилася. Поза сумнівом, вона великий учений й велична сімдесятирічна дама, та це аж ніяк не суперечить її членству в Недолугій партії Кета Стівенса.

«Стаття 19» організувала поїздку до Данії, де він мав зустрітися з прем'єр-міністром і міністром закордонних справ, тому, незважаючи на дедалі більше передчуття марності цієї заїї, він усе ж таки вирушив у дорогу. З ним був також його тихоголосий, люб'язний і принциповий видавець Йоганнес Ріс, а також Вільям Ньюгор, що приїхав з Осло. Їм дозволили ходити вулицями Копенгагена, і пізно ввечері, дивна річ, вони змогли навіть відвідати парк Тиволі, де каталися на атракціонних електромобілях упродовж кількох блаженних, безтурботних хвилин, горлаючи і вдаряючись, немов ті хлопчачки, одне в одного бамперами. Він дивився, як Вільям і Йоганнес з маніакальною пристрастю ганяли по треку у Тиволі, й думав: *За ці роки я бачив багато чого повчального – з найгіршої людської природи і з найкращої, одержав уроки відваги, принциповості, безкорисності, рішучості й чесності, і насамкінець ось що мені хочеться пам'ятати: я в осерді гурту людей, які поводяться настільки шляхетно, наскільки це притаманно людям, а поза тим гуртом я серед більшого товариства людей, яких я не знаю і ніколи не знатиму, посеред людей настільки рішучих, як і мої друзі на атракціонних електромобілях, що не дозволяють темряві взяти гору.*

Ні з того ні з сього ожила «французька ініціатива». Зателефонував страшенно схвильований Джилл Крейгі і сказав, що всюди по радію передають новину про «відмову Ірану». Він не міг одержати від когось підтвердження новини, проте схвильованість Джилла виявилася заразливою. Й наступного ранку про новину пові-

домляли всі інформаційні агенції. Аміт Рой, автор статті на першій сторінці *«Телеграф»*, приватно розповів Френсіс Д'Суса про те, що він провів три години з повіреним у справах Ірану Гголамерзою Ансарі, який казав «неймовірні речі». *Ми ніколи не виконуватимемо фетви й скасуємо грошову винагороду*. Він залишався спокійним. Надто багато світанкових сутінків випало на його долю. Зафара ж новина дуже захопила. «Це чудово», – повторював він, зворушивши тата до сліз. Посеред медійного галасу вони сиділи разом і розмовляли про твір англійської літератури *«Далеко від божевільного натовпу»¹*, готувалися до іспитів на одержання атестату про загальну середню освіту. Замість Хаменеї і Рафсанджані говорили про Батшебу Евердін, Вільяма Болдвуда й Габріеля Оука.

Френсіс звідкись почула, що західні журналісти, серед них п'ятеро британців, вирушили до Тегерана на запрошення тамтешнього режиму. Можливо, наклюнується якесь важливе оголошення. «Не плескай у долоні, – сказав він Френсіс. – Той тлустий мулла ще не заспівав». Проте наступного ранку в *«Таймс»* з'явилася велика стаття. Він залишався спокійним. «Я знаю реальність, – зізнавався він у своєму щоденникові. – Коли я зможу жити без поліцейських? Коли я зможу літати на літаках, а держави дозволятимуть мені відвідувати їх без істерії на кшталт тієї, що зчинила RAID? Коли я зможу знову стати людиною? Підозрюю, ще не тепер. «Вторинні фетви», накладені страхами інших людей, ще складніше скинути, ніж фетву муллів». Однак він також запитав себе: *А може, я все ж таки зрушив ту бісову гору з місяця?*

Зателефонував Енді Ешкрофт з офісу Гогга й сказав, що міністерство закордонних справ Великобританії «надзвичайно здивоване» медійним галасом. «Можливо, іранцям захотілося трохи зменшити напругу». Ешкрофт вважав, що офіційної відповіді не буде навіть упродовж наступного місяця. 22 червня відбудеться зустріч з

¹ «Далеко від божевільного натовпу» (1874) – твір англійського письменника Томаса Гарді (1840–1928).

питань «критичного діалогу» між Іраном і ЄС, і тільки тоді очікувалося отримання офіційної реакції на демарш.

30 травня після зустрічі міністрів закордонних справ ЄС данський уряд заявив, що він «переконаний» у «задовільній відповіді Ірану на демарш ще до кінця президенства Франції у ЄС». Французи тиснули з усієї сили, іранці бралися за справу з усією серйозністю, домагаючись поступок, але ЄС стояв на своєму. «От-от воно станеться, – написав він у своєму щоденникові. – От-от воно настане».

Пітер Темпл-Морріс заявив на Бі-бі-сі-4: «Рушді якийсь час поводився чемно, тримав язик за зубами, тому й поліпшення стало можливим». Однак в інтерв'ю Робертові Фіску міністр закордонних справ Ірану Веляяті нагородив купу небилиць *про неможливість скасування фетви*, про те, *що грошова винагорода – це «свобода слова»*, й таке інше. Ось такі наслідки накопичення газів у шлунку та кишківнику. На щось суттєвіше потрібно зачекати.

Поліція втрачала самовладання через публікацію «*Прощального зітхання Мавра*». Презентація книжки готувалася у приміщенні книгарні «Вотерстоунз», що в Гемстеді, проте Скотленд-Ярд тепер відступав від свого дозволу на публічність заходу. Нервував заступник помічника комісара поліції, казала Гелен Гаммінгтон, а місцеві поліцейські в одностроях нервуватимуть ще більше. Вона побоювалася, щоб поліцейські не «передали куті меду», й казала про те, що «експерти» з громадського порядку прогнозують шалені демонстрації, які можуть бути влаштовані групою під назвою «Гізб ут-Тагрір», члени якої, за словами Гелен, «ходять у костюмах» і «розмовляють по мобільних», тому достатньо розумні й оперативні для організації миттєвого нападу. До нього прийшов Реб і повідомив: «В органах є дуже вороже налаштовані до вас люди, і їм хочеться провалу презентації». Він також сказав, що під час переговорів з авіакомпанією «Катей пасифік еарвейз» про його майбутній тур Австралією на підтримку щойно виданої книжки він довідався про те, що на зборах операторів авіаліній «Бритіш еарвейз» «відстоювали свою заборону» й закликали до цього інші авіакомпанії.

З наближенням виходу «*Прощального зітхання Мавра*» розгорілася битва між ним і старшими офіцерами Скотленд-Ярду, яка приводили команду «Малахіту» у дедалі більше замішання. Зателефонував Реб Коннолі й сказав, що командир Гавлі на якийсь час поїхав у відрядження, тож за його відсутності інший старший офіцер командир Мосс підтримав «зденерованого» місцевого заступника помічника комісара Скіта. Поліція скасовувала свій дозвіл на оголошення презентацій, казав Коннолі, *бо це був не хтось інший, а саме ви*. Маргарет Тетчер також розпочинала свій авторський тур на підтримку своєї книжки, тож максимум поліцейської уваги спрямується на її заходи, бо вона – і тут знову простежувалася колишня лінія Грінапа – служить державі; а от містер Рушді – це порушник громадського спокою і не заслуговує на їхню допомогу. Всі офіцери, які найчастіше мали з ним справу, – Коннолі, Дік Вуд і Гелен Геммінгтон (вона сиділа дома зі зламаною ногою), – були на його боці, та їхні боси залишалися непохитними. «Якщо йому так хочеться до книгарні, – сказав Мосс, – то нехай їде сам». З понеділка повертається Гавлі, сказав Реб Коннолі, і «я, довго не думаючи», додав він, «записався до нього на прийом. Якщо він не підтримає мене, то я попрошуся із групи захисту назад у патрульні поліцейські». У його простих словах учувався розпач.

Він розповів про це Френсіс Коуді й Керолайн Мічел, і новина їх ошелешила. Вони планували провести захід відповідно до угоди з поліцією, проте в останню мить усе змінилось. Розповів про новину також і Френсіс Д'Суза. «Терпець мені вже вривається, – сказав він. – Я не миритимуся з цим». Якщо йому належить захист, то це має бути захист, а не обмеження. Якщо диктат триватиме далі, то він розпочне відкриту війну. Табльоїди скаженітимуть, але вони і так уже скаженіють. Нехай вирішує Англія.

Він воював з поліцейськими чинами, які вважали, що він у своєму житті не зробив нічого вартого уваги. Можливо, не весь Скотленд-Ярд так думав. Дік Вуд повідомив, що помічник комісара Девід Вінесс, наразі найвищопоставлений офіцер поліції, дав «зелене світло» презентації в Гемстеді, обіцяючи «заспокоїти панікерів».

Реб Коннолі був удома, можливо, в тяжких роздумах про втрату роботи після свого ультиматуму. Та він так і не висунув жодного ультиматуму. В понеділок Гавлі наказав Коннолі скасувати захід, і Коннолі зателефонував до книгарні й зробив так, як йому наказали, не повідомивши про це ні видавців, ні самого автора.

Битва виявилася не тією, яку можна виграти із застосуванням звичайної зброї. Битва мала стати термоядерною. Він домігся зустрічі у Скотленд-Ярді наступного ранку і взяв із собою представників видавництва «Рендом хаус» Френсіс Коуді й Керолайн Мічел, аби довести, що поліція серйозно зашкодила їхнім видавничим інтересам. Вони зустрілися з присоромленими членами команди «Малахіту» – Гелен Геммінгтон пришкандибала зі своєю зламаною ногою, також були там Дік Вуд і Реб Коннолі, – всі із кисло-зажуреними обличчями, бо вони перечили своєму босові, який не звик до недотримання субординації з боку підлеглих, тому результат був невтішним. Гавлі «накричав» на своїх старших офіцерів. Рішення командира, сказала похмура Гелен з-під свого коротко підстриженого волосся, є «остаточним». Зустріч закінчилася.

Саме в цю мить, діючи відповідно до заздалегідь обдуманого стратегічного плану, він раптом утратив витримку і почав кричати. Ніхто в цьому офісі не був винен у тому, що відбувалося, до того ж усі вони, по суті, ризикували своїми кар'єрами заради нього; та коли він не доб'ється свого, то він пропав, а йому дуже не хотілося пропадати. Тож холоднокровно, знаючи про свій єдиний шанс, він вибухнув. Якщо Гелен не може змінити рішення, репетував він, то нехай веде його до того, хто може це зробити, бо він з «Рендом хаус» діяли відповідно до того, що поліція вважала можливим *це місяці тому*, і до сраки вся ця безцеремонність в останню мить, до сраки – і *по всьому*, а якщо він не зайде до кімнати *вже зараз*, то виступить публічно, й виступить настільки гучно й настільки їдко, що, Гелен, давайте ведіть мене туди або... Або ж, курва... П'ять хвилин потому він уже сидів в офісі командира Джона Гавлі.

Якщо з Гелен він спалахнув вогнем, то тепер став льодом. Гавлі дивився на нього своїм найхолоднішим погля-

дом, однак і такому погляду він міг дати фору. Поліцейський заговорив першим.

– З огляду на те, що останнім часом до вас прикута увага громадськості, – казав Гавлі, маючи на увазі демарш, – ми вважаємо, що інформаційні агентства підхоплять повідомлення про презентацію і зроблять її своєю головною новиною.

І перед крамницею стоятиме вересклива орда мусульман.

– Цього ми не можемо допустити, – закінчив Гавлі.

Він говорив майже баском, коли відповідав.

– Таке рішення неприйнятне, – казав він, – і я не вірю у ваші аргументи щодо можливого порушення громадського спокою. Ви також дієте в дискримінаційному руслі. На тій самій сторінці сьогоднішньої *«Таймс»*, на якій вміщено статтю про можливу іранську відлигу, також вміщено оголошення про проведення заходу, пов'язаного з виходом книжки Тетчер, і той захід ви охоронятимете. Крім усього іншого, позаяк містер Вінесс учора дав зелене світло на проведення заходу, то в книгарні «Вотерстоунз» і у видавництві «Рендом хаус» усі дуже добре знають, що відбувається, тому все стане надбанням громадськості, навіть якщо я геть мовчатиму. Проте мушу вам сказати, що я не збираюся сидіти склавши руки. Якщо ви не зміните свого рішення, то я скличу прес-конференцію й дам інтерв'ю всім найбільшим газетам, радіопередачам і телевізійним каналам і знеслаблю вас. Дотепер я ніколи такого не робив, лишень дякував поліції, та можу заспівати іншої.

– Якщо ви так учините, – сказав Гавлі, – то матимете не найкращий вигляд.

– Можливо, – відповів він, – але ви також над цим подумайте. Бо ви також дуже погано виглядатимете. Вибір за вами. Ви дозволяєте проведення заходу, і ніхто з нас не виглядає погано, або ж ви забороняєте його, і тоді ми обоє виглядаємо погано. Вибірайте.

– Я подумаю над тим, що ви сказали, – промовив Гавлі своїм сірим різким голосом. – До кінця дня ви дізнаєтеся про моє рішення.

Енді Ешкрофт зателефонував о першій годині попудні. «Велика сімка» приєдналася до кампанії й погодилася закликати до скасування фетви. ЄС щосили тиснув, намагаючись одержати підпис Рафсанджані і згоду з умовами французького демаршу. «Ви не повинні задовольнятися звільненням від фетви Європи, – сказав він Ешкрофту. – Іранці ж у коментарі мають рекомендувати мусульманам на заході дотримуватися місцевих законів». Ешкрофт висловлювався досить оптимістично. «Я посварився зі Спеціальною службою, – сказав він помічникові міністра закордонних справ, – і було б дуже добре, якби ви замовили за мене перед ними слово, бо тепер не найкращий час для сварок на людях». Ешкрофт засміявся. «Ну, подивимося, що я зможу зробити».

Дві з половиною години потому зателефонував Дік Вуд і сказав, що Гавлі все ж таки поступився. Презентація мала відбутися за два дні. Та про неї не можна оголошувати аж до ранку того дня, коли відбуватиметься захід. Пропонувався саме такий компроміс.

Він погодився.

Усі місця у книгарні «Вотерстоунз» продалися ще до обіду. «А що було б, якби ми помістили рекламу в понеділок – так, як планували, – сказав завідувач гемстедської книгарні Пол Беглі. – Ми б тоді продали тисячі примірників». Гемстед-Гай-стріт кишів патрульними поліцейськими, і жодного тобі демонстранта. Жодного джентльмена з бородою, плакатом і з виразом справедливого гніву на обличчі. Жодного. Де ж ті костюми й мобільні телефони, «тисяча несамовитих фанатиків» із «Гізб ут-Тагрір»? Не видно, та й годі. Якби не орди поліції на вулиці, то все здавалося б звичайним літературним заходом.

Але захід звичайним не був. За майже сім років ця презентація стала першою заздалегідь оголошеною акцією. Той день також став днем виходу його першої книжки для дорослих після «Сатанинських віршів». Люди з «Вотерстоунз» опісля казали Керолайн Мічел, що захід удався на славу, що це найкраща презентація, яку вони коли-небудь бачили, і це було приємно чути; а для нього все це здавалося дивиною. Після довгої перерви він

знову опинився серед своїх читачів. Чути їхній сміх, відчувати їхнє зворушення – це щось надзвичайне. Він прочитав зачин роману й уривок про ленінів, а ще уривок про «Матір-Індію». Відтак сотні примірників книжки вийшли у лондонський вечір, стиснуті щасливими руками. Жодного демонстранта так і не з'явилося.

Він перейшов свій Рубікон. Вороття нема. Люди з Кембриджа, відвідавши «Вотерстоунз», хотіли влаштувати такий самий захід, цього разу з оголошенням за два дні до початку. Дік Вуд казав, що «в нього на службі всі дуже задоволені». Цікаво, чи Гавлі також задоволений. Один день, два дні, потім більше. Крок за кроком повертатиметься він до справжнього життя. Подалі від Джозефа Антона – до свого власного імені.

Послав шампанського поліцейським, які боролися за нього у Скотленд-Ярді.

Що не день, то гучнішав галас навколо «французької ініціативи». «*Індепендент*» повідомила: глава бойовиків європейських осередків Іранських стражів революції поскаржився Хаменеї, що одержав наказ припнути своїх псів, травинка похитнулася, натякаючи на те, що собак насправді припинають, а також на те, що Хаменеї, можливо, не дуже й заперечує проти того, щоб псів загнали до буди. Відтак Арне Рут з газети «*Датенс Нюгетер*» повідомив про дуже «зворушливу» зустріч у Стокгольмі. Разом з іншими шведськими журналістами він зустрівся з іранським міністром Ларіджані, що, дивна річ, висловився за появу статей про «захоплення творчістю Салмана Русдї» в Ірані, бо вони хочуть «змінити психологічну налаштованість». Ще приголомшливішою була заява Ларіджані для преси про те, що фетву не потрібно виконувати хоча б з тієї причини, що це не піде на користь Ірану. І це казав той самий Ларіджані, який не раз вимагав смерти містера Русдї. Проте щодо Санеї Щедрого Ларіджані не прохопився жодним словом. Уряд тут безсилий. Опісля дотепи. Чому б містерові Русдї не притягти Санеї до суду відповідно до іранських законів? *Еге ж, дуже добре*, подумав він, на якийсь час пригадавши Дікенсові звуки. *Дуже, дуже добре*.

Завихорився вітер. Травинки схилилися врзнобіч. Якщо в тому вітрі – відповідь, то він уже не знав, що й думати.

Елізабет дуже переймалася тим, що ніяк не може завагітніти. Казала йому йти й «перевірити сперму». Між ними інколи виникало ось таке напруження. Їх обох це дуже турбувало.

Керолайн Мічел сказала: «Так, мас-медійний розголос набирає сили, і це можна використати для поліпшення вашого життя». Йому не хотілося назавжди залишатися зачиненим у похмурому світі дипломатів, таємних агентів, терористів і контртерористів. Якби він відмовився від своєї картини світу й прийняв іншу, то йому б уже ніщо не допомогло. Намагався збагнути, як йому думати й діяти у світлі того, що може статися. Його дії мусять стати доволі виваженими. Якщо Еліассон¹ мав слушність щодо необхідності позитивного відгуку в пресі, то йому, мабуть, треба казати, що все міняється на краще, та не все ще змінилося, так, вогонь припинився, але це ще не мир. Аятола Мешкіні нещодавно заявив, що *можна скасувати будь-яку фетву, й багато фетв уже скасовувалося*. Чи варто про це нагадувати? Мабуть, що ні. Іранці не дуже тішитимуться, коли він цитуватиме їхніх аятол.

Зателефонував Ендрю Грін з міністерства закордонних справ і стисло розповів про заплановані дії. Іранський текст матиме форму «листа від міністра закордонних справ Велаяті, в якому йтиметься про те, що його заступник Ваезі уповноважений висловити з цього питання бачення Ірану», яке міститиметься не в самому листі Велаяті, а в «додатку» до нього, який також опублікують в іранській пресі. Грінові хотілося знати, чи прийнятно це для нього? Міністерство закордонних справ, здавалося, схилилося до думки, що цього недостатньо. Авжеж, це далеко не підпис Рафсанджані.

¹ Ян Еліассон (нар. 1940 р.) – шведський політик і дипломат.

Зателефонував Леррі Робінсон з американського посольства. Він відчував, що європейці наближаються до схвалення такого документа, тоді ж бо як США й Британія не погоджуються з ним. Його тривожило те, що Іран може готувати вбивство, причетність до якого заперечуватиме. (Елізабет також боялася, що його можуть убити на одній з його презентацій, яких він з такими труднощами домагається, проте Реб Коннолі заспокоював, кажучи, що, за «шпигунськими» донесеннями, зловмисники не збираються цього робити.)

І як бути? Він насправду не знав, як йому бути. Що ж йому чинити?

Преса роздзвонювала про завершення історії з фетвою, але вона, може, й не завершилася, тож у такому разі він утратить увагу загалу, а небезпека залишиться. А може, коли він погодиться на такий сценарій і пришвидшуватиме його розвиток, то зуміє використати мас-медіа для створення атмосфери, в якій небезпека насправді зійде нанівець.

Якщо ЄС не влаштує іранська відповідь на демарш, то це дозволить Іранові звинуватити ЄС у віроломстві і дріб'язковому педантизмі й казати, що Захід насправді не хоче вирішення проблеми з фетвою і використовує його як пішака у великій грі. А може, саме так воно і є. Адміністрація США й до певної міри британський уряд хочуть закрутити Ірану політичні гайки, тож фетва стає їм у великій пригоді, це поза всяким сумнівом. Однак якщо він прийме відповідь Ірану, тоді кампанія з його захисту просто видихнеться, а фетва і грошова винагорода залишаться. Він утрачав ґрунт під ногами.

Того дня, коли Іран мав дати відповідь, у Кембриджі проходила презентація його книжки. Про мистецький захід повідомили за два дні, тож зібралось багато людей, і організатори, зрозуміло, дуже нервували й сказали заходити йому через задні двері, а якщо він спробує зайти через парадний вхід, то акцію доведеться скасувати. Проте знову так сталося, що жодних демонстрантів ніхто не побачив. Його власна інтуїція та й розмови з митцями

і журналістами з британсько-азійської громади підказували, що протестний запал вже давно вичах у британських мусульман. Та фаза минулася.

О 12:45 пополудні прийшла приголомшлива й неждана звістка. Заступник міністра закордонних справ Ваезі заявив іранському інформаційному агентству ІРНА, що Іран відкидає європейський демарш. «Французька ініціатива» померла. Ще вранці Іран під час брифінгу для масмедіа запевняв, що документ Ваезі задовольнить усі вимоги ЄС, а тепер Ваезі каже, що жодних письмових гарантій ніхто ніколи не надавав і не надаватиме.

Ось так.

Важко сказати, що сталося в Тегерані. Хтось програв боротьбу, хтось виграв.

Елізабет розплакалася. Він залишався, на диво, спокійний. Мусив використати заплановану прес-конференцію для контратаки. Відмовившись від заяви про свою непричетність до тероризму, іранці в такий спосіб сказали, що все ж таки можуть бути причетними. Після провалу цієї ініціативи Іран постав геть голим у яскравому світлі на очах усієї світової спільноти. Ось що йому треба сказати, і настільки гучно, наскільки він зможе.

Він не боявся за себе, та не знав, як говорити з тими, хто любив його, як розповісти про цю прикру звістку Зафарові, що сказати Самін. Він не знав, як утішити заплакану Елізабет, або ж на що сподіватися самому. Здавалося, вже й нема на що сподіватися. Проте був переконаний: мусить наполягати на своєму, беручи приклад з могутнього героя Бекетового роману «Несказаний». *Я не можу продовжувати далі. Я продовжуватиму далі.*

А життя й справді тривало далі. Одна річ все ж таки стала очевидною: він має взяти свою свободу там, де він спроможний її отримати. «Офіційне» завершення справи видавалося неможливим, однак Америка манила його ще одним літнім відпочинком. Незацікавленість американських поліцейських у його захисті цілком влаштовувала, по суті, навіть тішила. Того року Елізабет, Зафар і він провели разом двадцять п'ять щасливих літніх днів разом

серед американської свободи. Зафар полетів з Елізабет прямим рейсом; йому довелося звернутися за допомогою до друзів Рудольфа Шольтена з «Австрійських авіаліній», які й довезли його до міжнародного аеропорту Кеннеді через Відень; довелося зробити великий гак, але все ж таки він прибув до Америки! Його вже чекав Ендрю! Одразу поїхали до Вотер-Мілл і провели дев'ять чудових днів на Гібсон-Біч, а також у будинках інших друзів, нічого не роблячи й роблячи геть усе. Від простоти життя, настільки не схожого на його куце британське існування, в нього аж сльози на очі наверталися. З Вотер-Мілл на авто й на поромі вони дісталися острова Мартас-Віньярд, де гостювали впродовж восьми днів у садибі Доріс Локгарт Саатчі, що в містечку Чілмарку. Під час тієї поїздки йому найбільше запам'яталися геніталії Вільяма Стайрона. Вони з Елізабет провідали Стайронів у їхньому будинку у Віньярд-Гевені, на ганку якого сидів великий письменник у шортах кольору хакі, під якими не було трусів, широко розставивши ноги, з усім своїм скарбом на показ. Це виявилось трохи навіть більше, ніж він сподівався дізнатися про автора «*Зізнання Ната Тернера*» й «*Вибору Софі*», проте будь-яка інформація корисна, подумав він собі і дбайливо заховав її у пам'яті для пізнішого використання.

Відтак три ночі – в Ірвінгів, три – в Геррив, а ще три – у Вайлі на Парк-авеню. Останнього вечора їхнього перебування в Америці Зафар дізнався про результати своїх іспитів на атестат про загальну середню освіту, й, на щастя, вони виявилися хорошими. Впродовж наступних років він часто думав про те, що йому дуже складно було б вижити без цих щорічних американських продуколин, коли вони мали змогу знову почуватися звичайною письменницькою сім'єю, що займалася своїми звичайними буденними справами без супроводу людей зі зброєю; здавалося, це ж бо зовсім нескладно. Він дуже швидко став усвідомлювати, що саме в Америці йому вдасться повернути собі свободу. Він розповів про це Елізабет, а вона насупилася й стала дратівливою.

У темряві, що настала після провалу «французької ініціативи» блиснув промінь світла. Під тиском громадськості здалася «Люфтганза». Навіть був ленч з містером і місіс Люфтганзами, себто з виконавчим директором Юргеном Вебером *und frau*. Фрау Вебер виявилася його великою шанувальницею, принаймні так вона йому казала. Авжеж, вони *дуже охоче* його перевозитимуть, казав її чоловік. Вони *пишатимуться* цим. Усе дуже просто. Після майже шести років відмов – раз! – і вони *дуже раді бачити його* на борту своїх лайнерів, у *будь-який час*. Авжеж, вони ним *так* захоплюються! «Дякую», – сказав він, і всі виглядали дуже задоволеними; тим часом йому простягали книжки, і він ставив на них свої автографи.

* * *

Бі-бі-сі зняла документальний фільм про роман «Процальне зітхання Мавра» і замовила його портрет для фільму у його ж таки друга, індійського художника Бгупена Кгакгара. Роман був про художників і живопис, тож його дружба з поколінням обдарованих індійських митців – передовсім із самим Бгупеном – дозволила реалізувати його художній задум. Уперше вони зустрілися десь на початку вісімдесятих, і кожен з них одразу впізнав в іншому самого себе, тому вони швидко потоваришували. Невдовзі після їхньої першої зустрічі він пішов на виставку Бгупена в галереї «Касмін Ноудлер» у Лондоні. В кишені мав чек за оповідання, яке він продав «Атлантік манслі». На виставці просто закохався у Бгупеніву картину «*Купе другого класу*», а коли побачив на ціннику точнісінько таку ж цифру, як і на чеку в його кишені (індійський живопис тоді був значно дешевший), то із задоволенням перетворив своє оповідання на картину друга, і відтоді вона залишалася одним із найцінніших його надбань. Сучасним індійським митцям складно уникнути західних впливів (у попередньому поколінні відомі коні М. Ф. Гусейна буквально вистрибнули з «Герніки» Пікассо; творчість багатьох інших художників – Суса, Раза, Гайтонде – також значною мірою завдячує

захопленню Гусейна модернізмом і західними абстракціоністськими течіями). Віднайти свій індійський неповторний стиль, який не був би фольклорним чи похідним, дуже складно, й Бгупен став одним із перших, хто, дивлячись на індійське вуличне мистецтво, на кіноафіші, на розфарбовані фасади крамниць, а також вивчаючи метафоричність й оповідальність індійського живопису, зумів витворити з усього цього візуального довкілля сукупність самобутніх і дотепних творів з індивідуальними рисами.

У *«Процальному зітханні Мавра»* закладена ідея палімпсесту – картини, захованої під іншою картиною, світу, захованого під іншим світом. Ще до його народження батьки найняли молодого бомбейського художника розмалювати його майбутню дитячу кімнату всілякими казковими тваринами, і дуже небагатий митець на ймення Крішен Кганна погодився виконати таке замовлення. Він також намалював портрет Салманової майбутньої матері – молодій Негін, однак її чоловікові Анісу той портрет не сподобався, і він відмовився його купити. Кганна зберігав те відкинуте полотно в майстерні свого друга Гусейна, й одного дня Гусейн намалював свою власну картину поверх портрета й продав її. Тож десь у Бомбеї висить захований під Гусейновою картиною портрет Негін Рушді, виконаний Крішеном, який, поза сумнівом, став одним із провідних митців свого часу. Крішен якось сказав: «Гусейн знає, де кожна його робота, тільки він нічого не скаже». Бі-бі-сі намагалася довідатися щось у нього, проте старий лишень грізно гримнув костуром об підлогу й заперечив правдивість історії. «Авжеж це правда, – казав Крішен. – Він дуже боїться, що ви хочете знищити його картину і знайти портрет вашої матері, до того ж він ще й ображається, бо ви шукаєте мою картину і не звертаєте уваги на його». Зрештою, він почав думати, що втрачений портрет викликає навіть більше спогадів, ніж викликав би знайдений: втрачений портрет – це чудова загадка, а якби його знайшли, то могло б виявитися, що Аніс Рушді мав непоганий мистецький смак, а зовсім юний на той час Кгана виконав свою роботу не найкращим чином, тож він припинив пошуки.

Він позував Бгупенові в майстерні на Едвардз-сквер у Кенсінгтоні й розповідав історію про втрачену картину. Бгупен лишень вдоволено хихикав і знай працював собі далі. Його він малював у профіль за традицією королівських придворних портретів і зобразив як добропорядного наваба¹ у прозорій сорочці, що більше скидалася на нейлонову, ніж на тонку бавовняну. Бгупен почав з рисунка й одним махом нарисував вуглиною його профіль з достеменною схожістю. Живописна картина, що вкрила той рисунок, була менш схожа на натуру й більше нагадувала Мавра Зогойбі з роману. «Це портрет вас обох, – сказав Бгупен. – Ти – як Мавр і Мавр – як ти». Під цим портретом ховався ще один портрет.

Опісля вже закінчений портрет купила Національна портретна галерея, й Бгупен став першим індійським митцем, чия робота там була вивішена. Бгупен помер 8 серпня 2003 року, того самого дня, що й Негін Рушді. Від збігів нікуди не дінешся, проте їх значення складно вловити. Він утратив товариша і матір того самого дня. Це багато що значило.

Вийшов його роман. Отже, він продовжував розширювати свої межі. Взяв участь у найбільшому наперед оголошеному заході – Письменницькому форумі газети «Таймс» у Центральній залі Вестмінстеру разом з Мартіном Емісом, Фей Велдон і Мелвіном Бреггом. Він прочитав уривок з «Прощального зітхання Мавра» і подякував публіці за присутність на його «невеличкій вилазці». Так, усюди була поліція, так, йому довелося заходити й виходити через задні двері будівель і їздити в броньованому автомобілі, проте він пропагував свою книжку. А демонстранти так і не з'являлися, й високе начальство в Скотленд-Ярді почало потрохи остигати.

Він задумав одну дуже амбіційну річ. Його південно-американські видавці запитали, чи зміг би він у грудні приїхати до Чилі, Мексики й Аргентини, і він вирішив прийняти їхнє запрошення, а вже звідти полетіти до

¹ Намісник провінції Могольської імперії у XVII столітті.

Нової Зеландії й Австралії. Сповнився рішучості здійснити цю грандіозну мандрівку. Мусив переговорити з багатьма авіалініями, проте на його бік уже перейшли «Люфтваганза» з «Іберією», а також французькі, австрійські й скандинавські авіалінії, тому завдання видавалося значно легшим. Повільно проклав маршрут, домігся необхідних дозволів; посол Мексики у Лондоні Андрес Розенталь прийняв його разом з Карлосом Фуентесом і допоміг влаштувати мексиканський відтинок подорожі; відтак – дивна річ, просто неймовірно – його план одержав схвалення. Їм дозволили вирушити.

Вони полетіли до Осло – у Норвегії саме вийшов роман «*Прощальне зітхання Мавра*», тож він презентував свою книжку у великій залі Університету Осло «Ауля» з настінним живописом Едварда Мунка. Це була перша заздалегідь оголошена презентація поза межами Сполученого Королівства, й вони з Вільямом Ньюгором усвідомлювали, який великий крок їм удалося зробити. *Це перемога над нашими ненависниками*, – сказав Вільям, – *і ми її здобули разом*. Вільям залишався трохи скутим – його рани все ще боліли, проте був сповненим життєрадісності. Тієї ночі, на превеликий подив, небо над Осло зайнялося північним сяйвом. Таке рідко коли бачили в Осло, бо місто лежало на півдні країни, а тим паче у жовтні, що було дуже рано, проте сяйво все ж таки замерехтіло, ця зелена *aurora borealis* засвітилася «на честь, – як сказав Вільям, – твоєї Аврори». Героїня «*Прощального зітхання Мавра*» Аврора Зоґойбі, здавалося, танцювала десь там у небі, десь серед величезних зелених запинал, що утворювали складки й вкривали небо брижами. Мешканці Осло телефонували своїм друзям, кажучи: *виходьте, погляньте на небо, це просто дивовижно*. Аврора сяяла в небі годину чи навіть більше й, здавалося, провіщала ліпші часи.

Інсульт у Роберта Маккрама стався у будинку на Сент-Пітерс-стріт, 41. За два місяці до того він одружився з Сарою Лаялл, якої на ту лиху годину не було вдома, і він мало не помер. Роберт вижив, але в нього відняло ліву

руку, він міг пройти лише кілька кроків, і ніхто не наважувався сказати, як довго це триватиме. Він потроху одужував і разом із Сарою чіплявся за цей знак надії. Прокляття Сент-Пітерс-стріт ще раз дало про себе знати.

Вони з Крістофером Гітченсом поїхали до Роберта і Сари, щоб у якомусь сенсі вибачитися за те прокляття. Дивне відчуття охопило його, щойно він опинився у своєму старому домі, де він жив, коли лайно, як він висловився, потрапило у вентилятор. Різні привиди залітали й вилітали з кімнати, а вони з Гітчем розмовляли із розбитим паралічем другом. Пробули вони там недовго. Роберт потребував відпочинку.

У спалахах його пам'яті про ті роки поліції майже не видно, вона – стерта зі світлин історії, як комуністичний лідер Клементіс на початку *«Книжки сміху й забуття»* Мілана Кундери. Щоб легше було продиратися крізь ті дні, він намагався змусити себе забувати про постійну опіку служби безпеки, чия думка невблаганно нависала над його щоденним життям. Він забув про багато дрібниць. Він не міг власноруч узяти пошту чи забрати газету із двору перед будинком. Ставалися «піжамні» зіткнення в кухні, які завжди викликали збентеження. Неодмінно був *Джес* – псевдонім, який він ненавидів дедалі більше. (Невже насправді так необхідно називати його несправжнім ім'ям у його власному домі?) Геть зникла всяка розкутість і спонтанність. *Будь ласка, я хотів би піти на прогулянку. Гаразд, Джес, ми це влаштуємо за годину. За годину я вже не схочу йти на прогулянку.* Щоразу, коли він вибирався з дому, вони везли його до «місця пересадки», де він мусив вийти з одного автомобіля, що асоціювався з домом, і пересісти в інший, який асоціювався з його появою на публіці. До кінця свого життя він ненавидітиме ці місця пересадки – Натлі-терас, Парк-Віллідж-Іст; він внутрішньо здригатиметься щоразу, коли минатиме їх потім, однак у той час змушував себе *не зациклюватися на цьому*, намагаючись відособитися від тіла чоловіка, що шмигав з одного авта в інше, а коли діставався місця призначення, переставав думати про групу захисту і спілкувався з друзями, стаючи самим собою.

Для його друзів, навпаки, служба безпеки видавалася настільки незвичним явищем, настільки дивним і захопливим, що вони тільки й пам'ятали про неї. Коли він тепер інколи запитує про тогочасні їхні спогади, вони неодмінно пригадують поліцейських. *А пам'ятаєш того, що звабив нашу няню? Пам'ятаєш тих двох красенів, у яких геть усі вклепувалися?* Вони пам'ятали засунені штори й замкнені двері у сад. Навіть в очах своїх друзів він перетворювався на інтермедію, тоді ж бо як головною подією ставали поліцейські. Коли ж він часом пригадував ті дні, то частенько не бачив там охоронців. Насправді вони були, авжеж, але його пам'ять вирішила, що їх нема.

Інколи пам'ять починає працювати інакше. На світлинах його спогадів про Південну Америку полісмени Чилі розташовані в самісінькому центрі рамки – грізні, незабутні, *вражаючі*.

Світлина Чилі. У Чилі функціонували два види поліцейських сил – карабінери у формі й *Policia de investigaciones* у штатському, тож у той час, коли вони з Елізабет сиділи в літаку, що прямував до Сантьяго, ці два потужні формування сварилися між собою щодо рішення про надання йому дозволу в'їхати до країни. Він мав виступити на літературному ярмарку, але як тільки того сліпучого спекотного дня вони зійшли з трапа літака, їх оточили поліцейські в одностроях і відвели до якогось задушливого ангара на бетонованому майданчику леґо-вища, де всі гучно розмовляли іспанською. У них забрали паспорти. Навколо жодної людини, що знала б англійську, і коли він спробував запитати, у чому річ, на нього вмить нагорлали й наказали зрозумілими жестами відійти й стулити палець. *Ласкаво просимо до Південної Америки*, подумав він, рясно пітніючи.

У 1993 році Августо Піночет уже не був президентом, однак залишався головнокомандувачем збройних сил, і навіть в осінь патріарха ніхто не сумнівався у його повноваженнях і впливі. В Чилі за Піночета сили безпеки були всесильними. В цьому конкретному випадку дві поліції гризлися за кістку, й тією кісткою виявився він. Йому пригадався уривок з *«Імператора»* Ришарда Капуцінського,

де описано дві розвідувальні служби *Гайле Селассіе*, головне завдання яких полягало у шпигуванні одна проти одної. Він також пригадав, проте з меншим задоволенням, що це країна, де незрозумілі зникнення й нез'ясовані вбивства донедавна вважалися мало не звичайним явищем. А може, й вони з Елізабет уже «зникли»?

Протримавши їх в ангарі десь зо дві години, поліцейські повели їх до своєї дільниці, називаючи її готелем. Але то був аж ніяк не готель. Двері їхньої кімнати ізсередины не відчинялися. Біля дверей стояли озброєні вартові. Він кілька разів питав про паспорти, казав, що йому необхідно зателефонувати своїм видавцям і поговорити з британським послом. Вартові лишень плечима знизували. Вони не розмовляли англійською. Процокало ще кілька годин. Вони не мали, що пити і їсти.

Згодом вартові втратили пильність. Двері кімнати вони залишали відчиненими, й незважаючи на те, що «готель» аж кишив людьми в одностроях, дверей уже ніхто не пильнував. Він набрав повні груди повітря й сказав Елізабет: «Спробую одну річ». Одягнувши сонцезахисні окуляри, він вийшов з кімнати й поквапився вниз сходами до парадних дверей.

Ніхто на нього не зважав, допоки не зійшов на два поверхи нижче; тільки тоді він почув вигуки, і на сходах біля нього з'явилися чоловіки, що енергійно жестикулювали. А він ішов собі далі. *Що ви робити? Куди ви йти? Неможливо.* Він уже підходив до чогось схожого на ресепшн вахтерів, і навколо нього зібралася хмарка чоловіків з косичками й у дзеркальних окулярах, і, як він помітив, озброєних чоловіків, але йому до зброї не звикати. *Куди ви йти? Стоп. Ви стоп.* Він лишень мило усміхався. «Я йду на прогулянку, – казав він, киваючи головою на парадні двері й показуючи пальцями, що він іде. – Розумієте, я ще ніколи не був у Сантьяго. Місто – просто чудове. То чому б мені не пройтися». Карабінери не знали, що робити. Вони погрожували жестами й горлопанили, проте ніхто навіть мізинцем його не торкався. Він ішов собі далі. Ось він уже вийшов з парадних дверей, ось його ноги вже ступають тротуаром, хоча не мав найменшого

поняття, що робитиме далі, відтак звернув ліворуч і продовжував крокувати. «Сер, будь ласка, негайно зупиніться». Перекладачка з'явилася як за помахом чарівної палички. «О, здається, вони таки знайшли вихід зі становища», – сказав він, усе ще всміхаючись і все ще йдучи. «Сер, що ви робите? Будь ласка, зупиніться, це заборонено». Він усміхнувся навіть ще ширше. «Скажіть їм нехай арештують і посадять мене в тюрму, якщо я вчиняю якийсь злочин, – сказав він. – Або ж в іншому разі вже за дві хвилини я хотів би поговорити телефоном з британським послом». Дві хвилини потому він і справді розмовляв з представником британського посольства. «Дякувати Богові, – сказав працівник посольства на другому кінці дроту. – Ми цілий день ніяк не можемо з'ясувати, що з вами сталося. Ви просто зникли з радара».

За кільканадцять хвилин до поліцейського будинку прибув працівник посольства. Жодного дипломата не чекали з таким нетерпінням. «Ви собі навіть уявити не можете тієї суперечки, що розгорілася, – сказав він. – Дуже мало бракувало, аби вони не розвернули ваш літак у повітрі». Тепер, коли підключилася міжнародна дипломатія, йому з Елізабет *дозволили* поїхати до справжнього готелю, де їх зустріла ціла делегація чилійських письменників, серед них Антоніо Скармета, автор роману «*Листоноша Неруди*», який вийшов друком 1985 року й нещодавно був екранізований від назвою «*Листоноша*». Скармета, великий чоловік з великим серцем, вітав його з розпростертими обіймами і зі зливою вибачень. *Скандал. Чилійці осоромилися. Тепер ми вже про все подбаємо, коли знаємо, що ви тут і в безпеці.*

Дещо дозволялося, а дещо – ні. Їхати на книжковий ярмарок виявилось вже запізно. Проте наступного дня письменники, митці й журналісти зібралися в малій залі театру, і йому *дозволили* звернутися до них. Опісля вони з Елізабет відчують справжню гостинність чилійців на винограднику Конча-і-Торо й на чудовій естансії¹, що на південь від Сантьяго. Їх приймали надзвичайно гостин-

¹ В Аргентині й Чилі – великий масток (*icn.*).

но, проте світлини тих приємностей зблякли й зникли. А от картини їхнього короткого «щезнення» під опікою карабінерів не зблякли. Чилі не здавалася країною, до якої хочеться вже незабаром повернутися.

Світлина Аргентини. В середині 1970-х він побував на лекції Хорхе Луїса Борхеса в середмісті Лондона, й на подіумі біля великого письменника, який скидався на сумну латиноамериканську копію французького коміка Фернанделя, сиділа вродлива молода жінка із зовнішністю японки; що то за *одна?* – подумав він тоді, й ось тепер після стількох років Марія Кодама йшла їм назустріч і вітала їх із прибуттям до Буенос-Айреса – легендарна вдова Борхеса Марія К. з вибіленими пасмами волосся. Одразу запросила на ленч до ресторану з її ж іменем. Після ленчу повела їх до Міжнародної фундації Хорхе Луїса Борхеса, що містилася не в колишньому будинку Борхеса, а в будинку поряд, оскільки власник справжнього будинку не захотів продавати його; будинок фундації став дзеркальним відображенням «реального» будинку, й увіковічення Борхеса в дзеркальному відображенні видавалося навіть дуже доречним. На горішньому поверсі будівлі до найменших дрібниць було відтворено кабінет письменника – скромна вузька монастирська келія з простим столом, стільцем з вертикальною спинкою і ліжком у кутку. Решта підлоги встелена книжками. Якщо комусь пощастило здибатися з Борхесом, то зустріч з його бібліотекою стала ще однією чудовою несподіванкою. Тут на багатомовних полицях вишикувалися улюблені письменникові примірники Стівенсона, Честертона й По разом з книжками чи не половиною мов усієї людської раси. Він пригадав історію про зустріч Борхеса з Ентоні Берджесом. *Ми однофамільці*, сказав Берджес аргентинському майстрові слова, й вони, підібравши для ведення бесіди незрозумілу для довколишніх мову, перейшли на англосаксонську й радо балакали говіркою «Беофульфа».

Іншу кімнату заповнювали енциклопедії – геть усілякі енциклопедії, на основі яких і народилася, жодних сумнівів, усім відома оманливо названа *«Англо-американська енциклопедія»* – «точне, проте запізніле переви-

дання «Британської енциклопедії» 1902 року», в сорок шостому томі якого «Борхес» і «Біой Касарес» – вигадані герої великого оповідання-*ficción*¹ під назвою «Тльон, Укбар, Орбіс Тертіус» – виявили статтю про країну Укбар. І на їхній основі, певна річ, також народилася чарівна енциклопедія самого Тльона.

Він міг би провести всенький день із цими незбагненними книжками, проте у своєму розпорядженні він мав тільки годину. Коли вони вже йшли, Марія подарувала Елізабет надзвичайно цінну річ – камінну «троянду пустелі», один із перших своїх подарунків, отриманих від Борхеса, і сказала: *бажаю вам такого ж щастя, яке мали ми колись.*

– Пам'ятаєте, – запитав він Марію, – есей Борхеса у фотоальбомі «Аргентина» фотографа Густаво Торліхен?

– Так, – відповіла вона. – В ньому він каже про неможливість сфотографувати пампу.

– Нескінченну пампу, – сказав він, – борхесівська пампа тягнеться не в просторі, а в часі: ось де ми живемо.

У Буенос-Айресі їх також супроводжувала служба безпеки, яка нічим незвичайним не вирізнялася, тому й *стерлася з пам'яті*. Новина про дикість чилійської поліції випередила їх, тож аргентинським стражам порядку хотілося виглядати привабливішими, і йому дихалося вільніше. Він навіть зміг дещо зробити для популяризації «*Прощального зітханням Мавра*» і на якийсь час стати туристом, побувавши біля сімейного склепу на цвинтарі Реколета, де знайшла свій вічний спочинок Єва Перон, а невеличка табличка, цілком у дусі Ллойда Вебера, наказувала перехожим не плакати за нею. *No te llores para mí*. Гаразд, тоді я не плакатиму, сказав він їй подумки. Як вам завгодно, пані.

Йому запропонували зустрітися з міністром закордонних справ Аргентини Івідо ді Телла, й офіційний представник британського посольства дорогою на цю зустріч розповів про заборону Аланові Паркеру знімати фільм «*Евіта*» з Мадонною в головній ролі у Каса-Росада. «Якби ви змогли згадати про це, – пробурмотів дипломат,

¹ *Ficción* – вигадка (*icn.*).

– щоб якось зарадити справі. Буквально кілька слів у розмові з міністром». Він так і зробив. Після того як сеньйор ді Телла запитав його про фетву й висловив тепер уже традиційну (й здебільшого пустопорожню) підтримку, він запитав міністра закордонних справ про негаразди з фільмом. Ді Телла показав жестом: «Ну, що я можу зробити?»

– Ви ж розумієте, Каса-Росада – це урядова резиденція, тому дуже складно дозволити там зйомки.

– Бачите-но, – відповів він, – цей фільм з досить великим бюджетом, і вони все одно його знімуть, а якщо відмовити їм у зйомках у Каса-Росада, то вони знайдуть заміну Каса, ну, я не знаю, скажімо... в Уругвайі.

Ді Телла насупився.

– Уругвай? – майже вигукнув він.

– Так. Можливо. Можливо, Уругвай.

– Гаразд, – сказав ді Телла. – Даруйте, мені треба зателефонувати.

Невдовзі після цієї розмови «*Evita*» одержала дозвіл на зйомки в Каса-Росада. Коли ж фільм вийшов у прокат, він прочитав, що дозволу на зйомки Мадонна особисто просила в президента Аргентини, тож, можливо, це стало справжньою причиною переміни в настроях. Але можливо, Уругвай також відіграв свою роль.

Світлина Мексики. Так, поліцейські були геть усюди; так, йому вдалося влаштувати презентацію своєї книжки й поговорити про свободу слова, а ще побачити реліквії кривавих ацтеків і будинок Фріди Кало й Дієго Рівери в Койокані; побував також у кімнаті, де Меркадер вгородив льодоруб у череп Троцького; разом з Карлосом Фуентесом узяв участь у книжковому ярмарку у Гвадалахарі, а звідти гвинтокрилом понад вкритими блакитною агаваю горами його доправили до міста Текіла на одну з найстаріших асьєнд¹ з виробництва текіли, де він мав змогу пообідати з іншими письменниками, що виступали на ярмарку, і там грали справжні мар'ячі², й усі пили багато текіли «Трес

¹ Великий маєток у більшості латиноамериканських країн (*исп.*).

² Гурт музик (*мекс.*).

генерасьйонес», а потім у всіх боліла голова й усі страждали від знайомих побічних дій. Завдяки відвідинам Текіли він знайшов тло для сцени на початку роману *«Земля під її ногами»*, в якій місто стрясає землетрус, бочки тріскаються, й текіла струмками тече по вулицях. Після Текіли вони з Елізабет, а також з Карлосом і Сильвією Фуентесами гостювали в дивовижному будинку, що називався «Паскуалітос» і був справжнім архіпелагом хатинок, укритих пальмовим листям, з видом на Тихий океан; про такий будинок часто можна прочитати у всіляких модних книжках про сучасну архітектуру, ага, ще таке: він усвідомив, що любить Мексику. Проте все це не найголовніше.

А найголовніше – те, що одного вечора у Мехіко Карлос Фуентес сказав: «Якось недобре, що ви ніколи не зустрічалися з Габріелем Гарсія Маркесом. На жаль, він тепер на Кубі, але з усіх письменників на землі ви з Габо просто мусили б зустрітися». Він підвівся і вийшов з кімнати, а кілька хвилин потому зайшов до кімнати й сказав: «Візьміть слухавку, дехто хоче з вами поговорити».

Гарсія Маркес зізнався, що не говорить англійською, хоча насправді досить добре її розумів. Щодо нього, то його навіть розмовна іспанська була просто жалюгідною, проте, знову ж таки, він дещо розумів з того, що казали люди, допоки не вживали місцевих словечок і не говорили надто швидко. Єдиною спільною мовою, яку вони знали, виявилася французька, тож вони спробували послуговуватися нею, хоча Гарсія Маркес – про кого просто неможливо було думати як про «Габо» – весь час переходив на іспанську; він також чув, як з його власного рота вилітало значно більше англійських слів, ніж йому того хотілося. Хоч як це дивно, його пам'ять зафіксувала світліну: впродовж їхньої тривалої розмови *не виникло жодних мовних труднощів*. Вони вели звичайну бесіду – теплу, приязну, неквапну, розповідаючи про свої враження від книжок одне одного і про світи, звідки ті книжки брали початок. Він говорив про різні сторони латиноамериканського життя, дотичні до південноазійського досвіду – обидва світи мали тривале колоніальне минуле, у них ще жила релігія й відіграла важливу й

часто деспотичну роль; в обох світах генерали й цивільне населення змагалося за владу, а між багатіями й бідними пролягла величезна прірва, до того ж у тій прірві залишалося багато місця для корупції. Тому не дивно, казав він, що латиноамериканська література знаходила широкий відгук на Сході. Габо ж казав («Габо!» Назвати його так здалося великою зухвалістю – це все одно, якби якогось бога назвати зменшувальним ім'ям), що південноамериканські письменники зазнали великого впливу казок Сходу. Тому мають багато спільного. І тут Гарсія Маркес зробив найбільший комплімент, який йому колинебудь доводилося чути. *З усіх неіспаномовних письменників, сказав він, я завжди намагаюся стежити за творчістю Дж.М. Кутзі й вашою.*

Тільки тоді, коли поклав слухавку, він усвідомив, що Гарсія Маркес нічого не питав про фетву чи про те, як йому тепер живеться. Вони говорили як письменник з письменником про книжки. Це також стало великою похвалою.

Світлина часового колапсу незадовго до того дня, коли. Вони полетіли з Мехіко до Буенос-Айреса, звідти до Вогняної Землі, а тоді вздовж чилійського узбережжя до Нової Зеландії. Коли ж перетнули міжнародну лінію зміни дати, щось сталося з його розумом. Йому можна було сказати, що тепер пів на п'яту минулого вівторка, і він би повірив. Часова лінія настільки збивала з пантелику, що час буквально кришився в руках, як кусень черствого хліба, тож можна було говорити, що завгодно, і люди казатимуть: гаразд, авжеж, а чому б ні. Лінія зміни дат довела, що час – це фікція, нереальна річ, і змушувала думати про всілякий розвиток подій, про те, що дні можуть минати й назад, якщо їм того забажається, або ж ваше життя може стрімко розмотуватися, як кіноплівка на катушці, що випала на підлогу зі зламаного проектора. Час може бути як стакато – низкою роз'єднаних миттєвостей, геть випадкових, без жодного значення, або ж може піднести руки вгору у відчай і добігти свого кінця. Від цієї раптової хронологічної плутанини в нього запаморочилася голова, й він майже зомлів. Коли ж опритомнів, то вже був у

Новій Зеландії, знову в англomовному світі, що заспокоювало. Проте на нього чекало ще більше сум'яття. Він не чув лопотіння крил ангела-внищувача, проте той ангел уже махав над ним крильми і знижувався.

Світлина днів напередодні дня, коли. У Новій Зеландії й Австралії сили безпеки виявилися розсудливими, не надто настирливими, прийнятними. Проте їх чекало те, про що вони навіть гадки не мали. Коли їхали Північним островом попри вулкан Руапегу, що вивергався вже протягом місяців, і від нього піднімався у небо косий стовп зловісного диму, вони й думати не думали про якісь знамення чи передвістя. В Австралії провели цілий тиждень у маєт-ку з дуже милозвучною і підхожою назвою «Ніжний подив», що в Блакитних горах, неподалік Сиднея, у гостях Джулії Кларк і Річарда Невілла, великого постхіпі, колишнього редактора журналу «Оз», одного із фігурантів відомої судової справи, пов'язаної з непристойностями у «шкільному числі» журналу, а також літописця контркультури шістдесятих у розлогих спогадах «*Xini Xini Шейк*», тож у тій благословенній місцині (вони спали в будиночку на дереві) просто не думалося про щось інше, як про мир і злагоду. Вони навіть уявити собі не могли, що за два дні їхнє життя триматиметься на волосині, а вони за всі ті гнітючі роки впритул наблизяться до смерти.

Світлина дня, коли. Після закінчення робочої частини поїздки вони вирішили ще трохи залишитися в країні й відсвяткувати Різдво на пляжі, й поліція погодилася на таке – вони зможуть обійтися без захисту, якщо ніхто не знатиме про їхнє місцеперебування. Письменник-романіст Родні Голл, який жив у чудовому відлюдному маєт-ку на морському узбережжі у Бермагі, що у Новому Південному Вельсі, за чотири години їзди від Сиднея, запросив їх до себе в гості на кілька днів. Родні запевняв, що Різдво в Бермагі буде цілковито приватним і цілковито ідилічним. Зафар вилетів з Лондона і приєднався до них у Сиднеї, позаяк навчання в школі щойно закінчилося. Зафарові на той час виповнилося шістнадцять з половиною років, і він був високим, широкоплечим юнаком у чудовій фізичній формі. Поліцейські поїхали, залишив-

ши їх самих; з цієї нагоди вони сиділи й пили каву у кав'ярні поблизу Бондей-Біч, і якийсь чоловік арабської зовнішності дуже дивно раз за разом позирав на них, а тоді вийшов, став на тротуарі й заходився телефонувати, сильно вимахуючи руками. Зафар підвівся й сказав: «Може, я підійду та й поговорю з ним». У його батька з'явилося дивне й приємне відчуття, що він перебуває під захистом свого сина, проте сказав йому не перейматися такими дрібницями. Чоловік, що телефонував, нічим більше не привертав до себе уваги, тож вони попрямували до припаркованого шойно взятого в оренду «голдена», аби вирушити у довгу подорож на південь.

Елізабет прихопила із собою касети з Гомеровою «Іліадою», тож увімкнула автомобільний магнітофон, і вони пересувалися Новим Південним Вельсом по автостраді Принсес-гайвей повз Тиррул, передмістя Воллонгтона, де Д. Г. Лоуренс написав роман «Кентуру», відтак далі уздовж морського узбережжя, й незвичайна музика австралійських топографічних назв, що нагадувала гудіння джидджеріду¹, зливалася з войовничими, трагічними власними іменами стародавньої Греції і Трої: Геррінгонг, Агамемнон, Наура, Пріам, Іфігенія, Тоумронг, Клітемнестра, Вандендіан, Джерравангала, Гектор, Ятте-Ятта, Мондайонг, Андромаха, Ахілл; а Зафар, заколисаний стародавньою розповіддю про темновинне, багате на рибу море, простягнувся на задньому сидінні й міцно заснув.

На півдорозі до Бермагі вони проїжджали маленьке містечко Мільтон, і на той час він уже вів авто протягом двох годин, тож йому треба було, мабуть, зупинитися й передати кермо Елізабет, але ж ні, з ним усе гаразд, напоягав він, і вони їхали далі. Стрічка в касеті закінчилася, й на мить – тільки на частку миті – він кинув погляд на кнопку викиду касети, й дуже швидко сталося кілька речей, хоча тієї миті Час, що видавався недостовірним, відколи він перетнув лінію зміни дат, раптом дуже сповільнився й майже зупинився. Величезний автопоїзд-кон-

¹ Джидджеріду – духовий інструмент австралійських аборигенів.

тейнеровоз вигулькнув з бокової дороги й почав повертати ліворуч, і він потім завжди казав, що кабіна водія перетнула подвійну лінію, хоча Елізабет пам'ятала, що він сам ледь звернув праворуч, проте, хай там як, раптом пролунав страшенний скрегіт, жакхливий смертоносний скрегіт від тертя металу об метал, коли кузов автопоїзда вдарився об човник «голдена» з боку дверцят водія, вм'явши їх усередину, тому сповільнений час ще більше сповільнився, здалося, що вантажівка тягла його цілу вічність – може, двадцять секунд або ж навіть цілу годину, – й коли автопоїзд нарешті відпустив їх, «голден» через гудроноване шосе полетів на поросле травою узбіччя, й одразу на узбіччі до них почало наближатися здоровезне розлоге дерево, і якоїсь миті, коли він намагався впоратися з кермом, у його загальмованій свідомості промайнула думка, що він не зможе уникнути зіткнення з деревом, що вони не розминуться з цим деревом... вони таки вриваються в нього, вони вже вдаряються в нього... і тут він побачив, як Елізабет сіпнулася вперед (її спинив пасок безпеки) з широко розплющеними очима, з широко розкритим ротом, з якого вирвався білий клубок пари, схожий на репліку-бульбашку в коміксах, й тієї миті він злякався, що, можливо, він бачить, як душа покидає її тіло, тому вигукнув не своїм голосом *Елізабет*, а тоді подумав, як він житиме далі, коли не почує від неї відповіді.

Прокинувся Зафар. «Що сталося? – запитав він сонно. – Що таке?» А таке, Зафаре, он бачиш дерево вже посеред машини, ось що сталося.

Усі вони вижили. Це була та дорожньо-транспортна пригода, коли в дев'яти випадках з десяти всі гинуть, однак в десятому ніхто навіть не зламав кістки. Автомобіль могло затягти під вантажівку, і їм би тоді відсікло голови, але його авто відбилося від колеса. На підлозі в задній частині салону поряд з його сином, що спав, вони везли подарунок Родні – цілий ящик вина. Коли авто вривалося в дерево, пляшки полетіли вперед, як ті ракети, й розбилися об вітрове скло. Якби пляшки поцілилися в Елізабет чи в нього, то проламали б їм черепи. Проте ракети пролетіли над їхніми плечима. Елізабет і

Зафар вибралися з машини без сторонньої допомоги, без жодної подряпинки на тілі. Йому пощастило менше. Дверцята з боку водія були розтриті, і їх довелося відчиняти ззовні, він отримав багато забоїв і кілька глибоких порізів на оголеному передпліччі й на правій ступні у сандалі. З правого передпліччя випиналася велика яйцеподібна гуля, яку він прийняв за ознаку перелому. Тут уже нагодилися люди з Мільтона й заходилися допомагати; його відвели до густо порослої травою купини, де він і сів, неспроможний говорити, поглинутий полегшенням, геть приголомшений.

Ще одна щаслива випадковість: поряд розташувався невеличкий медичний заклад – лікарня Мільтон-Улладулла, тож «швидка» приїхала майже одразу. Чоловіки в білому підбігли й витріщилися на нього. «Друже, вибачай, а ви часом не Салман Рушді?» Тієї миті він волів не бути ним. Йому хотілося бути безіменною людиною, якій надають медичну допомогу. Проте так, він – Салман Рушді. «Гаразд, друже, тепер, може, й не час для цього, але чи не могли б ви мені дати автограф?» *Дай людині автограф*, подумав він. *Він же медик зі «швидкої».*

Прибула поліція й почала допитувати водія з вантажівки, який усе ще сидів у кабіні, чухаючи потилицю. Вантажівка мала такий вигляд, ніби з нею нічого не сталося. «Голдена» цей бегемот стусонув добряче, проте на самому чудовиську не видно жодної подряпини. Тим часом поліція напосілася на водія. Вони також, видно, здогадалися, що поранений чоловік, який сидить на траві у стані шоку, це Салман Рушді, тому запитали у шофера про його віросповідання. Водія це сильно спантеличило. «А до чого тут моє віросповідання?» Ну, *мусульманин? Ісламської віри? З Іра-ну?* Саме тому хотів убити містера Рушді? Посланець аятолера? Може, виконував, як його, *фатсо?* Бідолашний водій тільки хитав збентежено головою. Він не знає чоловіка, якого вдарив. Він простий водій і не знає про жодне фатсо? Нарешті поліція повірила йому і відпустила.

Контейнери вантажівки ущерть були наповнені свіжим органічним добривом. «Бачиш, – сказав він Зафарові й Елізабет дещо істерично, – нас мало не вбив

цей кузов *гівна*? Ми мало не померли під купою *гною*?» Так, саме так і могло статися. Переховуючись від професійних убивць майже впродовж семи років, він і його найближчі люди ледь не зустріли смерть під потужною лавиною лайна.

У лікарні ретельне обстеження показало, що з усіма все гаразд. Його рука не зламана, лишень сильно забита. Він зателефонував Родні Голлу, який сказав, що вже виїжджає за ними, проте це означало: він тут з'явиться аж за дві години. Тим часом набігли численні журналісти. Медики робили все можливе, аби навіть близько не підпускати журналістів, відмовляючись від будь-яких коментарів про те, хто проходить чи не проходить лікування в їхньому стаціонарі. Проте журналісти знали те, що знали, й вешталися неподалік. «Якщо хочете, можете залишатися у нас, допоки приїде ваш товариш», – казали їм лікарі й медсестри. Тому вони залишалися у палаті невідкладної допомоги, уважно поглядаючи одне на одного, ніби заспокоювали себе, що вони насправді всі тут разом.

Родні примчав без зволікань, стурбований й уважний. Представники преси все ще тут, сказав він, то що нами робити? Просто пройдемо повз них, дозволивши їм кілька разів клацнути?

– Ні, – сказав він Родні. – По-перше, я не хочу, щоб у завтрашніх газетах з'явилася моя фотографія з побитою фізіономією і рукою на перев'язі. По-друге, якщо я поїду у твоєму авто, то вони одразу здогадаються, де я зупинюся, й усе Різдво – котові під хвіст.

– Я можу взяти Елізабет і Зафара, – запропонував Родні, – й зустріти тебе за кілька миль звідси на південь. Ніхто не знає, як виглядає Зафар і Елізабет, тому ми вийдемо, не привертаючи уваги.

Доктор Джонсон, гречний молодий лікар, який оглядав їх, запропонував свій варіант.

– Моя автівка на стоянці для працівників лікарні, – сказав він. – Преси там нема. Тому я зміг би вас підвезти до друзів.

– Буду вельми вдячний, – сказав він. – Якщо це не завдасть вам клопоту.

– Жартуєте? – сказав доктор Джонсон. – Це, мабуть, найпам'ятніша подія, що ставалася коли-небудь у Мільтоні.

Будинок Родні стояв на невеликому мисі одразу біля напівпустельного піщаного узбережжя, оточений евкаліптовим лісом, і був саме таким, як він і обіцяв, – геть відлюдним. Їх дуже тепло приймали, пригощали вином і смачними наїдками; вони читали книжки вголос, прогулювалися й спали, тож потрохи шок від транспортної пригоди минався. На Різдво вранці плавали у Тасманському морі, потім сиділи за святковим столом на лужку. Він мовчав, пильно дивлячись на Елізабет і Зафара, й думав: *«Ми всі тут разом. І треба ж такому статися! Але всі ми живі»*.

VIII

Містер Ранок і містер Пополудні

Тема завжди міняється, не раз казав він собі. *Ми живемо у прискорений час, і тема розмови змінюється як ніколи швидко.* Проте минуло сім років життя, сім років його п'ятого десятка, найліпших років кожного чоловіка, сім років дитинства його сина, яких йому не вернути, а тема не змінилася. Йому доводилося розглядати ці сім років не тільки як один з етапів його життя, але також думати, що й решта життя мине так само. З такою думкою дуже нелегко звикнутися.

Усі вони відчували якесь напруження. Зафар не до кінця розумів це втаємничення – *А чи не міг би я запросити додому друзів?* – а його справи у школі йшли досить-таки кепсько. Клариса здобувала авторитет у Раді з питань мистецтва, стаючи однією з її улюблениць, такою собі патронесою маленьких журналів по всій країні, тож він тільки тішився, що їй вдалося віднайти своє місце у світі; проте відколи вони посварилися через гроші, їхні стосунки погіршилися. Вони не стали ворожими, проте не залишилися дружніми також, і це його засмучувало. Елізабет ніяк не могла завагітніти і часто була не в гуморі. Пішла до гінеколога, і виявилось, що з різних причин їй важко завагітніти. Тепер разом із простою переміщеною хромосомою мусили давати собі раду і з цією проблемою; навіть якщо вона і завагітніє, то виникне багато інших небезпек після зачаття дитини. Вона ні на що не зважала.

Почався новий рік. Зателефонувала Керолайн Мічел і сказала, що у Сполученому Королівстві вже продали майже двісті тисяч примірників *«Прощального зітхання Мавра»* у твердій обкладинці. Проте в Індії цей роман

спіткали негаразди. У Бомбеї партія «Шів сена» заявила про свій протест щодо її зображення в романі як «Осі Мумбая». Також кілька людей вважали, що не личить, аби один із героїв роману бавився опудалом собачати на колесах, що називалося Джавахарлал – ім'ям першого прем'єр-міністра країни. Шістдесятивосьмирічна письменниця-романістка, що писала мовою урду, Куррат уль-Айн Гайдер, авторка відомого роману про поділ країни «*Вогняна річка*», заявила, що такий зразок таксидермії тільки доводить «довічну непростимість автора». Внаслідок ось таких «суперечностей» індійський уряд зі своєю вже традиційною відданістю свободі слова зупинив імпортування книжки на митниці під надуманим приводом. Він зателефонував юристові Віджею Шанкардасу, тихоголосому чоловікові з високими принципами, а також одному із найвпливовіших правників Індії, і Віджей сказав, що якби вони змогли переконати індійських книготорговців виступити разом з індійським видавництвом «Рупа», то вже невдовзі суд ухвалив би «припис про надання обґрунтування», й уряд мусив би підкоритися. Якийсь час керівник «Рупи» Раджан Мегра спочатку вагався, побоюючись, що протистояння з урядом недобре відіб'ється на його бізнесі, проте Віджей допоміг йому зібратися з рішучістю, і Мегра «зробив усе як потрібно». Щойно справу передали до суду, уряд відступив і зняв блокаду, а «*Прощальне зітхання Мавра*» надійшло до Індії й розповсюджувалося без жодних завад. На Делійському книжковому ярмарку зняття заборони на роман стало великою подією, «великою перемогою», тож він був вдячний Віджею. Проте «*Сатанинські вірші*» залишалися забороненими, а їх автор нев'ізним.

В Індії він мав клопіт з невеликим будинком у Солані, що у горах біля Шімлі. Його дід по татові Могаммед Дін Халікі Деглаві, якого він ніколи не бачив, колись купив собі для літнього відпочинку від делійської спеки цю шестикімнатну кам'яницю хоча і на невеличкій ділянці землі, проте з чудовим видом на гори. Він заповів її своєму єдиному синові Анісові, а Аніс Рушді перед смертю подарував її *своєму* єдиному синові. Цей будинок реквізував уряд

штату Гімачал-Прадеш відповідно до Акта про переміщених осіб, який дозволяв Індії забирати майно кожного, хто осів у Пакистані. Та він не осідав у Пакистані, тому будинок відібрали у нього незаконно. Віджея Шанкардасс відстоював його інтереси і в цій справі, та попри те, що було доведено Анісове право власності на це нерухоме майно, його особисте право на успадкування цього будинку поки що не визнавалося, й уряд Гімачалу заявляв різко, що не «хоче світитися з прихильністю до Салмана Рушді».

Мине ще один рік, аж поки старанному помічникові Віджея вдасться знайти прихований документ, у якому високопосадовець уряду штату Гімачал дав неправдиве свідчення, заприсягнувшись у письмовій формі у тому, що Салман Рушді є громадянином Пакистану. Проте Салман Рушді ніколи не мав іншого громадянства окрім індійського й британського. Неправдиве свідчення – це серйозний злочин, який мав своїм наслідком невідворотне ув'язнення, тож одразу після звістки про наявність на руках у Віджея Шанкардасса цього документа вони дуже швидко стали надзвичайно поступливими. У квітні 1997 року будинок у пристойному стані перейшов у його власність, з нього вибрався незаконно поселений урядовець і передав Віджею від нього ключі.

Найліпшими відгуками про *«Прощальне зітхання Мавра»* стали відгуки його індійських друзів, які зв'язувалися з ними після прочитання тепер уже дозволеної книжки й питали, як йому вдалося написати її, не побувавши в Індії. «Ти, мабуть, таємно пробирався, еге ж? – питали вони. – Тихенько приїхав і все достеменно вивчив. Бо як же ти міг про все це знати?» Після цього його обличчя розпливалося у широкій усмішці. Найбільше він переймався, що його «роман про вигнання» читатиметься як книжка іноземця, не пов'язаного з індійською реальністю. Він думав про Нуруддіна Фарагу, який, хоч куди би його закинула доля, завжди мав у своєму серці Сомалі, й тепер він також дуже пишався, що зумів написати книжку з власним поглядом на Індію, що також завжди була з ним.

Деякі з рецензій виявилися найприхильнішими за все його життя і були підтвердженням того, що тривала мовчанка не вибила його з письменницької колії. Відбулося невелике турне на підтримку роману в США, проте доволі дороге. Мусив найняти невеличкий літак. Американська поліція наполягала на певному рівні безпеки, тому звернувся за послугами до приватної фірми на чолі з досвідченою в цій справі людиною на ймення Джером Г. Глейзбрук. Сонні Мегта був настільки щедрим, що покрити більшість витрат, хоча свій внесок зробили і місцеві організації, і він сам. У турне разом з ним поїхав також Сонні й організував розкішні вечірки у Маямі (де кожен, здавалося, писав трилери і де Карл Гаясен після того, як він попросив його розповісти про Маямі, глибоко вдихнув повітря й проговорив дві години, давши швидкісний майстер-клас з флоридських політичних шахрайств), а також у Сан-Франциско (на яких побували Чеслав Мілош, Робін Вільямс, Джеррі Браун, Лінда Ронстадт і Анджела Девіс). Ці літературні заходи певною мірою мали дещо потайний характер, коли запрошеним до останньої хвилини не казали про ім'я письменника та про місце проведення гулянки. Охорона вдавалася до обшуку навіть знаних людей Маямі і Сан-Франциско, вважаючи, мабуть, що хтось із них міг спокуситися на винагороду за виконання наказу аятоли.

Вони із Сонні навіть викроїли трохи часу для вихідних у Кі-Весті, де до них приєдналася Гіта Мегта, яка мала здоровий вигляд і знову була бадьорою і дуже говіркою. Він думав про це незвичайне і дороге турне на підтримку книжки як про мовчазне вибачення Сонні за спричинений ним клопіт під час публікації *«Гаруна і моря оповідок»* і дуже тішився, що колишні образи забулися. Наступного дня після повернення до Лондона його роман *«Прощальне зітхання Мавра»* був удостоєний Британської книжкової премії «Золоте перо» в номінації «письменник року». (Премію в номінації «книжка року» одержала Делая Сміт, яка у своєму слові з нагоди вручення премії говорила про себе в третій особі: «Дякую за присудження премії книжці Делая Сміт».) Зала вибухну-

ла оваціями, коли оголосили про вручення премії Салману Рушді. *Мені не слід забувати, що є також Англія, яка на моєму боці*, сказав він самому собі. Через постійні нападки на нього з боку всіляких газет, які він подумки називав «*Дейлі інсалт*¹», про це легко можна було забути, однак робити цього не слід.

А в будинку на Бішопс-авеню до життя з поліцією йому зважалося нелегко. На ніч поліцейські замикали двері, проте ніколи не відмикали їх уранці. Вони обов'язково засували штори, проте ніколи їх не відсували. Стільці, на яких вони сиділи, ламалися під їхньою вагою, а дерев'яна підлога у передпокої аж стогнала під їхніми важкими кроками. Настала сьома річниця фетви. Жодна із британських газет не опублікувала якогось доброзичливого чи прихильного матеріалу. Це ж бо стара й нудна історія, у якій, здається, нічого не міняється; яка ж це новина? Він написав статтю для «*Таймс*», намагаючись довести, що фетва своєї мети не досягла, навіть якщо й залишалася чинною: не вдалося заборонити ні книжки, ні самого автора. Він розмірковував про добу страху й самоцензури, яка розпочалася фетвою; про те, як видавництво Оксфордського університету відмовилося включити уривок з «*Опівнічних дітей*» до посібника з англійської мови на тій підставі, що він сприймається «неоднозначно»; про засудження на вісім років єгипетського письменника Аллаа Гамеда (разом з його видавцем і друкарем) за роман «*Прогалина у свідомості людини*», який визнали таким, що таїть небезпеку для соціального миру та національної єдності; про те, як західні видавці навипередки закликали уникати текстів, що містять бодай натяк на критику ісламу; тож він так розмірковував і не вірив власній статті. Авжеж, він досяг кількох незначних успіхів, однак справжньої перемоги не здобув.

Намагався далі говорити з Елізабет про Америку. В Америці їм не довелося б жити з чотирма полісменами й постійним нагадуванням про купу грошей, витрачених

¹ «Дейлі інсалт» (Daily Insult) – букв. щоденні образи (анг.).

державою на людину, котра нічого доброго не зробила для цієї держави. Вони вже відчули смак свободи впродовж останніх кількох літніх вакацій, і їм би мати більше такої свободи. Як тільки він починав говорити про це, вона насуплювала грізно брови й мовчала. Почав підозрювати, що їй лячно виходити на свободу, принаймні з ним. Вона почувалася у безпеці тільки у захисній бульбашці. Коли ж він хотів вийти з цієї бульбашки, вона дуже неохоче погоджувалася на такий крок. Уперше (о жах!) він почав уявляти своє життя без неї. Поїхав до Парижа на презентацію французького видання «*Прощальне зітхання Мавра*», тоді ж бо як напруження між ними не зменшилося.

У Парижі *les gentilhommes du*¹ RAID знову викидали свої коники. Вони перекрили всю вулицю перед готелем «Дел'аббе», що біля церкви Сен-Сюльпіс. Заборонили йому з'являтися в будь-якому громадському місці. «Якщо не подобається, – казали вони його видавцям, – нехай не приїжджає». Проте добра новина полягала в тому, що книжка мала великий попит і боролася за найвище місце в списках бестселерів з останнім твором Умберто Еко і «*Заклинач коней*» Ніколаса Еванса. Також відбулися політичні зустрічі з міністром закордонних справ Ерве де Шареттом і міністром культури Філіпом Дустом-Блазі. У Бернара-Енрі Леві він познайомився з патріархом кінематографу і *nouveau roman*² Аленом Робом-Гріє, від чийого роману «*Ревнощі*» і кіносценарію фільму «*Минулого літа у Марієнбаді*» він просто був у захваті. Роб-Гріє планував наприкінці року у Камбоджі зняти фільм із Жаном-Луї Трентіньяном та з Аріель Домбаль, дружиною Бернара-Енрі Леві. Трентіньян мав грати льотчика, який зазнав катастрофи над камбоджійським селом у джунглях, й у забутті, коли його доглядає *un médecin assez sinistre*³, йому весь час ввижається Аріель. Роль цього зловісного лікаря, заохочував Роб-Гріє, просто ідеально підходить вам, Салмане. Два тижні у Камбоджі! Філіп Дуст-Блазі все влаштує! (Дуст-Блазі, який також був

¹ Панове (фр.).

² Новий роман (фр.).

³ Досить зловісний лікар (фр.).

з ними на зустрічі, згідно киває головою і водночас вибачається за надмірності RAID. «Під час наступного вашого візиту ми вдамося до послуг тільки двох охоронців».) Він попрохав Роба-Гріє показати йому сценарій, і Роб-Гріє нетерпляче закивав головою: так, авжеж, авжеж, вам обов'язково треба це зробити! Це буде просто фантастично! Таж ви – викапаний лікар!

Ніякого сценарію йому так і не надіслали. Фільм так і не зняли.

Ще одна okazія трапилася з ним у Парижі. Каролін Ланг, чудова, блискуча донька Жака Ланга, прийшла пополудні до нього в готель «Де л'аббе», і її врода, вино і напружені стосунки з Елізабет спричинилися до того, що вони стали коханцями; проте одразу вирішили не робити цього надалі, а залишитися друзями. По кількох проведених разом годинах він пішов на телебачення, щоб узяти участь у передачі «Культурний бульйон» Бернара Піво, й відчув, що через емоційне сум'яття, викликане його подружньою зрадою, він не найкращим чином виглядав під час прямого ефіру.

Ендрю Вайлі й Гіллон Ейткен останнім часом не ладили й вирішили припинити співпрацю. Ендрю зайшов до будинку дуже засмучений, трохи розгніваний, проте більше зажурений. «Для мене стало очевидним, – сказав Ендрю сумно й водночас розлючено, – що Гіллон ніколи не був моїм партнером. Гіллонів партнер – це Браєн Стоун». Браєн був їхнім компаньйоном, агентом, що опікувався маєтком Агати Крісті. «Табличка з назвою лондонської агенції, – казав з гіркотою Ендрю, – говорить сама за себе «Ейткен і Стоун». Все почалося через гроші, проте далася взнаки і відмінність у поглядах. Ендрю мав грандіозні, експансіоністські плани; Гіллон був обережний і завжди обачний у фінансових питаннях. Розійшлися не найкращим чином; як у переважній більшості розлучень, їхній розрив був огидним. Ендрю скидався на покинутого коханця – зневаженого, такого, що впав у відчай.

Він дуже переймався розривом між своїми агентами. Гіллон і Ендрю – це два стовпи-близнюки його моці в

минулому, на них він покладався цілком і повністю. Жоден із них не похитнувся перед ісламською загрозою, а їхня відвага присоромлювала й додавала відваги багатьом видавцям, які ставали значно хоробрішими, ніж могли бути за інших обставин. Навіть не уявляв собі видавничого процесу без котрогось із них, але йому доведеться вибирати, й Гіллон люб'язно зробив цей вибір легшим, зателефонувавши йому наступного дня. «Дорогенький, цілком очевидно, тобі треба зупинитися на Ендрю. Він став твоїм агентом раніше за мене, він привів тебе до мене, тому, поза сумнівом, ти маєш залишитися з ним, і це цілком резонно».

Вони здолали разом стільки перешкод, вони стільки разом зробили! Їхні стосунки набули чогось більшого, були більш сердечні, ніж звичайні стосунки між письменником і агентом. Вони стали близькими друзями. Та все ж таки йому доведеться попрощатися з Гіллоном. Він ніколи про таке й не думав, завжди вважав, що як Гіллон, так і Ендрю будуть його довічними агентами. «Гаразд, – сказав він Гіллонові. – Дякую. Щодо мене, то між нами нічого не змінилося».

– Невдовзі пообідаємо, – сказав Гіллон, і на тому все й сталося.

Італія перебрала президенство у Європейському Союзі й намагалася переконати країни-члени ЄС у доцільності ухвалення листа, підписаного Євросоюзом разом з Іраном, у якому б ішлося про те, що фетва залишається чинною назавжди, в обмін на коротку заяву з боку Ірану про її невиконання. Зі своїх джерел Френсіс Д'Суса дізналася, що трійка міністрів закордонних справ ЄС збирається відвідати Тегеран для обговорення питання тероризму, проте відмовлялася порушувати питання фетви без узгодженого тексту, як вона сказала, мається на увазі узгодженого з ним. Британський уряд вичікував і міг залишитися в ізоляції. Звернувся до Френсіс з проханням поінформувати свої джерела, що він не для того боровся протягом семи років, аби ЄС погодився на законність екстериторіального наказу про вбивство. Він не погодить-

ся на таку заяву і за мільйон років. «Та пішли вони під три чорти всі ті доцільні мерзотники», – сказав він. Він не підтримуватиме цього потворного й аморального кроку.

Ніхто не підписував і не надсилав «італійського листа».

Мав розмову з Гейл Рібак у «Рендом хаус» щодо можливого видання «Сатанинських віршів» у м'якій обкладинці. Вона казала, що Альберто Вайтелі, здається, став трохи «поступливішим», однак їй потрібно запевнення щодо безпеки. Він запропонував Гейл і Керолайн Мічел ознайомитися зі звітами європейських видавництв, які друкували перекладні «Вірші» у м'якій обкладинці, а також із заходами безпеки «Сентрал букс», що займалася розповсюдженням виданої консорціумом книжки у Великобританії; зрештою, можна також влаштувати зустріч з Гелен Геммінгтон, Діком Вудом і Ребом Коннолі й почути їхню думку з цього питання. *Дуюм за дюймою*, думав він, *ми все ж таки свого доможемося, однак справа наша просувається щось болісно й повільно*.

Елізабет дізналася, що Керол Нібб, її двоюрідна сестра, яка виховувала її після смерті матері, захворіла на хронічний лімфолейкоз, на той самий, з яким боровся Едвард Саїд у Нью-Йорку. Елізабет аж змарніла на лиці. Керол – найближча її родичка. Ця звістка дуже сильно засмутила і його. Керол була милою, доброю жінкою. «З цією формою раку можна боротися, – сказав він Елізабет. – І ми їй допоможемо в цій боротьбі. Треба звернутися до Едвардового лікаря Канті Рая на Лонг-Айленді».

Смерть не вибирає – приходять і до добрих, і до злих. Через два тижні після звістки про рак у Керол він дізнався про смерть людини, з приводу якої не сумував. Зловтішний гном Калім Сіддікі озвучив свою останню погрозу. Він саме перебував на конференції у Преторії, Південна Африка, коли помер від серцевого нападу. Стало відомо, що недавно він переніс операцію з коронарним шунтуванням, але продовжував гучно просторікувати і шаленіти в той час, коли розсудливішому чоловікові на його місці захотілося б спокійнішого життя. Тож можна

сказати, що він сам вибрав свій кінець. *Так і треба тому злюці*, подумав він, *проте публічно не обмовився і словом.*

Зателефонував дуже вдоволений Майкл Фут. «Як називається мусульманський Бог? Ну, їхній Бог, як же його?» Аллах, Майкле. «Так, так, Аллах, авжеж Аллах. Тож, видно, він не на боці старого Сіддікі, еге ж?» Ласкаво просимо, *докторе Сіддікі, вже пора, ваш час сплив.*

Елізабет поїхала навідати Керол у Дербіширі. Коли ж повернулася, то втішилася звістці про смерть Сіддікі. Вона також прочитала щойно завершений двадцятисторінковий короткий виклад нового роману «*Земля під її ногами*», який настільки їй сподобався, що прірва між ними зникла й усе зле забулося. А вже наступного дня – всесвіту, видно, не подобається, коли він щасливий надто довго – його повезли до «Шпигунського центру» й розповіли про справді страхітливі речі.

Його завжди огортало неприємне передчуття з наближенням до великої фортеці піщаного кольору на березі річки, навіть коли її прикрашали неймовірною кількістю новорічних ялинок; жодного разу він не дізнався тут про щось утішне. Сьогодні ж у втаємниченій залі він зустрівся з «пополуднем» і «ранком» – містером П.М. і містером А.М¹, головою антитерористичної служби на Близькому Сході й фахівцем з питань Ірану. Реб Коннолі й Дік Вуд також там були «як слухачі».

– Служби безпеки тепер знають, – сказав А.М., – що Іран, себто його верховний лідер Хаменеї й очільник розвідки Фаллаян, започаткував довгостроковий план, аби виявити ваше місцеперебування й убити вас. Вони готові до тривалого виконання свого плану й виділяють на це багато грошей. План уже діє, може, й навіть упродовж двох років, однак ми переконалися в його існуванні тільки протягом останніх кількох місяців.

– Вважаємо за свій обов'язок поінформувати вас про цей план, – сказав П.М. – Тому і запросили вас сьогодні сюди і спілкуємося з вами під своїми справжніми іменами.

¹ Р.М. (post meridiem) і А.М. (anno meridiem) (лат.) означає «пополудні» і «до полудня» відповідно.

Коли він дізнавався про цю недобру звістку від містера Ранку і містера Пополудні, то з острахом очікував на повідомлення, що ворог знає, де розташований його будинок. Але ж ні, не знає. Якби вони дізналися про це, сказав містер Ранок, то справи були б дуже кепськими. Щонайменше довелося б перебувати під поліцейським захистом до кінця своїх днів.

Він висловив свої побоювання щодо Зафара, Елізабет, Самін і своєї матері в Карачі.

– Жодною інформацією про підготовку замаху на когось із членів вашої родини чи друзів ми не володіємо, – сказав містер Пополудні. – Навіть як способу дістатися до вас. Однак ви залишаєтеся мішенню номер один.

– Можливість дезавуювати свої дії має для Ірану надзвичайно велике значення, – сказав містер Ранок. – З огляду на політичний прочухан, який вони одержали після нападів упродовж останніх років. – *Шанур Бахтіяр, убивства на острові Міконос*. – Скоріш за все вони не залучатимуть іранців.

– Однак, – сказав містер Пополудні, аби трохи заспокоїти його, – поки вони доправлятимуть дипломатичною поштою зброю і відряджатимуть людей, минуть місяці або ж навіть роки.

І цього він найбільше боявся – довготривалого приступу, як у випадку з убивством Бахтіяра. Містер Ранок і містер Пополудні не сказати, який вплив на злочинний задум Ірану може справити політичне врегулювання відносин з Іраном. Вони вважали, що міністр закордонних справ Ірану, може, навіть і не знає про його існування.

– Він відомий тільки вузькому колу людей з міністерства інформації, – сказав містер Ранок.

– У міністерстві закордонних справ також могли бути люди, яким захотілося б перешкодити реалізації плану, – сказав містер Пополудні, – проте Фалляян і Хаменей, здається, рішуче налаштовані виконати фетву, й Рафсанджани, мабуть, знає про це також.

Хороша новина полягала в тому, що наразі ніхто не довідався про розташування його будинку, а загроза з боку «громади як такої», на думку містера Пополудні й містера

Ранку, вже минулася. – Тож тепер, – сказав містер Ранок, спалахнувши сталевим блиском з-під своїх ввічливих манер, – ми зробимо все можливе, аби зірвати цю змову, і своїм великим залізним кулаком відіб'ємо їм охоту до будь-яких змов, і то з великим політичним розголосом.

Мабуть, він хоче мене заспокоїти, подумав він, але це спрацьовує. Мені вже починає подобатися думка про великий залізний кулак.

Щодо широкого загалу, то історія з фетвою потрохи затихала. Газети вже нічого не писали на цю тему, його час від часу бачили на публіці, коли навідував друзів, перекушував у випадкових ресторанах, раптово з'являвся у різних країнах для презентації своїх книжок. Більшість людей розуміла, що небезпека відступила, й не одному оглядачеві здавалося: він отримує захист тільки тому, що наполягає на ньому, й наполягає не з необхідності, а для задоволення свого монументального егоїзму. Саме цієї миті, коли найменший клаптик співчуття, який ще залишився у загалу, здувало вітром, його повідомляють про найбільше зростання небезпеки за весь час після оголошення фетви, а загроза його життю стає значно серйознішою, ніж будь-коли раніше. Він не може робити жодних заяв. Містер Ранок і містер Пополудні висловилися з цього приводу дуже чітко.

Ендрю знайшов відлюдний будинок на Лонг-Айленді, неподалік дороги Літл-Нояк-Пас, що на пагорбах понад Бриджгемптоном. Його винайнуть на ім'я Елізабет, і вони там житимуть упродовж двох місяців. Гаразд, сказав він собі, тільки вперед. Слід невтомно виконувати свій план щодо повернення втраченої свободи – крок за кроком. Поводився так, ніби нічого й не чув у прикрашеній ялинками фортеці. Єдина його альтернатива – це знову стати в'язнем, а цього йому геть не хотілося. Отже: так, Ендрю. Будь ласка, зроби це. Кілька днів потому Реб Коннолі повідомив: містер Ранок і містер Пополудні дотримуються думки, що вбивці вважають, буцімто у Сполученому Королівстві він перебуває під надійним захистом, тому намагатимуться поцілити в нього десь за кордоном. А він

саме збирався провести два місяці на Лонг-Айленді без жодного охоронця, до того ж брав із собою Елізабет і Зафара. Знову почувався водієм «голдена», що вдарився об повну вантажівку гівна й полетів разом із найдорожчими йому людьми на дерево. Порадився з Елізабет. Вона все одно хотіла їхати. До дідька все, вони таки вирушають у подорож і доведуть, що це можливо.

Поїхав до Барселони і виступив там. Опісля полетів до Америки й виголосив промову на церемонії вручення дипломів у Бард-коледжі. Ніхто не намагався його вбити. Проте іранського політемігранта Резу Мазлумана, колишнього міністра освіти за часів шаха, що тихенько жив собі в паризькому передмісті Кертей, знайшли мертвим. Дві кулі в голову й одна в груди. Після виходу *«Прощального зітхання Мавра»* світ, було, трохи посвітлів на якийсь час, а тепер знову темнішав. Увесь час намагався в уяві писати щасливе закінчення своєї історії, та воно щось ніяк не виходило. Можливо, й не вийде. *Дві кулі в голову й одна в груди*. Вірогідність такого теж існувала.

Елізабет не вагітніла, тож їхні стосунки знову стали напруженими. Якщо невдовзі не завагітніє, то спробує вдатися до штучного запліднення, незважаючи на невеликі шанси на успіх через його хромосомний клопіт. Однак навіть коли завагітніє, то, скоріш за все, втрапить свою анонімність, яку вони досі так ретельно оберігали, і громадськості стане відомо про власника будинку на Бішоп-авеню. Відтак та місцина перетвориться на укріпленій табір; хай там як, але народжувати дитину в цьому кошмарі не годиться. Що за життя матиме там дитина? Попри всі логічні аргументи вона хотіла тільки одного, він же відстоював необхідність вести нормальне життя, тому їм треба йти далі, треба робити свою справу, робити все те, що вони мають робити.

З Індії зателефонував Віджей Шанкардас і повідомив обнадійливу новину. Новоспечений міністр закордонних справ в індійському уряді Індер Гуджрал схилився до думки надати йому дозвіл на в'їзд до Індії, і міністр внутрішніх справ з цим погодився. З'являлася можливість покласти край довгому заслання.

Ендрю показував видавцям стислий виклад його роману «*Земля під її ногами*», і він їм подобався, проте хотів також вирішити питання довгострокової публікації «*Сатанинських віршів*» у м'якій обкладинці, тому прив'язував будь-яке англomовне видання нового роману до видання «*Віршів*». На той час видання в м'якій обкладинці вже вийшло в багатьох країнах, у продажу також залишалася англomовна книжка, видана під егідою консорціуму, проте все це, по суті, вважалося таким собі самвидавом і не могло служити довготривалим рішенням. У Сполученому Королівстві Гейл Рібак і філіал видавництва «Рендом хаус» рухалися до укладення угоди про перевидання роману в м'якій обкладинці з емблемою «Вінтидж», проте в Америці керівникові видавництва «Рендом хаус» Альберто Вайтелі ця ідея не подобалася. Заковику, на думку Ендрю, могло вирішити видавництво «Гольцбрінк», чие німецьке відділення «Кіндлер ферляг» без жодних труднощів уже опублікувало роман німецькою мовою в м'якій обкладинці і чие американське відділення «Генрі Голт» під керівництвом завжди бадьорого видавця Міхаеля Науманна, здається, могло зробити те ж саме. Він сказав Ендрю, що у Сполученому Королівстві хотів би залишитися з «Рендом хаус», й Ендрю погодився, дійшовши, як він висловився, достоту такого ж висновку, тож вони були «на одній хвилі».

Льодовик під кінець останнього льодовикового періоду відступив з Лонг-Айленда, залишивши після себе морену; на цих пагорбах виріс ліс, і в ньому вони з Елізабет провели майже ціле літо. Приземкуватий, просторий білий будинок належав літній парі на ймення Мільтон і Патриція Гробови, з якими він спочатку не бачився, бо за легендою його не існувало, й Елізабет буцімто впродовж літа мала жити там на самотині, «пишучи й зустрічаючись з друзями». Опісля, коли Гробови все зрозуміли, то дуже зраділи, що протягом літа надаватимуть йому притулок. Хороші, тактовні й вільнодумні люди, донька яких працювала в журналі «*Нейшн*», тільки тішилися, як вони казали, своєю

спроможністю допомогти. Навіть раніше, ще до свого «впізнання», усвідомив себе щасливим – тут ніщо їм не загрожувало, окрім хвороби Лайма. Вони повідомили найближчим друзям, де перебувають, самі ж трималися віддалік Гемптонського курорту, гуляли пляжем у призахідному сонці, і він відчував, а це завжди траплялося з ним в Америці, як поволі відроджується його справжнє внутрішнє «я». Свій новий роман він почав писати у будинку Грובових, оточеному полями й лісами, – ідеальному місці для його роботи. Книжка, яка вже бачилася йому як доволі об'ємний роман, поволі розгорталася. Елізабет любила поратися на грядках, і цілі години проводила, доглядаючи за городиною Грובових. Зафар поїхав спочатку з мамою до Греції, потім приєднався до них, і йому тут усе дуже подобалося, тому на якийсь час вони стали сім'єю, що відпочивала на березі моря. Ходили по крамницях, обідали в ресторанах, і навіть коли люди впізнавали його, їхня тактовність не дозволяла їм почати з ним розмову. Одного вечора Ендрю і Кеймі Вайлі запросили їх на вечерю до ресторану «Нік і Тоні», і тут художник Ерік Фішл, виходячи із зали, зупинився біля їхнього стола, привітався з Ендрю, а тоді, повернувшись до нього, запитав: «А чи не має нам бути лячно, що ви сидите тут із нами?» Все, на що він спромігся тієї миті, було словами «Ну, вам не треба, бо ви і так уже йдете». Він знав, що Фішл не хотів його образити, просто жартував, але протягом оцих особливих місяців, коли він вирвався із бульбашки свого нереального, але справжнього життя, йому не хотілося чути нагадувань про те, що бульбашка нікуди не ділася й чекає на його повернення.

До Лондона вони приїхали на початку вересня, й невдовзі після того найзаповітніша мрія Елізабет здійснилася. Вона завагітніла. Він одразу почав боятися найгіршого. Якщо тут задіяна одна з його неправильних хромосом, то плід не сформується, й дуже скоро вона матиме викидень, можливо, вже в кінці наступного менструального циклу. Проте вона тішилася й переконувала його, що все буде добре, й інтуїція її не підвела. Не сталося ніякого викидня, й досить скоро вони побачили ультразвукове зображення свого живого здорового дитяти.

- Ми матимемо сина, – сказав він.
 - Так, – сказала вона, – ми матимемо сина.
- Здавалося, співав увесь світ.

Його роман «*Прощальне зітхання Мавра*» нагородили премією Європейського Союзу «Арістейон» у галузі літератури разом з австрійським прозаїком Христовом Рансмайером за роман «*Хвороба Кітагари*», проте данський уряд заявив, що з міркувань безпеки він не дозволить йому в'їхати до країни й бути на церемонії вручення цієї премії в Копенгагені 14 листопада 1996 року. Посадовці твердили, що їм відомо про «особливу загрозу» його життю, проте в Спеціальній службі сказали, що вони нічого такого не знають, а якщо б насправді виникла якась небезпека, то данці про неї вже давно повідомили б їх про це. Банальний привід для відмови. Як завжди, почувався приниженим, але дуже розгнівався і вирішив цього разу просто так усе не залишати. Через «Статтю 19» зробив заяву. «Неймовірно ганебно для «культурної столиці» ЄС Копенгагена відмовляти в дозволі на в'їзд до країни лауреатові премії ЄС у галузі літератури з нагоди її вручення. Це боягузливе рішення йде врозріз з усім тим, що потрібно робити перед лицем таких загроз як іранська фетва. Якщо ми хочемо, щоб схожі загрози в майбутньому не повторювалися, необхідно продемонструвати їхню неефективність». Данські політики з усіх партій, включаючи правлячу, піддали різкій критиці таке рішення, й уряд Данії пішов на поступки. 13 листопада він полетів до Данії, й церемонія вручення премії відбулася у взятому в кільце новому музеї сучасного мистецтва «Аркен». Музей скидався на тюремну зону з відповідним режимом, за винятком того, що всі в'язні ходили в смокінгах.

Після церемонії його видавець Йоганнес Ріс запропонував піти з кількома друзями до затишного копенгагенського бару й випити по кухлю пива. Щойно вони сіли за стіл, як з'явилася «різдвяне пиво». Чоловіки в червоних ковпаках Санта-Клауса принесли ящики з традиційним зимовим елем; йому перепала одна з тих пляшок і один із ковпаків Санти, який він одразу одягнув. Хтось фотогра-

фував: чоловік, якого з міркувань безпеки кілька днів тому не пускали до Данії, тепер спокійно сидів собі у звичайному барі і, як усі решта, сьорбав пиво у червоному ковпаку. Через оцей до зухвалости безтурботний знімок, опублікований вранці на перших сторінках чи не всіх газет країни, данський уряд мало не подав у відставку. Прем'єр-міністр Пауль Нюруп Расмуссен мусив публічно вибачитися за свою було накладену заборону. Відтак відбулася зустріч із Расмуссеном, і він привітав його з цією невеличкою перемогою.

– Я просто вирішив боротися, – сказав він збентеженому прем'єр-міністрові.

– Так, – відповів засоромлено Расмуссен, – і це вам дуже добре вдалося.

Йому хотілося думати про щось інше. Коли він уступав у рік свого п'ятидесятиріччя і свого другого батьківства, то відчував, що геть втомився від боротьби за місця в літаках, від публічних образ у газетах, від полісменів, що спали в його будинку, від політиків-лобістів, а також від утаємничених містера Ранку і містера Пополудні, що говорили про вбивство. Його нова книжка вже жила в його голові, а нове життя вже ворухилося в лоні Елізабет. Пишучи роман, читав Рільке, слухав Глюка, дивився затуманене відео великого бразильського фільму «*Чорний Орфей*», і дуже тішився, коли віднайшов серед індуїстських міфів сюжет про Орфея, тільки навпаки: бог кохання Кама був убитий Шівною в нападі гніву й оживлений ним завдяки благанням його дружини Раті; тут Евридіка рятує Орфея. Повільно в його уяві обертався трикутник, вістрями якого стали мистецтво, кохання і смерть. Чи може мистецтво, підсилене коханням, здолати смерть? Або ж чи смерть, незважаючи на мистецтво, неминуче здолає й поглине кохання? Або ж, можливо, мистецтво, розмірковуючи про кохання й смерть, може піднятися над ними обома. У його голові крутилися імена співаків, авторів слів та музики пісень, оскільки в міфі про Орфея мистецтво музики й поезії були об'єднаними. Ніяк не міг відігнати думок про буденні клопоти. З голови не виходи-

ло запитання: яке життя він забезпечить хлопчиків, який от-от мав з'явитися на світ з порожнечі небуття й виявити... що? Як Гелен Геммінгтон та її військо стежать за кожним його рухом? Просто немислимо. Проте йому все треба обміркувати. Його б уяві ширяти високо в небі, та прив'язаний до його щиколоток синець тягнув донизу. *Обмежте мене горіховою шкаралупою, і я вважатиму себе повелителем всесвіту*, стверджував Гамлет, проте Гамлет не скуштував життя зі Спеціальною службою. Якби вас, принце Данський, обмежити у стінках горіхової шкаралупи з чотирма сплячими полісменами, тоді, принце, вам би обов'язково снилися недобрі сни.

У серпні 1997 року виповнювалося п'ятдесят років індійській незалежності, і до нього звернулися з проханням укласти з нагоди цієї дати антологію індійської літератури. Він звернувся за допомогою до Елізабет. Вони робитимуть і думатимуть про це разом – про щось інше, ніж повсякденні труднощі їхнього життя.

Завів з поліцією мову про переміни. Вони з Елізабет мусили підготувати одну кімнату для немовляти й, мабуть, найняти няню, яка б жила в них удома. Тому вони не зможуть надавати нічліг усім чотирьом офіцерам поліції, від яких користи і так небагато, бо вони переважно сплять. Якоїсь миті він відчув, що Скотленд-Ярд не надто заперечує проти цих побажань. Тож було погоджено, що поліцейські більше не спатимуть у його будинку. До нього приходитиме денна група, а тоді нічна зміна з двох офіцерів, що залишатимуться в «поліцейській вітальні» і не спатимуть, стежачи за моніторами своїх приладів. Згідно з цією домовленістю, казали йому, він нарешті матиме «постійну групу», не офіцерів на півставки з різних груп, а виключно тих, що охоронятимуть тільки його, тому новація істотно полегшить його життя. Нова угода набирала чинності на початку січня 1997 року, і він помітив, що офіцери захисту спохмурніли й стали дратівливими. *Ага, с'ягнуло йому, вони ж позбулися доплати за понаднормовий час.*

Одна з найбільших переваг несення служби на «таємному охоронному об'єкті» операції «Малахіт», коли офіцери перебували разом з «клієнтом» двадцять чотири години на

добу, полягала в надзвичайно великому понаднормовому часі. На всіх інших «нетаємних» об'єктах групи захисту ішли на ніч додому, а місце проживання «клієнта» охороняли співробітники міліції у формі. Тепер усі їхні понаднормові нічні виплати припинялися. Не дивно, що вони *трохи тес, якщо чесно, Джо, трохи сердилися*, і також не дивно, що боси у Скотленд-Ярді дуже швидко пристали на його пропозицію. Він зекономив їм купу грошей.

Уже наступних вихідних з'ясувалося, що «надзвичайна зручність під час надання захисту постійною групою» – це фікція. Його запросив до себе в Оксфорд Іен Мак'юен, але Дік Старк, заступник Гелен Геммінгтон, самовдоволення якого вже починало його дратувати, сказав, що наразі немає вільних водіїв, тож у вихідні йому доведеться посидіти вдома. Їм «не вистачає особового складу», хоча, певна річ, якщо виникне потреба доправити Елізабет до лікарні, то вони «обов'язково» вирішать це питання. Від сьогодні і надалі «у вихідні буде сутужно». Якщо він хоче кудись поїхати в суботу чи неділю, то повинен подумати про все потрібно заздалегідь, не пізніше вівторка. Поїздка до Оксфорда, сказали йому, вимагала «численного особового складу для не надто важливої справи».

Він намагався наполягати на своєму. Впродовж усього дня в його будинку перебувало три офіцери; коли він захотів поїхати на такий приватний захід як вечерея до будинку друга, то їм потрібно знайти тільки водія – невже це так складно? Як завжди, у Скотленд-Ярді не горіли бажанням йому допомогти. Наближалися загальні вибори, думав він, і якщо Лейбористська партія переможе на них, то на високих посадах він матиме доброзичливіших людей. Він не змиритися з ув'язненням і прогулянками на розсуд поліції.

Тим часом Елізабет стала буквально одержима таємністю. Їй не хотілося, аби про вагітність знав хтось поза вузьким колом її найближчих друзів і родичів, допоки не народиться дитина. Він уже не знав, як далі тримати це в таємниці. Він прагнув гідного життя зі своєю сім'єю. Він навіть завів з нею мову про одруження, але щойно загадав про дошлюбний контракт, розмова перетворилася на

сварку. Спробував поговорити про легше життя в Америці, й сварка лишень загострилася. Вони божеволіють, думалося йому. Замкнені душевнохворі. Двох людей, які кохають одне одного, буквально розчавлювали стреси, спричинені діями поліції, уряду й Ірану.

«*Дейлі інсалт*» на жіночій сторінці помістила статтю про німецького психолога, який стверджував, нібито потворним чоловікам добре живеться з чарівними жінками завдяки своєму уважному ставленню до них. «Ця інформація стане в пригоді Салманові Рушді у його схованці», – висунула «*Інсалт*» свою гіпотезу.

Мав розмову з Френсіс Д'Суса про утворення групи симпатиків з членів парламенту для захисту його інтересів, до якої можуть увійти навіть кілька дружніх лордів, таких як Річард Роджерс. (Він не мав свого парламентарія із власного виборчого округу, бо місце його проживання не розголошувалося.) Вона назвала цю думку дуже навіть слушною. Тиждень потому Марк Фішер, представник лейбористів з питань мистецтва, запросив його до палати общин посидіти за чаркою з Дерекком Фетчетом, заступником Робіна Кука, речником з питань закордонних справ від Лейбористської партії й можливим міністром закордонних справ у лейбористському уряді. Фетчет слухав його і дедалі більше лютився, а тоді сказав: «Обіцяю, що коли ми прийдемо до влади, то одним із наших пріоритетів стане вирішення вашого питання». Марк також пообіцяв підтримувати його в усіх аспектах справи. *Чому, дивувався він, коли виходив з палати громад, і скрушно дорікав собі, я не додумався до цього плану – залучити членів парламенту на свій бік – раніше?»*

Він вирушив на щорічну вечірку Підрозділу «А» геть у кепському гуморі через старших офіцерів, і пішов звідти, як тільки відчув, що це можна зробити, не порушивши етичних засад увічливості. Опісля йому *дозволили* пообідати у ресторані з Керолайн Мічел і Сьюзен Зонтаг. Він розповів Сьюзен про дитину, й вона запитала, чи вони збираються одружуватися. А-а-а, почав він затинатися, ну, живемо ми в злагоді, а тепер багато хто не одружується. «Одружися з нею, негіднику! – вигукнула Сьюзен. – Вона

– все найліпше, що ти маєш!» Керолайн також погодилася. «Авжеж! А на що ти чекаєш?» Елізабет, здавалося, аж згорала від нетерпіння дізнатися про його думку. Коли повернулися додому, він сперся на кухонну плиту «Ага» й сухо промовив: «Авжеж, нам ліпше одружитися». Наступного ранку, як тільки прокинувся, почув слова Елізабет: «Пам’ятаєш, що ти казав учора ввечері?» Дивна річ, але він не мав найменшого бажання зрідкатися своїх слів. Після *катастрофи з Маріан Вітінс* він думав, що ніколи більше не одружиться. Але тепер, як співається в пісні, він знову йде вперед, ризикуючи потрапити в полон кохання.

Вона не хтіла виходити заміж вагітною. Тому вирішили одружитися після народження дитини, влітку в Америці. Кількома тижнями раніше їм зробили щось на зразок різдвяного подарунка, *дозволивши* прийняти запрошення Річарда Ейра й побувати в Національному театрі на його виставі «*Хлопці та лялечки*», тож Елізабет тепер могла провести кілька місяців у ролі Аделаїди – «всім відомої нареченої». Як тільки він ось так пожартував, вона одразу застудилася¹.

Телевізійний канал Бі-бі-сі намагався зняти п’ятисерійний фільм за мотивами «*Опівнічних дітей*», однак проект наражався на труднощі. Кен Тейлор, який написав дуже гарний сценарій за «*Перлиною у короні*» Пола Скотта, вважав, що за «*Опівнічними дітьми*» це зробити значно складніше. Зателефонував Алан Єнтоб і сказав: «Якщо хочеш, аби ці серії все ж таки зняли, то слід тобі самому братися за справу». Кевін Лоудер, продюсер фільму, пообіцяв, що сам розповість Кену Тейлорові про неприємну новину, проте так і не розповів, тож Кен дуже розлютився, коли про все дізнався від інших. Новий сценарій усе ж таки було написано, й режисер Трістрем Пауелл сказав йому, що недавно призначений виконавчий директор Бі-бі-сі-2 Марк Томсон дуже задоволений цим сценарієм і «підтримує проект на сто відсотків». Дуже

¹ Героїня цього мюзиклу Аделаїда через заручини, що затяглися на багато років, захворіла на застуду на нервовому ґрунті.

добре. Проте причиною негараздів, з якими зіткнеться проект, стане не Бі-бі-сі.

Його приїхав привітати Реб Коннолі, налаштований досить мирно. Він заперечив, що члени парламенту від Лейбористської партії чинили якийсь тиск на Скотленд-Ярд, однак це видавалося досить вірогідним. «Думаю, ми можемо пообіцяти, що ви більше не матимете клопоту, як із поїздкою до Мак'юена», – сказав він.

Настав тиждень чергової річниці фетви, і «надзвичайно таємна» інформація, яку йому повідомив містер Ранок разом з містером Пополудні, потрапила в усі газети. Навколо нього «посилено охорону», повідомляла «Гардіан», що не відповідало дійсності, – посилено, «бо МІ-5 знає про особливу загрозу його життю», що відповідало дійсності. Тим часом Саней Щедрий збільшив грошову винагороду ще на півмільйона доларів. «Таймс» розмірковувала над грошовою нагородою у своїй передовиці, а в редакційній статті вимагала від британського уряду проводити нову, жорсткішу політичну лінію ЄС щодо Ірану. Він також написав статтю, яку підхопили періодичні видання всього світу; дав інтерв'ю Сі-ен-ен і Бі-бі-сі, сказавши, що якби така загроза нависла над кимось із «поважних персон» – Маргарет Тетчер, Рупертом Мердоком чи Джеффри Арчером, – світова спільнота не сиділа б склавши руки впродовж восьми років, безпомічно бекаючи. Зволікання з вирішенням цього питання лишень відображає дуже поширену думку про те, що життя деяких людей, наприклад надокучливих письменників, менш вартісне, ніж життя інших людей.

Однак він більше переймався Зафаром, ніж Іраном. Зафар здав на права водія, йому купили невелике авто, проте дорослого розуму він ще не мав. Захоплення автомобілем спричинилося до неналежної поведінки. У нього була дівчина Еві Дольтон, і Зафар надумав прогуляти з нею уроки. Вийшов з дому рано, сказав, що весь клас має прийти раніше на додаткове заняття з англійської мови, і як він навчився брехати! А у всьому винна фетва, і якщо це затягнеться, то й не знати що далі робити. Дівчина

зателефонувала у школу, вдаючи Кларису, і сказала, що він прийде пізніше, бо йому треба до лікаря. В школі відчували, що щось негаразд, зателефонували Кларисі, і вся брехня одразу впливла на поверхню. Клариса мала розмову з Мегрою, мамою Еві, і, певна річ, мила жінка індійського походження була просто ошелешена.

Зафар з'явився у школі аж під обід, і йому там дали добрячого прочухана. Перепало йому від батьків, які найближчим часом заборонили користуватися автомобілем. Оце його зникнення, коли він знав, наскільки тривожитиметься батько, лишень доводило, що він зайшов дуже далеко. Раніше він був добрим і розважливим хлопцем. А тепер – перехідний підлітковий вік.

Він повечеряв віч-на-віч із Зафаром у ресторані, і це допомогло. Розумів, що це треба робити постійно, тож почувався дурнем, що не збагнув цього раніше. Зафар переживав за свого майбутнього брата. *Ти вже не молодий, тату, тому він виростатиме, так само як і я, у непростих умовах.* Йому дуже хотілося привести Еві до будинку на Бішопс-авеню. Проте два тижні потому він був просто вбитий горем. Еві, яка здавалася йому настільки близькою, бо також походила з наполовину індійської родини, віддала перевагу його найліпшому другові Тому. «Гніватися на когось я можу хіба що кілька годин», – сказав він зворушливо. Намагався товаришувати з ними обома (і це йому вдалося; Еві й Том залишилися його найближчими друзями). Проте все це вивело його з рівноваги і серйозно вплинуло на успішність у школі. Мусив братися за розум. Іспити другого рівня – не за горами.

Два тижні потому Зафар знову сів за кермо і майже одразу потрапив в аварію. Зателефонував о чверть на десяту ранку; аварія сталася на розі Бішопс-авеню і Вашингтон-роуд, однак його ув'язненому татові не дозволялося робити того, що мав би зробити кожен батько, – якнайшвидше дістатися до місця пригоди й переконатися, що з сином усе гаразд. Натомість мусив залишатися в тюрмі і хвилюватися, тоді ж бо як до Зафара поквапилася Елізабет. Хлопцеві пощастило: розбитий ніс і розсічена губа, жодних серйозних травм чи переломів. Саме

Зафар виявився винуватцем ДТП. Намагався обігнати авто, що показувало поворот праворуч, але вдарив те авто й зніс невисокий садовий паркан. Місцева поліція припускала, що він міг учинити наїзд і навіть убити людину, і його притягатимуть до відповідальності за небезпечне водіння авто (проте, зрештою, цього не сталося). Тим часом у будинку на Бішопс-авеню захисники, втішаючи його батька, казали слухні речі: «Та він дуже швидко їздить, рано чи пізно це мало статися».

Він зателефонував Кларисі, а вона зателефонувала до школи. Відтак телефонував схвильованому Зафарові й намагався телефоном заспокоїти і підтримати його, говорив звичайні речі, які в таких випадках кажуть: що це йому стане доброю наукою, що тепер він їздитиме обачніше, й таке інше. «Мабуть, уже вся школа знає про мою аварію, – сказав він сумовито. – Хлопці зі школи минали мене й усе бачили». На вихідні відбував покарання, писав листа до пані, якій зніс паркан, за ремонт якого його тато мусив заплатити.

Зафар отримав надзвичайно скромні результати іспитів другого рівня, й стало цілком зрозуміло, що у цьому випробувальному забігу він виявив себе дуже погано. Дві «С», а з англійської навіть «D». Він спересердя сказав Зафарові: «Якщо не виправишся вже найближчим часом, то не бачити тобі ніякого університету. Ти пливеш за течією».

* * *

Закінчив індійську антологію. Написав передмову, яка не всім сподобається в Індії, бо мала політично некоректні місця, де йшлося, що всі найцікавіші твори індійських письменників написані англійською мовою. Увесь вечір з Анітою і Кіран Десаї¹ він розмірковував над правдивістю свого твердження. Вони довго шукали сучасні тексти мовою гінді і не знайшли нічого вартого уваги для перекладу англійською. Інші, з ким він говорив, називали кіль-

¹ Аніта Десаї (нар. 1947 р.), Керан Десаї (нар. 1971 р.) – англійські письменниці, мати й донька.

ка, на їхню думку, гідних імен: Нірмал Верма, Магасвета Деві, а на півдні, можливо, О. В. Віджаян і Ананта Мурсі, та все ж таки це не найкращі часи для індійської літератури національними мовами. Тому його думка, напевно, справедлива чи принаймні варта уваги й обговорення, проте відчував, що її піддадуть критиці; так і сталося.

Через два дні після того, як вони з Елізабет завершили антологію, мало що бракувало, аби поліцейські відправили когось на той світ.

Він саме працював у своєму кабінеті над «*Землею під її ногами*», коли почув страшенний різкий грюкіт і побіг донизу, де побачив усю групу захисту в передпокої з приголомшеним і, треба сказати, винуватим виразом обличчя. Один з найкращих офіцерів теперішньої групи захисту, сивочолий, ввічливий, довготелесий Майк Меррілл, випадково вистрелив зі свого пістолета. Він чистив зброю і не помітив, що в магазині залишилася куля. І та куля перетнула поліцейську вітальню, продірявила зачинені двері, пролетіла передпокій і добряче попсувала стіну віддалік. Тільки за щасливим збігом обставин нікого не опинилося на її шляху. Не було там прибиральниці Беріл, кандидатуру якої схвалила Спеціальна служба (і яка за сумісництвом, як він здогадувався, була коханкою Діка Старка, аякже, одруженого чоловіка); того дня вона не працювала. Елізабет також пішла з дому, й Зафар був у школі. Тому всі залишилися живими й неушкодженими. Через той випадок щось таки перевернулося в ньому. А якби повз двері проходила Елізабет чи Зафар? У будинку за кілька місяців з'явиться немовля, аж тут літають кулі. Його навідують друзі. Це може повторитися будь-коли.

– Зброї, – сказав він уголос, – у моєму будинкові більше не буде.

Майк заціпенів і раз-по-раз просив вибачення. Його відкликали з групи захисту, і він більше не приходив. Новий офіцер групи захисту Марк Едвардс намагався його заспокоїти:

– Надалі зброя чиститиметься і перевірятиметься тільки навпроти бокової стіни будинку, а не біля внутрішніх

дверей. Усе це сталося через порушення правил безпеки поведження зі зброєю.

Ага, сказав він, наступного разу ви продірявите бокову стіну будинку і вб'єте когось із сусідів? Ні, красно дякую. Він настільки їм довіряв, що й подумати не міг про таку помилку, але це сталося, і його довіру просто так не повернути.

– Я не хочу, – сказав він, – мати у своєму будинку озброєних людей.

Його справою у Скотленд-Ярді тепер займався старший детектив Френк Армстронг (який опісля стане особистим охоронцем Тоні Блера, відтак помічником комісара поліції, «відповідальним за всі операції» і, по суті, очільником усєї поліції Лондона). Зустріч з Армстронгом запланували аж за місяць.

– Я не можу стільки чекати, – сказав він присоромленій групі захисту. – Я хочу вже зараз зустрітись з ним.

Приїхав Реб Коннолі для підготовки офіційного рапорту. Він сказав Ребові, що не має наміру скаржитися на Майка чи когось іншого, але цей випадок вимагає від нього нового імперативу. В домі не повинно бути зброї, і то незабаром. Реб, як завжди, розповідав, що станеться, коли громадськість дізнається про власника будинку на Бішопс-авеню, лякав «масштабною операцією поліцейських у формі», коли поліція перекриє вулицю і через «відмову» скасує захист». Потім сказав: «Якби із самого початку хтось інший очолював операцію й ухвалював правильні рішення, то вам не треба було б ховатися і ви були б у цілком іншій ситуації». Від його слів йому *легше* не стало. Ось так поліція розмовляла з ним. Якщо йому хочеться цього, вони не зроблять того. Якщо ж йому хочеться того, то вони все одно зроблять по-своєму. Отже, якщо б усе робилося так як треба із самого початку, то тепер усе було б добре, але оскільки все робилося не так як треба, то тепер нічого вже не зміниш.

Він був ошелешений. У його будинку стріляє зброя. Невдовзі повернеться Елізабет. Ще до її приходу йому треба заспокоїтись і все обміркувати. Їхня екзальтованість справі не зарадить. Необхідно опанувати себе.

Френк Армстронг, чоловік з густими бровами і професійно бадьорою усмішкою, дорідний, звиклий віддавати накази, зайшов до будинку з Ребом і Діком Старком.

Його щось тривожило. Товариш містера Антона Ронні Гарвуд був давнім другом міністра внутрішніх справ Майкла Говарда і попросив про зустріч, аби поговорити стосовно захисту Рушді. «Про що вони говоритимуть?», – захотілося знати Френкові Армстронгу. «Думаю, про надання мені дозволу на гідне життя, – відповів він. – До слова, ми мусимо мати план дій на випадок розголошення інформації про власника цього будинку. Має бути політичне, а також і оперативне рішення. Мені потрібно, щоб усі зосередилися на цьому питанні і як слід усе обміркували. Саме про це я мав розмову з керівництвом лейбористської партії, і про це Ронні збирається говорити з Майклом Говардом».

Політика – всьому голова. Тож Армстронг, побачивши, що він має політичні «зв'язки», став чуйним, навіть поштивим. Служба з розумінням ставиться до його прохання забрати озброєний особовий склад з його будинку, сказав він. Тому пропонує таке. Якщо ви готові найняти відставного офіцера чи водія зі Спеціальної служби для роботи з вами, ну, можливо, когось із знайомих вам офіцерів, то ми готові залишити будинок і дозволили тій людині відповідати за всі ваші приватні пересування, й пропонуватимемо повноцінний захист тільки під час перебування у публічних місцях.

Так! одразу подумалося йому. *Так, будь ласка.* «Гаразд, – сказав Армстронг. – Ми над цим попрацюємо».

Переговорив з Френком Бішопом – із Френком-Шептуном, любителем крикету, привітним офіцером з групи захисту, з яким і в Елізабет, і в нього зав'язалися дружні стосунки. Френк от-от мав піти на пенсію, й одразу погодився на таку роботу. Денніс-Кінг також мав незабаром вийти на пенсію і міг би одержувати додаткову платню як підмінний охоронець у свята та на випадок хвороби Френка. «Мені треба узгодити це питання з дружиною», – розсудливо відповів Френк.

Френсіс Д'Суса мала «близького приятеля в МІ-6», який розповів їй, що розвідці відомо про вагітність Елізабет, унаслідок чого вони мають «щонайбільше три роки для залагодження його справи». Від думки про те, що їхня дитина вже впливає на політику, він аж усміхнувся. За словами приятеля Френсіс, МІ-6 надав міністерству закордонних справ відомості про розмах іранського тероризму, «вдесятеро більший, ніж будь-якої іншої країни, Саудівської Аравії, Нігерії чи ще якоїсь», тому британський уряд тепер уже погоджується з думкою про безперспективність загравання з Іраном, а «критичний діалог» – це велика дурниця; необхідно припинити інвестування й торгівлю з тією країною. Каменем спотикання залишається Франція і Німеччина, проте МІ-6 вважає, що нова «жорстка політика поставить мулл на коліна вже за два роки. *Я повірю у це, коли воно станеться*, подумав він.

А той велетенський чорний птах – той ангел смерти – завжди лопоче собі крильми десь поряд. Зателефонував Ендрю і сказав, що Аллен Гінзберг хворий на неоперабельний рак печінки й житиме не довше місця. Відтак навіть сумніша новина. Зателефонувала Найджела. Джон Даймонд хворий на рак горла. Проте лікарі заспокоюють. «Хвороба лікується так само, як рак шкіри» за допомогою променевої терапії. Сім років тому вони вилікували від такого ж раку Шона Коннорі. «Суцільна непевність», – сказала Найджела сумовито.

Непевність – добре відоме йому почуття.

Ізабель Фонсека запропонувала Елізабет провести весілля в чудовому саду своєї матері в Іст-Гемптоні, із сліпучим полем рожевого бузку, з пурпуровими й білими космеями позаду нього – місце видавалося просто ідеальним. Однак кілька днів потому Елізабет зробила те, що завжди роблять люди, – прочитала щоденник, коли його не було вдома, й дізналася про день у Парижі з Каролін Ланг; опісля вони мали болючу розмову, яку в таких випадках завжди мають люди, тож Елізабет почувалася розбитою й пригніченою, а завинив у всьому він.

Проговорили з нею наступні два дні, й повільно, дуже поступово для неї стало можливим не надавати цьому великого значення.

– Колись я тобі так вірила – сказала вона, – думала, ніщо не стане поміж нами.

Наступного разу вже казала:

– Більше не хочу жодних непорозумінь у наших стосунках. Це може мене вбити.

Й перегодя:

– Тепер мені таки хочеться узаконити наші стосунки, бо тоді вийде, що ти мені і не зраджував.

– Ти маєш на увазі у шлюбі?

– Так.

Їй снилася його невірність, а йому приснилася зустріч із Маріан у супермаркеті екологічно чистих продуктів, і він попрохав її повернути йому його речі.

– Я ніколи їх тобі не віддам, – сказала вона й покотила свій візок геть.

Потрясіння, біль, плач, лють напливають хвилями і стихають. До пологів їй залишилося тільки один місяць. Вирішила, що майбутнє важливіше за минуле. Тому простила його або ж, принаймні, погодилася забути.

– Що замість пам'яті, кажеш ти, мала твоя мама, і воно допомагало їй миритися з татом?

– Безпам'ятність.

– Мені б також таке здалася.

Було призначено загальні вибори, й згідно з усіма опитуваннями, за винятком одного, мабуть, шахрайського, лейбористи випереджували консерваторів на 20 відсотків. Після довгої похмурої епохи консерваторів у повітрі відчувалася якась невловима радість. За кілька днів до Блерової перемоги Зафар почав здавати іспити другого рівня, тож його батьки тримали за нього кулаки, відтак Реб Коннолі оголосив, що він іде охороняти Маргарет Тетчер, а його замінить Пол Топпер, який здався розумним, привітним і завзятим, а також не таким колючим, як Реб. Тим часом Європейський Союз запропонував знову направити своїх послів до Ірану, навіть не потурбував-

шись про найменші запевнення щодо фетви. Іран, тепер навіть ще цинічніший політичний гравець, відповів відмовою відкрити *своїх* послів, а відтак «тимчасово» заборонив в'їзд до країни німецького посланця, бо так йому захотілося. Він відвернув свою увагу від політики й зосередився на першій, дуже вдалій читці кіносценарію за «*Опівнічними дітьми*» на телеканалі Бі-бі-сі.

Журналісти пронюхали про дитину, й багато хто з них був навіть певен, що дитина вже народилася. З «*Івнінг стандарт*» зателефонували Мартінові Емісу: «Ви вже бачили немовля?» Він вважав безглуздом робити з цього якусь таємницю, проте Елізабет тут погоджувалася з поліцією. Тим часом вимальовувалося ім'я для дитини. Мілан, як у Кундери, так, однак це ім'я містило в собі також індійську етимологію, спільну зі словом *мілана*, себто змішуватися, об'єднуватися або ж сполучатися; отже, *Мілан* – змішаний, об'єднаний, сполучений. Непогане ім'я для хлопця, в якому поєдналася Англія з Індією.

Настав день виборів, і всім було не до їхнього немовляти. Він сидів удома – не голосував з огляду на неможливість реєстрації без надання домашньої адреси. У газетах прочитав, що навіть безхаткам надають винятковий дозвіл на участь у виборах; однак для нього не існувало навіть виняткового дозволу. Свої гіркі думи відсунув набік і подався до друзів на вечірки з нагоди виборів. Мелвін Бреґг і Майкл Фут знову влаштували таку вечірку, і цього разу в ході виборів уже не сталося жодних неприємних поворотів. Правник Гелена Кеннеді і її чоловік хірург Іен Гатчісон улаштували схожу вечірку. Повідомили результати: велика перемога «нових лейбористів» під орудою Блера. Нестримна радість. Гості на вечірках розповідали про те, як у метро – в Англії! – незнайомі люди з усміхненими обличчями починали одне з одним говорити, як водії таксі не втримувалися й починали співати. *Небо над нами знову чисте*¹. Звідкись

¹ Слова з пісні «Happy days are here again» (1929) Мільтона Ейждера і Джека Єллена асоціювалися з перемогою Ф. Рузвельта на виборах у США 1932 року.

з'явився оптимізм, відчуття безмежних можливостей. Тепер проведуть реформу в системі соціального забезпечення й виділять 5 мільярдів фунтів стерлінгів на соціальне будівництво для відновлення муніципального житлового фонду, проданого у приватну власність за роки правління Тетчер; нарешті буде інкорпоровано у британське законодавство Конвенцію Європейського Союзу з прав людини. За кілька місяців перед виборами на церемонії з нагоди вручення мистецької премії він кинув виклик Блерові, який, за деякими чутками, не цікавився мистецтвом, а за його власним зізнанням, читав тільки книжки з економіки й політичні біографії, і закликав його визнати цінність мистецтва для британського суспільства й зрозуміти, що мистецтво – «це уява нації». Блер відповів, що завдання «нових лейбористів» і полягає в тому, щоб розбурхати націю з її уявою, тож сьогодні в запалі перемоги на виборчих перегонах видавалося можливим не бачити в тій відповіді якогось виверту. Сьогоднішня ніч – це ніч святкування. Реальність зачекає до ранку. Багато років потому в ніч перемоги Барака Обами на президентських виборах у США він так само радітиме.

За два дні наступав трьохтисячний день оголошення йому фетви. Елізабет мала напрочуд гарний вигляд, а день пологів був дуже близько. Хтось заліз у салон Кларисиної автівки й викрав сумку з усіма її кредитними картками разом з парою Зафарових окулярів, які, видно, і сподобалася злодієві. Того вечора вони пішли на влаштований газетою «*Обзервер*» прийом на честь перемоги Тоні Блера, і той святковий захід, який Вілл Гаттон, оглядач цієї газети, назвав «рукопокладенням», проходив у місці під назвою Крипта кровоточивого серця. Нова Блерова еліта вітала його і поставилася до нього як до товариша – Гордон Браун, Пітер Мандельсон, Баргарет Бекет, обидві Тесси (Блекстоун і Джоел). Також там були Річард і Руті Роджерси, Ніл і Глініс Кінноки. Ніл притис його до себе й прошепотів на вухо: «Тепер ми змусимо ту наволоч зробити це». Так, авжеж! До влади знову прийшли «його» хлопці. Як полюбляла казати Маргарет Тетчер: *Тіптеся!*

Дорогою на прийом з нагоди перемоги на виборах Дік Старк передав йому лист від Френка Армстронга з проханням «переглянути» свої плани. Він радив не розголошувати інформацію про народження дитини, не влаштувати весілля, не хотів він також, аби ім'я Елізабет з'явилося в книжці, яку вони разом редагували. Для нього це було великою ганьбою, що поліцейські дозволяють собі ось так говорити з ним. Він надіслав Армстронгові стриману відповідь. Поліцейська стратегія, казав він, має ґрунтуватися на засадах гуманності й гідності.

Потім він припустився помилки, взявши участь у «Запитаннях і відповідях з Різом Ханом» на Сі-ен-ен, коли впродовж усієї передачі йому ставили одноманітно ворожі запитання. З Тегерана запитали вже у мільйонний раз, чи він «знав, що робить», а чоловік із Швейцарії запитав: «Образивши британців, Тетчер і королеву, як ви можете все ще жити в Англії?» Із Саудівської Аравії зателефонувала жінка і сказала: «Нікому не варто навіть уваги на вас звертати, бо всі ми знаємо, ким є Бог», а тоді кілька разів питала: «Але чого ви добилися своєю книжкою? Ну чого ви добилися?» Він намагався відповідати на всі ці питання не надто серйозно, з доброзичливим гумором. Видно, така його доля – зустрічати ворожість усмішкою.

Задзвонив телефон. Жінка з «*Дейлі експрес*» сказала: «Чула, що вас можна привітати, адже ваша половинка чекає дитину». Із «*Санді Таймс*» прийшов факс. «Чули, у вас народилася дитина! Вітаємо! Так тримати! Авжеж, з міркувань безпеки ми не розголошуватимемо імени матері й дитини, але (а) як ви збираєтеся виконувати свої батьківські обов'язки і (б) чи посилюватимуться заходи з безпеки?» Армстронгове бажання тримати народження дитини в таємниці виявилось безглуздом, і він дуже шкодував, що Елізабет також цього хоче. Та до дідька вся ця утаємниченість, подумав він, їм треба бути відкритими, і тоді виникатиме менше здогадок. Коли преса думає, що від неї щось приховують, то ще з більшим завзяттям полює на всілякі таємниці. Наступного дня в «*Експрес*» з'явилася про них стаття без зазначенням імени Елізабет. А що тут такого? – подумав він. Йому навіть стало приємно, що це

стало надбанням широкої громадськості, до того ж стаття витримана у тактовному й доброзичливому дусі. На одну таємницю менше. *Дуже добре*. Проте Елізабет сердилася, рівень напруги зростав. Вони не розуміли фраз одне одного, виникали непорозуміння буквально на голому місці, сварилися, бо не подобався тон голосу, сперечалися через ніщо. Він прокинувся о четвертій годині ранку й почув, що вона плаче. Її дуже тривожило здоров'я Керол. Вона боялася, що в газетах з'явиться її ім'я. Сумувала через його невірність. Переймалася геть усім.

А перегода з'явилася Гелен Геммінгтон і заспівала свою стару пісню. Якщо про будинок стане відомо, то витрати на захист зростуть утричі, сказала вона. «Проте після ретельного аналізу ситуації, а також з огляду на ваше прохання ми готові погодитися з вашим планом й зняти з чергування у будинку групу захисту, також схвалюємо ваш вибір охоронця Френка Бішопа». Щонайменше ця частина видалася досить конструктивною. Але далі пішло гірше. «Ми не хочемо, щоб у вашій антології згадувалася ім'я Елізабет, – сказала вона. – Відверто кажучи, нас це лякає. Чи можна щось зробити? Чи можна зняти її ім'я?» Він відповів: якщо їм потрібен публічний скандал, то саме в такий спосіб вони його і роздмухають. «За нею можуть стежити, – сказав Пол Топпер, цей новий хлопець у його охороні. – Якби мені сказали, що Елізабет живе з вами, то я знайшов би вас протягом тижня-двох за допомогою одного чи двох хлопців». Він намагався залишатися спокійним. Пояснював, що спочатку, коли йому тільки надали захист, він мав жінку, чие ім'я було дуже відоме, чії фотографії з'являлися на перших сторінках чи не всіх газет, однак вона вільно приходила й виходила з усіляких його прихистків, і поліція не вважала це за проблему. Тепер його наречена не настільки відома, і її фотографії не з'являлися поки що в жодній газеті. Тому нерозумно робити з цього проблему.

Опісля він сказав навіть більше. Ось що він сказав: «Я прошу тільки одного – дозволити цій британській сім'ї жити своїм життям і виховувати свою дитину». Також він

сказав: «Ви не можете вимагати від людей перестати бути тими людьми, якими вони є, або ж займатися тією роботою, якою вони займаються. Ви не можете розраховувати на те, що Елізабет не поставить свого імени під своєю роботою, тому мусите змиритися з цим, а наша дитина народиться й зростатиме, і матиме друзів, і ходитиме до школи; вона має право на нормальне життя».

«Усе це обговорюється, – казала Гелен, – на найвищому рівні міністерства внутрішніх справ».

24 травня 1997 року Алі Акбар Натеку-Нурі, «офіційний» кандидат на посаду президента Ірану, зазнав нищівної поразки від «поміркованого» «кандидата-реформатора» Мохаммеда Хатамі. Молоді іранки на Сі-ен-ен вимагали свободи думки й ліпшого майбутнього для своїх дітей. А чи отримають вони це? А чи він отримає це? Чи нарешті вирішать це питання нові лідери Ірану й Британії? Хатамі, здавалося, позиціонував себе із Горбачовим, який хотів провести реформи ізсередини існуючої системи. Все це може зійти нанівець, як горбачовська «гласність» і «перестройка». Він не покладав великих надій на Хатамі. Надто багато його сподівань не збулося.

У вівторок 27 травня Елізабет поїхала до свого гінеколога містера Сміта на четверту годину пополудні. Щойно вона повернулася додому – близько чверті на сьому – то майже одразу почалися перейми. Він підняв на ноги всю групу захисту, схопив у спальні сумку, яку спакував ще тиждень тому, і їх повезли у Паддингтон до крила Ліндо шпиталю Сент-Мері, де їм виділили порожню наріжну палату номер 407, у якій, як їм казали, принцеса Діана народила обох своїх дітей. Події розгорталися досить швидко. Елізабет хотіла обійтися без лікарських засобів, і їй, як завжди рішучій, це таки вдалося зробити, хоча від пологових болів вона стала незвично примхливою. Між переймами казала йому масажувати їй спину, проте як тільки перейми починалися знову, не дозволяла навіть торкнутися свого тіла й вимагала, аби він ішов геть з її очей. Якоїсь миті раптом накинулася на акушерку Ейлін: «Мене нудить від ваших парфумів, я не витримаю

цього!» Ейлін тихо, без жодних нарікань пішла вмивати-ся й переодягатися.

Він поглянув на годинник і раптом подумав, *Він народиться опівночі*. Проте хлопчик побачив світ на п'ять хвилин раніше. За вісім хвилин до півночі народився Мілан Лука Вест Рушді, вагою сім фунтів і десять унцій¹, з величеськими ногами й руками, а також з копицею волосся на голові. Від початку й до закінчення пологи тривали п'ять з половиною годин.

Вітаємо тебе, Мілане, сказав він своєму синові. *Це – світ з усіма його радощами й жахами, і він чекає на тебе. Будь щасливий у ньому. Хай тобі таланти. Ти наша нова любов.*

Елізабет зателефонувала Керол, а він – Зафарові. Наступного дня, на перший день Міланового життя, його навідав брат, а також двоє «дядьків» Алан Єнтоб (який скасував свою участь у передачі на Бі-бі-сі й прийшов до лікарні) і Мартін Еміс, який прийшов разом з Ізабель, їхньою донькою Фернандою і своїм сином Джейкобом. Був сонячний день.

Офіцери Спеціальної служби також тішилися. «Це наша перша дитина», – казали вони. Раніше ніхто не став батьком під їхнім захистом. Тож Мілан уперше став «першим» немовлям Підрозділу «А».

Він допомагав Біллові Бюфорду упорядковувати спеціальне «індійське число» журналу *«Нью-Йоркер»*, в якому мали помістити груповий фотознімок індійських письменників. Отже, він опинився в одній із студії Іслінгтона з Вікромом Сетом, Вікромом Чандрою, Анітою Десаї, Кіран Десаї, Арундгаті Рой, Ардашіром Вакілом, Рогінтоном Містрі, Амітом Чаудгурі, Амітавом Ігошем і Ромешем Гунесекерою (ніхто не знав, чому до цього товариства потрапив шрі-ланкійський письменник, але все гаразд, Ромеш був славним хлопцем і хорошим письменником). Фотознімок робив Макс Вадукул, і далася та робота йому

¹ Приблизно 3 кг 400 г.

нелегко. Відтак Білл написав, що Вадукул «відчайдушно намагався втиснути у свою рамку різношерсту публіку. А результат виявився просто чудовий. У стосику фотознімків [знятих Вадукулом] є варіації на тему приглушеної паніки. Відчувається самосвідомість, цікавість, легковажність». Сам він згадував те товариство загалом як досить добродушне, попри те що Рогінтон Містрі (м'яко) й Арду Вакіл (різкіше) дорікали Аміту Чаудгурі за стереотипні погляди на громаду парсів¹, які Аміт висловив у своїй рецензії на Рогінтонову книжку. Аміт виявився єдиним з одинадцяти письменників, який опісля не прийшов на ленч у ресторані «Граніта» на Аппер-стрит, у тому самому, де уклався легендарний пакт Блера-Брауна про керівництво. Потім Аміт сказав Біллові: «Я розумів, що не належу до їхнього товариства. Не мої люди». Багато років потому Арундгаті Рой в інтерв'ю з Амітавою Кумаром сказала, що вони не були також і її товариством. Вона «посмішковувалася», пригадуючи той день, і казала Кумарові: «Думаю, всі були дещо надто колючими. Всі бурчали, дулися і щось собі під ніс бубоніли. Витала якась крихка ввічливість. Усі почувалися незатишно... Хай там як, але мені здається, що ніхто на фотознімку не відчував себе належним до «товариства». Він пригадував, як вона ставилася до всіх досить прихильно й тішилася своїм перебуванням серед решти письменників. Однак у нього, мабуть, склалося помилкове враження.

За кілька днів після фотосесії він пішов на презентацію її книжки *«Бог дрібниць»*, оскільки йому подобалося товариство авторки книжки і хотілося долучитися до святкування непересічної події у її житті. Проте міс Рой мала кепський настрій. Того ранку в журналі *«Нью-Йоркер»* з'явилася рецензія Джона Апдайка на її книжку, і була вона здебільшого позитивною – не десять з десяти, але десь так вісім з половиною. Хай там як, але чудова рецензія як для першого роману в хорошому часописі, написана велетнем американського красного письменства. «Ти бачила? – запитав він її. – Досить поважно». Міс

¹ Релігійна громада зороастрійців у Західній Індії.

Рой лишень артистично стонула плечима. «Так, я бачила, – сказала вона. – Ну і що?» Це дивувало і дещо вражало. «Але, Арундгаті, це ж бо чудово, – сказав він їй. – Просто чудово. Твій перший роман має величезний успіх. Ніщо не зрівняється з першим успіхом. Тому радій. Не будь такою незворушною». Вона поглянула йому просто у вічі. «А я геть незворушна», – сказала вона й відвернулася.

Після емоційного вступу її видавця Стюарта Проффіта вона довго й похмуро читала уривок зі свого роману, й Роберт Маккрам, який одужував після інсульту, прошепотів: «П'ять з десяти». В автівці охоронець сказав: «Після виступу видавця навіть думав купити її книжку, а тоді, як почала читати, то мені й перехотілося».

* * *

Повернулися з лікарні Елізабет з Міланом, і одразу прийшла Керолайн Мічел і принесла їй «другу дитину», примірник *«Антології індійської літератури»* (згодом опублікованої у Сполучених Штатах під назвою *«Ефект дзеркала»*). Поза стінками бульбашки захисту ширилася новина про народження Мілана. *«Івнінгс стандарт»* помістила статтю, згадавши Міланове ім'я. Поліцейських не переставала непокоїти можливість того, що ім'я Елізабет потрапить на шпальти газет, тож вони наполегливо працювали, аби не допустити цього. Поки що її ім'я не з'являлося у пресі. Його знову повезли до шпигунської фортеці, де містер Пополудні й містер Ранок висловили своє занепокоєння щодо Елізабет і Мілана також. Однак вони повідомили про «нейтралізацію» «особливої загрози». Без жодних подробиць. Пригадав *великий залізний кулак* і сподівався, що йому все ж таки вдалося до кінця виконати своє завдання. Але чи означає це, що вже немає плану його ліквідації? «Ми такого не казали», – заперечив містер Пополудні. «Залишилися дуже серйозні підстави для побоювань», – підтвердив містер Ранок. *Чи могли б ви роз'яснити мені, що це за підстави?* «Ні», – сказав містер Пополудні. *Зрозуміло. Отже, ви кажете ні.* «Саме так», – сказав містер Ранок. «Однак особливу загрозу, про яку

ми дізналися під час вашої поїздки у Данію, – сказав містер Пополудні, – було ліквідовано». *Ви хочете сказати, що в Копенгагені мені загрожувала особлива небезпека?* «Так», – сказав містер Пополудні. *Тоді чому ви не повідомили мене про це?* «Захист джерела, – сказав містер Ранок. – Ми не хотіли, щоб ви розповіли про свою загрозу пресі». Отже, вибираючи між його власним захистом і захистом джерела, шпигуни надали перевагу джерелу.

Тим часом «*Дейлі інсалт*» готувалася опублікувати низку статей про ще більші державні витрати після народження Мілана. (Насправді жодного збільшення витрат не було.) Він уже приготувався до чогось на кшталт «ДИТИНА РУШДІ КОШТУЄ ПЛАТНИКАМ ПОДАТКІВ ВЕЛИКИХ ГРОШЕЙ». Однак з'явилася цілком інша стаття: «РУШДІ ДОМАГАЄТЬСЯ ВІД БІ-БІ-СІ ВИКУПУ». Він нібито ставив великі перепони на шляху здійснення проєкту фільму за «*Опівнічними дітьми*», вимагаючи сміховинно високого гонорару. Вказана сума грошей виявилися вдвічі більшою, ніж він одержав насправді. Мусив звернутися до своїх юристів з проханням притягти «*Інсалт*» до суду, й по кількох тижнях газетні боси таки здалися й надрукували спростування з вибаченням.

Вони поїхали до Мерилебонського бюро запису актів громадянського стану, і як тільки зареєстрували дату народження й ім'я дитяти, Елізабет утратила самовладання через відсутність дефіса. Не Вест-Рушді, а лишень Рушді. Ще напередодні вона казала йому, як буде гарно розповідати всім, що його ім'я Мілан Рушді, тому він навіть гадки не мав, що її настільки турбує це питання. Вони говорили про прізвище багато разів, і він думав, що все узгоджено ще кілька місяців тому. Тепер вона казала, що мусила притлумлювати свої справжні почуття, бо «вони могли тобі не сподобатися». До кінця дня залишалася геть невтішною і розгубленою. Наступного дня, в п'ятницю тринадцятого числа, вона сердилася далі, мала вигляд нещасної і ображеної людини. «Навіщо ми руйнуємо дароване нам велике щастя?» – написав він у своєму щоденнику. Ніби після великого потрясіння, почувався цілком розбитим. Настільки врівноважена жінка рап-

том утрачає самовладання – це свідчить, що причини значно серйозніші, ніж вони видавалися насправді. У майже істеричній Елізабет він не впізнавав жінки, котру знав упродовж семи років. Уся та непевність, страх і тривога, які вона приглушувала в собі, раптом почали вивертатися з неї. Малесенька риска у прізвищі стала таким собі спусковим гачком, який вивільнив її справжні приховані почуття.

Вона мала защемлений нерв і потерпала від страшеного болю. Не зважала на всі його вмовляння піти до лікаря, аж поки біль не став настільки нестерпним, що вона ледь рухалася. Напруга між ними аж потріскувала розрядами, а він ще й сказав надто різко:

– Ти завжди так борешся з болем. Усім, хто хоче тобі допомогти, кажеш замовкати й забиратися з твоїх очей.

У відповідь вона розлючено вигукнула:

– І ти мені ще дорікаєш за те, як я народжувала?

О, ні, подумав він. Ні, нам не можна цього робити. Між ними пролягла прірва саме в той час, коли їм потрібно якнайбільше зблизитися.

На День батька він одержав листівку: обриси Зафарової руки, якому минуло вісімнадцять років, а всередині обриси Міланової руки, якому минуло вісімнадцять днів. Опісля вони помирилися з Елізабет.

Зафарові минув вісімнадцятий рік. «Я надзвичайно пишаюся цим юнаком, – написав він у своєму щоденнику. – Він став гарною, чесною і відважною людиною. Притаманна йому добродушність, з якою він народився, його лагідність і спокій завжди з ним, вони нікуди не щезають. Він володіє якимсь життєдайним даром. Дуже прихильно зустрів Міланове народження і, здається, з непідробною цікавістю. Наші стосунки залишаються достатньо хорошими для того, аби він звірвав мені свої найпотаємніші думки; такої близькості між мною і моїм батьком не існувало. Чи зможе він поступити до університету? Його доля – у його руках. Принаймні, він завжди знає, що його дуже люблять. Мого дорослого сина».

Іменинник приїхав уранці й отримав свій подарунок – автомобільне радіо і лист, у якому йшлося про те, як тато

пишається ним, а також його відвагою і доброзичливістю. Прочитав його і зворушено сказав: «Дуже гарно».

Він писав і розмовляв, сперечався і боровся. Нічого не мінялося. Ага, уряд змінився. Мав у міністерстві закордонних справ чудову зустріч з Дерекком Фетчетом, теперішнім заступником Робіна Кука, й одразу відчув велику різницю в загальному настрої порівняно з колишніми часами консерваторів. «Ми домагатимемося негайного вирішення вашого питання», – пообіцяв Фетчет і додав, що допоможе зняти заборону на в'їзд до Індії, посприє вирішенню питання з «Бритіш еарвейз» – та й узагалі допомагатиме. Раптом виникло відчуття, що уряд на його боці. Хто б міг подумати, що станеться така переміна? Проте новий режим в Ірані не виконував своїх обіцянок. Надійшло привітання з днем народження від нового «поміркованого» президента Хатамі: «Салман Рушді помре вже невдовзі».

Зателефонувала Лорі Андерсон¹ і запитала, чи не має він невеликого тексту про вогонь. Вона організувала вечір виступів, аби зібрати кошти на будівництво дитячої лікарні для добродійної організації «Дитина війни», мала зняту на відео вражаючу пожежу й потребувала слів за кадром. Він переробив абзаци про лондонську пожежу із «Сатанинських віршів». Лорі вмовила Браєна Іно² записати кілька звукових «петель», які вона хотіла за допомогою невеличкого пульта поєднати з його читанням тексту. Часу для репетиції не було, тож він вийшов на сцену й почав читати перед язиками полум'я, що палахкотіли позаду нього на відео, в той час як Лорі міксувала музику Іно, гучність якої несподівано то наростала, то стихала, і йому доводилося плисти по тих хвилях, немов якийсь навіжений серфінгіст чи скейтбордист, і його власний голос також то підносився дуже високо, то спадав дуже низько. Все це закарбувалося в його пам'яті як одне із найзахопливіших занять у його житті. Зафар прийшов подивитися

¹ Лорі Андерсон (нар. 1947 р.) – американська актриса, музикантка і композиторка.

² Браєн Іно (нар. 1948 р.) – англійський музикант і композитор.

на виставу разом з дівчиною на ім'я Меліса; він уперше чув, як читає його тато, й опісля сказав: «Кілька разів ти затаївся, тату, дуже багато рухався, чим відвертав увагу», але загалом татів виступ сподобався.

* * *

Вони обідали в будинку Антонії Фрейзер і Гарольда Пінтера, і Гарольд довгенько тримав Мілана на колінах. Нарешті він передав його Елізабет і промовив: «Скажи йому, коли виросте, що дядькові Гарольду дуже сподобалося, як він лащиться».

До Зафарової школи прийшов виступити перед учнями керівник «Бритіш еарвейз» Роберт Ейлінг, і Зафар запитав, чому авіалінії відмовляються брати на борт своїх літаків його батька, й відтак критикував і сварив його впродовж кількох хвилин. Опісля, коли «Бритіш еарвейз» змінила свою політику, Ейлінг розповідав, наскільки зворушили його Зафарові слова. Саме Зафар пом'якшив серце керівника авіаліній.

Літо в Америці! Як тільки Мілан підріс настільки, аби міг подорожувати літаком, вони вирушили на свої щорічні вакації літньої свободи... цього разу на літаку «Бритіш еарвейз», прямим рейсом, і до того ж утрюх. «Вірджин атлантік» погодилася перевезти його безпересадковим маршрутом до Сполучених Штатів. Жодних подорожей до Осло, Відня чи Парижа для пересадок на дружній літак. На одну цеглину в тюремній стіні менше.

Будинок Гробових був привітним, їх оточували друзі – Мартін з Ізабель жили в Істгемтоні, Іен Мак'юен і Анналіна Макафі¹ винаймали будинок в Саг-Гарборі², багато інших хороших людей приїжджали до нього з

¹ Анналіна Макафі (нар. 1948 р.) – англійська письменниця й журналістка, друга дружина Іена Мак'юена.

² Саг-Гарбор – селище на північному сході острова Лонг-Айленд, штат Нью-Йорк.

міста; вони ж мали маленьку дитину й планували весілля. Тут набиралися сил на цілий рік. По деревах пурхали пташки, в лісі ходили лані, море було тепле-тепле, а Міланові виповнилося два місяці – милому, усміхненому, з пустотливим личком, гарненькому дитяті. Все було чудово, за винятком одного. За чотири дні після їхнього прибуття він почув від Трістрема Пауелла про відмову індійського уряду знімати «*Опівнічні діти*» на своїй території. «Нам ліпше уникнути будь-якого непорозуміння, – пояснювалося в урядовій заяві, – в питанні підтримки у той чи інший спосіб цього письменника». Заява розпеченими літерами вкарбувалася у його серце. «Продюсер Кріс Голл уже вирушає до Шрі-Ланки, хоче подивитися, чи можна знімати фільм у цій країні, – делікатно пояснював Трістрем. – На Бі-бі-бі всі вважають: оскільки у фільм вкладено стільки праці і сценарій дуже хороший, його треба таки зняти». Проте йому на душі зробилося дуже гірко. Його велика любов Індія послала його подалі тільки тому, що хотіла уникнути «підтримки у той чи інший спосіб цього письменника». «*Опівнічних дітей*», його любовний лист до Індії, визнали негідними для зйомок в одному із куточків тієї великої країни. Ціле літо він працюватиме над «*Землею під її ногами*», романом про людей без почуття належності, про людей, які мріють про виїзд зі своєї країни, а не про отчий дім. Він використовує теперішні переживання – страху, відірваності, зневаги – як паливо для написання книжки.

У британській пресі з'явилися з цього приводу статті, та він не зважав на них. Його оточували друзі, він писав книжку й невдовзі мав одружитися із жінкою, яку кохав уже сім років. Приїхав Білл Бюфорд і зупинився у них зі своєю подругою Мері Джонсон, такою собі Бетті Буп¹ із Теннессі. На величезне барбекю, приготоване Біллом, який почувався справжнім майстром кулінарної справи, прибуло також подружжя Вайлів і Мартін з Ізабель. Він повіз Елізабет до Саґ-Гарбора, де в готелі «Американ» у

¹ Бетті Буп – персонаж короткометражних мультфільмів 1920-30-х років, кокетлива дамочка з великими здивованими очима.

них було побачення «напередодні весілля». Авангардний режисер Роберт Вільсон запросив його подивитися на репетицію нової постановки й запропонував придумати до неї текст. Він слухав, як Боб пояснював свій задум упродовж півгодини, й потім мусив визнати, що зі сказаного великим чоловіком нічогосінько не второпав. На один день приїхав Маккрам. Елізабет переговорила з людьми із надзвичайно дорогої гастрономічної крамниці «Хліби й рибини» й домовилася про весільні наїдки і напої. Поїхали до Істгемтона й одержали в муніципалітеті дозвіл на одруження. Він купив собі новий костюм. Зателефонував із Лондона Зафар і повідомив грандіозну новину: його результати іспитів другого рівня виявилися достатньо високими для вступу до Ексетерського університету. Радість і майбутнє весілля пом'якшили завдааний Індією удар.

Відтак ще одна різка відмова з боку Індії. Білла Бюфорда запросили на гучне нью-йоркське святкування п'ятдесятої річниці незалежності Індії, що мало відбутися в індійському консульстві на Манхеттені 15 серпня 1997 року. Він сказав представникам консульства, що в місті перебуває також містер Русдді, але вони відсахнулися від нього як від гримучої змії. Жінка, затинаючись, почала телефоном пояснювати Біллові: «У світлі всього, що відбувається навколо нього... ми відчуваємо... не в його інтересах... дуже велика подія... багато запрошених... генеральний консул не в змозі... це не в наших інтересах...» На п'ятдесяту річницю незалежності Індії, на день народження Сінаї Саліма, Салімового творця, як ту Попелюшку, на бал не запросять. Собі ж пообіцяв не дозволити офіційній Індії зруйнувати його любов до країни і її народу. Навіть якщо офіційна Індія так і не дозволить йому ступити на землю його батьків.

Знову він знайшов розраду у чомусь хорошому. Поїхав на кілька днів до міста й купив для Елізабет у «Тіффані¹» весільний подарунок. Дав інтерв'ю з нагоди

¹ «Тіффані» – мережа ювелірних крамниць компанії з однойменною назвою.

виходу антології «Ефект дзеркала» і поїхав послухати, як Девід Берн¹ співає *Psycho Killer* у залі «Роузленд». Повечеряв з Полом Остером і Сірі Густведт. Пол написав сценарій і тепер знімав за ним фільм «Лулу на мосту», тож запропонував йому роль зловісного слідчого, який допитуватиме Гарві Кейтеля² за «третім рівнем³». (Жорстокий слідчий після пропозиції Роба-Гріє зіграти *un médecin assez sinistre*: це що, у нього вже таке амплуа?) Прилетів з Лондона Зафар, тож вони сіли в мікроавтобус і у страшенну спеку поїхали до Бриджгемтона. Повернувся на Літл-Нояк-Пас і застав Елізабет у якомусь дивному настрої – вона буцімто його в чомусь підозрювала. Що робив у Нью-Йорку? З ким бачився? Шкода, завдана його мимовільною зрадою, ще не вивітрилася. Він не знав, як йому бути, і весь час повторював, що кохає її. У нього виникли деякі побоювання щодо їхнього шлюбу. Але п'ять хвилин потому вона струсила із себе недобрі передчуття й сказала, що з нею все гаразд.

Поїхав з Мак'юеном купити на вечерю готової тайської їжі, що продавалася навинос. Таїтянка з ресторану «Чінда» сказала: «Знаєте, ви вигрядаете, ви вигрядаете як чоловік, що писав та книжка». Так, признався він, це я. «Боже, – сказала вона. – Я читала та книжка, я порюбила та книжка, потім ви написари інша книжка, я її не читара. Коли ви робири своє замоврення, ви замовряли м'ясо, і ми подумали, може, Біррі Джоер⁴, аре ж ні, Біррі Джоер, він приходить вівторок». За обідом Мартін сказав, що поїде провідати Сола Беллоу. Він трохи заздрив Мартіновим близьким стосункам з найбільшим тогочасним американським прозаїком. Але ж на нього чекає ще важливіша справа. За чотири дні він одружується, і це, здавалося, стане кінцем світу або ж щонайменше кінцем світу з Арнольдом Шварценеггером. День після їхнього

¹ Девід Берн (нар. 1952 р.) – американський рок-музикант.

² Гарві Кейтель (нар. 1939 р.) – американський актор.

³ Себто із застосуванням фізичного впливу.

⁴ Біллі Джоел (нар. 1949 р.) – американський піаніст і композитор.

одруження, себто 29 серпня 1997 року, у «Термінаторі-2» назвали «Судним днем» – днем, коли всіляка там ракетно-ядерна техніка, керована суперкомп'ютером «Скайнет», мала влаштувати для людства справжній голокост. Тож їм випало одружитися в останній день історії світу.

День видався погідним, поле блакитних космей аж мінилося барвами неба. В родинному будинку Ізабель зібралися друзі, а він поїхав за суддею. Відтак у колі стояли Пол і Сірі з маленькою Софі Остер, а також Білл і Меррі, Мартін і Ізабель, двоє хлопці Еміс, Мартінова донька Делайла Сіл і сестра Ізабель Квіна, а ще Іен і Анналіна, і двоє Мак'юенових хлопців, а також Ендрю й Кеймі з донькою Ерікою Вайлі, а ще Гітч і Керол з донькою (його «нехресною донькою») Лорою Антонією Блу Гітченс, а ще мама Ізабель Бетті Фонсека і її чоловік Дік Корнуелл, у чиєму саду вони саме стояли, а ще Мілан на руках у Сірі, а ще Елізабет з трояндами й ліліями у волоссі. Багато хто декламував вірші. Білл прочитав сонет Шекспіра, який він зазвичай читає у таких випадках, а от Пол дуже проникливо прочитав незвичайний вірш Вільяма Карлоса Вільямса «Корона з плющового листя» про кохання, що прийшло у зрілому віці:

*У нашому віці уява
крізь хмари похмурих фактів
підносить нас високо в небо,
аби троянди,
не шпичаки бачити.
Авжеж,
кохання жорстока
і себелюбна річ,
і геть нетямуца –
принаймні коли засліплена світлом
юности.
Та ми вже старші,
мені ж кохати,
а тобі бути коханою,
все одно
воля наша звитяжна,*

*і нам тримати
цей коштовний камінь
завжди ніжно
пучечками пальців.
Ми хочемо цього,
і всі минемо катастрофи.*

Тієї ночі вони тішилися своїми сімома роками неймовірного щастя – ці двоє, що знайшли одне одного серед урагану й міцно притислися одне до одного не через страх перед бурею, але через радість від свого надбання. Від її усмішки посвітлішали його дні, а від її кохання – його ночі; її відвага і турбота додали йому сили, тож, звісно, як зізнався він їй перед усіма друзями, промовляючи своє весільне слово, саме він упав у її обійми, а не навпаки. (Коли визнав це після семи років наполягання на протилежному, вона гучно й здивовано розсміялася.) Світ не закінчився, а почався наступного дня свіжий, оновлений, залишивши позаду всі негаразди. *Ми тільки люди, – сказав поет, – і, народжені смертними, кидаємо виклик своїй долі.*

*Справа кохання –
жорстока річ,
яку ми зусиллям волі
на спільне життя
перетворюємо.*

А в день, коли світ продовжував тривати, Іен і Анналіна також одружилися в муніципалітеті Істгемптона. Вони планували вечірку на пляжі, проте погода обернулася проти них, тож усі вирушили на Літл-Нояк-Пас і там веселилися аж до вечора. Потім розпогодилося, й вони, як справжні не американці, грали у незмагальний бейсбол на полі позаду будинку, а потім вони з Іеном знову поїхали до «Чінди» за тайськими наїдками, й він далі не був Біррі Джоером.

Британські газети вмиль дізналися про його одруження – працівники істгемтонського муніципалітету злили цю інформацію одразу після церемонії одруження – й писали про нього, вказуючи ім'я і прізвище Елізабет. Ось так вона нарешті стала видимою. На мить наче аж затремтіла, проте одразу ж заспокоїлася й поступово звиклася із цим завдяки своїй упевненості та рішучості. Щодо нього, то він зітхнув з полегшенням. Надто вже він втомився від «переховування».

Тієї ночі після барбекю на Гібсон-Біч вони поїхали в гості до Джона Аведона, коли зателефонував Девід Ріфф і сказав, що в Парижі сталася автомобільна аварія, в якій серйозно постраждала принцеса Діана, а її коханець Доді Фаєд загинув. Усе це було на телевізійних каналах, однак ніхто нічого не знав достеменно про стан принцеси. Пізніше, лягаючи спати, він сказав Елізабет: «Якби вона була живою, то вони б так і сказали. Якщо ж вони мовчать про її стан, то вона померла». Зранку на першій сторінці «Нью-Йорк таймс» вони побачили підтвердження його припущення, й Елізабет заплакала. Впродовж дня усе з'ясувалося. За нею гналися на мотоциклах папараці. Авто їхало дуже швидко, п'яний водій розігнав його до 120 миль за годину. *Бідолашній дівчині не поталанило*, подумав він. Її нещасливий кінець настав тоді, коли стали можливими значно щасливіші починання. Проте помирати лишень через те, що тобі не хочеться бути сфотографованою, – це безглуздя. Якби вони на хвильку затрималися на сходах готелю «Ріц» і дозволили папараці себе сфотографувати, то, можливо, ніхто б за ними не гнався, не виникло б потреби летіти на шаленій швидкості, й вони б не померли в бетонному тунелі безглуздою смертю.

Йому пригадався хороший роман Дж.І. Балларда «Аварія» про пекельне поєднання кохання, смерти й автомобілів, і він подумав, що, можливо, всі ми відповідальні за те, що сталося, бо саме наш голод на її зображення і вбив її, і вже вкінці, коли вона помирала, то останнє, що вона побачила, були фалічні об'єктиви фотоапаратів, які націлювалися на неї через розбиті шибки авто і клацали, клацали... «Нью-Йоркер» попро-

сив написати його про цю подію, і він надіслав їм щось у такому дусі, а в Англії «*Дейлі інсалт*» назвала це «*сатанинською версією*», поганим смаком, так ніби «*Інсалт*» не заплатила б купу грошей за фотографії, за якими й полювали папараці, так ніби «*Інсалт*» мала вишуканий смак і не опубліковувала фотографій аварії.

Мільтон і Патриція Гробови тепер уже все знали; вони прочитали про весілля у місцевих газетах. Дуже раділи й «пишалися», запрошуючи їх до себе на наступні роки. Патриція була нянькою дітей Кеннеді, – сказала вона, – тож «звикла до обачности». Мільтон мав майже вісімдесят років і був дуже кволим. Гробови сказали, що могли б подумати про продаж будинку родині Рушді.

Через кілька днів після їхнього повернення до Лондона він полетів до Італії для участі в літературному фестивалі в Мантуї, проте скидалося на те, що ніхто не узгодив цього приїзду з місцевою поліцією, яка забарикадувала його у готелі й відмовлялася надати дозвіл на відвідання святкових заходів. Нарешті разом з багатьма іншими письменниками в ролі почесної гвардії він спробував повторити свій чилійський трюк: просто взяти й вийти на вулицю, але його припровадили до поліцейського відділку, де його утримували впродовж кількох годин у «приймальні», допоки мер і начальник поліції вирішили все ж таки уникнути скандалу і дозволити йому зробити все те, заради чого він приїхав до їхнього міста. Після тижнів звичайного життя у Сполучених Штатах повернення в європейську полохливість викликало в нього велике розчарування.

У Лондоні міністр внутрішніх справ Джек Стро, завжди готовий лестити ісламському електорату, оголосив про свою ініціативу щодо нового закону, який би розширював архаїчний, застарілий і гідний скасування закон про богохульство й охоплював, окрім Англіканської церкви, також інші релігії і давав би можливість, серед іншого, знову розпочати над «*Сатанинськими віршами*» судо-

вий процес і, можливо, навіть накласти на них заборону. Ось тобі і прихід до влади «уряду його друзів», подумав він. Спроба Стро, зрештою, таки провалилася, але впродовж кількох наступних років уряд Блера намагався в якийсь спосіб все ж таки зробити критику релігії, зокрема ісламу, незаконною. Отже, він пішов до міністерства внутрішніх справ висловити свій протест й опинився в товаристві Ровена Аткінсона¹ («*Містер Бін іде на Вайтгол*²»). Ровен, у реальному житті тихоголосий, вдумливий чоловік, запитав безликих посадовців і заступника міністра про сатиру. Всі вони були його шанувальниками й хотіли, щоб він також ставився до них прихильно, тому сказали: «*О, комедія нам подобається, сатира також – жодних проблем*». Він скрушно кивнув головою, а тоді сказав, що недавно у телевізійному нарисі використав зняте на стрічку вклякання мусульман під час п'ятничної молитви, здається, в Тегерані, коли ж голос за кадром каже: «Пошук контактних лінз аятоли». Йому хотілося знати, чи, відповідно до нового закону, це припустимо, а чи загрожуватиме ув'язненням? Так, так, тут усе *гарзд*, сказали вони йому, *цілком* нормально, жодних проблем. Г-м-м, сказав Ровен, але звідки мені знати, що тут усе нормально? Дуже просто, ви подаєте сценарій до спеціальної урядової служби для схвалення і, *поза сумнівом, ви його отримуєте*, от і будете знати. «Дивно, – сумнівався Ровен, – щось мені не віриться». Того дня, коли страхітливий закон поставили на остаточне голосування в палаті громад, лейбористські парламентські організатори, вважаючи, що з огляду на свою непопулярність закон не набере більшості в парламенті, порадили Тоні Блеру їхати й не чекати на підрахунок голосів. Тому прем'єр-міністр таки поїхав, а для ухвалення закону не вистачило *одного голосу*. Якби він залишився, то голоси розподілилися б порівно, спікер, як і

¹ Ровен Аткінсон (нар. 1955 р.) – англійський актор-комік, що зіграв містера Біна в однойменному серіалі.

² Вайтгол – вулиця в Лондоні, на якій розташована більшість урядових будівель.

належить, віддав би свій голос за уряд, і законопроект набрав би чинности. Так що всіяке могло статися.

Життя йшло вперед дрібними кроками. Баррі Мосс, глава Спеціальної служби, приїхав до нього і повідомив про схвалення нової угоди, відповідно до якої він наймає Френка Бішопа і його підмінного Денніса Ле Шевальє, в той час як поліція забирає всіх своїх людей з буднику на Бішопс-авеню. З 1 січня 1998 року його будинок стане власне його будинком, і всі свої «приватні пересування» він здійснюватиме сам за допомогою Френка. Відчув, як гора впала з його плечей. Уже незабаром вони з Елізабет і Міланом зможуть жити в Британії своїм приватним життям.

Зателефонувала Френсіс Д'Суса і сказала, що ненависного іранського міністра розвідки Фаллагяна замінив такий собі містер Наджаф-Абаді, якого вважають «ліберальним прагматиком». Ну що ж, побачимо, відповів він.

Гейл Рібак погодилася, щоб негайно перевезти «Сатанинські вірші» у м'якій обкладинці, видані консорціумом, на склад британського відділення «Рендом хаус», а також десь так під Різдво перевидати книжку з емблемою «Вінтидж». По суті, це стало великим кроком уперед; довгоочікувана «нормалізація» статусу роману в Сполученому Королівстві зайняла цілих дев'ять років з часу першої публікації.

Міс Арундгаті Рой, як і очікувалось, одержала Букерівську премію – вона була фавориткою, а наступного дня в інтерв'ю газеті «Таймс» заявила, що його твори просто «екзотичні», а її – правдиві. Досить цікаве формулювання, проте він вирішив не відповідати. Потім передали з Німеччини, що вона в такому ж дусі висловилася в інтерв'ю тамтешньому журналістові. Він зателефонував її агентіві Девіду Годвіну й сказав, що, на його думку, не личить двом індійським лауреатам Букерівської премії прилюдно нападати одне на одного. Він ніколи не робив публічних заяв щодо її «Бога дрібниць», але якщо їй хочеться боротьби, то можна й поборотися. Ні, ні, відповів Девід, я просто переконаний, що її неправильно процитували. Невдовзі він одержав м'якше послання від

міс Рой, однак зі схожим підтекстом. *Ну і нехай*, подумав він і пішов собі далі.

Гюнтерові Грасу виповнилося сімдесят років, і гамбурзький театр «Талія» влаштував з цієї нагоди гучне святкування. Він полетів до Гамбурга зі своїми новими друзями з «Люфтганзи» і взяв участь у заході разом із Недін Гордімер і всіма знайомими німецькими письменниками. Після закінчення офіційної частини вечора були музика й танці, і він побачив, що Грас чудово танцює. Всім молодим жінкам хотілося покружляти з ним у танку, тож Гюнтер протягом вечора невтомно перебирав ногами у вальсі, гавоті, польці й фокстроті. Тепер він заздрив цій великій людині з двох причин. Він завжди був у захваті від широкого мистецького обдарування Граса. Як приємно закінчити роботу за письмовим столом, а тоді піти в художню майстерню й працювати над тими ж темами в цілком іншому виді мистецтва! Як гарно створити суперобкладинку для власної книжки! Грасові бронзові вироби, його офорти із зображенням щурів, жаб, плоских риб, вугрів і хлопців з бляшаними барабанами викликали в нього захоплення. Аж тут іще треба заздрити його танцювальним здібностям! Ну, це вже справді занадто.

Шрі-ланкійські власті прихильно поставилися до проєкту Бі-бі-сі з «*Опівнічними дітьми*», проте, як зауважила Рут Ейлеб, одна із продюсерів на Бі-бі-сі, умовою надання дозволу вони ставили його відсутність на знімальному майданчику. Гаразд, сказав він, тішуся своєю популярністю, й кілька днів потому Трістрам надіслав зі Шрі-Ланки йому факс: «Тримаю в руках документ про надання дозволу». Настала щаслива мить. Однак потім виявилось, що це було оманливе сподівання у довгій низці схожих оманливих сподівань.

Мілан починав досить виразно казати: «Га! Га! ГА». Коли за ним повторювали, він сміявся й знову вимовляв ті самі звуки. Чи було це його першим словом – словом, що позначало сміх, але не сам сміх? Йому дуже хотілося говорити. Та поки що зарано.

На кілька днів Елізабет поїхала до Керол. З весілля вони не кохалися впродовж багатьох місяців. «Я втомле-

на», – казала вона й сиділа до другої години ночі, впорядковуючи весільні світлини в альбомі. Проте вони добре ладнали, здебільшого навіть дуже добре, тож і з цим у них досить скоро все налагодилося. *Справа кохання – жорстока річ, яку ми зусиллям волі на спільне життя перетворюємо.*

Коли він переглядав зроблені ним записи про своє життя, то зрозумів, що легше занотувати якусь неприємність, ніж щасливу мить, легше описати сварку, ніж вжити ніжне слово. Річ у тому, що впродовж багатьох років вони з Елізабет жили в любові майже весь час. Однак невдовзі після їхнього одруження та легкість і щастя почали зменшуватися, з'явилися тріщини. «Незлагоди в подружньому житті, – написав він пізніше, – це як вода під час мусону, що накопичується на пласкому дахові. Ти не відчуваєш її, та вона там невпинно назбирується, допоки одного дня з великим тріском увесь дах не падає тобі на голову».

Жінка на ймення Флора Ботсфорд була кореспондентом Бі-бі-сі в Коломбо, проте, на думку продюсера Кріса Голла, не що інше, як її витівки «нас і підрубали». Інколи легко повірити, що журналістам хочеться, аби не все складалося як слід, бо заголовок «УСЕ ЙДЕ ДОБРЕ» не надто впадає у вічі. Бажання Ботсфорд, співробітниці Бі-бі-сі, роздмухати багаття під великим проектом Бі-бі-сі видалося дивним або, що навіть гірше, зовсім не дивним. Вона заходилася телефонувати шрі-ланкійським мусульманським членам парламенту, шукаючи ворожих висловлювань, і таки знайшла одне, з чого все й почалося. У її повідомленні в «Гардіан», зокрема, говорилося: «Незважаючи на ризик завдання образи місцевим мусульманам, Бі-бі-сі знімає у Шрі-Ланці, як підтвердили минулого тижня офіційні представники, суперечливу п'ятисерійну кінострічку за книжкою Салмана Рушді «Опівнічні діти». Відтак для заповзятливо відкопаного нею члена парламенту настала мить слави. «Салман Рушді – дуже неоднозначна постать, – заявив А.Г.М.

Азвар, опозиційний член парламенту. – Він забруднив і знеславив Святого Пророка, а це непростиме діяння. Мусульмани всього світу відчують огиду до самого його імени. Індія мусила мати вагому причину для заборони фільму, тому й нам слід остерігатися невдоволення з боку мусульманської громади».

Збурилися хвилі. В самій же Індії з'явилися статті, в яких відмову індійського уряду надати дозвіл на зйомки фільму називали скандальною, проте в Тегерані міністр закордонних справ викликав шрі-ланкійського посла й висловив свій протест. Крім Голл мав письмовий дозвіл на зйомки від самої пані президентки Чандріки Бандаранайке Кумаратунги, і якийсь час здавалося, що пані президентка таки дотримає слова. Проте група шрі-ланкійських мусульманських парламентаріїв звернулася до неї з вимогою скасувати своє рішення. У шрі-ланкійських мас-медіа залунали уїдливі ісламські нападки на автора *«Опівнічних дітей»*. Він став боягузливим зрадником свого народу, а *«Опівнічні діти»* – книжкою, в якій він ображає і насміхається з власного народу. Молодший міністр оголосив про скасування дозволу на зйомки фільму, проте йому суперечило його ж начальство. Заступник міністра закордонних справ казав: *«Знімайте»*. Заступник міністра оборони гарантував *«цілковиту підтримку військових»*. Однак справа почала завалюватися. Він уже відчував запах катастрофи попри запевнення міністра закордонних справ Шрі-Ланки й твердження знімальної групи про наявність у них дозволу. Відбулося, за влучним висловом Кріса Голла, спільне п'яне збіговисько місцевих інтелектуалів у виробничому офісі Бі-бі-сі, і всі вони висловили свою підтримку. Шрі-ланкійська преса також майже однотайно підтримувала фільм. Однак відчуття неминучої приреченості залишалося. За тиждень дозвіл на зйомки кінострічки було скасовано без якихось на те пояснень рівно за шість тижнів після надання пані президенткою письмового дозволу. Саме в той час уряд намагався ухвалити політично вигідне законодавство про передачу прав і потребував підтримки невеликої кількості мусульманських членів парламенту. А за кулісами

Іран і Саудівська Аравія у разі зйомок фільму погрожували вислати зі своїх країн шрі-ланкійських заробітчан.

Ні з боку громадськості Індії, ні з боку громадськості Шрі-Ланки не було якихось виступів проти кінострічки. Проте в обох країнах проект успішно зарубали. Мав відчуття, буцімто зазнав від когось сильного удару в обличчя. *Мені не можна падати*, подумав він, переживаючи потрясіння.

Кріс Голл залишався переконаний в тому, що саме стаття Флори Ботсфорд стала іскрою, з якої розгорівся вогонь. «Бі-бі-сі вам недобре прислужилася», – сказав він. А президент Кумаратунга написала йому листа, особисто просячи вибачення за скасування дозволу. «Я читала Вашу книжку під назвою *«Опівнічні діти»*, і вона мені вельми сподобалася. Дуже хотіла побачити її екранізацію. Проте з політичних міркувань іноді доводиться нехтувати особистими вподобаннями. Сподіваюся, незабаром настане час, коли люди почнуть знову мислити раціонально, й у Шрі-Ланці запанують справжні глибинні життєві цінності. І моя країна знову стане «Серендипом», на що має повне право». У 1999 році вона вижила, втративши око, після замаху на її життя з боку «Тамільських тигрів».

Завершальна дія вистави зі щасливим кінцем про зйомки *«Опівнічних дітей»* почалася одинадцять років потому. Восени 2008 року він прилетів до Торонто з нагоди виходу його роману *«Флорентійська чарівниця»* і у вільний від літературних заходів вечір сидів у ресторані зі своєю приятелькою кінорежисером Діпою Мегтою. «Знаєш, мені дуже хочеться зняти фільм за твоєю книжкою, – сказала Діпа. – За *«Опівнічними дітьми»*. Хто має на неї права?» «Так сталося, – відповів він, – що я маю». «Тоді можна знімати?» – запитала вона. «Так», – сказав він. За один долар він продав їй права на екранізацію свого твору, й упродовж двох наступних років вони збирали кошти й працювали над кіносценарієм. Написаний ним сценарій для Бі-бі-сі тепер видавався незграбним і якимсь надміру пишномовним, тож він, загалом, навіть тішився з того, що фільм тоді так і не зняли. Новий сценарій вийшов досить кінематографічним, а їхнє з Діпою бачення фільму виявилось близь-

ким. У січні 2011 року «*Опівнічні діти*», тепер уже як художній фільм, а не телевізійний серіал, повернулися на зйомки до Індії і Шрі-Ланки. Минуло тридцять років після першого виходу книжки й чотирнадцять років після провалу телевізійного серіалу на Бі-бі-сі, й фільм таки було створено. Того дня, коли у Коломбо закінчилися основні кінозйомки, йому здалося, ніби він позбувся якогось прокляття. Він здолав ще одну вершину.

У розпал роботи над фільмом іранці знову спробували пхати палиці в колеса. Знову викликали посла Шрі-Ланки до міністерства закордонних справ у Тегерані й розповіли про невдоволення Ірану цим проектом. Упродовж двох днів дозвіл на зйомки фільму знову скасували. Знову вони отримали дозвільний лист від президента, проте він весь час боявся, що президент не витримає тиску. Та не так сталося цього разу. Президент сказав Діпі: «Продовжуйте знімати фільм».

Робота над фільмом закінчилася. Реліз фільму запланували на 2012 рік. Яка буря почуттів криється в цьому сміливому вислові – *Per ardua ad astra*¹, подумав він. Справу зроблено.

У середині листопада 1997 року Джон Ле Карре, один із небагатьох письменників, який висловлювався проти нього, коли тільки починали лунати нападки на «*Сатанинські вірші*», поскаржився у «*Гардіан*» на Нормана Раша, який у «*Нью-Йорк таймс бук ревью*» несправедливо «заплямував» його, звинувативши в антисемітизмі. Ле Карре назвав «ую гнітючу вагу політичної коректності» таким собі «маккартистським рухом навиворіт».

Йому слід би тримати свої думки при собі, та все ж таки не втримав. «Мені було б легше йому співчувати, – написав він у своєму листі до газети, – якби він не так охоче прилучився до вже тепер трохи давньої кампанії паплюження такого ж як він письменника. У 1989 році під час найгірших днів ісламських нападок на «*Сатанинські вірші*» Ле Карре досить-таки пишномовно

¹ *Per ardua ad astra* – через терня до зірок (*лат.*).

пристав до сил моїх супротивників. Нехай він буде настільки ласкавим і визнає, що тепер він дещо ліпше розуміє природу Поліції думок¹, коли, на його погляд, він перебуває на лінії вогню».

Ле Карре одразу заковтнув гачок: «Рушді, як і раніше, розуміє тільки свою правду, – відповідав він. – Я ніколи не приєднувався до табору його супротивників. Також не йшов я легким шляхом і не проголошував його самою невинністю. Я займав позицію, яка полягала в тому, що нема жодного закону в житті чи в природі, котрий би передбачав можливість безкарної образи великих релігій. Я писав про те, що в жодному суспільстві нема якогось абсолютного стандарту свободи слова. Я писав про те, що толерантність не приходить у той самий час і в тій самій формі до всіх релігій і культур світу, а також про те, що християнське суспільство ще донедавна також обмежувало свободу тим, що вважалося священним. Я писав і писатиму далі, що коли йшлося про подальшу експлуатацію питання стосовно видання книжки Рушді в м'якій обкладинці, то я більше переймався долею дівчини з «Пенгвін букс», якій у видавничій експедиції внаслідок вибуху могло відірвати руки, ніж авторським гонораром Рушді. Всі, хто хотів прочитати його книжку, мали змогу це зробити. Я не ставив собі за мету оправдати переслідування Рушді, бо, як і кожна достойна людина, співчував йому з того приводу, проте хотів сказати трохи менш зарозумілі, трохи менш колоніалістські й менш самовдоволені слова, ніж ті, які ми чули з безпечного табору його шанувальників».

Тепер «*Гардіан*» настільки сподобалася перепалка, що вона подавала їхні листи на першій сторінці. Його відповідь Ле Карре з'явилася наступного дня: «Джон ле Карре... твердить не тільки про свою непричетність до нападок на мене, але також заявляє, «що нема жодного закону в житті чи природі, котрий передбачав би можливість безкарної образи великих релігій». Поверховий огляд цього пишномовного формулювання свідчить, що (1) він дотримується

¹ Поліція думок – репресивний орган в романі-антиутопії Дж. Орвелла «1984».

обивательського, редукціоністського, радикально-ісламістського погляду, боцімто «Сатанинські вірші» – це не що інше як «образа», і (2) вважає, що кожен, хто викликає невдоволення в людей, які дотримуються цього обивательського, редукціоністського, радикально-ісламістського погляду, не має права жити у безпеці... Він каже, що його більше цікавить гарантування безпеки працівникам видавничої сфери, ніж мої авторські гонорари. Проте саме ці люди – мої видавці роману у понад тридцяти країнах світу разом з працівниками книгарень – були найпалкішими прихильниками й оборонцями мого права на публікацію книжки. Не личить Ле Карре використовувати їх як аргумент на користь цензури, коли саме вони настільки хоробро відстоювали свободу. Джон Ле Карре має слухність, коли каже, що свобода слова не абсолютна. Ми маємо ту свободу, за яку боремося, і втрачаємо ту, якої не оборонимо. Мені завжди здавалося, що Джордж Смайлі знав це. А от його творець, виявляється, забув».

І тут непрохано втрутився у сутичку Крістофер Гітченс, і його репліка могла довести автора шпигунських романів навіть до апоплексії. «Поведінка на ваших сторінках Джона Ле Карре як ніщо інше нагадує поведінку дядечка, який, справивши природну нужду у власний капелюх, квапиться натягти цей *chapeau* з широкими крисами собі на голову, – каже Гітч з притаманною йому стриманістю. – Колись він дуже ухильно й евфемістично висловлювався про відверте підбурювання до вбивства за винагороду на тій підставі, що аятоли також мають почуття. Тепер він каже нам, нібито його передусім турбувала безпека дівчат у відділі обробки кореспонденції. На додаток до всього, він свавільно протиставляє їхню безпеку авторському гонорарові Русдї. Тож ми можемо подумати, що він не мав би жодних заперечень, якби «Сатанинські вірші» було написано й опубліковано задарма і розповсюджувалися б безплатно в кіосках без продавців? Це, може б, і заспокоїло тих, хто, виявляється, вважає, що захист свободи слова повинен здійснюватися задарма і без жодного ризику. Як ми знаємо, жодна дівчина з часу проголошення фетви впродовж

восьми років не зазнавала каліцтв у відділі обробки кореспонденції. Коли зденеровані книжкові мережі у Північній Америці на короткий час вилучали «Сатанинські вірші» з досить сумнівних причин «безпеки», саме профспілки їхніх працівників почали протестувати і з власної ініціативи зголосилися за прилавками книгарень відстоювати права читачів на придбання й прочитання будь-якої книжки. В очах Ле Карре, їхнє відважне рішення ухвалювалося в «безпеці» й ба більше, виявилось богохульним щодо великої релігії! А не могли б ми уникнути ось такого знайомства з вмістом його капелюха чи пак його голови?»

Наступного дня настала черга Ле Карре: «Кожен, хто прочитав учорашні листи від Салмана Рушді і Крістофера Гітченса, міг себе запитати, у чиї ж це руки потрапила велика справа свободи слова? І з трону Рушді і з каналізації Гітченса лунає те саме послання. «Наша справа – абсолютна, вона не терпить розбіжності у думках чи якихось обмежень; хто ставить її під сумнів, уже за визначенням є нетямущим, пишномовним, неосвіченим недолудом». Рушді насміхається з моєї мови й ганьбить продуманий і добре сприйнятий виступ, який я зробив перед Англо-ізраїльською асоціацією і який «Гардіан» вважала за доцільне оприлюднити. Гітченс зображає мене таким собі блазнем, що виливає власну сечу собі на голову. Два несамовиті аятоли не змогли б упоратися з тою роботою ліпше. Проте чи довго триватиме їхня дружба? Я просто подивований тим, що Гітченс так довго мириться із самоканонізацією Рушді. А Рушді, наскільки я можу здогадуватися, навіть не заперечує факту образи великої релігії. Натомість він звинувачує мене, а тут слід звернути, між іншим, увагу на його абсурдну мову, у відстоюванні обивательської редукаціоністської радикально-ісламістської лінії. Я й не знав, що я настільки розумний. Я знаю тільки одне: Рушді накидається на знайомого супротивника й вигукує «так не чесно», коли суперник діє відповідно до свого характеру. Так, він натерпівся страхітливого болю, однак той біль не зробив з нього мученика і не поклав край, а цього йому

дуже б хотілося, суперечкам щодо його ролі у власному крахові.

Ну що ж, взявся за гуж – не кажи, що не дуж, подумав він. «Справді, я таки називав [Ле Карре] пишномовним, що за цих обставин мені здається навіть дуже м'яко сказано. «Нетямущий», «неосвічений» – ці ковпаки для бовдурів він досить вправно натягнув собі на голову... Звичка Ле Карре подавати такі хороші рецензії на самого себе («мій продуманий і добре сприйнятий виступ»), поза сумнівом, розвинулася тому, що хтось усе ж таки їх мусить писати... Я не маю наміру ще раз повторювати, що я хотів сказати «Сатанинськими віршами», романом, яким я понині дуже пишаюся. Роман, містере Ле Карре, – це не глузування. Ви ж бо знаєте, що таке роман, правда, Джоне?»

І так далі в такому ж дусі. Його листи, наполягав ле Карре, повинні читатися учнями всіх британських середніх шкіл як приклад «культурної нетерпимости, що маскується під свободу слова». Йому вже хотілося покласти край цій суперечці, проте почувався змушеним відповісти на його твердження про *накидання на знайомого супротивника і вигукування «так не чесно»*. «Я гадаю, наш гемстедський герой готовий сказати те ж саме багатьом письменникам, журналістам та інтелектуалам з Ірану, Алжиру, Єгипту, Туреччини та інших країн, які також борються з ісламістами за суспільство, відокремлене від церкви, словом, за свободу від гніту великих світових релігій. Щодо мене, то я намагався впродовж цих навіть дуже кепських років привернути увагу до їхньої долі. Дехто з них – Фараг Фауда, Тагар Джаут, Угур Мумку – були вбиті через своє бажання «накинутися на знайомого супротивника»... Сталося так, що я не вважаю священиків і мулл, вже не кажучи про терористів і убивць, найкращими людьми для встановлення обмежень на те, про що можна думати».

Тут Ле Карре замовк, але тепер уже його товариш Вільям Шоукросс¹ виплигнув на ринг. «Твердження Рушді – просто обурливі й... відгонять тріумфальним

¹ Вільям Шоукросс (нар. 1946 р.) – англійський журналіст і політичний коментатор.

самовдоволенням». Що виявилось досить недоречним з боку Шоукросса, бо він колись був головою «Статті 19», тож організація мусила тепер писати листа, дистанцієючись від його заяв. А «*Gardian*» не хотілося припиняти такого листування на своїх сторінках, тож її редактор Алан Расбриджер зателефонував йому й запитав, чи він бажає відповісти на лист Шоукросса. «Ні, – відказав він Расбриджеру. – Якщо Ле Карре захотілося, аби його товариш трохи поверещав за дорученням, то це його справа. Я вже сказав те, що мав сказати».

Кілька журналістів пояснювали ворожість Ле Карре образою за стару неприхильну рецензію на «*Російський відділ*», однак його раптом охопив смуток через те, що сталося. Ле Карре ж був автором «*Мідника, кравця, солдата, шпигуна*», а ще «*Шпигуна, який прийшов з холоду*», і він уже давно захоплювався його творчістю. Колись вони навіть виступали на одній сцені, беручи участь у кампанії солідарності з Нікарагуа. Чи погодився б Ле Карре прийняти від нього оливкову гілку, розмірковував він. Однак Шарлотта Корнвелл, сестра Ле Карре, висловилася злісно про нього Полін Мелвілл, коли зустрілася з нею на одній з вулиць Північного Лондона: «Ага! Це той ваш друзяка!» Почуття в таборі Корнвелл, видно, залишалися поки що надто розбурханими для успіху його мирної ініціативи. Проте йому було неприємно, що встряв у сутичку, й усвідомлював, що «переможця» у ній не було. Програла вони обидва.

Невдовзі після цього ляпанця його запросили до «Шпигунського центру» виступити перед начальниками розвідувальних резидентур, і грізна Елайза Меннінгем-Буллер з MI-5 – жінка, вигляд якої відповідав її прізвищу, щось між тітонькою Далією з романів Вудгауса і королевою Єлизаветою II – просто не тямилася себе через Ле Карре.

– І що це він собі думає? – сердилася вона. – Він що, нічогосінько не тямить? Геть утратив розум?

– Але хіба колись давно, – запитав він Елайзу, – він не був одним з ваших?

Елайза Меннінгем-Буллер виявилася однією з тих рідкісних і цінних жінок, які вміли пирхати.

– Ха! – пирхнула вона, як та тітонька в оповіданні сера Вудгауса. – Здається, він служив у нас на якійсь незначній посаді, може, яких п'ять хвилин, але він, голубчику мій, не досяг рівня тих, перед ким ви сьогодні виступали, й мушу сказати, що після цієї справи ніколи вже не досягне.

Одинадцять років потому, 2008 року, він прочитав інтерв'ю з Джоном Ле Карре, в якому його колишній супротивник згадав про ускладнення їхніх стосунків: «Можливо, я помилявся. Якщо так, то я не мав слушності, проте я мав на те слушні причини».

Він написав майже двісті сторінок *«Землі під її ногами»*, коли сподівання Пола Остера на його участь у фільмі *«Лулу на мосту»* були остаточно поховані. «Тімстерс юніон» – можеш собі таке уявити, ці здоровані із «Тімстерс юніон¹», – скрушно зітхав він, – заявили, що бояться запрошувати Русді на зйомки фільму. Хотіли грошей, авжеж, на гарантування безпеки, але це бюджетна затія, грошей і так не вистачає. Пол і його продюсер Пітер Ньюмен билися за нього з усіх сил, однак, зрештою, мусили визнати свою поразку. «Того дня, коли усвідомив, що не можемо тебе відстояти, – розповідав Пол, – я зайшов до кімнати і плакав».

Його роль одразу віддали Віллему Дефо. Принаймні це трохи втішало.

* * *

Він поїхав послухати виступ Евдарда Саїда в приміщенні редакції журналу *«Лондон ревью ов букс»*, і до нього підійшов юнак на ім'я Асад, який зізнався, що 1989 року він був лідером Ісламського об'єднання у Ковентрі й організовував у Вест-Мідлендсі демонстрації проти *«Сатанинських віршів»*. «Але все гаразд, – аж зні-

¹ «Тімстерс юніон» – профспілка водіїв вантажівок. Найбільше профспілкове об'єднання США.

тився він. – Тепер я атеїст». – «Ну що ж, це вже прогрес», – сказав він Асадові, проте юнакові хотілося ще щось додати. «Нещодавно, – майже вигукнув Асад, – я прочитав вашу книжку й ніяк не міг зрозуміти, через що та колотнеча почалася!» – «Це добре, – відповів він, – хочу тільки звернути твою увагу, що ти був заводієм тієї колотнечі, навіть не прочитавши книжки». Він пригадав стародавню китайську приказку, котру іноді приписують Конфуцієві: *Якщо сидіти біля річки достатньо довго, то колись повз тебе пропливе труп твого ворога.*

Міланові виповнилося сім місяців, і він усміхався геть до всіх, безперестанку щось лепетав – дуже кмітливий, з доброю вдачею, такий чудовий! За тиждень до Різдва він почав повзати. Поліція забирала свою електронну апаратуру стеження і сама забиралася. Після Нового року до роботи вже брався Френк Бішом, і за кілька «перехідних тижнів» вони стануть повноправними господарями у своєму домі, тому і він, і Елізабет вважали, що попри всі розчарування минулий рік завершувався добре.

На початку року і на початку кінця, коли він востаннє зачинив двері за чотирма поліцейськими (вони прожили з ним під багатьма іменами й у багатьох місцях упродовж дев'яти років) і в такий спосіб завершив період цілодобового захисту, запропонованого йому на Лонсдейл-сквер Віллом Вільсоном і Віллом Вільтоном ще в кінці попереднього життя, то запитував себе, що він робить: повертає для себе і своєї сім'ї свободу, а чи підписує всім смертний вирок? Він – найбезвідповідальніша людина, а чи, може, реаліст з чудовою інтуїцією, що прагне перебудувати своє особисте життя? Відповідь могла бути тільки ретроспективною. Десь так за десять-двадцять років він знатиме, чи була не підвела його інтуїція. По життю людина йде вперед, однак судить про нього озираячись назад.

Отже, на початку року і на початку кінця; не знаючи свого майбутнього; з маленьким хлопчиком, який робив усе, що роблять немовлята: вперше самостійно сів з прямою спинкою, вперше підвівся і спробував устояти в дитя-

чому ліжечку, проте падав і знову підводився, аж поки настав день, коли він перестав бути повзунком-плазуном і став *Homo erectus*¹, швидко прямуючи до *sapiens*; коли старший брат хлопчика-немовляти перед вступом до університету поїхав на цілий рік за пригодами до Мексики, де його арештовувала поліція, де він любувався іграми китів, плавав у водоймах під прямовисними водоспадами у Таско, споглядав за нирцями зі смолоскипами, що стриба-ли зі скель в Акапулько, прочитав Буковські й Керуака, зустрівся зі своєю матір'ю й поїхав з нею до Чичен-Іци й Охаки, дуже тривожив своїм довгим зникненням тата, який уже починав думати про найгірше, бо за синову безпеку він мовчки переживав, відколи дев'ять років тому ніхто не відповідав на його телефонні дзвінки, й поліція, переплутавши будинки, повідомила про відчинені навстіж вхідні двері; коли ж вісімнадцятирічний хлопець повернувся з поїздки настільки струнким, настільки засмаглим, настільки вродливим і натиснув на кнопку дверного дзвінка, то його тато поглянув на домофонний екран і, не впізнавши сина, здивовано запитав: «Хто там?», і лишень тоді збагнув, що молодий бог біля дверей – це його рідне дитя; коли життя йшло, як і належить йти, себто своєю звичайною чергою, бо воно повинно йти-тривати навіть усередині іншого поглинаючого існування, яке продовжувало бути незвичайним, аж настав понеділок 26 січня 1998 року, і вони, залишившись самі у своєму домі, замість того, щоб тривожитися через тишу навколо них, через відсутність апаратури стеження і кремезних поліцейських, які колись спали в сусідній кімнаті, безперестанку усміхалися, лягли в ліжко дуже рано і спали як мертві; ні, не як мертві, а як щасливі нічим не обтяжені живі люди. Відтак о 3:45 ночі він прокинувся і вже не міг заснути.

Недоброзичливий світ весь час нагадував про себе. «У найближчому майбутньому не може бути й мови про надання Рушді дозволу на в'їзд до країни», – сказав офіційний представник індійського уряду. Світ став місцем,

¹ *Homo erectus* – людина, що ходить прямо (лат.).

у якому приїзд на землю, де він народився, міг призвести до політичної кризи. Йому подумалося про хлопчика Кая у казці Ганса Крістіана Андерсена «Снігова королева», якому в серце й око потрапили холодні скалки диявольського дзеркала. Цей смуток, боявся він, і є тією скалкою, яка може змінити його світосприйняття й змусити дивитися на світ як на місце, сповнене ненависти й негідних, нищих людей. Інколи йому траплялися такі люди. На дні народження у Найджелі довідався про страшну звістку: у її чоловіка Джона виявили ще одну пухлину, й аналізи – геть погані; аж тут до нього причепився журналіст, чие ім'я йому не схотілося написати і через дюжину років; мабуть, він хильнув зайвого і почав допикати його такими слова, що, зрештою, він попросився з Найджелою і пішов з вечірки. Впродовж чотирьох днів після сутички у нього ні до чого не здійсмалися руки, він був неспроможний працювати, неспроможний зайти до іншої кімнати, де хтось міг на нього чекати і навіть вигукувати його ім'я, тому скасував усі зустрічі й залишався вдома, відчуваючи скалку холодного дзеркала глибоко в своєму серці. Двоє його друзів-журналістів Джон Сноу і Френсіс Уїн сказали йому, що той самий журналіст у такий самий спосіб і навіть такими ж словами ображав їх також, тож його це трохи підбадьорило – як то кажуть, біда біду перебуде. Проте і наступного тижня він не зміг зібратися з думками.

Можливо, він утрачав віру у світ, у якому мусив жити, або ж у свою спроможність віднайти радість у ньому, тому увів у свій роман ідею паралельного світу, себто світу, в якому художня вигадка – це реальність, а її творці – вигадка і їх не існує, коли реальними є Александр Портной, а не Філіп Рот, коли насправді жив Дон Кіхот, а не Сервантес; а також коли виживає близнюк Джессі, в той час як Елвіс помирає; у якому Лу Рід – жінка, а Лорі Андерсон – чоловік. Мірою написання роману процес заселення уявного світу видавався дещо шляхетнішим, ніж життя у крикливому реальному світі. Проте попереду на тому шляху бовваніло божевілля Дон Кіхота. Він ніколи не вірив у роман як у втечу від реальності. Тож не треба йому і тепер починати вірити в ескапістську літературу. Ні, він писатиме про

зіткнення світів, про реальності, що протистоять одна одній, борючись за той самий сегмент простору-часу. Це доба, коли несумісні реальності часто зіштовхуються одна з одною, як про це каже Отто Коун у «Сатанинських віршах». Наприклад, Ізраїль і Палестина. Коли одна реальність, у якій він – пристойний, поважний чоловік і хороший письменник, зіштовхується з іншою реальністю, в якій він – диявольський виплодок і нічого не вартий писака. Незрозуміло, чи обидві реальності можуть співіснувати. Мабуть, одна з них усе ж таки витіснить іншу.

Настав вечір проведення Підрозділом «А» у ресторані-барі «Піллерз» такого собі «балу таємних полісменів». Цього року на нього прийшов Тоні Блер, і поліція звела їх до купи. Розмовляючи з прем'єр-міністром, він під час бесіди звертався до нього з деякими клопотаннями, Тоні Блер був дружелюбним, але нічого не обіцяв. Опісля Френсіс Уїн зробив йому велику послугу. Надрукував у «Гардіан» статтю, в якій піддав Блера критиці за його пасивність у справі Рушді та за його відмову стати поряд з письменником і в такий спосіб продемонструвати свою підтримку. Майже одразу пролунав дзвінок від Фіони Міллар, правої руки Шері Блер¹, і вона у вибачливій формі запросила їх з Елізабет на вечерю у Чекерс² з нагоди дев'ятої річниці фетви. Аякже, Мілана також можна взяти із собою, бо це ж неформальна зустріч сімей і друзів. З цієї нагоди Мілан навіть навчився махати на прощання ручкою.

Шановний містере Блер!

Дуже дякую за вечерю. За Чекерс! Дякую, що запросили нас поглянути на нього. Щоденник Нельсона, посмертна маска Кромвелля – я закінчив історичний факультет, тому все це мені дуже сподобалося. Елізабет захоплюється садами, тому їй дуже сподобалися буки й інші дерева. Для мене всі дерева як «дерева», а всі квіти як

¹ Шері Блер (нар. 1954 р.) – юрист, дружина колишнього прем'єр-міністра Великобританії Тоні Блера.

² Чекерс – з 1921 року офіційна заміська резиденція прем'єр-міністра Великобританії у графстві Бакінгемшир.

«квіти», та все ж таки я у захваті від Ваших квітів і дерев. Мені також сподобалося, що меблі децю тьмяні, такі шляхетно-немодні, від чого складається враження, що це будинок, у якому люди живуть насправді, а не якась там маленька сільська садиба-готель. Мені також сподобалося, що персонал був одягнений вишуканіше, ніж гості. Можу закластися, що Маргарет Тетчер до гостей ніколи б не вийшла у блакитних джинсах.

Пам'ятаю зустріч з Вами і Шері за вечерею у будинку Джейсфрі Робертсона невдовзі після обрання Вас керівником партії. Еге ж, напруга відчувалася у кожному вашому русі! Я подумав: а цей хлопець знає, що у разі програшу на наступних виборах уся його партія може з таким же успіхом опуститися на дно. Тоді ж бо як Шері була спокійною, впевненою, освіченою, з голови до ніг – успішним королівським адвокатом, що добре знається на мистецтві. (Того вечора ви визнали, що не ходите до театру й не читаете художньої літератури.) Як нова посада змінює людину! В Чекерс ваша усмішка була майже природною, ваші рухи – невимушеними, все ваше єство спокійне. З другого боку, стало помітним, що нерви Шері вже дають про себе знати. Коли вона показувала нам будинок – «а це, треба сказати, і є всім відома Довга Зала, а ось тут, ні, таки погляньте, дуже відоме те й те, а ось на стіні висить не мені відоме те й те, а ще те й те», – у нас склалося враження, що вона радше повіситься, ніж виконуватиме роль добропорядної дружини, себто другої скрипки і кастиеляниш Чекерса, впродовж наступних п'яти або ж навіть десяти років. Здавалося, ви помінялися характерами. Це цікаво.

А за вечерею Ваша сім'я була просто чарівною, і Гордон Браун, і його Сара, і Аластер Кембл¹ і його Фіона, так, усі були дуже приємними. А ще й Кемерон Макінтош²! А ще Мік Гакнел³! А ця його гаряча штучка,

¹ Аластер Кембл (нар. 1957 р.) – англійський журналіст, прес-секретар Тоні Блера.

² Кемерон Макінтош (нар. 1946 р.) – англійський продюсер театральних мюзиклів.

³ Мік Гакнел (нар. 1960 р.) – англійський співак.

на жаль, забув, як її звати! Ми собі такого навіть не уявляли. Тому чудово відпочили, і тут я мушу сказати, що день для нас видався не з легких, оскільки ми з Елізабет приймали щорічні дуже веселі привітання з далекого Ірану. Саней Щедрий набавив грошеньт тому, хто вб'є мене у Сполучених Штатах, «бо ж усі ненавидять Америку». А генеральний прокурор Мортеза Моктаді висловився в тому дусі, що «цьому чоловікові таки варто пустити кров», тоді ж бо як державне радіо у Тегерані розмірковувало над тим, чи «вдасться припиненням нікчемного життя одного чоловіка вдихнути нове життя в іслам». Трохи сумно, правда? Перекоаний, Вам навіть не треба пояснювати, що настрої я мав не найліпший.

Також слід сказати, що я перейнявся великою пошаною до Робіна Кука і Дерек Фетчета. Дуже багато значить почути у цю таки досить неприємну річницю, як міністр закордонних справ закликає покласти край фетві, вимагає від Ірану діалогу щодо її скасування. Були ж міністри закордонних справ, – зараз скажу, як їх там... – але що це я розп'якався про минуле. Ще хочу висловити свою вдячність новій адміністрації за її прагнення боротися з релігійним фанатизмом.

Ага, до речі, я чув, що ви обоє дуже релігійні, ну, Ви і Шері. Вітаю Вас з тим, що дуже вміло це приховуєте.

Була одна мить, що мене здивувала. Ну, дві. Пригадую, Ви гоїдали Мілана на коліні. Дуже так гарно гоїдали. А тоді, як мені пригадується, Ви почали говорити про свободу, тому я подумав, о, це мене цікавить, і відвернувся від гарячої штучки Міка Гакнала, щоб послухати Вас, аж тут, виявляється, Ви говорите про вільний ринок так, ніби саме це Ви розумієте під свободою, чого аж ніяк не могло бути, бо Ви – прем'єр-міністр від лейбористів, хіба не так? А може, я неправильно щось зрозумів, або ж це якийсь Новий лейборизм: свобода = вільному ринку, можливо, якась нова концепція. Хай там як, але це мене трохи здивувало.

Тоді ми вже збиралися йти, й персонал воркував біля Мілана, мовляв, як хороше, що тепер в будинку бувають малі діти, бо колишні прем'єр-міністри були вже трохи

старшими і мали дорослих дітей, однак нині маленькі ніжки молодших Блерів часто дріботять по підлозі, і старий будинок оживає. Нам це дуже сподобалося, мені й Елізабет, а також нам сподобався величезний плюшевий ведмідь у вітальні, очевидно, подарунок від якогось закордонного глави держави, можливо, президента Дрімучого Перу. «А як його звати?» – запитав я, і Шері відповіла, що ще не придумали йому імені, а я взяв та й бовкнув: «Назвіть його Тоні Бер¹». Що, мушу визнати, було не надто вдалим жартом, адже сказав я це одразу, не думаючи, однак таке ім'я заслуговувало принаймні на маленьку усмішку. Але ж ні, Ваше обличчя залишилося камінним, і Ви сказали: «Ні, як на мене, це ім'я йому не пасує», і я пішов, подумавши: який жах, прем'єр-міністр не має почуття гумору.

Та мені байдуже до того. Ваш уряд усе одно був на моєму боці, а це означало, що тими колючими словами можна знехтувати; навіть під час подальшого Вашого прем'єрства, коли Ваші колючі слова стануть гучнішими й суперечливішими, коли дуже важко буде не зважати на них, я завжди з теплотою думатиму про Вас і ніколи не зможу Вас так ненавидіти, як почнуть Вас потім ненавидіти багато людей, бо Ви – чи принаймні Ваш містер Кук і містер Фетчет – щиро хотіли змінити моє життя на краще. І зрештою, їм це вдалося. Що навряд чи повною мірою врівноважує завоювання Іраку, проте дуже багато важить у моєму серці, це справді так.

Ще раз дякую за чудовий вечір.

Наступного дня після вечері у Чекерс – у день, коли про нього заговорили мас-медіа – Іран заявив про своє «здивування» закликом Робіна Кука до скасування фетви. «Вона триватиме десять тисяч років», ішлося в заяві іранського уряду, й він подумав: Ну що ж, мене влаштовує, якщо мені відводять аж десять тисяч років життя.

А вже наступного дня в Посольській залі міністерства закордонних справ вони з Робіном Куком стояли пліч-о-

¹ Бер (bear) – ведмідь (англ.).

пліч перед представниками преси й фотокореспондентами, й Кук зробив кілька жорстких, безкомпромісних зауваг – ще один чіткий сигнал було надіслано уряду Хатамі в Ірані. Офіцер його захисту Кейт Вільямс пробурмотів йому під вухом, коли вони виходили з будівлі: «Ну, вас сьогодні і вшанували, сер».

Напориста позиція британського уряду, здається, починала давати результати.

Мері Робінсон, колишній прем'єр-міністр Ірландії й новий комісар ООН з питань прав людини, поїхала до Тегерана, зустрілася там з високопосадовцями й опісля заявила, що Іран «жодним чином не підтримує» виконання фетви. Спеціальному *rapporteur*¹ ООН з питань Ірану було сказано: «У питанні фетви можливий певний прогрес». Міністр закордонних справ Італії Ламберто Діні зустрівся зі своїм іранським колегою Камалем Харразі, який запевнив його, що Іран «цілком і повністю готовий співпрацювати з Європою над вирішенням існуючих політичних проблем».

Тепер вони мали свій родинний будинок. Одну з колишніх поліцейських кімнат вони переобладнали на дитячу кімнату для Мілана, тож поліцейська «вітальня», повна всіляких пошарпаних меблів, стала ігровою кімнатою, а ще дві спальні були вільними. «Якщо будинок «засвітиться», то це загрожуватиме великими неприємностями», – постійно казали їм, але будинок так і не «засвітився». Ніхто сторонній про нього так і не дізнався, ніколи про нього не писали газети, також не ставав він об'єктом небезпеки й не потребував «колосальних» витрат на засоби гарантування безпеки й оплату послуг міліції. Такого не сталося, як він вважав, завдяки добрій вдачі звичайних людей. Він залишався упевнений, що будівельники, які працювали в будинку, знали, чий будинок вони облаштовують, і не вірили в легенду про «Джозефа Антона»; невдовзі після того, як поліція вибралася з будинку і до роботи приступив Френк, час від часу

¹ Rapporteur – доповідач, референт (*фр.*).

виникали несправності з гаражних дверей – через підозріло важкі дерев'яні двері зі схованим усередині сталевим листом часто ламався розмикальний механізм, і компанія, що вставляла ті двері, прислала механіка, який одного разу, балакаючи з Френком, запитав його: «А ви знаєте, чий це будинок? Того Рушді. Неборака втрапив у велику халепу». Тож люди добре знали, кому «не слід» цього знати. Тому ніхто не ширив чуток, ніхто нічого не розповідав газетам. Усі розуміли, що це дуже серйозно. Ніхто не прохопився зайвим словом.

І вперше за дев'ять років він мав «постійну групу» захисту, що охороняла його під час його «громадських» походеньок (їда в ресторані, прогулянки Гастед-Гітом, іноді похід у кінотеатр, часто якийсь літературний захід – презентація, підписування книжок, лекція тощо). Красені Боб Лоу і Берні Ліндсі, що стали серцеїдами лондонської літературної тусівки, по чергово мінялися з Чарльзом Річардсом і Кейтом Вільямсом, які не мали їхнього успіху. Офіцери захисту Рассел і Найджел, що мінялися з Іеном і Полом, були не просто «постійними» у сенсі служби в «Малахіті», але також «постійними» у сенсі відданості його справі – були цілком на його боці, готовими битися за його справу. «Ми всі захоплюємося вашою стійкістю, – якось сказав йому Боб. – Так, на правду». Вони вважали, що нема жодних причин, з яких він не може жити настільки насиченим життям, наскільки йому цього хочеться, тому їхня робота полягала у забезпеченні для цього належних умов. Вони переконали шефів безпеки кількох авіаліній, які перебували під впливом тривалої відмови «Бритіш еарвейз», дозволити йому літати на своїх літаках і не брати прикладу з «БЕ». Вони хотіли поліпшити його життя й були готовими йому допомагати. Він ніколи не забуде й не перестане цінувати їхню дружбу й підтримку.

Вони завжди були напоготові. Пол Топпер, керівник групи у Скотленд-Ярді, казав, що згідно з розвіданими «активність» зростає. Тут не можна байдикувати.

Надійшла також сумна звістка: Філ Пітт, якого всі свої знали як «Рембо», подав у відставку – не тому, що так йому захотілося, але у зв'язку із генеративним захворюю-

ванням хребта, і все могло скінчитися інвалідним візком. До глибини душі вражала доля одного з найкремезніших, найдужчих, найсильніших і найактивніших чоловіків. Вони були професійними захисниками. І їхня робота полягала у забезпеченні спокою інших людей. Від них не чекали якоїсь слабости. Якраз навпаки.

Елізабет хотіла ще однієї дитини, і то вже найближчим часом. Його серце завмерло. Мілан став таким подарунком, такою радістю у їхньому житті, тому не мав бажання випробовувати рулетку своєї генетики. Він мав двох чудових синів, і цього для нього цілком достатньо. Проте Елізабет – наполеглива жінка, і коли їй чогось насправді хотілося, то ставала, можна навіть сказати, впертою як осел, а через свою відмову він міг її втратити, а разом з нею і Мілана. Особисто йому хотілося не ще однієї дитини, але свободи. І хтозна, чи він її колись здобуде.

Вона завагітніла швидко, коли все ще годувала груддю Мілана. Та цього разу їм не пощастило. Через два тижні після підтвердження вагітності спрацювали його хромосоми, й у неї стався викидень.

Після викидня Елізабет відвернулася від нього й цілком зосередилася на Міланові. Знайшли няню – Сюзен, доньку офіцера Спеціальної служби, проте вона впиралася і не хотіла няньки. «Мені потрібен хтось на годину чи дві, – казала вона. – Лишень подивитися за дитиною».

Кожен із них жив своїм життям. Їй навіть не хотілося їхати з ним в одному авто; воліла сідати у своє разом з дитиною. Протягом дня він майже не бачив її, тож у великому порожньому будинку його життя ставало порожнім також. Іноді близько десятої години вечора вони разом їли омлет, і вже незабаром їй хотілося спати – «щось очі злипаються», тоді ж бо як йому нітрохи не хотілося спати. Вона не мала найменшого бажання кудись з ним поїхати, щось разом з ним робити чи навіть провести разом вечір; коли ж він вирушав кудись сам, то одразу починала обурюватися. Напруга не спадала. «Я хочу двох дітей», – казала вона прямо. На тому розмова закінчувалася.

Їхнє відчуження почали помічати друзі. «Вона на тебе навіть не погляне, – сказала Керолайн Мічел занепокоєно. – Ніколи не торкається тебе. Щось сталося?» Та він не мав охоти розповідати, що сталося.

Мілан почав ходити. Йому виповнилося десять з половиною місяців.

«Рендом хаус» забрав на свій склад «Сатанинські вірші» у м'якій обкладинці, й британська преса доклала немалих зусиль і таки зворохобила громадську думку. «Гардіан» помістила провокаційну передовицю, заявивши, що рішення «Рендом хаус» «воскресить» давнє лихо, хоча саме це і робила газета. «Івнінг стандарт» погрожує надрукувати матеріал, у якому йтиметься про перевезення «Сатанинських віршів» на склади видавництва «Рендом хаус» без належних консультацій з поліцією. Їм зателефонував Дік Старк і сказав, що це неправда, натомість газета погрожувала статтею, в якій розповідь про намір «Рендом хаус» опублікувати його роман *всупереч* думці поліції. Дік Старк переговорив з людьми з прикрашеної новорічними ялинками фортеці, і вони повідомили про «мінімальний» ризик, і це заспокоїло Гейл Рібак. Ендрю, Гіллон і він мали в наявності книжку в м'якій обкладинці, видану під егідою консорціуму, вже впродовж п'яти років, тому зміна складування не повинна була привернути аж такої уваги. Видання в м'якій обкладинці «нормалізувалося» по всій Європі і Канаді, і навіть у Сполучених Штатах розповсюдження книжки з емблемою «Аул-хаус» не наражалося на жодні перепони. Проте кілька ворожих повідомлень у пресі могли докорінним чином змінити стан справ у Британії. «Рендом хаус» і Спеціальна служба з усіх сил намагалися заспокоїти «Стандарт», тож, зрештою, вони так і не опублікували своєї статті. В «Телеграф» з'явилася виважена, досить-таки розсудлива стаття. Ризик зменшувався. Проте «Рендом хаус» усе ж таки встановив бомбошукачі у відділі обробки кореспонденції й застеріг працівників про небезпеку. Всіх у видавництві непокоїло нагнітання ситуації пресою і залякування можливою реакцією з боку

ісламістів. Проте, слід віддати їм належне, вони все-таки готували перевидання роману з емблемою «Вінтидж». «Переконаний, що ми робимо найбільшу дурницю, коли відступимо від свого задуму або зволікатимемо з його реалізацією, – сказав Саймон Мастер. – Якщо на вихідні нічого екстраординарного не станеться, то ми починаємо друкувати». Російським видавцям «Сатанинських віршів» почали погрожувати місцеві мусульмани. Це тривожило. Зате в Британії нічого поганого так і не сталося, й кінець кінцем за видання «Сатанинських віршів» узявся «Вінтидж» – відновився нормальний видавничий процес. Консорціум було розпущено.

Сталося кілька приємних речей. Глорія Б. Андерсон із відділу синдикації у «Нью-Йорк таймс» через чотири роки після того, як начальство відкинуло її план надати йому синдикатну колонку, повернулася на свою посаду і сказала, що тепер усе гаразд і він може починати писати для газети. Що ж, він не триматиме зла за ту образу. Це була «Нью-Йорк таймс», яка щомісяця надаватиме йому трибуну в усіх куточках світу. До того ж платитиме гроші, яких, мабуть, вистачить на Шепітного Френка, прибиральницю Беріл і навіть, може, на няню.

Його племінниця Мишка, бліда, худа як тріска шестирічна дівчинка, виявляла дивовижні музичні здібності, хоча зростала у геть немусичній сім'ї. Тож тепер за неї боролися дві школи – Перселла і Менугіна. Самін вибрала школу Перселла, бо Мишка була не тільки музичним віртуозом, вона також на кілька років випереджала своїх однолітків у загальноосвітній школі, а школа Перселла давала своїм учням ще й хорошу загальну освіту. Школа Менугіна вважалася такою собі музичною оранжереєю. За свій настільки ранній розвиток Мишка мусила платити ціну. Вона була надто розумною для своїх однолітків і надто юною для собі рівних, тож мала і матиме самотнє дитинство. Проте і школу Перселла, і школу Менугіна вона просто приголомшила, і вже у її віці стало очевидним, що жити музикою – це те, чого вона прагне. Одного дня, коли її батьки в авто обговорювали всі «за» і

«проти» навчання в обох школах, маленька Мишка дорікнула із заднього сидіння: «А мене ви запитали?»

У школі Перселла Самін повідомили про дивовижну обдарованість Мишки і сказали, що матимуть за честь взяти її до себе на навчання. Розпочне вона навчання тільки з вересня, бо вони не мають прав приймати настільки юних учнів, тому Мишка стане наймолодшою серед усіх, кому школа коли-небудь надавала стипендію на повноцінне навчання. Неземна радість! У родині сходила нова яскрава зірка, яку потрібно оберігати й спрямовувати, допоки вона не досягне віку, коли зможе сяяти сама.

Його нагородили Будапештською премією в галузі літератури, і він поїхав на її вручення. Мер Будапешта Габор Демскі, за радянських часів очільник самвидаву, відчинив у своєму офісі заклеєну шафу й показував свій скарб – колись заборонені книжки, якими він тепер дуже пишався. Друкували їх на портативному друкарському станку з Гаддерсфілда¹, який вони вночі таємно перевозили з квартири на квартиру, щоб він не потрапив не в ті руки; вони настільки цінували цей станок, що задля конспірації у своїх розмовах завжди називали його жіночим іменем. «Гаддерсфільд відіграв важливу роль у боротьбі з комунізмом», – казав Демскі. Потім вони сіли на моторний човен мера й на великій швидкості промчали на ньому вниз і вгору Дунаєм. Перша премія виявилася для нього несподіванкою: коли відчинив невеличку металеву скриньку з гравіруванням, то побачив у ній повно хрустких американських доларів. Дуже практично!

Зафар поїхав до Флоренції вивчати італійську мову, і місто йому страшенно сподобалося. Там у його житті з'явилося кілька нових дівчат – оперна співачка, з якою перегода перестав підтримувати стосунки, «бо вона раптом почала викликати в мені спогади про маму», і висока, дещо старша білявка. На той час Еві Дельтон стала його найліпшою подружкою, і він настільки зблизився з її сім'єю, що його рідні мати й батько ледь не ревнували

¹ Гаддерсфілд – місто в Англії, входить до метрополітенського графства Західний Йоркшир.

його до них. Зафар відпочивав активно – планував екскурсії до Сієни, Пізи й Ф'єзоле. Він мав не найлегше дитинство, тому приємно було бачити, як він зростає чудовим, упевненим у собі юнаком із розпростертими крилами.

* * *

До них на Бішоп-авеню завітали Гарольд Пінтер і Антонія Фрейзер. Іншими гостями були Роберт Маккрам, дещо повільніший, ніж до хвороби, із добродушною непевною усмішкою на обличчі, і його дружина Сара Лаялл. Коли ж Гарольд довідався, що Роберт пише для газети «Обзервер», з якою він мав колись незгладиму політичну сутичку, а Сара працює у настільки не милій його серцю (бо американська) «Нью-Йорк таймс», що почав шпиняти найгучнішими, найдовшими, найнепривабливішими «пінтериками».

Дорогий Гарольде!

Ти знаєш, наскільки я тобою захоплююся і як високо ціною нашу з тобою дружбу; проте не можу пропустити повз свою увагу подій минулого вечора. Роберт – хороша людина, що мужньо видужує після інсульту, і тепер не настільки вільно говорить і не настільки охоче сперечається, як він це робив раніше, тому після твого нападу він відступив у глухий захист і мовчав. Сара, яку я дуже люблю, мало не плакала вчора і, що гірше, досить несподівано опинилася на позиціях захисника американського сіонізму-імперіалізму, втіленням якого є «Нью-Йорк таймс». Нам з Елізабет здалося, що нашою гостинністю нахабно зловживають і псують вечір. По суті, ти не зважав на нас. Мушу сказати, що це мені не байдуже. І робиш це ти щораз частіше, тому на правах друга мушу тебе попрохати: ПРИПИНИ ЦЕ. Щодо Куби, Східного Тімору, щодо дуже багатьох речей ти маєш значно більше слушності, ніж неслухності, але ці тиради, – коли ти вважася, що інші не помічають всього того, що тебе обурює – страшенно надокучливі. Думаю, тобі слід вибачитися перед нами всіма.

Щиро твій, Салман.

Дорогий Салмане!

Мені було дуже боляче читати твій лист, але я тобі за нього вдячний. Ти пишеш як справжній друг. Ти кажеш щиро правду, і та правда – гірка. Для моєї поведінки нема жодного оправдання, та й не хочу я оборонятися. Можу тільки сказати: щоразу, коли я роблю таке, то добре чую, як хамлю і діймаю інших, але все це – Віттів танець¹, якась гарячка чи страхітливе захворювання, а п'яний, я ще й опускаюся до недоладности й образ. Прикро. Своїм листом ти наче хлопнув мені в обличчя крижаною водою, і це подіяло. Хотілося б вірити, що змінитися мені ще не пізно. Прийміть з Елізабет мої найщиріші вибачення. Я вас обох люблю. До Маккрамів я уже написав.

Також щиро твій, Гарольд.

Дорогий Гарольде!

Дякую тобі за листа. Ми тебе дуже любимо. Що було – те було. Проїхали.

Салман.

Того дня, коли Міланові виповнився один рік, вони полетіли до Америки на три місяці – *на цілих три місяці!* Це стане їхнім найтривалішим перебуванням на свободі в будинку на Літл-Нояк-Пас. Минув рік, відколи вдома у Джона Аведона вони почули про смерть принцеси Діани, після чого виник світовий феномен з покладанням безлічі квітів і таке інше, а тепер він повернувся до Бриджгемтона зі своїми уявними Ормусом і Віною, і земля розступилася під її ногами, ковтала її, і вона перетворювалася на світове явище також. Він уже наближався до закінчення роману, завершував розділ «Під її ногами» і починав «Віна-Дівіна²»; звісно, вмирання Діани вплинуло на вмирання Віни, тож, здавалося, доречним було те, що він писав цю частину саме на тому місці, де він упер-

¹ Віттів танець – танець святого Вітта, нервово захворювання.

² Дівіна (Divina) – пророчиця, віщунка (лат).

ше почув про смерть принцеси. Він написав пісню для Ормуса – себто пісню, яку Ормус написав для неї, – гімн Орфея втраченому коханню: *що я обожнював, те й забрало моє кохання – земля під її ногами*, і поквапився до лен-нонівського кінця своєї нескінченної книжки.

У наступні місяці він завершив, виправив, відшліфував, роздрукував і навіть дав декому читати свій роман. У день завершення роботи над книжкою у невеличкому кабінеті – у своєму літньому «орлиному гнізді», до якого вели стрімкі вузькі сходи, – він дав собі слово. *«Земля під її ногами»* поряд із *«Сатанинськими віршами»* й *«Опівнічними дїтьми»* стала однією з трьох його справді довгих книжок. «Більше жодних монстрів на чверть мільйона слів, – сказав він собі. – Писати коротші книжки, але частіше». Понад дев'ять років дотримувався обіцянки, написавши між 2000 і 2009 роками два короткі і два середньої довжини романи. Коли ж узявся до роботи над своїми спогадами, то зрозумів, що знову «входить у запій».

Настало літо Моніки, й ніхто не знав, чи президентові Клінтону вдасться втриматися на посаді після висунутих йому обвинувачень. Траплялися чудернацькі зразки чорного гумору.

Плями на спідниці неможливо ідентифікувати з високою достовірністю, бо в Арканзасі всі мають однакову ДНК.

«Щастя пише білим по білому, – казав Енрі де Монтерлан¹. – Його не видно на сторінках». Щастям того літа був низький білий будинок, оточений зеленими полями й пагорбами, а ще прогулянки з Елізабет і сином пляжем під вечір, коли сонце вже низько опустилося й імла оповивала небокрай. Щастям також була поїздка до копіювального центру поблизу будинку муніципалітету в Бриджгемптоні й чекання, поки роздруковувався його роман. «Можете підійти трошки пізніше», – сказала співробітниця центру, та він нікуди не відходив. А ще вечеря з Елізабет на честь першої річниці їхнього весілля у Саг-

¹ Анрі де Монтерлан (1896–1972) – французький письменник, драматург, есеїст, член Французької академії (1960).

Гарборі в готелі «Амерікен». Поїздка з Доном Делілло на стадіон «Янкі», попри те, що «Янкі» той матч програли «Ангелам». А ще лист від його нового видавця Міхаеля Науманна з «Генрі Голта», який говорив про «Землю під її ногами» з таким захопленням, що він нікому не міг його процитувати. Проте через шість днів після того, як він отримав листа, Міхаель Науманн звільнився з «Голта» і став новим міністром культури Німеччини. *Гаразд*, подумав він. Усе одно чудовий лист.

Зателефонувала з Лондона Найджела. У Джона рецидив раку. Довелося видалити значну частину язика. Джона Даймонда, одного із найбільш красномовних, дотепних і балакучих людей з метким розумом, було позбавлено спроможности говорити. Дуже сумна і прикра звістка.

Сьюзен Зонтаг також захворіла на рак.

Вони повернулися до Лондона і, як завжди, ніби вперлися у зачинені двері. В Національному театрі проходили репетиції постановки «Гаруна і моря оповідок», однак поліція застерегла його від того, аби він був на прем'єрі, бо «ворог очікуватиме цього», і тоді їм доведеться проводити масштабну і надзвичайно вартісну поліцейську операцію. Тож укотре мусив іти війною. Його відвезли до «Шпигунської фортеці» з новорічними ялинками, і там містер Ранок і містер Пополудні сказали йому: ні, нема ознак якоїсь особливої активності, але так, оцінка загрози залишається на тому ж високому рівні. 22 вересня 1998 року він зустрівся з Бобом Блейком, наступником Гелен Геммінгтон, і мав з ним розмову, яка внесла певну ясність в питання його присутности на прем'єрі «Гаруна», позаяк Блейк назвав його бажання природним і визнав, що ризик тут не вельми великий.

Нарешті погодився зустрітися з ним керівник «Бритіш еарвейз» Боб Ейлінг. Він розповів про сутичку із Зафаром і про те, як синова критика вплинула на його рішення. В зачинених дверях з'явилася щілина. Вперше за тривалий час він поїхав до будинку Клариси на Бермароуд. Зафар влаштував вечірку, святкуючи вже близький початок свого студентського життя в Ексетерському уні-

верситеті. Його син радо слухав, що сказав Ейлінг, – отже, він допоміг татові. Відтак того ж таки вечора телебачення, радіо й телефон – геть усе наче знавісніло.

Повідомляла Сі-ен-ен. Президент Ірану Хатамі оголосив про «кінець» загрозам смерті. Потому цілу ніч йому телефонували. Крістіана Аманпур¹ сказала, що «просто впевнена, що все це по-справжньому», й мала неофіційні свідчення Хатамі, який повідомляв про досягнення консенсусу з Хаменеї. О 9:30 вечора зателефонував Ніл Кромтон – віднедавна «його» людина у міністерстві закордонних справ – і попросив зустрітися з ним наступного ранку о 10:30. «Однозначно щось відбувається, – сказав він. – Мабуть, це хороша новина. Треба порадитися з вами».

У міністерстві закордонних справ панував піднесений настрій. «Гаразд, – сказав він, – але говоритимемо про фетву й грошову винагороду без жодних вихилісів. Британський уряд мусить зробити чітку заяву про вирішення цього питання. В іншому разі ми дозволимо Ірану знову зірватися з гачка, коли з боку ретроградів чи «Гезболли» прозвучать спростування. Якщо це насправді хороша новина, то про це має сказати містер Блер. З їхнього боку цю заяву зробив найвищий посадовець, тому з нашого боку повинен говорити також найвищий посадовець». В Нью-Йорку проходила сесія Генеральної Асамблеї ООН. Того дня зустрілися британські й іранські представники. Наступного ранку мала відбуватися зустріч між міністрами закордонних справ Робіном Куком і Камалем Харразі. Скидалося на те, що Іран справді хоче досягти домовлености.

О 9 ранку двадцять четвертого числа – 4 година ранку в Нью-Йорку! – зателефонував Робін Кук і сказав, чого, на його думку, можна досягти. «Ми одержимо гарантію, проте фетви формально не скасовуватимуть, оскільки вони кажуть, що її тепер неможливо скасувати, бо Хомейні мертвий. В Ірані наразі начебто не помітно активізації радикалів. Це найбільше, чого ми можемо досягти. Ми вперше від них почули настільки поступливе фор-

¹ Крістіана Аманпур (нар. 1958 р.) – співробітниця компанії Сі-ен-ен англо-іранського походження.

мулювання. Ось де він нарешті опинився – між молотом і ковадлом. Грошова винагорода й фетва залишаються, а Іранський уряд «відмежовується» від них і погоджується «не заохочувати нікого і не дозволяти нікому» здійснювати загрозу. Роберт Фіск в «*Індивідуаліст*» написав, що в Ірані ця тема вже нікого не цікавить. А чи й справді не цікавить? За найліпшим сценарієм, Кук мав рацію, Іран щиро хотів узяти на себе зобов'язання і справді хотів уже забути про цю справу, підвівши під нею ризик, а британський уряд також виграв би, якби погодився на цей крок; зрада домовленостей поставила б обидві сторони у безглузде становище. Головна загроза його життю завжди виходила від ІМРБ – Іранського міністерства з питань розвідки й безпеки, і якщо вони «скакують бойову готовність», то про це передусім мають знати містер Ранок і містер Пополудні. Після укладення угоди на високому рівні всі *вважатимуть*, що на цьому все і закінчилося. *De facto* приведе до *de jure*.

А за найгіршим сценарієм, супротивники угоди далі намагатимуться його вбити, тож як тільки захист буде знято, вони свого шансу не прогавлять.

Того дня о четвертій годині пополудні він зустрівся з Френсіс Д'Суса і Кармел Бедфорд в офісі «Статті 19», що в Іслінгтоні, й усі троє були дуже занепокоєні. Угода мала розпливчасту форму, нічого конкретного не пропонувала, проте якщо він не відгукнеться на неї позитивно, то всі вважатимуть його обструкціоністом, а якщо відгукнеться, то оборонна кампанія втратить свою вигідну переговорну позицію. Єдине, на що він сподівається, сказав він Френсіс і Кармел, так це на те, що довір'я до обох урядів буде прив'язаним до виконання угоди.

Утрюх вони вирушили до міністерства закордонних справ на зустріч із Дерекком Фетчетом, що мала відбутися о 5:20 пополудні. Йому завжди подобався Фетчет, порядний, прямий чоловік і ось тепер він дивився йому у вічі й казав: «Угода – щира, іранці насправді хочуть цього, всі так вважають. Прошу вас вірити британському урядові. Хочу довести до вашого відома, що Ніл Кромтон і його

колеги у міністерстві закордонних справ і у справах співдружності узгоджували це питання не один місяць і, наскільки могли, були непоступливими. Всі вони переконані в серйозності намірів Ірану». «Чому я маю вірити цьому? – запитав він Фетчета. – Якщо вони нічого не скасовують, то чому б мені не зробити висновок, що вони плетуть нісенітницю?» – «Тому що в Ірані, – сказав Фетчет, – ніхто не плете нісенітниць у справі Рушді. Політики ризикують своєю кар'єрою. Вони б цього не робили, якби не були впевнені, що мають підтримку на найвищих щаблях влади». Хатамі щойно повернувся до Тегерана із засідання Генеральної Асамблеї, на якому він заявив: «Питання Салмана Рушді цілком і повністю вирішено». Після чого в аеропорту його обіймами привітав особистий представник Хаменеї. Це вагомий сигнал.

Він запитав, а як щодо брифінгу з питань безпеки, проведеного для нього містером Ранком і містером Пополудні, на якому він дізнався, що немає жодного прогресу в послабленні загрози його життю. «Застарілі дані», – сказав Фетчет. Він запитав про «Гезболлу» у Лівані, й Фетчет відповів: «Вони не задіяні». Якийсь час він і далі ставив запитання, й раптом щось відчинилося всередині його серця, він сповнився великою надією і сказав: «Гаразд». Він сказав: «У такому разі хай живе британський уряд, дякую вам, дякую усім щиро від усього серця». На очі навернулися сльози, від сильного почуття в нього стиснулося горло. Він обійняв Френсіс і Кармел. Увімкнули телевізор – «Скай-ньюз» саме вів пряму трансляцію з Нью-Йорка, де Кук стояв пліч-о-пліч з Харразі, й вони озвучували повідомлення про закінчення фетви. Він сидів в офісі Фетчета в міністерстві закордонних справ і дивився, як британський уряд робив усе можливе, щоб урятувати йому життя. Відтак він вийшов з Дерекком Фетчетом на вулицю, де на них уже чекали камери, тож він підійшов до операторів: «Здається, закінчилося». «Що це означає для вас?» – запитала мила молода жіночка з мікрофоном у руці. «Це означає все, – сказав він, ковтаючи сльози. – Це означає свободу».

Коли вже сидів в авто, зателефонував Робін Кук з Нью-Йорка, тож він подякував і йому також. Навіть поліція була зворушена. «Чудово, – сказав Боб Лоу. – Історична мить».

Удома Елізабет одразу не повірила в те, що сталося, проте поступово і вона заяснила радістю. До них саме прийшов Мартін Бейч, один із давніх друзів Елізабет по коледжу, також примчала Поліна Мелвілл, і вони обоє мали біля себе найближчих друзів, що було досить-таки доречним. Та й Зафар приїхав, дуже зворушений – таким його він ще ніколи не бачив. Відтак дзвінок за дзвінком. Стільки друзів і доброзичливців! Зателефонував Вільям Нюгор – чи не найважливіший дзвінок. Ендрю хлипав у слухавку. Він зателефонував Гіллонові й подякував йому. Зателефонував Кларисі й подякував їй за опікування Зафаром упродовж цих довгих і тяжких років. Один за одним телефонували його приятелі. *Церемонія радості*, подумав він. День, якого він уже й не чекав, нарешті настав. Авжеж, це була звитяга, і тут ішлося про щось вагоміше, ніж просто про його життя. Це була боротьба за речі, що мають величезне значення, і всі вони здобули в цій боротьбі перемогу, всі разом.

Зателефонував Крістіані Аманпур і перекинувся з нею лишень кількома словами. Всім решта доведеться чекати на завтрашню прес-конференцію.

Якби він жив у казці, то міг би спати і прокинувся б уже вільною людиною, хмари розійшлися б на небі, а він з дружиною і дітьми жив би довго і щасливо.

Але він жив не в казці.

Є люди, для яких цей день не дуже радісний. Хотів би передусім згадати про сім'ю професора Гітоші Ігараші, перекладача «Сатанинських віршів» японською мовою; його вбили. Хотів би згадати про перекладача італійською мовою доктора Етторе Капріоло, який зазнав ножових поранень, але вижив; а ще про знаного норвезького видавця Вільяма Нюгора, який зазнав кількох наскрізних кульових поранень у спину і цілком одужав. Не забуваймо, що це було чимось страхітливим; тому хочу також висловити своє співчуття рідним і близьким усіх тих людей, що заги-

нули на демонстраціях, зокрема у субконтинентальній Індії. Виявилося, що в багатьох випадках вони навіть не знали, чому чи проти кого вони виходять на демонстрації, і це призвело до жахливих смертей; дуже шкодую за цими людьми і за всім тим, що сталося.

Ми всі зібралися тут, аби відзначити кінець терористичної загрози з боку уряду однієї країни громадянам інших країн, і це велика мить; ми маємо це також усвідомити. Ми спромоглися на боротьбу із загрозою, на створення стількох комітетів захисту в усьому світові, ми тримали це питання в полі свого зору не тому, що чіємусь життю загрожувала небезпека – адже світ переповнений людьми, життю яких загрожує небезпека, – а тому, що на кону стояли речі надзвичайної ваги, тут ішлося про художню літературу, ба навіть про децю більше – про свободу уяви та всеосяжне питання свободи слова, про право людей без остраху ходити вулицями своїх країн. Багато хто з нас – не політики за покликанням – вважали за свій обов'язок стати «політичними тваринами» і вступити в боротьбу не тільки тому, що її варто було вести, позаяк це була боротьба не тільки заради мене, за порятунок моєї шкіри, але тому, що тут ішлося про те, чому ми надаємо величезного значення.

Думаю, настала мить відчутти не що інше, як серйозне і зважене задоволення від того, що ми відстояли один із засадничих принципів вільного суспільства.

Хотів би подякувати всім людям, які допомагали в тій боротьбі. Слід сказати, що Френсіс, Кармел і «Стаття 19», а також комітети захисту у Сполучених Штатах, Скандинавії, Голландії, Франції, Німеччині та в інших країнах відіграли дуже важливу роль. Боротьбу вели звичайні люди. Її апогеєм боротьби стали політичні перемовини, що й завершилися ось так успішно. Боротьба була успішною завдяки звичайним людям: читачам, письменникам, книготорговцям, видавцям, перекладачам і простим громадянам. Це не тільки мій день. Це – день усіх. Гадаю, нам не треба забувати, що крім питань тероризму, безпеки, захисту з боку спецслужб і витрат на неї та всього такого іншого, є ще ця фундаменталь-

на річ, яку нам удалося оборонити, і надане нам право на її оборону стало нашим великим надбанням.

Перед представниками преси, що заповнила офіс «Статті 19», він виступав без нотаток, експромтом; також подякував Елізабет і Зафарові за їхню любов і підтримку. Його знімали на камеру, як він іде по Аппер-стрит в Іслінгтоні – іде сам, як «вільна людина», тож він підніс соромливий, боязкий кулак у повітря. Потім давав інтерв'ю. Повернувся додому, думаючи, що день минув досить таки добре, а тоді побачив в «*Івнінг стандарт*», що вже чекала на нього, редакційну статтю, у якій його називали соціальним ворохобником і мерзотником. А на Бі-бі-сі й Ай-ті-ві новина висвічувалася під кутом «так і не вибачився». Ось як британські медіа подали новину. Соціальний ворохобник і мерзотник відмовився після всього цього просити вибачення за свою погану книжку.

* * *

Тієї неділі він повіз Зафара до Ексетерського університету, поїхали також Елізабет і Клариса. Коли Зафар зайшов до своєї кімнати в Лопес-холі, його обличчя перемінилося, і на ньому з'явився вираз страждання. Вони намагалися його втішити й підтримати, проте вже невдовзі треба було від'їжджати. Для Клариси настала нелегка мить. «Ми йому більше не потрібні, – сказала вона і опустила голову, щоб приховати сльози. «Потрібні, – сказав він їй. – Він нікуди не виїжджає. Він любить нас обох і завжди буде поряд. Він просто дорослішає».

Повернулися до Лондона пізно, і виявилось, що після британських телевізійних новин, поданих під кутом «так і не вибачився», в Ірані заговорили про його «образливі зауваження», а щойно призначений посол Мугаммаді поновив фетву, й іранські газети знову закликали до розправи на ним, мовляв, що тепер це зробити легше, бо він почувується в безпеці. Невже мене продали, подумав він, але також знав, що має продовжувати звільнятися від кайданів охорони навіть попри те, що його тепер легше вбити.

Два дні потому він знову був у «Шпигунському центрі», де на спільному засіданні містер Ранок і містер Пополудні представляли службу безпеки, такий собі Майкл Аксворті представляв міністерство закордонних справ, а він представляв самого себе. На його превеликий жах і містер Пополудні, і містер Ранок сказали, що вони не можуть гарантувати його безпеку ні з боку Іранських стражів революції (страхітливих *пасдаранів*, безжалісних «захисників» ісламської революції), ні від уповноважених убивць із ліванської «Гезболли», внаслідок чого вони відмовлялися знизити другий рівень загрози. Саме про це він розпитував Дерек Фетчета і одержав від нього тверді запевнення – Дерек Фетчет навіть сказав, що дані розвідувальних служб застаріли. Тепер стало зрозуміло, що розвідка й Скотленд-Ярд не тямилі себе від гніву через настільки покvapні дії міністерства закордонних справ з укладенням угоди. Тепер до Різдва, казали вони, перевірятимуть іранську позицію, і нема жодної гарантії, що результат виявиться позитивним.

Саме в цю мить він почав кричати на Майкла Аксворті, який спітнів і погойдував усім тілом. Мені брехали, волав він, мені дали брехливу обіцянку, а міністерство закордонних справ – це кодро ошуканців і негідників. Аксворті вийшов з кімнати, щоб зателефонувати, повернувся і сказав із гідним похвали спокоєм, що Робін Кук зателефонує йому наступного дня рівно об 11:40 ранку.

Відтак – зустріч у Скотленд-Ярді, на якій відчувалося співчутливе ставлення до його люті. Офіцер Спеціальної служби Річард Боунс, який тихо сидів під час зустрічі із розвідувальними службами десь там на задньому плані, тепер сказав: «З вами вчинили просто не по-людському. А ви все передбачали. Якщо вам знадобиться, то я свідчитиму на вашу користь». Поліція погодилася, що вони, як і раніше, надаватимуть захист аж до з'ясування ситуації. Коли ж він заспокоївся, до нього дійшло, що в Ірані після першого шоку від укладеної угоди незабаром усе втихомириться. Адже старші мулли не засуджували договору. Можливо, треба перечекати, й на Різдво він буде вільним.

Уранці зателефонував Робін Кук, щоб заспокоїти його, і сказав, що уряд обов'язково домагатиметься виконання

домовленості щодо вирішення цієї проблеми. «Трохи розчарований аналізом, наданим вам спецслужбами, – сказав він. – Я щойно подав запит на отримання звіту від Шенгенської інформаційної системи». Кук погодився з ним, що позитивний результат може, повинен і таки надійде вже до Різдва, себто за три місяці.

Однак мине ще три роки, й тільки тоді містер Ранок і містер Пополудні почнуть розповідати йому дещо веселіші речі.

Потужна зворотна реакція на декларацію Кука-Харразі набирали сили. Половина іранського меджлісу підписала петицію з вимогою виконати фетву. Загадкова нова група «радикальних студентів» пропонували за його голову 190 000 фунтів стерлінгів. (Зрештою, це виявилось помилковою інформацією; насправді вони пропонували 19 000 фунтів стерлінгів.) Хордад *боньяд*, або ж фундація, очолювана Санаї Щедрим, збільшила винагороду ще на 300 000 доларів. До міністерства закордонних справ викликали повіреного в справах Ірану Ансарі і вручили йому ноту протесту уряду Великобританії; він переклав вину за непорозуміння на британські мас-медіа, а також на заяви британських урядовців і самого Рушді, які й спровокували «великий тиск на міністерство закордонних справ у Тегерані, яке не чекало аж такого розголосу». Проте він підтвердив відданість Ірану нью-йоркській угоді. Хай би що це означало.

Клариса тривожилася. Двоє чоловіків «з мусульманською зовнішністю» приходили до будинку й питали про Зафара, та він, зрозуміло, в Ексетері. Вона вважала, що це у зв'язку із внесенням його прізвища до списків виборців.

Зателефонував Алан Еванс, один із керівників «Бритіш еарвейз», якому доручили зв'язатися з ним і повідомити, що «БЕ» вже «на шляху до змін», і щойно вирішиться кілька «відносно незначних» питань, вони ухвалить позитивне рішення. «За кілька тижнів». Так і сталося. Кілька тижнів потому, після дев'яти з половиною років заборони літати національним перевізником, його знову ласкаво запрошували на борт літаків.

Відбулася прем'єра вистави «*Гарун і море оповідок*» – чудова постановка, коли казкова атмосфера створювалася мінімальними засобами; море – майорінням шовкових шарфів, тоді ж бо як актори весь час показували якісь фокуси й грали свою роль; під час кульмінаційної миті, коли Гарун знаходить джерело всіх оповідок, на обличчях публіки заграли відблиски смолоскипа, і виявилось, що глядачі і є цим неоціненним джерелом. Так само, як і з підписуванням книжок у Гемстеді, коли комісар Гавлі здійняв стільки галасу, ніхто не проводив ніяких демонстрацій, не було жодних непорозумінь із безпекою. А був хороший вечір у театрі.

Він надіслав рукопис «*Землі під її ногами*» Боно, аби він висловив свою критичну думку щодо роману і вказав на очевидні, з погляду музичної індустрії, грубі помилки, які потребують виправлення. Сталося геть неочікуване. Зателефонував Боно і сказав, що він узяв кілька віршів з тексту «*Землі під її ногами*» і написав «кілька мелодій». «Одна з них дуже гарна, – сказав він. – Із заголовного треку до книжки. Це одна з найкращих речей, які ми коли-небудь створювали». Він усміхнувся. Він і не знав, що романи мають заголовні треки, але так, він знає, про яку пісню каже Боно. «*Все життя я її обожнював, / Її золотий голос, пульсування її краси*». Боно запрошував його до Дубліна послухати ту пісню. Роман був про проникну межову грань між уявним і реальним світом, і ось одна із його уявних пісень перетнула межову грань і стала реальною піснею. Кілька тижнів потому він таки поїхав до Ірландії, і у Пола Макгіннесса в Аннамо, графство Віклоу, Боно повів його до свого авто й поставив для нього пробний диск. Авдіосистема в автомобілі Боно була далеко не такою як авдіосистеми в інших автомобілях. Він мав надзвичайно потужну авдіосистему. Боно тричі ставив пісню. Вона сподобалася йому з першого разу. Нітрохи не скидалася на мелодію, яку він собі уявляв, але була баладою, що легко запам'ятовувалася, а «U-2» вміли робити балади, що легко запам'ятовуються. Він сказав, що йому подобається пісня, проте Боно поставив її ще раз і ще раз, аби переконатися, що він каже це не

просто так, знічев'я; коли ж переконався, то запропонував: «Ходімо в будинок і поставимо її ще для них».

Індія оголосила про зняття заборони на його в'їзд. Це повідомили у шестигодинних новинах Бі-бі-сі. Віджей Шанкардасс тріумфував. «Дуже скоро, – казав він, – ти матимеш візу». Після почутого смуток спочатку змагав радість. «Ніколи не думав, – написав він у своєму щоденнику, – що очікуватиму на поїздку до Індії без приємних почуттів, але саме так і сталося. Я майже вжахнувся. Та все одно поїду. Я поїду, щоб відвоювати собі право на поїздки. Мушу підтримувати зв'язок заради своїх синів. Аби я міг показати їм, що я любив і що належить їм по праву». Саме уряд індуїстської націоналістичної партії «Бгаратія джаната» надав йому дозвіл на в'їзд до Індії, тому неодмінно пошириться чутка, буцімто видача йому візи – це антимусульманський акт, однак йому не хотілося брати на себе роль демона, якого з нього намагалися зробити. Він людина, яка все ще любить свою батьківщину, незважаючи на довге заслання і заборону його книжки. Він – письменник, для якого Індія стала найбільшим джерелом натхнення, й він обов'язково візьме п'ятирічну візу, якщо йому таку запропонують.

Колишній меланхолійний настрій розвіявся. Він радісно, схвильовано говорив про повернення до Індії на обіді у товаристві письменників, з якими він брав участь у літературному добродійному заході, організованому Джуліаном Барнсом. Луї де Барньєр узявся повчати свого схвильованого, щасливого колегу і радив за жодних обставин не їхати туди, бо своїм приїздом він завдасть індійським мусульманам болісної образи. Відтак де Барньєр заходився читати коротку лекцію з історії індуїстсько-мусульманської політики, і це письменникові, чиє всеньке творче й інтелектуальне життя було пов'язане саме з цією темою і який, мабуть, знав про це трохи більше, ніж автор роману, який так славно спотворив історію грецького комуністичного опору у Другій світовій війні під час італійського вторгнення на острів Кефалонія. Він підійшов найближче, ніж будь-коли, до тієї риски, щоб зацідити іншому письменникові в ніс.

Гелен Філдинг, що також сиділа в товаристві за столом, побачивши його налиті кров'ю очі, схопилася на ноги, весело усміхаючись. «Гаразд! *Надзвичайно хороший* вечір. Просто *чудовий*. Але все, мушу йти!» – вигукнула вона, і це врятувало становище, дозволивши йому також підвестися, вибачитися і піти, тож ніс містера де Бараньєра залишився цілісінький.

Він мав приватну зустріч з Дерекком Фетчетом, який знову казав: «*Повірте мені*». Усі секретні відомості, що надходять з Ірану, однозначно позитивні. Всі партії приєдналися до цієї угоди, всіх псів відкликано. Від Сінаї можна чекати чого завгодно, проте він усе одно не має грошей. «Ми продовжуватимемо працювати над усіма питаннями, – сказав він. – Тепер головне – зберігати самовладання». Фетчет також сказав, що його власна заява, в якій він назвав угоду «великим дипломатичним успіхом Британії», викликала в Ірані шквал емоцій. «Так само, як і ваші слова: «Це означає свободу».

Його попросили робити, як на нього, щось досить-таки складне: тримати язик за зубами. Якщо він так чинитиме, то сердиті голоси поступово стихнуть, і фетва залишиться в минулому.

Тим часом у Тегерані відбувся марш тисячі студентів з організації «Гезболла», які заявляли про свою готовність здійснювати напади на письменника і його видавців, прив'язувати до своїх тіл бомби і таке інше; співали стару і сумну пісню терористів.

Він поїхав до палати громад на зустріч з Робіном Куком. І Кук повідомив, що отримав підтвердження того, що Хаменеї і вся іранська Рада доцільності «приєдналася до нью-йоркської угоди». Звідси випливає, що всіх убивць відкликано. Він був певний щодо Іранського міністерства з питань розвідки і безпеки, а також щодо ліванської «Гезболли». Їхніх бойовиків не залучають. Щодо Стражів революції, то він мав тільки «негативні розвідувальні дані»: жодних ознак підготовки у їхньому таборі до якихось дій. «З боку іранського уряду одержа-

но гарантію, що він запобігатиме виїзду з Ірану тих, хто збирається здійснити на вас напад. Вони розуміють, що на кону їхній авторитет». Символічне значення появи Кука-Харразі «пліч-о-пліч» ретельно зважувалося, їх показували по телевізору в усіх мусульманських країнах світу, «і якщо вони, скажемо навпростець, уб'ють вас, то цим самим остаточно підірвуть до себе довіру». Сказав і таке: «Ми не закінчили справи. Ми й надалі чинитимемо тиск і чекатимемо на результати».

Тут міністр закордонних справ Сполученого Королівства поставив запитання, на яке відповіді було не так просто.

– Навіщо вам кампанія захисту проти мене? – захотів знати Робін Кук. – Я готовий запропонувати вам вільний доступ до мене і регулярні зустрічі. Я борюся на вашому боці.

Він відповів:

– Багато хто вважає, що ви мною торгуєте, слабка угода подається як надзвичайний успіх, а мене з комерційних і геополітичних міркувань відсуваєте на задній план.

– Еге ж, – сказав Кук насмішкувато. – Вони, мабуть, думають, що я раджуся з Пітером Мендельсоном. (Мендельсон був міністром торгівлі й промисловости.) – Це не так, – продовжував він, а тоді додав, перегукуючись з Дерекком Фетчетом: – Повірте мені.

Він мовчав добру хвилину, а Кук не робив спроби якнайшвидше довідатися про його рішення. Вони що, знову забивають мені баки? – запитував він самого себе. Лишень кілька днів тому він репетував на Майкла Екворті, звинувативши у зраді. Проте обидва політики йому подобалися й боролися за нього відважніше, ніж будь-хто інший упродовж десятиріччя, тож тепер вони просили його повірити в них, зберігати самовладання і, понад усе, трохи помовчати.

– Якщо ви спробуєте піддати різкій критиці фундацію «15 хордада», то їм тільки цього й треба, бо тоді іранський уряд не зможе їм протистояти, не справивши враження, боцїмто він дослухається до ваших слів.

Він думав і думав. Кампанія захисту розпочиналася з метою боротьби з інерцією урядів. Тепер це був його уряд, який обіцяв енергійно працювати задля нього. Можливо, це нова фаза: треба працювати з урядом, а не проти нього.

– Гаразд, – сказав він, – я згоден.

Він поїхав до Френсіс Д'Сузи в «Статтю 19» і попросив припинити кампанію захисту. Кармел Бедфорд була в Осло на зустрічі представників кількох комітетів захисту, і коли він їй зателефонував і розповів про своє рішення, то вона вибухнула гнівом, звинувачуючи в усьому Френсіс: «Вона вже давно націлилася на роботу в міністерстві закордонних справ! Цей крок тільки в її інтересах!» Френсіс і Кармел більше не спілкувалися між собою. Він переконався, що прийняв правильне рішення.

Отже, кампанія із захисту Рушді закінчилася. «Сподіватимемося, – написав він у своєму щоденнику, – що я ухвалив правильне рішення. Хай там як, але це моя воля. Я не можу нікого винити».

* * *

ІРАНСЬКІ СЕЛЯНИ ПРОПОНУЮТЬ ВИНАГОРОДУ ЗА ГОЛОВУ РУШДІ. Мешканці іранського села біля Каспійського моря встановили за голову Салмана Рушді винагороду, яка складається із землі, будинку і килимів. «Тому, хто вб'є Салмана Рушді, село Кіяпай надасть 4500 квадратних метрів сільськогосподарської землі, 1500 квадратних метрів фруктових садів, будинок і 10 килимів», – заявив офіційний сільський представник. Дві тисячі селян також відкрили банківський рахунок для збору пожертвувань.

Не так легко бути спокійним, мовчати й зберігати самовладання..

Він поїхав до Нью-Йорка для зйомок французького телефільму про «Землю під її ногами». Одразу наче світ перед ним відкрився. Він вільно ходив вулицями міста і нітрохи не боявся. В Лондоні він перебував у пастці обе-

режноти британських спецслужб, а тут, у Нью-Йорку, його життя перебувало у його власних руках; він сам міг вирішувати, що розсудливо, а що небезпечно. Він міг насолоджуватися свободою в Америці ще до того, як британці вирішили, що настав час повернути йому її назад. *Свободу беруть, а не дарують*. Він знав це. І йому слід діяти згідно з цим правилом.

Білл Бюфорд, натягнувши на голову маску марсіанина з фільму «*Марс атакує*», повіз його на геловінську вечерю аж на околицю міста. Він одягнув бедуїнську хустку *кефію*, в одну руку взяв дитяче калатало, а в другу булочку і ходив як «Шейх, Калатало і Булочка» з дитячої різдвяної вистави.

Коли повернувся до Лондона, то Жанні Моро¹ саме виповнювалося сімдесят років, і його запросили з цієї нагоди на ланч у резиденцію посла Франції. Він сидів між Моро, все ще чарівною і навіть спокусливою у свої сімдесят, і великою балериною Сільві Гіллем, яка хотіла подивитися виставу «*Гарун і море оповідок*». Моро виявилася страшенно милою *raconteuse*². Також за столом з ними сидів такий собі працівник посольства, завдання якого полягало в тому, щоб підкидати оповідачці нескладні запитання:

– Теперг ми пргосим казати, як ви зустрілися з великим фрганзуським ргежисергом Фргансуа Тргюффо.

І вона знову починала пригадувати.

– А-а-а, Франсуа. Це було в Каннах, ну, і я там була з Луї...

– Це наш також великий фрганцузький ргежисер Луї Маль...

– Так, Луї, і ми стоїмо в *Palais de Sinéma*³, а Франсуа підійшов і вітається з Луї, і вони якийсь час ішли разом, а я з іншим чоловіком трохи позаду, а потім я іду з Франсуа, і це дуже дивно, бо він ніяк не погляне мені в

¹ Жанна Моро (нар. 1928 р.) – французька актриса.

² Оповідачка (*фр.*).

³ Палац кінематографії (*фр.*).

обличчя, він весь час дивиться долі, і лишень інколи вгору, а тоді знову донизу, а тоді він поглянув на мене і сказав: «А чи не дасте ви мені свій номер телефону?»

– І ви, – підсумовує працівник посольства, – ви даєте йому той номер.

Тут він перехоплює у працівника посольства ініціативу й запитує про роботу з Луїсом Бунюелем над «Щоденником покоївки».

– А-а-а, дон Луїс, – каже вона своїм глибоким, гортаним від куріння голосом, – я люблю його. Одного дня я кажу йому: «Доне Луїсе, як би я хотіла бути вашою донькою!» А він каже мені: «Ні, дорогенька, тобі цього не треба хотіти, бо якби ти була моєю донькою, я запер би тебе вдома, і не було б кіно!»

– Мені завжди подобалася пісня, яку ви співаєте в «Жюлі й Джимі», – каже він їй, і вони пригублюють «шато бешвель». – «*Le Tourbillon*¹». Це стара пісня, а чи її написали спеціально для фільму?

– Річ у тому, – каже вона, – що пісню написали для мене. Тривалий час я зустрічалася з одним чоловіком, що дуже мене кохав, і коли ми розлучилися, він написав цю пісню. А тут Франсуа каже, що мені треба співати, я пропоную цю пісню, і він погодився.

– Тепер, – питає він, – коли пісня стала такою відомою, ви все ще думаете про неї як про пісню, написану для вас коханим чоловіком, а чи як про пісню із фільму «Жюль і Джим»?

– Ну, – каже вона, стенаючи плечима, – тепер це пісня з фільму.

Перед тим як він покинув *résidence*, посол відвів його набік і повідомив про присудження йому найвищого ступеня *командора* Ордену мистецтва і літератури – величезна честь. Рішення ухвалили ще кілька років тому, каже посол, однак попередній французький уряд рішуче чинив цьому опір. Невдовзі на його честь буде влаштовано прийом у *résidence*, на якому він отримає орденську відзнаку і стрічку. Чудова новина, відповідає

¹ Вир (фр.).

він, однак уже за кілька днів французька влада відступила від свого задуму. Жінка, відповідальна за розсилання запрошень, сказала, що вона поки що «не квапиться» з відправкою, бо «чекає на схвалення з Парижа»; відтак, на превеликий подив, він не може додзвонитися ні до посла, ні до культураташе Олів'є Пуавра д'Арво. По кількох днях невідання він зателефонував Жакові Лангу, який пояснив йому, що за десять днів заплановано візити президента Ірану до Франції, тому міністерство закордонних справ гальмує цю справу. Ланг кудись зателефонував, і це спрацювало. Перетелефонував Олів'є. Чи не могли б ви призначити день, коли пан Ланг приїде і вручить вам нагороду? Так, відповів він. Авжеж.

Зафар влаштував вечірку, на яку запросив і його. Група захисту швидко завела його до нічного клубу і заплющила очі на все те, що в нічних клубах зазвичай відбувається. Він опинився за столом з Деймоном Елбарном і Алексом Джеймсов з групи «Блер», які чули про його співпрацю з «U2» і хотіли записати пісню на його слова. Раптом виник попит на його тексти до пісень. Алекс випив більше половини пляшки абсенту, що було, мабуть, нерозумно з його боку. «Я маю нехрінову ідею, – сказав він. – Я пишу слова, а ти пишеш музику». Але, Алексе, сказав він м'яко, я не пишу музики і навіть не граю на жодному музичному інструменті. «Дарма, – сказав Алекс, – я навчу тебе грати на гітарі. За півгодини. А то херня, що ти не вмієш. Ти пишеш музику, а я пишу слова. Буде навіть дуже нехріново». Співпраці з «Блер» не вийшло.

Він зустрівся у Скотленд-Ярді з Бобом Блейком, який тепер став керівником Підрозділу «А», щоб поговорити про майбутнє. Наступного року в нього виходить новий роман, сказав він, тож йому хотілося б вільно брати участь у промоції своєї книжки з відповідними оголошеннями про зустрічі й підписуванням книжок. Вони вже не раз це робили, й з безпекою не виникало якихось труднощів. Також йому хочеться зменшити захист. Він розуміє, що авіалініям більше подобається, якщо до літа-

ка його привозить група офіцерів захисту, та й у публічних місцях, де проводяться заходи за його участі, також раді присутності поліції, проте все інше вони спроможні владнати з Френком. Цікаво, проте Блейк, здається, був відкритий до всіх його пропозицій, а це наводило на думку про зміну оцінки рівня загрози попри те, що його про жодні зміни поки що не інформували. «Гаразд, – сказав Блейк, – давайте подивимося, що тут можна зробити». Тим часом Блейка турбувала Індія. На думку містера Ранку і містера Пополудні, якщо він поїде до Індії у січні чи на початку лютого, то виникне ризик іранського нападу. А чи можна йому дізнатися, на чому ґрунтуються їхні побоювання? «Ні». – «Гаразд, але я не планував їхати до Індії у цей час». Коли він сказав це, то помітив, що обличчя поліцейського дещо подобрило.

Він прибув до офісу міністра закордонних справ у палаті громад і побачив там генерального директора МІ-5 Стівена Лендера разом з Робіном Куком, що мав для нього погану новину. Кук сказав, що вони одержали розвідувальні дані про засідання Іранської верховної національної ради з безпеки – коли Кук сказав це, Лендер несхвально глипнув на нього, але він вів далі – на якому Хатамі й Харразі не змогли втихомирити прихильників жорсткого курсу. Хаменеї «не в змозі» вгамувати Стражів революції «Гезболлу». Його життю далі загрожує небезпека. Проте Кук запевняв, що міністерство закордонних справ і він «особисто» займатимуться розв'язанням цієї проблеми, до того ж нема жодних ознак підготовки нападу в якійсь із країн Заходу, сказав Лендер. *Нема великої ймовірності* – слабка втіха, та це було всім, про що він довідався. «Я повідомив Харразі, – сказав Кук, – що ми знаємо про засідання Верховної національної ради з безпеки, і він був ошелешений. Він намагався говорити про чинність угоди. Він розуміє, що на кону і його репутація, і Хатамі».

Зберігайте самовладання.

Ніщо не досконале в цьому світі, але з таким рівнем недосконалости складно миритися. Та все ж таки він

залишався рішуче налаштованим. Він мусить забрати своє життя назад у свої руки. Не може він чекати, допоки «фактор недосконалости» знизиться до прийняттого рівня. Та як тільки він заводив з Елізабет мову про Америку, вона не хотіла про це слухати. Вона слухала Ізабель Фонсеку, яка казала: «Америка – це небезпечна країна, там усі мають вогнепальну зброю». Несприйняття його мрії про Нью-Йорк наростало. Деколи йому здавалося, що він буквально бачить, як позублена лінія розриву між ними стає ширшою, так ніби світ – це аркуш паперу, а вони стоять на різних його половинках і відокремлюються одне від одного, тож, рано чи пізно, їхні історії писатимуться на окремих сторінках, незважаючи на роки кохання, бо коли життя починає говорити імперативами, то в людей нема іншого вибору, як підкоритися їм. Для нього найбільшим імперативом була свобода, а для неї – материнство, і, поза сумнівом, почасти вона як мама вважала, що життя в Америці без поліцейського захисту небезпечно і ненадійне, а почасти як англійка також не хотіла, щоб її син виростав американцем, до того ж вона майже не знала Америки, бо її Америка – завбільшки з Бриджгемтон, і вона боялася, що в Нью-Йорку вона буде ізольованою і самотньою. Він розумів усі її побоювання і сумніви, проте його потреби були своєрідними командами, тому знав, що зробить саме те, що має зробити.

Іноді самого кохання замало.

Був вісімдесят другий день народження його матері. Коли він сказав їй телефоном, що в нього у 1999 році має вийти нова книжка, вона на те відповіла мовою урду: «*Is dafa koy achchi si kitab likhna*». «Цього разу напиши гарну книжку».

ІХ

Його міленіумна ілюзія

Іноді самого кохання замало. В рік смерти свого чоловіка Негін Рушді дізналася, що її перший чоловік, красивий юнак, який закохався у неї, коли вона була вродливою молодою Зогрою Батт, усе ще живий. Вони кохали одне одного й одружувалися не тому, що так хотіли їхні батьки, а розійшлися не тому, що розлюбили одне одного, а тому, що він не міг зачати дітей, а материнство було її імперативом. Смуток від того, що любов до чоловіка проміняла на любов до своїх ненароджених дітей, виявився настільки глибоким, що впродовж багатьох років вона навіть не вимовляла його імені, а своїм дітям, після того як вони народжувалися й виростали, ніколи про нього не розповідала, аж поки одного разу не проговорилася Самін, своїй найстаршій доньці. «Його звали Шаггіл», – сказала вона, зашарівшись, і заплакала, ніби зізналася у подружній зраді. Вона ніколи не згадувала про нього в присутності свого сина, ніколи не казала, з чого він жив і в якому місті осів. Він став її приви́дом, фантомом утраченого кохання, і з вірності до свого другого чоловіка, батька її дітей, вона страждала від цього переслідування мовчки.

Після смерти Аніса Рушді її брат Магмуд якось сказав, що Шаггіл живий, так і не одружувався, ще й досі кохає її і хоче побачитися з нею. Діти тільки заохочували маму до зустрічі. Тепер ніщо не стояло на перешкоді літнім закоханим. Імператив материнства уже не був завадою. Нерозумно, щоб алогічні міркуванням про зраду мертвому Анісові взяти гору й не дозволити їй цього зробити. Від неї ніхто не вимагав жити самотою до кінця свого віку (після Анісової смерти вона прожила ще шістнадцять

років), коли з'явилася можливість відродити давнє кохання й освітити ним решту своїх днів. Але щойно вони починали говорити про Шагїла, вона, ніби мала дівчинка, злегка всміхалася бунтарською усмішкою й хитала головою. В роки фетви вона кілька разів приїжджала до Лондона, жила в будинку Самін, і він, коли випадала нагода, навідував її. Шагїл залишався для нього тільки іменем. Вона й далі відмовлялася говорити про нього, відмовлялася розповісти, якою він був людиною: веселий чи серйозний, що любив їсти, чи вмів співати, був високий і худий, як її брат Магмуд, а чи низький, як Аніс. В *«Опівнічних дітях»* її син описав жінку з чоловіком, який не міг мати дітей, однак той зажурений поет-політик Надір Хан – це витвір уяви автора. Жодної схожості з Шагїлом у ньому не знайти, за винятком біологічної вади. Але тепер справжній чоловік писав їй листи, і вона, коли не всміхалася як дурне дівча, міцно стискала губи й різко хитала головою, відмовляючись говорити про нього.

У великому романі Габрієля Гарсія Маркеса *«Кохання під час чуми»* двоє закоханих Ферміна Даса і Флорентіно Аріса розлучаються ще юними, проте сходяться на схилі віку. Доля пропонувала Негін Рушді саме таку любов на схилі віку, проте з невідомих причин вона відмовилася її прийняти. Схожу відмову описано в романі Едіт Вортон *«Вік невинності»*: уже літній Ньюланд Арчер у супроводі свого дорослого сина нерухомо сидить на лавці перед балконом своєї давньої коханої – графині Оленської – і ніяк не наважиться після стількох утрачених років піднятися по сходах і побачитися з нею. Можливо, він не хоче, щоб вона його побачила настільки старим. Можливо, він не хоче її побачити старою жінкою. Можливо, має надто болючі спогади про те, чого він так і не відважився взяти. Можливо, він заховав свої спогади надто глибоко і не в змозі їх звідти видобути, а жах перед тим, що він перебуватиме поряд з графинею Оленською і не відчуватиме до неї нічого того, що відчував колись, не дає йому зрушити з місця.

«Для мене це навіть реальніше, ніж те, коли б я підійнявся нагору», – раптом почув він свій голос; страх перед

раптовим зникненням останньої тіні реальності прикував його до місця; хвилини спливали одна за одною.

Негін Рушді не читала ні першої, ні другої книжки, проте навіть якби вона їх і прочитала, то не повірила б у возз'єднання Ферміні й Флорентіно, або ж, точніше, всередині у неї було щось таке, що не дозволяло їй вірити у щасливий кінець. Вона застигла так само, як застиг Ньюланд Арчер, бо роки, що минули, загнали її у глухий кут, і навіть тоді, коли її обличчя світилося коханням, а це ставалося щоразу, коли вона чула його ім'я, то не могла вчинити так, як їй підказувало почуття. Для неї стало реальнішим жити без нього, ніж коли б він повернувся до неї. Тому вона не відповідала на його листи, не телефонувала йому і ніколи не бачилася з ним упродовж шістнадцяти прожитих ще років. Вона померла вдовою свого чоловіка й матір'ю своїх дітей і не могла – або ж не хотіла – писати нового останнього розділу історії свого життя. Іноді самого кохання замало.

Аніс Рушді до Негін також мав дружину. Вони були незвичайними з огляду на їхній клас, місце і час у тому сенсі, що обоє одружувалися двічі. Про першу Анісову дружину дітям розповідали тільки як про сердиту жінку, з котрою він увесь час сварився. (Діти знали, що їхній батько також був дуже сварливий.) Вони також знали про велику трагедію. В Аніса з першою дружиною народилася донька, себто їхня єдинокровна сестра, імени якої їм ніхто не називав. Одного вечора перша дружина зателефонувала Анісові й сказала, що дівчинка дуже хвора і може померти, а він подумав, що то вона вигадала такий собі привід, аби заманити його до себе, тому не надав їй словам жодного значення, а дівчинка тим часом померла. Коли ж довідався про смерть доньки, то побіг до будинку першої дружини, але вона навіть на поріг його не пустила, хоча він з усієї сили гримав кулаками в двері, ридаючи як мале дитя.

Чому Аніс з Негін побралися, залишалося для сина загадкою. Для їхніх дорослих дітей цей шлюб видавався дуже нещасливим; татове дедалі більше розчарування життям виражалося у нічних нападах п'яної люті, від яких матері ледь удавалося захистити дітей. Не раз стар-

ші діти, Самін і Салман, пробували вмовити батьків розлучитися, аби вони, діти, могли втішатися товариством мами чи тата без побічних ефектів їхнього нещасливого життя. Аніс і Негін не послухалися дітей. Між ними було щось таке, що вони обоє, попри нічну колотнечу і страждання, вважали «коханням», а оскільки і він, і вона вірили у це, то можна сказати, що кохання таки було. Якась велика таємниця лежить в осерді близькості людей, якимсь незбагненим чином кохання виживає серед нелюбови: ось чого він навчився з життя своїх батьків.

А ще такого: якщо обоє ваших батьків були раніше одружені, а тоді нещасливо жили, «одне одного кохаючи», то ви виростаєте з вірою у нетривкість кохання, у те, що кохання – це значно темніше, грубіше, менш приємне і менш утішливое почуття, ніж про нього говориться у піснях і фільмах. А якщо це правда, то які уроки з його життя з кількома розірваними шлюбами отримують його сини? Його друг одного разу сказав, що трагедією є не розлучення, а життя у нещасливому шлюбі. Проте біль, якого він завдав матерям своїх дітей, тим двом жінкам, які кохали його понад усе, не давав йому спокою. Він не звинувачував своїх батьків у тому, що вони стали для нього поганим прикладом. Не хто інший, але він це вчиняв, тож йому і відповідати. Хай би яких ран завдало йому життя, проте рани, завдані ним Кларисі й Елізабет, були болючішими. Він кохав їх обох, однак його кохання виявилось недостатньо сильним.

Він любив своїх сестер, вони всі любили одне одного, проте їхні зв'язки також не стали довічними. Вони із Самін залишалися найближчими. Коли вони були дітьми, то він був надто чемним хлопчиком, а вона – пустотливою дівчинкою. Він разом з батьками завжди витягував її із якихось халеп, а вона билася з його кривдниками. Якимось тато одного з хлопчиків, з яким вона почубилася, такий собі Моган Матган, прийшов до них додому на Віндзор-віллу й поскаржився Анісові. «Твоя донька так штовхнула мого малого, що він аж упав!» – люто вигукнув він. Аніс тільки розреготався. «На твоєму місці, –

радив він скаржникові, – я б так голосно про це на казав, а раптом хтось почує».

Зв'язок між ними ніколи не слабшав, однак поступово вони почали усвідомлювати, що їхню сестру Банно – справжнє її ім'я Невід, але в сім'ї її завжди називали Банно – це зачіпає. Вона була на п'ять років молодшою за нього і на чотири роки молодшою за Самін, і в дитинстві вони часто не брали її до свого гурту. Потім вона страшенно посварилася і з ними, і з батьками, а тоді поїхала до Каліфорнії, якнайдалі від усіх. Він часто з великим жалем думав про свою «втрачену» сестру, проте вона вибухала в його житті так несподівано, що він знову сахався її. Якийсь час вона носилася з божевільною думкою, буцімто вони із Самін обвели її навколо пальця зі спадком і погрожувала таки вивести його на чисту воду. Йому довелося просити своїх юристів застерегти її від цього, тож опісля вона тривалий час з ним не спілкувалася. Наймолодша сестра Набіла, у сім'ї її називали Гульджум, в юності була неймовірно красунею й талановитим інженером-будівельником, однак душевна невірноваженість зруйнувала її кар'єру, шлюб, стосунки з сім'єю і, зрештою, саме її життя – вона почала жувати тютюн, зловживати ліками, дуже багато їсти, аж поки її врода не була похована під горою жиру, а тоді – як це сумно! – її знайшли мертвою у ліжку; ось як буває – наймолодша з них пішла від них першою.

У його родині самої любови замало.

Настала десята річниця бредфордського книгоспалення, відтак десята річниця фетви. – *Десять років!* – подумав він. – *Як швидко плине час, коли іде потіха,* – а звичайні люди видавали свої звичайні звуки. Містер Шаббір Ахтар, якого «*Індивідуаліст*» назвала «блискучим» мислителем, заявив, що тепер вони не спалюватимуть «*Сатанинських віршів*», бо не почуваються «ображеними». (У наступні роки багато британських мусульман, серед них і зловороже налаштовані, казали про помилковість кампанії проти роману. Дехто вказував тільки на помилку в тактиці, поза як письменник став ще відоміший, і це тільки збільшило

кількість проданих книжок, однак інші заходили настільки далеко, що твердили, буцімто переконалися у важливості захисту свободи слова.) На день святого Валентина Іранські стражі революції заявили в Тегерані про «невідворотність виконання фетви», а Санаї Щедрий підтвердив, що його «знищення» не знято з порядку денного. Зате жодного маршу, жодного зібрання під мечетями, жодного старшого аятоли з кривавою проповіддю. Тож усе минулося значно тихіше, ніж він побоювався.

Він продовжував тиснути на поліцію, щоб одержати більше свободи. Тепер, коли Френк Бішоп працював на нього, себто був на його утриманні, то, очевидно, міг би перебрати на себе більше їхніх обов'язків і в такий спосіб зекономити більше державних коштів? Він дізнався достатньо багато про різницю між «загрозою» і «ризиком», аби знати, що ризик, якому він піддається, з'являючись без попереднього інформування на приватній вечірці, у ресторані, театрі чи в кінотеатрі, дорівнює майже нулю. Нема жодного сенсу в таких випадках залучати цілу групу захисту. Це може зробити Френк. Однак їм не хотілося згортати захисту. Вони просили, щоб усе залишалося так, як є, аж до його повернення з літнього відпочинку на Лонг-Айленді, тож він неохоче, та все ж таки пристав на це.

Перший скандал 1999 року вибухнув після надання йому індійської візи. Останньої хвилини співробітник індійського посольства, який видавав візи, сказав, що він може отримати тільки шестимісячну гостьову візу, тож Віджею Шанкардасу довелося йти до індійського посольства і зустрічатися з високим комісаром Лалітом Мансінгтом, а також з міністром закордонних справ Індії, який на той час саме перебував у Лондоні, і вони погодилися «вчинити як годиться» й видати йому повноцінну п'ятирічну візу, яку видають особам індійського походження. Також погодилися на надання йому захисту з боку індійської поліції під час його перебування в Індії.

Одразу «розгнівалися» індійські мусульмани. Несамовитий імам Бухарі з делійської мечеті Джума Масджид (який десять років тому прокляв «не того Салмана») так перейнявся рішенням про видачу йому

візи, що аж шаленів перед тритисячною юрбою вірних після п'ятничних молитов. Він «готовий померти», заявив він, але не дозволити містерові Рушді в'їхати до країни. Два дні потому «*Тегран таймс*» напропорочила йому смерть в Індії. «Мабуть, так захотілося провидінню, аби він помер саме там, де народився». Єдиним лідером, який не входив до Індуїстської правлячої партії і підтримав рішення про видачу йому візи, був генеральний секретар Комуністичної партії Індії (марксистської). Мані Шанкар Аяр з Індійського національного конгресу наголошував, що його партія свого часу «зробила дуже правильно», наклавши заборону на самі «*Сатанинські вірші*» та на в'їзд їхнього автора до країни, тому Індуїстській партії, що ухвалила рішення про видачу візи, тепер доведеться «пожинати плоди» свого необдуманого кроку. Проте одразу додав, що якби містер Рушді насправді приїхав до Індії, то «його слід вітати як гостя». Імам Бухарі заявив, що мусульмани у своїх протестах «не виходитимуть за рамки конституції», але якщо якомусь щирому мусульманинові захочеться вбити богохульника, то його підтримають усі мусульмани. Письменниця Гіта Гарігаран надіслала йому низку ідеологічно-повчальних електронних листів, які викликали у нього хіба що роздратування. Стало зрозумілим, що поїздку до Індії необхідно відкласти, поки не вляжуться пристрасті.

Зателефонувала Тереза з офісу Боно. «Алло? Це Салман? А ви маєте ще один примірник слів пісні, ну, як її, «Земля під її ногами?» – Так, звісно. — Він таки мав один примірник. «Чи не могли б ви надіслати його факсом нам у студію, але вже зараз, бо вони збираються записувати вокал, а Боно загубив слова?» – Так, я можу це зробити, вже зараз. Авжеж.

* * *

Потім упродовж якогось часу – хвороби, лікарі й лопотіння крил ангела смерти. Двоюрідна сестра Елізабет зі своїм чоловіком Браєном кілька днів жили на Бішоп-

авеню, тож якось пізно ввечері він уперше побачив лису після хіміотерапії голову Керол. Вона мимоволі нагадала йому сцену із «Відьом» Роальда Даля, де відьми скидають із себе свою мирську, «людську» личину. Він дуже любив Керол і страшенно сердився на себе за свою реакцію, яка щонайменше була ганебною. Керол побувала в Америці у Канті Рая, який узявся за її лікування, проте препарати діяли на неї не так добре, як на Едварда Саїда, тож прогноз залишався невтішним. Однак треба все спробувати, казала вона незмінно бадьоро й рішуче.

Померла Айріс Мердок. Якось він був на ленчі, влаштованому Радою з мистецтва на її честь, незадовго після публікації її останнього роману «Дилема Джексона» – книжки, якої геть не сприйняла критика. Айріс мала кепський настрій, пригадалося йому, і сказала, що їй, мабуть, варто вже припиняти писати. «Але ж не через кілька поганеньких рецензій, – сказав він. – Ви ж бо Айріс Мердок». – «Так, – відповіла вона сумно, – та коли людям перестає подобатися твоя праця і ти вибиваєшся із сили, то мусиш зупинитися». За кілька місяців у неї виявили хворобу Альцгеймера.

Також помер Дерек Фетчет. Раптовий серцевий напад у пабі – і його не стало. Ніхто не працював наполегливіше чи з більшою рішучістю над вирішенням проблеми фетви. Йому виповнилося тільки п'ятдесят чотири роки.

Він потерпав від птозу. Його верхні повіки до кінця не піднімалися, і стан погіршувався мало не щодня, особливо це стосувалося правої повіки. Почав падати зір. Якщо не зробити операції, то настане день, коли він взагалі не зможе підійняти повік. Його напівзаплющені, як у Сонного Лабіффа¹, очі часто співвідносили з лиходійством, проте виявилось, що це відома медицині хвороба.

Найкращим спеціалістом з проведення операцій на птоз вважався містер Річард Коллін. Він пройшов обстеження в

¹ Сонний Лабіфф (Томас Лабефф) (нар. 1935 р.) – американський музикант.

Офіцерському шпиталі імени короля Едварда VII, де «оперували всіх представників королівської сім'ї», як казав містер Коллін, а коли вже мав лягти на операцію, йому повідомили, що «завідувачка» шпиталю з міркувань безпеки відмовляється прийняти його як пацієнта. До неї поїхала група захисту й, на щастя, змогла її заспокоїти, тож операція знову стала можливою. Йому завжди завдавала багато болю його залежність від страху інших людей; здавалося, йому дають ляпас, а він не може відповісти. Відтак напередодні операції зателефонувала Клариса. Зафар хоче покинути університет. Просто ненавидить навчання. Ту «помийну яму». Йому запропонували роботу в одному із нічних клубів Лондона, і він хоче займатися промоціями концертів, а разом з другом вони зможуть, за його словами, організувати акцію на стадіоні «Вемблі»; йому до вподоби саме таке життя. Він перевищив кредит у банку, і з цим також треба щось робити. Їх обох дуже непокоїло, що Зафар, як висловилася Клариса, живе у «захмарній країні мрій», і їхнє переживання за долю сина знову їх зблизило. Зафар потребував сильних батьків, які діють спільно. Вони переговорили з ним, і він погодився облишити свою затію з концертом на «Вемблі». Дуже неохоче, проте погодився.

Коли опритомнів після операції, то на очах мав пов'язку. Покликав медсестру, але ніхто не відгукнувся. «Ви мене чуєте?» – ще раз покликав, і знову мовчання. Не знав, де він, нічого не бачив, і з ним ніхто не розмовляв. Можливо, щось сталося, щось пішло не так. Можливо, його викрали. Або ж він чекає дідька на порозі пекла. *Агов... агов... агов*, жодної відповіді, *ви мене чуєте?* ні, його не чули, *тут хтось є? там хтось є?* ну, якщо хтось і був там, то мовчав. Минуло кілька хвилин – чи тижнів? – сліпої, в прямому сенсі, паніки, поки обізвалася медсестра й сказала: так, вона тут, прошу вибачення, проте Елізабет щойно поїхала додому, вже третя година ночі, а мені треба було в туалет. *От халепа*, розмірковував він, *прийшов до тям самі тоді, коли медсестрі хотілося пісяти.*

Уранці пов'язку зняли, й настала ще одна дивна мить, коли повіки не слухалися команд мозку і незалежно одна

від одної шалено тремтіли, проте незабаром усе вноормувалося – його таки не осліпили випадковим порізом скальпеля; принесли дзеркало – очі широко розплющені. Хіба що праве трохи занадто широко розплющене. «Гаразд, – сказав містер Коллін, – давайте почекаємо тиждень, а тоді, мабуть, зробимо невеличку корекцію».

Дебют його нових повік відбувся на вечірці в будинку Руті і Річарда Роджерсів, де вдавано бадьоро святкували десяту річницю шлюбу Найджели Лосон і Джона Даймонда, хоча усі й були пригніченими. Справи у Джона були погані, навіть дуже погані, жодного сенсу робити операцію, хіміотерапія може на якийсь час продовжити відлік його днів, але не більше. Тож друзі зібралися вшанувати його життя, і Джон «виголосив промову», пишучи і водночас проєктуючи її на стіну, і найприкметнішим у тій промові було те, що вона викликала багато сміху серед гостей.

Тим часом нові повіки справляли дуже хороше враження на людей. Ти надів нові окуляри? Чудово виглядаєш! Ти засмагав! Такий... щасливий вигляд! Пізніше, коли про це довідалася преса, то «*Санді таймс*» помістила статтю, в якій мало не просила вибачення за те, яким вона його бачила впродовж років. Раптом газета зрозуміла, що його «відчужений, зухвалий, зловісний хулігансько-злодійкуватий погляд» – це наслідок захворювання повік. Тепер він виглядав «відновленим, відродженим», мовилося в газеті. «Ох, і оманливі ці очі!»

Він мусив поїхати до Турина, де йому присвоїли ступінь почесного доктора, перш ніж Річард Коллін встиг провести хірургічну корекцію його правої повіки, тому на тогочасних світлинах він має дещо пришелепуватий вигляд. Поїздка була вдолою; цього разу італійська поліція виявляла дружелюбність і свою готовність догодити; була мирною, геть не такою, як їхні колеги у Мантуї. Ще один здобувач цього ступеня Джон Боймер-третій був лікарем, спеціалізувався на лікуванні раку ротової порожнини і представляв Каліфорнійський університет у Лос-Анджелесі; він виголосив не дуже приємну промову про нові методи лікування ротових порожнин карцином, коли язика пришивають до щік, ну, і таке інше, тож він

слухав Боймера і думав: «Ніщо з того, що ти розповідаєш нам тут, не врятувало мого друга».

Так сталося, що саме того дня президент Ірану Хатамі перебував у Римі, тож преса аж гула, дивуючись збігові. Хатамі, очевидно, не повірив у випадковість, і піддав Європу «різкій критиці» за підтримку письменника. «Підтримка Рушді – це підтримка війни між цивілізаціями, – казав він. – Я дуже шкодую з приводу того, що людина, яка образила святині понад мільярдного мусульманського світу, тепер у пошанівку серед європейських країн». Отже, ця людина казала, що не хоче зіткнень цивілізацій, однак називала все, що їй не подобалося, «війною»; ця людина біла себе в груди й твердила, що вона «проти тероризму», проте вилучала з цього поняття насильницьку дію фетви, називаючи її не тероризмом, а справедливістю. І все це казав той «поміркований» діяч, на чіє слово британський уряд просив його покластися.

Наближався день виходу *«Землі під її ногами»*, проте виникли деякі проблеми з авторським турне по США. Більшість європейських авіаліній погоджувалися його перевозити, а от американські далі відмовлялися. Він міг прилетіти до Нью-Йорка, і літаком компанії «Еар Канада» дістатися до західного узбережжя, проте далі він мусив подорожувати на приватному літаку. До того ж доведеться платити за послуги охоронної фірми Джеррі Глейзбрука. За двотижнєве турне вони мали заплатити 125 000 доларів, у той час як видавці виділяли тільки 40 000 доларів. Він поговорив з Ендрю Вайлі і Джеррі Глейзбруком, і вони домовилися про знижку на 10 000 доларів, окрім того заклади проведення заходів були готові загалом надати близько 35 000 доларів у вигляді гонорарів за виступи й плати за охорону. Якщо до цієї суми додати гонорар з *«Нью-Йоркера»* за уривок з книжки й тримісячну або чотиримісячну платню за синдикаційну колонку у *«Нью-Йорк таймс»*, то вони зможуть вкласти у заявлену суму. Він рішуче налаштувався провести турне й сказав Ендрю погоджуватися, незважаючи на необхідність самому вкласти близько 80 000 доларів. З'явилися англійські

рецензії, переважно дуже прихильні, тож йому не хотілося, щоб американське видання в чомусь програвало.

Нема жодного сенсу розповідати про те, що кажуть критики; їм книжка може сподобатися, а може не сподобатися, але цей дивний випадок з Джеймсом Вудом заслуговує на невеличку ремарку. Містер Вуд рецензував «*Землю під її ногами*» у «*Гардіан*», в газеті, яка першою у Британії опублікувала уривок з роману; рецензент мав дуже високу думку про книжку: «Захопливий новий роман... значне досягнення, вражаючий і складний... чудовий роман... життєрадісний, добродушний, з багатьма каламбурами, [роман] передає читачеві творчу радість зі щедрістю, якої не було з часу написання «*Опівнічних дітей*». Маю сподівання, що для читачів роман заслужено стане найулюбленішою книжкою Рушді». Ну, дякую тобі, Джеймсе, подумав він. Коли ж роман опублікували у Сполучених Штатах, то містер Вуд мав дещо відмінне бачення. Він подав у «*Нью репблік*» іншу статтю, переробивши рецензію з «*Гардіан*», і нова версія була «заслужено» несхвальною. Тепер книжка стала «характерною постмодерністською невдачею», чий «спокусливій непристойності бракує землі під ногами». Обидві статті вийшли з проміжком у сім тижнів. І критик, який суперечить самому собі, залежно від літературних уподобань людей, що платять йому гроші, мабуть, повинен дати певні роз'яснення.

Він прилетів до Нью-Йорка, щоб дати кілька інтерв'ю, й одразу відчув себе дуже хворим. З останніх сил намагався дотримуватися напруженого графіка, проте, зрештою, висока температура далася взнаки й змусила його звернутися до лікаря. Там сказали, що в нього серйозна легенева інфекція, схожа на пневмонію, і якби він забарився з лікування бодай на день, то без госпіталізації не обійшлося б. Прописали сильні антибіотики, і він сяк-так давав інтерв'ю. Після роботи у нього паморочилася голова, проте почувався ліпше, тож пішов на прийом до будинку Тіни Браун¹, де вже були Мартін Еміс, Мартін

¹ Тіна Браун (нар. 1953 р.) – американська журналістка. Очоловала в різні часи «Веніті феар», «Нью-Йоркер», «Ньюзвік».

Скорсезе¹, Девід Бові², Іман³, Гаррісон Форд⁴, Каліста Флокгарт⁵ і Джеррі Сайнфельд⁶. «Містере Рушді, – запитав Сайнфельд нервово, – чи доводилося вам бачити епізод із нашого серіалу про вас?» У тій серії Креймер⁷ каже, що бачив Салмана Рушді у лазні, відтак з'ясовується, що ім'я того чоловіка Сал Басс⁸, яке, на їхню думку з Джеррі, могло бути вигаданим, під яким переховується Салман. Коли ж він запевнив Сайнфельда, що той епізод його дуже розсмішив, то зауважив, що комік помітно заспокоївся.

Турне по восьми містах Сполучених Штатів минуло без непорозумінь, за винятком того, що велика торговельна виставка «БукЕкспо Америка» у Лос-Анджелесі відмовила у проведенні його акції на своїй території. Зате під час перебування у Лос-Анджелесі його запросили у Плейбой-меншн⁹, власник якого був значно відважніший за організатора «БукЕкспо Америка». Морган Ентрекін, очільник видавництва «Гров/Атлантик» видав книжку Г'ю Гефнера «Століття сексу: історія сексуальної революції за «Плейбоєм», завдяки чому одержав дозвіл провести вечірку для літераторів у його будинку. Треба сказати, що літератори, як їм і належить, дружними рядами потяглися до Голмбі-Гіллс і збуджено пили тепленьке шампанське під тентом на лужку Гефнерленду під зневажливими поглядами вкрай знуджених «офіціанток-

¹ Мартін Скорсезе (нар. 1942 р.) – американський сценарист і кінорежисер. За походженням італієць.

² Девід Бові (нар. 1947 р.) – англійський співак, музикант, кіноактор.

³ Іман (нар. 1955 р.) – топ-модель сомалійського походження, дружина Девіда Бові.

⁴ Гаррісон Форд (нар. 1942 р.) – американський кіноактор і продюсер.

⁵ Каліста Флокгарт (нар. 1964 р.) – американська актриса.

⁶ Джеррі Сайнфельд (нар. 1954 р.) – американський комічний актор.

⁷ Креймер і Джеррі – постійні персонажі серіалу «Сайнфельд».

⁸ «Bass» – англійською означає «окунь», «salmon» – «лосось».

⁹ Плейбой-меншн – особняк Г'ю Гефнера в Лос-Анджелесі.

кроликів». Десь посеред вечора з'явився Морган і в супроводі молодой білявки з милою усмішкою і розкішною фігурою з поклоном підійшов до нього. Це була Гізер Козар – щойно обрана «Подружка року», дуже молода дівчина з чудовими манерами, яка вперто називала його *сером*. «Дуже шкода, сер, але я не читала жодної вашої книжки, – вибачалася вона. – Правду кажучи, я небагато читаю, сер, бо від книжок швидко втомлююся і хочу спати». Так, так, погоджувався він, бо з ним це також частенько трапляється. «Але є деякі книжки, сер, – додала вона, – ну, як *«Vog»¹*, які, на мою думку, я просто мушу почитати хоча б для загального розвитку».

Він полетів назад до Лондона, де йому зробили корекцію повік, і тепер вони виглядали як звичайними; відтак святкували другий Міланів день народження, двадцятий Зафарів, а тоді йому виповнилося п'ятдесят два. На його день народження прийшла Самін з двома доньками, а також Полін Мелвілл і Джейн Велслі, а кілька днів потому він повів Зафара на центральний корт Вімблдону, де у півфіналі Сампрас переміг Генмана. Якби не поліцейські, то життя здавалося б цілком нормальним. Старі хмари потрохи розвіювалися, проте нові не барилися. «Незгода між Е. і мною щодо проживання у Нью-Йорку загрожує нашому шлюбові, – написав він у своєму щоденнику. – Я не бачу виходу. Нам доведеться проводити час окремо, я – у манхеттенській квартирі, вона – у Лондоні. Але як витримати розлуку з маленьким чудовим хлопчиком, якого я так люблю?»

У середині липня вони на дев'ять тижнів поїхали до Гробових у Бриджгемтон, і саме в цей час він піддався своїй міленіумній ілюзії.

Навіть якщо хтось і не вірив, нібито вже у дуже близький міленіум, себто на сам кінець тисячоліття, відбудеться друге пришествя Христа, то можна було спокуситися романтичною «міленіумною» ідеєю, буцімто день, який настає один раз на тисячу років, принесе величезні

¹ «Vog» (Vogue) – щомісячний ілюстрований журнал для жінок, здебільшого присвячений моді в одязі та косметичці, збереженню здоров'я, життю знаменитостей тощо.

зміни, і життя усього світу й окремих людей в ньому в наступному міленіумі, що вже зароджувався, стане ліпшим. *Ну, сподіватися не заборониш*, подумав він. *Зміни таки настануть*, співав Сем Кук 1964 року, і слова того гімну відлунювали у його вухах.

На початку серпня 1999 року міленіумна ілюзія, що охопить його єство і змінить його життя, постала перед ним у вигляді жінки – тільки подумати! – на острові Ліберті. Далєбі, просто смішно, що він зустрів її під статуєю Свободи. В художньому творі символізм такої сцени мав би величезне смислове навантаження. Проте реальне життя іноді втовкмачує тобі якусь думку, аби переконатися, що ти зрозумів її; тож у його реальному житті Тіна Браун і Гарві Вайнстайн¹ влаштували дуже бучну вечірку на острові Ліберті з нагоди заснування свого журналу «Ток», якому не судився довгий вік. У небі спалахували феєрверки, Мейсі Грей співала: *I try to say goodbye and I choke. I try to walk away and I stumble*², а список гостей мав надзвичайно широкий спектр – від Мадонни і, власне, аж до нього. Того вечора йому не зустрілася Мадонна, а то б він запитав про ті слова, які її помічниця Каресс сказала телевізійному продюсерові, що надіслав їй примірник «Землі під її ногами», сподіваючись отримати прихильний коментар великої леді – зрештою, книжка була про відому, хоча й уявну, рок-зірку. «О ні, – сказала Каресс, – Мадонна не *прочитала* книжки. Вона *пошматовала* її». (Коли ж вони із Зейді Сміт таки здибали Мадонну кілька років потому на гулянці журналу «*Veniti fear*» з нагоди вручення «Оскарів», то вона говорила лишень про лондонські ціни на нерухомість у районі Марбл-Арч, і йому не хотілося порушувати питання із пошматованою книжкою, бо вони із Зейді щосили намагалися втриматися від сміху, дивлячись на високого, ефектного, молодого італійського жеребця, чие улєсливе шепотіння, здається, справило

¹ Гарві Вайнстайн (нар. 1952 р.) – американський кінопродюсер.

² Хотіла сказати бувай і поперхнулася, хотіла піти геть, та спіткнулася (*анг.*).

враження на міс Чікконе: «Ви ж бо італійка, правда? – питав він, нахилившись ближче. – Я одразу бачу...»)

Елізабет залишилася у Бриджгемтоні з Міланом, а він поїхав у місто із Зафаром, Мартіном та Ізабель. З дерев на острові Ліберті звисали світлові гірлянди, від води здіймався холодний літній бриз; вони ж нікого не знали, а коли споночило, то вже годі було когось упізнати, проте все було просто чудово. Перегода під китайським ліхтариком біля п'єдесталу велетенської мідної жінки він лицем до лица зіткнувся з Падмою Лакшмі й одразу збагнув, що десь її уже бачив, або ж її фотознімок, ага, в італійському журналі, де було вміщено також і його фото, і він пригадав, що йому тоді подумалося: «Якби колись я здибав цю дівчину, то все – я своє відспівав, як кажуть американці, «моя гуска засмажена», себто я пропав. Тепер одразу промовив: «Ви та чарівна індійська дівчина, яка вела передачу на італійському телебаченні й повернулася до Америки, щоб стати актрисою». Не могла повірити у його поінформованість, тому засумнівалася, чи він насправді той, ким він, на її думку, був, і змусила його назватися, й одразу крига скресла. Говорили не довше кількох хвилин, однак устигли обмінятися номерами телефонів, і наступного дня, коли він зателефонував їй, лінія була зайнята, бо саме тієї миті вона намагалася додзвонитися до нього. Він сидів у своєму авто біля бухти Мекокс-Бей і вдихав міцний аромат засмаженої гуски, що долинав до нього через мерехтливу гладінь води.

Він був одруженим чоловіком. Удома на нього чекала дружина з дворічним сином, і якби у сім'ї панувала злагода, то він неодмінно збагнув би очевидну істину, що видіння, котре уособлювало, як йому здавалося, геть усе, на що він сподівався у своєму майбутньому – міс Свободу з плоті й крові – це просто міраж, а піти за цим видінням так, ніби воно було реальним, означало б накликати на себе біду, завдати непомірного болю дружині й звалити великий тягар на саму Ілюзію – американку індійського походження, яка мала величезні амбіції й потаємні плани, що нітрохи не збігалися із його глибинними бажаннями.

Саме її прізвище й ім'я були великим дивацтвом – іменем, розламаним після розлучення її матері надвоє. Вона народилася як Падмалакшмі Вайдянатан у Делі (хоча більшість її родини, що належала до тамільських брахманів, жила в Мадрасі), однак її батько Вайдянатан покинув її та її маму Віджаялакшмі, коли вона мала тільки рік. Віджаялакшмі швиденько позбулася прізвища свого колишнього чоловіка, перетворивши своє ім'я та ім'я доньки на ім'я і прізвище. Невдовзі після цього вона з донькою переїхала до Нью-Йорка, де працювала медсестрою в Інституті Слоуна-Кеттерінга з дослідження раку, відтак перебралася до Лос-Анджелеса й вийшла заміж удруге. Падма не бачилася з батьком, аж поки їй виповнилося майже тридцять. Ще одна жінка без батька. Знову у його житті знайшлося місце для романтичного.

«Ти погнався за ілюзією і заради неї зруйнував сім'ю», – скаже Елізабет, і вона матиме слушність. Привид Свободи виявився міражем оазису. Здавалося, ця жінка містить у собі його індійське минуле й американське майбутнє. Вона була вільною від тієї обережності й переживань, що терзали їхнє з Елізабет життя, яких Елізабет ніяк не могла позбутися. Вона була мрією про відмову від теперішнього життя і початок нового життя – американським маренням про корабель *«Мейфлауер»*, яким перші колоністи прибули до Америки – ще знадливішого, ніж її врода, а врода її була яскравіша за сонце.

Удома сталася ще одна велика сварка, бо вони ніяк не могли дійти згоди. Бажання Елізабет чимшвидше мати ще дітей, чого він не хотів, наражалось на шалений опір з боку його мрії про свободу в Америці, якої вона боялася і яка за тиждень погнала його до Нью-Йорка, де в номері готелю *«Марк»* Падма сказала йому: «Всередині мене є погане «я», і коли воно вириває на поверхню, то прибирає до рук усе, що йому подобається». Навіть ось таке відверте застереження не змусило його кинутися додому до свого подружнього ложа. Ілюзія виявилася надто потужною, щоб бути розвіяною очевидною реальністю. Вона не могла стати тією мрією, яку він у ній бачив. Вона мала до нього справжні почуття, в чому він потім переконався,

проте надзвичайно перемінні почуття. Її амбітність часто брала гору над її почуттями, і вона забувала про них. Їхнє життя стане до певної міри спільним – вісім років від першої зустрічі до остаточного розлучення, немаленький проміжок часу – і, зрештою, вона неминуче розіб'є його серце так само, як він розбив серце Елізабет. Зрештою, вона стане найкращою відплатою за Елізабет.

Тільки одна ніч. Вона поїхала до Лос-Анджелеса, а він повернувся спочатку до Літл-Нояк-Пас, а тоді до Лондона. Працював над вісімдесятисторінковою заявкою з планами чотирьох романів і книжки есеїв, котра, як він сподівався, принесе йому досить авансових коштів для купівлі будинку на Манхеттені, а їхні стосунки з Елізабет залишалися напруженими; зате він бачився з друзями, одержав ступінь почесного доктора в Льєжі, тішився присудженням Гюнтерові Грасові Нобелівської премії; не надто переймався тим, що його прізвища немає у шорт-листі претендентів на одержання Букерівської премії (там не було також і більш ушлюблених Вікрама Сета і Родді Дойла), тільки тому, що пізно вночі телефонував Падмі на її квартиру у Вест-Голлівуді, і йому на душі робилося так добре, як не було вже впродовж багатьох років. Потім поїхав до Парижа з нагоди виходу *«Землі під її ногами»* французькою мовою, і вона була поряд з ним упродовж тижня п'яної радості, позначеної ударами молотка провини.

Зафар не повернувся до Ексетера, і почуття, що охоплювали його батьків з цього приводу, раптом стали несуттєвими, бо Кларису забрали до лікарні з понад літром рідини в легенях у зв'язку із серйозною інфекцією в області ребер. Вона вже давно скаржилася на великий дискомфорт своєму терапевтові, проте він не направляв її на аналізи – мовляв, вона все понавигадувала. Тепер вона збиралася позиватися на нього до суду і притягти до відповідальності за злочинну недбалість, але за її словами ховався величезний страх. Минуло майже п'ять років, відколи вона вилікувалася від раку, тож після п'яти років можна було уже й не думати про хворобу, та вона дуже боялася, що страхіття повернулося. «Я ще не казала

Зафарові, але це може бути вторинний рак у легені чи на кістці. Рентген зроблять наступного тижня, і якщо виявлять якісь плями, то це вже не підлягатиме оперуванню». Її голос тремтів, потім надламався, проте невдовзі вона опанувала себе. Вона трималася мужньо, а за тиждень зателефонував їй брат Тім і підтвердив, що рак повернувся. У видаленій з легені рідині виявили ракові клітини. «Ти скажеш Зафарові?» Так, він скаже.

Як ні про що інше, йому було надзвичайно важко говорити про це із сином. Зафар цього не чекав або ж не думав про таку біду і був страшенно вражений. З багатьох поглядів він більше скидався на свою маму, ніж на тата. Він мав її прихований темперамент і її зелені очі, а ще її любов до пригод; вони об'їздили валлійські пагорби, проходили тижні разом, катаючись на велосипедах у Франції. Вона щодня була біля нього впродовж усієї кризи у татовому житті й забезпечила йому непогане дитинство, не давши збожеволіти. І тут Зафар міг утратити її.

«Мій любий синочку, – написав він у своєму щоденнику, – я мушу допомогти тобі витримати страшний удар». Рентген показав, що рак уже перекинувся на кістку, і це також було те, що тільки Зафарів тато міг йому сказати. На очах юнака забриніли сльози, він почав тремтіти й дозволив татові на короткий час себе обійняти. Лікарі сказали, що у випадку належної реакції Клариси на лікування вона може прожити ще кілька років. Він не вірив цьому й вирішив розповісти синові про сумну вірогідність. «Зафаре, – сказав він, – я знаю про рак таке: коли він поширюється по всьому тілі, то прогресує дуже швидко». Він згадав свого батька, про те, як швидко вбила його мієлома. «Так, – сказав Зафар, однак надія звучала в його голосі: – Але вона ще житиме багато місяців, правда?» Він захитав головою. «Боюся, – сказав він, – що це питання тижнів або ж навіть днів. Під кінець це буде як падіння зі скелі». Зафар мав вигляд, ніби його сильно вдарили в обличчя. «Ох, – сказав він, а тоді ще раз: – Ох».

Вона лежала у Геммерсмітській лікарні Чаринг-Кросс, і їй ставало дедалі гірше. Тім сказав, що рак виявили також у легенях, тож для полегшення дихання їй накла-

дали кисневу маску, а ще вона не могла їсти твердої їжі. Вона згасала зі страхітливою швидкістю. Лікарі через її слабкість просто не знали, що робити.

Вони не могли оперувати чи починати хіміотерапію, допоки не впораються з рідиною, що заповнювала легені, а вона тим часом слабшала на очах.

Він розумів, що це кінець. Вона просто згасала.

Зафар зателефонував містерові Вексмену, старшому консультантові Геммерсмітської лікарні. Фексен відмовився говорити про її стан телефоном, але погодився прийняти Зафара, якщо він приїде до лікарні. «Це нічого хорошого не означає», – сказав Зафар, і мав слухність. Відтак Зафар пішов до Кларисиного терапевта, який визнав свої «дві серйозні помилки». Він не звертав уваги на її скарги на біль у грудях, коли вона вперше про це сказала, й не змінив свого ставлення, коли вона потім кілька разів скаржилася на такі ж болі. «Вісімдесят п'ять відсотків болів у грудній клітці спричиняються стресом, – сказав він, – тож я діяв відповідно до статистики». Також менше ніж два місяці перед тим їй робили маммографію, і все було добре. Проте рак повернувся не в молочну залозу. Вона скаржилася на біль уже в червні чи на початку липня, казав Зафар, а лікар не вживав жодних заходів. І тепер цей байдужий чоловік жорстоко й грубо кинув хлопцеві, чия мати помирала: «Раніше у неї був дуже серйозний рак, і я не впевнений, що вона це усвідомила. Тепер їй три чисниці до смерти».

«Я дістану цього негідника, – написав він у своєму щоденникові. – Я дістану його».

Вони із Зафаром пішли до Клариси в лікарню пополудні у вівторок 2 листопада 1999 року. Вона була виснажена й жовта, дуже слабка, дуже налякана. Ледве змогла написати своє прізвище на чеках, які попрохала його надіслати. Потім не хотіла підписувати заповіт, однак, зрештою, таки підписала. Вексмен наполягав на негайній хіміотерапії, що була її єдиним шансом, і сказав, що існує шістдесятивідсоткова вірогідність одужання, однак говорив непереконливо. Відчай не сходив із Зафарового обличчя попри те, що його тато намагався бути якомога впевненішим.

Наступного ранку Вексмен сказав, що Кларисі залишилося жити кілька днів. Вони почали хіміотерапію, проте вона мала негативну реакцію, тому відмовилися від неї. Більше нічим не можна зарадити. «Можна», – сказав Зафар, який просидів цілу ніч в інтернеті і знайшов якісь «диволюки». Містер Вексмен співчутливо сказав йому, що для всього цього вже надто пізно.

Інтернет. Вони тільки починали вживати це слово. Того року хтось уперше при ньому промовив слово «Google». Відкривалися нові електронні горизонти – ця нова «terra incognita, що ширилася, куди не кинеш оком», як висловився про людську природу Огі в романі Беллоу. Якби цей «Google» існував у 1989 році, то кампанія проти нього ширилася б іще швидше й у значно більшому масштабі, тож він би не мав жодного шансу. Йому пощастило, що все почалося на світанку інформаційного віку. Проте того дня не йому судилося помирати.

Йї лишилося не більше доби, сказали йому в лікарні, тож він сидів біля ліжка, тримаючи її і Зафара за руку, а Зафар тримав маму за руку. Її брат Тім із дружиною Алісон, а також найближчі Кларисині подруги Розанна й Авріл також були там. І раптом якої миті вона забулася й поринула у щось гірше, ніж сон, тож Зафар відвів його набік і запитав: «Ти казав, що в кінці все відбувається дуже швидко, це що – кінець? Здається, в її обличчі вже нема життя». Він подумав, що так, це може бути кінець, і підійшов до неї попрощатися. Він нахилився над нею і тричі поцілував її у скроню – і раптом вона підвелася на ліжку й розплющила очі. Нічого собі поцілунок, подумав він, а вона повернула голову, поглянула йому просто у вічі і запитала із жахом у погляді: «Я помираю?» – «Ні, – збрехав він, – ти просто відпочиваєш», – і упродовж усього життя він запитував себе, чи мав він право збрехати. Якби на своєму смертному одрі він запитав про таке, то хотів би почути правду, проте в її очах він побачив жах і не спромігся на слова правди. Відтак їй стало ніби легше, і він зробив ще одну велику помилку. Він повіз Зафара додому відпочити. Коли вони спали, вона знову забулася й зайшла так далеко, що Орфеева сила

кохання вже не змогла вивести її із забуття. Цього разу вона вже не повернулася звідти. О 12:50 задзвонив телефон, він почув Тімів голос і вмить зрозумів свою помилку. Зафар, уже дорослий юнак, затулившись руками, плакав дорогою до лікарні, а поліцейська машина, як вітер, летіла до Геммерсмітського шпиталю.

Клариса померла. Так, вона померла. В кінці з нею були Тім і Розанна. Її вкрите простирадлом тіло лежало у палаті. Її рот був трішки відкритий, ніби вона хотіла щось сказати. На дотик була холодною, проте ще не залякла. Зафар не міг стояти біля неї. «Це не моя мама», – сказав він, вийшов з кімнати і більше не приходив поглянути на неї мертво. А він не міг від неї піти. Сидів біля неї і говорив цілу ніч. Говорив про їхнє кохання і про свою вдячність за сина. Дякував, що була синові доброю мамою впродовж усіх цих років тяжких випробувань. Здавалося, роки їхнього розлучення кудись ділися, і до нього повернулася колишня молодість і давнє кохання саме тоді, коли все пішло в небуття. Був розбитий горем, безперестану схлипував і багато в чому винував себе.

Переживав, що Зафар замкнеться у собі, як би це зробила на його місці Клариса, проте син говорив цілими днями, пригадуючи свої спільні з мамою пригоди – прогулянки на велосипеді, вихідні на яхті, випадки у Мексиці. Він став навдивовижу дорослим і відважним. «Я дуже пишаюся сином, – написав тато у щоденнику, – і я огорну його своєю любов'ю».

Кларису кремували в суботу пополудні 13 листопада 1999 року в крематорії Голдерс-Грін. Опісля вогонь у каміні завжди йому нагадував про це. Її мати Лавінія, побачивши, як доньку проводжають в останню путь, цілком утратила самовладання, тож він обійняв її за плечі, а вона все плакала. Їхали по Кларисиному Лондону – по Лондону, в якому вони жили разом і окремо, – Гайбері, Гайгейт, Гемстед. «Ох, ох, ох...» – тихо стогнав він. У крематорії на неї чекало понад дві сотні людей, і смуток був на кожному обличчі. Біля її домовини він пригадав, як у них з Кларисою все почалося, як він уперше її побачив, коли вона під час добродчинного заходу несла на сцену чай для

«Мама» Касс Елліот¹, як їхні друзі Конні Картер і Пітер Гейзелл-Сміт улаштували обід на чотириох, аби їх познайомити, як потім він чекав на неї цілі два роки. «Я закохався одразу, вона – згодом», – сказав він. Як червневої неділі народився їхній син, їхній найбільший скарб. Після пологів акушерка вигнала його з палати, поки вони прибирали й одягали молоду маму, тож він вештався порожніми недільними вулицями, шукаючи квіти, й дав десять фунтів продавцеві газет за примірник «*Сандей Експрес*», аби лише сказати: «Решти не треба, в мене народився син». *Ми ніколи не сперечалися через тебе, Зафаре, і тепер вона живе у тобі. Дивлюся на твоє обличчя – й бачу її очі.*

Наступні місяці, мабуть, були найскладнішими для Зафара, бо до жалоби за мамою додався ще й продаж його будинку на Берма-Роуд, і йому довелося шукати нове помешкання. А турне з діджеями Фестом і Смоллом, яким він надавав рекламну підтримку і через яких він покинув Ексетер, в останню мить зірвалося; його компаньйон Тоні кудись зник, залишивши йому великі борги, тому його татові довелося розпрощатися з кругленькою сумою грошей, виручаючи сина з халепи; якийсь час він вважав, що втратив геть усе – маму, роботу, дім, упевненість, надію, а тут ще й тато сказав, що він, мабуть, розлучиться з Елізабет і житиме в Америці. Просто життя-малина!

Дуже добре, що в майбутньому, десь так за десять чи трохи більше років, він зможе сказати: Зафар довів, що правильно вибрав свій шлях; прокладаючи собі дорогу, він працював дуже наполегливо і зробив успішну кар'єру у світі розваг, реклами й організації публічних заходів; його всюди любили й поважали, тож настав час, коли люди перестали йому казати: «О, це ти Салманів син», – і почали казати його татові: «Ага, це ви Зафарів тато».

Дорогий Я у 52 роки!

І що ж це таке? Твій старший син лежить на підлозі, розбитий горем у тузі за мамою та в екзистенційно-

¹ «Мама» Касс Елліот (1941–1974) – американська естрадна співачка.

му страхові перед майбутнім, твоєму молодшому синові тільки два рочки, а ти собі стовбичиш у Нью-Йорку, напитуючи квартиру, а тоді сидиш у Лос-Анджелесі, ганяючись за своєю нездійсненою мрією, яка завжди на Гелловін одягається у костюм Покагонтас¹ і обіцяє привести тебе до краху? Так ось ти який? Чоловіче, дуже радий, що ти подорослішав і став мною.

*Щиро твій,
Я у 65 років.*

*Дорогий 65!
Подорослішав? Та що ти кажеш?*

*Щиро твій,
52.*

«Ми з тобою однакові, – казала вона йому, – ми хочемо того самого». Він почав знайомити її зі своїми нью-йоркськими друзями, і сам знайомився з її друзями; коли він був у Нью-Йорку разом з нею, то знав, що нове життя у Новому Світі було тим, чого він прагнув, себто життям з нею. Проте поставало питання, яке не давало йому спокою: наскільки брутально він готовий боротися за своє щастя?

Також поставало ще одне питання. Чи люди не будуть до біса налякані хмарою над його головою, щоб продати йому своє помешкання? На його думку, хмара над його головою вже розсіювалася, проте дехто гадав інакше. Траплялися квартири, які йому подобалися, скажімо, у Трайбеку або ж Челсі², та вони відпадали, позаяк будівельники панікували й казали: якщо він поселиться, то ніхто інший не захоче там жити. Ріелтори ж бачили певну

¹ Покагонтас (1595–1617) – донька індійського вождя Поугатана. Врятувала життя першому вірджинському колоністові капітану Дж. Сміту. Була в полоні в англійців, навернена ними у християнство. Вийшла заміж за колоніста Дж. Рольфа, Померла від віспи, збираючись повернутися до Америки з Англії.

² Трайбек, Челсі – райони Нью-Йорка.

слухність у такій позиції будівельників. Хай там що, та він налаштувався здолати їхні заперечення.

Полетів до Лос-Анджелеса побачитися з Падмою, і першого ж вечора вона спровокувала гучну й безглузду сварку. Світ не знав, у який йому ще спосіб сказати, що він перебуває не в тому місці, не з тією жінкою, не в тому мегаполісі, не на тому континенті і не в той час. Він поїхав з її квартири до готелю «Бель-Еар», замовив квиток на найближчий літак до Лондона, зателефонував Падмі й сказав, що її чари розвіялися, він отямився й повертається до дружини.

Зателефонував Елізабет і сказав, що його плани змінилися, проте вже за кілька годин Падма стояла перед його дверима, просячи пробачення. До кінця тижня вона знову його собі повернула.

Для нього в той час та й опісля було цілком зрозумілим, що ті місяці вагання завдавали Елізабет найбільшого болю. Він намагався сказати до побачення й поперхнувся, він хотів піти геть і спіткнувся. Своїм хилитанням уперед-назад він усе більше й більше ображав її почуття. Повернувся до Лондона, й Ілюзія написала йому палкого й хтивого електронного листа. *Постривай же мені! Я так хочу твого вдоволення, що ніяк не дочекаюся, коли вже знесилю тебе щастям.*

Тим часом незадовго до Різдва пограбували його будинок на Бішоп-авеню.

Приїхала хатня робітниця й побачила, що парадні двері відчинені навстіж, а одна із його валіз і Зафарів ящик для інструментів чомусь стоять надворі. Всі внутрішні двері на першому поверсі – розчинені, що також дуже дивно. Зазвичай їх на ніч замикали. Йї здалося, що на другому поверсі хтось ходить, погукала, але ніхто не відповів, вона злякалася, вирішила не заходити досередини й викликала Френка Бішопа. Френк зателефонував йому на мобільний, але він спав, і дзвінок надійшов на голосову пошту. Відтак Френк зателефонував на стаціонарний телефон, розбудив Елізабет, і вона кинулася до нього: «Мерщій вилазь з ліжка!» Вікна на горішньому

поверсі були також відчинені, а жалюзі і штори – розсунуті. Він почав бігати будинком. Розбудив Зафара – він нічогісінько не чув. Ще одне вікно – також відчинене навстіж. З кабінету зник його знак французького Ордену мистецтва й літератури, а також фотоапарат. Його ноутбуки, паспорт, відеокамера були на місці. Забрали його годинник і невелику суму американської валюти, проте кредитну картку «Амерікен експрес», яка лежала поряд з грішми, зловмисник залишив. Також не взяв коштовностей Елізабет; перстень із діамантом досі лежав на видноті. Проте зникла Зафарова стереосистема і деякі речі, що прикрашали вітальню – фігурка Ганеші¹ із білого металу, різьблений бивень слона, куплений в Індії ще в 1970-х роках, срібна скринька, антикварне збільшуваче скло й невеликий восьмикутний ілюмінований Коран, подарований йому напередодні весілля Кларисиною бабусею Мей Джуелл. А з їдальні зникли всі столові набори разом із дерев'яною скринькою. Ось так.

Вікно у найбільшій спальні – відчинене. Стало очевидним, що тут попрацював спритний квартирний злодій. Він проник до будинку через вікно у спальні, навіть залишив брудні відбитки свого взуття на підлозі, проте нікого не розбудив. Тільки подумати, зловмисник пробрався повз них трьох, і ніхто навіть не розплющив очей. Чи знав грабіжник, у чий будинок він проникає, чий орден він краде? Чи впізнав він того, хто спав у ліжку? Чи знав він про небезпеку? Якби в будинку залишилася поліція, то його б, мабуть, і застрелили.

Проте всі були живі й здорові. І це найголовніше. Невже будинок «засвітився»? Прибув Френк Бішоп, наважилася зайти досередини Беріл, а потім приїхали офіцери із Скотленд-Ярду для оцінки ситуації. Якщо це був різдвяний злодюжка, а саме на це скидалося найбільше, то існувала дуже мала ймовірність того, що він повідомить про розташування будинку ісламським терористам чи навіть пресі, бо цим собі дуже нашкодить. Отже,

¹ Ганеша – в брахманізмі та індуїзмі – слоноголовий бог мудрости, який вважався сином Шиви.

залишаймося на місці і сподіваймося на краще. Так. Саме так вони і вчинять.

Елізабет узяла Мілана й поїхала в гості до Керол, тож він залишився наодинці зі своїм нестерпним самоаналізом. Наближався міленіум, і суперечності роздирали його душу на шматки. Ага, в Ірані, як повідомляли, п'ятсот «прихильників» фетви пообіцяли продати по нирці, аби зібрати кошти на розправу з ним, що, зрештою, могло вирішити всі проблеми. *Ліки від усіх хвороб*, як сказав Томас Мор про сокиру ката.

Помер Джозеф Геллер¹, і великий добродушний гумор пішов разом з ним. Померла Джілл Крейгі, й разом з нею не стало великої доброти.

У переддень Нового року піар-гуру Метью Фroyд і його наречена Елізабет, донька Руперта Мердока, запросили їх на святкування в залу «Міленіум-Доум». Він узяв із собою Елізабет, Зафара, Мартіна й Ізабель, а Сюзен, нова няня, залишилася дома з Міланом. У розпал святкування Тоні Блер підійшов до Метью з Елізабет і потиснув їм руку, потиснув також і йому. Коли настав час співати «Давній добрий час²», королеві довелося взяти за руку Блера, проте з деяким невдоволенням на обличчі. Його ж узяла за руку Елізабет, і на її обличчі перемішалася любов з болем. *То що? Забути давнє все і не тужити?* співали вони, а там уже й північ настала, тож закалатали церковні дзвони по всій Англії, «проблеми 2000» таки не виникло, і вона не призвела до збою у комп'ютерних мережах, не сталосся також терористичних нападів, настала нова епоха – і нічого не змінилося. Ніякого чарівництва у тих митях часу. Тільки люди спроможні на перетворення – величні або ж диявольські. Їхня доля – в їхніх руках.

Шановний Міленіуме!

Все одно ти несправжній. Перехід з 1999 року у 2000 рік став би міленіумом, якби існував нульовий рік до

¹ Джозеф Геллер (1923–1999) – американський прозаїк.

² «Давній добрий час» – шотландська пісня на вірші Р. Бернса.

нашої ери перед роком 0001, а позаяк такого не було, то це означає, що дві тисячі років збіжать тільки в кінці двотисячного року і аж ніяк не на початку. Ці дзвони, феєрверки, вуличні святкування відбуваються на рік раніше. Справжня мить перемін ще настане. Я пишу зі свого місця всезнайки в майбутньому, тому запевняю цілком авторитетно, що листопадові вибори у США 2000 року і добре відомі вересневі події 2001 року, аж через рік після цього штучного міленіуму, таки засвідчать про настання перемін.

На йорданський Святвечір, лишень за два тижні після того, як Елізабет гостювала з Міланом у «бабусі», Керол Нібб спробувала накласти на себе руки, написавши листи до кількох людей, серед них і до Елізабет. Вона казала, що не вірить у лікування і воліє «покласти всьому край» одразу. Їй не вдалося піти з життя, бо прийняла замалу дозу морфіну. Розбудив її Брасн, і вона сказала, що ліпше б він цього не робив, але вона все одно, мабуть, прокинулася б. Лежала тепер в ізоляторі, бо в такому стані найменша інфекція могла стати для неї фатальною. Кількість білих кров'яних тілець знизилася у неї до двох (нормою вважається дванадцять), також сильно знизилася кількість червоних кров'яних тілець. Хіміотерапія справила на її організм надзвичайно руйнівний вплив. Брасн зателефонував лікарю Едварда Саїда Канті Раю, який підтвердив, що в Америці практикують інші види лікування, проте він не міг сказати, чи вони матимуть ліпший ефект, ніж те лікування, яке їй тепер надають. Спроба Керол накласти на себе руки сильно вразила Елізабет. «Вона була для мене такою міцною підпорою, – сказала вона й додала: – Та відколи померла мама, я сама давала собі раду в житті». Він обійняв її, щоб заспокоїти, і вона сказала: «Ти все ще...», – але замовчала й вийшла з кімнати. Щось у глибині душі її дуже гризло.

Відтак настав день її народження, і він повів її, Зафара й п'ятьох її найближчих подруг на вечерю у «Плющ». Коли ж вони повернулися додому, то Елізабет вчепилася в нього й вимагала розповісти про його плани. Він гово-

рив про нищівну дію боротьби між її бажанням мати більше дітей і його бажанням жити в Нью-Йорку, а тоді він уперше вимовив слово *розлучення*.

Кінець його шлюбу не позначився оригінальністю. Той, хто хотів розриву, повільно відходив від справ, а та, що не хотіла розлучення, впадала то в гірку закоханість, то у мстиву лють. Украй рідко вони нагадували людей, якими були раніше, коли їм удавалося знову ставати великодушними й чуйними. Відтак з'явилися юристи, після чого вони обоє сердилися, і той, що хотів розірвання шлюбу, перестав почуватися винним, *ти прийшла в моє життя, коли їздила на велосипеді, працювала молодшим редактором і винаймала мансардне приміщення, а тепер хочеш піти мультимільйонеркою*, а та, що не хотіла розірвання шлюбу, робила все залежне від неї, хоч і запряглася не робити так, аби лише перешкодити тому, хто хотів розлучення, бачитися з сином, *не дочекаєшся, ти зруйнував своє життя, та я не думаю про тебе, я думаю про нього*, і вони мусили йти до суду, і суддя мусив казати, що їм нема сенсу приходити до нього, бо їм самим слід усе вирішити, позаяк мова йде про їхнього сина. Вони навіть віддалено не нагадували людей, якими були насправді. Самими собою вони стануть за деякий час, після того як забудуться дошкульні образи, жадібність і нетерпимість, після того як та, кого покинули, зіткнеться з Ілюзією лицем до лица в Нью-Йорку й лягатиме її на чому світ стоїть і то такими словами, що йому вуха в'януть і не віритиметься, що вона їх знає, після чого вони дійдуть згоди стосовно сина; десь там у майбутньому, вже після закінчення війни, коли біль потрохи стихатиме, вони повернуться до самих себе і пригадають, що колись подобалися одне одному, і зрозуміють, що потрібно залишатися добрими батьками заради своєї дитини, і невеличке бісеня сердечности знову пригорнеться до них, й уже невдовзі вони говоритимуть, як належить дорослим людям, усе ще не погоджуючись і не погоджуючись, по суті, дуже часто і дуже багато в чому, іноді їм навіть уриватиметься терпець, проте вони спілкуватимуться, зустрі-

чатимуться, знаходячи шлях не так одне до одного, як до самих себе, і навіть зрідка усміхатимуться.

Щоб відновити дружбу, потрібно було багато часу, та вона повернулася, і це дозволило їм знову робити багато чого разом, по-сімейному, наприклад, бувати дома одне в одного, запрошувати одне одного на обіди, переглядати фільми у кінотеатрах разом з хлопцями, навіть відпочивати разом у Франції, Індії і – так! – у тій же Америці. Зрештою, їхніми стосунками можна було пишатися як такими, що були розірвані, затоптані, знову розірвані, та все ж таки потім відновлені – не легко, не без руйнівних зривів, але повільно, розважливо, до того ж серйозними людьми, якими вони насправді були, – людьми, які зняли із себе оті костюми непримиренних бійців із фантастичних фільмів про чудовиськ, відмовившись від личин, у які загнало їх розлучення.

Минуть роки, поки це станеться, поки його Ілюзія встромить у його серце ніж і зникне з його життя не в зеленій хмаринці диму, як Зла Відьма Заходу, але у приватному реактивному літаку стариганя Скруджа Макдака і потрапить у його приватний світ на Похмурих Дюнах, а також в інші місця, сповнені підлости і грошей. Після восьми років, упродовж яких вона щонайменше раз на тиждень казала йому, що він занадто старий для неї, вона зв'язалася з качуром на двісті років старшим, можливо тому, що Скрудж Макдак зміг відчинити перед нею чарівні двері, крізь які вона потрапила у свою власну потаємну казкову країну мрій з необмежними можливостями і розкішним життям на Великій Скелястій Льодяниковій Горі з птахами, бджолами й сигаретами на деревах; а позаяк у приватній залі під приватним куполом задоволення у Дакбургу, що в США, був плавальний басейн із золотими дублонами, то вони могли стрибати з невисокого трампліна у воду й хлюпатися там упродовж годин, адже дядько Скрудж любив посидіти у прохолодній ліквідності своїх грошей; а те, що він був близьким другом Дака Чейні і Джон Макдак (жодних родинних зв'язків) пообіцяв йому посаду посла США у будь-якій країні світу після поразки Барака Обами, не мало жодно-

го значення, бо в підвалах свого приватного замку він мав Діамант завбільшки з готель «Рітц», а в печері в самому серці гори Дак, яку він так удаło купив унаслідок успішної венчурно-капіталістичної оборудки ще колись давно, у юрський період, коли був юним качуром десь так сімдесяти з гаком літ, його приручені тиранозаври з вірними йому велоцерапторами охороняли від усяких грабіжників казкову драконячу скарбницю, його приватний сховок із незліченим багатством.

Щойно вона полетіла у цей фантастичний світ, одразу повернулася реальність. Вони з Елізабет не одружувалися знову, не стали вони також і коханцями, бо це було б нереалістичним, однак вони спромоглися стати ліпшими батьками, а ще найкращими друзями, і їхні справжні риси розкрилися не під час війни, а під час досягнутого ними миру.

У 2000 році та давня історія з фетвою час від часу знову спливала на поверхню. Якось він стояв на тротуарі Берроу-стрит на Манхеттені, шукаючи квартиру для найму, коли на його мобільний зателефонував міністр закордонних справ. *Дивина та й годі*, подумав він, *я стою без жодної охорони і живу собі звичайним життям, аж тут Робін Кук повідомляє: його іранський колега Харразі підтвердив, що в Ірані всі підтримують домовленість, однак британська розвідка все ще не переконана в цьому, і між іншим, Харразі каже, що історія з продажем чоловіками своїх нирок є неправдивою, ля-ля-ля, ля-ля-ля*. У себе в голові він уже перевів стрілки й не збирався чекати, поки британський уряд чи Іран дадуть йому зелене світло, і розбудовував свою свободу самотужки просто тут, на тротуарах Нью-Йорка, а якби він знайшов іще й підходяще житло, то це справді було б знаменито.

Здавали у найм квартиру на розі 65-ї вулиці і Медісон-авеню навпроти крамниці Армані. Хоча стелі були недотатньо високими, й квартира загалом йому не дуже подобалася, проте він міг її собі дозволити, і власник погоджувався її продати. Квартира була в кооперативному будинку, тож його кандидатуру мало ще затвердити правління меш-

канців будинку; але власник виявився головою того правління й обіцяв, що це не стане перепоною, та попри його обіцянки стало зрозумілим, що навіть голови правлінь житлових кооперативів у Верхньому Іст-Сайді не знають, що насправді думають про них люди, бо коли настав час проведення співбесіди, ворожість правління щодо кандидата на проживання в їхньому будинку не можна було цілковито пояснити лишень хмарою над його головою. Він зайшов до блискучої квартири, де було повно лакованих леді із застиглими обличчями без міміки, так ніби вони натягли маски героїв грецької трагедії, і вони наказали йому роззутися, щоб не зіпсувати пухнастого білого килима на підлозі. Відтак почалася співбесіда, настільки формальна, що це могло означати тільки одне з двох: богині в масках уже вирішили сказати «так» або ж вони вже вирішили сказати «ні». В кінці зустрічі він чемно попросив якнайшвидше ухвалити рішення, на що найвеличніша з величних дам красномовно стонула плечима й сказала без жодного поруху на обличчі, що рішення ухвалиться тоді, коли ухвалиться, й додала: «Нью-Йорк – дуже непросте місто, містере Рушді, і я впевнена, що ви знаєте чому». «Ні, – хотілося йому відповісти, – річ у тому, що я не до кінця розумію, далєбі, місіс Софокл, чи не могли б ви пояснити?» Однак він добре знав, що насправді вона казала: «Ні. Тільки через мій сколений ін'єкціями «Ботоксу» із видаленими ребрами й промитим через пряму кишку труп. Нізачо на світі».

У наступні роки він іноді шкодував, що не запам'ятав імени тієї пані, бо він їй багато чим завдячував. Якби він пройшов співбесіду, то надалі мусив би купувати квартиру, яка насправді йому не подобалася. Він провалив співбесіду, й того ж самого вечора знайшов нове помешкання. Інколи просто складно не вірити у Долю.

По радіо крутили пісню «U2» – «його» пісню, і діджеям, здається, вона подобалася. «У фільмі, – казала Падма, – я маю зіграти Віну Апсару. Мій типаж ідеально підходить на цю роль. Це просто очевидно». *How she made me feel, how she made me real*¹. «Але ж ти не співачка», – ска-

¹ Вона розбудила мене, і я став справжнім (англ.).

зав він, і вона одразу заперечила його запереченню. «А я беру уроки співу, – сказала вона. – Мій викладач вважає, що у мене великий потенціал». Право на екранізацію його роману придбав по-піратському спритний португальський продюсер Паулу Бранку, а режисером-постановником мав стати Рауль Руїс. Він зустрівся з Бранку й запропонував Падму на головну роль у фільмі. «Авжеж, – сказав Бранку. – Просто ідеально». В ті дні він ще не знав, як перекласти продюсерську говірку звичайною мовою. Він і гадки не мав, що Бранку насправді казав: «У жодному разі».

Він обідав у Лондоні з Лі Голлом, ушавленим, номінованим на «Оскара» сценаристом «*Біллі Еліота*», якому подобалася «*Земля під її ногами*», і він виявляв бажання працювати над сценарієм. Але після того як Руїс відмовився навіть зустрітися з Голлом, проект швидко покотився згори донизу. Натомість Руїс найняв аргентинського іспаномовного кіносценариста Сантьяго Амігорену, який мав писати сценарій французькою, а відтак той сценарій ще мали перекласти англійською. Перший начерк химери, цього незрозумілого набору слів, як і передбачалося, виявився просто жахливим. «Життя – це килим, – пропонувалося сказати одному із героїв, – і ми спроможні повністю побачити його візерунок тільки в наших снах». І це ще один із найвдаліших рядків діалогу. Він поскаржився Бранку, і Бранку у відповідь запитав, чи готовий він працювати з Амігореною над удосконаленням сценарію. Він погодився й полетів до Парижа, де зустрівся із Сантьяго – хорошою людиною і, поза сумнівом, чудовим іспаномовним письменником. Після довгих обговорень Амігорена надіслав йому другий варіант сценарію – настільки ж складний для розуміння і настільки ж містичний, як і попередній. Зітхнувши, він сказав Бранку, що сам писатиме сценарій. Коли ж надіслав свою версію Бранку, то йому сказали, що Рауль Руїс відмовився її читати.

– Він навіть не хоче його прочитати? Чому? – запитав він, коли зателефонував Бранку.

– Ви ж маєте розуміти, – відповідав Бранку, – що ми перебуваємо у всесвіті Рауля Руїса.

– Ага, – сказав він, – а я думав, що ми у всесвіті мого роману.

Проект безповоротно розвалився впродовж кількох днів, і Падмина мрія зіграти Віну Апсару передчасно померла.

«Нью-Йорк – дуже непросте місто, містере Русшді». Одного ранку він прокинувся й побачив Падму в повен зріст на першій сторінці «*Пост*», а поряд з нею під власною невеличкою фотографією в очі впадав заголовок дводноймовими літерами «Є ЗА ЩО ПОМЕРТИ».

Наступного дня в тій самій газеті з'явилася карикатура – його обличчя в прицілі гвинтівки. Під зображенням напис: «НЕ БУДЬ ДУРНОЮ, ПАДМО, ТІ СХИБЛЕНІ ІРАНЦІ ЗА МНОЮ НЕ ПОЇДУТЬ ДО НЬЮ-ЙОРКА». Кілька ж тижнів потому знову в «*Пост*» з'явилася фотографія, на якій вони обоє йдуть вулицею Манхеттена, а знизу заголовок: «ЗА ЩО ВАРТО ПОМЕРТИ». Стаття набула широкого розголосу; у Лондоні редактор однієї газети навіть заявив, що його офіс «завалений» листами, в яких читачі вимагають конфіскувати в Русшді всі авторські відрахування, бо він «насміхається над Британією», відкрито живучи у Нью-Йорку.

Тепер вона злякалася. Її фотографії були в усіх газетах світу, тож вона казала, що почувається непевно. В офісі Ендрю Вайлі він зустрівся з офіцерами розвідувального відділу нью-йоркської поліції, які, на диво, тільки заспокоювали його. Деякою мірою «*Пост*» зробила їм послугу, казали вони. Вона настільки гучно оголосила про його перебування в місті, що коли б хтось із «поганих хлопців», за якими вони стежать, зацікавився ними, то одразу привернув би до себе увагу. Проте жодних ознак підвищеної активності. Все спокійно. «Не думаємо, що на цьому етапі хтось цікавиться вами, – сказали вони йому. – Ми не втручатимемося у жодні ваші плани».

А до його планів входила політика навмисного перебування в публічних місцях. Більше жодних «схованок». Він їстиме в ресторанах «Бальтазар», «Да Сільвано» і «Нобу», він ходитиме на перегляди фільмів і презентації книжок,

нехай усі бачать, як він розважається у «гарячих» нічних закладах на кшталт «Мумби», де Падму всі чудово знають. У деяких місцях, поза сумнівом, його сприйматимуть як такого собі «монстра» і насміхатимуться з нього, та він не знав іншого способу продемонструвати людям, що їм нема чого боятися, що тепер усе змінилося і з ним усе *гарзд*. Тільки живучи відкрито на очах у людей без найменшого страху, про що мають писати газети, він зменшить напругу навколо себе, яка наразі стала для нього більшою бідою, ніж небезпека, що виходила з Ірану. Незважаючи на Падмин дуже часто кепський настрій, на її норавливу «поведінку моделі» і часто-густо холодність до нього, їй треба віддати належне за її згоду з ним у цьому питанні, бо вона також вважала, що саме так йому слід жити, і була готовою саме так з ними жити попри те, що її дідусь К.К. Крішнамурті – «К.К.К.» – мешканець Бесант-Нагарі, що в індійському штаті Мадрас, розповідав пресі про цього Русді, як про «жахіття» у житті його внучки.

(Упродовж років, які вони прожили разом, він кілька разів навідував Падминих родичів у Мадрасі. Невдовзі К.К.К. уже не виявляв невдоволення їхніми стосунками, бо не міг, як він висловився, відмовити своїй улюбленій онучці у тому що, за її словами, робило її щасливою. А «цей Русді», зі свого боку, почав думати про родину Падми як про найкращу її половину, індійську половину, в яку йому так хотілося вірити. Особливо близько він зійшовся з молодшою сестрою її матері Нілою, яка більше скидалася на Падмину старшу сестру, ніж на тітку, а самому йому здавалося, що він тепер має ще одну сестру. Коли Падма була серед своїх родичів у Мадрасі, дуже добродушних і серйозних людей, то ставала цілком іншою людиною – простішою, менш вразливою, а поєднання простоти з її дивовижною вродою робило її просто надзвичайною. Деколи він думав, що якби він із нею міг почати сімейне життя, в якому вона почувалася б настільки безпечною, як і в цьому маленькому світі у Бесант-Нагарі, то вона змогла б назавжди стати своїм невибагливим ліпшим внутрішнім «я», і якщо б так сталося, то вони обов'язково були б щасливими. Проте життя розпорядилося інакше.)

У лондонському Національному театрі йшла «Орестея», а позаяк недоброзичливість мас-медіа трималася на тому самому рівні (вже звичні погрози вбити його, якісь невиразні голоси з Ірану на річницю фетви змушували його в тисячний раз розмірковувати над розсудливістю своїх вчинків), то йому не давало спокою питання: його також упродовж усього життя переслідуватимуть фурії, а точніше три фурії – ісламський фанатизм, газетна критика й сердита покинута дружина, а чи, може, він, як Орест, одного чудового дня візьме та й зніме прокляття зі свого дому, буде оправданий сучасним правосуддям і спокійно доживатиме свого віку?

Він саме писав роман «Лють». Йому замовили цей твір як «подарунок» для Данського книжкового тижня, і він став першим неданським письменником, якого вшанували ось таким чином. Щороку під час Данського книжкового тижня «подарунок» вручався кожному, хто робив якусь покупку в книгарні. В цей спосіб розповсюджувалися сотні тисяч примірників. Здебільшого це були невеликі за обсягом книжки, проте «Лють» виростала у повноцінний роман. Попри все, що ставалося, в його житті, роман просто просився на папір, вимагаючи права на існування з настійливістю, що майже лякала його. Річ у тому, що він працював над іншим романом – над книжкою, яка потім стала «Блазнем Шалімаром», – однак тут устряла «Лють» і на якийсь час витіснила «Шалімара» з його письмового стола.

В основу книжки лягла ідея, яка спала йому на думку, коли він тільки-но з'явився на Манхеттені, що переживав свою золоту добу – «місто кипіло грошима», пише він – а всім добре відомо, що такі «кульмінації» ніколи довго не тривають. Тож він вирішив піти на творчий ризик і відтворити час, у якому він жив, відкинувши історичну перспективу і пхаючи свого носа виключно у сучасне, себто спробувати передати словами той дух, який усе ще витав у повітрі. Якщо він схопить усе правильно, думав він собі, то читачі-сучасники, зокрема мешканці Нью-Йорк Сіті, зможуть відчути насолоду від впізнавання

того часу, себто зазнають задоволення від того, що казатимуть: *так, саме так воно і є*, а в майбутньому книжка воскресить цей час для читачів надто юних, щоб жити в тому часі, і вони казатимуть: *так, це, мабуть, так і було*. Ну а якщо він схопив усе неправильно... ну тоді – хто не ризикує, той не п'є шампанського. Мистецтво завжди було ризиком, завжди творилося на межі можливого, завжди викликало в митця сумніви, і саме таким воно йому і подобалося.

По місту пересувався створений ним персонаж – схожий і водночас не схожий на нього; той чоловік мав стільки ж, як і він, років, був індійського походження, якийсь час жив у Британії, розлучений; у Нью-Йорку – новачок. Із самого початку йому хотілося сказати, що він не може і не збирається писати про місто, як про нього написав би корінний мешканець Нью-Йорка. Він напише дещо інший роман про Нью-Йорк, таку собі історію прибуття у місто. Проте буркотливість і відчуження Маліка Соланки були привнесені, аби відмежувати головного героя від його творця. Соланчине сприйняття міста, до якого він приїхав, щоб урятувати себе, – навмисно похмуре й позбавлене чарів, було ще й до комічності суперечливим; він проти всього того, за що ратує, він скаржиться на все те, заради чого приїхав. А Фурія – це втілення люті – не якась істота, що переслідує Маліка Соланку, вп'явшись йому в тім'я кігтями, а те, чого він найбільше боїться усередині свого ества.

Саладін Чамча із «*Сатанинських віршів*» також був спробою створити, так би мовити, своє анти-«я», й дуже дивно, що в обох випадках герої сприймаються багатьма людьми як звичайні автопортрети. Проте Стівен Дедал – це не Джойс, і Герцог – це не Беллоу, а Цукерман – це не Рот, а Марсель – це не Пруст; письменники, як ті матадори, завжди працюють біля самого бика й розігрують складні комбінації з автобіографіями, і все ж таки їхні творіння цікавіші за них самих. Авжеж, це всім відомо. Але відоме легко забувається. Щоб усе прояснилося, він мусив покладатися на плин років.

«Землю під її ногами» визнали переможницею у «євроазійському регіоні» серед письменників, що претендували на Літературну премію Співтовариства. Абсолютного переможця буде оголошено в травні на церемонії вручення премії у Нью-Делі. Він вирішив їхати. Із собою він візьме Зафара і поїде. Він поверне собі Індію після стількох втрачених і деколи злосливих років. (Індійська заборона на «Сатанинські вірші», зрозуміло, залишалася чинною.)

Перед відльотом з Лондона зателефонував Віджей Шанкардасс. Делійська поліція дуже стурбована його очікуваним прибуттям. Чи не міг би він щось зробити, аби його не впізнали у літаку? Його лису голову дуже легко впізнати; чи не міг би він одягнути капелюха? Також легко впізнати його очі; чи не міг би він одягти сонцезахисні окуляри? Також його бороду треба приховати. Слід закутати її у шарф. Надто тепло? Але ж є бавовняні шарфи...

– Салмане, – сказав Віджей обережно, – ситуація у нас досить-таки напружена. Я і сам дещо стривожений.

Він не знав, чого чекати. Його вітатимуть, а чи відштовхнуть із зневагою? Існував тільки один спосіб дізнатися про це.

Коли він вийшов з літака у Делі, то відчув якусь внутрішню спонуку поцілувати землю чи, радше, блакитну доріжку трапу, проте був надто збентежений, аби зробити це під пильним оком невеличкого війська охоронців. Гарячий день огорнув його і Зафара, неначе обіймами. Сіли у тісний білий «гіндустан-амбасадор», у якому кондиціонер не працював. Так, він повернувся додому.

Індія хлинула на них звідусіль. «КУПУЙТЕ ПАСТКИ ДЛЯ ТАРГАНІВ «ЧИЛЛІ» !», «ПИЙТЕ МІНЕРАЛЬНУ ВОДУ «ХЕЛЛОУ»!», «ШВИДКІСТЬ – ЦЕ ЗАДОВОЛЕННЯ, АЛЕ Й СМЕРТЬ!» вигукували рекламні щити. Також були й нові заклики: «ЗАПИШИСЯ НА ORACLE 81, ЗАКІНЧУЙ З JAVA ТАКОЖ». І як доказ того, що багаторічний протекціоністський період закінчився, всюди з'явилася «кока-кола». Під час його останнього перебування в Індії «кока-кола» підпадала під заборону,

залишаючи простір для власних огидних імітацій «кампа-коли» і «тамс-апу». Тепер червона реклама «кока-коли» впадала у вічі мало не кожних сто ярдів. Девіз «коки» було написана мовою хінді у латинській транслітерації: Jo Chaño Ho Jaaye. Що в буквальному перекладі означало: «чого ти бажаєш, нехай стається». І він вирішив прийняти це як благословення.

СИГНАЛЬ ПІД ЧАС ОБГОНУ – вимагали знаки на задньому борту мільйона вантажівок, що запруджували дорогу. Всі вантажівки, автомобілі, байки, скутери, таксі й авторикші з ентузіазмом сигналізували, запрошуючи їх до міста енергійною симфонією індійської вулиці. *Куди преш! Вибач, я поспішаю! Ну, все гаразд!*

Зафара він так і не вмовив одягнути індійську національну одіж. Сам же він убрався в прохолодну й вільну куртку-пайджаму одразу по приїзді, проте Зафар уперто відмовлявся: «Це не мій стиль», – і далі ходив у своїй лондонській уніформі – футболці, широких штанях карго і кросівках. (Під кінець поїздки він уже ходив у пайджами, себто в білих штанях, але без куртки; хай там як, але поступу досягнуто.)

Біля Червоного форту реклама запрошувала на світлозвуківу виставу. «Якби була тут мама, – сказав раптом Зафар, – вона б обов'язково пішла подивитися». *Так*, подумав він, *пішла б подивитися*. «А знаєш, – сказав він синові, – вона тут була». Почав розповідати Зафарові про їхню подорож 1974 року, про те, що його мама думала з того чи з іншого приводу, наскільки їй сподобався спокій у цьому місці чи гул в іншому. Їхня мандрівка набувала іншого виміру.

Він знав, що перший приїзд буде найскладнішим. Якщо він пройде добре, то надалі все владнається. Другий приїзд? «РУШДІ ПРИЇДЖАЄ ЗНОВУ» вже й не дуже скидалося на сенсацію. А третій – «ВІН ЗНОВУ ТУТ» – взагалі не новина. Під час довгого й болісного повернення до «нормальності» звиклість чи навіть нудьга були хорошою зброєю. Він намірився набридати Індії аж до її підкорення.

Його охоронці уявляли собі кошмарний сценарій з натовпом, що вчиняє заворушення. В Старому Делі, де

жило багато мусульман, вони особливо остерігалися, зокрема, коли хтось із публіки смів упізнати його. «Сер, вони знають, хто ви! Так, вас упізнали! Сер, вони назвали ваше прізвище! Вони таки впізнали вас! Сер, будь ласка одягніть капелюх!»

Офіційна Британія від нього дистанціювалася. Глава Британської ради в Індії Колін Перчард відмовив йому у наданні приміщення ради для прес-конференції. Високий комісар Британії сер Роб Янг одержав від міністерства закордонних справ вказівку уникати його. Він намагався не зважати на це, пам'ятаючи, заради чого він насправді сюди прибув. Премія письменників Співдружності була тільки приводом. А поїздка із Зафаром стала справжньою перемогою. Його премією виявилася Індія.

Вони мандрували Індією: Джайпур, Фатепур Сикрі, Агра, Солан. Тепер на дорозі він бачив більше вантажівок, ніж раніше, значно більше, горластих і смертельно небезпечних; часто мчали супроти них по зустрічній смузі. Що кілька миль вони минали аварії із лобовим зіткненням.

Поглянь, Зафаре, це усипальниця славетного мусульманського святого; всі водії вантажівок зупиняються тут і молять за щасливу дорогу, навіть індуси. Тоді знову залазять до своїх кабін і ризикують своїм життям, а також і нашим. Поглянь, Зафаре, на той тракторний причіп, повен людей. Під час виборчої кампанії *сарпанчі*, або ж старости, кожного села зобов'язані привезти людей на політичні зібрання. Норма на підтримку Соні Ганді – десять причепів людей із населеного пункту. Нині люди настільки розчаровані політиками, що з власної волі ніхто б не поїхав на ті зібрання. Поглянь, он у полі димлять комини печей для випалювання цегли.

За містом повітря дещо чистіше, та не цілком. А в Бомбеї з грудня до лютого, тільки подумай, жоден літак до 11 години ранку через смог не може ні приземлитися, ні злетіти.

Мало не кожних сто ярдів – знак «STD-ISD-PCO». PCO означає *personal call office* (персональний переговорний пункт), тож тепер подорожні могли зайти в таку будку і зателефонувати до будь-кого в Індії або ж навіть

у світі, а тоді на виході заплатити за розмову. Це перша комунікаційна революція в Індії. За кілька років потому відбудеться друга, коли сотні мільйонів мобільних телефонів, як ніколи раніше, зближать індійців одне з одним і з усім світом.

Зафарові от-от мав виповнитися двадцять один рік. Поїздки з ним до Солана, до повернутої у їхню власність вілли, стала дуже зворушливою. Настане день – і вона належатиме Зафарові й маленькому Міланові. Вони стануть четвертим поколінням у родині, які володітимуть нею. Їхня родина мешкала по всьому світові, й ця ділянка землі, що послідовно переходила з покоління в покоління, означала дуже багато.

Повітря стало свіжим, з крутих схилів нависали хвойні дерева. Над ними у сутінках в промінні призахідного сонця засяяли перші села. Вони минули вузькоколіїний поїзд, що повільно рухався мальовничою дорогою вгору до Шимли. Зупинилися біля *дгаба* вже неподалік Солана, аби трохи перекусити, тож власник тішився, що він завітав до нього. Хтось підійшов і попросив автограф. Він не зважав на стурбовану похмурість старшого офіцера поліції Акшея Кумара. Він не був у Солані, відколи йому виповнилося дванадцять років, проте вважав його своїм домом.

Уже споночіло, коли вони дісталися Анісової вілли. З дороги до неї їм довелося спускатися по 122 сходинках. Біля підніжжя сходів була хвіртка, і Віджей офіційно завів їх до будинку, який йому вдалося відвоювати для його родини. Вибіг сторож Говінд Рам і збентежив Зафара тим, що нахилився, аби торкнутися їхніх стоп. Небо аж мінилося від зір. У сад пішов сам. Йому хотілося побути на самоті.

Прокинувся о п'ятій годині ранку від далекої підсиленої гучномовцем музики й монотонного співу, що долинали з індуїстського храму потойбіч долини. Одягнувся й у досвітніх сутінках обійшов будинок. З похилим рожевим дахом і невеличкими башточками з кожного рогу він був навіть чудовішим, ніж запам'ятався йому в дитинстві, чудовішим, ніж на світлинах Віджея, а гірський краєвид виявився просто запаморочливим. Дивно було

ходити навколо малознайомого будинку, який, однак, належав йому.

Цілий день вони тинялися кімнатами, сиділи у садку в тіні високих старих хвойних дерев і їли по-особливому приготовану Віджеєм яечню-бовтанку. Поїздка вартувала свого: він бачив це на Зафаровому обличчі.

Чутка про його прибуття швидко ширилася Індією. Кілька ісламських організацій погрожували акціями протесту. В обід у соланському ресторані «Гімані» він саме уминав гостру індійську страву, чимось дуже схожу на китайську, коли його впізнав репортер із телеканалу «Дордаршан» на ім'я Агніготрі, який відпочивав тут із сім'єю. За кілька хвилин примчав місцевий репортер і поставив кілька доброзичливих запитань. Це не стало несподіванкою, проте внаслідок цих випадкових зустрічей стурбованість поліції досягла свого апогею й вилилася у велику колотнечу. Коли повернулися до Анісової вілли, Віджей одержав на свій мобільний телефон дзвінок від офіцера поліції на ім'я Кульбір Крішан з Делі. Після цієї телефонної розмови Віджей геть утратив самовладання, вперше за всі роки їхньої дружби. Він мало не тремтів, коли казав: «Нас звинувачують у тому, що ми спеціально покликали тих журналістів до ресторану. Він каже, що ми не джентльмени, бо не дотримали свого слова і «зворохобили людей». До того ж він каже: «Завтра у Делі будуть заворушення, і якщо нам доведеться стріляти у натовп і будуть жертви, то їхня кров – на вашій совісті».

Він ужахнувся. Це насправді ставало питанням життя й смерті. Якщо делійській поліції так не терпиться постріляти в людей, то їх треба зупинити, доки не пізно. Часу для вишуканих розмов нема. Зафар мав геть ошелешений вигляд, а він навмисно накинувся на порядного бідолаху Акшея Кумара (ні в чому не винного) і сказав йому: якщо Кульбір Крішан негайно не візьме слухавки й особисто не попросить вибачення у Віджея, а також не дасть запевнень, що поліція не має наміру когось завтра вбивати, то він наполягатиме на нічному переїзді до Делі і вже на світанку стоятиме під дверима адміністрації

прем'єр-міністра Ваджпаї, аби попросити у нього особисто втрутитися, щоб вирішити цю проблему. Після такого словесного шаленства Кульбїр справді зателефонував і назвав усе це «непорозумінням», також пообіцяв, що завтра не буде ніякої стрілянини й жертв. «Якщо я сказав щось трохи поза контекстом, – завершив він розмову незабутньою фразою, – то прошу вибачення».

Очевидна абсурдність цього формулювання викликала в нього напад сміху, і він поклав слухавку. Але йому не спалося. Успіх чи неуспіх індійської подорожі залежатиме від того, що станеться у наступні два дні, і хоч він сподівався й вірив, що поліція перебільшує ймовірність усіляких там заворушень, проте не був певний. Делі – це їхнє місто, а він – Рїп Ван Вїнкль.

О пів на першу наступного дня вони повернулися в Делі, і він мав зустріч віч-на-віч з Р.С. Гуптою, спеціальним помічником комісара у справах безпеки усього міста, спокійною і розважливою людиною. Він намалював непривабливу картину. Мусульманський політик Шоаїб Ікбал збирається піти до мечеті Джума Масджїд на п'ятничну молитву і просити підтримки в імама Бухарї в питанні проведення демонстрації проти нього й індійського уряду, який дозволив йому приїхати до країни. Кількість демонстрантів може виявитися дуже великою і паралізувати все місто. «Ми ведемо з ними перемовини, – сказав Гупта, – маючи на меті зменшення кількості учасників і забезпечення мирного перебігу їхнього протесту. Можливо, це нам вдасться». Після кількогодинного дуже напруженого очікування, під час якого він, по суті, перебував під арештом – «сер, залишайтеся на місці», – нарешті надійшла хороша новина. У марші взяло участь менше двохсот осіб, а дві сотні протестантів для Індії – це навіть менше за нуль, і все минулося без ексцесів. Кошмарного сценарію не відбулося. «На щастя, – сказав містер Гупта, – нам удалося їх переконати».

А що насправді сталося? Органи безпеки завжди мають на якусь конкретну подію вражаючий і часто переконливий погляд, однак це тільки одна із версій такої події. Сили безпеки всюди у світі намагаються показати

себе у вигідному світлі. Якби пройшли масові демонстрації, вони б сказали: «Бачите, наші побоювання цілком оправдалися». Проте масового маршу не відбулося, тож: «Ми змогли запобігти лихові завдяки нашій далекоглядності і професіоналізмові». Можливо, саме так, думав він. Однак могло статися, що в переважній більшості індійських мусульман у конфлікті із «Сатанинськими віршми» вже вироста борода, тож попри старання політика й імама (обидва виголосили криваво-мелодраматичні промови) мало кому закортіло взяти участь у марші. *О, до нас приїхав письменник і обідає в місті? Що за один? Рушді? Ну і що?* Саме такого погляду дотримувалася майже вся без винятку індійська преса у своєму аналізі подій дня. Невелику ходу було помічено, проте також було вказано на приватні інтереси її організаторів. Відбувалося переписування сценарію у людських головах. Пророкованої катастрофи – заворушень з убивствами – не сталося. Натомість сталося щось незвичайне як для Зафара, так і для нього – подія величезного емоційного заряду. У місті вибухнуло не насильство, а радість.

За п'ятнадцять хвилин до восьмої вечора вони із Зафаром пішли на церемонію вручення Літературної премії Співтовариства у залі готелю «Оберой», і з тієї миті аж до їхнього від'їзду святкування не припинялося. Їх оточили журналісти й фотографи, що сяяли не журналістськими усмішками. Крізь стіну преси до них проривалися друзі й обіймали їх. Актор Рошан Сет, який щойно одужав від серйозного серцевого нападу, обійняв його і сказав: «Погляньте на нас, ми обидва мали померти, але залишаємося дужими й живемо далі». Знаний автор газетних колонок Аміта Малік, подруга його родини ще з бомбейських часів, спочатку прийняла Зафара за охоронця свого тата (на величезну Зафарову радість), а тоді згадувала минуле, хвалила Аніса Рушді за його мудрість і вміння сказати щось дотепне, розповідала про Гаміда, улюбленого брата Нагін, який дуже давно помер зовсім молодим. Талановиті молоді письменники – Радж Камал Джга, Наміта Гокгале, Шауна Сінгт Болдвін – підійшли до нього й гречно розповідали про значення його романів у їхній

творчості. Одна з найбільших англomовних жінок-письменниць в Індії романістка Наянтара Саггал потиснула його руки і прошепотіла: «Ласкаво просимо додому». Зафар давав інтерв'ю для телевізійних каналів і дуже зворушливо говорив про свою радість від перебування в Індії. Татова душа аж співала. Він навіть не мріяв про таке, був пригнічений поліцейськими страхами й боровся з багатьма розчаруваннями. Тепер оборона виявилася зайвою, і щастя напливало як тропічний світанок – швидкий, чудовий і гарячий. Індія знову стала його країною. Рідко людині вдається отримати те, чого вона так прагне.

Йому не присудили Літературної премії Співтовариства; її отримав Джон Кутзі. Проте для нього церемонія скидалася більше на святкування повернення додому, ніж на вручення премії. «РУШДІ В ІНДІЇ: ТІЛЬКИ РАДІСТЬ, ВЕЛИКА РАДІСТЬ». Як можна судити з цього надзвичайно пристрасного заголовка на першій сторінці *«Індіан експрес»*, дух церемонії передався мас-медіа, заглушуючи недобррозичливців. У всіх розмовах з пресою він намагався не роз'ятрювати старі рани й казав індійським мусульманам, що він не є і ніколи не був їхнім ворогом, а також наголошував на тому, що метою його приїзду до Індії стало відновлення зв'язків і започаткування, так би мовити, нової глави. Газета *«Ейшен Ейдж»* погоджувалася з ним: «Давайте перегорнемо сторінку». В часописі *«Аутлук»* раділи з того, що Індія «змінилася в ліпший бік, відколи першою заборонила *«Сатанинські вірші»* і підштовхнула інші країни до подальшого переслідування їхнього автора». Газета *«Пайонір»* висловлювала своє задоволення, бо Індія знову виступає за «демократичні цінності і права людини на самовираження». Ця ж газета в дещо менш піднесеному тоні, проте доброзичливо й весело звинуватила його «у перетворенні вишуканих жінок міста, що прийшли на церемонію вручення премії, у школярок-реготух, які кажуть своїм чоловікам: «Любий, він дасть фори будь-якому красеню з Боллівуда». Діліп Падгаонкар з *«Таймс оф Індія»* висловився найзворушливіше. «Він примирився з Індією, і Індія примирилася з ним... Щось величне сталося з ним, і він далі зможе гіпнотизувати нас своїми довги-

ми оповідями. Він повернувся туди, де завжди було його серце. Він повернувся додому». «Гіндустан таймс» помістила редакційну статтю «ПЕРЕГЛЯНЬТЕ ЗАБОРОНУ». Саме такі почуття відлунювали всіма мас-медіа. У «Таймс оф Індія» серед інших інтелектуалів зняття заборони підтримав також дослідник ісламу. Опитування громадської думки в електронних мас-медіа засвідчило, що 75 відсотків респондентів висловлюються за вільне розповсюдження «Сатанинських віршів» в Індії.

Віджей організував для нього прощальний вечір. Дві його тітки, Узра Батт і її сестра Зогра Сегал, прийшли на вечір разом із його небогою Кіран Сегал, донькою Зогри й однією із найвідоміших у країні виконавиць і викладачів індійського класичного танцю одіссі. Кожен із цієї трохи штукарської гілки його роду мали гострий язик і пустотливі очі. Узра й Зогра були гранд-дамами індійського театру, а щодо Кіран, то в неї – улюбленицю публіки – захоувалися геть в той чи інший час. Зогра й Кіран у 1960-х роках жили у квартирі у Гемстеді, й під час свого навчання в Регбі він іноді проводив свята у їхній гостьовій спальні, одразу біля спальні Кіран, на чиїх дверях висів знак із великим застережним черепом і схрещеними кістками. Віджей Шанкардасс і Рошан Сет також там зупинялися – в тій самій гостьовій кімнаті і в ті самі роки. Кожен з трьох тужливо дивився на череп зі схрещеними кістками, проте ніхто з них так і не побував за тими дверима.

– Уже й не пригадую, коли бачив, як ти танцюєш, – сказав він Кіран.

– Приїжджайте ще раз, – сказала вона, – тоді обов'язково побачите.

Колись давним-давно жив собі хлопчик на ймення Мілан разом з татом на березі чарівної річки. Якщо попливеш угору проти течії річки, себто до її джерела, то станеш молодшим. Якщо спустишся за течією річки, то станеш старшим. А якщо підеш кудись убік, уздовж багатьох приток тієї річки, тоді бережися! Можеш перетворитися на щось геть не схоже на себе. Мілан з татом у невеличкому човні помандрували за течією

річки, тому він став дорослим чоловіком, але коли побачив, наскільки постарів його тато, то не захотів більше бути дорослим чоловіком, а схотів стати знову малим хлопцем. Вони повернули додому, тож він молодшав, а його тато ставав таким, яким був раніше. Коли ж Мілан розповів про все це мамі, то вона не повірила йому, бо думала, що чарівна річка – це звичайна річка, і їй було байдуже, звідки вона бере початок, і куди плине, і що стається з тими, хто пливе її водами. Але все це чистісінька правда. Вони з татом добре знали, що це правда, а все решта їх не обходило. Кінець.

– Я люблю тебе, татку. Ти розповідаєш, а я засинаю.

Він і далі жив на Бішоп-авеню, коли бував у Лондоні, спав в одній із спалень, звільнених поліцією, проте це мусило колись скінчитися. «Давай вирішимо це питання. Я втомилася жити з тобою, – казала Елізабет, але вона також казала: – Якби ти захотів, то ми б усе владнали». Вони воювали, а потім вона хотіла миру, а тоді знову воювали. Це був дуже тяжкий час. *Тобі не бути господарем становища. Ти все це затіяв – тепер пожинай, що посіяв.* А вже наступного дня: *Я все ще тебе кохаю. Просто не знаю, що робити зі своїм почуттям.* Одначе колись у майбутньому вони йтимуть разом по піщаному узбережжі в індійському штаті Гоа й блукатимуть дорогою Сезанна у Франції, а потім вона приїде до Нью-Йорка й житиме в його помешканні; вона переодягнеться на Мортисію Аддамс (Мілан на Майкла Джексона, а він на Тоні Сопрано), і вони поїдуть у Віллідж святкувати Гелловін.

Керол Нібб померла через десять днів після Міланового третього дня народження, але він її не забував. Його «справжня» бабуся жила дуже далеко й не хотіла прилітати попри його часті прохання, тож він так і не побачився з нею. Він назавжди утратив дуже близьку йому Керол. У його віці ще зарано близько знайомитися зі смертю.

Зателефонувала Гелен Філдинг: «Привіт, Салмане. Чи не хотів би ти трохи поблазнювати?» Знімався фільм за її романом «Щоденник Бріджит Джоунс», і вона хотіла,

щоб він зіграв сценку, коли на книжковій презентації Бріджит питає в письменника, як пройти до туалету. «Гаразд, – сказав він, – чом би й ні?» Йому не раз кортіло зіграти у якійсь виставі. В школі він грав (з горбом на спині і в натягнутих на ноги вовняних панчохах) божевільну лікарку фройляйн Матильду фон Цанд у Дюрренматтових «Фізиках». Під час навчання в Кембриджі йому у студентських постановках довелося зіграти скромні ролі переляканого судді у п'єсі «*Страх і відчай у Третій імперії*» Бертольда Брехта, також статуї, що ожила, в п'єсі Ежена Йонеско «*Майбутнє у яйцях*», а ще Пертінакса Серлі, такого собі скептика й друга-нерозливови довірливого сера Епікура Маммона в «*Алхіміку*» Бена Джонсона. Після Кембриджа були експериментальні трупи в театрі «Овал-Хаус». Іноді вони з Біллом Бюфордом мріяли про втечу – хотіли на рік чи два найнятися до якоїсь маловідомої трупи на Середньому Заході і собі на радість брати участь у її безглузких комедіях і жахливих мелодрамах, однак тепер про це не могло бути й мови. Зате можна кілька днів пограти вар'ята у «*Щоденнику Бріджит Джоунс*» – тож і за це треба дякувати.

Сцену презентації знімали два дні. Рене Зеллвегер продовжувала говорити з англійським акцентом навіть не на камеру, тож він мав дивне відчуття, буцімто зустрівся із самою Бріджит Джоунс, а не з артисткою, що її грала. Колін Ферт був кумедним і доброзичливим. «Потайки сподіваюся, що тобі це не до шмиги, я ж бо не вмію писати книжок». А Г'ю Грант навіть поцілував його. У фільмі була сцена, коли він з Г'ю мали привітати одне одного як друзі, що давно не бачилися, і от перед однією із проб Г'ю запитав: «А можна я вас поцілую в цій пробі?» і тоді дзвінко поцілував його у приголомшені губи. Ця сцена не ввійшла в остаточну версію фільму. Його перший поцілунок у фільмі, подумав він, – із самим Г'ю Грантом! – став жертвою безжалісних ножиць монтажера. (Єдиний інший чоловік, який його коли-небудь цілував, був кінорежисер Абель Феррара, котрий якийсь обійняв його у нью-йоркському нічному клубі й навіть пустив у хід свій хрящуватий язик. Того разу, на щастя, не було ввімкнутих камер.)

Виявилося, що героя на ймення Салман Рушді, чий слова написав хтось інший, зіграти значно важче, ніж він собі уявляв. Якби він насправді був на книжковій презентації і недосвідчена дещо незграбна дівчина піар-менеджер ускочила, як то кажуть, на слизьке, то він інтуїтивно поводився б з нею дещо м'якше; тому він так і намагався грати, та це було не смішно. Що зневажливіше він грав, то кумеднішим ставало збентеження Бріджит. Джеффри Арчер¹ також був зайнятий на зйомках тієї сцени з презентацією і дуже драгувався, що не має слів. «Мені стільки вартувало сюди приїхати, – скаржився він продюсерам. – Ну, напишіть мені хоча б кілька слів». Але вони не писали. Є сценарій Річарда Кертіса – і по всьому. Сам він також намагався щось додати до реплік «Салмана Рушді», але все це вирізали з остаточної версії фільму, за винятком коротенького діалогу, який дуже тихо чути на задньому плані. Хтось питає, наскільки біографічними є його книжки, на що він відповідає: «Бачите, мене ще ніхто про це не питав».

Тепер вони мали своє помешкання в Нью-Йорку, й Ілюзія у закритому просторі починала ставати реальною. Вона могла казати речі настільки велично-самозакохані, що він навіть не знав, як реагувати – затуляти собі обличчя руками, а чи аплодувати. Коли, наприклад, якийсь глянце-вий журнал назвав індійську кінозірку Айшварію Рай найвродливішою індійською жінкою на світі, то Падма в кімнаті, повній людей, заявила, що вона має «серйозні сумніви щодо цього». Її настрій мінявся непередбачувано й дуже різко. Щодо нього вона була обережно передбачливою. «Ще це літо нехай так і буде, а далі побачимо». Вона чергувала палкість з холодом, і він уже починав сумніватися, чи та палкість вартує того холоду. Вона могла кілька днів поспіль ходити темна як ніч, іноді геть замикалася в собі, а відтак одного чудового ранку її обличчя сяяло мов сонце. Його щоденник ряснів сумнівами: «Скільки я ще залишатимуся з цією жінкою, найпомітнішою рисою якої є себелюбство?»

¹ Джеффри Арчер (нар. 1940 р.) – англійський письменник і політик-консерватор.

Одного вечора після чергової перепалки за обідом вони сиділи у парку на Вашингтон-сквер, і він їй сказав: «Таке життя не для мене». Після цього впродовж кількох днів вона була ніжною і доброю, тож він забув, чому сказав ті слова. Вона познайомилася з деким із його друзів-жінок, і більшість із них її хвалили. Коли ж він переповідав їй, що вони казали про неї, то хороші слова про її характер важили для неї значно менше, ніж похвали досконалости її грудей. Французький «Плейбой» десь розкопав її фото в оголеному вигляді й помістив на своїй обкладинці, назвавши Падму його «нареченою». Вона не зважала на слова, не заперечувала проти публікації фотознімка, проте хотіла, щоб їй заплатили, тож йому довелося найняти французького юриста, який зайнявся цією справою. *Та що ж це я роблю? – подумав він спантеличено. – Моя оголена жінки з'являється на обкладинці «Плейбою», а я клопочуся її гонораром.*

Зателефонувала її мати, плачучи через негаразди у шлюбі. Вона хотіла піти від свого чоловіка, Падминого вітчима. «Авжеж, – сказав він одразу, – нехай приїжджає і живе у нас». «Це був день, коли я переконалася, що кохаю тебе, – сказала йому потім Падма. – Коли ти не вагаючись погодився на переїзд мами». Так, вони кохали одне одного. Минув не один рік, і він вважав таке життя великою історією кохання, великою пристрасстю і думав, що вона також так вважає. Так, їхнє кохання було мінливим і, мабуть, приреченим; та поки воно тривало, він не вважав його ілюзорним. Він думав про нього як про реальність.

До Нью-Йорка приїхав Зафар і познайомився з нею. Він казав, що вона йому сподобалася, але йому здавалося дуже дивним, що вона ближча до його покоління, ніж до покоління його тата, й додав, що вони «трохи незвична пара – інтелектуал і модель». Вважав її «дуже класною», і «якщо вона те, чого ти хочеш, то я тільки за». Він, певна річ, бачив, як і всі це бачили, наскільки його татові потрібне це нове нью-йоркське життя без поліцейського захисту, від якого він не міг відмовитися.

Того літа йому не захотілося знову їхати на Літл-Нояк-Пас, а тут ще й Валері, вдова Джозефа Геллера,

запропонувала свій будинок на Скімгемтон-роуд на межі Істгемтона й Амагансетта. Її запросили до Італії на відпочинок. «Я ще не наводила ладу в будинку, одяг Джо – все ще в гардеробній, тож я хочу, аби хтось знайомий наглянув за будинком». Думка про роботу за письмовим столом Джозефа Геллера видалася йому одночасно захопливою і трохи дивною. «Його сорочки будуть якраз на вас, – додала Валері. – Одягайте все, що хочете». *Ні*, – подумав він, – *це вже занадто. Ні, дякую.*

Багато часу він проводив на самотині, бо Падма знімалася у фільмі з Мераєю Кері в Торонто, тож до кінця літа він завершив «*Лють*». Коли він повернувся до міста і дав прочитати роман жінці, з якою він намагався почати нове життя, то вона геть нічогісінько не змогла про нього сказати, за винятком того, що героїня схожа на неї. *Гарзд*, подумав він, *ніхто не дасть тобі всього, чого ти хочеш.* Він відклав рукопис набік, і вони пішли трохи розвіятися. Після опівночі йому раптом спала думка. «Здається, мені навіть дуже хороше». «О люди, – написав він у своєму щоденнику, – мені це дозволено».

Надійшла незвичайна новина. Британська розвідка нарешті знизила рівень загрози. Вже не другий рівень, а тільки третій. І це стало величезним поступом уперед на шляху до нормального життя, і якщо все йтиме так і далі, сказали вони, то десь так за шість місяців загроза його життю може знизитися до четвертого рівня. А на четвертому рівні вже ніхто не отримує захисту з боку Спеціальної служби, тому, як тільки це станеться, вони вважатимуть справу закінченою. Він відповів: «А чи не забагато обережності? В Америці я вільно зупиняю таксі, їжджу в метро, ходжу на бейсбольні ігри, буваю на пікніках у парку. Тут я приїжджаю до Лондона, і мене знову садять у броньоване авто». Саме так ми і діємо, сказали вони. Повільно й упевнено. Ми вами так довго займаємося, що не хотіли б тепер припуститися якоїсь помилки.

Третій рівень! Це лишень доводило, що інтуїція його не підвела. Намагався всім показати, що може забрати назад своє життя, проте були друзі, які вважали його нерозсудли-

вим; Ізабель Фонсека писала йому довгі стурбовані електронні листи, в яких радила «взятися за розум» і найняти охоронців, бо «очевидне» стане «неминучим». І ось тепер дуже повільно, надто повільно, як на нього, тенета безпеки у світі охорони починали його потрохи відпускати. Він мусив продовжувати доводити, що він має слухність, а ті, хто пророкує йому загибель, помиляються. Він поверне собі свободу. Проте четвертий рівень не міг настати вже завтра.

Невдовзі після цієї новини спецслужби пішли на ще одну величезну поступку. Йому повідомили, що Спеціальна служба обговорювала його подружнє життя: вони дійшли висновку, що йому, можливо, захочеться або ж навіть може так статися, що й доведеться виїхати зі свого родинного дому. Високопосадовці Скотленд-Ярду після консультацій з містером Ранком і містером Пополудні погодилися, що вони зможуть надавати йому «відкритий» захист упродовж шести місяців за новою адресою. Після цього, якщо не станеться негативних змін в оцінці рівня загрози, вони підтвердять відсутність загрози його життю, і захист буде знято. Нарешті. Вже виднілася фінішна стрічка.

Попри те, що багато жінок-друзів його підтримували (не всі; критик Герміона Лі побачила його в ресторані й назвала, не без поблажливості, «негідником»), він дуже переживав за Мілана. Відтак черговий напад божевільної поведінки реальної жінки, що ховалася за Ілюзією; стала сварка, яка почалася буквально з нічого, і він подумав собі: *«Я повертаюся до дружини хоча б заради Мілана»*, а тоді він зробив чергову дурницю і розповів про свій намір Елізабет, яка відреагувала надзвичайно вороже, переймаючись, і це цілком зрозуміло, своїм власним болем, а не його негараздами. Він спробував удруге, відтак утретє. Але вона була настільки ображеною, настільки далекоглядною, що не могла відповісти згодою. Тим часом у Нью-Йорку чарівна красуня, яка тримала його у неволі, благала його не робити цього й нарешті визнала: все, про що він говорив, було правдою, вся його критика була справедливою, проте вона хоче

виправитися і таки виправиться. Він повірив їй. Не міг не повірити. Вона була його мрією про майбутнє, тож він не міг відмовитися від неї. Знову відвернувся від Елізабет. Вкотре завдав їй жорстокого болю, виявивши свою слабкість. Він ненавидів себе за свій учинок.

До бою пішли юристи. Минуло десять років, відколи він їв ягня із листям настурції на квартирі Ліз Колдер. З часу грому серед ясного неба на острові Ліберті минув один рік.

Після двох невдалих спроб найняти квартиру у власників, які надто переймалися питанням безпеки, він винайняв на рік невеличкий будинок у Ноттінг-Гіллі, що належав Джейсонові Доновану, колишній поп-зірці з мюзиклу *«Джозеф і його дивовижний різнокольоровий плащ снів»*. Коли ж новина дійшла до *«Дейлі інсалт»*, то вона, як і слід було чекати, сильно розлютилася через те, що цього чоловіка, який «ненавидить Британію», тепер мають цілодобово охороняти поліцейські у формі, бо він більше не хоче «ховатися». *Ну ти ж і нахабний, містере Рушді*, казала йому *«Інсалт»*. Елізабет не хотіла, щоб Мілан бував у нього в тому помешканні. Будинок небезпечний, казала вона. Він там страшенно нудьгуватиме. «Ти тільки себе й любиш, і йдеш по життю, не зважаючи на інших, – казала вона йому. – Ти хоча б когось у своєму житті зробив щасливим? Як ти можеш отак жити?» Він не мав на її запитання доладної відповіді. Проте кінець кінцем Мілан усе ж буватиме у нього в будинку. Кінець кінцем вони з Міланом дуже добре ладнатимуть, і Мілан виросте й стане незвичайно мужнім, спокійним, розумним, добродушним, винятковим хлопчиком. Кінець кінцем стало зрозумілим, що Міланове життя не зруйноване, а він – життєрадісна і щиросердна дитина. Так, кінець кінцем, кінець кінцем. Проте перед кінцем, на жаль, мала бути середина.

Містер Джозеф Антон, міжнародний видавець американського походження, помер неоплаканий у день, коли Салман Рушді, письменник-романіст індійського походження, вплив на поверхню після довгих років підпілля й на якийсь час поселився на Пембридж-М'юз, що в Ноттінг-Гіллі. Принаймні Рушді таки святкував цю мить.

Х

У готелі «Гальсіон»

Допоки він не почав жити з Падмою, то дуже мало знав про Лос-Анджелес, за винятком загальновідомої речі, що те місто, де народжуються ілюзії. Впродовж багатьох років він вважав, що логотип «XX сторіччя-Фокс» – це справжня будівля, і він не знав, що лев компанії «Метро-Голдвін-Маєр» не ричить, а позіхає, тож йому також хотілося дізнатися, на якому гірському хребті розташована гора компанії «Парамаунт». Словом, він був дуже довірливим, як і більшість кіноманів, попри те, що виріс у кінематографічному місті, котре мало чим поступається Голлівуду, далєбі міг би стати стійким циніком, якому хочеться хіба що розвінчувати саморекламу, марноту, жорстокість і обман кіноіндустрії. Натомість він потрапив у її тенета, захопився усім цим обманом, відбитим на бетоні перед Китайським кінотеатром¹, і знав, що у формуванні його уяви вплив Фелліні і Буньюеля, а також Джона Форда, Говарда Гоукса і Еррола Флінна, «Семи наречених для семи братів», «Лицарів Круглого столу» і «Скарамуша» був настільки ж глибоким, як і Стерна чи Джойса, а від самих назв вулиць – бульвар Сансет, Коулдвотер Кеньйон, Малібу Колоні – його серце починало калатати сильніше, і саме тут жив Натанаел Вест, коли писав «День сарани», і саме тут жив Джим Моррісон, коли починав з групою «Doors». Він не був геть цілковитим «селом»; з іншим прозорливішим і полі-

¹ Перед Китайським кінотеатром у Лос-Анджелесі зберігаються на бетонних плитах відбитки ступень, долонь і автографи голлівудських знаменитостей.

тичнішим Лос-Анджелесом він познайомився завдяки Джоконді Беллі, його нікарагуанській приятельці, що жила у Санта-Моніці, а ще завдяки його знайомій Роксані Тайнан, яка брала участь у виборчій кампанії майбутнього мера Антоніо Віллариґоси. Одного дня на розі бульварів Беверлі і Ла Сьнеґа в аптеці «Рексолл» він зустрів науковця Захарія Лідера, і Лідер сказав йому, що саме тут Олдос Гакслі¹ вперше вколовся мескаліном², тож «он ті двері, – сказав він, показуючи на розсувні двері аптеки, – і є дверима сприйняття³».

Падмина мама, що по кількох місяцях повернулася до її вітчима, жила у надзвичайно непрестижній околиці Вест-Ковіна, й Падма ходила до школи Ла-Пуенте у настільки небезпечному районі, що кожного дня після занять вона бігла додому, ні на мить не зупиняючись, – це стало ще однією стороною міста, про яку він дізнався. Навіть у Голлівуді він пам'ятав сумні оповіді Скотта Фіцджеральда про невдачливого сценариста Пата Гоббі, а тоді набрався диявольської сміливості і пішов шукати Сієло-драйв з її приви́дом Шерон Тейт⁴. Він усе ще почувався злочинцем, що втік із тюрми, і найбільше задоволення мав від того, що багато хто просто ненавидів, – від їзди на авто. Він уже впродовж довгих років не мав можливості сісти за кермо, тому винаймав авто й катався містом годинами, вивчаючи його вулиці й лабіринти каньйонів, піднімаючись авто-страдою Пасифік-Коуст-гайвей, а потім спускаючись до готелю «Мільйон доларів», і якщо на дорогах були затори, він звертав у бічні вулиці й насолоджувався дорогою, наспівуючи стару пісню гурту «*Pointer sisters*» «*Fire*» (*А я їду в твоєму авто, і ти радіо вмикаєш...*), яку добре

¹ Олдос Гакслі (1894–1963) – англійський письменник.

² Мескалін – наркотик, що викликає зорові і звукові галюцинації.

³ «Двері сприйняття» – есей Олдоса Гакслі, у якому він описує свій досвід вживання наркотику мескалін.

⁴ Шерон Тейт (1943–1969) – американська актриса, друга дружина Романа Поланскі, вбита у своєму будинкові на Сієло-драйв у Лос-Анджелесі членами банди культового лідера Чарльза Менсона.

пам'ятав тому, що саме вона була хітом у той час, коли він сюди вперше прибув молодим рекламним копірайтером для створення реклами на замовлення компанії, що випускала фарбу для волосся, і їздив по місту у супроводі двох поліцейських з Беверлі-Гіллс, які думали, буцімто вони Старські і Ганч із телевізійного бойовика («Ти хочеш, аби я зупинив для тебе весь транспорт? А ти впевнений, що не хочеш? Мені це не складно, авжеж!»). Тепер уже не було поліцейських, а він жив із чудовою жінкою у Вест-Голлівуді на Кінгз-роуд між Беверлі й Мелроузом, у той час як у їхній нью-йоркській квартирі робили ремонт, тож були дні, коли життя здавалося навіть дуже хорошим.

Так, квартира виявилася невеликою, тому він часто працював у бібліотеці Беверлі-Гіллс, щасливий, що його не впізнають, а оскільки його зацікавила місцева історія, то він занурився в минуле міста і з'ясував, що ангели в назві міста були спочатку ангелами у церквиці святого Франциска Ассизького, себто у Порціунколі; також дізнався про людей-ящірок, що жили в тунелях під містом тисячі або ж сотні років тому, або ж тільки минулого тижня. Якийсь час йому хотілося написати про Дж. Воррена Шуфелта, що 1934 року винайшов коливальну машину, яка, по суті, й *виявила ці тунелі*, до котрих можна потрапити з підвалу центральної бібліотеки, а самі тунелі тяглися аж до стадіону «Доджер». Опісля великого відкриття, так нікому і не показавши тих тунелів, великий Шуфелт *загадково зник назавжди!*, його *більше ніхто не бачив!*, і що ж могло з ним статися? Гм-м-м, подумав він, і поміркувавши про це як слід, дійшов висновку, що писати про старого Дж. Воррена, може, й не варто.

Голлівуд – це містечко всередині великого міста, і прибуття такої людини як він стало, так би мовити, темою місяця. Режисер Майкл Манн запросив його на обід, і вони обговорювали проект фільму про мексиканський кордон. Знаменитий актор Вілл Смітт розповів йому, як Мухамед Алі вчив його «рухів Алі». Продюсер Браєн Грейзер запросив його до свого кабінету і запитав, чи не хотів би він написати сценарій про своє життя. Кількома роками раніше він чув від Крістофера Гітченса, що, на

думку Мілоша Формана, фільм про Рушді став би хорошим доповненням його фільму про свободу слова «*Народ проти Ларрі Флінта*», але і тоді, і тепер відчував, що цього робити не варто. Якби він наважився розповісти про своє життя, сказав він Грейзерові, то написав би про це спочатку книжку. (Йому сподобалося жити в Голлівуді, нічим особливо не займаючись. Так навіть *прикольніше*. Як тільки він укладе угоду про написання сценарію, то вмить стане одним із найманих працівників.)

Він обідав у готелі «Бeverлі-Гіллс» з Крістофером Гітченсом і Ворреном Бітті¹, великим шанувальником Крістофера.

– Знаєте, – звернувся Воррен Бітті до нього, – цими днями я вас бачив у «Містері Чау», і ви були там з такою чарівною жінкою, що я мало не зомлів.

У ті дні він вірив їй цілком і повністю, тому відповів:

– А я зараз їй зателефоную. Може, вона до нас і приєднається.

– Будь ласка, скажіть їй, – прохав Бітті, – що ви сидите з Ворреном Бітті, і він цими днями, побачивши її, ледь не зомлів, приголомшений її вродою.

Вона саме їхала в авто, тож відповідала дуже роздратовано. (Вона не зносила сидіти за кермом.)

– Я тут обідаю з Ворреном Бітті, – сказав він, – і він каже, що цими днями, коли побачив тебе, мало не зомлів, приголомшений твоєю вродою.

– Не мели дурниць, – відповіла вона, – я не маю часу на твої жарти.

Йому все ж таки вдалося переконати її, що каже правду, і вона приєдналася до їхнього товариства, навіть не спробувавши хоча б трохи причепуритися, – приїхала у спортивних тренувальних штанах, майці на бретельках, однак мала такий вигляд, від якого Воррен Бітті таки міг зомліти.

– Ви мені вибачите, – сказав йому легендарний коханець, – якщо я п'ять хвилин поворкую з вашою дамою. Потім продовжимо обід.

¹ Воррен Бітті (нар. 1938 р.) – американський кіноактор, режисер, сценарист, продюсер. Брат актриси Ш. Мак-Лейн.

Добре, що хоч Аннетт Бенінг¹ існувала, сказав він собі, бо в іншому разі... та нічого. Вони продовжили обід, от і все.

Його найближча приятелька у Голлівуді Керрі Фішер, з проникливим розумом і гостра на язик, була непевною щодо Падми. У неї на вечірці він зустрівся, зокрема, з Мегі Раян², яка йому дуже сподобалася попри те, що не один раз (тричі) повторила: «Знаєте, люди так *поміляються щодо вас!*» Однак потім розмова зайшла про духовне життя, і Мег розповіла про свої численні відвідини ашрамів у Індії, зізналася у своєму захопленні Свами Муктанандою і Гурумаї. Він не поділяв її поглядів, сказавши, що скептично ставиться до діяльності всіх отих гуру, і запропонував прочитати книжку Гіти Мегти «*Карма кола*». «Чому ви такий цинік?», – запитала вона його, так ніби насправді хотіла знати відповідь, і він пояснив, що коли виростаєш в Індії, то дуже легко дійти висновку, що всі ці люди – шахраї. «Так, авжеж, є немало шарлатанів, – сказала вона серйозно, – але хіба ви їх не можете відрізнити від справжніх гуру?» Він сумно захитав головою. «Ні, – сказав він. – Не можею». І на тому розмова закінчилася.

Отакі роз'їзди між Вест-Голлівудом і Пембридж-М'юз забирали в нього купу сил, а сам процес розлучення виявився настільки огидним, що й не хочеться про нього згадувати; передбачалося багато труднощів у його спілкуванні з маленьким сином, що виводило його з рівноваги, також зросли витрати на ремонт нью-йоркської квартири, яка виявилася у значно гіршому стані, ніж він собі думав, а до всього ще й переємні у Падминому настрої, які ставалися так часто, що він уже тішився, коли два дні поспіль між ними не було сварки, – і з усім цим він мусив давати собі раду після виснажливих перельотів і зміни часових поясів. Аж тут у Лос-Анджелесі він дізнався про те, чого вже кілька років з острахом очікував. Помер

¹ Аннет Бенінг (нар. 1958 р.) – американська актриса, дружина Воррена Бітті.

² Мегі Раян (нар. 1962 р.) – американська кіноактриса. Одна з найпопулярніших молодих зірок 1990-х рр.

Джон Даймонд. Він затулив руками обличчя, і коли жінка, яка казала, буцімто кохає його, запитала, у чому річ, і він пояснив, то відреагувала дуже своєрідно: «Та нічого, трохи посумуєш і знову звеселишся». У такі миті він ладен був одразу йти геть, аби лиш не бути з нею.

Але не йшов. Не йшов іще шість років. Коли тепер, позбувшись після чергового розчулення всіх ілюзій, він оглядається на ті дні, то геть не розуміє своєї поведінки. Можливо, це було якоюсь формою впертості або ж небажанням руйнувати стосунки, заради яких він залишив сім'ю, або ж відмовою зректися своєї мрії про щасливе майбутнє, навіть якщо вона виявилася міражем. Або ж, може, вона до біса була гарною, щоб від неї піти.

Тоді він мав простішу відповідь. Він живе з нею, бо кохає її. Бо вони кохають одне одного. Вони – закохані.

Кілька разів у ті роки вони розлучалися – на короткий час, – і часто саме він ставав ініціатором розриву; проте нарешті він запропонував їй одружитися, і вже невдовзі після їхнього весілля вона його покинула. Коли Падма пішла, то Мілан, який на церемонії одруження ніс обручки, запитав його: «Тату, так було гарно, а з того нічого не вийшло?» Він не знав, що відповісти синові. Він собі також ставив таке запитання.

У них були й хороші миттєвості, авжеж. Як і належить щасливій парі, вони разом умебльовували й прикрашали своє житло. «З тобою я облаштовувала дім з любов'ю і чистим серцем», – сказала вона йому багато років потому, коли вони знову почали розмовляти, і він повірив їй. Між ними жило кохання і спалахувала пристрасть, і коли все було добре, то було дуже добре. Вони разом поїхали на Книжковий бал до Амстердама з нагоди виходу «*Woede*», себто «*Люті*» данською мовою, й вона мала шалений успіх; усіх просто осліпила її врода, національна інформаційна агенція знімала стрічку про її прибуття просто таки на летовищі під мелодію пісні «Хіба вона не чарівна» у виконанні Шарля Азнавура; відтак її вроду обговорювали «за круглим столом» чотири критики, які аж слиною спливали. Тому вона почувалася щасливою, а з ним була дуже ніжною – просто ідеальною жінкою.

Проте були також сумні – і навіть дуже сумні – миттєвості, й вони траплялися дедалі частіше. Перегодя він зрозумів, що вона проймається щодо нього духом змагання й думає, що він затуляє їй світло. Вона не любила грати другої скрипки. «Не йди зі мною, – казала вона йому незадовго до розірвання їхніх стосунків, коли їх обох запросили на церемонію вручення кінематографічної премії, на якій вшановували також і його приятельку Діпу Мегту, – бо всі тільки з тобою й говоритимуть». Він зауважив їй, що вона не може одного дня бути заміжною, а іншого незаміжною. «Я завжди пишався тим, що стою поряд з тобою, – сказав він їй, – і мені дуже сумно, що ти маєш до мене інші почуття». Проте вона рішуче налаштувалася на вихід з його тіні, розраховуючи тільки на свої сили; і кінець кінцем це їй удалося.

У добу повсюдного прискорення газетну колонку не можна написати навіть за кілька днів до публікації. У день підготовки місячної колонки для «*Нью-Йорк таймс*», він, прокинувшись, одразу читав новини і визначав, яка тема чи теми цікавлять людей найбільше, мізкував над тим, що він може сказати з цього приводу, і писав тисячу слів щонайпізніше до п'ятої години пополудні. Оперативна журналістика не має нічого спільного з роботою письменника-романіста, тож він не одразу оволодів цією професією. Якоїсь миті думати з такою швидкістю стало для нього навіть чимось підбадьорливим. Також приємно відчувати себе привілейованою людиною, зачисленою до невеличкої когорти авторів газетних колонок, помазаних на творців світової думки. Він уже відчув, як складно у таких колонках мати свою власну думку, особливо, так би мовити, «слухний погляд» – чітку думку з належним обґрунтуванням. Йому нелегко давалося виносити на суд читачів таку думку навіть раз на місяць, і він побожно схиляв голову перед своїми колегами – Томасом Фрідманом, Морін Дауд, Чарльзом Краутгамером та іншими, які могли мати по дві такі думки *щотижня*. Він уже третій рік поспіль займався цією справою і встиг написати про антиамериканізм,

Чарльтона Гестона¹ і його Національну стрілецьку асоціацію, про Кашмір, Північну Ірландію, Косово, а також про нападки на вивчення теорії еволюції в Канзасі, про Йорґа Гайдера, Еліана Гонсалеса² і Фіджі. Відчував, що вже «виписується» і скоро не матиме тем для висловлення своїх поглядів, тож він натякнув Глорії Б. Андерсон із синдикату «*Нью-Йорк таймс*», що, мабуть, уже надходить час відмовитися від колонки. Вона з усіх сил намагалася його відрадити. Деякі з його колонок справили велике враження, казала вона. На початку 2000 року він написав, що «визначальною боротьбою нової доби стане боротьба між Тероризмом і Безпекою». Цю тему він добре знає і йому варто писати далі, казала вона, а якщо він має слухність, а вона була впевнена, що такі має, то новини, за її словами, «самі вас шукатимуть, а люди хотітимуть знати, що ви думаєте з того чи того приводу».

Глорія не знала, не знав і він, як раптово і безповоротно відбудеться переміна, яку вона передбачала щодо новин. Ніхто не дивився із вікна класної кімнати на крилату бурю, що завихрювалася на шкільному майданчику. Він не знав, не знала також і Глорія, що птахи вже зібралися на каркасах драбин для лазіння і готові завдати удару.

Його увага була прикута до іншого. До свого нового роману, що вийшов у Британії. На обкладинці – чорнобіла будівля Емпаер-стейт-білдинг, а просто над нею – невеличка чорна хмаринка, що відсвічує вогнем по краях. Це була книжка про лють, однак її автор не міг знати про ту лють, яка ще настане.

Роман отримав найгірші критичні відгуки з часу виходу «*Грімуса*». Одному чи двом критикам книжка сподобалася, й вони написали про неї із симпатією і розумінням. Решта численних рецензентів вважали її погано замаскованою автобіографією, а кілька статей про роман

¹ Чарльтон Гестон (1923–2008) – американський актор.

² Елеан Гонсалес (нар. 1993 р.) – кубинський хлопчик, який 1999 року нелегально потрапив до США. Судовий процес з повернення його на батьківщину на Кубу викликав бурхливі суперечки.

навіть були проілюстровані фотографією з його «новою спокусливою полуничкою». Так, досить неприємно, проте книжка дала йому нову свободу. Він завжди дуже переймався, деколи навіть занадто, рецензіями на свої твори. Тепер він побачив, що це – один із різновидів пастки бажання, щоб тебе любили, – тієї пастки, в яку він потрапив, на превеликий жаль, кілька років тому. Хай би що там казали про його нову книжку, він усе одно пишався нею, добре знаючи, чому вона написана саме так, і вважав її хорошим мистецьким твором. Раптом йому не захотілося звертати якоїсь надмірної уваги на всі ті обмови критиків. Йому, як і всім письменникам, хотілося схвальної оцінки свого твору, це правда. Як і всі письменники, що створювали художню річ, він вирушав у лінгвістичну, інтелектуальну, моральну й емоційну мандрівку; книжки – це мандрівні нотатки, тому сподівався, що читачам подобатиметься мандрувати разом з ним. Однак тепер він також розумів: якщо вони не зможуть іти вибраним ним шляхом, він усе одно йтиме далі. *Якщо ви не встигаєте за мною, то вибачайте*, казав він мовчки своїм критикам, – *я все одно піду тією дорогою*.

У Телурайді, штат Колорадо, він мусив пильнувати за тим, як швидко ходить, наскільки квапливо піднімається сходами, скільки алкоголю випиває. Розріджене повітря давалося взнаки його астматичним легеням. Але то був гірський рай. Може, в Едемі повітря також розріджене, думав він, але у тій людській пастці зі змієм і яблуком, що розташована десь на захід від країни Нод, далєбі не демонстрували стільки хороших фільмів.

Том Ладді й Білл Пенс, куратори Телурайдського кінофестивалю, щороку запрошували долучитися до них ще й третього гостьового куратора, і 2001 року настала його черга. Він підготував короткий перелік «особистих» фільмів для показу, серед них «Золота фортеця» Статъяджита Рая про хлопця, який марить про попереднє життя у золотій фортеці, повній коштовного каміння; «Соляріс» Андрія Тарковського про планету з настільки потужним єдиним розумом, що могла здійснювати най-

потаємніші людські бажання; а також німий шедевр Фріца Ланга *«Метрополіс»* – похмура поема про тиранію і свободу, людину й машину, відновлена в первинному вигляді й нарешті позбавлена електронного музичного супроводу Джорджо Мородера.

Це був якраз вік-енд напередодні Дня праці – його останні вільні дні перед заходами з нагоди виходу в США *«Люті»*. Зустрівся з Падмою у Лос-Анджелесі, й вони полетіли до Колорадо, де 1 вересня відсвяткували її тридцять перший день народження, дивлячись фільми у горах і гуляючи чудернацькими вулицями міста, на одній з яких Бутч і Санденс¹ пограбували свій перший банк, попиваючи в одному місці каву з Вернером Герцогом², а в іншому розмовляючи з Фей Данавей³. У Телурайді ніхто нічого не проштотхував, нічого не продавав, тож усі були доволі доступними. Кіноерудити Леонард Малтін і Роджер Іберт, документаліст Кен Бернс, а також інші обізнані на кіношних справах люди сиділи завжди поряд, розповідали розумні речі й сипали дотепами. Всі у Телурайді чомусь сходилися на тому, що Том Ладді знає геть усіх на світі. Великий Ладді, «князь святкового безладу» й розпорядник церемоній, сприймав це спокійно. Телурайд був веселим місцем. Для того, щоб на підйомнику дістатися театру Чака Джонса⁴, треба було заздалегідь оформити «кволячу бвоню»⁵.

Вони переглянули дуже популярний серед глядачів французький фільм *«Амелі»* надто вже солодкованими фантазіями й *«Нічийну землю»* хорватського режисера Деніса Тановича – такий собі *«В очікуванні Годо»* у шанцях під

¹ Бутч Кессиді і Санденс Кід – американські злочинці, доля яких стала основою для знаменитого вестерна *«Бутч Кессиді і Санденс Кід»* Д. Р. Гілла (1969).

² Вернер Герцог (справжнє прізвище Стипетич) (нар. 1942 р.) – німецький кінорежисер.

³ Фей Данавей (нар. 1941 р., за іншими даними 1938 р.) – американська кіноактриса.

⁴ Чак Джонс (1912–2002) – американський художник-мультиплікатор і режисер.

⁵ «Кволячу бвоню» – «кролячу броню».

градом куль, а ще подивилися майстерний, фінансований Ейч-бі-оу¹ «*Постріл у серце*» Агнешки Голланд, екранізацію книжки Майкла Гілмора про свого брата вбивцю Генрі. За день переглядали по три стрічки, іноді засинали, а між демонстраціями фільмів і в кінці дня – гулянки, зустрічі, розмови. З гір повернулися 3 вересня, й вісім днів потому неможливо було не пригадати того часу, як перебування в раю, з якого не лишень їх, але й увесь світ вигнали.

11 вересня 2001 року мав стати офіційним днем виходу «*Люті*» у США. Проте події того дня перетворили роман, задуманий як дуже сучасний і сатиричний портрет Нью-Йорка, на історичний роман про місто, яке вже перестало бути тим містом, про яке він писав, бо його золота доба обірвалася надзвичайно раптово і у надзвичайно страхітливий спосіб; у читачів, які пам'ятали місто таким, яким воно було раніше, роман викликав незаплановане автором почуття: ностальгію. В коміксах Гаррі Трюдо «*Дунсбері*» один із персонажів сумно каже: «Знаєте, я дуже скучив за 10 вересня». Він розумів: щось схоже сталося з його романом. Події 11 вересня перетворили його на портрет попереднього дня. Перетворили на марення про колишнє, втрачене життя у золотій фортеці, повній коштовного каміння.

10 вересня 2001 року він був уже не в Нью-Йорку, а в Г'юстоні, штат Техас. До того, 5 вересня зустрічався із читачами у книгарні «Барнс і Ноубл», потім полетів до Бостона, де проводив зустрічі в рамках заходів з підтримки свого роману, й залишався там шостого і сьомого числа. Вранці 8 вересня, за три дні до фатальних літаків, він вилетів з міжнародного аеропорту Логана і два дні провів у Чикаго. Відтак увечері 10 числа – повен зал г'юстонського театру «Еллі», де зібралося понад дев'ятсот його шанувальників, ще двісті осіб так і не змогло потрапити до зали, про що йому повідомив Річ Леві з літературної організації «Інпринт», яка проводила вечір, а під театром на нього чекав сюрприз: невелика – близько двохсот осіб – ісламська демонстрація проти його

¹ «Гоум бокс офіс» (Ейч-бі-оу) – одна з перших компаній кабельного телебачення. Заснована 1972 р.

з'яви в місті. Така собі візитація з минулого. Наступного ранку він пригадав бородатих носіїв плакатів і розмірковував над тим, чи пожалкували вони, що саме того дня, а не якогось іншого ототожнили себе з екстремізмом й виявили свій сліпий фанатизм.

Він тільки-но прокинувся, коли в готельний номер зателефонував радіожурналіст. Він погодився перед відльотом до Міннеаполіса дати інтерв'ю його радіостанції, проте час був іще занадто ранній.

– Прошу вибачення, – пролунав голос у слухавці, – але ми мусимо скасувати нашу домовленість. Висвітлюватимемо події у Нью-Йорку.

Він так і не звик умикати телевізор уранці, як тільки розплющить очі.

– А що сталося в Нью-Йорку? – запитав він.

Пауза, а тоді співрозмовник сказав:

– Увімкніть телевізор.

Він узяв пульт дистанційного управління і за якусь хвилину побачив другий літак.

Так і залишився стояти. Здавалося, не годиться сідати. Він стояв перед екраном телевізора з пультом у руці, й цифра *п'ятдесят тисяч* безперестану крутилася в його голові. П'ятдесят тисяч людей працювало у двох Вежах-близнюках. Важко навіть уявити кількість загиблих. Пригадав свій перший вечір у Нью-Йорку, коли побував у барі «Вікна світу» на одній із веж. Згадав розповідь Пола Остера про перехід Філіпа Петі по високо натягнутому канату між двома хмарочосами. Тепер він стояв і дивився, як горять будівлі, а вже за хвилину в болісному невір'ї вигукнув, як і тисячі людей у всьому світові:

– Її нема! Все, її більше нема!

Впала Південна вежа.

У небі кричали птахи.

Він не знав, що робити, і вирушив до аеропорту, проте на півдорозі почув по радіо про припинення перельотів у всій країні і повернувся назад. У готелі «Чотири сезони» він уже не мав номера, а у фойє тіснилися такі ж як і він приїжджі. Знайшов вільне крісло в далекому кутку й

заходився телефонувати. На допомогу прийшов Річ Леві з «Інпринту». Він переговорив з поетом Едом Гіршем і його дружиною Джанет, які застрягли в окрузі Колумбія, тож вони запропонували йому свій будинок біля приміщення Менілівської колекції, що в Музейному районі, якщо він погодиться годувати їхнього собаку. Приємно було опинитися того дня в будинку письменника серед книжок у світі розуму, коли світом правило безглуздя.

Ніхто з його знайомих не загинув, однак жертвами терактів стали вже тисячі. Елісон Саммерс, дружина Пітера Кері, стояла саме біля банкомата, що неподалік Північної вежі, коли перший літак врізався у вежу, проте вона вижила. Керіл Філіпс бачила, як усе сталося, з Гудзон-стрит, так само Роберт Г'юс з Принс-стрит. Юна Софі Остер у перший день навчання в середній школі, уперше проїхавшись одна в метро, проїжджала під «близнюками» саме в той час, коли відбувалося те страхиття над її головою. 12 вересня стало другим днем жаху й смутку. *Наше чудове спотворене місто*, думав він плачучи й усвідомив, наскільки він прив'язався до Нью-Йорка. Від будинку Гіршів він пішов вулицею до церкви Ротко. Навіть для безбожника вона видавалася хорошим місцем. Були там також інші люди; небагато людей – кільканадцять печальних облич. Ніхто не розмовляв. Не мали про що говорити. Кожен думав про своє.

Авжеж, його турне на підтримку книжки скасували. Ніхто не цікавився книжками. В наступні тижні продавалася тільки Біблія, Коран, а ще книжки про Аль-Каїду і Талібан. По телевізору психологи радили нью-йоркцям, яких не було вдома з 9 до 11 вересня, неодмінно приїхати до своїх близьких, аби ті переконалися, що з ними все гаразд. Недостатньо тільки поговорити по телефону. Їм потрібно побачити це на власні очі. *Так*, подумав він, *мені також треба поїхати до Лондона*. Та наразі це було неможливим, хоча заборону на польоти вже зняли й аеропорти починали працювати. Відкрили Г'юстон і Лос-Анджелес, однак нью-йоркські летовища залишалися закритими, й міжнародні перельоти також усе ще не відновилися. Довелося чекати ще кілька днів.

Зателефонував Падмі у Лос-Анджелес і повідомив, що їде до неї. Вона сказала, що знімається в рекламі жіночої білизни.

За десять днів після нападів в останню ніч у Лос-Анджелесі перед відльотом до Лондона він обідав у домі Еріка й Тані Айдл¹ разом із Стівом Мартіном, Гаррі Шендлінгом² та іншими. Щонайменше троє найкумедніших людей Америки сиділи за столом, однак ніхто не сміявся. Нарешті підвівся Гаррі Шендлінг і сказав голосом, сповненим лютої похмурости: «Яка жахлива річ. Здається, наче кожен з нас утратив когось або ж знає когось, хто втратив когось... Особисто я знав кількох терористів...» Це був найчорніший гумор, перший 11-вересневий жарт, і разом зі сміхом їх покидав смуток, однак він чомусь сумнівався, що Шендлінг найближчим часом жартуватиме в такий спосіб десь в іншому місці.

Роберт Г'юс, критик із журналу «*Тайм*», сказав йому по телефону, що після того, як побачив літаки над нью-йоркським Соґо, то ходив по місту геть приголомшений. По дорозі додому зайшов до хлібної крамниці з порожніми полицями. Жодного буханця хліба, жодного роґалика, і старий булочник, стоячи серед порожніх полиць, картинно розпростер руки й сказав: «Отак би щодня!»

У Лондоні його подружні неґаразди здавалися геть банальними. Елізабет на якийсь час заспокоїлася й дозволила Міланові побути на Пембридж-М'юз. Він забрав сина зі школи, нагодував його, вимив йому голову, поклав у ліжку й стояв над ним добру годину, дивлячись, як він спить. Після повернення з Америки Мілан обіймав його довго й міцно, і Зафар також виявив більше фізичної нестриманости, ніж зазвичай. Психологи мали слухність. Навіть незважаючи на те, що його діти знали й усвідом-

¹ Ерік Айдл (нар. 1943 р.) – англійський комічний актор. Таня Косевич – його дружина, американська актриса.

² Стів Мартін (нар. 1945 р.) і Гаррі Шендлінг (нар. 1949 р.) – американські комічні актори.

лювали всім своїм розумом, що його взагалі не було в Нью-Йорку, тому, певна річ, він живий і здоровий, однак усе одно хотіли переконатися в цьому на власні очі.

Французький тижневик «*Le нувель обсерватер*» і лондонська «*Гардіан*» казали, що його роман випередив події, і навіть називали його пророчим. Але він не пророк, одному журналістові він так і сказав. Свого часу він уже мав трохи клопоту з пророками й не збирався посідати їхнє місце. Його дуже цікавило, чому так сталося, що книжка виявилася настільки актуальною, чому її так хотілося написати «одним подихом», і звідки взялися ті фурії над Нью-Йорком і в душі героя?

Його просили щось написати – авжеж, новини тепер самі приходили до нього, – та протягом двох тижнів після атак він мовчав. Багато того, що спочатку спадало йому на думку, виявлялося потім недоречним. Усі вже побачили жах і не потребували ще й розповідей про нього. Потім думки почали повільно зливатися в одне ціле. «Фундаменталісти намагаються зруйнувати щось значно більше за будинки, – писав він. – Ці люди виступають передусім проти свободи слова, багатопартійної політичної системи, загального виборчого права, підзвітності уряду, євреїв, гомосексуалістів, рівноправності жінок, плюралізму, секуляризму, коротких спідниць, танців, безбородих чоловіків, теорії еволюції, сексу... Фундаменталісти переконані, що ми ні у що не віримо. Відповідно до свого світогляду, вони мають слушність у всьому, тимчасом як ми погрузли у сибаритських насолодах. Для того щоб довести помилковість їхнього світогляду, нам треба знати, що вони таки помиляються. Ми повинні мати спільну думку щодо найголовнішого: поцілунків у публічних місцях, бутербродів зі свинячою грудинкою, плюралізму думок, найостаннішої моди, літератури, гречності, води, справедливішого розподілу світових ресурсів, кіно, музики, свободи думки, краси, кохання. Це – наша зброя. Своєю щоденною безбоязністю ми їх переможемо без війни. Як перемогти тероризм? Не піддаватися теророві. Не дозволяти страхіві управляти нашим життям. Навіть якщо нам і страшно».

(У той час коли він писав ці рядки, в пресі з'явилися повідомлення про рішення Федерального управління цивільної авіації США заборонити йому користуватися послугами американських перевізників. Британські і європейські авіалінії залишалися спокійними, зате в Америці загальна паніка знову призвела до проблем з його подорожуванням. «Авжеж, – подумав він не без гіркоти, – спочатку ви дозволяєте терористам сідати у свої літаки, а тепер хочете, аби письменник, що бореться з тероризмом, ходив по землі пішки, і саме у цьому полягає ваш план заходів з гарантування безпеки в Америці». Коли вже трохи втихомирилося, Федеральне управління цивільної авіації також заспокоїлося і зняло свої обмеження; тому негараздів у нього поменшало, хоча два американські перевізники відмовлялися мати з ним справу ще протягом наступних десяти років.)

Він поїхав до Франції з нагоди виходу «*Люті*» французькою, котру в новому світі, який щойно постав, приймали значно прихильніше, ніж англійською мовою у попередньому світі, що перестав існувати. Коли повернувся до Лондона, то вечеряв на квартирі в одного із друзів, де ще один гість такий собі містер Прауді почав сипати тепер уже звичними аргументами, буцімто «Америка напрошувалася, напрошувалася і таки напросилася». Він скільки міг заперечував йому, казав, що тепер не час для британського антиамериканізму, яким ми виявляємо непошану до безвинно убієнних. Містер Прауді гостро відповів: «Ми ж бо вас захищали, хіба ні?» Суперечка ледь не закінчилася бійкою.

Написав другу статтю, у якій дійшов висновку: «Для того щоб перемогти тероризм, ісламський світ мусить погодитися з гуманістично-секуляристськими засадами, на яких ґрунтується сучасна свідомість і без яких свобода у мусульманських країнах залишатиметься недосяжною мрією». Тоді такий підхід багато хто вважав у найкращому випадку легковажним прожектерством, а в найгіршому – безглуздою відмовою лібералів прийняти життєрадісність ісламського світогляду. Десятиліття потому молоді люди в арабському світі – в Тунісі, Єгипті, Лівії,

Сирії та в інших країнах – зробили спробу перетворити свої суспільства відповідно до таких засад. Вони вимагали роботи й свободи, а не релігії. Хтозна, чи зможуть вони отримати те, чого хочуть, однак не залишалось жодного сумніву, що вони таки цього хочуть.

До Нью-Йорка прийшла чудова осінь, однак місто не було собою. Він ходив вулицями й бачив однаковий сполошений погляд в очах перехожих. Гучні голоси стали провісниками фатуму. Кожна розмова перетворювалася на траурну церемонію, кожне зібрання скидалося на поминки. Відтак дуже повільно почав повертатися життєдайний дух. Одного разу перекрили Бруклінський міст з огляду на повідомлення про терористичну загрозу, проте люди замість того, щоб лякатися, лишень сердилися через скасування своїх поїздок. Нью-Йорк ніби казав: «Геть з дороги – я їду», – і таким він йому подобався. Місто поступово відроджувалося духовно. Обмеження на поїздки південніше 14-ї вулиці збереглися, проте слабшали. Статуя Свободи все ще залишалася закритою для відвідувачів, однак невдовзі доступ до неї відновлять. Усе ще зяяла велика вирва у землі і така сама тужлива порожнеча в небі, усе ще тліли недогарки під землею, проте навіть таку агонію вже можна було витримати. Життя здолає смерть. Воно вже не буде таким, як раніше, але триватиме. Того року день подяки він святкував у домі Пола, Сірі й Софі Остер; прийшли також Пітер Кері й Елісон Саммерс, і всі вони дякували за те, що Софі й Елісон залишилися живими, а також за все те добре на світі, що, як ніколи, потребувало, аби його леліали.

Історія власної невеликої битви також добігала кінця. Пролог завершився, і світ тепер мав справу з головною дією вистави. Після того, що сталося з ним, а також після жахливого злочину проти міста можна було легко піддатися почуттю ненависти до релігії, в ім'я якої все це скоїли, а також до її прихильників. Кожен, хто навіть віддалено нагадував араба, відчував потужну неприязнь людей упродовж подальших тижнів і місяців. Юнаки одягали футболки з написом «Я – НЕ ВИНЕН, Я –

ІНДУС». Водії жовтих таксі, багато з яких мали арабські імена, обликували свої автомобілі американськими прапорами й патріотичними наліпками, щоб погамувати гнів своїх пасажирів. Однак навіть у такому питанні як гнів місто, загалом, також виявляло розважливість. За злочин кількох не можна звинувачувати всіх інших. Він також не піддався гніву. Лють робить вас креатурою тих, хто вас злить, і додає їм сили. Лють убиває розум, а тепер як ніколи всі потребували розуму для відновлення життя, для того, щоб віднайти спосіб піднятися над дурістю.

Він вибрав віру в людську природу й універсальність прав людини, етичних норм і свобод, а виступав проти помилковості релятивізму, що лежав в основі інвективи армій релігійних фанатиків (*ми ненавидимо вас, бо ми не такі як ви*) та їхніх попутників на Заході, багато з яких, дивна річ, належали до лівих. Якщо мистецтво літератури чогось і вчило, то тільки того, що людська природа – це велика константа у будь-якій культурі, у будь-якому місці, у будь-якому часі, а також того, що сказав Геракліт ще дві тисячі років тому: *етос* людини, себто її спосіб життя, є її *дайменом*, себто головною засадою, яка формує її життя, а якщо вжити звичніше й лаконічніше формулювання, то можна сказати: характер людини є її долею. Авжеж, складно дотримуватися цієї думки, коли дим смерти стоїть у небі над епіцентром вибуху, коли з голови не виходять убивці тисяч чоловіків і жінок, чий характер так і не зуміли визначити їхніх доль, коли не мало значення, були вони старанними працівниками чи вірними друзями, люблячими батьками чи великими романтиками, бо літакам байдуже до їхнього *етосу*; тож тепер, на жаль, долею може стати тероризм, долею може стати війна, наше життя залежатиме вже не тільки від нас; і все ж таки треба далі відстоювати суверенність нашої природи, можливо, навіть ще з більшою наснагою з огляду на теперішнє жахіття; дуже важливо наголосити на особистій відповідальності людини і сказати, що вбивці несуть моральну відповідальність за свої злочини, і ні їхня віра, ні їхній гнів на Америку не можуть служити якимсь оправданням; дуже важливо в епоху надзви-

чайно претензійних ідеологій не забувати про людський вимір, продовжувати наполягати на нашій людськості, продовжувати кохати, так би мовити, у зоні бойових дій.

З романів стає зрозуміло, що наше «я» – не однорідне, а різнорідне, що людська натура – це дуже складна, розрізнена і суперечлива даність. Ви зі своїми батьками – це не ви зі своїми дітьми, ваше внутрішнє «я» як працівника відрізняється від вашого внутрішнього «я» як коханця, а залежно від часу дня і вашого настрою ви можете подумати про себе як про високу чи сухорляву людину, як про хворого чи шанувальника спорту, як про консерватора чи боягуза або як про людину, котрій душно. Всі письменники й читачі знають, що людина має не вузьку, а широку самототожність, і саме ширина людської природи дозволяє читачам знаходити спільну мову й точки дотику з пані Боварі, Леопольдом Блумом, полковником Авреліаном Буендіа, Раскольниковим, Гендальфом Сірим, Оскаром Мацератом, сестрами Макіока, співробітниками детективної агенції «Континенталь», графом Емсвортом, міс Марпл, бароном на дереві, а також механічним посланцем Сейло з планети Тральфамадор у *«Сиренах Титана»* Курта Воннегута. Читачі й письменники можуть переносити те знання про широкість людської природи у світ поза сторінками книжок і послуговуватись ним для того, щоб віднаходити спільні риси з іншими справжніми людьми. Ви можете вболівати за різні футбольні команди, проте голосувати за ту саму партію. Ви можете голосувати за різні партії, зате погоджуватися щодо найпередовіших методів виховання дітей. Ви можете не поділяти поглядів щодо виховання дітей, однак боятися темряви. Ви можете боятися різних речей, однак любити ту саму музику. Ви можете з відразою ставитися до музичних уподобань один одного, але поклонятися тому самому Богові. Ви можете докорінним чином розходитися в релігійному питанні, проте вболівати за ту саму футбольну команду.

Ось що знала література, завжди знала. Література намагалася *відкрити увесвіт*, збільшити хоча б трішки загальну суму того, що людям можна збагнути, зрозуміти, і, зрештою, того, ким можна бути. Велика література

йшла до краю відомого і пробивалася крізь межі мови, форми й можливо для того, щоб зробити світ більшим і ширшим. Але людей також підштовхували до дедалі вужчих самовизначень, їх заохочували називатися тільки чимось одним – сербом, хорватом, ізраїльтянином, палестинцем, індусом, мусульманином, християнином, бахаї чи євреєм; і що вужчою ставала їхня самототожність, то більшою була ймовірність виникнення конфлікту між ними. Літературний погляд на людську природу заохочував до порозуміння, співчуття й ототожнення з людьми не такими як вони самі, проте світ штовхав усіх у протилежному напрямку – до вузькості, нетерпимости, фанатичної відданости своєму кланові, до культу і війни. Багато людей не хотіли, щоб усесвіт відкривався ширше, а дехто навіть волів, аби він ще більше закрився, тож коли митці доходили до меж усесвіту і намагалися натиснути на ті межі, то часто наражалися на сили, що тиснули у протилежний бік. Однак вони робили те, що мали робити, навіть ціною свого благополуччя й іноді свого життя.

Імператор Августин вислав поета Овідія у тогочасну глушину під назвою Томи. Тому решту свого життя Овідій провів, благаючи дозволу повернутися до Риму, проте свого так і не доблагався. Тож поетове життя було зруйноване, зате його поезія пережила Римську імперію. Поет Мандельштам помер в одному із сталінських таборів, але поезія Мандельштама пережила Радянський Союз. Поета Лорку вбили фалангісти іспанського генералісімуса Франко, проте поезія Лорки пережила тиранію Франко. Мистецтво – сильне, митці – не настільки. Мистецтво могло б, мабуть, само про себе подбати. Митцям потрібні оборонці. Коли йому забракло сили, то на його захист стали такі ж як і він митці. Він також стане на їхній захист – на захист тих, що потрапили в біду, тих, що розсувають межі і переходять їх, а також – аякже! – тих, що богохулять, – усіх митців, які протестують проти того, що світські або духовні можновладці малюють межі на піску й забороняють їх переступати.

Він прочитав Таннерівські лекції в Єльському університеті. Вони мали назву «Крок за межу».

Щодо битви за «Сатанинські вірші», то складно було сказати, завершується вона перемогою чи поразкою. Книжку не забороняли, не зазнавав утисків її автор, проте мертві залишалися мертвими, далі нагніталася атмосфера страху, що сильно утруднювало публікацію або ж навіть саме написання таких книжок. Інші релігії швидко взяли собі за приклад мусульман. В Індії індуїстські екстремісти нападали на фільми, кінозірок (так, відомий актор Шаг Рух Хан викликав несамовиті протести тільки через свою думку про необхідність залучення пакистанських гравців у крикет до індійського чемпіонату) і наукові праці (наприклад, написана Джеймсом Лейном біографія індійського воїна-раджі, засновника маратхської держави Шиваджі, настільки «образила» сучасних шанувальників монарха, що вони напали на дослідницьку бібліотеку в місті Пуна, в якій Лейн здійснював свої дослідження, і знищили багато безцінних давніх документів і пам'яток). У Британії сикхи напали на сикхського автора осоружної їм п'єси «Ганьба». Також тривало ісламське насильство. В Данії пов'язаний із радикальним угрупованням «Аль-Шабаб» сомалієць, тримаючи в одній руці сокиру, в іншій ніж, увірвався до будинку карикатуриста Курта Вестергора в місті Оргус одразу після публікації ним так званих «данських карикатур», що й викликали стільки люті серед ісламських екстремістів. У США видавництво Єльського університету після певних обговорень виявило свою слабкодухість і не вмістило карикатур у своїй книжці. Британському видавцеві книжки про наймолодшу дружину пророка Мухаммеда надіслали лист із вибухівкою. Знадобиться значно триваліша боротьба, аж поки можна буде сказати, що епоха ненависти й страху добігла свого кінця.

Під кінець 2001 року Королівська шекспірівська трупа повезла до Америки постановку за «*Онiвнiчними дiтьми*» для показу в Анн-Арборі, штат Мічиган, і в театрі «Аполло», що у нью-йоркському Гарлемі; одного вечора у нього брали інтерв'ю просто-таки на сцені після вистави, тому його найбожевільніша мрія зіграти в «Аполло» здійснилася. В той час він працював над романом

«Блазень Шалімар». Адже він також, зрештою, був казкарем, творцем форм і речей, яких насправді не існує. Настав час відійти від світу коментарів і полеміки й знову присвятити себе тому, що він любив найбільше – мистецтву, яке завлоділо його серцем, розумом і духом ще замолоду, і знову жити у всесвіті «колись давним-давно», у світі «кан-ма-кан» – «гейби було, гейби ні» і подорожувати до правди бурхливими водами вигадки.

Зі свого місця в майбутньому, звідки, за висловом Діккенса, можна вже підбивати деякі підсумки, йому стало видно, як розквітнув талант його племінниці Мишки; з яким захопленням навчає малюків племінниця Майя; побачив одруження племінниці Міни, доньки його відчуженої сестри Банно. Також побачив, що Зафар знайшов себе у житті й був щасливий, а Мілан виростає у чудового юнака. З Елізабет вони знову ладнали. Білл Бюфорд розлучився й одружився значно вдаліше, став успішним автором книжок з кулінарії. Найджела Лосон уклала надзвичайно популярні книжки про кулінарію й одружилася з колекціонером творів мистецтва Чарльзом Саатчі. Френсіс Д'Суса отримала титул баронеси й 2011 року стала першим спікером-жінкою в палаті лордів. Вільям Ньюгор відійшов від справ, а управління видавництвом «Аскегаут» перебрав на себе його син Мадс. Маріан Вігінс викладала літературу в Університеті Південної Кароліни. Джеймс Фентон і Дарріл Пінкін покинули ферму Лонг-Ліз і переїхали до Нью-Йорка. Полін Мелвілл зазнала нападу грабіжника у своєму ж домі у Гайбері-Гіллі, проте зуміла втекти через вікно. Злочинця спіймали й посадили до в'язниці. Життя тривало. І час ішов, і дні минали; все склалося навіть значно ліпше, ніж він міг сподіватися того похмурого дня святого Валентина 1989 року.

Проте не все скінчилося добре. У серпні 2005 року з Робіном Куком стався серцевий напад на горі в Шотландії, і він помер.

А що ж з його Ілюзією, що з його привидом Свободи? 24 березня 2002 року він узяв Падму до Голлівуда на влаштоване журналом «*Veniti fear*» святкування з нагоди вру-

чення «Оскарів». Вони прибули до ресторану «Мортон»; тож він, споглядаючи, як вона позувала й вигиналася всім своїм тілом перед стіною підбадьорливих фотографів, як вона палала яскравим полум'ям своєї молодости й вроди, раптом звернув увагу на вираз її обличчя й подумав: *Та вона зараз займається сексом із сотнями чоловіків водночас, і вони навіть не торкаються її, тому жоден чоловік не зможе з цим позмагатися.* Зрештою, він утратив її, авжеж утратив, однак ліпше втратити свою ілюзію і жити, знаючи, що світ усе ж таки реальний і жодна жінка не може зробити його таким, яким він хоче його побачити. Це може зробити хіба що він сам.

Через два дні після «Оскарів» він полетів до Лондона, і на летовищі його зустрів Нік Коттедж, добродушний офіцер Спеціальної служби зі старомодними вусами. Він повідомив йому, що один із вищих офіцерів поліції Боб Сейт, також власник густої зарости на верхній губі в стилі лорда Кітченера, хоче побачитися з ним наступного ранку.

– Одразу раджу вам, – додав Нік загадково, – відкласти решту своїх справ на пізніше.

Він відмовився пояснити, що має на увазі, лиш усміхнувся тією загадково-таємничою усмішкою поліцейського.

Його відвезли до готелю «Гальсіон», що в Голланд-парку, – до елегантно рожевої будівлі, де він зарезервував собі двокімнатний номер. Під кінець року Джейсон Донован уже забрав свій будинок на Пембридж-М'юз. Перед відльотом до Лос-Анджелеса на вручення «Оскарів» він найняв інший будинок в Ноттинг-Гіллі, на Колвілл-М'юз, через дорогу від молодого дизайнера Еліс Темерлі, чий будинок моди ставав дедалі популярнішим. Однак помешкання звільнялося тільки через два тижні, тож йому довелося здати свої речі у сховище й зарезервувати на дві доби номер у «Гальсіоні». В Мілана наступного тижня починалися великодні канікули, і він планував провести тиждень у Франції з обома хлопцями. Поїдуть до його друзів у Куртуен, що в Бургундії, потім відвідають Париж, а дорогою додому завітають ще й до Євродіснейленду.

Рівно о десятій ранку в середу 27 березня 2002 року Боб Сейт і Нік Коттедж під'їхали до готелю «Гасльсіон».

– Ну що ж, Джо, – почав було Сейт, але виправився: – Вибачте, Салмане. Як ви знаєте, ми надаємо вам охорону відповідно до рекомендацій розвідувальних служб, аж поки вони не ухвалять рішення про зниження рівня загрози вашому життю.

– Трохи дивно, Бобе, – сказав він, – бо в Америці я вже роками живу як звичайний громадянин, але щоразу як повертаюся, ви наполягаєте...

– Тоді ви тільки радітимете, – сказав Боб Сейт, – що рівень загрози знижено і то суттєво, фактично, ми не надаємо охорони за такого рівня.

Загупало серце, проте він намагався не показувати свого хвилювання.

– Зрозуміло, – сказав він. – Отже, ви знімаєте охорону.

– Я тільки хотів надати вам можливість, – сказав Боб Сейт, – висловитися щодо нашого рішення і сказати, чи воно прийнятне для вас. Думаю, ви цього давно вже хотіли. Еге ж?

– Так, – сказав він, – цілковита правда, і ваше рішення навіть дуже прийнятне для мене.

– Ми також хотіли б запросити вас на вечірку до Скотленд-Ярду, – сказав Нік Коттедж. – Там зберуться чи не всі хлопці, що працювали з вами впродовж багатьох років. Це була одна з найдовших охоронних операцій, і ми дуже пишаємося виконаною нами роботою. Також високо цінуємо ваше терпіння; багато хто з наших хлопців казав, що вони б стільки не витримали, тому матимемо чудову нагоду трохи посвяткувати, якщо ви не заперечуєте.

– Ніскільки не заперечую. Навіть дуже доречно, – сказав він, паленіючи.

– Хочемо також запросити ваших найближчих друзів, – сказав Нік. – Тих, що допомагали.

Більше й не було про що говорити.

– Ну, і що далі? – запитав він. – Що робимо?

Боб з Ніком підвелися.

– Вважаємо за честь, Джо... вибачте, Салмане, – сказав Боб Сейт і подав руку.

– Щастя вам, друже, – сказав Нік.

Вони потиснули руки, повернулися й пішли. І на тому сталося. Понад тринадцять років минуло, відколи поліція ввійшла у його життя, і тепер вони круто повернулися і вийшли. Від несподіванки він аж розреготався.

Невдовзі відбулася вечірка Спеціальної служби. На вечір прийшов також і Реб Коннолі; він успішно завершив курс вивчення постколоніальної літератури, який розпочав ще у часи служби в групі захисту.

– Дещо маю для вас, – прошепотів він, як той злодій у п'єсі, і поклав невеличкий шматок металу в його долоню.

– Що це? – запитав він Реба.

– Куля, – сказав Реб. То була куля, якою бідолашний Майк Мерріл випадково вистрілив у будинку на Бішоп-авеню, коли чистив зброю.

– Вона пролетіла зовсім поряд, – сказав Реб. – Подумав, може, захочете взяти на пам'ять.

* * *

Він стояв у дверях готелю «Гальсіон» і дивився, як від'їжджає поліцейський «ягуар». Потім згадав, що має побачитися з ріелторами на Вестборн-гров, аби підписати папери щодо найму помешкання в будинку на Колвілл-М'юз. «Гаразд, – подумав він, – тоді треба йти». Він вийшов з готелю «Гальсіон» на Голланд-парк-авеню і простягнув руку, зупиняючи таксі.

Від автора

Хотів би подякувати всім тим, чия допомога й поради уможливили написання цих спогадів: працівникам архіву МАРБЛ, що в Університеті Еморі, за каталогізацію моїх паперів упродовж кількох останніх років, без чого вони б залишалися у настільки великому безладі, що я не зміг би навіть подумати про цю книжку; також дякую Ванессі Манко за її безцінні дослідження-пошуки в пресі; а ще подяка моїм редакторам з видавництва «Рендом хаус» – Луїзі Денніс, Дену Франкліну, Віллу Мерфі і Сюзен Каміл за їхні зауваження до чорнового варіанту; також подяка решті перших читачів книжки – Ендрю Вайлі, Самін Руїді, Елізабет Вест, Емі Маллінс, Тарін Саймон, Ганану аль-Шейху, Біллу Бюфорду, Існу Мак'юену, Полін Мелвілл, Реджі Нейдельсону, Мін Кетрін Лесковскі, Франческо Клементові, Діні Мегті і Крістоферу Гітченсові за їхні дуже цінні відгуки. Деякі абзаци на сторінках спогадів – це витяги з есеїв і статей, що раніше публікувалися в різних газетах і часописах, передовсім у «Нью-Йоркері» і «Нью-Йорк таймс». Також дякую студії «Юніверсал студіоз» за дозвіл процитувати дещо із написаного Еваном Гантером сценарію для фільму «Птахи» Альфреда Гічкока; видавництву «Гарвілл – Секер» за дозвіл процитувати уривок з «Майстра й Маргарити» Михайла Булгакова в перекладі Міші Гленні; видавництву «Нью дайрекшенс» за дозвіл процитувати частини вірша «Корона з листя плюща» Вільяма Карлоса Вільямса; видавництву «Джордж Брезілер» за дозвіл навести цитати з антології «За Руїді»; укладачам книжки «Справа Руїді» Лісі Аппіньєнезі і Сарі Мейтленд; редакторові книжки «Вимисел, факти і фетва» Кармел Бедфорд, а також багатьом іншим коментаторам, чії думки й погляди відображені у спогадах.

Імена деяких людей змінені, переважно імена офіцерів з моїх груп захисту, яким висловлюю особливу подяку. Якби не зусилля офіцерів Підрозділу «А», Спеціальної служби поліції Великого Лондона та їхніх колег із Розвідувальної служби Сполученого Королівства, то я б, можливо, не написав цієї та й узагалі якихось книжок.

С. Р.

ЗМІСТ

Пролог <i>Перший чорний птах</i>	5
I <i>Фаустівська угода навпаки</i>	22
II <i>«Рукописи не горять»</i>	108
III <i>Нульовий рік</i>	157
IV <i>Прагнеш любови – потрапиш у пастку</i>	255
V <i>«Так довго був я унизу, що вже, здається, угорі»</i>	320
VI <i>Чому неможливо сфотографувати пампу</i>	385
VII <i>Повний кузов лайна</i>	474
VIII <i>Містер Ранок і містер Пополудні</i>	550
IX <i>Його міленіумна ілюзія</i>	646
X <i>У готелі «Гальсіон»</i>	699
Від автора	724

СЕРІЯ

Майстри світової прози

МІШЕЛЬ ТУРНЬЄ

Вільшаний король

•

ЖЕРАР ДЕ КОРТАНЗ

Індиго

•

ЛУЇ ҐІЮ

Чорна кров

•

ДЖОРДЖ ОРВЕЛЛ

1984

Колгосп тварин

•

ГЕРМАН БРОХ

Смерть Вергілія

•

ЛУЇ-ФЕРДІНАН СЕЛІН

Смерть у кредит

•

ДЖЕЙМС ДЖОЙС

Улісс

Літературно-художнє видання
Серія «Майстри світової прози»

САЛМАН РУШДІ
Джозеф Антон

З англійської переклав
Тарас Бойко

Головний редактор *О. Жупанський*
Редактор *Л. Пішко*
Художній редактор *О. Баратинська*
Оригінал-макет *О. Баратинська*

Підписано до друку 4.06.14
Формат 84x108 1/32
Папір офсет. №1
Друк офсетний. Зам.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи №2770. Серія ДК

ФОП Жупанський
Україна, 08293, Буча, вул. Тарасівська, 7а,

тел.: (096) 350-61-05;
E-mail: zhupansky-publisher@ukr.net

Головний редактор/відділ збуту:
тел.: (097) 412-04-42
E-mail: zhupansky-editor@ukr.net

web: publisher.at.ua

Рушді, Салман.

P92 **Джозеф Антон:** пер. з англ. Т. Бойко/Салман Рушді. — К.: Вид-во Жупанського, 2014. — (Майстри світової прози). — 728 с.

ISBN 978-966-2355-50-5

У цій автобіографічній книжці всесвітньо відомий автор описує своє життя після публікації його знаменитих «Сатанинських віршів». Радикальні ісламісти визнали роман образливим — іранський аятола Хомейні видав фетву, в якій закликав усіх правовірних до убивства Салмана Рушді, оголошуючи це «богоугодною справою».

Назвою книжки став псевдонім, який Салман Рушді використовував, переховуючись від бажаних виконати фетву аятоли. Протягом дев'яти років після фетви письменник перебував під захистом лондонської поліції і жив на різних конспіративних квартирах. Ім'я «Джозеф Антон» було вибрано Рушді на честь двох його улюблених письменників: Джозефа Конрада й Антона Чехова.

У книжці також розповідається, як були убиті перекладачі «Сатанинських віршів» на японську та італійську мови.

У 1998 році Іран запевнив англійську владу, що не буде сприяти спробам виконати заклик аятоли Хомейні. Після цього Салман Рушді переїхав до Нью-Йорка. Але ісламські релігійні організації все одно призначили за голову письменника винагороду. Сума винагороди неодноразово підвищувалася і після останнього такого збільшення 16 вересня 2012 року сягнула 3,3 мільйона доларів.

УДК 821.111-312.6.03=161.2

ББК 84(4Вел)6-4

Салман Рушді

/Salman Rushdie/

Салман Рушді сьогодні без перебільшення є одним із найвідоміших англомовних письменників у світі. Після оголошення фетви Рушді вимушений постійно переховуватися під вигаданими іменами, перебуваючи під охороною спеціальних підрозділів поліції. Проте це не завадило йому продовжити працювати, створюючи цілу низку захоплюючих літературних творів, останнім з яких і є ця автобіографічна книжка-епопея про роки, прожиті в тіні, після оголошення Салмана Рушді ворогом усього ісламського світу.

За роман «Опівнічні діти» у 1981 році Салман Рушді здобув Букерівську премію. А вже 1993 року він отримує Букер Букерів як автор найкращого роману за всю сорокарічну історію існування премії.

У 2007 році на день народження королеви Великобританії Салман Рушді був удостоєний лицарського титулу, що також викликало масові протести ісламистів.

Салман Рушді також є президентом американського ПЕН-центру і президентом та засновником Міжнародного письменницького парламенту. На його слова була написана пісня гурту U2 «The Ground Beneath Her Feet» («Земля під її ногами»), а у відомій кінострічці «Щоденник Бріджит Джонс» він зіграв роль самого себе.

ISBN 978-966-2355-50-5

9 789662 355505 >